

Nemačka
obaveštajna
služba
VI

**NEMAČKA
OBAVEŠTAJNA
SLUŽBA**

NEMAČKA
OBAVEŠTAJNA SLUŽBA

VI

B E O G R A D

1960

VI

NEMAČKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U OKUPIRANOJ JUGOSLAVIJI

PRIMERI RADA NEMAČKE OBAVEŠTAJNE SLUŽBE

U V O D

Obaveštajna služba Trećeg Reich-a dejstvovala je u mnogim vidovima u Jugoslaviji. Razne su njene grane, razni sektori radili na jugoslovenskom tlu pre rata i za vreme okupacije.

Do nemačkog napada na Jugoslaviju, cilj ove široko zasnovane delatnosti je bio potpuno obaveštajno prožimanje jugoslovenske države. Kasnije, kada je stara, buržoaska Jugoslavija pala pod udarcem Wehrmacht-a, nemačka obaveštajna služba je težila da gusto istkanom mrežom prekrije sve njene delove na koje je bila raskomadana.

Metodi kojima se nemačka obaveštajna služba koristila u svom radu bili su mnogostrani i različni, kao što su različne bile i grane obaveštajne delatnosti koje su se bavile Jugoslavijom. Stoglavo su, u svima jugoslovenskim oblastima, dejstvovale špijunaža, kontrašpijunaža i diverzija — tri glavna vida obaveštajnog rada Trećeg Reich-a.

Iz krila jugoslovenskih naroda izrastao je protivnik koji je sve više apsorbovao pažnju i snage Hitler-ovog obaveštajnog aparata: Narodnooslobodilački pokret. Kako je rat odmicao, tako je borba protiv NOP-a potisla u pozadinu sve ostale zadatke nemačkog obaveštajnog aparata u Jugoslaviji.

Ova knjiga prikazuje, mnoštvom karakterističnih primera, tvorce moćnog spleta obaveštajnih ustanova koje su bile važno sredstvo nacizma za učvršćivanje njegove vlasti li Nemačkoj, a oružje Trećeg Reich-a za ostvarenje imperijalističkih i podjarmijivačkih planova. Ona iznosi značajnije primere rada i akcija obaveštajne službe Trećeg Reich-a u Jugoslaviji i upoznaje čitaoca sa izvesnim brojem tipičnih pretstavnika nemačke obaveštajne službe tj. njenih obaveštajaca i agenata.

T V O R C I

ČOVEKU SUMRAČJU

U sivo praskozorje 9 aprila 1945 godine izišao je iz ozidane zatvorske zgrade u koncentracionom logoru Flossenbug, u Bavarskoj, omanji, mršavi i nag čovek. Jutarnja svetlost novoga dana, koja se borila sa sjajem jakih sijalica zatvorskoga dvorišta, pojačavala je samrtno bledilo iscrpenog lica, nakriljenog ćubom bele kose. Pod grubim komandama i požurivanjima SS-ovaca, čovek je kroz jutarnji mraz brzo učinio ono nekoliko desetina koraka od vrata do obližnjeg zida, na kojem ga je, pričvršćen za gvozdenu alku, očekivao pripremljeni konopac. I već pet minuta kasnije pala je otsečna komanda, i drugi, isto tako nag logoraš prešao je isti put, ka istome zidu.

Bila je to likvidacija poslednje grupe preživelih među Hitler-ovim zatočenicima iz redova zaverenika od 20 jula 1944 godine. A čovek koji je toga aprilskog jutra otvorio jedinačnu povorku iz ćelije u smrt bio je admiral Wilhelm Canaris, šef nemačke vojne obaveštajne službe, moćnog aparata Abwehr-a.

Tragični heroj ili mračni intrigant ?

Obimna raskopavanja i istraživanja po stečajnoj masi i zaostavštini Hitler-ovog Trećeg Reich-a izrodila su ogromnu literaturu pozvanih i nepozvanih. Od akata Međunarodnog vojnog suda u Nuernberg-u i mnogobrojnih zbirki zvaničnih dokumenata iz nemačkih arhiva, pa do bujice memoara mnoštva preživelih vojnih i političkih veličina iz dvanaestogodišnje istorije nacističke vladavine i do polemičkih spisa u kojima i Nemci i njihovi pobednici raspredaju pitanja o ličnim i grupnim odgovornostima za one nepojamne strahote što

ih je ta vladavina neizbrisivo vezala za Nemačku i Nemce, — gotovo svugde se provlači ime admirala Canaris-a, ali vrlo često sa drukčijom ocenom karaktera i rada čoveka koji je to ime nosio.

U istoriji civilizovanoga sveta nije bilo slučaja koji bi se mogao uporediti sa totalnim slomom Trećega Reich-a. Istina, i ranije su narodi i države padali pod udarcima svojih protivnika, pa i nestajali u mraku istoriskoga zbivanja. Ali nikada nije na tako temeljit način seciran jedan istoriski period, jedna vladavina, jedna država kao što je to učinjeno posle 1945 godine sa Nemačkom. Arhive Hitler-ovog carstva najvećim delom su pale neoštećene u ruke pobednika, uprkos katastrofalnih bombardovanja poslednjih ratnih godina. A pošto su, već posle prvih gubitaka, važne arhive, bile smeštene na sigurna mesta, njihov najveći deo je i dočekaao da bude predmetom proučavanja svih mogućnih savezničkih komisija.

Sem papira, preostali su i ljudi. Istina, sam Hitler i jedan broj najistaknutijih figura njegovoga režima nisu pali živi u ruke pobednika. Ali mnoge druge ličnosti iz najviših vrhova nacističke hijerarhije, Hitler-ovog Wehrmacht-a, nemačke ratne privrede, diplomatije i raznih oblasti aparata njegove diktature i njegovog Reich-a, dočekale su da budu pomno ispitivane, suočavane, rešetane.

Vlast besomučnika iz Berchtesgaden-a, njegova država i njeno ustrojstvo, njegovi metodi i njegov aparat, mehanizam njegove upravne i političke mašine ispitivani su i raščljanjavani do u tančine. Tim ispitivanjem se još i danas bave mnogobrojni stručnjaci, istoričari i obični radoznalci. Sam fenomen apsolutne diktature opskurnoga austriskoga došljaka nad osamdesetomilionskim nemačkim narodom i svima njegovim, toliko raznorodnim, sastavnim elementima podvrgnut je mikroskopskom proučavanju. Sve pojedine ustanove koje su funkcionisale u tome »Trećem Reich-u«, kojem je njegov tvorac pretskazao hiljadugodišnje trajanje, ispitivane su do u najminucioznije pojedinosti. Pod objektiv studija stavljene su ličnosti, njihovi međusobni odnosi, karakteri i zbivanja u njihovom sadejstvovanju u sklopu nacističke vladavine.

I doista se može smatrati da je, tim ispitivanjima, gotovo o svakoj ustanovi i ličnosti iz mnogostranog spleta kojim je apsolutno vladao Adolf Hitler stvorena za potomstvo — pa

već i za savremenike koji su sa jezum doživljavali evropsku agoniju u senci kukastog krsta — jasna i opredeljena slika. Istina, mnoge od tih ličnosti i ustanova mogu se posmatrati sa raznih gledišta i pod raznim uglovima. Ima varijacija u njihovoj oceni, kao što se inače ovakve nijanse i nesaglasnosti mogu pojaviti u istoriskim ocenama o svakoj ličnosti, svakome događaju koji su postali predmetom istoriskog proučavanja. Mnoge od ličnosti i pojava nose složen karakter, u kojem se mešaju osobine često međusobno suprotnog značaja. Ali će, ipak, za sva vremena maršal Keitel, naprimer, ostati tip poslušnog vojnika, kratkoumnog i usretsređenog samo na želju da nekritički izvrši svaku, pa i najveću zločinačku misao svoga gospodara, pred kojim nije imao ni ponosa ni volje. Lekar d-r Morell ostaće tip medicinskog šarlatana, a Heydrich otelovljenje beskrupuloznog i ciničnog policajca. Sud istoričara i analitičara, psihijatara i sociologa, stručnjaka svih vrsta koji su se bavili istražnim radovima na dotučenome lešu Hitler-ove diktature i njenih komponenata, ljudskih i stvarnih, — opredelio je već danas gotovo svakome svoje mesto. Ali u pogledu samo jedne ličnosti bilo je i ostalo mnogo različnosti i razmimoilaženja. Reč je o Wilhelm-u Canaris-u, šefu Abwehr-a.

O tome čoveku, koji je od Abwehr-a bio stvorio ogromni obaveštajni aparat i, time, jedan od važnih instrumenata Hitler-ovih osvajanja i sprovođenja njegovih manijakčkih planova za svetsku dominaciju nacizma, mišljenja i ocene se razilaze dijametralno. I, što je najvažnije, ta razmimoilaženja u ocenama nisu samo proizvod načelno predubedenog stava, po kojem je, naprimer, zavera od 20 jula 1944 godine za neke Nemce danas delo najvišega patriotizma, a za druge (i to ne samo za nacistе) neoprostivo delo gaženja zakletve i izdaje. I objektivni sud o Canaris-u, sud koji unapred odbacuje polazak sa izvesnih određenih pozicija, izrazio se kod raznih lica koja su se bavila njegovom pojavom i ličnošću protivrečnim formulacijama. Isti njegov postupak tumače jedni kao izliv licemerja, a drugi kao manifestaciju jedne senzitivne i humane duše. Iste njegove reči shvataju jedni kao izraz odvratnosti prema nasilju, a drugi kao hipokritičnu intrigu.

Ličnosti koje su u istoriji ostavile traga često nisu za kasnija pokolenja, pa čak i za savremenike, sačuvane u onom pravom liku, koji je zaista adekvatna slika njihove bitnosti,

njihovog karaktera i njihovog značaja u sklopu zbivanja u kojem su one odigrale svoju ulogu na pozornici života. Mnogi faktori su uzrok tome, od kojih je dovoljno pomenuti ovde samo pitanje ugla posmatranja, mnogostrukost aspekata pod kojima se u svojoj delatnosti svaka pojedina ličnost može pojaviti i cilj zbog kojeg se vrši njeno istorisko ispitivanje. A ako je tu posredi još ličnost koja je u sebi bila toliko protivrečna kao što je to bio Wilhelm Canaris, pogotovu se protivrečnosti moraju preneti u pojačanoj meri na ocenu o njoj.

I tako je ovaj Hitler-ov admiral ostao za jedne herojem otpora protiv terora koji je pretstavljao sramotu za narod iz koga je nikao i mračno obeležje za vreme u kojem je vladao. A za druge je Canaris ostao gnusnim intrigantom, izdajnikom i tamnom figurom jednog tamnog istoriskog razdoblja. Utoliko je teže iz ovih protivrečnosti, koje se uzajamno isključuju, iščauriti pravo lice, pravi lik Abwehr-ovog šefa u svoj nje-govoj složenosti.

Da bi se Canaris razumeo i ocenio onoliko pravilno koliko je to moguće, potrebno je, stoga, postaviti ga u vreme i sredinu u kojima je delovao. On je bio proizvod njihov isto toliko koliko je i njegova pojava bila njihov sastavni deo. Dijalektičko posmatranje uzajamnog delovanja ličnosti i njenog životnog okvira, uslova sredine i razvojnih faktora, s jedne, i formiranja ličnosti i njenoga dela, s druge strane, a sve to stavljeno u sklop zakonitosti istoriskoga razvoja u klasnoj strukturi u kojoj se taj razvoj odigrao, — to je jedini put kojim se može dopreti najdalje prema konačnom cilju svakog istoriskcg istraživanja: istini.

Iako taj put vodi preko mnoštva opasnosti i mimo mnogih stranputica do jedne ocene koja, možda, nema pravo da zahteva za sebe atribut konačnosti, ipak će ona biti bliža traženoj istini od sudova donesenih na osnovu izolovanog posmatranja, kakvi su, mahom, izneseni u dosadašnjoj, neobično obimnoj literaturi koja se bavi tim zanimljivim čovekom.

Jedna mladost u Wilhelm-ovoj Nemačkoj

Direktoru topionice Karl-u Canaris-u rodio se 1887 godine sin. Dečak je na kriteriju dobio ime Wilhelm, u kojem se, svakako, izrazilo i dinastičko osećanje porodice u kojoj je rođen. Ta je porodica pripadala sloju one nemačke bur-

žoazije koja je, baš u tim godinama, bila nosilac snažnog privrednog poleta u Nemačkoj. To su bile godine u kojima socijaldemokratija još nije bila uspela da nemačkom radniku osigura sindikalna i ostala prava. Za krugove kojima je pripadao Karl Canaris, radništvo je bilo, uglavnom, bespravno sredstvo za sticanje bogatstva. Socijalisti su bili bauk, pred kojim su autoritet države i snaga policije branili bezobzirnu, još mladu industrisku buržoaziju i njene profite. Zahteve za osmočasovni rad, za zabranu dečjeg rada, za socijalnu zaštitu smatrala je ta sredina nasrtajem na bogomdani red, drskim zahvatom u svoj džep.

Treba obratiti pažnju na ove faktore, koji su, nesumnjivo, bitno uticali na formiranje karaktera dečaka Wilhelm-a koji se u takvim uslovima razvijao. Vožen karucama svakoga dana u školu, on je prolazio kraj bledunjave radničke dece. Ako se, ponekad, mogao sa njom i poigrati, bilo je to već za njegova dečja shvatanja milostivo spuštanje na niže grane, kojim svojim vršnjacima čini čast.

Kraj u kojem se od dečka formirao mladić bio je Ruhr-ska oblast, središte poletne nemačke industrije, kovnica oružja Drugog Reich-a. Krupp, idol i uzor industriske buržoazije, bio je prevodio prvu etapu puta od dedovske kovačnice do industriskoga carstva. Sa njim je ruhr-ska buržoazija prodršla, oslonjena na svoje sve veće materijalno blagostanje, u redove oko krune, oko vrha Reich-a, koji su tada još bili oblast vojnog i veleposedničkog plemstva. Nije slučajno što su dve kćeri staroga Krupp-a, Barbara i Berta, udajama ušle u redove aristokratije. Tek nekoliko godina ranije, deceniju ili dve, smatralo bi se to skoro nemogućnim činom. No sa bogatstvom je buržoazija dobila i pravni osnov za prodor u one krugove oko cara koji su dotle bili zatvoreni za sve koji nisu za sobom imali generacije plemenitih predaka.

Period u kojem je mladić formirao svoj karakter i svoja shvatanja bio je ne samo period konačne afirmacije bogate industriske buržoazije kao sudeonika u vlasti već, u isto vreme, i period u kojem se Nemačka pojavila u društvu velikih sila sa svojim zahtevima. Drugi Reich, stvoren pruskom junkerskom rukom »gvozdenog kancelara« Bismarok-a, došao je kasno na pozornicu. Mora su već bila pod britanskom zastavom. Francuska se širila preko Sredozemlja u Severnu Afriku. Kolonije su već bile izdelfene. Utoliko je bučnije i

upornije, nošena svešču svog ekonomskog poleta, Wilhelmova Nemačka stupila pred starije sile koje¹ su već bile međusobno podelile svet, njegova tržišta i njegove izvore sirovina, njegove saobraćajne puteve i strategiske tačke.

Napredan u poređenju sa aristokratijom koja je okruživala vrh vlasti, ogorčeno reakcionarna prema novoj klasi koja se radala pod garom zadimljenoga neba, u senci novih fabričkih dimnjaka koji su nicali kao pečurke, ruhr-ska buržoazija je, u isto vreme, bila i onaj element koji je davao potsticaja imperijalističkim zahtevima Drugog Reich-a, i nosilac borbe o tržišta i sirovine, o kolonijalne teritorije i mora.

Društveno poreklo i sredina u kojoj je odrastao, uslovi u kojima se razvijao, formirali su karakter Wilhelma Canarina. Za mladića njegove generacije i njegove klasne pripadnosti bili su isto toliko prirodni zazor i averzija prema radništvu i njegovim zahtevima koliko težnja da se domogne slojeva koji su predstavljali vrh tadašnje Nemačke. Nedostajanje csećanja i razumevanja za demokratiju, kao političku i društvenu formu, bilo je isto tako prirodno kao i probuđeni nagon za nacionalnom ekspanzijom. Svaki se od mladih ljudi toga sloja i toga vremena osećao sudeonikom unutrašnje afirmacije buržoazije, kao sve jačeg političkog faktora, i međunarodne afirmacije Nemačke u takmičenju kapitalističkih velikih sila.

Nije, otuda, slučajno što je Canaris odabrao karijeru pomorskog oficira. U tom njegovom izboru budućeg poziva izražene su obe težnje. Oficirski kor Drugog Reich-a, istekao iz pruskog, bio je rezervat aristokratije. Retki su bili oficiri bez plemićskih titula. Mornarica je bila specijalni objekt Wilhelm-ove pažnje i brige. Izgrađena je baš radi međunarodne afirmacije njegovog Reich-a. Izabravši svoj poziv, Wilhelm Canaris je time pokazao želju da iz buržoaskih krugova, kojima je pripadao, uđe u aristokratski opredeljenu oficirsku kastu. Što je izabrao mornaricu, a ne vojsku, dokaz je da je i on u sebi osećao onaj duh ekspanzije, onaj ekonomski i politički imperijalizam koji je njegova klasa prihvatila i ponela.

A nesumnjivo je, pored ovih činilaca, u odluci mladoga Canaris-a došla do izražaja i izvesna težnja ka avanturi, ka opasnosti. Pomorski poziv je bio okružen nimbusom dalekog sveta, širokog okeanskog prostranstva, života punog doživ-

Životni put Wilhelm-a Canaris-a: kao pomorski kadet u carskoj nemačkoj mornarici, početkom ovoga veka (levo gore); kao komandant podmornice u Prvom svetskom ratu (desno gore); kao pomorski oficir ratne mornarice Weimar-ske Republike (levo dole); kao šef Amt-a Ausland/Abwehr (desno dole)

ljaja. Još jedna indikacija o izvesnom nagonu ka avanturizmu ili romantici, a u isto vreme i karakteristika Canaris-ovog lika, koji se prelivao u svima bojama, jeste njegovo usvajanje srodstva sa grčkim pomorskim junakom i kasnijim predsednikom grčke vlade Konstantinom Kanarisom. Mada nije bilo dokaza o tome srodstvu, legendarni lik grčkog pomorskog heroja iz oslobodilačkih ratova godio je Wilhelm-u Canaris-u, i on je često, kao u šali, aludirao na tu vezu. Čak je i posećivao svoje tobožnje »rođake« u Grčkoj i držao u svojoj radnoj sobi kopiju spomenika Konstantina Kanarisa koji je podignut u Atini. Ustvari je, međutim, porodica mladog pomorskog oficira bila stotinama godina naseljena u Nemačkoj, a rodonačelnik je bio, kako izgleda, negde u XVI veku došao iz severne Italije.

Uvod u obaveštajnu karijeru

Mladi pomorski kadet i, zatim, oficir Wilhelm Canaris doneo je još iz roditeljskog doma i svojih đачkih dana nadimak »Kieker«. Iz dijalekta njegovog rodnog kraja, ovaj bi se nadimak mogao prevesti najadekvatnije kao »njuškalo«. Kieker je čovek koji radoznalo sve posmatra, po potrebi i kroz ključaonicu. Ta radoznalost, ta želja za upoznavanjem stvari, za saznavanjem svega što bi ušlo u njegov vidokrug, pratile su Wilhelm-a Canaris-a kroz celi život.

Život mladog oficira proticao je na ratnim brodovima, na raznim morima sveta kojima je nova nemačka mornarica, mezimče Drugog Reich-a, pronosila nemačku zastavu. Naročito je dugo vremena provodio u južnoameričkim vodama, a kasnije i u Sredozemlju. Atmosfera uzburkane latinskoameričke politike isto toliko ga je zanimala kao politiziranje oko Dardanela i Balkana. U južnoameričkim vodama, kao oficira na krstarici »Dresden«, zatekao je Canaris-a i Prvi svet-ski rat. Priterana u tesnac nadmoćnim britanskim pomorskim snagama, krstarica se sama potopila, otvorivši ventile, a Canaris je sa ostalim članovima njene posade interniran u Čileu.

Dugo se u internaciji nije skrasio. Pobegao je, i to sam, prebacivši se preko Anda u Argentinu. Perfektno znanje španskog jezika, koje je bio stekao u školi, korisno mu je poslužilo.

U Argentini je bilo nemačkih iseljenika sa dobrim vezama. Oni su ga prihvatili. Snabdeven lažnim čileanskim pasošem, Canaris je jednim holandskim brodom otputovao za Evropu. Odigrao je svoju ulogu i pred britanskim kontrolama na moru, pa i u luci Plymouth, kamo su Britanci uputili brod radi detaljnog pregleda. Preko Holandije je došao u Nemačku.

Bekstvo, a naročito prolaz kroz britanske kontrole, i odlično odigrana uloga daju dobru indicaciju za Canaris-ov karakter i njegove sposobnosti. Shvatile su ih i nemačke vlasti. I zato se on ubrzo, već u leto 1916 godine, našao u Madridu, koristeći se opet svojim čileanskim pasošem.

Zadatak koji je Canaris tada dobio bio je prvi obaveštajni posao koji je Nemačka poverila mladom pomorskom oficiru. Dodeljen je nemačkom pomorskom atašeu u Madridu, von Krohn-u, i to sa specijalnim zadatkom da među Špancima u lučkim gradovima vrbuje saradnike koji bi radili u korist nemačke ratne mornarice i pomorske špijunaže. Prvenstveno je imao da se brine o snabdevanju nemačkih podmornica i ratnih brodova ugljem, naftom, namirnicama i ostalim potrebama. Trebalo je naći i male brodovlasnike koji bi pristali da se prihvate opasnog posla i prebacuju sve to krijšom iz luka na pučinu, gde su čekali nemački brodovi i podmornice na svoje snabdevanje.

Mada pridat sa tim zadatkom pomorskom atašeu, Canaris nije istupao kao pripadnik njegovog štaba, niti je bio zvanično akreditovan. Javno je nastupao i dalje kao Čileanac, vrlo često je menjao stan, a za njegov zadatak je znao samo najuži krug u nemačkom poslanstvu.

Svoj boravak u Španiji iskoristio je Canaris i za sticanje poznanstva i prijateljstva među Špancima. Odlično je umeo da se uživi u španski mentalitet, i vešće, koje je tada bio stvorio, koristile su mu dvadesetak godina kasnije, kada je već stajao u službi Hitler-ove oružane ekspanzije.

Godine 1917 Canaris je po svome zahtevu vraćen u Nemačku. Zeleo je da aktivno učestvuje u ratu, na kakvom brodu. Sem toga je u Španiji dobio malariju. I tako je po drugi put krenuo kao Čileanac preko Francuske i Italije u Svajcarsku, sa namerom da se odande vrati u domovinu. Da bi njegova kamuflaža bila verodostojnija, prikazivao se kao teški tuberkulozni bolesnik koji putuje na lečenje u Švaj-

carsku. Pratio ga je jedan španski sveštenik, što je trebalo da pojača uspešnost izabrane kamuflaše.

Iako je saveznička obaveštajna služba u Spaniji bila otkrila pravi Canaris-ov identitet, putovanje je proteklo bez teškoća sve do blizu švajcarske granice. Tu, na italijanskoj teritoriji, Canaris i njegov pratilac bili su uhapšeni. Da nije sa španske strane i zvanično, i uticajem privatnih kanala, intervenisano u Canaris-ovu korist, on bi, zajedno sa svojim pratiocem, tada izgubio glavu. Tako je, posle izvesnoga vremena, otpušten i ukrcan na neki španski teretni brod koji je iz Genove plovio za Cartagenu. I tako se našao ponovo u Spaniji.

Canaris-ov biograf Abshagen napominje da je, Canaris, prilikom svoga boravka u Spaniji, otkrio velike lične sklonosti za obaveštajni rad. On govori o tome kako je mladi pomorski oficir uživao u posmatranju pustolovnih ličnosti koje u polusvetu i u podzemlju špijunaže i sabotaze rade čas za jednu, čas za drugu stranu — ili u isto vreme za obe —, pa često varaju i jednog i drugog od svojih poslodavaca. On se radovac kada je trebalo da se uhvati u koštac sa ovim iskusnim agentima, da otkriva njihove trikove i da ih stavi u službu za koju je on radio. Ipak se tada još nije bio odlučio da tu delatnost konačno prigrli, već je uporno smišljao kako da se vrati u Nemačku, sa nadom da će dobiti komandu nad kakvom podmornicom. I zato je, posle izvesnog vremena, sa svima merama predostrožnosti prešao na jednu od nemačkih podmornica koje su krstarile Sredozemnim Morem, a čija je matična baza bila u Puli, tada glavnoj austrougarskoj ratnoj luci.

Poslednje ratne godine, 1918, Canaris je najzad dobio svoju podmornicu. I on je operisao u Sredozemlju, sa bazom u Kotoru. No približio se kraj rata. Austrougarski frontovi na Balkanu su se raspali. Nemačka pomorska baza u Kotoru bila je otsečena od svoje pozadine i podmornice su se probile kroz Sredozemne More i gibraltarski tesnac i stigle u nemačku ratnu luku Kiel. Tamo su naišle na pobunu mornara i na crvene zastave. Car Wilhelm je pebegao u Holandiju. Njegov Drugi Reich je potonuo.

Protiv revolucije, protiv republike

Sa propašću Drugog Reich-a propali su i ideali u koje je Wilhelm Canaris verovao i za koje se zalagao. A revolucija u Nemačkoj ugrozila je klasu kojoj je pripadao. On se, bez dugog predomišljanja, stavio odlučno na stranu onih snaga koje su bile stupile u borbu protiv revolucije, za spašavanje pozicija buržoazije. No to nije značilo da je on prihvatio Weimar-sku Republiku, koja je takođe bila sve drugo do revolucionarna, ali je bar imala demokratsko ruho. U suštini se Canaris osećao i dalje monarhistom, a prema građanskoj demokratiji je imao averziju koja je bila svega za nekoliko stepena manja od ogorčenog neprijateljstva koje je osećao prema radničkom pokretu.

U haotičnom stanju u kojem se od kraja 1918 godine nalazila Nemačka pojavila se za oficire Canaris-ovog tipa i njegovih shvatanja mogućnost borbe protiv revolucionarnog pritiska masa u oslanjanju na umerene malograđanske elemente socijaldemokratije, tada vrlo jake i dobro organizovane političke grupacije. A ličnost u koju su ti oficiri polagali nadu bila je socijaldemokratski lider Gustav Noske.

Sledeći period Canaris-ove delatnosti obeležen je aktivnim učešćem u borbi protiv nemačkih »spartakista«, koji su praktički vladali Berlinom, oslonjeni na revolucionarne mase. To je bio onaj burni period uličnih borbi i atentata u kojem je bio stvoren savez između reakcionarnih oficira i socijaldemokratske stranke protiv radikalnih revolucionarnih elemenata. U tome su periodu stvoreni oni razni ilegalni, a faktički priznati, dobrovoljački korpusi od pripadnika potučene Wilhelm-ove vojske — oficira i reakcionarnih malograđanskih elemenata. Canaris se pridružio grupi gardiske konjičke divizije, koja je bila u Berlinu najjača od tih formacija i koja je bezobzirnim sredstvima, primenom oružja, radila na suzbijanju revolucije koju su nosili pobunjeni mornari, vojnici i radnici.

Rukovodioci Weimar-ske Republike, koja se radala kroz krv i pobunu, u uličnim borbama i građanskom ratu, oslanjali su se na ove reakcionarne oružane grupe. Među njima je gardiska konjička divizija bila tada najčvršća potpora malograđanskih političara socijalne demokratije, — jedan brak sklopljen ne iz simpatija, već iz računa uperenog pro-

tiv revolucije. U sastavu jedne posebne mornaričke brigade, koja je sarađivala sa gardiskom divizijom, bivši komandant podmornice ispoljio je i svoje političke sposobnosti. On je naročito upotrebljen za pregovore sa novim građanskim političarima koji su izbili na površinu i koji su pripadali najrazličnijim kontrarevolucionarnim krugovima — od reakcionarnih nacionalista do liberalnih socijaldemokrata. Samozvane vojne formacije, u kojima se Canaris tada našao, ostavile su traga u istoriji nemačkog radničkog pokreta naročito i ubistvom Karl-a Liebknecht-a i Rose Luxemburg, istaknutih revolucionara, čija su imena nerazrešljivo povezana sa razvojem međunarodnog socijalizma.

Canaris — tada poručnik bojnog broda — bio je član vojnog suda formiranog, zbog uzbuđenja javnosti, radi suđenja ubicama. Taj je sud krivce za ubistvo Liebknecht-a oslobodio, a poručnika Vogel-a, saučesnika u ubistvu Rose Luxemburg, osudio na malu zatvorsku kaznu zbog — zloupotrebe službene vlasti i prestupa u stražarskoj službi. Sem toga je Vogel već nekoliko dana po izrečenoj presudi pobe-gao iz zatvora. Svi znaci govore da mu je u tome pomogao Canaris, koji je zbog toga čak bio i uhapšen. Mornarička brigada kojoj je pripadao i reakcionarni oficiri digli su zbog toga hapšenja toliku uzbunu da je on već posle nekoliko dana bio pušten, odnosno predat na čuvanje baš štabu te svoje brigade. Sprovedena sumarna istraga je, naravno, došla do zaključka da je Canaris potpuno nevin. Zbog Vogel-ovog bekstva mu je čak porastao ugled u krugovima onih kontrarevolucionara koji su, nešto kasnije, bili srž takozvanog »crnog Reichswehr-a«.

Kada je 1926 godine u nemačkom parlamentu pokrenuto pitanje o pokušaju pobune kojim je, 1917 godine, dat uvodni znak za nemačku revoluciju, tadašnji ministar Reichswehr-a odredio je Canaris-a za veštaka u ovoj parlamentarnoj istrazi. Bila je reč o pobuni mornara u Kiel-u, pobuni koja je tada bila krvavo ugušena, a istraga je imala da rasvetli okolnosti pod kojima je to učinjeno. Canaris je sada, pred parlamentarnim odborom, bio izložen teškim napadima leveice, koja ga je ponovo optužila za pomaganje u Vogel-ovom bekstvu. Njegova krivica u toj stvari i njegovo saučesništvo u sudskoj komediji oko ubica Karl-a Liebknecht-a i Rose Luxemburg zauvek su između njega i radničkog pokreta prekinuli svaku

moćnost za bilo kakvu vezu — ako je ona uopšte i postojala. Wilhelm Canaris je svakako u redovima nemačke levice smatran izrazitim pripadnikom oficirske reakcije.

Potpuno u duhu toga Canaris-ovog stava bilo je i njegovo učesće u desničarskom pokušaju državnog udara protiv socijaldemokratske vlade, takozvanom »Kapp-ovom puču«. Mada je u to vreme bio adutant socijaldemokratskog ministra Reichswehr-a, Noske-a, Canaris se odmah pridružio pučistima, koji su 48 časova držali Berlin pod svojom vlašću. Međutim generalni štrajk koji su proglasili radnici u odbranu republike prinudio je pučiste da se povuku. Legalna vlast je uspostavljena, a Canaris se našao u zatvoru.

No i toga puta je u zatvoru proveo vrlo kratko vreme. Socijaldemokratska vlada je opet sklopila mir sa vojskom. »Brak iz razuma« između nje i Reichswehr-a je zakrpljen i produžen. Canaris je pušten. Istina, nije mogao više ostati u ministarstvu, jer se bio isuviše javno kompromitovao. Tako je otkomandovan kao prvi oficir na krstaricu »Berlin«, školski brod za pomorske kadete. Od toga vremena traje Canaris-ovo poznanstvo sa Reinhard-om Heydrich-om, tadašnjim pomorskim kadetom, a kasnijim šefom Glavne uprave bezbednosti Reich-a.

Naredne godine donose Canaris-u razne položaje u mornarici. No u isto vreme se on posvećuje i pitanju njene obnove i novog nemačkog pomorskog naoružanja. Versailleski ugovor — koji je za Canaris-a bio sramni diktat i nasilje nad nemačkim narodom — zabranio je ponovno nemačko pomorsko naoružavanje. Te su odredbe, međutim, bile tajno kršene. Nemačka mornarica u inostranstvu izvodila je istražne i praktičke radove i vežbe. Specijalno se to ticalo razvoja podmornica. Canaris, sa svojim španskim vezama i svojom sposobnošću za konspirativno politiziranje, imao je u tome programu važnu ulogu. On je aktivno sudelovao u raznim projektima građenja podmornica u Španiji, Holandiji i Finskoj, pa čak i u Japanu. Bilo je po sredi građenje podmornica po nemačkim planovima i uz učesće nemačkih stručnjaka. Za potrebe tajnog naoružavanja su tako vršeni ogledi i sticana iskustva.

U toku službovanja Canaris je duže vreme proveo i na položaju referenta u odeljenju za mornaricu ministarstva Reichswehr-a. Tada mu je rad na tajnom naoružavanju, uz

kršenje odredaba Versailleskog ugovora i krišom od savezničke kontrolne komisije, bio glavni zadatak. Konspirativnost te njegove delatnosti odgovarala je njegovom karakteru, a zadatak ponovnog pomorskog naoružavanja — njegovim težnjama i idealima.

U isto vreme je Canaris imao u vidu i personalno pitanje mornarice koju je trebalo tajno obnoviti i aparata koji je trebalo pripremiti za onaj dan kada će Nemačka »raskinuti lance Versaillesa«, kako se tada govorilo. Obnovljenoj mornarici biće potrebni ljudi. Zato je on vodio živu prepisku sa svojim starim drugovima iz Wilhelm-ove flote koji su, posle sloma 1918 godine, bili prešli u industriju i privredu, prihvatajući se civilnih zanimanja.

Najzad je, krajem 1932 godine, u predvečerje dolaska nacizma na vlast, Canaris postavljen za komandanta bojnog broda »Schlesien«. Tada je imao četrdeset tri godine. Kao pretpostavljeni padao je u oči svojom oštrinom i strogošću. Bespoštedno je gonio svaku nemarnost u službi, ali je u isto vreme uporno nastojao da se prikaže kao čovek koji se brine za svoje potčinjene i njihove potrebe.

Put ka Hitler-u

U godinama uoči dolaska Hitler-a na vlast i u prvim godinama »Trećeg Reich-a« Canaris je, zajedno sa mnogim drugim pomorskim oficirima, pružio ruku Hitler-u i nacizmu. Pobude zbog kojih su pomorski oficiri velikim delom gledali sa simpatijama na Hitler-ov pokret mogu se objasniti njihovim mentalitetom i njihovim stavom prema političkim i društvenim zbivanjima svoga vremena i svoje zemlje.

Prvi i osnovni moment je tu bio zajednički stav pomorskih oficira protiv Versailleskog ugovora ¹ svega što je sa njim stajalo u vezi. U Wilhelm-ovom Reich-u su oni bili elita oružane pesnice imperijalističkog carskog režima, utelovljenje i izvršioci velikih planova za svetsku afirmaciju nemačkog carstva u krugu velikih sila. Za flotu, sa kojom je bio vezan početak njihove životne karijere, naprasno preseccene 1918 godine, bili su u doba njihove mladosti vezani i nada i ponos jednoga režima koji su oni identifikovali sa svojim narodom, jedne države u kojoj je izrastao snažni, agresivni

nacionalizam. Versailleski ugovor im je oduzeo mornaricu i bacio ih u civilna zanimanja, u kojima se mnogi od njih nisu snalazili. Bivšem mornaričkom oficiru, koji je u civilu sedeo za kakvim pisačim stolom među aktima ili zauzimao službeničke mesto u državnoj administraciji ili privredi, ostao je ideal da se opet nađe na komandnom mostu broda koji će nositi nemačku zastavu. One snage u nemačkom političkom životu koje su istupale pod krilaticom borba protiv Versaillesa bile su ovim oficirima unapred simpatične. Najgrlatija i najodlučnija od njih je bila nacistička stranka. Zato su mnogi i verovali da će ona pre ostalih uspeti da ostvari slamanje stega i zabrana koje je Versailleski mir doneo nemačkoj državi, i samim tim da otvori put obnovi ratne mornarice.

Aktivni oficiri, onaj mali deo kora pomorskih oficira koji je uspeo da se zadrži u ostatku mornarice, dopuštenom Weimar-skoj Republici, osećali su se sputanim u svojim mogućnostima napredovanja u službi i ostvarenja većih pothvata. Zudeli su za krstaricama, podmornicama i bojnim brodovima, za velikim plovnim jedinicama koje su mirovnim ugovorom bile zabranjene, za velikom flotom i njenim mnogim komandnim položajima, za ugledom jedne obnovljene moćne mornarice koji bi, u isto vreme, bio i njihov lični ugled. Zato su oni bili ogorčeni protivnici Versaillesa i zato su, bez dubljeg razmišljanja političkih pobuda i okolnosti, svoje simpatije poklanjali antiversailleskim političkim snagama. Tako i Canaris.

Uz to je još došao specifični mornarički motiv duboke mržnje prema revoluciji slepa, prema marksizmu kao ideologiji i kao političkoj snazi koja je u stanju da mobiliše mase. Upravo u mornarici Drugog Reich-a izbile su prve pobune koje su označavale kraj Wilhelmove epohe. Pobunjeni mornari imali su u revolucionarnim događajima 1918—1919 godine u Nemačkoj glavnu ulogu u napadu na stari poredak i u nastojanju da se on zameni drugim, koji bi ostvario prava radničke klase. Tu pobunu, tu ulogu mornara nemačke revolucije iz 1918 godine naročito pomorski oficiri nikada nisu zaboravili.

Krilatice o obaranju versailleskoga diktata i »uništenju boljševičkog neprijatelja« zvučale su u ušima mornaričkih oficira, aktivnih i rezervnih, kao fanfara novoga vremena

koje će im vratiti izgubljeni sjaj. Zato je baš u mornarici Hitler-ov nacizam našao mnogo pristalica. Karakteristično je da je među ljudima, koji su, najzad, skovali zaveru od 20 jula, bilo dosta generala, pa i na najvišim položajima u vojsci. Ali nijedan admiral — sem Canaris-a, koji je tu imao jednu sasvim specifičnu ulogu. Isto je tako tipično da je Hitler za svoga naslednika odredio baš jednog admirala, komandanta nemačke mornarice Doenitz-a.

Dolazak Hitler-a na vlast, 30 januara 1933 godine, izazvao je u mornarici dosta odobravanja, pa i oduševljenja. Mornarički oficiri su smatrali da je Nemačka dobila vladu koja će odbaciti versailleska ograničenja i pristupiti potpunoj obnovi ratne mornarice. Canaris-ov stav nije odudarao od stava njegovih drugova. Ma šta u tome pogledu kasnije njegove apologete pokušavale da zamagle, mešajući kasniji njegov kriticism sa njegovim držanjem iz dana kada su nacisti uzeli vlast u svoje ruke, kao nesumnjivo treba uzeti da je Canaris u ono vreme bio, bez načelnih rezervi, zagrejan političkim razvojem i stvaranjem Trećeg Reich-a.

Oštro istupanje Hitler-a protiv Versailleskog ugovora, protiv komunizma, protiv SSSR, — bilo je Canaris-u neobično simpatično. Vrlo je verovatno i on, kao i drugi oficiri, sumnjičavo gledao na one struje u nacističkoj stranci koje su smatrale da treba SA da stupi na mesto staroga Reichswehr-a, kao narodna vojska. Ne treba zaboraviti da je vrlo jako levo krilo NSDAP bilo nastrojeno apsolutno negativno prema staroj ekskluzivnoj oficirskoj kasti, tražeći da se »revolucija produži« — kako je tada glasila parola — i da se razbiju prerogative oficirskoga kora. Antipatija prema toj struji u nacizmu nije, međutim, niukoliko značila i odbijanje Hitler-a i njegove vlasti. Bilo je posredi samo to da se taj čovek, koji je tražio baš ono što je bilo u isto vreme i vatreni zahtev oficira, pridobije i odvoji od onog krila svoje partije koje je ugrožavalo pozicije oficirske kaste.

Drugi su, međutim, u mornarici bili prvi korisnici novog kursa rasplamsalog šovinizma. Ne Canaris. On je ostao još neko vreme na svome brodu, a zatim je postavljen za komandanta tvrđave Swinemünde, — položaj koji je značio mrtav kolosek i prvi korak ka penziji. Ako je, dakle, Canaris možda i u prvom periodu po dolasku Hitler-a na čelo Nemačke ponegde i ispoljio kakav kriticism, bilo je to učinjeno, sva-

kako, u vrlo blagoj formi, a usmereno protiv pomenutih radikalnih elemenata SA, ili prouzrokovano postavljenjem u Swinemuende, koje je ličilo na prevremeni završetak karijere u trenutku kada su joj se, po svemu, bile otvorile nove, prostrane perspektive. Prema Hitler-u i njegovim idejama je Canaris, nesumnjivo, stajao afirmativno, kao i drugi oficiri novog, Trećeg Reich-a.

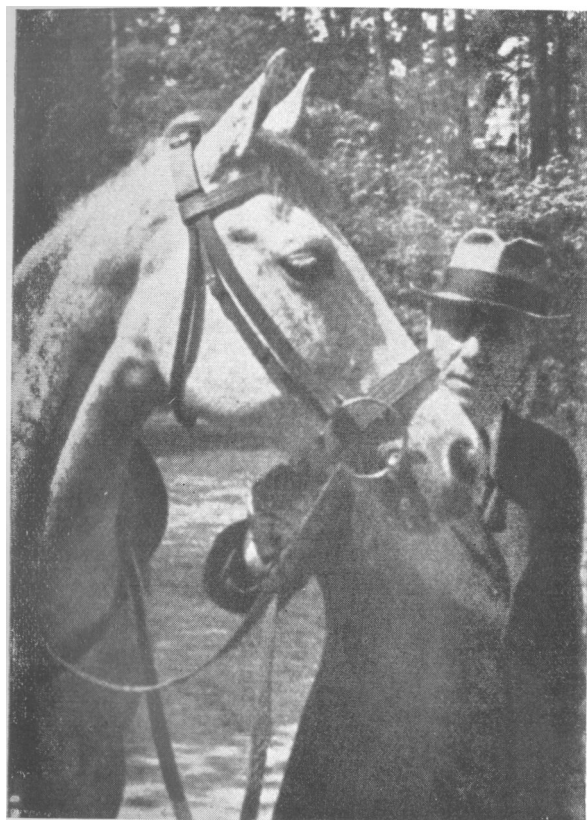
Na čelu Abwehr-a

U četrdeset sedmoj godini života, kada je izgledalo da mu pretstoji samo još penzija uz unapređenje u čin kontraadmirala, Canaris je, međutim, otpočeo jednu novu karijeru, koja ga je izdigla iz redova bezbrojnih viših nemačkih mornaričkih oficira i učinila značajnom figurom, neodvojivo povezanom sa istorijom Trećeg Reich-a.

Versailleski ugovor je zabranio Nemačkoj obaveštajnu delatnost. Dopuštena je bila jedino izvesna aktivnost u oblasti kontrašpijunaže. Otsek Reichswehr-a koji se time bavio bio je stavljen pod nadzor savezničke kontrolne komisije. Zbog toga je vojni obaveštajni rad oružanih snaga Weimarske Republike bio brižljivo zakamufliran pod vidom drugih delatnosti. Uloga Canaris-ova u vezi sa podmorničkim programom imala je, nesumnjivo, i obaveštajnih obeležja.

Odbacivanje versailleskih ograničenja i jačanje oružanih snaga kao posledica sprovođenja programa Hitler-ove vlade doveli su i na tome sektoru do promena. Zadržan je, istina, naziv *Abwehr*, to jest »odbrana«, koji je isticao isključivo kontraobaveštajni, defanzivni karakter Reichswehr-ove obaveštajne službe. Međutim od malog kontraobaveštajnog oteka počeo je da se razvija obaveštajni aparat koji je obuhvatao sve grane i vidove obaveštajne delatnosti.

Na čelu *Abwehr*-a nalazio se, u prvim dvema godinama nacističke vladavine u Nemačkoj, kapetan bojnog broda Conrad Patzig. Ovaj je, međutim, došao u sukob sa Himmler-om i Heydrich-om. Tadašnji ministar rata, feldmaršal von Blomberg — u to vreme još generalpukovnik —, nije želeo da se taj konflikt razvije i zatražio je da admiral Raeder, komandant ratne mornarice, razreši Patzig-a dužnosti. Na njegovo mesto je postavljen Canaris, kao čovek koji je obaveštajne

Kao strastven jahač, Canaris je gotovo svaki svoj radni dan – ako nije bio na jednom od svojih mnogobrojnih putovanja – otpočinjao jahanjem pre nego što bi seo za pisači sto

zadatke sa uspehom obavljao još u Prvom svetskom ratu, a stekao zasluga i obaveštajnim radom u vezi sa »crnim Reichswehr-om« i sa tajnim mornaričkim radovima u inostranstvu.

Činjenica da je Patzig razrešen zbog toga što nije bio po volji nacističkoj stranci neophodno dovodi do zaključka da je čovek koji ga je nasledio u najmanju ruku bio ličnost koju je stranka smatrala podnošljivom. Jedan dokaz više da tadašnji kapetan bojnog broda Wilhelm Canaris u to vreme nije mogao biti protivnik nacizma.

Ustvari je istorija Abwehr-a, kao vojnoobaveštajnog instrumenta Trećeg Reich-a, nerazlučno vezana za Canaris-a, svoga šefa, koji je 1 januara 1935 godine uzeo u svoje ruke mali aparat, da bi devet godina kasnije, kada je bio smenjen, ostavio za sobom džinovsku obaveštajnu mašinu, izgrađenu svestrano, sa bezbrojnim centrima, ograncima, ustanovama, organizacionim oblicima i jedinicama. S pravom veli Paul Leverkuehn, nekadašnji istaknuti pripadnik Abwehr-a, a sadašnji član zapadnonemačkog parlamenta, da je ustvari Abwehr bio Canaris, a Canaris — Abwehr.

Od trenutka kada je preuzeo voćstvo nemačke vojnoobaveštajne službe, Wilhelm Canaris, uskoro proizveden za admirala, udario je toj službi svoj neizbrisivi pečat. Nije on bio samo šef jedne ustanove; već njen tvorac. Između onoga što je Canaris primio od svoga prethodnika i onoga što je ostavio za sobom ima vrlo malo sličnosti. Aparatu koji je izgradio udahnuo je svoj duh, svoja shvatanja. Našavši se, u zenitu svoga radnog života, pred zadatkom koji je u potpunosti odgovarao njegovim sklonostima i sposobnostima, on se s ogromnom energijom posvetio stvaranju, izgradnji i usavršavanju vojne obaveštajne službe koja je imala da odgovara potrebama snažno aktiviranog Wehrmacht-a Trećeg Reich-a.

Aparat koji je Canaris gradio pomno i postepeno bio je u svome vrhu sastavljen od ljudi koje je on sam odabrao. Taj je izbor činio vrlo pažljivo, nastojeći da se okruži ljudima koji su mu odgovarali. Pritom se mnogo povodio za ličnom ocenom koju bi stvorio o čoveku prilikom prvoga susreta. Mada je, u svojim stvarnim ocenama, bio »čovek čistog intelekta«, koji nije dopuštao da ga u određivanju značaja i smisla pojedinoga događaja ometu subjektivne želje i mo-

menti, dopuštao je ovima, da utiču na njega u oceni ljudi. Tako je uklanjao iz svoje okoline ljude, možda sposobnije, ako bi mu bili lično nesimpatični. Obrnuto, on je podnosio, pa i potpomagao godinama ljude manje sposobnosti ako bi mu lično bili prijatni.

To ne znači, naravno, da se okruživao saradnicima manje lične vrednosti. Mahom su najviši rukovodioci Abwehr-a — do pred rat, koji je doneo potrebu za ogromnim i brzim povećanjem vojnog obaveštajnog aparata, — bili svojim zadacima dorasli i spadali su i sami u red neumornih i sposobnih radnika. Ono što je, pri ovom metodu odabiranja ljudi, bilo važno jeste činjenica da je celi vrh aparata Abwehr-a, na taj način, predstavljao homogenu celinu koja je odisala jednim duhom: Canaris-ovim. Za te ljude, u koje je stekao poverenje i kojima je poverio najviše položaje u svojoj organizaciji, Canaris je i u ličnome pogledu činio što je mogao. Štitio ih je zalaganjem svoje ličnosti i svoga autoriteta kad je to bilo potrebno. S druge strane je, međutim, od njih tražio najveću predanost na poslu i potpunu poslušnost. Za svoje saradnike je on bio često vrlo neprijatan starešina, bezobziran i oštar. No, s druge strane, on je o njima vodio brigu i oni su se mogli oslanjati na njega i uzdati se u njegovu pomoć. Stvarno je tako u vrhu Abwehr-a stvorena grupa Canaris-ovih saradnika, lojalna svome šefu, međusobno povezana odnosima saradnje i poverenja. Obrazovana je u pravome smislu faktički zakleta klika, homogena i u sebi zatvorena, jedinstvena u svojim pogledima. Ovo je bilo naročito značajno u kasnijim godinama, pred rat i u toku rata, kada je Canaris sve više prelazio u skepticizam prema režimu kojem je služio i kada je, naposljetku, konspirisao sa opozicijom i zaverom.

Za odnos između Canaris-a i njegovih saradnika bilo je važno što su oni bili prožeti uverenjem u njegove nadmoćne sposobnosti — delom što je on sebi unapred odabrao pogodne ljude, delom što je ljudima koji bi sa njim radili uspeo da nametne veru u svoju intelektualnu i stručnu nadmoćnost. Ekipa koja je na vrhu Abwehr-a okružavala Canaris-a bila je sastavljena od njegovih vernih sledbenika i poštovalaca.

A pritom saradnja sa Canaris-om nije bila laka. Izvanredno živ i nemiran duh, stalno u pokretu, nadaren intuicijom, on je bivao sa godinama sve nestrpljiviji. Pošto je mi-

slio i kombinovao brže od ostalih, dugi su ga referati gnjavili i nervirali. Njegovi saradnici morali su mu referisati u što kraćem i sažetijem obliku. Jedan Canaris-ov saradnik, koji je godinama bio uz njega, sve do kraja njegove karijere na vrhu Abwehr-a, dao je o tome ovakvu karakteristiku: »Pored izvanredne sposobnosti brzog shvatanja i kombinovanja, on je imao i osobinu da odmah uvidi u koliko su meri njegovi potčinjeni u stanju da izvrše naređenja koja bi im izdao. Ako bi takva naređenja prelazila sposobnost shvatanja lica koje je u pitanju (a to se dešavalo dosta često, baš i zato što je pod izvesnim okolnostima trebalo izdati takva naređenja), on bi nedostatke koje je očekivao odmah iskombinovao sporednim naređenjima, koja bi izdao drugim licima, kako bi već unapred ispravio pogreške čije je nastupanje očekivao u budućnosti«.

Pored ove kombinatorike i moći predviđanja, skopčane sa preciznom ocenom o sposobnostima i domašaju svakog pojedinog od svojih saradnika, Canaris je, u suštini, ipak svoj rad više podešavao prema svojoj intuiciji nego prema hladnom i nepristrasnom sistematskom raščlanjavanju određene situacije. Izvanredno snažne uobrazilje, on bi ostavljao izvestan problem, koji bi mu se pojavio, da sazre i nije forsirao njegovo rešenje analizama za pisaćim stolom, već bi sačekao da mu ono intuitivno izraste u svesti.

Pritom Canaris, međutim, nije niukoliko bio čovek koji bi »čekao na inspiraciju«, već je upravo grozničavim nagonom za radom težio da u svojim rukama usredsredi sve odluke koje je trebalo donositi u njegovoj ustanovi. Time je na sebe natovarivao obim dužnosti i poslova koji je gotovo premasivao fizičke sposobnosti jednoga čove'ka. Kao što je u pogledu rada bio bezobziran prema sebi, odričući se sve više privatnog života i odmora, isto je tako i od svojih saradnika tražio bezuslovno požrtvovanje.

Do 1938 godine Abwehr je bio u sastavu ministarstva rata. Kada je, u vezi sa aferama feldmaršala von Blomberg-a i generala von Fritsch-a, Hitler ukinuo to ministarstvo i formirao Vrhovnu komandu Wehrmacht-a — OKW, Abwehr je postao sastavnim delom te ustanove. Canaris-ovo nadležstvo, u svojoj konačno izgrađenoj formi, obuhvatalo je, ustvari, dva velika odeljenja. Jedno od njih bilo je »odeljenje inostranstvo«, Amt Ausland, a drugo pravi Abwehr, vojna oba-

veštajna služba u užem smislu. Zato se i nadležstvo kao Celinina zvalo »Amt Ausland/Abwehr«.

»Odeljenje inostranstvo«, sa kapetanom bojnog broda i kasnijim admiralom Leopold-om Buerkner-om na čelu, bilo je nadležno za sve što se ticalo veza sa inostranstvom. Između ostaloga je ovamo dolazilo staranje za inostrane vojne atašee u Nemačkoj, za veze sa stranim, specijalno sa prijateljskim ili savezničkim vojskama (ali ne i za nemačke vojne atašee u inostranstvu, koji su bili pod generalštabom kopnene vojske), za veze između Wehrmacht-a i ministarstva inostranih poslova Reich-a, za sve stvari koje su se ticale međunarodnog ratnog prava itd. No sem toga je, između mnogih drugih sporednih dužnosti, zadatak toga odeljenja bio i korišćenje zaplenjenih protivničkih arhiva. Tako je ono, naprimera, preuzelo, posle sloma stare Jugoslavije, arhivu jugoslovenskog generalštaba i podvrglo je, preko svojih organa, podrobnom pregledu i analizi.

Abwehr je bio podeljen na tri sektora, od kojih se prvi bavio ofanzivnom vojnom obaveštajnom službom, drugi sabotažama i diverzijama, a treći kontraobaveštajnim radom. Na čelu prvoga od ta tri sektora stajao je pukovnik, kasnije general, Piekenbrock. Na čelu sektora II bio je do 1939 godine generalštabni major Grosscourth, koga je tada zamenio potpukovnik, kasnije general, von Lahousen, bivši austro-ugarski oficir koji je do 1938 godine rukovodio obaveštajnom službom Austriske Republike. Sektor III je' do 1939 godine vodio major, kasnije pukovnik, Bamler, a otada pukovnik Bentivegni. Ova ekipa je činila krug najbližih Canaris-ovih saradnika sve dok Piekenbrock (1941) i Lahousen (1943) nisu, zbog potrebe da po propisu komanduju izvesno vreme aktivnim pukovima radi unapređenja u čin generala, napustili svoje položaje u Abwehr-u. Piekenbrock-a je zamenio tadašnji potpukovnik, kasnije general, Hansen, a Lahousen-a potpukovnik, baron Freytagh-Lorringhoven.

Pored toga je u sastavu Canaris-ovog nadležstva bilo i takozvano centralno odeljenje sa pukovnikom, kasnije generalom, Oster-om na čelu. Ono je imalo zadatak da obavlja sve administrativne dužnosti za račun ostalih odeljenja, da rukovodi administracijom i arhivom, pravnim poslovima i finansijama. Tu su registrovani i svi agentski ugovori ili obaveze.

Dok su, prilikom izgradnje Amt-a Ausland/Abwehr, upočetku stajali Canaris-u na raspoloženju aktivni generalštabni oficiri, dotle je kasnije, u periodu pred rat, popunjavanje oficirskog kadra Canaris mogao vršiti jedino iz redova nekadašnjih oficira koji su, u doba Weimar-ske Republike, bili napustili aktivnu vojnu službu i mnogo godina proveli u raznim civilnim zvanjima. Kada je Hitler-ova ratna mašina krenula u vojni pohod i kada su, sa sve većim ljudskim gubicima, bili potrebni i svi sposobni ljudi na frontu, u Abwehr-u se sve više skupljao ovaj element reaktiviranih starih oficira. Snažnu prinovu predstavljali su, posle priključenja Austrije Reich-u, nekadašnji austro-ugarski oficiri, koji su naročito upotrebljavani u Abwehr-ovim ustanovama na teritoriji jugoistočne Evrope. Dok je aktivnih oficira bilo sve manje na raspoloženju, dotle su potrebe rata zahtevale sve veće širenje Abwehr-ovog aparata, a popuna se mogla vršiti gotovo jedino iz redova rezervista i starijih godišta.

Sem toga, se, kao važan faktor u personalnom sastavu Abwehr-a, pojavila i činjenica da se u njegovoj službi, za pisaćim stolovima njegovih ustanova i centara, nisu mogla sticati ni odlikovanja ni brza unapređenja, što je odvlačilo oficire u frontnu službu. Tako je izvestan broj ljudi, sposobnih i vrlo potrebnih Abwehr-u, tražio premeštaj u operativne jedinice. Utoliko je značajnije da je, uprkos ovih personalnih problema, Canaris uspevao da svoj aparat drži na visini i da ovaj, i pored personalnih slabosti koje su se javljale, nije kao Celina podbacio u vršenju svojih sve obimnijih zadataka.

Canaris i Heydrich

Između Wehrmacht-a i nacističke stranke vladali su, za sve vreme Trećeg Reich-a, vrlo složeni i protivrečni odnosi. Hitler je bio čovek koji je generalima i oficirima bio dao vojsku i oružje. On im je povratio komandne položaje i sjaj koje im je Weimar-ska Republika, pod pritiskom versailleskih ograničenja, bila uskraćivala. U tome je i razlog što su vrhovi nemačke oružane snage afirmativno prihvatili Hitler-a kao šefa države i pozdravili njegovu politiku odbacivanja versailleskih stega, njegovu politiku remilitarizacije.

Međutim, uz Hitler-a je bila i njegova partija, dobrim delom sastavljena od ljudi koji su joj se pridružili pre svega

u želji da tim putem dođu do uhleblja, položaja, udela u vlasti, mesta na koritu. Nacisti su, po dolasku njihove partije na vlast, preplavili državni parat i ustanove javnog života. Ali — njihov prodor se morao zaustaviti pred Wehrmacht-om. Nije to bilo samo izraz i posledica Hitler-ove zahvalnosti prema Reichswehr-u, koji ga je s razumevanjem pomagao u vreme njegove političke borbe o vlast. Posredi je bilo to što je vojska u Nemačkoj, kao kompaktna i snažna organizacija, sa svojim vezama u krilu konzervativne buržoazije i sa svojim nimbusom, bila važan politički faktor sa kojim Hitler nije želeo nikakav otvoren spor. Naprotiv, za njegove planove je bila potrebna snažna vojna sila, a za to je želeo da pridobije generale, ili bar da spreči da oni postanu njegovim odlučnim protivnicima.

Prva navala nacističke partije na vojsku vodila se u znaku Hitler-ovih mrkih jurišnih odreda, njegove SA, koja je u borbi o vlast bila njegov najvažniji i najverniji udarni instrument. Roehm, i sam nekada oficir, a u početnoj fazi Hitler-ovog režima ministar Reich-a u svome svojstvu šefa SA, težio je položaju ministra vojske i pretvaranju Reichswehr-a, nasleđenog od Weimar-ske Republike, u »političku vojsku«. On je hteo milionske mase svojih SA-ovaca da pretvori u oružanu snagu koja bi došla na mesto kastinske i učaurene vojske, koja se svojom egzistencijom usprotivila ovim totalitnim zahtevima i težnjama nacizma odnosno Roehm-a.

U sukobu između generala i Roehm-ove SA, Hitler se odlučio za generale. Razume se, tu su bili u pitanju i drugi računi, unutrašnja previranja u samoj nacističkoj stranci, sukobi među mrkim satrapima. Uglavnom, jednim brutalnim zahvatom je 30 juna 1934 godine pobijeno rukovodstvo SA sa Roehm-om na čelu, i Hitler je tako sam slomio kičmu organizaciji koja je pretila monopolu generala da upravljaju vojnom snagom njegovog Reich-a. Tada je Hitler izjavio da je Wehrmacht jedini nosilac oružja u Nemačkoj. Zvanično je deklarisan princip da se njegov režim oslanja na dva koordinirana stuba: nacističku stranku i vojsku.

Likvidacijom SA uklonjen je Wehrmacht-u jedan protivnik. Međutim baš iz krvi te likvidacije iznikao je drugi, ne tako bučan, ali i ne manje opasan. To je bio Heinrich Himmler sa svojom SS, koja je u Trećem Reich-u postala postepe-
no sve uticajnijom i bezobzirnijom snagom.

Velika trojica Abwehr-a: Pieckenbrock (levo), Canaris i Lahousen

Na sektoru na kojem je radio Canaris pojavio se iz krila SS-a nov i opasan konkurent. To je bio Himmler-ov saradnik Reinhard Heydrich, nekadašnji pomorski oficir. Canaris i Heydrich su se poznavali još iz doba dok je Canaris bio oficir na školskom brodu, a Heydrich pomorski kadet. Štaviše, tvrdi se da je sam Canaris preporučio Himmler-u ovog bivšeg oficira koga je, zbog neke ženske afere, ratna mornarica bila isključila iz svojih redova. Je li tu bila posреди Canaris-ova želja da ugrađivanjem Heydrich-a u Himmler-ov aparat dobije svoga čoveka u srcu SS-ovskog tabora, danas nije moguće¹ utvrditi. Sigurno je jedno: između Heydrich-a i Canaris-a se, tokom vremena, razvila ogorčena podzemna borba, prikrivena besprekornim, i, za spoljne posmatrače, čak prijateljskim međusobnim odnosima.

Dok su ljudi iz krila Abwehr-a koji su posle rata objavili razne napise, memoare, biografije itd. saglasni u tome da je Canaris smatrao Heydrich-a svčjim »neprijateljem broj 1«, dotle su oni koji su odnose Canaris—Heydrich posmatrali sa strane isto tako saglasno izjavljivali da su ti odnosi bili korektni i zasnovani na saradnji. Na nuerbernškom suđenju glavnim ratnim zločincima pojavila su se dva svedoka iz redova Abwehr-a: general Lahousen i bivši vladin savetnik Gisevius. Obojica su opširno govorili o borbi Canaris-a protiv SS-a i Heydrich-a, obojica su tvrdili da je ta borba bila bespoštedna s obe strane i da je Himmler sistematski težio uništenju Abwehr-a i njegovog šefa. Na istom suđenju su optuženi generali Keitel i Jodl i optuženi admiral Doenitz izjavili da je Canaris sa Himmler-om i Heydrich-om stajao u dobrim odnosima i da se živo trudio da te odnose u toj formi i održava.

Istina je da je Himmler preko svoga aparata, služeći se svojom obaveštajnom službom i svojom policijom bezbednosti, slomio Canaris-a i uništio njegov Amt Ausland/Abwehr. No isto tako je istina da za Heydrich-ova života otvorenih sukoba između Canaris-ovog i njegovog aparata nije bilo. Štaviše, između jednog i drugog je postojala, uz istovremeno razgraničavanje nadležnosti, i stalna saradnja. Po tom razgraničenju, politička obaveštajna služba je ostala domen Heydrich-ovog aparata, a vojna obaveštajna služba je bila u isključivoj nadležnosti Abwehr-a. Istina, ni jedna ni druga strana se nisu baš držale ovoga sporazuma, mada su obe održavale privid da ga se striktno pridržavaju.

Tako je Heydrich-ov aparat u inostranstvu dolazio i do vojnih obaveštenja. Po sporazumu je trebalo da ih neiskorišćena predaje Abwehr-u. Toga se, međutim, nije uvek držao. Naprotiv, dešavalo se da ta obaveštenja dođu neposrednim kanalom do Hitler-a. Abwehr, opet, prikupljajući vojne podatke u inostranstvu, neminovno je nailazio i na podatke političkog karaktera, pogotovu što je pojam »vojnog podatka« vrlo širok i, svakako, ne obuhvata samo konkretnu informaciju o kakvoj jedinici, strategiskom objektu ili personalnim promenama na komandnim položajima. I ti podaci, koje je trebalo ustupati bezbednosno-policiskom aparatu i njegovoj obaveštajnoj službi, nisu uvek odlazili onamo, kuda je to sporazumom bilo predviđeno. Razume se, u nižim instancama, u konkretnom svakodnevnom radu, postojala je predviđena saradnja. No ako bi Canaris-ov aparat došao do kakve doista krupne političke informacije, ona bi stigla na admirala pisati sto i on bi, iatim, o njoj odlučivao po svom nahođenju.

Silne ambicije Reinhard-a Heydrich-a, koji je težio da u svojim rukama usredsredi policisku vlast i obaveštajnu službu, neminovno su žudele i za kontrolom nad vojnom obaveštajnom službom. Međutim Wehrmacht je bio tada još suviše jak i samostalan prema nacističkoj stranci i SS-u da bi Heydrich mogao računati sa uspehom ako bi svoje želje pokušao da pretvori u delo. Zato se on zadovoljio i sporazumom — uz njegovo kršenje, kada bi to bilo zgodno i oportuno, — i trudio se inače da izbegne otvoreni konflikt. U to je spadala i zabrana da se Gestapo bavi obaveštajnom delatnošću protiv Wehrmacht-a i u njegovim redovima. Heydrich je rado primao vesti koje bi sa toga sektora dobijao, ali se zvanično energično ograđivao od takve delatnosti ako bi se za nju kakvom indiskrecijom saznalo.

I Canaris je sa svojim aparatom isto tako kršio sporazum i imao svoje posmatrače koji su špijunirali SS-ovski tabo. Njegov prvi saradnik Oster imao je svoju, u neku ruku privatnu, obaveštajnu službu čiji su informatori donosili vesti iz krugova Heydrich-ove policiske i obaveštajne mašine. Šef kriminalne policije Reich-a, Arthur Nebe, i upravnik berlinske policije, grof Helldorf, — da se pomenu samo dvojica od Oster-ovih informatora — davali su vrhu Abwehr-a takva obaveštenja da je on bio prilično dobro upoznat sa onim što

se odigravalo kod protivnika. Ne bi se moglo reći da je i Heydrich bio tako dobro informisan o zbivanjima u vojnom obaveštajnom aparatu, sudeći po tome, što je Oster, jedna od glavnih ličnosti opozicije i zavere protiv Hitler-a, otkriven tek pošto je godinama radio na delatnostima koje su po merilima nacizma i Trećeg Reich-a predstavljale izdajstvo.

Odnosi između sprege Himmler—Heydrich i Canaris-a bili su veoma kompleksni. U stvarima u kojima bi im se interesi slagali, oni su se uzajamno pomagali i podržavali. Tamo gde se pojavio među njima sukob interesa, oni su vodili zagrižen međusobni rat. Tri faktora su opredelila ove odnose: pivo, opšti odnos između Wehrmacht-a i SS-a; drugo, konkurencija između dva obaveštajna aparata; treće, nastojanje i jedne i druge strane da se istakne i stekne ugled i priznanje — a time ojača i svoje pozicije.

U vreme dok je Roehm sa SA ugrožavao Wehrmacht, ovaj je, tražeći saveznike, rado prihvatio pomoć SS-a. Iz raznih razloga, čak dijametralno suprotnih, udružila su se dva protivnika protiv trećeg. Cilj im je bio zajednički: da sruše Roehm-a i suzbiju moć SA. Ima izvesnog osnova verovanju da su tačna tvrđenja prema kojima je, u periodu natezanja između Wehrmacht-a i SA i Canaris snabdevao Goering-a — tada povezanog u borbi protiv Roehm-a sa Himmler-om i Heydrich-om — informacijama koje su ukazivale na zavere-ničku delatnost šefa SA. Mada Canaris tada još nije bio na čelu Abwehr-a, on je ipak bio obaveštajno zainteresovan i imao je mnoge veze baš u privrednim krugovima bliskim Goering-u. Tim putem je i neupadljivo plasirao svoja obaveštenja.

Kasnije, kada je otpala opasnost za pozicije Wehrmacht-ovog generaliteta od strane Hitler-ove partiske vojske, ovaj se savez opet raspao. Štaviše, SS sa Himmler-om i Heydrich-om izrastao je u novu opasnost, ovoga puta još veću, jer su njegovi metodi bili podzemni i odbrana od njih teža. Nacistički partiski krugovi, opet u sprezi Goering—Himmler—Heydrich, imali su glavnu ulogu u obezglavljivanju Wehrmacht-a, pri čemu je Goering težio da se sam domogne položaja ministra rata i vrhovnog komandanta, koji je dotle držao feldmaršal Blomberg. Druga dvojica su težili slamanju nezavisnosti Wehrmacht-a radi ostvarenja svojih partiskih ciljeva.

U pripremi za udar protiv Wehrmacht-a — za čije sprovođenje je iskorišćeno Blomberg-ovo venčanje sa jednom prostitutkom i optužba o homoseksualnosti vrhovnog komandanta kopnene vojske, generala Fritsch-a, — aparat Himmler-a i Heydrich-a imao je glavnu ulogu. Period koji je prethodio ovoj dvojnoj aferi, koja je Hitler-u poslužila da Wehrmacht potpuno podvrgne svojoj ličnosti, karakteriše se porastom antipatije generala protiv sve nasrtljivije težnje nacizma za totalitetom vlasti u Nemačkoj, što su shvatili i kao ugrožavanje svog dotle privilegisanog položaja i uloge koju su dotle igrali u Nemačkoj. U tom periodu je i Canaris-cv stav prema SS-u, kao eksponentu i avangardi beskompromisnog nacizma, naginjao skretanju u opozicione vode.

U toku same afere, naročito dok su Heydrich-ovi organi udešavali Fritsch-ovo kompromitovanje, Canaris je težio da otkrije njihovu igru i da je onemogućava, — naravno, ne ulazeći u otvoreni konflikt. Nakon Fritsch-ovog pada i Hitler-ove intervencije, posle čega je Wehrmacht potpuno potpao pod vlast isključivo Hitler-ovog autoriteta, u vrhu Abwehr-a je dolazio do zakonspirisanog kriticisma koji je ustvari bio oblik i izraz nemoćnog otpora generaliteta i nemačkih građanskih opozicionih krugova Hitler-u i njegovoj politici.

U ovome razvoju su, međutim, lični odnosi između Canaris-a i Heydrich-a ostali besprekorni. Oni su opštili međusobno- s licemernom ljubaznošću, ali u isto vreme uz izvesno međusobno poštovanje. Našli su se, jedan prema drugom, dva čoveka koja su po svojim sposobnostima bila daleko iznad proseka. Baš zbog toga su mogli jedan drugoga pravilno i da ocene. Pred svojim bliskim saradnicima je Heydrich Canaris-a nazivao- »opasnim liscem«, a Canaris je svojim ljudima govorio da je Heydrich »najmudrija zver«.

Te međusobne, vrlo prijateljske veze proširivale su se uzajamnim porodičnim posetama — Canaris i Heydrich su čak bih i susedi. Ipak je Heydrich bio stalno na oprezu pred admiralom, a ovaj se ne manje pribojavao nekadašnjeg svog kadeta. U ličnom privatnom dodiru pokušavah su jedan od drugoga što više da izvuku. Kada je Heydrich ubijen, 1942 godine, Canaris je odahnuo. Bio je uveren da je time nestao najopasniji njegov protivnik. Ipak je smatrao korisnim da na Heydrich-ovoj sahrani, kojoj je prisustvovao sa svima svojim važnijim saradnicima, ovome krugu svojih ljudi izjavi, gla-

scm promuklim i prigušenim od suza, kake je Heydrich-a veoma cenio i poštovao kao velikog čoveka i kako u njemu gubi vemcg prijatelja.

Uloga u Španskom građanskom ratu

Sa svoga položaja je Canaris imao dobar pregled nad svetskim zbivanjima. Za razliku od Hitler-a, koji uopšte nije poznavao inostranstvo i koji je o politici i mentalitetu drugih zemalja sudio na osnovu obaveštenja iz druge ruke i prema slici koju je sam o teme stvorio, Canaris je informacije koje bi mu davala njegova sve razgranatija mreža u svetu prepuštao kroz prizmu ličnog poznavanja inostranstva. To ga je činilo i sve skeptičnijim u pogledu realnosti Hitler-ovih političkih pethvata. Prema nacističkoj unutrašnjoj politici gajio je rezerve u pogledu totaliteta partije nad celokupnim državnim životom. Prema Hitler-ovoj spoljnoj politici zauzimao je sve skeptičniji stav zato što se bojao da će se ona završiti neuspehom koji će povući za sobom teške, pa i katastrofalne posledice ne samo za Hitler-a i nacizam nego i za celokupni nemački narod.

U ovom Canaris-cvom stavu došla je do izražaja njegova povezanost sa klasom kojoj je pripadao po svome socijalnome poreklu, i sa kastom u koju je ušao svojim pozivom. Nemačka krupna buržoazija je bila rado prihvatila Hitler-a, pomažući njegov uspon do vlasti, zbog toga što je u njemu videla čoveka koji sa svojim političkim parolama i političkom udarnom snagom, kao i svojim delovanjem na mase, može suzbiti jačanje revolucionarne levice i radničkog pokreta. Ona je smatrala da joj jedino on može spasti ugrožene socijalne pozicije.

Kod oficira je pobuda za afirmativni stav prema Hitler-u, u doba njegove berbe o vlasti i u prvom periodu njegove vladavine, potekla iz sličnih izvora. I za njih je sve snažnija levica, sve veći porast snage nemačke Komunističke partije, predstavljala ugreženje pozicija. A sem toga je njegov program obećavao da vrati vojsci, a samim tim i njenim rukovodiocima, staru moć i stari sjaj. Najzad, ne treba zaboraviti da su i oficiri pripadali istim građanskim slojevima kojima i kapitalisti, a generalitet većim delom još konzervativnijoj i

reakcionarnijoj aristokratiji. Između aristokratije i krupne buržoazije je, uostalom, došlo do spajanja i povezivanja interesa u toku života Weimar-ske Republike, tako da su te dve društvene grupe činile, uglavnom, homogeni front protiv levice i radničkog pokreta.

Dok je uništavao' opasnost sleva, Hitler je uživao potpunu podršku krupne buržoazije. Ali kada je počelo, u sledstvu njegove politike, mobilisanje privrednih snaga za rat kod krupne buržoazije su počele da se pojavljuju prve sumnje i rezerve. Ona je imala isuviše međunarodnih veza da ne bi mogla jasnije od zadržtog političkog kruga oko Hitler-a uvideti svu opasnost koju bi jedan novi rat značio za prosperitet kojeg se domogla sa Hitler-ovim dolaskom na vlast.

Slično je bilo sa oficirskim korom. Radost zadobijene pobede nad Roehm-om, koju je Hitler izvojevao uz pomoć SS-a bez ikakvog učešća vojske, bila je kratka. Pre svega, pojavilo se novo- ugroženje, sa strane sve moćnijeg Himmler-a. Drugo-, žurba koju je ispoljavao Hitler u pogledu osposobljenja Wehrmacht-a za rat nije godila temeljitom, generalštabnom načinu mišljenja nemačkog generaliteta. Iskusivši 1918 godine teški poraz, generali nisu bili oduševljeni perspektivom da ih Hitler-ova politika pre vremena uvuče u nov rat. Pre vremena — tu je ključ njihovog držanja. Oni su iskusili snagu protivnika iz prvog rata, proučavali su s generalštabnom preciznošću ekonomske i ostale materijalne faktore koji su činili osno-v te snage, i bili su voljni da se sa njom ponovo mere tek ako bi mogli i oni raspolagati snagom koja bi bila ravna snazi protivnika. Hitler-ova žurba činila im se ugroženjem, jer ih je mogla baciti u novi rat pre nego što njihov aparat bude spreman. A sem toga je došlo- i sve veće Hitler-cvo mešanje u oblast koju su generali uspeli da očuvaju za sebe pod svima ranijim vladama.

Tu je objašnjenje i za Canaris-ovo držanje prema Hitler-u i nacizmu. Skepsa se kod njega pojavila i pretvarala u opozicioni stav u trenutku kada je stekao uverenje da Hitler-ova politika pretstavlja opasnost za njegovu klasu. Ona se pojavila kada je sve smelija Hitler-ova politika pretila da izazove rat za koji snage Wehrmacht-a još nisu bile spremne. Ona se pojačala kada je Hitler-ova ruka počela da se oseća sve jače u sektoru koji je po shvatanju oficira bio- najsvetiji rezervat njihove nadležnosti.

No opozicija prema Hitler-u koja se rađala u krilu buržoaske reakcije i Wehrmacht-a bila je daleko od toga da od reči i zakeranja u zatvorenom krugu pređe i na delo. Prvo, to je bilo opasno — tu je bila svemoćna Heydrich-ova policija. Drugo, nerado: su napuštani položaji koji su davali ugled i bili skopčani sa velikim prihodom i počastima. Od generala se našao jedan da povuče konsekvence i da se ostavkom desolidariše s kursom koji je uzela Hitler-ova politika: načelnik generalštaba Beck. Ostali ga nisu sledili. Od krupnijih kapitalista se našao jedan koji je otvoreno ustao protiv Hitler-a, — istina, prešavši prethodno državne granice njegova Reich-a: Thyssen. I finansiski stručnjak Schacht se povukao, ali je pritom pazio da njegovo povlačenje ne uzme takve forme da bi ga moglo dovesti u ruke Gestapo-a.

Naposletku, bio je tu i treći razlog: svi ti ljudi koji su pretstavljali Hitler-ovu opoziciju i koji su se našli, najzad, u širokom krugu na koji je Gestapo spustio svoju pesnicu posle neuspelog atentata od 20 jula 1944 godine — bili su, u osnovi, ili lično povređeni pojedinci, ili ljudi koji su načelni glavni pravac Hitler-ove politike (snaženje Nemačke, uspostavljanje njene hegemonije u Evropi, politička i privredna ekspanzija) prihvatili isto kao i njegovu borbu protiv komunizma. Od toga ima malo izuzetaka. A sem toga su — što se tiče vojnika — bili disciplinovani i naučeni da slušaju naređenja i da budu verni zakletvi koja ih je vezivala za šefa države i njihovog vrhovnog komandanta.

U držanju Canaris-a ispoljavaju se sve ove komponente, koje su ovde mogle biti samo kratko skicirane, a čije bliže objašnjenje i analiza zahtevaju posebne i obimne studije. Ukratko, Canaris-ova skepsa i kriticism prema Hitler-ovom režimu pojavili su se u njemu tek od izvesnog vremena. I oni nikada nisu bili toliki da bi zbog njih zanemario svoje dužnosti. Vršanje njegovih dužnosti, međutim, doprinosilo je snaženju onog istog režima čije je slabosti jasno uviđao i o kojem je, u poverljivom krugu, govorio sa negodovanjem, a ponekad i pogrдно.

A među dužnostima koje su mu poveravane bilo je i nekoliko krupnijih zadataka u vezi sa nacističkom intervencijom u Španskom građanskom ratu.

Posmatrajući ulogu koju je Canaris tu vršio, ne treba smesti s uma da je on borbu španske reakcije osećao kao

deo opšte borbe protiv levice, protiv komunizma, koji je i lično smatrao takvim neprijateljem za čije suzbijanje treba uložiti sve snage. Canaris nije bio samo protivnik komunizma. On je gledao sa potcenjivanjem i na demokratiju. Među faktorima koji su ga naveli na rezervisan i delimično negativan stav prema Hitler-u i nacizmu, antidemokratizam nemačkog diktatora nije imao nikakvog značaja.

Canaris je bio lično povezan prijateljskim očećanjima sa generalom Francom. S druge strane je smatrao da bi uspeh republikanske stvari u Španiji mogao na jugozapadnom kraju Evrope stvoriti žarište pokreta koji je mirzeo iz dubine duše. Kada su se, u jesen 1936 godine, pojavili Francovi izaslanici u Berlinu sa traženjem pomoći, on je odmah postao protagonistom nemačke intervencije na Iberskom Poluostrvu. Odleteo je u Rim, gde je konferisao sa tadašnjim šefom talijanske vojne obaveštajne službe, generalom Roattom. Odatle je doneo u Berlin informacije da pretstoji i talijanska intervencija u Španiji. Referisao je Goering-u, zatim Hitler-u, a rezultat je bio da je u Španiju o-tp-oslat, kao-pretstavnik Wehrmacht-a, tadašnji pukovnik Warlimont. Zajedno sa njim je i Canaris odleteo u Španiju, na pregovore sa Francom. Usledilo je, nato, upućivanje nemačke vazduhoplovne legije »Condor« u pomoć Francu.

U toku građanskog rata između republike i reakcije u Španiji, Canaris je bio, ustvari, neka vrsta glavnog nemačkog političkog i diplomatskog pregovarača. Vrlo često- je putovao u Španiju, konferišući tamo sa Francom i raspravljajući sa njim o svim otvorenim pitanjima koja su se ticala nemačke akcije u Španiji. A takvih je pitanja bilo- mnogo.

Nije se nemačko mesanje u Španski građanski rat ograničilo jedino na legiju »Condor«. Francu je trebalo nabavljati oružje, između ostalog i u Cehoslovačkoj i u Sjedinjenim Državama. Te je nabavke vršio delom Canaris-ov aparat. Nemci su španskom diktatoru često stavljali na raspolaganje iznose za te kupovine. Franco bi dugove isplaćivao preko Londona, gde je bio dobio finansisku pomoć. Isto tako je Franco preko Canaris-a, koga je veoma cenio, saopštavao Berlinu svoje želje i prigovore', tako da se šef nemačke vojne obaveštajne službe našao u ulozi stalnoga posrednika između španskih reakcionarnih pobunjenika i vrha Trećeg Reich-a.

Canaris i rat

Mogu se smatrati opravdanim tvrđenja Canaris-ovih biografa po kojima su se kod Canaris-a počele pojavljivati sumnje i rezerve u vezi onoga razvoja koji je Hitler otpočeo od jeseni 1937 godine. Tada je Hitler, na sastanku koji je imao 5 novembra sa najvišim predstavnicima nemačkih oružanih snaga i ministrom inostranih poslova Reich-a, prvi put jasno i opredeljeno formulisao svoju nameru za aneksijom Austrije i Čehoslovačke i za stvaranjem velikog »životnog prostora«. Mada su Hitler-ova izlaganja bila učinjena samo pred najužim krugom od svega nekoliko ljudi, njihova osnovna linija se u vrhu Wehrmacht-a osetila. Razume se da je i Canaris bio među tim alarmiranim licima, posmatrajući zbivanja.

Plašeći se da bi svaki, pokušaj osvajanja povukao za sobom stvaranje koalicije protiv Nemačke i izazvao novi svetski rat, Canaris je u tom smislu dirigovao svoje izveštavanje, sa namerom da upozori na opasnosti preuranjenog ratnog pohoda još nedovoljno spremne — po Canaris-ovom mišljenju — Nemačke. U podnetim izveštajima se ogledala vojna i, materijalna snaga zapadnih sila i njihova rešenost da se usprotive Hitler-u.

Međutim i samo držanje zapadnih sila je ovakve Canaris-ove izveštaje u velikoj meri učinilo bezvrednim jer je oklevanje zapadnih saveznika za Hitler-a bio znak njihove slabosti.

Treba li potsetiti na sva ona poznata zbivanja — od ćutanja Evrope pred nemačkim naoružanjem, pred proglašenjem opšte vojne obaveze, zvaničnim odbacivanjem svih vojnih klauzula Versailleskog ugovora i prigrabljivanjem Austrije, pa do sramotne kapitulacije velikih sila u Muenchen-u, 1938 godine? Pa ni nasilje nad preostalom Čehoslovačkom ne bi dovelo do akcije velikih sila da nije, najzad, došao udar protiv Poljske.

Svi su ti događaji suviše dobro poznati. Za vreme dok su se oni razvijali, išao je naporedno i napor pojedinih nemačkih funkcionera iz tzv. »unutrašnje opozicije« da taj hod u rat zaustavi odnosno da ga odgodi. Motivi za te napore su već dođirnuti. I Canaris je bio za takva nastojanja. Međutim, daleko aktivniji od njega bio je njegov glavni saradnik pukovnik Oster, čija je kancelarija postala središtem okupljanja tako-

zvanih opozicionih snaga. Načelnik generalštaba, general Haider, bio je u to vreme čak sklon i preduzimanju konkretnih mera za uklanjanje Hitler-a, smatrajući da je zategnutost zbog Sudetskih Oblasti povoljan psihološki momenat za to, jer nemačke mase nisu bile zagrejane za rat.

Razvoj situacije je, međutim, okrenuo stvari u drugom pravcu. U kritičnom trenutku pojavio se Neville Chamberlain sa svojim kišobranom i kapitulirao pred Hitler-om. Generali i njihovi civilni jednomišljenici sagnuli su glavu pred argumentom da je Hitler ipak dalekovidniji od njih, da pravilnije ocenjuje situaciju i da su zapadne sile zaista nemoćne i nespremske ma za kakav rat. To je bio jedini put kada su generali bili vrlo blizu ne samo akcije nego i uspeha. Posle toga je opozicija protiv rata izgubila osnovicu na kojoj je stajala.

Generali, koji su 1938 godine bili za odlučne korake, sada su se, delom u rezignaciji i delom u uverenju da je Hitler ipak pametniji od njih, predali toku događaja koji su se zgušnjavali. Canaris se tu nije aktivnije umešao, ali je ostao pri uverenju da će Hitler-ova politika neminovno dovesti do rata i tim putem izazvati katastrofu Nemačke. To svoje uverenje je izražavao pred svojim poverljivim ljudima, kojima je bio okružen. To su bili, sem Oster-a, još i nekoliko odabranih ljudi njegove okoline. Međutim karakteristično je za njega i njegov karakter što on iz toga svoga uverenja nije izvukao aktivne konsekvence. Naprotiv, i u periodu koji je prethodio napadu na Poljsku njegova je obaveštajna služba činila sve da pribavi za taj napad potrebne informacije, potrebni obaveštajni materijal, do u poslednji detalj. Kada je trebalo da se za provokativni napad Himmler-ovih agenata na radio-stanicu Gleiwitz pribave poljske uniforme — kako bi se mogla propagandistički stvoriti fama da su Poljaci prešli u napad na nemačku teritoriju —, Canaris je te uniforme nabavio. I ne samo to. Grupe diverzanata koje je Abwehr organizovao prešle su na poljsku teritoriju krišom uoči napada, da bi pre otpočinjanja neprijateljstva zauzele izvesne važne objekte.

Kada je Hitler, 25 avgusta 1939 godine, u poslednjem trenutku bio opozvao već izdato naređenje za napad na Poljsku, Canaris se u svojoj oceni, bio toliko prevario da je verovao kako je odluka o napadu doista konačno opozvana i da je, posle tog ličnog Hitler-ovog promašaja, njegova politička li-

kvidacija stvar koja će se nekako resiti sama po sebi. Za Canariis-a je to bio neočekivani obrt kada je Hitler opozvano naređenje ponovio 31. avgusta. Rat je otpočeo 1. septembra u zoru. Jednom svom poverljivom čoveku Canaris je, toga dana, rekao: »To je kraj Nemačke«.

Situacija koja je nastala s izbijanjem Drugog svetskog rata promenila je, jednim udarcem, karakter opozicije prema Hitler-u. Dotle je takva opozicija mogla biti izraz unutrašnjeg političkog stava. Od prvog septembra 1939. godine, međutim, svaka delatnost koja bi išla na uštrb režima koji vodi rat mogla je predstavljati, smatrali su nezadovoljnici, izdaju pred neprijateljem, zabadanje noža u leđa sopstvenoj zemlji i njenoj vojnoj snazi. Jer od prvog dana rata je Hitler bio na čelu vojske, a kao vrhovni komandant — bio je i njeno oličenje.

Canaris-ova delatnost u toku rata bila je potpuno uklopljena u opšti veliki napor, usmeren na uništenje antihitlerovske koalicije i na obezbeđenje pobeđene nemačke oružja. Canaris je svoj aparat prilagodio novim potrebama. Pretvorio ga je u džinovsku mašinu. Stvorio je posebni puk, a zatim diviziju diverzanata za naročite zadatke. Radio je neumorno. Neprekidno je obilazio podređene ustanove u Nemačkoj i na okupiranim teritorijama. Nastojao je da njegov aparat odgovori svima zahtevima i potrebama. Uložio je sve fizičke i umne sposobnosti i sile u što bolje funkcionisanje mašinerije koju je izgradio. Stalno u pokretu, obavljajući mnoštvo poslova, bespoštedno se trošio. Dešavalo bi se, u periodima kada bi bio u Berlinu, da duge noći provodi u svojoj kancelariji, u kojoj je bio namešten uski gvozdeni krevet, kako bi uvek bio kraj telefonskih aparata koji su njegov radni sto povezivali sa nervnim centrima nemačke ratne mašine.

A u isto vreme je svojim saradnicima javno izražavao bojazan i mišljenje da će ovaj rat predstavljati i za Nemačku i za sve njih kraj, katastrofu. Osuđivao je i »preterane« brutalnosti nacističkog režima. Bio je počeo već pre rata da vodi opširan dnevnik, u koji je unosio sve što je bilo od važnosti, pa je beležio i razmatrao i brutalnosti i metode nacističkog sistema.

Canaris je i službeno stavljaio prigovore protiv pojedinih zločinačkih naredaba koje su izlazile iz Hitler-ove okoline, iz Vrhovne komande Wehrmacht-a, kao naprimer po pitanju nameravanih mera za istrebljenje poljske inteligencije.

Izrazio je rezerve u pogledu oportunističke naredbe o ubijanju svih komesara Crvene armije i aktivnih komunista, koju je Vrhovna komanda izdala na samom početku rata protiv SSSR i izjasnio se protiv sulude namere da se sovjetski zarobljenici obeležavaju usijanim gvožđem. Pismeno je fiksirao svoje prigovore protiv naredbe o streljanju zarobljenih pripadnika britanskih komandosa.

Mali broj preživelih među Canaris-ovim prijateljima tvrdi da su ovi i slični protesti proizvod njegovog »osećanja humanosti«, njegove »odvratnosti prema nasilju«, njegove »duboke etike« i si. Međutim, u pitanju je bila Canaris-ova ocena oportunističke donošenja ovih mera, njegova procena mogućih posledica primene takvih mera, predviđanje kakve sve štete Nemačkoj može to pričiniti. Nije li ubijanje komesara i aktivnih komunista koje bi zarobile nemačke trupe moralo izazvati slične mere nad nemačkim zarobljenicima, kao odgovor i odmazda? A to isto važi i za otpor protiv obeležavanja zarobljenika, pri čemu je tu, svakako, govorila i zdrava svest čoveka kome je bilo jasno da bi takva mera morala u celome svetu podići buru ogorčenja i odvratnosti prema Nemcima i Nemačkoj. Naposljetku, što se tiče komandosa, ne treba zaboraviti da je i Abwehr imao svoje jedinice (»Brandenburg«) koje su vršile slične zadatke kao i britanski komandosi. Je li se moglo očekivati da će zarobljeni »brandenburgovci« biti pošteđeni ako se zarobljeni pripadnici komandosa likvidiraju bez suda i tretiraju kao uhapšeni špijuni, a ne kao ratni zarobljenici?

Realniji Canaris, a sa njim i vrh Abwehr-a, umeo je da sagleda posledice koje treba očekivati, zbog nepoštovanja međunarodnog ratnog prava u vođenju rata, pa je u tom smislu nastojao da utiče kod nadležnih. Isto tako je umeo da zabašuri odnosno ne sprovede u život najnerealnije naredbe, koje bi, naprimer, došle kao rezultat Hitler-ovog besa, povredene sujete i si. Canaris-ovi biografi navode da je on izbegao da izvrši dva naloga koja je dobio preko Keitel-a, a koje je izdao Hitler. Ticalo se izvršenja atentata na francuskog generala Weygand-a, u koga je Hitler sumnjao da priprema ustanak u francuskim afr.čkim posedima, i generala Giraud-a, koji je bio pobegao iz nemačkog zarobljeništva i čiju je likvidaciju Hitler preko Keitel-a naredio Abwehr-u. U huci ratnih doga-

daja, u Vrhovnoj komandi se kasnije i zaboravilo na kontrolu izvršenja ovih zadataka.

Kontradikcije i nesklad u Canaris-ovom držanju, ispoljavaju se i u dva detalja poznata u vezi sa Jugoslavijom. Pripadnici Canaris-ovog aparata stvorili su u Jugoslaviji razgranatu diverzantsku mrežu, koja je povezana sa tajnim Abwehr-ovim centrom u Beogradu, bila pripremljena minuciozno za slučaj kada Nemačka bude napadala Jugoslaviju. Agenti Abwehr-a su uzeli aktivna učešća u događajima koji su se 27 marta 1941 godine odigrali na beogradskim ulicama. Oni su podbunjivali masu, harangirali i nastojali da doprinose protivnemačkom raspoloženju i da izazovu incidente. Sve to — da bi se stvorio povod ili izgovor za nemačku vojnu intervenciju protiv Jugoslavije. Kada je počeo nemački napad na Jugoslaviju Canaris-ova organizacija je stupila u dejstvo, učinivši najraznovrsnije sabotaze, i nesumnjivo doprinela brzom napredovanju Wehrmacht-a i još bržem raspadu stare Jugoslavije i njene vojske. Pri tome nisu birana sredstva i metode i bezobzirnost i brutalnosti su došle do punog izražaja. Takvi postupci Canaris-ove špijunsko-diverzantske organizacije potpuno su spadali u opšti okvir takvog postupanja celokupne Hitler-ove ratne mašine. Međutim, nešto kasnije, posle brzog sloma Jugoslavije, Canaris, koji je za vreme operacije bio smestio svoj lični štab u Bugarskoj, doleteo je u Beograd, prošao kroz jugoslovenski glavni grad, koji je nosio još sveže tragove teških razaranja od 6 aprila. Kada je prešao u Zemun, zgražao se, kako navodi jedan njegov biograf, nad strahotama koje je bio video. Gluma? Slabi živci? Ko zna!

Dvosmislen je bio i njegov odnos prema Hitler-u, prema Keitel-u, prema drugim ličnostima vrha Trećeg Reich-a, stubovima sistema koji je smatrao krivim za nemačku katastrofu, predviđajući njen neminovni dolazak. Iako ih je smatrao krivima što su uvukli Nemačku u rat koji će izgubiti, on se prema njima odnosio kao poslušni i verni izvršilac direktiva i naređenja, pa je takvim svojim radom i odnosom stekao njihovo poverenje. Inače vrlo nepoverljivi Hitler je prema Canaris-u osećao poverenje i zaduživao ga delikatnim zadacima. Canaris je ratnu situaciju prikazivao Hitler-u tako da je ona izgledala teža nego što je to Hitler ocenjivao. Štaviše, pred napad na Belgiju, Holandiju i Francusku, on je dokazivao da su savezničke snage veće nego što su zaista bile. Ali tu rezervisanost

i takve bojazni Hitler je imao prilike da čuje i od generala, pa je sve to ocenjivao kao preteranu opreznost. I pored svih rezervi, Canaris je baš u slučaju napada na Belgiju i Holandiju učinio sve da njegov aparat nabavi holandske i belgiske uniforme za nemačke diverzante, a dao i ljude koji su svršili važne poslove u vezi sa brutalnim napadom na dve neutralne zemlje.

Keitel-a je Canaris nazivao u svome krugu »panjem« i kritikovao je njegovo beskičmenjaštvo pred Hitler-om. A s druge strane je sa njim održavao najbolje moguće odnose, čija se sva prisnost ispoljila posle njegovog pada i hapšenja, kada je Keitel aktivno pomagao njegovu porodicu. Isto tako je i za sve vreme dok je bio na dužnosti održavao dobre odnose sa Himmler-om, i to uprkos borbe koja se tada vodila između njih dvojice, a u kojoj je šef SS-a težio da prigrabi i vojnu obaveštajnu službu.

U poverljive misije koje je Canaris obavljao za Hitler-a išao je i zadatak da sa generalom Francom pretrese pitanje ulaska Španije u rat. Hitler je bio pokušao, prilikom svoga sastanka sa španskim diktatorom, 1940 godine, da načne tu temu. Tada je naišao na učtivo ali nedvosmisleno odbijanje. Zamisao je bila da se, uz saglasnost i pomoć Španije, zauzme Gibraltar i time Sredozemno More zatvori za britansku flotu, a eventualno da se pređe i u Maroko. Canaris je dobio zadatak da, na osnovu svojih dobrih veza u Španiji, produži tamo gde je Hitler bio stao kada je Franco odbio da se složi sa njegovim predlogom.

Uveren da Spanci, zbog svoje slabe vojne spremnosti, svoga unutrašnjeg položaja i opšte međunarodne situacije, neće pristati da se ukrcaju na brod Hitler-ove ratne avanture, Canaris u svojim razgovorima sa njima nije mnogo insistirao na traženju za aktivnim učešćem Španije u ratu. On je u Španiju odlazio nekoliko puta. U međuvremenu se nemački ratni položaj pogoršao. Došlo je do velikog američkog desanta u Severnoj Africi. Samim tim su se smanjivali i inače slabi izgledi da Franco pristane na aktivno angažovanje.

Ubrzo posle savezničkog iskrcavanja u Maroku, Hitler je Canaris-a još jedared uputio u Madrid. Tom prilikom je došlo do meritornog razgovora između Francovog ministra inostranih poslova Jordane i Canaris-a. Canaris je uoči ovog razgovora sastavio opširan telegram za Berlin, u kojem je naveo tačke još neodržane diskusije sa španskim ministrom. Između

Canaris je u specijalnim misijama često putovao u Španiju, koju je pozna-
vao još iz Prvog svetskog rata. Na fotografiji: u jednom španskom gradu Canaris
(sasvim levo) na ulici

ostaloga je tu uneo i Jordanovu izjavu da će se Španija odupreti svakoj sili koja bi pokušala da povredi njene granice. Razgovarajući sa španskim ministrom, on mu je podneo ovaj unapred pripremljeni izveštaj, koji je Jordana prihvatio.

Smisao ovog Canaris-ovog poteza ležao je u tome što je želeo da navede Jordanu na izjavu koja bi Berlinu nedvosmisleno pokazala da je Španija protiv eventualnog ulaska Wehrmacht-a na špansku teritoriju u cilju preduzimanja operacija protiv Gibraltara. Canaris je to učinio zato što je tada već bio uveren da je rat izgubljen i da bi njegovo proširenje na Španiju bilo samo besciljna, skupa avantura. Bojao se da bi Jordana mogao, iz diplomatske učtivosti, dati nedovoljno jasan odgovor. Isto tako nije želeo da saopšti španskome ministru da se Hitler nosio mišlju da eventualno, ne čekajući da Franco uđe u rat, pošalje Wehrmacht-ove jedinice preko španske teritorije prema Gibraltaru. Spremivši unapred za svoga sabesednika formulaciju o otporu protiv svake povrede španske teritorije, Canaris je olakšao posao i njemu i sebi.

Zaverenik?

Sa raznih strana se, u bujici posleratne literature, Canaris pojavljuje kao jedan od učesnika i, štaviše, centralnih figura u zaveri protiv Hitler-a koja je dovela do atentata od 20 jula 1944 godine. Da je Canaris bio povezan sa krugom iz kojeg je nikao pokušaj državnog udara — to je nesumnjiva istoriska činjenica. Međutim njegov odnos prema tome krugu, njegov udeo u delatnosti unutrašnje opozicije Hitler-ovom režimu i njegova uloga u pokušanom udaru od 20 jula zahtevaju, zbog svoje složenosti, bliže objašnjenje. To je objašnjenje utoliko važnije što se njime uveliko doprinosi osvetljavanju same Canaris-ove ličnosti, nejasne, dvosmislene i kompleksne u svemu, pa i u sklopu zavere.

Canaris je počev od 1937—1938 godine, izražavao u uskom krugu prijatelja kritiku na račun režima i njegovih metoda. U izvesnoj meri, on je svojim izveštavanjem i nekim svojim potezima pokušavao da ublaži pojedine zločinačke brutalnosti režima kojem je služio. S druge strane je, međutim, isto tako činjenica da je Canaris stvorio i vodio obaveštajni aparat koji je bio važno pomoćno oruđe Hitler-ovih osvajača i da se, sa

izvesnim izuzecima, trudio da taj aparat što bolje funkcioniše i ispunjava svoje zadatke.

Zna se za dosta Canaris-ovih izjava na račun nacističkog režima i za izražavanje njegovog uverenja da taj režim nosi Nemačkoj katastrofu. Međutim kako stoji sa delima koja bi odgovarala ovakvom uverenju?

Potrebno je držati u vidu da ono što se posle rata prikazalo — i što se još prikazuje — kao unutrašnja opozicija Hitler-u nije predstavljalo niukoliko nekakvu homogenu i međusobno povezanu celinu. Isto tako, ne treba atentat od 20 jula 1944 godine smatrati ostvarenjem zamisli i plana koji je nikao još ranije, kada su se pojavile prve ideje o aktivnijem otporu Hitler-u u krugovima nemačke reakcije. Između namere generala Halder-a, koji je 1938 godine s generalštabnom preciznošću bio planirao pripreme za udar protiv Hitler-a i bombe pukovnika Stauffenberg-a — nema organizatorske veze. Otpor jednog dela nemačkog generaliteta prema ratu, izražen 1938 godine i zasnovan na uverenju da Nemačka, zbog svog strategiskog položaja, mora izgubiti rat koji bi, isto tako neminovno, morao da se razvije iz srednjoevropskog u svetski, — nije se izrazio u odgovarajućoj akciji. Naprotiv, u svojoj masi je nemački generalitet, sveden na ulogu izvršioca Hitler-ovih naređenja, predstavljao telo koje je svim svojim stručnim znanjem i sposobnostima stajalo na raspoloženju Hitler-u pri sprovođenju njegovih osvajачkih planova.

U svome krugu su generali kritikovali te planove, smatrajući da oni moraju dovesti do katastrofe. Kritikovali su i strategijski diletantizam Hitler-ov, koji je u izvesnim konkretnim situacijama dao i pozitivnih ostvarenja, ali je u opštoj liniji izrodio mnoštvo kobnih negativnih rezultata u upravljanju nemačkom ratnom mašinom. Međutim samo su pojedinci među njima bili spremni i da preduzmu konkretne mere. Pogotovu što su te mere, posle 1939 godine, mogle biti isključivo jedno: atentat na Hitler-ov život.

Građanski opozicioni krugovi, koji su po stepenu svoje odlučnosti i svoga opozicionog stava išli od uzdržljivog Schacht-a do odlučnijeg Goerdeler-a, nekadašnjeg predsednika leipziške opštine i komesara Reich-a za cene, — čekali su, međutim, svi na akciju generala. Svesni da bez oružane snage obaranje Hitler-a nije moguće, oni su sve svoje kombinacije

usredsredili na nastojanje da nekog od najviših rukovodilaca Wehrmacht-a pridobiju za izvršenje udara.

Istorija ove nemačke unutrašnje «pozicije ustvari je istorija beskrajnih razgovora i planiranja raznih opoziciono nastrojenih grupa, istorija mnoštva reči, u zatvorenim krugovima, istorija raznih nastojanja da se pokrene koji od vodećih generala na preduzimanje akcije. To je istorija konspirativnih sastanaka, u stalnom strahu od ruke Gestapo-a, i labavih dodira među ljudima koji su bili samo utoliko jednomišljenici što su odbijali Hitler-a i njegov režim, ali koji u svemu drugome nisu imali mnogo zajedničkih gledišta. To je istorija pokušaja raznih lica i manjih kružoka da dođu u vezu sa predstavnicima Zapada kako bi sebi osigurali podršku ili mogućnost za sklapanje mira, kojim bi sprečili onu totalnu katastrofu Nemačke koju su jasno videli na horizontu.

U celom ovom nehomogenom mnoštvu postojao je jedan čovek koji je načelno pomagao svako opoziciono nastojanje protiv Hitler-a i nacizma i koji je, od svih predstavnika Wehrmacht-a, i lično otišao najdalje u konsekventnom okupljanju opozicionih elemenata i nastojanju da ta opozicija pređe sa reči na delo. To je bio pukovnik, kasnije general, Oster, najbliži Canaris-ov saradnik.

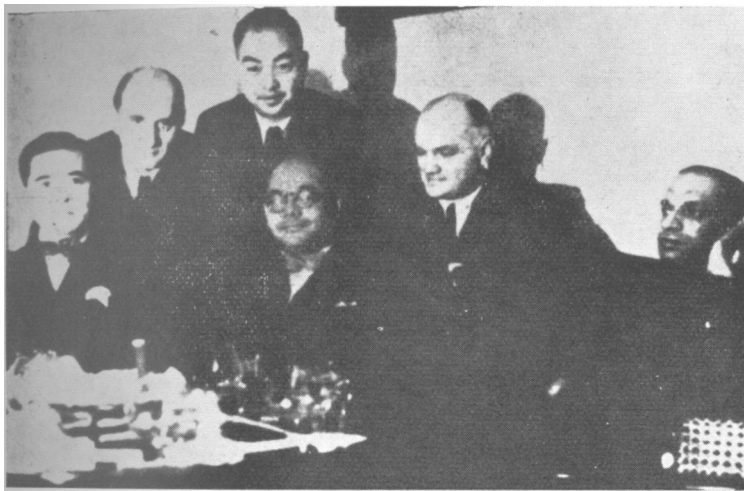
Oster je u svima planovima u godinama uoči rata i u toku rata bio najodlučniji i najdosledniji. On je bio oslonac u koji su se uzdali naročito civilni opozicionari. Kada je počeo rat, on je okupio u Abwehr-u mnoge opozicionare, dajući im time utočište i osnovu za rad.

Dok su se ostali generali, zajedno sa bivšim načelnikom generalštaba Beck-om — u koga je opozicija polagala najviše nade — gubili u rasprama o tome u kojoj meri i dokle mogu prelaziti preko zakletve položene Hitler-u, kakvi su legalni aspekti eventualnog udara protiv njega ili čak atentata na njegov život, kakve mogu biti unutrašnje i spoljopolitičke posledice njihovog akta, — dotle je Oster činio sve što je bilo u njegovoj moći da potstakne duh opozicije, da ga pretvori u duh zavere. On je prešao preko skrupula koje su imale njegove kolege po uniformi i činu. Za njega je bilo jasno da se, pošto je rat otpočeo, mora preći na odlučne i drastične mere ako se želi postizanje krajnjeg cilja: uklanjanje Hitler-a i sklapanje mira pre totalnog sloma.

Oster-ova soba u sedištu Abwehr-ove centrale u Berlinu postala je središtem one dinamike kojom je raspolagala raznorodna opozicija. Tu su stvarani planovi za pridobijanje ljudi, tu se raspravljalo o mogućnosti stupanja u vezu sa protivnom stranom, sa zapadnim vladama. Oster je bio manje zainteresovan za pravne formule i za pitanje: šta posle? On je hteo akciju. Sa svoga položaja nije je mogao povesti. Vojski je bio gotovo nepoznat. Nije imao pod sobom nikakvu jedinicu kojom bi mogao komandovati. On nije imao pristupa u uski krug oko Hitler-a. Zato je, međutim, težio da pridobija ljude koji su bili u položaju i na takvim mestima sa kojih su stvarno mogli preći sa reči na delo.

Oster je otišao i korak dalje. Uoči nemačkog napada na Norvešku izvestio je holandskog vojnog atašea Sas-a o planiranoj akciji, u uverenju da će ovaj to dostaviti gde treba. Holandanin je, doista, preneo tu informaciju jednom norveškom diplomati. Međutim ovaj je nije smatrao dovoljno ozbiljnom. Kada je Nemačka pripremala napad na Holandiju i Belgiju, Oster je opet izvestio dan ranije Sas-a, u nadi da će to saopštenje izazvati u dvema neutralnim zemljama odgovarajuće političke protivmere, naprimer: objavljivanje nemačkog plana i alarmiranje svetske javnosti, a isto tako i najstrožu vojnu pripravnost. Treba potsetiti da nije razjašnjeno odakle je pukovnik Vladimir Vauhnik, jugoslovenski vojni ataše u Berlinu, dobio 4 aprila 1941 godine obaveštenje da će 6 aprila otpočeti napad na Jugoslaviju. Vauhnik je to obaveštenje dostavio blagovremeno u Beograd, gde je ono i nađeno pošto su nemačke trupe okupirale Jugoslaviju. Ostaje otvoreno pitanje — nije li i to obaveštenje išlo u kategoriju onih koja su data Sas-u.

Oster je pojedine pripadnike opozicije koje je zaposlio u Abwehr-u kao saradnike i agente slao u inostranstvo sa zadatkom da stupaju u vezu sa predstavnicima zapadnih sila. Među ovima je bio, naprimer, advokat d-r Josef Mueller, bavarški političar, koji je zbog svojih dobrih veza u Vatikanu upotrebljen da tim putem pokuša stvaranje dodira u cilju da se sazna ima li izgleda za sklapanje mira i pod kakvim uslovima. Sa sličnom misijom je ugrađen jedan od najaktivnijih opozicionara, bivši vladin savetnik Gisevius, u nemački generalni konzulat u Zuerich-u, kao vicekonzul. Njegov je zadatak bio- da dođe u vezu sa američkim eksponentima.

Pod Canaris-om je Abwehr razvio živu delatnost i u Aziji, koristeći se svim strujama i ličnostima koje su bile nastrojene protiv zapadnih sila. U teme je saradivao sa japanskom obaveštajnom službom. Na fotografiji (sede sleva): načelnik japanske kontraobaveštajne službe Jamamoto; indiski nacionalsocijalistički političar Subhas Čandra Boze; šef odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, Lahousen; Bozeov saradnik Nambiar, posleratni indiski poslanik u Bernu

Postavlja se pitanje — kakav je bio odnos Canaris-a prema celoj ovoj Oster-ovoj akciji, čija mnogostranost proizlazi već iz ovako kratko skiciranih primera njegove delatnosti. Canaris je znao šta Oster radi. Međutim on u tome nije neposredno učestvovao. On nije ometao Oster-a da šalje ljude u inostranstvo, čak je i pokrivao njegovu delatnost i štitio ga, kao, naprimer, u slučaju Gisevius-a, ali je pritom pazio da se lično i neposredno ne umeša u razne aktivnosti svóga saradnika. On je Oster-u omogućavao rad i tolerisao njegovu aktivnost. Međutim, iako je ovakvim njegovim držanjem stvoren temelj na kojem je Oster mogao da gradi, sam Canaris se lično nije upuštao u akcije.

Canaris-ovi biografi navode dva slučaja o tome kako je on branio Oster-a i zaštićavao njegovu delatnost. Jedan slučaj odigrao se sa holandskim vojnim atašéom. Telefonska prislušna služba je uhvatila razgovor koji je, na osnovu Oster-ove informacije, vodio Sas sa svojom pretpostavljenom ustanovom u Haag-u. Istina, razgovor je vođen donekle kamuflirano, ali ipak dovoljno jasno da pokrene Gestapo na istragu. Pošto je i Amt Ausland/Abwehr dobijao izveštaje prislušne službe, u Canaris-ovoj okolini se saznalo za Sas-ov razgovor preko telefonske žice. Canaris je oprezno naćulio uši. Nekoliko dana docnije doneo je jedan oficir iz kontraobaveštajnog odeljenja Abwehr-a informaciju kako je neki pripadnik jednog neutralnog poslanstva u društvu dao izjavu iz koje se moglo zaključiti da je Oster uzročnik upozorenja Holandiji. Canaris je na ovo nadležnom referentu svoje ustanove objasnio da je to lažna vest koju je on sam proturio, iz naročito konspirativnih razloga. Time je sprečio da se indiskrecijom neutralnoga diplomate kontraobaveštajna služba pobliže zabavi.

Nešto slično se odigralo i u vezi sa Oster-ovom akcijom u Rimu. Gestapo je dešifrovao dva radiograma belgiskog poslanika pri Vatikanu, upućena belgiskoj vladi, iz kojih je proizlazilo da je taj diplomata dobio od jednog Nemca obaveštenja da pretstoji nemačka ofanziva na zapadu uz povredu belgiske i holandske neutralnosti. Istraga koju je o toj stvari naredio Himmler nije dala nikakvih određenih rezultata. I kontraobaveštajno odeljenje Abwehr-a, referat III F, povelu je izviđače u Rimu. Jedan njegov poverenik je izvestio kako ima indikacija da je plan o nemačkom napadu na Belgiju i

Holandiju izdao d-r Josef Mueller. To je, uostalom, i bilo tačno. Mueller je to bio učinio po nalogu generala Beck-a.

Canaris-ova reakcija na ovo je bila tipična za njega. On je službeno poslao Mueller-a u Rim, sa zadatkom da tamo sprovede istragu o izdaji predviđene nemačke ofanzive na Zapadu. Mueller je u Rimu prikupio podatke da je iz krugova oko Ribbentrop-a bilo još od ranije saopšteno talijanskom ministru inostranih poslova, grofu Ciano-u, i talijanskom dvoru da pretstoji nemačka ofanziva. Čak je bio dat i datum napada.

Time je i ova opasnost bila prebrođena. Ni Gestapo nije posle ovoga preduzimao nove korake.

Međutim baš je Gestapo doveo do Oster-ovog pada. Mada službeno nije trebalo da se bavi špijuniranjem Wehrmacht-a, aparat Gestapo-a je znao da se oko Oster-a skupljaju nezadovoljnici i pratio je, sve budnije, kretanje raznih ličnosti koje su bile sa njim u vezi. Zbog nekog deviznog prekršaja povelu je carinska istražna služba u Pragu postupak protiv dvaju pripadnika nadležstva Abwehr-a u Muenchen-u. U toku postupka iskršli su momenti koji su upućivali na d-ra Josefa Mueller-a i na Oster-ovog saradnika d-ra Dohnany-a, takođe jednog od aktivnih opozicionara.

Šef Gestapo-a, Heinrich Mueller, odlučio je da tu stvar upotrebi za pokretanje istrage i oko samog Oster-a, mada ne i protiv njega. Pošto je po sredi bilo vojno nadležstvo, istragu je imao da sprovede vojnodosudski pukovnik Roeder, član višeg vojnog suda. Istraga, montirana najpre kao isleđenje o pitanju deviznih prekršaja, uspela je, iznenadnim zahvatom, da otkrije kod Dohnany-a hartije koje su kompromitovale i Oster-a i ukazivale da on oslobađa protivnike režima vojne službe, odnosno dovodi svojim predlozima do njihovog oslobođenja. Dohnany je uhapšen, a Oster suspendovan sa dužnosti i zatim otpušten iz službe, mada Gestapo-u nije bilo palo u ruke dovoljno materijala za ozbiljniji postupak protiv opozicionog generala. Isto tako je uhapšen i d-r Josef Mueller, ali ni njemu nije mogao biti dokazan nikakav prestup.

Opet se umešao Canaris i uspeo da uveri Keitel-a kako je pukovnik Roeder prekoračio svoja ovlašćenja i kako je, ustvari, posredi kamuflirani napad SS-a protiv Wehrmacht-a, a time i, protiv Keitel-a. Roeder je unapređen i poslat na Balkan, kao vrhovni vojni sudija tamošnje nemačke vazduho-

plovne komande. Prethodno ga je još i išamarao Canaris-ov saradnik general Pfuhlstein, komandant divizije »Brandenburg«, pošto je Roeder tu diviziju bio nazvao »udruženjem zabušanata«. Keitel je o toj stvari stupio i u lične razgovore sa Himmler-om, koji mu je, začudo, izjavio da ga cela istraga ne zanima i da nema ništa protiv Canaris-a, koji jedino treba da se oslobodi nepouzdatih elemenata. Na osnovu toga je Keitel naredio da se budući postupak ograniči isključivo na devizno pitanje, pošto nema osnova da se istraga bavi i političkim momentima.

Uklanjanjem Oster-a praktički je iz Abwehr-ove centrale bila uklonjena ličnost koja je okupljala aktivne nezadovoljnike. Otada je Canaris, istina, produžavao svoju borbu protiv nastojanja Glavne uprave bezbednosti Reich-a da se domogne vojne obaveštajne službe. Međutim njegovo pomaganje onoga kruga koji je kasnije istupio u vezi sa zaverom i atentatom na Hitler-a time je manje-više prestalo. Od maja 1943 godine, kada se odigralo opisano uklanjanje Oster-a, pa do februara 1944 godine, kada je Canaris smenjen i kada je počela reorganizacija koja je razbila Abwehr i podvrgla njegov aparat Glavnoj upravi bezbednosti Reich-a, Canaris nije istupao ni sa kakvom delatnošću političkog karaktera.

Canaris-ov pad je izazvao slučaj pripadnika Abwehr-ove organizacije u Turskoj, d-ra Erich-a Vermehren-a, koji je prebegao u Kairo Britancima. Ovaj je slučaj izazvao veliku pažnju. On je dao mogućnost SS-u da udari na Canaris-a koristeći se Hitler-ovim besom koji je Vermehren-ovim bekstvom bio izazvan.

Prevođenje Abwehr-ovog aparata pod novog gospodara sprovedeno je bez Canaris-a. On je odmah stavljen na raspoloženje i razrešen dužnosti.

U rukama Gestapo-a

Zanimljivo je da Canaris nije bio otpušten onako kao njegov saradnik Oster. Dobio je nov položaj, kao šef »Specijalnog štaba za vođenje trgovačkog i privrednog rata«. Mada je novi zadatak bio važan, ipak po domašaju i značaju nije ni izdaleka odgovarao ranijem Canaris-ovom položaju. Sem toga su kompetencije »Specijalnog štaba« bile vrlo neodređene, i posle

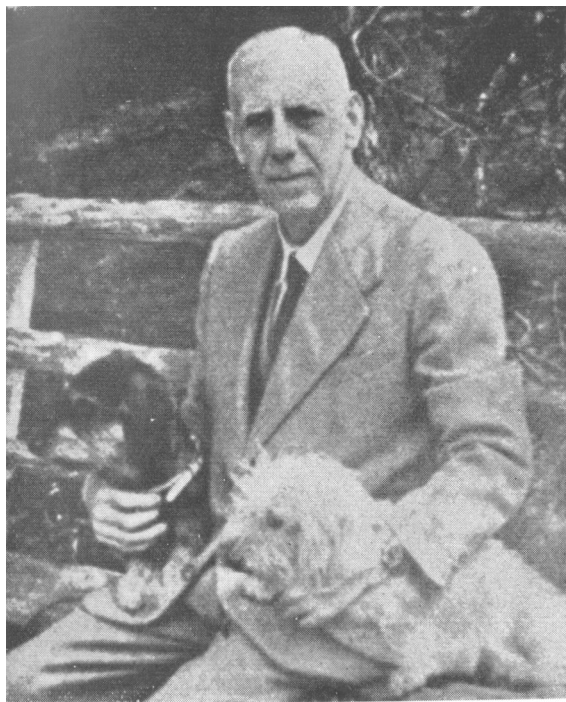
grozničavog posla na čelu Abwehr-a, novi položaj je za Canaris-a bio neka vrsta prinudnog odmora. Posao koji je tu imao da obavlja obuhvatao je, između ostaloga, i organizovanje pomorskih transporata koji bi probijali blokadu što se sve nemilosrdnije bila stegla oko Trećeg Reich-a.

Sa zavereničkim krugom je Canaris u to vreme održavao samo labave dodire. Bio je umoran. I inače u jakoj meri nervozan, on je popustio pred hodom koji su uzeli događaji. Bio je uveren da nema izgleda da se još ma na koji način može sprečiti opšta nemačka katastrofa.

U krugu opozicije se, u to doba, bila pojavila nova ličnost koja je mimo starih i dugogodišnjih nezadovoljnika krenula u odlučnu akciju. To je bio grof Stauffenberg, pukovnik i načelnik štaba rezervne vojske. Godine 1933 je ovaj oficir, kao potporučnik, na nezadovoljstvo svojih pretpostavljenih, uzeo aktivnog učešća u manifestacijama nacista prilikom dolaska Hitler-a na vlast. Jedanaest godina kasnije, kao teški invalid, bez jednoga oka i jedne ruke, pukovnik Stauffenberg je bio najodlučniji Hitler-ov protivnik koji je dotle izrastao iz redova oficira. On je, sem toga, uviđao da konzervativni i reakcionarni krug opozicionara ne može osigurati podršku onoj sutrašnjici koju je priželjkivao. Zato se i potrudio da stupi u vezu sa levicom, koju su dotada nezadovoljnici zanemarivali. Štaviše, do Canaris-a su doprli glasovi da je mladi grof došao u dodir i sa »podzemnim komunističkim pokretom otpora«. To je Canaris-u njegov pokret učinilo izrazito nesimpatičnim.

Nije ovde mesto za razmatranje uloge pukovnika grofa Stauffenberg-a u događajima od 20 jula 1944 godine, niti spada ovamo prikaz o atentatu na Hitler-a i o udaru koji je propao pre nego što je, ustvari, i bio započeo. Građanska reakcija je, zajedno sa ljudima u uniformi koji su imali da predstavljaju snagu otpora i nosioca dela, pokazala svoju nemoć i nesposobnost čak i u ovom poslednjem kritičnom trenutku.

Jedino što je Canaris zaista uradio 20 jula bilo je upućivanje telegrama Hitler-u, kojim mu u ime »Specijalnog štaba za privredni rat« čestita srećno spasenje. Biografi tvrde da je taj telegram sastavio njegov ađutant. To nije važno. Značajno je da se Canaris potrudio da potpiše i uputi taj telegram sa izjavom lojalnosti u vreme dok su zaverenici iz Vrhovne komande u Berlinu, nesvesni da su već osuđeni i da je njihov udar propao, još slali iz svojih kancelarija telegrame i tele-

Posle smenjivanja sa čela Abwehr-a, Canaris je naglo oronuo. Fotografija ga prikazuje na kratko vreme pred hapšenje, u leto 1944 godine, sa njegovim psima

fonska naređenja kojima je trebalo da se stavi u pokret mašina puča. Za Canaris-a je bilo dovoljno što je tada do njega već bila doprla vest da je Hitler preživeo atentat.

Izjava lojalnosti mu nije pomogla. Tri dana kasnije našao se i on u ćeliji, u podrumu sedišta Gestapo-a u Berlinu, zajedno sa pripadnicima zavereničkog kruga.

Tu je ostao, isto kao i Oster i još neki od zatvorenika, sve do februara 1945 godine. Nastojanje svih hapšenika je bilo da što više otegnu istragu kako bi dobili u vremenu. Znali su da je pad i konačni slom Nemačke samo pitanje meseci, možda nedelja. Trudili su se da se održe do toga trenutka, kada će ih savezničke snage osloboditi. Kod nekih, kod kojih je krivica i veza sa događajima od 20 jula bila očevidnija, postupak je tekao brže. Prve smrtne kazne izvršene su već kratko vreme posle prvih hapšenja. Kod Canaris-a, kao i kod Oster-a, stvar je trajala mnogo duže. Oni, ustvari, i nisu bili u neposrednoj vezi sa atentatom, niti su pripadali užem krugu zaverenika koji je 20 jula 1944 godine bio okupljen na izvršenju udara. Sem toga su i Canaris i Oster, stari, iskusni obaveštajni radnici, umeli da produžavaju istragu protiv sebe. Ljudi koji su ih saslušavali nisu im bili dorasli.

Poslednja stanica Canaris-ovog životnog puta bila je koncentracioni logor Flossenbug. SS-pukovnik Huppenkothen prešao je sa jednom grupom hapšenika, među kojima je bio i Canaris, u zabačeno mesto na bavorskoj granici, da bi u miru od svakodnevnih bombardovanja, koja su u Berlinu ometala poslovanje, mogao završiti istragu i dokraja rasvetliti ulogu Abwehr-a i njegovih rukovodilaca.

I tu je, onog prohladnog jutra, došlo i do scene kojom je započeta ova skica o ličnosti i radu šefa Abwehr-a. Njegov kraj je video, kroz pukotinu u vratima svoje ćelije, šef danske vojne obaveštajne službe, potpukovnik Lunding, takođe zatvoren u Flossenbug-u. On je bio Canaris-ov sused i sa njim je, kucanjem o zid, menjao misli u toku poslednjih nedelja života maloga admirala. Ono jutro kada je izvršeno vešanje poslednje grupe Gestapo-ovih zatvorenika u Flossenbug-u, Lunding je video kako promiče i mršavo, nago telo Canaris-a preko dvorišta, prema konopcu.

U pogledu konačne ocene o Canaris-u bilo je dosta razmišljanja. Za one koji su ga branili i veličali kao zaverenika karakteristična je ocena jednog od advokata na nuernberškom

procesu glavnim ratnim zločincima. Keitel-ov branilac d-r Nelte — nastojeći da obesnaži optužbe koje su došle s one strane Canaris-ovog groba, preko njegovih saradnika Lahousen-a i Gisevius-a, koji su saslušani kao svedoci, — okarakterisao ga je ovim recima:

»Tipična slika prefinjenog, visoko inteligentnog, salonskog zaverenika, zaštićenog osobenošću svoga mračnoga rada koji se najvećim delom nije mogao kontrolisati, ali čovek kome je nedostajala volja za akcijom«.

A Lahousen i Gisevius, govoreći o njemu, crtaju sliku čoveka punog osećajnosti, duboke etike i prožetog humanošću.

Njegovi posleratni biografi — pa i oni koji su o njemu snimili senzacionalan film — stvaraju od njega legendarnu figuru.

Ali i među odgovornim generalima ima drukčijih odnosno nepovoljnih mišljenja o Canaris-u. Optuženi admiral Doenitz, poslednji komandant nemačke ratne mornarice i nesuđeni Hitler-ov naslednik, rekao je za njega:

»Canaris je, u vreme dok je služio u mornarici, bio oficir koji nije uživao naročito poverenje. Bio je sasvim drukčiji čovek od nas ostalih. Govorili smo da u njegovim grudima živi sedam duša«.

Pokušaji glorifikovanja Canaris-a kao čoveka i zaverenika nemaju nikakvu ozbiljnu osnovu. Ono što se vezuje za njega u smislu opozicionog odnosno zavereničkog rada i izjava uglavnom je na liniji njegove poslednje izjave pred smrt, kako ju je zabeležio jedan njegov biograf:

»... Pokušao sam da se usprotivim onoj zločinačkoj besmislenosti s kojom Hitler vodi Nemačku u propast. Ali sve je bilo uzalud, jer sada znam da će Nemačka propasti, a znao sam to već i 1942 godine«.

Osnova svega, dakle, bilo je uverenje da Hitler-ov put vodi Nemačku u propast. Ne etički ili načelni razlozi, već uverenje da će se Hitler-ove greške i Hitler-ovi zločini teško osvetiti i nemačkom narodu, a specijalno njegovoj klasi, njegovoj kasti, njegovom svetu, — naveli su Canaris-a da krene u vode opozicije. Za njegovu kompleksnu pojavu, za njegov rad, ti motivi daju objašnjenje. A ostalo je bilo stvar njegovog karaktera, koji je, približno tačno ocrtao Keitel-ov advokat. U sebi protivrečnost, Canaris je i za istoriju ostao ono što je bio za života: čovek u sumračju.

GOSPODAR TERORA

Udar koji je pokušao da izvede Adolf Hitler sa svojom mladom nacističkom strankom i uz pomoć drugih desničarskih grupa bio je propao u samome začetku. Dok su nacističkom vođi saveznici iz redova građanske reakcije bili okrenuli leđa, policija i Reichswehr, na čije je sadejstvo on računao, okrenuli su protiv njega oružje. Marš kroz Muenchen završio se plotunom branilaca poretka, plotunom koji je oborio šesnaest njegovih pristalica, a mnoge ranio. Hitler se sklonio čekajući neminovno hapšenje. Jedino je u zgradi vojne oblasti, koju je zauzela jedna grupa njegovih pristalica sa kapetanom Roehm-om na čelu, još ostalo gnezdo pobunjenika.

Ali i ta, poslednja grupa, opkoljena snagama policije i vojske, bila je ubrzo naterana na kapitulaciju. Pre nego što se predao, kapetan Roehm je naredio da njegovi ljudi prodefiluju pred njim paradnim maršem. Na čelu kolone, koja se maršem oprostila od svoga starešine i u isto vreme od nade da će udarom, pod Hitler-ovim voćstvom, prigrabiti vlast u Bavarskoj i zatim u celoj Nemačkoj, nosio je staru, wilhelmovsku ratnu zastavu bledoliki, vitki mladić, nekadašnji zastavnik bavarske vojske. Ime mu je bilo Heinrich Himmler.

Bilo- je to- 9 novembra 1923 godine.

Na putu ka vlasti

U doba kada je, kao- jedan od bezimenih mladića u grupi pobeđenih pučista, defilovao pred Roehm-om, Himmler svakako nije mogao predvideti karijeru koja mu je pretstojala. Oni koji su ga tada poznavali još su manje mogli sanjati da

će on jednoga dana postati najmoćnijim i najomraženijim Hitler-ovim saradnikom, a da će njegovo ime ući u istoriju okruženo grozom i prokletstvom njegovih savremenika.

Rođen je 1900 godine u pravinciskom gradiću Landshut-u u Bavarskoj. Otac mu je bio direktor gimnazije. Isuviše je bio mlad da bi aktivno učestvovao u prvom svetskom ratu, mada je, pred njegov kraj, stigao za obuku i postao zastavnikom. Kapitulacija Wilhelm-ove Nemačke došla je pre nego što bi on taj svoj čin mogao poneti na front,

U previranju u Bavarskoj, u kojoj je kratko vreme bila proglašena i sovjetska republika, mladi Himmler se našao tamo gde je po svome socijalnom poreklu i interesima svoje klase pripadao: u redovima grlatih pristalica građanske reakcije. Svoje sposobnosti nije mogao ispoljiti u ratu, ali mu je vojnički čin otvorio put u redove bivših vojnika koji su se okupljali oko reakcionarnih nekadašnjih oficira i formirali razne poluvojne grupe. U njihovom sastavu je učestvovao i u neuspehom pokušaju državnog udara u Muenchen-u.

Sledeći period, do obnove Hitler-ove političke delatnosti, Heinrich Himmler je podelio između svojih studija na poljoprivrednom fakultetu i učešća u reakcionarnim studentskim organizacijama. Sa obnovom delatnosti nacističke stranke nailazimo u njenim redovima opet na njega. U njegovom rodnom mestu, Landshut-u, aktivno se bavio politikom apotekar Gregor Strasser. Ovaj je, kao ličnost snažnog organizacionog dara, dobar govornik i čovek nesumnjivog političkog dara, postao -u obnovljenoj nacističkoj stranci organizacionim starešinom i prvim političkim saradnikom Adolf-a Hitler-a. A Himmler mu je bio sekretar.

Pored jurišnih odreda SA, političke vojske za aktivnu borbu protiv političkih protivnika, u krilu organizacije nacističke stranke stvorena je uža grupa poverljivih razbijača kojima je bio zadatak da se brinu o ličnoj bezbednosti samoga Hitler-a i drugih partiskih rukovodilaca. Ova je grupa dobila ime »Schutzstaffel«, zaštitni odred, skraćeno: SS,

Hitler-ova stranka se širila. Priliv u njeno članstvo bio je sve veći. A zajedno sa njom rastao je i SS. Od nekoliko desetina ljudi, on se popeo do jačine čete od 280 pripadnika kada je, januara 1929 godine, Hitler postavio na čelo SS-a diplomiranog agronoma Heinrich-a Himmler-a. Time je ovaj dobio u ruke začetak aparata koji se, pod njegovim vođstvom,

Tako je, uz Hitler-a, otpočeo Himmler svoju karijeru. Hitler govori na jednom zboru, u početku svoje političke delatnosti. Iza njega Himmler (sa naočarima)

razvio do strahovitog, džinovskog oruđa terora i sile, do najvažnijeg instrumenta za obezbeđenje nacističke vladavine u Nemačkoj, do nemilosrdnog sprovodioca njenoga nasilja širom porobljene Evrope.

U isto vreme sa postavljanjem Himmler-a na čelo SS-a, Hitler mu je dao nalog da tu organizaciju izgradi i proširi. Ona je ostala sastavnim delom SA, i time je Himmler, kao njen šef, bio podređen Roehm-u. Naučen da računa sa velikim brojevima, ogromnim milionskim masama svojih »mrkih bataljona«, Roehm dugo vreme nije obraćao naročitu pažnju na svoga podređenoga. Kada je ovaj izazvao njegovu pozornost, već je bilo kasno. Himmler je sebi bio stvorio aparat brojno relativno mali prema džinovskoj SA, ali utoliko čvršće organizovan, apsolutno proveren i spreman na sve.

U godinama političke borbe o vlast, pojedini Hitler-ovi doglavnici pripremali su se za preuzimanje izvesnih funkcija, izvesnih grana nemačkog državnog aparata, kada tome dođe vreme. Roehm je računao da će se njegova SA pretvoriti u oružanu snagu Hitler-ove države, a da će on postati ministar rata. Rosenberg se spremao da postane ministrom spoljnih poslova i izgrađivao je svoj »Spoljnopolitički ured NSDAP«. Za ministra privrede bilo je više kandidata, a za stvaranje nove organizacije koja će uništiti radničke sindikate i preformirati njihovu organizaciju u smislu nacističkih postulata bio je nadležan Robert Ley. Za preuzimanje poljoprivrednog sektora gradio je Walter Darré svoj »Agramo-politički aparat NSDAP«.

Himmler je težio da prigrabi policiju. Istina, u tome nije bio sam. I Roehm je, sa svojom SA, ciljao u istome pravcu. Ali dok je on bio zainteresovan više za prigrabljivanje pozicija u opštoj policiskoj upravi, policiji poretka, onoj policiji koja bdi nad redom, Himmler je bio prvenstveno zainteresovan za političku policiju.

Vrlo su se burno odigravali događaji u Nemačkoj kada je stari pretsednik Reich-a, von Hindenburg, najzad popustio udruženom pritisku svoje okoline, znatnoga dela nemačke građanske reakcije i nacista, i poverio Hitler-u položaj državnog kancelara. SA je to smatrala signalom da se domogne položaja u policiskom aparatu. U toku narednih meseci, pretsedništva policije u nemačkim gradovima prešla su u ruke rukovodilaca SA. Göring, postavši najpre ministrom unutrašnjih poslova

Pruske, najveće od zemalja koje su sačinjavale nemački Reich, a zatim njenim pretsednikom vlade, požurio je da svojom uredbom naredi ustrojavanje političke policije, nazvane »Tajnom državnom policijom«. Ova Goering-ova tvorevina, Geheime Staatspolizei, razvila se u aparat strahovitog terora, poznat po svojoj kratici »Gestapo«. Himmler je počeo osvajanje svojih pozicija time što je stavio ruku prvo na političku policiju u Bavarskoj.

U objašnjenje treba dodati da ni stari nemački Reich carskog perioda ni Weimar-ska Republika nisu bili centralizovane, jedinstvene države. Pri stvaranju nemačkog carstva morao je Bismarck voditi računa o mnogobrojnim većim i manjim dinastijama koje su vladale pojedinim nemačkim državama, i državicama, spojenim tada u Reich. Nemački car je u isto vreme bio pruski kralj, a pored njega postojali su kraljevi još u Saksoniji i Bavarskoj, a suvereni kneževi i vojvode u drugim, manjim zemljama obuhvaćenim Reich-om. Revolucionarna zbivanja od 1918 godine uklonila su dinastije, ali delimična suverenost pojedinih zemalja ostala je, uglavnom, netaknutom. Tako je postojala, pored vlade Reich-a odnosno vlade Nemačke Republike, još i pruska vlada, bavarska vlada, vlada u Saksoniji, Braunschweig-u, Thuringen-u, Hessen-u itd. Svaka od tih vlada imala je i svoju policisku suverenost, mada su policije pojedinih zemalja međusobno sarađivale.

Ova unutrašnja politička situacija omogućila je Goering-u da u Pruskoj — koja je zauzimala gotovo dve trećine teritorije Reich-a — stvori zasebnu političku policiju, koja nije stajala pod vlašću ministra unutrašnjih poslova Reich-a. S druge strane, Himmler je tako mogao da preuzima postepeno političke policije ostalih nemačkih zemalja, sporazumevajući se neposredno sa njihovim zemaljskim vladama koje su, naravno, takođe bile u rukama nacista. Građanski reakcionarni konzervativni elementi, koji su bili u koaliciji sa Hitler-ovom NSDAP, nisu se tome mogli protiviti. Njihov udeo u vlasti, ukoliko se to ticalo političkog uticaja, bio je uskoro sveden na nulu.

Goering-ov Gestapo, stvoren radi suzbijanja svih unutrašnjih protivnika režima, sastojao se najvećim delom od pripadnika starog pruskog aparata političke policije, od profesionalaca koji su odlično poznavali svoj posao, a pritom bili

Savez dvojice protiv trećeg: Goering, pošto je završio rad na organizovanju Gestapo-a, predao ga je Himmler-u i sklopio sa njim savez za uništenje zajedničkog njihovog konkurenta, Ernst-a Roehm-a

poslušni službenici, spremni da s podjenakom revnošću služe svakom režimu. Na čelo ovoga aparata Goering je postavio vladinog savetnika Rudolf-a Diels-a, koji se kasnije još čvršće vezao' za svoga šefa, oženivši se jednom njegovom bliskom rođakom.

Nije verovatno da je Goering požurio sa formiranjem sopistvene policije zbog toga što je želeo da prepreči Himmler-u put ka policiskoj vlasti u Pruskoj. Himmler tada nije mogao prvome čoveku do Hitler-a, Goering-u, izgledati opasnim konkurentom. On je, u najboljem slučaju, tada još bio neka vrsta budnoga Kerbera pred vratima velmicža novog Trećeg Reich-a, a po hijerarhiskom ugledu stajao je nekoliko stepenica ispod njih. Roehm, sa njegovom SA, bio je čovek koga se Goering pribojavao i čijem je jurišu na policiske položaje i težnji za dominantnim uticajem suprotstavio svoj novi policiski aparat.

Reklo bi se da su Himmler-a najviši funkcioneri NSDAP potcenjivali i da nisu bili uvideli njegove prave sposobnosti i cilj kojem je on neumorno, korak po korak, išao od trenutka kada mu je Hitler poverio SS. Jedna od mera koje je Himmler preduzeo uskoro po svome dolasku na čelo SS-a bila je i ustrojavanje posebnog SS-ovskog obaveštajnog aparata, nazvanog »Sicherheitsdienst« (služba bezbednosti), za koji je upotrebljavana kratica SD. Na čelo te službe postavio je bivšeg mornaričkog oficira Reinhard-a Heydrich-a, koji je otada pratio u stopu uspon svoga šefa, najintimnije povezan sa njim i sa njegovom delatnošću.

Razume se da je glavna oštrica političkih policija pojedinih zemalja kojima je upravljao Himmler bila isto tako usmerena pre svega protiv KP Nemačke kao što je to bio i Goering-ov Gestapo¹. Međutim u isto vreme su obojica smatrali te svoje policiske aparate i instrumentom koji je služio njihovoj sopstvenoj politici, podgrađivanju njihove siopstvene političke pozicije nacističkoj stranci i u državi. Pritom je Goering-u taj instrument bio jedna od mnogih, jedna od sporednih komponenata u mnoštvu nadležnosti i ustanova koje je prikupio u svojim rukama. Za Himmler-a, međutim, bila je policija najvažnije, kardinalno sredstvo kojim je izgradio sebi i svom SS-u onaj dominantni položaj kojeg se, tokom godina, zaista i dočepao.

Goering, opterećen bezbrojem dužnosti i funkcija, video je u Himmler-u pogodnog pomagača u unutrašnjoj borbi protiv Roehm-a. Sem toga je Diels, koji je i pcd ranijim vladama bio na odgovornim upravno-policiskim položajima, predstavljao za nacističku stranku i njene radikalne krugove »crvenu krpu«. Tako- je, posle izvesnog vremena, Diels postavljen na visoki upravni položaj, a Gestapo je poveren Himmler-u, tecijski pod Goering-ovom višom nadležnošću. Ustvari je, međutim, time Himmler dobio u ruke celokupnu policijsku policiju u Nemačkoj, a samim tim i poziciju koja je označavala uspešno prelaženje prve velike etape na njegovom putu ka moći.

Kada je, 30 juna 1934 godine, došlo do likvidacije Roehm-a i njegovih saradnika iz vrha SA, do akcije istrebljivanja koju su zajednički sprovedi Himmler i Goering, oni su tu priliku iskoristili da, o istom trošku, uklone i neka lica koja sa Roehm-om nisu imala nikakve veze, a koja su im iz političkih razloga smetala. Između ostalih je tada, pod mecima Himmler-ovih ljudi, izdahnuo Gregor Strasser, njegov nekadašnji šef koji se bio odvojio od Hitler-a. Obziri ma kakve vrste bili su Himmler-u strani. Pokolj od 30 juna, u kojem je pobijeno preko hiljadu lica, izneo je prekonoć Himmler-a na glas, Za njegovo ime bila je otada vezana jeziva slava nosioca i sprovodioca terora, čoveka koji je spreman da bez predočišljanja ubija.

Rezultat zadatka koji je ispunio, uništivši rukovodstvo SA i izvestan broj nepoćudnih ličnosti, doneo je Himmler-u unapređenje u partiskoj hijerarhiji. Njegov SS postao je posebnom partiskom formacijom, nezavisnom od preostale, osakaćene SA. Himmler, »Reichsfuehrer SS« — državni vođa SS-a, ušao je u redove najviših funkcionera Trećeg Reich-a, kao ravnopravni pripadnik vrhovne hijerarhije.

Izgradnja SS-a i policije

Himmler je za svoje uspehe imao da zahvali raznim faktorima. Pre svega, on je nesumnjivo imao izvanredan dar za organizaciju. Drugo, nedostajalo mu je svako interesovanje ma za koju životnu oblast izvan njegove delatnosti i njegovih ambicioznih ciljeva. Bio je neumoran radnik, u svojim pri-

vatnim navikama i načinu života povučen. Bio je veoma strpljiv i dobrih živaca i umeo je da čeka svoj trenutak vrlo dugo, ne pokazujući nikakvo nagljenje. A kada bi trenutak pogodan za ostvarenje kojeg od njegovih usputnih ciljeva doista nastupio, umeo je da ga iskoristi do najveće mere. Hitler-u je bio fanatički veran. Njegovi duhovni horizonti biti. su vrlo uski, tako da mu nikada nije došlo da se, sa nekog višeg i objektivnijeg gledišta, osvrne kritički na svoj rad. On nije upotrebio stečenu vlast za lično bogaćenje, za razvijanje sjaja i luksuza, kao što je to činila većina glavara Trećeg Reich-a. U sprovođenju svojih ciljeva, u izvršavanju zadataka koje mu je davao Hitler ili koje je postavljao sam sebi, uveren u svoju misiju odgovornog »Fuehrer-ovog« sa-radnika na izgradnji hiljadugodišnje budućnosti nemačkog naroda na čelu Evrope i sveta, — on nije znao ni za kakve skrupule i ni za kakvo oklevanje.

Bio je pritvoran i umeo je da glumi. Glumio je i Hitler,, glumili su i drugi ljudi koji su stajali na vrhu Trećeg Reich-a. No kod Himmler-a je gluma bila promišljeno sredstvo hladnog, strpljivog rasuđivanja, a ne izraz želje za trenutnim efektom. On se u svome glumljenju nikada nije zaneo sopstvenim temperamentom ili sopstvenim rečima, kao što je to činio Hitler, koji je, u pojedinim trenucima, sugerisao ne samo svojoj okolini nego i samome sebi ono što je želeo da u tome trenutku pretstavi ili prikaže. Himmler je svoju glumu upotrebljavao kao jedno od svojih smišljenih sredstava, često radi uljuljkivanja svojih protivnika, da bi ih kasnije, uspravivši njihovu budnost, mogao utoliko iznenadnije i teže pogoditi.

Ime Heinrich-a Himmler-a neodvojivo je vezano za SS-ovsko-policiski aparat, koji je bio najsnažnija podrška Hitler-ovog režima. Taj aparat je uklonio unutrašnje neprijatelje ili ih učinio potpuno bezopasnim. On je, u toku rata, držao u šahu porobljene narode Evrope. U njemu se izrazio duh njegovog šefa, on je bio utelovljenje Himmler-ovih zamisli i ideala.

Ubrzo po dolasku na čelo SS-a, naporedno sa izgrađivanjem toga ogranka nacističke partije, Himmler je uneo nova načela u dotadašnju organizaciju. Do njega je SS bio formacija u kojoj je jedini kriterijum bio spremnost na tuču, borbu, na požrtvovanje u odbrani Hitler-a pred svima napadima i

ugroženjima. To je bila grupa telohranitelja koja se odlikovala jedino bezuslovnom vernošću šefu nacizma. Himmler je od te organizacije hteo da stvori novu aristokratiju. Iz svoga znanja rasne selekcije, stečenog u studijama na poljoprivrednom fakultetu, Himmler je u svoja politička načela uneo pojam rasnog selekcionisanja ljudi. Prihvativši teorije rasističkih teoretičara nacizma, on je postavio sam sebi zadatak da od SS-a stvori instrument rasne regeneracije nemačkog naroda. Pritom mu je lebdeo pred očima nordiski fizički ideal visokog, snažnog, plavokosog i modrookog Germana, — ideal kojem on sam niukoliko nije odgovarao. Tamne kose, jake, crne brade koja je na brižljivo izbrijanim obrazima ostavljala uvek tamnu senku, pred očima okrugla sočiva naočara, srednjeg i ne mnogo snažnog rasta, šef SS-a je ličio na sve drugo samo ne na vođu nordiske rasne aristokratije koja bi obnovila krv i karakter nemačkog naroda. Ponajpre je njegov lik potsećao na seoskog učitelja ili na sitnog poštanskog ili poreskog činovnika koji svoj vek provodi za šalterom.

Sa SS-om je Himmler spojio mistične pojmove o obnovi starogermanskih herojskih vrlina, kakve su prikazivali apologeti nemačke prošlosti. On je hteo da formira modernizovan viteški red, zasnovan na strogim principima, hteo je obnovu starih teutonskih ritterskih redova koji su u Srednjem veku ognjem i mačem osvajali i podjarmljivali slovenske i baltičke zemlje i nad njima uspostavljali germansko gospodstvo. Članove SS-a podvrgao je strogoj disciplini i u njihovom privatnom životu. Smeli su se ženiti jedino po odobrenju, i to ženama koje su odgovarale germanskim rasnim idealima. Morali su obavezno donositi na svet decu, bez čega u SS-u nije bilo unapređenja.

Na mesto hrišćanstva, koje je odbijao kao orijentalnu i nemuževnu religiju, Himmler je uvodio¹ u svoj SS nove mistične pojmove, stvorene obnavljanjem starogermanske mitologije i starogermanskih običaja. Neprekidno je nastojao da utuvi svojim SS-ovcima u glavu veru u nadmoćnost Germanstva, Nemaca, a naročito nordiske rase nad svima ostalim narodima i rasama u svetu. Kao antitezu, kao oličenje svega negativnoga, stavljao je pred oči svojih podređenih lik Jevrejstva, koji je, čudnom akrobatikom političke dijalektike, sjeđinio u jedan pojam sa komunizmom. Borbu protiv Jevreja i

Himmler je uvek uz Hitler-a. Fotografija ih prikazuje 1936 godine, pri dolasku na partiski kongres NSDAP u Nuernberg-u

borbu protiv komunizma postavljao je pred oči SS-ovaca kao najsvetiju borbu za veličinu nemačkog naroda i obezbeđenje njegove budućnosti.

U krajnjoj liniji lebdela je Himmler-u pred očima velika nemačka država, rasno obnovljena, disciplinovana, koja bi u svetu zauzela prvo mesto, s tim da joj ostali narodi, narodi manje vrednosti, zauvek služe. To je imala biti država nekakvog zamišljenog starogermanskog morala, u kojoj bi ljudi bili borci i trudenici, a žene čuvari ognjišta. Put do te države vodio je, po njegovom mišljenju, preko uklanjanja dotadašnjeg političkog rukovodstva NSDAP, raznih partiskih funkcionera koji nisu odgovarali tome idealu, koji su se odali udobnom i raskošnom životu, koji su skupljali bogatstva i svoje položaje smatrali sredstvom za luksuz i sjaj.

Mračan fanatik i fantasta, kakav se ispoljava u ovim svojim shvatanjima koja je dosledno pokušavao- da udahne u svoj SS i u njemu sprovede, Himmler je, u isto vreme, bio i praktičan političar, kome ovaj fanatizam nije sprečavao da čini i značajne kompromise sa svojom ideologijom. Najznačajniji je tu bio- njegov stav prema policiskom aparatu. Mada je u policiju smestio izvestan broj svojih SS-ovaca, on je u većini slučajeva išao obrnutim putem i uveo u SS stručne policajce koji su bili sve drugo do zadrtni nacisti. Najznačajniji je tu primer samoga kasnijeg šefa Gestapo-a, Heinrich-a Mueller-a, koga je nacistička stranka uporno odbijala da primi u svoje redove, dok je Himmler isto- tako uporno' ovome svome saradniku davao visoke činove u SS-u i sve važnije položaje u policiskom aparatu.

Pošto je 1936 godine uspeo da odvoji policiski aparat od aparata državne uprave i da, u isto vreme, na mesto koordiniranih zemaljskih policija dođe jedinstvena policija Reich-a, Himmler se trudio da spoji SS i policiju u jedan celinski aparat. Iz ovih njegovih nastojanja stvorena je džinovska mašinerija koja je s jedne strane obuhvatala SS kao partisku organizaciju NSDAP, a s druge policiju kao- državnu ustanovu. Sva egzekutiva, sva bezbednosno-policiska i opšta policiska vlast, sva, policiska i politička obaveštajna služba sticale su se u vrhu kod Heinrich-a Himmler-a, čija je zvanična titula sada glasila »Reichsfuehrer SS i šef nemačke policije«.

Dvesta hiljada ljudi brojao je SS krajem 1938 godine. U tu svoju organizaciju Himmler nije uveo samo policiski apa-

rat, nego je počasnne SS-ovske činove dodeljivao i raznim ljudima javnoga života, istaknutim u pojedinim njegovim govorima. Iako tu često nisu bili posredi čak ni prijatelji, a kamoli članovi nacističke stranke, Himmler je tim putem želeo da okupi oko sebe nemačku građansku elitu kako bi i sebi i svome SS-u podigao ugled i vezao uza se ljude koji će mu biti korisni pri njegovim novim koracima ka vrhu vlasti.

*Himmler prema Wehrmacht-u i
građanskoj reakciji*

Svoju je organizaciju Himmler nazivao', u mnogim govorima i izjavama, u uputstvima i proglasima kojima je određivao njen razvoj i pravac, — »antiboljševičkom borbenom organizacijom«, »nacionalsocijalističkim, vojničkim redom nordiski opredeljenih ljudi i zakletom zajednicom njihovih rodova«. Stavivši tako u samu definiciju SS-a borbu protiv komunizma i naprednih snaga, Himmler je u isto vreme proglasio svoju organizaciju zatvorenom, međusobno povezanom nacionalnom elitom, vezujući za nju i budućnost nemačkog naroda.

Vojni krugovi, a uz njih i nemačka buržoazija i građanska reakcija, mogli su biti potpuno umireni u pogledu rešenosti Himmler-a da svoju organizaciju beskompromisno založi u borbi protiv komunizma i radničkog pokreta. Međutim onaj drugi deo njegove definicije o SS-u, u kojem je proglasio' svoju organizaciju elitom koja ima da obnovi nemačku naciju i da u njoj postane vodećim elementom, na te krugove nije ostavljao tako povoljan utisak. Istina, u prvim godinama nacističke vladavine, tačnije rečeno — do likvidacije SA, za Wehrmacht je Roehm sa svojom miliotnskom partiskom vojskom i svojim ambicijama bio najopasniji protivnik. Zato su generali i prešli preko činjenice da je SS, u velikoj »čistki« od 30 juna 1934 godine, ubio i dvojicu od njihovih — ranijega kancelara,, generala Schleicher-a, i njegovog prijatelja generala Bredow-a. Wehrmacht je bio teško alarmiran u poslednjim nedeljama pred junski pokolj. Jedinice su bile u pripravnosti, jer su se generali bojali da bi Roehm sa svojom SA mogao protiv Wehrmacht-a sprovesti udar da bi sam do-

šao na čelo jedne nove, nacističke vojne sile. Zato su oni, u tim danima, i prihvatili sa simpatijama Himmler-a, koji ih je oslobodio more.

Sa malo izuzetaka su i pripadnici reakcionarnih buržoaskih krugova tada bili stekli simpatije za Himmler-a. I za njih je Roehm bio vrlo neprijatna ličnost. Njegova teorija o »produženju revolucije«, njegova nastojanja da ukloni generalitet, koji je bio najsigurnija podrška nemačke reakcije, opasnost koju je predstavljao SA kao element nemira i ugroženja uhodanog građanskog reda, — sve je to činilo da je masovno ubijanje od 30 juna, istina, teorijski osuđivao kao kršenje osnovnih pravnih načela i pravne sigurnosti, ali intimno pozdravljeno kao likvidacija jedne grupe koja je pretila da ugrozi mnoge od pozicija koje je buržoazija držala. Samim tim je i Himmler, bez obzira na to, što je i dalje ostao u očima buržoazije neprijatnim tipom, sa kojim se ne treba baš bratimiti, u isto vreme postao čovekom koji je učinio buržoaziji veliku uslugu.

Himmler je težio da svoje veze proširi i u ovaj tabor, koji je prema njemu zadržavao priličnu skepsu. U tome je uspeo preko takozvanog kruga prijatelja iz privrede — grupe istaknutih predstavnika industrijske i finansijske buržoazije sa kojima se redovno sastajao. U tome krugu je on pokazivao lice koje je bitno odudaralo od fanatičnoga lika u kome se pojavljivao pred svojim isto tako fanatičnim SS-ovcima. Tu je on bio čovek pun razumevanja za želje i shvatanja svojih sabesednika. Tu se kritički izražavao o raznim samovlasnim postupcima pojedinih visokih funkcionera NSDAP. Tu je isticao svoja shvatanja o potrebi da se raščisti sa korupcijom, sa trabantstvom, sa svima onim pojavama koje su uneli u nemački javni život ljudi koji su uz Hitler-ov skut dospeli do vrhova vlasti.

Zato nije čudno što je u izvesnim krugovima koji su inače bili opoziciono nastrojeni prema Hitler-u i režimu, Himmler smatran čovekom »sa kojim se može«, pa čak i čovekom koji bi mogao pomoći građanskoj opoziciji u njenim težnjama.

I odnos Wehrmacht-a prema Himmler-u prošao je kroz slične faze. U doba straha pred Roehm-om, između SS-a i Wehrmacht-a je postajala saradnja. Wehrmacht je davao i potsticaja i informacije koje su bile podobne da ubrzaju akciju protiv Roehm-a i SA. I među generalima koji su imali ne-

gativan stav prema nacizmu bilo ih je nekoliko koji su smatrali da je Himmler čovek pristupačan razlozima, a možda i neka vrsta saveznika.

U to doba je i Himmler pokazivao generalitetu lepo lice, ali je u isto vreme njegov aparat pripremao materijal za udar protiv generala. Istina, Hitler je želeo da što pre sprovede organizaciju Wehrmacht-a, a za to su mu bili potrebniiskusni generali i oficiri. Zbog toga i nije dopuštao da se napada na vrh Wehrmacht-a. Kada je 1936 godine stigao na njegov sto materijal koji je bio pripremio Gestapo*, a koji je optuživao vrhovnog komandanta kopnene vojske, generala Fritsch-a, za homoseksualne sklonosti i ispade, Hitler je naredio da se taj akt spali. Tipično je za metode Gestapo-a što je bukvalno postupijeno po tome nalogu, ali, isto tako, što su pre spaljivanja sačinjeni prepisi koji su sačuvani za kasniju upotrebu.

A taj je trenutak došao početkom 1938 godine. Hitler je bio nezadovoljan svojim generalima. Njegovom nestrpljenju je izgledalo da je tempo kojim oni izgrađuju novi Wehrmacht isuviše spor i da je njihov sistematski, temeljiti rad dobrim delom nepotrebna birokratija. Njemu se žurilo. Smatrao se pozvanim da ratom stvori Nemačkoj dominantni položaj u Evropi i da joj obezbedi njen veliki »životni prostor«. Zato je, početkom novembra 1937 godine, pozvao ministra vojske i vrhovne komandante triju rodova oružanih snaga (od kojih je jedan bio Goering), kao i ministra inostranih poslova, i pred njima razvio svoj program osvajanja Austrije i Čehoslovačke. Tada su se generali odlučno usprotivili njegovoj koncepciji, ukazujući mu na neminovnost da iz napada na susede proistekne svetski rat u kojem Nemačka opet mora podleći. Za Hitler-a je ta opozicija bila znak da mora promeniti garnituru na vrhu Wehrmacht-a. Za Goering-a, željnog položaja ministra rata i vrhovnog komandanta Wehrmacht-a, to je bio signal da je ostvarenje njegove želje možda na vidiku.

Ostaće, verovatno, zauvek tajna u kolikoj je meri Goering svojim držanjem i povlađivanjem posredno naveo Blomberg-a na brak sa ženom koju je nemačka sanitetska policija bila evidentirala kao prostitutku. Po nekim izvorima je on smišljeno i iz pozadine udešavao nastanak te afere, od koje je sebi obećavao uklanjanje čoveka koji je dotle držao priželjkivani položaj. Po drugima, on sa tim nije imao veze. Nesumnjivo je, međutim, da je Goering doprineo da se u isto vreme

sa Blomberg-om ukloni i Fritsch. Donevši Hitler-u akta koja su govorila o prošlosti žene feldmaršala Blomberg-a, koja su mu istoga dana došla do ruku, on je na »Fuehrer-ov« pisači sto položio i akta o tobožnjem Fritsch-ovom homoseksualstvu, — cna ista atka koja je pre dve godine Hitler u originalu već jednom imao pred sobom i odbio ih kao klevetu, naredivši da se spale.

Da je u daljem toku ove afere Goering bio veoma zainteresovan, van svake je sumnje i potpuno je razumljivo s obzirom na njegove ambicije. Međutim u vezi sa Fritsch-om pojavljuje se, pored Goering-a, i aparat Gestapo-a u ulozi organa koji nastoji na svaki način da dovede do difamiranja najvažnijega pretstavnika Wehrmacht-ovog generaliteta i do njegovog uklanjanja. Gestapo je, ustvari, brižljivo* pratio Fritsch-a već dugo vreme. Ovaj je bio poznat kao oficir stare škole, koga nacisti nisu smatrali naklonjenim nacizmu, a za koga su znali da ima veliki autoritet u redovima oficira. Kada je, posle novembarskog razgovora sa Hitler-om, bio otišao na odmor u Egipat, Gestapo ga je budno¹ pratio preko svojih agenata, nastojeći da nađe kakav materijal koji bi komandanta kopnene vojske mogao kompromitovati.

Iznošenjem pojedinosti afere generala Fritsch-a i Blomberg-a prešli bi se ovi okviri. O toj temi postoji vrlo velika literatura, jer je Hitler aferu iskoristio da obezglavi Wehrmacht, ukloni one njegove generale koji su se najviše protivili njegovim ratnim planovima, i oružanu snagu Reich-a neposredno podredi svojoj ličnosti i svojoj komandi. Za ocrtavanje Himmler-ovog lika je ovde važno da je Gestapo bio tačno obavešten o neistinitosti optužbe sadržane u aktima o Fritsch-u, a da je ipak nastojao do poslednjeg trenutka da održava optužbu na snazi i da je, štaviše, lažnim sredstvima potkrepi.

Istina, izgleda da je Goering bio ona potkretačka sila koja je to tražila. Ipak, aparat Gestapo-a se mogao pokrenuti u akciju jedino naredbom Himmler-a. U najmanju ruku se, dakle, u slučaju Fritsch-a pojavljuje još jedared ona sprema koja je 1934 godine bila uništila Roehm-a, zajedničkoga konkurenta i protivnika. Ovoga puta, 1938 godine, tadašnji treći, tajni ortak u sprezi, Wehrmacht, postao je protivnikom. Himmler je Goering-u stavio svoj aparat na raspolaganje kako bi se Wehrmacht-u naneo udar. A to ne bi učinio

da nije i on sam bio zainteresovan u tome. Oštrica njegovog aparata bila se uperila protiv generala kojima je njegov gospodar, Hitler, bio nezadovoljan. A te je generale i Himmler smatrao preprekama na budućem svom putu. Sem toga su za njegovu apsolutnu vernost Hitler-u oni ljudi koji su se odupirali »Fuehrer-ovim« koncepcijama i planovima samim tim bili protivnici koje treba ukloniti.

Zanimljivo je, posle svega toga, da je Himmler, istina, u redovima generala smatran protivnikom, ali da je među civilnim pripadnicima građanske opozicije i dalje bilo ljudi koji su verovali da se, pod izvesnim uslovima, može na njega računati.

Advokat Langbehn, jedan od pripadnika unutrašnje građanske opozicije, bio je blizak i Himmler-u. On je smatrao da bi se između opozicije i šefa SS-a moglo naći dodirnih tačaka. Tako je došlo do čudnovate slike da jedan od glavnih pripadnika građanskog opozicionog centra, pruski ministar finansija Popitz, održi konferenciju sa šefom nemačke policije, glavnim čuvarem nacističke vlasti. Izgleda da je osnovna ideja koja je pokrenula ovaj dodir bila u tome što je opoziciji bilo poznato da je Himmler došao u sve veću oprečnost sa rukovodiocima političkih organizacija NSDAP. Pretpostavljalo se da bi se on mogao s te strane eventualno pridobiti, — ne protiv Hitler-a, ali za obuzdavanje ili uklanjanje partiskog trabantstva nacističkih glavara. Razgovor Popitz—Himmler nije dao nikakva rezultata, pošto su obojica bili isuviše opreznici da bi otvorili svoje karte, a isuviše nepoverljivi da bi se kompromitovali.

Himmler-ova unutrašnja obaveštajna služba SD, koja je imala zadatak da bez nekog ulepšavanja izveštava o pojavama, strujanjima, mišljenju i reakcijama u svima krugovima i slojevima stanovništva, nesumnjivo je omogućila Himmler-u da dobije približno tačan pregled i sliku situacije duhova u Nemačkoj. Gestapo, tragajući za protivnicima režima, svakako je obavestio svog najvišeg pretpostavljenog o opozicionim kretanjima, mada ih nije jasno prozreo niti je pravilno ocenio njihov domašaj, jer je teško mogao prodreti u zatvorene generalske krugove. Tako je Himmler mogao znati — i sigurno je dobro znao — za raspoloženje u raznim grupama i slojevima nemačkoga stanovništva, a i za postojanje opozicionih tendencija u konzervativnoj buržoaziji. Sem

toga je njegov aparat, smatrajući se odabranom elitom, i sam kritički gledao na mnoge pojave u samoj nacističkoj stranci, one jeste pojave koje su najviše bole oči i opozicionim elementima. Tokom vremena odnosno pred kraj rata i kod Himmler-a su se svakako, morale pojaviti ozbiljne sumnje da pravac kojim je pošao Treći Reich vodi u nacionalnu katastrofu. Ali njegova vernost Hitler-u, koja mu je bila vodilja do pred sam kraj Trećeg Reich-a, sprečavala je da on ma šta učini što bi bilo na liniji opozicije.

Nad životom i smrti

Moć Himmler-a razvila se u punoj meri sa otpočinjanjem rata. Njegov aparat je ušao u svetski sukob kao ogromna razgranata mašina sa mnogobrojnim sektorima rada i ograncima.

Pod Himmler-om je bio sklop raznih ustanova, obuhvaćenih u dvanaest glavnih uprava, koje su, sve zajedno, sačinjavale »Reichsfuehrung SS«, vrhovno voćstvo SS-a. Te su uprave pretstavljale splet partiskih i državnih organizacija i ustanova, spojenih u nerazdvojivu celinu, a vezanih zajedničkim šefom, Himmler-om, i SS-ovskom organizacijom koja ih je sve prožimala. Među glavnim upravama bili su: centar aparata za rasnu politiku, centar za mnogobrojne privredne delatnosti SS-a, kojem su bili podređeni i koncentracioni logori, centar za dirigovanje delatnošću Volksdeutscher-a u zemljama Evrope, centar za sprovođenje politike germanizacije. No tu je bio i centar koji je formirao oružane formacije SS-a, koje su postale zasebflim, četvrtim rodом oružja. Policija poretka, koja je imala i svoje policiske pukove i jedinice, a vršila je opštu političku službu, bila je takođe jedna od glavnih uprava SS-a. Najzad, celokupni bezbednosno^policiski i političko-obaveštajni aparat obuhvaćen je Glavnom upravom bezbednosti Reich-a, na čijem je čelu stajao najvažniji Himmler-ov saradnik, Reinhard Heydrich.

U Himmler-ovim rukama je bila koncentrisana ogromna moć. Od šefa grupe telohranitelja postao je ne samo .ravno pravnim pripadnikom najvišeg hijerarhiskog kruga nacističke stranke i Trećeg Reich-a nego i čovekom koji je sistematski potiskivao uticaj ostalih pripadnika toga kruga i me-

đu njima zauzimao sve važnije mesto. Težio je cilju da bude u Hitler-ovom carstvu najmoćniji čovek posle samog »Fuehrer-a«.

Početak rata protiv Poljske dočekaio je Himmler formiranjem posebnih komandi SS-a, koje su za Wehrmacht-om ušle na poljsku teritoriju i tamo uzele na sebe one zadatke istrebljivanja koje je Hitler-ova politika smatrala potrebnim za potpuno podjarmljivanje pobeđenog naroda i slamanje njegove životne snage. U budućim osvajanjima, na zapadu, jugoistoku i istoku Evrope, grupe Himmler-ovog aparata unosile su sistem terora u pobeđene zemlje.

Bez udela ma kakvih sudskih ili drugih vlasti i organa, Himmler je, preko svoje džinovske mašine, postao gospodar nad životom i smrti podjarmljenih miliona. On je uveo pojam »Sonderbehandlung«, posebni postupak, koji je značio da se lice kojeg se takav postupak ticao likvidira bez ikakvog učešća suda. Njegovi organi su po slobodnoj oceni upućivali stotine hiljada u koncentracione logore, na prinudni rad, na uništenje. Njemu je Hitler poverio ono što se nazivalo »konačnim rešenjem jevrejskog pitanja«. A to se rešenje sastojalo u masovnoj likvidaciji Jevreja u gasnim komorama. U svim strahotama vezanim za vladavinu Trećeg Reich-a nad okupiranim zemljama imao je svoje prste aparat koji je Himmler stvorio i koji je on nazivao nemilosrdnim mačem koji sudi svima protivnicima Nemačke i nacizma.

Udupsti se u pojedinosti svega onoga što je taj aparat počinio, sprovodeći instrukcije koje mu je davao Himmler i privodeći u praksu načela koja mu je on udahnuo, značilo bi prikazati nepojamne grozote koje su za sva vremena umrljale istoriju nemačkog naroda jedva izbrisivim pečatom sramote. A nosilac groze bio je Himmler, jer je on svojim direktivama, svojim metodima i svojim izborom ljudi odgovoran za delo svakog pojedinog, pa i najneznatnijeg pripadnika svoga aparata.

U tome aparatu je Himmler bio apsolutni gospodar. Dok je bio živ, njegov saradnik Heydrich je bezbednosno-policisku mašineriju vodio prilično autonomno. Umno hitriji od svoga šefa, Heydrich je znao da sva osvajanja unutrašnjih pozicija u Reich-u vešto prigrabi za Himmler-a, koji je tako sticao sve nove i šire nadležnosti. On bi prigrabljenu poziciju učvrstio, organizovao, izgradio, a gurao Himmler-a na nova osva-

janja. Saradnja između ove dvojice bila je potpuna, ali je ipak podređeni Heydrich sa mnogo vestine usmeravao svoga šefa na određene ciljeve, nastojeći da već osvojeni položaj bude ostavljen njemu. Tako je, ustvari, između bezbednosno-policiskog aparata i Himmler-a godinama stajao Heydrich, koristeći se tim aparatom sve više i kao svojim ličnim sredstvom u borbi za ostvarenje vlastitih ambicija.

Kada je Heydrich poginuo, pod bombom atentatora u Pragu, 1942 godine, Himmler nije htio da ponovi iskustvo koje je sa njim bio stekao. Duže vreme mu nije postavljao naslednika na čelu Glavne uprave bezbednosti Reich-a. A kada je, naposljetku, popunio to Heydrich-ovo mesto, našao je čoveka slabog i neuporedivo manjega kalibra nego što je bio njegov poginuli saradnik. Ernst Kaltenbrunner, koji je postao od 1 januara 1943 godine šefom Glavne uprave bezbednosti Reich-a, naišao je na situaciju u kojoj su rukovodioci pojedinih grana toga aparata bili tako čvrsto i neposredno povezani sa Himmler-om da on nad svojim nadležnošću sve do kraja nije mogao steći pravu kontrolu.

Himmler je neumorno sticao poziciju za pozicijom. U tome mu je pomagalo' sve veće Hitler-ovo nepoverenje, koje je pogadalo u prvome redu generale, a zatim i druge njegove saradnike na najvišim položajima Reich-a. Kako se razvijao ratni položaj, kako se sve više stezao обруч protivnika oko Reich-a, kako je sve više malaksavala moć Hitler-ovog carstva, kako su se nekadašnji početni ratni uspjesi odavno pretvorili u seriju neizbežnih i sve težih poraza, kako se, naposljetku, sve više približavao trenutak potpune ekonomske, fizičke, vojne i psihičke iscrpenosti nemačkih masa, — tako je Hitler sve više okrivljavao za ovaj obrt i razvoj ljude koji su bili njegovi najbliži saradnici i izvršioci njegovih naredaba i planova. Samo u jednoga je sačuvao nepokolebljivo poverenje — u »najvernijega od najvernijih«, u Heinrich-a Himmler-a.

I zato su se množile funkcije koje su poveravane šefu SS-a. Dato mu je Ministarstvo unutrašnjih poslova Reich-a. Njegova oružana SS, koja je ušla u rat sa svega tri puka, narasla je na blizu 600.000 ljudi, elitnu trupu snabdevenu najboljim oružjem, u koju je bio regrutovan najbolji ljudski materijal. Kao komesar Reich-a za učvršćivanje nemačke narodnosti sprovodio je program germanizacije u osvojenim

oblastima, a preko centralne ustanove za rad sa Volksdeutscher-ima, koja je bila u sastavu njegove vrhovne ustanove SS-a i policije, dirigovao je delatnošću nemačkih manjina. On je bio nadležan za džinovska preseljavanja volksdeutscher-skih grupa iz raznih zemalja i za njihovo naseljavanje, koje je bilo deo programa germanizacije osvojenih poljskih oblasti. Njegovi organi u okupiranoj Evropi sprovodili su njegovu politiku i bitno uticali na okupacioni režim. Posle likvidacije Abwehr-a, u vezi sa padom Canaris-a, prešla je u njegove ruke, pored političke, i sveukupna vojna obaveštajna služba Trećeg Reich-a.

Na vrhu, pred provalijom

Preuzimanje vojne obaveštajne službe pretstavlja tipičan primer za spretnost Himmler-a da zgrabi povoljnu priliku i da je iskoristi za svoje ciljeve. Kada se desio slučaj sa bekstvom Canarisi-ovog agenta Vermehren-a, u Turskoj, Hitler je bio dobio jedan od svojih napada besa, kojih se njegova okolina toliko pribojavala. U njegovoj neposrednoj blizini se stalno nalazio, kao* Himmler-ov predstavnik, SS-general Fegelein, oženjen sestrom Eve Braun, Hitler-ove dugogodišnje metrese. Fegelein je svakako bio i od ranije jedan od onih koji su radili na uništenju nezavisnosti vojne obaveštajne službe i uklanjanju Canaris-a, sprovodeći u delo Himmler-ove težnje. Hitler-ovu ljutnju na Canaris-a Fegelein je odmah iskoristio¹. Predložio je da se, najzad, »celi taj dućan« podredi Himmler-u.

Pitanje je da li je Hitler već od ranije bio> rešen da upotrebi prvu zgodnu priliku za likvidaciju Canaris-ovog položaja. Najverovatnije je da je Fegelein-ov predlog, učinjen u psihološki pogodnom trenutku, pretstavljao samo konačnu tačku posle čitavog niza prigodnih kritika upućenih Canaris-u i vojnoj ofoaveštajnoj službi. Nesumnjivo* je jedno — da je Hitler odmah prihvatio sugestiju, pozvao Himmler-a i naredio mu da hitno podnese predloge za stvaranje jedinstvene obaveštajne službe.

Naredba koju je Hitler potpisao po predlogu Himmler-a, a koju je formulisao Kaltenbrunner, bila je stilizovana tako široko da je omogućila Himmler-u onakvo tumačenje kakvo

Od mršavog, bledunjavog studenta postao je svemoćni gospodar celokupnog policiskog i obaveštajnog aparata Trećeg Reich-a. Fotografija prikazuje Himmler-a kada je, za vreme rata, bio na vrhuncu svoje moći

bi mu u konkretnim okolnostima izgledalo najprikladnijim. Naredbom je određeno da se formira jedinstvena nemačka tajna obaveštajna služba, da se njeno voćstvo poverava Reichsfuehrer-u SS i da ovaj, sporazumno sa šefom OKW-a, Keitel-om, ima utvrditi pod kojim će uslovima uzeti na sebe vojnu obaveštajnu službu i uključiti je u opštu obaveštajnu službu.

Tako su došli pod potpunu Himmler-ovu kontrolu ne samo vojnoobaveštajni aparat u neutralnom inostranstvu i u Nemačkoj i agentura koja je bila ubačena u neprijateljske zemlje, već i onaj vojnoobaveštajni aparat koji je bio pridružen operativnim jedinicama i stajao u taktičkoj podređenosti prema visokim Wehrmacht-ovim operativnim štabovima. To je bio prodor koji je značio više nego prigrabljivanje nadležnosti za špijunažu i kontrašpijunažu. Zbog međusobne ukopčanosti Abwehr-ovih frontnih ustanova i viših Wehrmacht-ovih štabova, Himmler je time svome aparatu podvrgao i deo nadležnosti koje su bile, po samoj prirodi, sastavni deo operativnog aparata Wehrmacht-a.

Već nekoliko meseci kasnije, posle neuspelog atentata na Hitler-a od 20 jula 1944 godine, Himmler je dobio još jednu poziciju, još važniju, koja mu je dala u ruke vlast nad celim Wehrmacht-ovim aparatom u granicama Reich-a. Postao je komandantom rezervne vojske, kome su bile podvrgnute sve teritorijalne komande u Reich-u, celokupna služba regrutovanja, sve pozadinske jedinice.

Je li to bilo zato što je Himmler sam težio da stekne i lovorike vojskovođe i da prodube i pojača svoj prodor u pozicije Wehrmacht-a, ili je Hitler ovom čoveku, u koga je imao apsolutno poverenje, dao po sopstvenoj inicijativi nove vojne zadatke, — tek, sledeća etapa Himmler-ove karijere obeležena je njegovim postavljanjem na čelo vojne grupe »Gornja Rajna«, koja je imala zadatak da obezbedi granicu Reich-a duž ove nemačke reke. No kao da ni to nije bilo dosta. Posle izvesnog vremena, u prvim mesecima 1945 godine, Himmler je dobio još i komandu nad vojnom grupom »Visla«, koja je imala da sprovede izvanredno važan operativni zadatak zadržavanja sovjetske ofanzive prema Berlinu protivnapadom.

Čovek čija su se vojna obuka i vojno znanje završili s njegovim zastavničkim činom dvadeset i sedam godina ranije, dobio je tako izvanredno složen strategijski zadatak, zadatak

koji je, u onoj situaciji, predstavljao i za najiskusnijeg, dugogodišnjeg generalštapca i operativnog komandanta gotovo nerešiv problem. Rezultat je i odgovarao očekivanjima koja su gajili generali, zluradi i u tome trenutku katastrofe: Himmler je potpuno podbacio. Operacija koju je preduzeo pretrpela je neuspeh u samom početku. Himmler je učinio ono što je bilo jedino moguće u tome trenutku — proglasio se bolesnim i povukao u jedan sanatorijum.

Poslednji meseci života Trećeg Reich-a, koji su Himmler-u dali prilike da se uspe do vrhunca svoje moći, stajali su u znaku njegove ogorčene borbe sa novim protivnikom koji mu se isprečio na ambicioznom putu da u Reich-u postane prvim do Hitler-a. Vojska više tu nije bila prepreka. Generalima je bila slomljena kičma. Goering je odavno, zbog totalnog podbacivanja njegove avijacije, bio izgubio ugled. Drugih konkurenata nije bilo, sem jednog. A taj jedan bio je čovek koji je po podmuklosti i upornosti svojih metoda bio dorastao i Himmler-u. Bio je Martin Bormann, šef partiske kancelarije NSDAP, koji je upravljao političkim aparatom nacističke stranke. Natmuren, neveseo, čutljiv čovek, Bormann je naročito u poslednjim mesecima Trećeg Reich-a bio danonoćno uz Hitler-a. Otkako je »Fuehrer« napustio, pred sovjetskom ofanzivom, svoj »Glavni stan« u istočnoj Pruskoj i smestio se u podzemnim bunkerima pod glomaznom Kancelarijom Reich-a u Berlinu, Bormann je bio stalno uz njega.

Kao što je Himmler — u doba dok mu se još činilo da rat nije izgubljen — očekivao kraj rata da bi se razračunao sa političkim aparatom nacističke stranke i uklonio razne mrke satrape za koje je s pravom smatrao da su nosioci korupcije, tako isto je Bormann spremao svoj ugroženi politički aparat protiv Himmler-a. U krvavoj svetlosti plamena koji je obuhvatio ruševine Trećeg Reich-a, u agoniji koja je potresala to nakazno državno telo, u samrtnom grču sulude Hitler-ove političke konstrukcije odigrala se poslednja velika unutrašnja borba u okviru partije koju je stvorio Adolf Hitler: borba između Himmler-a i Bormann-a. Dok je Himmler rastao u moći, Bormann je pokušao da parira ovaj poslednji uspon time što je od Hitler-a tražio da se na partiske funkcionere prenesu važna egzekutivna ovlašćenja. Himmler je na to zapretio da će od Hitler-a zatražiti da se, u takvome slučaju, rasformira ministarstvo unutrašnjih dela Reich-a.

Himmler se nije zadovoljio samo policijom i SS-om. Posle atentata na Hitler-a od 20 jula 1944 godine, on je zahvatio i oblast Wehrmacht-a, postavši komandantom pozadinske vojske, a nešto kasnije i komandantom jedne i, zatim, dve vojne grupe. Na fotografiji: Himmler (napred levo) posle inspekcije jednog Wehrmacht-ovog štaba

Koristeći se svojim svakodnevnim dodirima sa Hitler-om i očevitim neuspesima koje je pretrpeo Himmler kao vojskovođa, Bormann je težio da mu potkopa položaj kod »Fuehrer-a«. Verovatno da on, uprkos svega, ne bi u tome uspeo da Himmler sam, u poslednjem minutu pre nego što je pala zavesa nad sudbinom Trećeg Reich-a, nije pokušao da savlada onaj svoj kompleks vernosti Hitler-u i da stupi u dodir sa pobednicima koji su nadirali u srce Reich-a.

Ovde se treba vratiti vremenski nekoliko meseci unazad od onih aprilskih dana 1945 godine, kada se odigrala sablasna završna scena u bunkerima Kancelarije Reich-a.

Izgleda da je Himmler posle 20 jula 1944 godine, počeo da nazire kuda vodi Hitler-ova politika. To je bilo kasno, jer je konačni slom strukture na kojoj je baš i Himmler svojim jezivim metodima sarađivao bio još samo pitanje relativno kratkog vremena. Istražna komisija, obrazovana radi rasvetljavanja pozadine atentata na Hitler-ov život, otkrivala je svakim danom nova i nova lica koja su na ovaj ili onaj način bila povezana sa krugom nezadovoljnika i unutrašnje opozicije. Hitler je uporno zahtevao da istraga bude što temeljnija, što brža, a odmazda što okrutnija. A Himmler, čiji je aparat imao da sprovede te direktive, nije imao samo prilike da vidi kako se iz dana u dan širi spisak protivnika režima, otkrivenih u istrazi. On je, u isto vreme, dobio i njihova saslušanja, u kojima su pojedini od njih izneli svoje prigovore politici, strategiji i opštem rukovodstvu Trećim Reich-om, prigovore koji su argumentima dokazivali kako je lično Hitler kriv za neminovnu katastrofu, koja nije obuhvatila samo njegov krug, njegovu stranku, njega lično, nego i celi narod kojim je vladao.

Prva posledica je bila da je Himmler pokušao da spase neke od zaverenika koje je optužba manje teretila. Međutim njegov aparat, koji je on sam stvorio i kojem je sam dao smernice, bio je jači od njegove volje. Tako su, između ostalih, i advokat Langbehn i ministar Popitz — da pomenemo samo ova dva imena — otišli pred cevi odreda za pogubljenje iako je Himmler želeo da ih poštedi te sudbine. U svome besu, Hitler je bio naredio i strogu odmazdu protiv svih članova porodica zaverenika. Himmler je pokušao da, bar u nekim slučajevima, to ublaži. Tako je naredio da se zbrinjavaju te porodice, da im se, u slučaju potrebe, isplaćuje izvesna pot-

pora, a da se interniraju u neke hotele, u letovališta, a ne u koncentracione logore. Nesumnjivo je mislio na sutrašnjicu.

Pomisao na sutrašnjicu, u jednom drugom smislu, pojavila se kod njega već ranije, kada je odredio da jedna specijalna komanda SS-a iskopa masovne grobove na velikim gubilištima van Reich-a, gde su sahranjene žrtve nacističkog terora u okupiranim zemljama, i da te posmrtnne ostatke vatrom uništi. Očevidno je imao pred očima primer Katinske Sume i Vinice. Karakteru njegovog aparata je odgovaralo što su za ovaj jezivi posao upotrebljavani hapšenici koji su, zatim, mahom i sami bili pobijeni da ne bi pričali o onome što su videli.

No Himmler je išao i korak dalje. Naredio je obustavljanje masovne likvidacije Jevreja. Štaviše, on sam se pobrinuo da se preko Crvenog krsta omogući emigriranje izvesnoga broja Jevreja koji su već bili određeni za uništenje.

Najzad je, u poslednjoj fazi, pokušao da stupi u vezu sa zapadnim saveznicima. U toj fazi mu je bio naročito blizak SS-general Schellenberg, rukovodilac obaveštajnog aparata Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Iskorišćene su veze koje su postojale prema Crvenom krstu, naročito prema njegovom predsedniku, Folke-u Bernadotte-u, članu švedske kraljevske porodice, koji je zbog oslobađanja izvesnih lica iz koncentracionih logora bio došao u dodir sa Schellenberg-om.

Aranžiran je sastanak između Himmler-a i Bernadotte-a, u vreme dok se Himmler nalazio u sanatorijumu. Rezultata nije bilo, jer Himmler tada još nije bio spreman da se odrekne Hitler-a i Trećeg Reich-a. Ipak se, preko Bernadotte-a, pokušao da pretstavi zapadnoj javnosti kao čovek koji bi mogao uzeti na sebe inicijativu za kapitulaciju. Proteklo je još neko vreme dok se Himmler odlučio da učini drugi predlog. Berlin je već bio opkoljen. Sovjetske jedinice su se približavale Kancelariji Reich-a. Schellenberg je neprekidno navaljivao da se Himmler odluči. I tako je došlo do drugog razgovora, u kojem je Himmler ponudio da uzme na sebe upravu u onome što je preostalo od Nemačke, da kapitulira prema zapadnim saveznicima, da im se stavi na raspoloženje kao »faktor reda« koji bi sprečio anarhiju. Preko Hitler-a je prešao.

Ovaj Himmler-ov predlog pokazuje koliko je on slabo razumevao politiku antihitlerovske koalicije i koliko je na-

ivno ocenjivao svoj sopstveni položaj. On, čovek čije je ime već godinama bilo simbol najstrašnijih grozota protiv kojih se digao ceo svet, mislio je da bi mogao biti pogodna ličnost sa kojom bi neko pristao da pregovara.

Razume se, taj Himmler-ov predlog nije doveo ni do kakvih novih dodira. Međutim zapadne vlade su ga objavile da bi pokazale kako je Hitler-a ostavio i najverniji njegov sluga. U bunkeru pod Kancelarijom Reich-a primljena je s ogorčenjem ova vest savezničkih novinskih agencija. I Himmler je, dakle, izdao, kao što je tada izdao i Goering, koji je javio Hitler-u da namerava da stupi u vezu sa zapadnim saveznicima radi kapitulacije, — istina, u uvijenom obliku. Jedan od poslednjih akata diktatora, čija se vlast bila svela na njegovu najbližu okolinu, bilo je naređenje da se Goering uhapsi i da se Himmler, isto kao i on, isključi iz stranke.

U Flensburg-u, u blizini danske granice, odigrao se poslednji, posmrtni čin Trećeg Reich-a. Hitler je bio mrtav. Pošto nije mogao, pred svoju smrt, da ubije nevernoga Himmler-a, bar je naredio da se strelja SS-general Fegelein, koji je, posle vesti o propalom Himmler-ovom nastojanju da uspostavi dodir sa Zapadom, pokušao da pobegne iz Kancelarije Reich-a. Testamentom je, pred svoje samoubistvo, Hitler odredio komandanta mornarice, admirala Doenitz-a, za svoga naslednika na čelu Reich-a. Doenitz se nalazio u Flensburg-u, gde je okupio nekoliko političara umrlog Trećeg Reich-a i pokušao sa njima da sastavi vladu. I Himmler se tu pojavio, nastupajući još kao čovek koji ima za sobom ogromnu organizaciju SS-a i koji misli da i u novoj situaciji prihvati važnu ulogu.

Međutim ljudi koji su godinama drhtali pred Himmler-om više ga se nisu bojali. Nije više bilo gestapovskih dželata koji bi njegovoj reči pribavljali poštovanja, a njegovim protivnicima — metak u čelo ili u potiljak. Himmler-ove ponude su Doenitz i ljudi oko njega primili vrlo hladno. Osetio je da je neželjen, da društvo koje je mislilo kako još može politizirati u ime jedne Nemačke koja više nije postojala ne želi da se kompromituje njegovim prisustvom.

Tada je nekada svemoćni Heinrich Himmler, sa lažnim ispravama koje su glasile na »narednika Hintzinger-a« i praćen jednim ađutantom, krenuo na svoj poslednji put. Na jednom mostu pao je u oči nekom britanskom stražaru. Ovaj je

pričao kako mu je bilo čudno da neuglednog narednika Hintzinger-a prati jedan čovek, ponašajući se prema ovome kao prema nekoj veoma visokoj ličnosti, pa da je zbog te sumnje obojicu uhapsio i uputio u najbliži logor za zarobljenike. Možda je ovaj stražar tu priču kasnije izmislio kako bi ulepšao svoju ulogu u Himmler-ovom hapšenju za potomstvo. Svakako je činjenica da je u logoru Himmler primljen kao Hintzinger. Međutim svoj inkognito nije dugo održao.

U logoru se nalazilo nekoliko visokih funkcionera Trećeg Reich-a koji su ga lično dobro poznavali. Tu su bila dva Gaulleiter-a, tu je bilo nekoliko Viših vođa SS i policije, nekoliko visokih funkcionera SS-a. Himmler je uvideo da je dospeo u nemogućnu situaciju. I tako se odlučio, otišao u logorsku kancelariju i izjavio: »Ja sam Heinrich Himmler«.

Njegova je izjava delovala kao bomba. Odmah je uveden u posebnu sobu i nad njim je izvršen lični pretres. Oduzeto mu je odelo i lekar je počeo da ga pregleda, nije li kod sebe možda negde sakrio otrov. Kada mu je naređeno da otvori usta, Himmler je pregrizao ampulu koju je dotle držao u ustima. To je bio jedan od savršenih, poslednjih proizvoda SS-ovskih laboratorija, otrov koji je delovao trenutno i bezbolno. Himmler je pao takoreći u istome trenu kada je prsio tanko staklo među njegovim zubima. Ispumpavanje želuca i ostale mere nisu pomogli. Bio je mrtav.

Posmrtna maske, skinute sa pokojnika, obično nose sva obeležja dubokog mira. I Himmler-u je, posle smrti, skinuta gipsom posmrtna maska. I to je, valjda, jedina u svetu koja umesto mira pokazuje oko usana izraz pakosnog, demonskog osmeha. Kao da hoće da kaže: »Ipak me živoga niste dobili«. Za života je Himmler-ov lik nosio beznačajne crte prosečnog dobričine. Njegov duh, njegov karakter, njegov mentalitet, njegova cinička brutalnost nisu se ogledali u crtama njegova lica. Njegova posmrtna maska nosi izraz pakosti, odaje cinizam i hladnu svirepost. Ona ispoljava, sačuvavši lik mrtvog Himmler-a, mnogo više karakter toga čoveka nego što su to mogle pokazati sve fotografije živoga Himmler-a.

Tako je završio čovek koji je u sebi oličavao svu patološku nastranost jednoga režima i jedne ideologije koji su bili krenuli da preko kostiju miliona, preko ruševina jednoga sveta uspostave svoju vladavinu nad Evropom i svetom.

VIRTUOZ ZLA

Kao svakog jutra, tako je i 27. maja 1942. godine otvoreni automobil prošao krivudavom, strmom praškom ulicom, oivičenom baštenskim zidovima. Nikakvo obezbeđenje nije pratilo vrhovnog predstavnika Trećeg Reich-a u »Češko-Moravskom Protektoratu«, kako je nazvan ostatak porobljene Čehoslovačke pod nemačkom upravom. U kolima je sedeo samo »protektor Reich-a« Reinhard Heydrich sa svojim adutantom. Dva nepoznata čoveka su stajala na trotoaru. Već nekoliko dana su, sa toga mesta, pozdravljala Heydrich-ov prolaz, a ovaj bi im svakoga puta otpozdravljao. Ali toga jutra, umesto pozdrava, diže se ruka jednog od ove dvojice sa bombom. Uskom ulicom se razleže eksplozija.

Nekoliko dana kasnije sahranjen je čovek koji je u Trećem Reich-u i u Evropi bio poznat kao najbliži saradnik Heinricha Himmlera. U njemu je bila utelovljena sveobuhvatna mašina nacističke policiske špijunaže i kontrole nad životom Trećeg Reich-a i podjarmljenih evropskih zemalja.

Iz mornarice u SS

Reinhard Heydrich je bio oficir nemačke ratne mornarice. Rođen 1904. godine, on je pripadao generaciji koja je Prvi svetski rat i revolucionarna zbivanja koja su ga pratila doživela u svome detinjstvu. Odrastao u građanskoj sredini, iz koje je nikao, Heydrich je ušao u život u doba kada je Weimarska Republika već bila prebolela teške grčeve koji su pratili njeno stvaranje. Vremena su se bila ustalila i ušla u izvesnu ravnotežu. Mada je Versaileski ugovor bio sprečio

Nemačkoj obnavljanje ratne mornarice, ona je na onim skromnim brodovima koji su joj ostali izgrađivala mornaričke kadrove, čekajući bolja vremena. Mladi Heydrich je izabrao pomorsku karijeru nadajući se da će jednoga dana na novim brodovima ojačane Nemačke ploviti morima širokoga sveta.

Međutim prošla je jedva koja godina od dana kada je od mornaričkog kadeta proizveden za oficira, pa je ovaj njegov put bio iznenada presečen. Jedna afera sa nekom ženom, koja ga je, prema strogim kastinskim načelima kompromitovala u očima njegovih pretpostavljenih, bila je povod da bude udaljen iz mornarice.

U doba kada se našao pred odlukom da odabere nov poziv, nacistička stranka je bila u naponu snažnoga porasta. Njegovom karakteru su odgovarala burna previranja i nasilničke metode koje su pratile borbu Hitler-ove stranke u njenom usponu. A izgleda da je i preporuka iz krugova njegovih bivših pretpostavljenih privela Heydrich-a šefu SS-a Heinrich-u Himmler-u.

Bio je to period u kojem je Himmler, dobivši nalog da malu borbenu trupu SS-a pretvori u veliku organizaciju, na sve strane tražio ljude pogodne za njegove ciljeve. Heydrich mu je u pravo vreme preporučen. On je prihvatio bivšeg mornaričkog oficira i uveo ga u svoj aparat. Od pomorskog poručnika postao je potporučnik SS-a.

Heydrich je odgovarao Himmler-u isto toliko po svojoj spoljašnosti koliko i po svojim osobinama i sposobnostima. Bio je visok, sportski tip, plav i vitak, elegantan i okretan. Odgovarao je, po izgledu, onom idealu »nordiskoga čoveka« koji je Himmler-u lebdeo pred očima u njegovoj politici rasne selekcije. Izvanredno mladoliko lice, zdravoga tena i bez ikakvih bora, nije odavalo ni onih dvadeset i šest godina koliko je Heydrich imao kada ga je Himmler prigrlio. Jedino su pomalo kose, gotovo mongolske oči davale svežem licu izvesnu egzotičnu notu.

Heydrich je imao mnoge osobine koje su Himmler-u nedostajale. Pre svega, on je dobio od kuće široko kulturno obrazovanje, koje Himmler, zabavljen od đaćkih dana političkim proganjanjima, nije bio uspeo da ponese iz roditeljskog doma. Bio je muzikalan, sa mnogo smisla za umetnost. U opšte-
nju sa ljudima bio je isto tako gibak i okretan kao i u sportovima, kojima se bavio, od kojih je naročito negovao mače-

Reinhard Heydrich (na fotografiji) bivši mornarički oficir, brzo se i sigurno, uz Himmler-a, po hijerarhijskim stepenicama Trećeg Reich-a prema najvišim položajima

vanje. Slobodan od one malograđanske krutosti koja je kočila Himmler-a, Heydrich se s najvećom lakoćom kretao u svakoj sredini, imao je dara da ljude pridobije, da stekne prijatelje, da naiđe na dopadanje i izazove simpatije.

Ali iza te fasade skrivao se bezmerni, bezosećajni cinizam, hladna brutalnost koja nije prezala ni pred čim. Heydrich-ova ljubaznost i prividna otvorenost u opštenju sa ljudima bile su svesno nameštene. U osnovi je on bio do krajnosti neiskren i pritvoran, hladan račundžija koji je radi postizanja svojih ciljeva prelazio bez ikakvog osećanja i ikakvog oklevanja preko svih obzira i koji je bio spreman da se bez snebivanja posluži i zločinom ako bi to smatrao korisnim. Pritom je raspolagao ogromnom radnom energijom i velikim talentom za organizaciju, naročito za policisku i obaveštajnu službu.

Heydrich je imao izuzetan dar da svoje političke ciljeve i svoje namere kamuflira prema svemu i svakome. Ako je, u konkretnom slučaju, bio dovoljno jak, on je bezobzirno uklanjao ili onemogućavao ljude koji su mu stajali na putu. Ako to ne bi bio, on bi pamtio i ostavio razračunavanje za kasnije. U pogodnom trenutku bi, zato, udario utoliko iznenadnije i energičnije. Mada je bio nerazdvojno vezan sa Himmlerom, uz koga je stekao svoju karijeru, on je i pred njim krio svoje poteze i namere. Kada je 1941 godine bio postavljen, zadržavajući sve svoje ranije funkcije u Hitler-ovom aparatu, za vršioca dužnosti protektora Reich-a u Pragu, Himmler je bio isto toliko iznenađen ovim skokom svoga saradnika kao i svi drugi. Otada je počeo i svemoćni šef SS-a i policije da zazire od svoje »desne ruke«. Učenik je bio na putu da preraste majstora, koji je počeo sa zebljom da posmatra poteze i uspon svoga prvoga pomagača.

Jedna od osnovnih karakteristika Reinhard-a Heydrich-a bila je njegovo nepoverenje prema ljudima. On je načelno smatrao da je svaki čovek sa kojim bi došao u dodir zao i pokvaren, da ima rdave namere i da je sposoban na svaku podlukost. Ovakvo negativne mišljenje bi promenio tek postepeno, ako bi se, tokom vremena, uverio da je lice koje je u pitanju bolje nego što je on to unapred pretpostavljao.

Intelektualno jači i hitriji od svoga šefa Himmler-a, Heydrich mu nije bio samo pomoćnik, već je u mnogim stvarima vršio na njega i merodavni uticaj. Sprega između ova dva

čovjeka bila je nekakvo čudno i svojevrsno uzajamno dopunjavanje. Himmler, provereni stari nacista koji je uživao apsolutno poverenje Adolf-a Hitler-a, bio je ona udarna snaga, uporna i prodorna, koja je osvajala pozicije. Heydrich, uz njega, bio je onaj prevejani intelekt koji je ukazivao na puteve, planirao rešenja, usmeravao. U usponu od stepena na stepen kojim su ova dvojica išli uz hijerarhiju Trećeg Reich-a, Heydrich je zalagao sve svoje snage, pomažući i podržavajući svoga šefa. A kada bi ovaj osvojio kakav novi položaj, Heydrich bi ga izgradio*, učvrstio, organizovao i učinio otskočnom daskom za nova prodiranja. Heydrich je znao da on lično nema, u nacističkoj hijerarhiji, toliko autoriteta i prodorne snage da bi sam mogao krčiti sebi put u vrhove. Zato je, stavljajući Himmler-u na raspolaganje svoje sposobnosti i svoj polet, iskoristio šefa SS-a da bi se uz njega i sam izdizao sve više, na sve važnije položaje u državi i nacističkoj partiji. Tek 1941 godine, posle više od jedne decenije ovakve saradnje, osećao se dovoljno snažnim da učini sam prvi veliki, samostalni korak. To je bio onaj korak koji ga je odveo u Prag.

Izgradnja SD-a

Uspon Reinhard-a Heydrich-a otpočinje od trenutka kada mu je Himmler poverio izgradnju partiske obaveštajne službe nacističke stranke. U to vreme — bilo je to 1930—1931 godine — unutrašnjom obaveštajnom službom bavile su se različite ustanove nacističke partije. Svaki Gauleiter, župski starešina, organizovao je u oblasti u kojoj je upravljao partiskim aparatom svoju špijunažu prema protivnicima i prema aparatu weimar-ske države. Snažna nacistička organizacija dejstvovala je tada po preduzećima, izgrađena na principu ćelija. Ova je organizacija razvijala u području svojih interesa takođe sopstvenu obaveštajnu delatnost. Svi su ti partijski rukovodioci i ogranci ljubomorno čuvali svoje prerogative.

Posao koji je Heydrich uzeo na sebe nije bio ni lak ni jednostavan. Struktura nacističke stranke, u kojoj su pojedini važni funkcioneri, istina, priznavali Hitler-ov apsolutni vrhovni autoritet, ali međusobno vodili podzemne ratove oko uticaja, položaja i kompetencija, — učinila je njegov pothvat naročito teškim. On je morao, od samoga početka, da računa

ne samo sa neprijateljstvom državnog aparata Weimar-ske Republike i građanskih stranaka, kao i KP Nemačke, već i sa protivljenjem u redovima same NSDAP. Tako je njegova organizacija rasla i kao oruđe nacizma protiv neprijatelja sa kojima se NSDAP nosila u svojoj političkoj borbi, ali i kao kompaktno telo koje je u samoj nacističkoj stranci bilo ogranak za sebe, sa svojim nazorima, sa svojom političkom logikom i načelima koja nisu uvek bila istovetna sa shvatanjima ciljevima i interesima drugih faktora NSDAP.

Ustvari je SD, lična Heydrich-ova tvorevina, predstavljao unutarpartijski politički instrument kojim su Himmler i on dodali sve snažnijoj mašini SS-a još jedan važni sastavni deo. To je bio instrument koji se uklapao u sredstva koja je Himmler stvarao i prikupljao za snaženje svoje pozicije i svoje moći, za nametanje svojih koncepcija i za obezbeđivanje njihovog ostvarivanja. Koliko je god SD služio, u godinama do dolaska Hitler-a na vlast, kao oruđe nacističke stranke u njenoj borbi protiv weimar-ske države i unutrašnjepolitičkih konkurenata, toliko isto je on bio i oružje kojim je sprega Himmler—Heydrich u okviru NSDAP sticala sve više uticaja.

Kada je stvarao svoju partisku obaveštajnu službu, Heydrich je morao pristupiti zadatku vrlo oprezno. Zato je svoju ustanovu najpre nazvao »Novinskom i informativnom službom narodnog poslanika Himmler-a« (Presse - und Informationsdienst des Reichstagsabgeordneten Himmler). Pod ovim nevinim nazivom razvio je, međutim, SD od samoga početka mnogostranu konspirativnu delatnost. U prvom redu tu je bilo posredi sistematsko registrowanje i obrada svih protivnika. Ovaj se rad ticao i lica i organizacija. SD je brižljivo prikupljao podatke, nastojeći da o objektima svoga interesovanja sazna što više, a naročito i da svojim radom stekne pregled i sliku o njihovim namerama. U tome cilju je u Muenchen-u, gde je tada bilo sedište ove organizacije, osnovana obimna kartoteka koja je neprekidno dopunjavana ažurnim podacima.

Drugi zadatak, ne manje važan, bio je usmeren prema državnom aparatu i njegovim merama. SS se trudio da pro-dre u redove pojedinih državnih službi, naročito policije. To mu je velikim delom i pošlo za rukom. Međutim što se tiče prodiranja u Reichswehr, tu nije bilo rezultata. Treba istaći,

takođe, da je u to vreme šef Abwehr-a, admiral Canaris, blagonaklono gledao i na nacističku partiju i na Heydrich-ov rad. On je bio, uostalom, i protežirao nekadašnjeg mornaričkog oficira. Kada je ovaj postao šefom nacističke partiske obaveštajne službe, Canaris mu je pomagao i sarađivao sa njim. U ono vreme još nije znao da će se Heydrich razviti u čoveka koji će za Abwehr postati najvećom opasnošću.

Oblast rada SD-a bilo je, isto tako, posmatranje narodnog i državnog života, onoga što se u terminologiji SD-a nazivalo »životnim područjima«. To je bilo posmatranje razvoja, tendencija, pojava i raspoloženja u pojedinim velikim sektorima javnog, privrednog, kulturnog i uopšte društvenog života u svima njegovim oblicima. Taj deo SD-ovskog rada, koji je obuhvatao i praćenje reakcije stanovništva na pojedine značajne pojave i na mere države, postao je kasnije isključivom njegovom delatnošću.

Naročito osetljiv je bio rad SD-a u pogledu same nacističke stranke. Mada je Hitler-ovo poverenje predstavljalo za Himmler-a i njegov aparat snažnu podršku koja je dopuštala i rizik sukoba sa kojim od drugih partiskih veličina, ipak je »Reichsfuehrer SS« tada bio još suviše slab da bi se smeo upustiti u borbu na širem frontu protiv raznih partiskih »rasova«. Najmanje se moglo pomišljati da se izazove nezadovoljstvo Gregor-a Strasser-a, tadašnjeg organizacionog šefa partiskog rukovodstva, koji je u rukama držao partisku mašineriju i njenu političku organizaciju.

A ipak je već tada otpočeo Heydrich preko svojih saradnika da motri na rad organizacija NSDAP, na sve mnogostruke pravce i grane njene delatnosti, a i na pojedine visoke partiske funkcionere. Materijal je prikupljan, podatak po podatak, kamenčić po kamenčić. A to, dugogodišnjim radom stečeno, intimno poznavanje svih točkova partiske mašinerije i svih važnijih figura u milionskoj strukturi NSDAP-a kasnije je Himmler-u i Heydrich-u dalo u ruke oružje, na kojem se zasnivala njihova moć prema ostalim nacističkim partiskim rukovodiocima.

U početku je rad SD-a morao preboleti razne udarce, koje je primao zbog nedostajanja iskustva u konspirativnom radu. Jedan od najtežih bilo je pitanje takozvanih Boxheim-skih dokumenata, nazvanih tako po mestu u kojem su otkriveni. Ti su dokumenti predstavljali planove o tome kako

treba NSDAP da sprovede preuzimanje vlasti i kako da postupi protiv svojih političkih protivnika u trenutku kada se vlasti bude dočepala. Autor dokumenata je bio d-r Werner Best, tadašnji aktivni državni tužilac, koji je bio jedan od najvažnijih pripadnika SD-a, a kasnije postao Heydrich-ovim pomoćnikom. Weimar-sko pravosuđe pokrenulo je protiv Best-a zbog toga krivični postupak, optužujući ga za veleizdaju. Međutim stvar se odugovlačila, i januara 1933 godine, kada je NSDAP došla na vlast, neokončani postupak je prekinut.

Ovaj je slučaj iskoristio Heydrich da, poučen iskustvom, uvede potpuno konspirativni metod u načinu na koji su podnošeni izveštaji SD-a i na koji se vršila njegova unutrašnja administracija. Svako mesto u kojem se nalazio ogranak SD-a dobilo bi svoj broj, a isto tako bi brojeve nosili i svi pripadnici pojedinog SD-ovoga centra. Povremeno su brojevi menjani. Izveštaji i naredbe prenošeni su, po pravilu, kuririma koji bi se sa primaocima konspirativno sastajali na ugovorenim mestima.

Put do vlasti

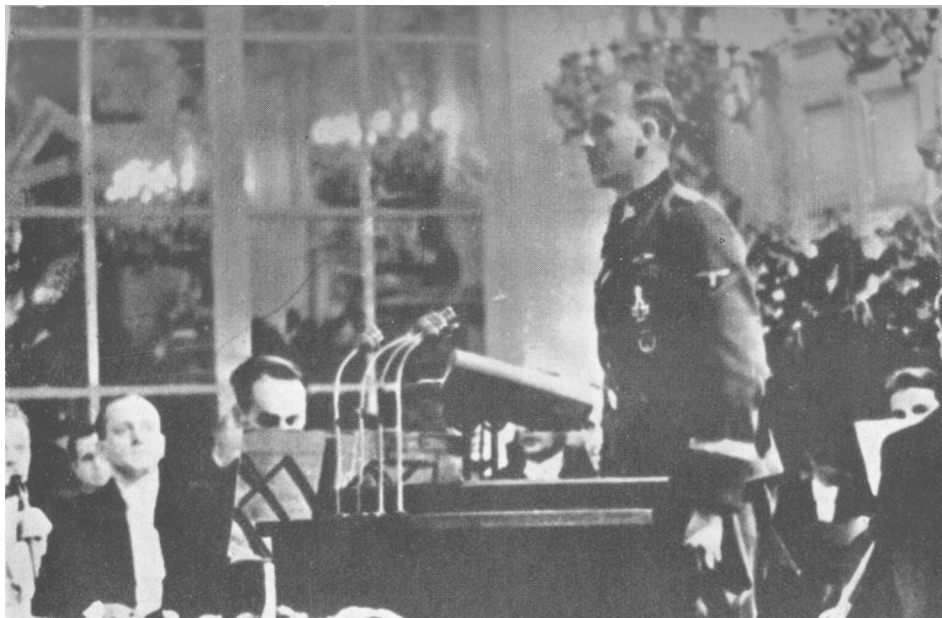
Dolazak Hitler-a na položaj kancelara Reich-a, izbori koji su ubrzo zatim održani i čiji je rezultat bio ne samo uklanjanje svih opozicionih stranaka već i slabljenje konzervativne desnice koja je sa nacizmom bila u koaliciji, nacističko osvajanje državnoga aparata, — svi ovi burni događaji iz prve polovine 1933 godine predstavljaju ogroman preokret i u dotadašnjem radu i položaju Himmler-a i Heydrich-a.

Himmler je krenuo u osvajanje političke policije. Heydrich ga je pratio u stopu. Počelo je u Bavarskoj, a ubrzo su političke policije svih nemačkih zemalja bile u rukama šefa SS-a. Iza njega, neumoran, dinamičan, svestran, izgrađivao je Heydrich stečene položaje. Jedino u Prusku ova dvojica nisu mogli prodrati, jer je tu Goering stvorio svoj Gestapo. A ni u policiske uprave i direkcije pojedinih gradova — policiska pretsedništva, kako se to nazivalo terminologijom Nemačkog Reich-a, — nisu Himmler i Heydrich mogli ući sa svojim ljudima, jer je te ustanove bio, na prvi signal, osvojio Roehm sa svojim SA.

Međutim za spregu Himmler—Heydrich ove su ograde značile samo predah koji je njihovo nastupanje ka totalnoj policiskoj vlasti za izvesno vreme zadržao, ali ne i sprečio. Goering je sam, smatrajući da će u Himmler-u naći lojalnog saveznika protiv Roehm-a, predao Gestapo-ov aparat šefu SS-a. A Roehm je, zajedno sa rukovodstvom SA, likvidiran u prvoj Vartolomejskoj noći Trećeg Reich-a. Put do vlasti je bio otvoren.

Prvi zadatak koji se postavio pred Heydrich-a posle 30 januara 1933 godine, dana kada je Hitler postavljen za kancelara Reich-a, bila je borba za slamanje nemačke KP. Proteklo je još izvesno vreme u Bavarskoj dok je tamo smenjena dotadašnja klerikalna zemaljska vlada, koja je sprečila da eksponenti nacizma prigrabe policiju. Ali kada je ta vlada bila skinuta, Heydrich se s najvećom energijom bacio na posao. Rezultatima dotadašnjeg rada bavarske političke policije, koja se već bila dugo godina nosila sa KP Nemačke, dodati su i podaci kojima je raspolagao SD. Počela je nemilosrdna hajka, u kojoj se Heydrich, daleko od partiske ekskluzivnosti, koristio saradnjom stručnih policiskih službenika koji su dotle bili istupali i protiv NSDAP. Tada je on stekao svog kasnijeg najjeminentnijeg saradnika, Heinrich-a Mueller-a, čoveka koji je u docnijim godinama izgradio Gestapo u perfektu mašinu policiske kontrole i terora.

Kada je Himmler preuzeo Gestapo i poverio ga — kao što je to činio sa svakim policiskim položajem koji je dotle bio osvojio — Heydrich-u na upravu i izgrađivanje, ovaj se našao u novoj situaciji. Odjednom je imao pod sobom dva aparata. S jedne strane je stajala njegova partiska organizacija SD-a, koju je on bio stvorio i nadahnuo svojim duhom, a s druge aparat stručnih profesionalaca, iskusnih policajaca koji su u to vreme često partiski bili indiferentni ali su bili spremni da savesno služe nove gospodare. Između SD-a i Gestapo-a bilo je od samoga početka surevnjivosti i sukoba. SD je na Gestapo gledao sa podozrenjem, smatrajući njegove pripadnike politički nepouzdanim, ili bar nedovoljno učvršćenim. Gestapo je u SD-u gledao grupu diletanata koji misle da ideološkim busanjem u grudi mogu zameniti stručno znanje. Pritom je Gestapo stajao na putu ambicijama izvesnih rukovodilaca SD-a koji su smatrali da njihovoj organizaciji treba da pripadne političko-policiska vlast. Ge-

Dok se u početku svoje karijere uzdržavao od isticanja u javnosti, Heydrich se kasnije pojavljivao i na govornicama. Nije bio govornik za mase, kao priličan broj nacističkih rukovodilaca, ali je zato bio dobar i jasan predavač. Na fotografiji: za predavačkim pultom na jednoj svečnosti

stapo, s druge strane, ogromnim delom sastavljen od profesionalaca koji su stručno služili ranije režime i razumevali dobro svoj posao, smatrao je da se mladići iz SD-a mešaju u stvari o kojima nemaju pojma i u kojima samo smetaju.

Prirodno, Heydrich sam je, u početku, pre delio mišljenje svog SD-ovskog aparata nego što bi u tom natezanju zauzeo neutralni stav između ovih dveju organizacija. I on je osećao izvesno nepoverenje prema Gestapo-u, mada nije imao naročitih ideoloških predrasuda. Međutim, kada je Gestapo postigao nekoliko krupnih uspeha u borbi protiv unutrašnjeg neprijatelja nacizma, koji su pripisani Heydrich-u u zaslugu jer mu je i taj aparat bio podređen, on je promenio svoje držanje. Otada su Gestapo i SD izgrađivani sa jasno razgraničenim funkcijama kao dva zasebna aparata, od kojih je svaki vršio svoje određene dužnosti. Među pripadnicima jedne i organima druge organizacije ostala je, međutim, izvesna zategnutost i dalje, sve do kraja Trećeg Reich-a. Čak i u raznim posleratnim postupcima, istražnim i sudskim, u kojima su raspravljani odnosi u nacističkoj državi i zločini njenih funkcionera, suprotnosti između SD-a i Gestapo-a izbijali su na videlo međusobnim terećenjima.

Što se tiče razgraničenja nadležnosti između državno-policiskog aparata Gestapo-a i partiskog ogranka SS-a, kakvim je SD ostao i dalje, sve se, najzad, završilo time što je celokupna bezbednosno-policiska služba protiv protivnika pripala Gestapo-u. Ovaj je bio nadležan i za egzekutivu i za obaveštajnu službu u okviru zadatka borbe protiv protivnika Trećeg Reich-a. SD je, međutim, prebacio svoju delatnost na čistu obaveštajnu službu, izgradivši obiman sistem obaveštajnog posmatranja »životnih područja«.

Zadaci SD-a su se iskristalisali u posebnu, jedinstvenu formu obaveštajne kontrole nad celokupnim životom Hitlerove Nemačke. Da bi to postigao, Heydrich je morao savladati otpor raznih partiskih ustanova i visokih funkcionera. U tome je uspeo tek 1937 godine, kada je dobio odobrenje da SD izgradi u jedinstvenu unutrašnjepolitičku obaveštajnu službu za nacističku partiju i državu.

Osnovna zamisao Heydrich-ova je bila da svojim SD-om stvori instrument koji bi do u tančine pratio sve što se u Nemačkoj dešavalo, a naročito raspoloženje u narodu i reakciju narodnih masa i pojedinih grupa u njima na mere naci-

stičkog režima. U totalitarnoj državi nacizma, koja je potpuno uništila svaku opoziciju i ukinula svaki demokratizam, primenjujući svugde svoj »Fuehrerprinzip«, načelo ozgo postavljenih vođa, nije moglo biti nikakve konstruktivne kritike niotkuda. Ozgo nadole se naređivalo, a ozdo nagore dolazili su samo izveštaji o sprovedenim naređenjima. Pritom se svaki od postavljenih funkcionera u svima granama državne i partiske hijerarhije trudio da mu izveštaji ispadnu što povoljniji, kako bi time samoga sebe istakao i prikazivao svoje uspehe. Ni parlament nije u tome pretstavljao nikakav forum za iznošenje primedaba i kritika, jer se sveo na telo koje se sastojalo samo da bi saslušalo kakve Hitler-ove izjave, izglasalo mu apsolutne poverenje i otpevalo državnu i nacističku partisku himnu. Štampa je pogotovu bila potpuno instrument unutrašnje propagande.

Cilj SD-a, kako ga je Heydrich postavio, bio je da se popuni ova praznina i da se rukovodstvu države i partije stvori instrument za kontrolu javnog mišljenja. Preko SD-a, kako je objašnjavao Heydrich, trebalo je omogućiti rukovodstvu da dođe do neulepšane slike o raspoloženju u narodu, o strujanjima u masama, o načinu na koji se pojedine mere i politika režima prihvataju u narodu.

Razume se da je stvaranje ovakvog sveobuhvatnog unutrašnjeg obaveštajnog aparata zahtevalo da se ukinu sve pojedinačne obaveštajne službe koje su izgradili razni partiski funkcioneri i ustanove u delokrugu svojih teritorijalnih i stvarnih nadležnosti. To nije išlo ni lako ni glatko. Naročito Gauleiter-i, koji su se u svojim župama smatrali apsolutnim gospodarima, nisu uvek pokazivali mnogo oduševljenja zbog pojave jedne organizacije koja je i njihov rad uzimala pod lupu. Tako se desilo, naprimer, da u Hamburgu tamošnji Gauleiter zabrani svaku delatnost SD-a na svojoj teritoriji, pošto je bio primetio da rukovodilac hamburškog SD-otseka podnosi izveštaje i protiv njega. Da bi još energičnije dokazao kako ne dopušta Heydrich-ovom aparatu mešanje na njegovu teritoriju, Gauleiter — koji je inače bio prijatelj Canaris-a — naredio je da se šef SD-otseka pre proterivanja iz Hamburga još temeljito premlati. SD-ovac koji je zbog svoje revnosti izvukao batine bio je SS-funkcioner Oberg, koji je kasnije izašao na glas kao viši vođa SS i policije u okupiranom Parizu.

Nesumnjivo, Heydrich-u ovakvo uvredljivo postupanje nije moglo biti prijatno. Međutim karakteristična je njegova reakcija na energični stav hamburškoga Gauleiter-a. On je Oberg-a premestio u neki grad u Šleskoj, na drugom kraju Nemačke, postavivši ga tama za pretsednika policije. Od cele stvari nije napravio aferu, već je sačekao da prođe izvesno vreme, pa je Gauleiter-u Hamburga učinio neku uslugu u pogledu nekog zatvorenika, posle čega je pregovorima sa njim opet postigao njegovu saglasnost da SD produži rad u Hamburgu.

Nisu, međutim, svi sukobi Heydrich-ovog aparata sa glavarima političke organizacije NSDAP protekli na tako diplomatski način. Himmler i Heydrich, došavši do moći, počeli su da se obaraju na one Gauleiter-e koje su smatrali najnezgodnijim. U tome su se ponajviše služili optužbama za homoseksualnost, što je potpadalo pod nadležnost Gestapo-a. Tako su uklonjeni Gauleiter-i Šleske i Pomeranije. Kada su Himmler i Heydrich pokušali da povedu postupak i protiv Erich-a Koč-a, Gauleiter-a istočne Pruske, zaplašeni politički vrhunski aparat NSDAP se povratio od prvoga šoka i ustao odlučno u odbranu ovog svog istaknutog pripadnika, koji je bio jedan od najstarijih uglednih članova nacističke partije. Po Hitler-ovom naređenju morao je postupak protiv Koch-a da bude obustavljen. Otada su se Himmler i Heydrich služili, pri obaranju ličnosti iz visoke partiske hijerarhije, prvenstveno zgodnim manevrima, isturajući u prvi plan druge istaknute pripadnike najvišeg partiskog rukovodstva. Produžili su, međutim, da skupljaju materijal o svima ličnostima iz partiske i državne hijerarhije, s tim da im posluži u datom trenutku za konačni obračun oko vlasti, koji su samo ratni poraz i slom Nemačke preduhitрили i time sprečili.

Heydrich je prikupljao materijal o svemu i svakome. Mada je, posle izvesnih unutarpartiskih sukoba, službeno postojala formalna zabrana da se skuplja materijal o vrhovnim partiskim rukovodiocima, stvarno je materijal prikupljan i dalje, u očekivanju pogodnog časa da se on i iskoristi. Za neprijatne i teške zadatke razračunavanja sa pojedinim krupnim ličnostima Trećeg Reich-a, Heydrich je imao svoga specijalistu. To je bio kriminalistički savetnik Meisinger, stari pripadnik NSDAP-a, koga je Heydrich povukao u Berlin kada je preuzeo Gestapo. Meisinger je bio veliki lični pro-

tivnik drugog istaknutog Heydrich-ovog saradnika, Heinrich-a Mueller-a, i zato nije mogao biti upotrebljen u aparatu Gestapo-a kada mu je Mueller došao na čelo. Tada je Meisinger, koji je dotle, to jest do 1939 godine, bio svršio mnoge veoma delikatne poslove za svoga šefa, upućen najpre u Poljsku, kao komandant Sipo i SD-a u osvojenoj Varšavi, a zatim u Tokio, kao policiski ataše. Meisinger je, naprimer, bio montirao optužbu protiv generala Fritsch-a, koja je omogućila Hitler-u da difamira i ukloni sa čela vojske toga pretstavnika stare pruske oficirske kaste.

Uostalom, Heydrich se nije zaustavljao čak ni pred ličnošću Adolf-a Hitler-a. On je potajno prikupljao materijal i o- njemu. Naročito je bio zainteresovan za podatke o Hitler-ovom mutnom poreklu, bez obzira na to što je postojala na- * čelna poverljiva zabrana da se čeprka po tome kompleksu, koji je rasistički pobesnelom »Fuehrer-u« Trećeg Reich-a bio veoma neprijatan.

Stvaranje Glavne uprave bezbednosti Reich-a

Aparat koji su gradili Himmler i Heydrich sve je više rastao i usavršavao se. Praktički je Heydrich potpuno suvereno držao celi bezbednosno-policiski i obaveštajni sektor, gurajući Himmler-a na osvajanje novih pozicija kako bi' on sam mogao steći što potpuniju samostalnost u onima koje je dotle bio izgradio. Tako je jedna od njegovih ideja bila da se Himmler usmeri na zadobijanje ministarstva unutrašnjih poslova, ali uz potpuno odvajanje policiskih i egzekutivnih funkcija od toga ministarstva. Heydrich je tada želeo da formira posebno ministarstvo bezbednosti, kojem bi on stajao na čelu. Pošto se na položaju ministra unutrašnjih poslova bio tada čvrsto ukotvio d-r Frick, jedan od najuglednijih starih članova nacističke stranke, ovaj plan nije mogao uspeti. Zato je Heydrich počeo Himmler-a da hrabri na osvajanje položaja ministra vojske, a u vezi sa tendencijom da se razbije ta busija kastinskog konzervatizma. No ni taj plan nije uspeo jer je Hitler ukinuo ministarstvo rata i podvrgao lično sebi celokupni vojni aparat.

Vrhunac koji je Heydrich postigao na sektoru svoje policiske i obaveštajne delatnosti bio je formiranje Glavne

uprave bezbednosti Reich-a, džinovskog nadleštva koje je on skrojio prema sebi i po svojim shvatanjima. Treba pomenuti da je Heydrich sa velikim interesovanjem pratio razvoj policiskog ustrojstva u Sovjetskom Savezu. On je i inače stajao na načelu da se nacizam sa svojim krvnim neprijateljem može uspešno razračunavati jedino ako primeni iste metode koje primenjuje protivna strana. NKVD, kao institucija državne bezbednosti, predstavljao je zato za Heydrich-a objekt kojem je posvećivao temeljite studije. Ipak je, u izgradnji svog policisko-obaveštajnog organizacionog sistema, išao posebnim putevima, prenevši jedino u izvesnim pojedinostima iskustva do kojih je došao tim proučavanjem.

Glavna uprava bezbednosti Reich-a, Reichssicherheitshauptamt, formirana je 1939 godine. Ona predstavlja završnu formu, koja se razvila iz spajanja pojedinih nadležnosti koje je Heydrich već dotle bio stekao, raznih policiskih organizacija koje je kontrolisao, i iz sistematizovanja ovih organizacija u jednu celinu. Jednim skupnim okvirom obuhvaćene su četiri bezbednosno-policiske i obaveštajne delatnosti: unutrašnja obaveštajna služba SD, politička policija Gestapo, kriminalna policija i politička obaveštajna služba u inostranstvu. Glavna uprava bezbednosti, poznata pod svojom kraticom RSHA, bila je podeljena na uprave, od kojih su prve dve bile nadležne za personalna pitanja i materijalno i administrativno poslovanje, a ostale četiri su bile po jedna od policiskih i obaveštajnih grana. SD je postao Upravom III, Gestapo Upravom IV, kriminalna policija Upravom V i obaveštajna služba u inostranstvu Upravom VI RSHA. Njima je dodata i Uprava VII, koja se bavila naučnim istraživanjima, proveravajući sa nacionalsocijalističkog ideološkog gledišta rezultate rada ostalih uprava, i sastavljanjem uputstava o pojedinim problemima, kao informativnog materijala za celi aparat RSHA.

Pored funkcije šefa RSHA, Heydrich je zadržao i naziv »šefa policije bezbednosti i SD-a«, pri čemu se pod policijom bezbednosti podrazumevao Gestapo sa kriminalnom policijom. Najzad je on bio na čelu i takozvane Glavne uprave policije bezbednosti, jednoga odeljenja u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova Reich-a. Ovo mnoštvo raznih, a u suštini istovetnih funkcija, bilo je Heydrich-u potrebno za to da bi mogao što gipkije manevrisati i da bi se, prema prilikama i

potrebama, mogao pojavljivati čas u jednom, čas u drugom ili trećem svojstvu. A smisao svega je bio da kumuliranjem raznih titula i funkcija bude što nezavisniji prema svima stranama.

Osnivanje posebne uprave za obaveštajnu službu prema inostranstvu, Uprave VI RSHA, predstavljalo je afirmaciju proširenja Heydrich-ovog zahvata preko nemačkih granica, kolji jje bio počeo još pre nego što je ta uprava formalno obrazovana kao samostalna organizacija. Heydrich je, pošto je stao na sigurne noge i izgradio svoju poziciju u bezbedncsno-policiskom aparatu Trećeg Reich-a, počeo da se bavi mišlju da potisne Abwehr, dotada jedinu zvaničnu obaveštajnu organizaciju ovlašćenu i nadležnu za rad prema inostranstvu. Ustvari su nacisti, došavši na vlast u Nemačkoj, otpočeli odmah da deluju obaveštajno prema drugim zemljama. Međutim ta delatnost je bila nesistematska, a sprovodile su je najrazličnije ustanove, konkurišući međusobno i izazivajući na sektoru inostrane obaveštajne službe priličan haos.

Kao što se među nacistima na vlasti pojavila i vodila ogorčena međusobna borba oko uticaja i položaja, tako isto je obaveštajna služba prema inostranstvu postala oblašću u koju se mešao mnogi od najviših funkcionera Hitler-ove Nemačke, upotrebivši tu delatnost i za stvaranje unutrašnjih pozicija i podizanje svoga ugleda pred »Fuehrer-om«. Zato je Heydrich, stvarajući svoj kadar za obaveštajnu službu prema drugim zemljama, najpre počeo da potiskuje ove razne obaveštajne mreže pojedinih ustanova, organizacija i ličnosti Trećeg Reich-a. Postigao je, najzad, da se njegov obaveštajni aparat, koji je proizišao iz SD-a, domogne autorizovanog položaja jedine nadležne i ovlašćene obaveštajne organizacije za političku špijunažu u inostranstvu. Sledeća etapa je, nesumnjivo¹, bila osvajanje Abwehr-a. Međutim za Heydrich-ova života je rukovodstvo Wehrmacht-a bilo još dovoljno jako da takve pokušaje spreči. Za to se, po' svom oprobanoj metodi, Heydrich poslužio prikupljanjem materijala protiv Abwehr-a i njegovog šefa, negujući pritom sa ovim naoko vrlo prisne službene i lične odnose.

U ovoj podzemnoj borbi između dve velike obaveštajne organizacije, Uprave VI RSHA i Abwehr-a, Heydrich je postigao nekoliko značajnih uspeha. Od toga je bio najvažniji sporazum koji je postignut između Canaris-a i njega, i po

Kada je postavljen za vršioca dužnosti protektora Reich-a u Pragu, Heydrich je učinio odlučan korak ka postepenom osamostaljenju od Himmler-a. Na položaju protektora ispoljio je veliku političku veštinu i perfidnost. Na fotografiji: sa jedne priredbe u Pragu. U uniformama sede u prvom redu, sleva: Hermann Frank, SS-ovski general i državni sekretar u „Protektoratu“; Heydrich; general Toussaint, nekadašnji nemački vojni izaslanik u Beogradu, tada na dužnosti u Pragu

kome se Abwehr odrekao da prikuplja podatke političke prirode, prepuštajući svome konkurentu ovaj dornen. Druga je stvar što se intimno ni jedna ni druga strana toga sporazuma nije baš mnogo pridržavala.

Vešti potezi su Heydrich-u, u njegovom manevrisanju prema Wehrmacht-u, doneli i druge važne poene. Tako je, naprimer, kontraobaveštajnom sektoru Abwehr-a bila potrebna egzekutiva. Da ne bi, možda, tu došlo do stvaranja kakve posebne vojnopolicijske grane, Heydrich je stavio za tu svrhu na raspolaganje svoj Gestapo. On je postigao da se između kotntraobaveštajnog referata Gestapo-a i sektora III Abwehr-a stvori prisna saradnja. Time je dobio dobar pregled i sliku o jednoj grani delatnosti svoga konkurenta Canaris-a, o njegovim metodima i njegovim vezama. Kada je Wehrmach* pristupio formiranju svoje Tajne vojne policije, koja je imala da obavlja zadatke kontraobaveštajnog obezbeđenja u nemačkim oružanim snagama i da posluži kao egzekutiva Abwehr-u u operativnim područjima i okupiranim zemljama, Heydrich je stavio na raspoloženje za tu svrhu službenike svoga aparata, koji su prešli u Wehrmacht sa činovima odnosno rangom koji je odgovarao njihovom činovničkom položaju. Time je postigao da Tajna vojna policija bude, istina, sastavni deo Wehrmacht-a, ali da njeni pripadnici budu po svojim civilnim zvanjima — u koja su, nesumnjivo, želeli da se vrate posle rata — vezani za njega. Tako je unapred sprečio da se sa strane te formacije pojavi kakva ozbiljnija opozicija protiv njegovog aparata.

Naročitu pažnju zaslužuje i Heydrich-ov zahvat u inostranstvo uz korišćenje Međunarodne komisije kriminalne policije. Ta komisija je osnovana posle Prvog svetskog rata, radi suzbijanja kriminaliteta na međunarodnom planu i organizovanja međunarodne policiske saradnje u toj oblasti. Heydrich je, negde u prvim godinama posle dolaska nacista na vlast, izabran za predsednika te komisije koja je obuhvatala pretstavnike svih evropskih, a i mnogih vanevropskih zemalja. Tako je došao u dodir sa najistaknutijim kriminalistima Evrope i sveta. I u tom je krugu lansirao ideju da se i suzbijanje komunizma, koji je ugrožavao sve kapitalističke zemlje obuhvaćene međunarodnom organizacijom, stavi na iste osnove međudržavne saradnje.

Tipično je za Heydrich-a da predlog o takvoj saradnji nije izneo on, nego poljski delegat u Međunarodnoj komisiji kriminalne policije. Neće se pogrešiti ako se uzme da je Heydrich, bilo veštīm manevrisanjem, bilo dogovorom sa tim delegatcm, izveo tu stvar tako da se on ne pojavljuje kao predlagač, kako ne bi izazvao sumnju drugih delegata u pogledu eventualnih zakulisnih namera. A takvih je namera doista i bilo.

Nesumnjivo je suzbijanje komunizma bilo za kapitalističke evropske države u periodu između dva rata jedan od najvažnijih problema sa kojima se nosio njihov policiski aparat. Policije ostalih zemalja su, isto tako, nesumnjivo male da je u pogledu suzbijanja komunizma i slabljenja radničkog pokreta najveće uspehe bio postigao Heydrich-ov aparat. Zato su, s te strane, očekivane koristi od saradnje sa njim. Međutim isto toliko koristi — ako ne i veće — imao je Treći Reich. U svojim granicama bio je onemogućio svaku iole značajniju delatnost KP. No ipak, u susednim zemljama, u kojima je komunistička partija mahom bila legalno dopuštena, postojali su centri emigriranih nemačkih komunista. Isto tako je Kcminterna pokušavala da aktivira svoj rad u Nemačkoj, prodirući preko granica Reich-a iz centara u susednim zemljama. Stvorivši međunarodnu saradnju, nemačka policija je dobila mogućnost da intenzivnije, i uz sadejstvo policija pomenutih zemalja, pride obradi problema tih emigrantskih centara i suzbijanju delatnosti koja je tražila načina da preko granice stvori kanale u Nemačkoj.

Međutim još važnije je bilo što je Gestapo došao tim putem u neposredan dodir sa najistaknutijim funkcionerima evropskih policija, na terenu od zajedničkog interesa. Od jednog dela tih policiskih funkcionera uspeo je da stvori svoje saradnike, ili da sa njima uspostavi lične intimnije veze. Dva veoma važna pretstavnika kvislinškog aparata u doba okupacije Jugoslavije bili su Milan Aćimović i Dragomir Jovanović, sa kojima je Heydrich-ova policija tim putem stupila u vezu još davno pre rata i od njih stvorila svoje saradnike.

Sa međunarodnom policiskom saradnjom, u oblasti borbe protiv komunizma bilo je skopčana izmenjivanje policiskih delegata odnosno policiskih atašea među državama obuhvaćenim tom saradnjom. U praksi su takvi atašei izmenjani je-

Posle Heydrich-ove pogibije Nemci su, na posmrtnu manifestaciju, skupili na Vaclavskom trgu u Pragu ogromnu masu stanovništva češke prestcmice

dino između Nemačke, s jedne, i drugih zemalja, s druge strane. Ovi atašei, koje je nemačka politička policija brižljivo odabrala, imali su u zemljama svoga delovanja oslonac na visoke policiske funkcionere koji su i sami bili u ličnim dobrim vezama sa rukovodiocima policije Trećeg Reich-a. Policiskom atašeu Helm-u, koji je zvanično predstavljao Gestapo u Beogradu, služili su Aćimović i Jovanović kao izvanredno važni informatori.

Do istrebljenja

Heydrich je, nesumnjivo, bio jedna od najjačih figura nacizma. Mada je atentatorova bomba sprečila da se vine do u najviše vrhove Trećeg Reich-a, među onu šaku ljudi koji su mogli pretendovati na prvo mesto do Hitler-a i na njegovo nasleđe, on je neosporno imao sva svojstva koja bi ga kvalifikovala ne samo da se vrlo brzo probije u tu malu vrhunsku grupu nego i da u njoj s uspehom eliminiše svoje konkurente.

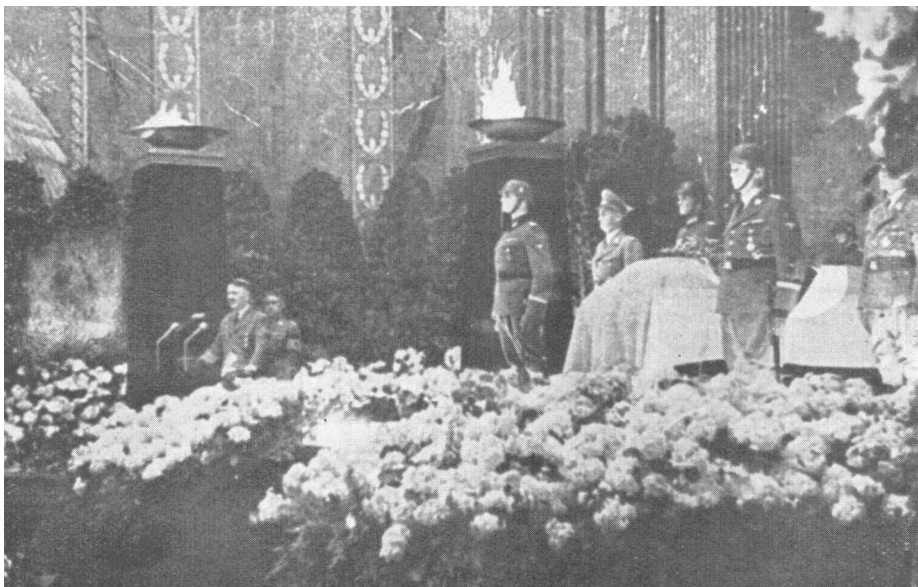
Bio je isto tako brutalan kao Himmler, ali nije bio opterećen onim sklonostima ka romantičnom misticizmu koji je predstavljao drugu stranu karaktera šefa SS-a. On je služio Hitler-u kao i ovaj, ali mu kompleks vernosti prema »Führer-u« nikako ne bi smetao da tu vernost odbaci onoga trenutka kada bi došao do zaključka da je to oportuno. On je raspolagao isto tako ledeno hladnim policiskim mozgom kao Mueller, ali on nije bio samo bezosećajna, precizna policiska mašina kao ovaj, već je svoj policiski rad smatrao sredstvom za velike političke ambicije, osnovicom sa koje je mogao krenuti u njihovo ostvarivanje.

U svojim metodima, prožetim koliko brutalnošću toliko i prefinjenom prepredenošću, podmuklošću i cinizmom, Heydrich je bio neuporedivo suptilniji i gipkiji od Himmler-a. Ako bi želeo da ukloni nekog od saradnika koji mu nije odgovarao ili neko lice koje mu je stajalo na putu, Heydrich je upotrebljavao i nasilje i lukavost. Njegov pomoćnik Best bio je došao sa njim u sukob zbog toga što nije hteo da ga prati u njegovom suverenom preziranju svakog, i najprimitivnijeg, morala i prelaženju preko svih zakonskih normi. Kada je trebalo da Best preuzme personalno odeljenje u Ministarstvu

unutrašnjih poslova Reich-a, sa zadatkom da centralno obje-
dini sveukupnu personalnu politiku resora unutrašnjih po-
slova, uključujući i policiju, Heydrich mu je skrenuo pažnju
da će mu postati smrtnim neprijateljem ako se bude prihva-
tio toga zadatka. Heydrich je želeo baš protivno od onoga
što je trebalo da Best sprovede: hteo je da aparat policije
potpuno oslobodi svake veze sa resorom unutrašnje uprave
i da njegovu personalnu politiku zadrži isključivo u svojim
rukama. Best je suviše dobro poznavao svoga šefa, pa je na-
pustio sve položaje u domenu Heydrich-ovog interesa i javio
se u Wehrmacht.

Gde je bilo razloga koji su sprečavali primenu brutalno-
sti, Heydrich bi okrenuo list i primenio drugi metod. Pretsed-
nik policije u Nuernberg-u, d-r Benno Martin, uživao je ve-
liki lično poverenje Adolf-a Hitler-a. Zato ga Himmler i
Heydrich nisu mogli ukloniti, mada je smetao njihovim pla-
novima za reorganizaciju policije pošto se protivio odvajanju
političke policije, to jest Gestapo-a, od predsedništva policije
koje je obuhvatalo sve policiske grane u Nuernberg-u. Kako
nisu bili u mogućnosti da ovog nezgodnog čoveka koji je imao
Hitler-ovu podršku uklone, Himmler i Heydrich su ga uzeli
u SS i našli rešenje time što je Martin postao u isto preme
i predsednik policije i šef ustanove Gestapo-a u Nuernberg-u.
Heydrich je tada najpre pokušao sa intrigama, iskoristivši za
to nuernberškiog šefa SD-a. No kada je i sve to ostalo bez
uspeha, našao je drugo rešenje. Na njegov predlog je Martin
unapređen na visoki položaj takozvanog Višeg vođe SS i po-
licije. Na tome položaju on, naravno, nije mogao zadržati i
upravu nuernbernškim ogrankom Gestapo-a. Tako je Hey-
drich postigao ono što je hteo — uklonio je Martin-a sa mesta
gde mu je smetao, a pritom unapređeni funkcioner nije imao
nikakvog opravdanja da se na svoje unapređenje žali, mada
ga je ono odvelo sa položaja koji je godinama s uspehom bra-
nio od Heydrich-ovog zahvata.

Heydrich sam je bio izvanredno brz i sposoban u radu.
Iako je svoj aparat izgradio do gigantskih razmera i proširi-
vao svoje nadležnosti, ipak se njegov uticaj osećao do u naj-
sitnijem točkiću mašinerije kojom je upravljao. Od svojih
potčinjenih je zahtevao isto tako pregalački rad, a pritom i
apsolutnu poslušnost. Ko je pokušavao da u načelnim pita-
njima zastupa kakvu drukčiju liniju od one za koju se odlu-

Pred Heydrich-cvim odrom je oproštajni govor održao Hitler (gore). Na sahrani su učestvovali gotovo svi najviši rukovodioci Trećeg Reich-a. Na drugoj fotogra-

fiji se vide: general Daluege, ministar prosvete Rust, Alfred Rosenberg, šef SA
Lutze, vođa omladine von Schirach, šef fronta rada Ley, Himmler, Frick, Goebbels,
Hitler, Goering, sa Heydrich-ovom decom

čio Heydrich, morao je da ide. Ako je bilo potrebno, Heydrich bi takvome čoveku pomagao u zauzimanju visokog položaja na drugim sektorima, samo da ga ukloni iz svoga aparata.

Za Heydrich-a su postojala dva osnovna neprijatelja koja je trebalo ukloniti da bi se »izabrani« nemački narod s uspehom mogao domoći evropske i svetske hegemonije: komunizam i jevrejstvo. Prema zapadnim demokratijama je osećao prezir, smatrajući ih snagama koje su u sutonu svoje nekadašnje moći. Dosledan dokraja, Heydrich se držao principa da protivnik ne sme biti samo oslabljen, već mora biti potpuno, pa i fizički uništen.

Što se tiče borbe protiv komunizma, Heydrich je smatrao da tu treba praviti razlike između onih koji se mogu pridobiti i onih koji su »neizlečivi«. Prvi metod, pridobijanje, smatrao je najefikasnijim načinom za razbijanje komunističke organizacije i uništenje protivnikove snage putem njenog podrivanja. Tim metodom je postignuto da je izvestan broj funkcionera KP Nemačke doista radio za Gestapo. Ti ljudi su pomogli Gestapo-tf da u granicama Trećeg Reich-a savlada opasnost koja je nacizmu pretila s te strane i da onemogući svaku jaču aktivnost komunističke ilegale sve do kraja rata. Nasuprot tome su oni komunisti koji se nisu mogli pridobiti bili nemilosrdno uništavani. Načelno je svaki sovjetski komunistički funkcioner smatran »neizlečivim«. O-tuda je, sa vrlo retkim izuzecima, u okupiranim delovima SSSR — a slično tome i u drugim okupiranim evropskim zemljama — vršeno totalno istrebljivanje komunističkog rukovodećeg kadra koji bi pao u ruke nemačkih policiskih organa.

U pogledu Jevreja, koje je smatrao drugim protivnikom planova za nemačku vladavinu nad Evropom i svetom, Heydrich je bio mnogo veći realista od ostalih rukovodilaca Trećeg Reich-a. Pre rata je smatrao da iz Nemačke treba prote-rati sve Jevreje koji su se u nju uselili posle 1918 godine. Preostale je trebalo isključiti iz državne službe i službe u vojsci, a uvesti numerus clausus u svima ostalim zvanjima i slobodnim profesijama.. To bi dovelo, kako je zamišljeno, do masovne emigracije jevrejske omladine iz Nemačke, a do asimilovanja malobrojnih preostalih Jevreja.

Ova umerenija koncepcija — u poređenju sa kasnijim gasnim komorama — izmenjena je početkom rata, Hitler je bio sam dao nalog da aparat SS i policije uzme na sebe zadatak »konačnog rešenja« jevrejskog pitanja. To je značilo fizičko uništenje Jevreja svugde u Evropi, dokle god bi segla nemačka ruka. Heydrich-ov aparat je ovu politiku dosledno sproveo. Niko nije bio, svojom apsolutnom amoralnošću i totalnom bezobzirnošću, toliko pogodan kao Heydrich da istrebljenje Jevreja sprovede u delo. A niko nije bio ni toliko vešt kao on da to istrebljivanje tako temeljito kamuflira. Zaista je sistem po kojem su milioni Jevreja poslani u smrt bio tako smišljen da je to gigantsko ubijanje ostalo, u svojim pravim srazmerama, prikriveno pred očima ogromne većine Nemaca, a pogotovu stranaca koji su živeli u Nemačkoj. A i ostali svet nije mogao, sve do kraja, da bude načisto u pogledu pravih razmera ovog neshvatljivog masovnog uništavanja.

Majstorsko Heydrich-ovo delo za dezinformisanje svetske javnosti bilo je stvaranje reprezentativne jevrejske opštine u Terezínovu, u okupiranoj Čehoslovačkoj. Tu je osnovana velika jevrejska samouprava sa kulturnim i socijalnim ustanovama, sa opštinskim vlastima i svima oblicima javnoga života, potpuno u jevrejskim rukama. Ovo gigantsko »Potemkinovo selo« pokazivano je strancima, naročito novinarima neutralnih zemalja, kao »očevidni demanti« tvrđenja o istrebljivanju Jevreja.

Uostalom, i politika koju je Heydrich sprovodio kao vršilac dužnosti protektora Reich-a u Pragu bila je sasvim na njegovoj liniji. Pre svega, samo njegovo postavljenje na taj položaj pokazuje da je tada, septembra 1941 godine, Heydrich smatrao da je dovoljno ojačao svoju ličnu poziciju u nacističkoj hijerarhiji da bi se mogao odvojiti od Himmler-a i krenuti sam, sopstvenim putem. Razume se da je uz to zadržao i svoje funkcije u policiskom aparatu.

Za razliku od svoga prethodnika, bivšeg ministra inostranih poslova Reich-a barona von Neurath-a, Heydrich kao protektor Reich-a nije bio samo reprezentativna figura. Za Neurath-ova vremena, kao i za Heydrich-ovih naslednika na položaju u Pragu, politiku »Češko-Moravskog Protektorata« nije vodio protektor, već ministar Frank, koji je sam bio general SS-a. Sudetski Nemač Frank — koji nije identičan sa

Heydrich-ova posmrtna maska

istoimenim guvernerom okupirane Poljske — bio je inicijator svih oštirih mera protiv Čeha. Heydrich, po položaju u SS-u znatno stariji od Frank-a, uzeo je dirigovanje politikom u »Protektoratu« u svoje ruke i zaveo je kurs koji je mogao uveliko da zbunjuje. Očekivalo se da će Heydrich, prvi policajac Trećeg Reich-a, uvesti u Češkoj režim još težeg pritiska i terora. Međutim on je demagoški popustio stegu u cilju pribivanja ljudi za svoju politiku, pa je čak preduzeo neke mere sračunate na sticanje simpatija radničkih krugova. Utoliko je on bio za češku stvar mnogo opasniji od Frank-a, jer je svesnim ublažavanjem suprotnosti, hteo unapred da potkopa težnju za nacionalnom borbom podjarmljenih Čeha. Frank-ov režim presije neprekidno je pothranjivao otpor. Heydrich-ov režim prividnog popuštanja i koncesija, uz istovremenu brižljivu ali manje osetnu policisku kontrolu, odumizmao je otporu polet i potrebnu ogorčenost.

Heydrich je smatrao da je takvom svojom politikom uspeo da zavara češke mase i zbog toga se osećao toliko sigurnim da nije preduzeo normalne mere ličnog obezbeđenja, što bi možda dovelo u pitanje uspeh atentata izvršenog protiv njega.

Pretpostavlja se da bi se što šta u poslednjoj fazi Trećeg Reich-a odigralo drukčije da Heydrich nije bio ubijen. Pre svega, u svojoj pronicljivosti, Heydrich bi, smatra se, mnogo pre Himmler-a došao do zaključka o besciljnosti produžavanja rata. Drugo, on se ne bi libio da iz takvog svog zaključka izvuče i potrebne konsekvence u trenutku kada bi se osećao dovoljno jakim da ih izvuče. Nikakva vernost Hitler-u ili dotle propovedanim načelima ne bi ga u tome sprečavala ako bi samo stekao uverenje da su mogućni kakvi bilo koraci. Naposletku, on se nikada ne bi zavaravao naivnom idejom, kao Himmler, da može kada god hoće prebaciti most prema zapadnim saveznicima i da od ovih bude prihvaćen kao faktor reda ili uopšte partner za razgovore. Ima i mišljenja da bi Heydrich blagovremeno pokušao da uspostavi dodir na drugoj strani, prema staljinskom režimu, koga je smatrao bližim po mentalitetu. Na svaki bi način taj energični, izvanredno agilni, lukavi i potpuno beskrupulozni čovek odigrao u agoniji Trećeg Reich-a vrlo značajnu ulogu.

Nacistički režim pokupio je u svojim redovima mnoge ljude koji su se odlikovali bezobzirnošću i koji su bili bez

ikakvog etičkog merila. Iz njihove mase, međutim, izdvaja se Heydrich, premašujući ih sve paklenim, mefistofelskim mozgom. Njega su se u Nemačkoj više bojali od Himmler-a. Himmler je, za ljude izvan nacizma, bio običan nasilnički ubica. Heydrich je, naprotiv, upoređivan sa Ćezarem Bordžijom, prefinjenim, prepredenim, podmuklim, amoralnim ciničkom, virtuoziom zločina, a u tome mnogo opasnijim od relativno krutoga Himmler-a. Sa svojom stasitom figurom, svojim pokretima gipke zveri, svojom sposobnošću da izazove simpatično gde je to želeo, da otrovne kandže zakloni za meki svileni baršun, svojim oštrim, ledenim intelektom i, na posletku, totalnim odsustvom svakog obzira prema ma kakvim ogradama ljudskog morala, Heydrich je bio jedna od najzanimljivijih i ujedno najstrašnijih figura koje je izrodio i izdigao Hitler-ov Treći Reich.

NEDORASLI NASLEDNIK

Iz dana u dan, punih devet meseci, iznošene su grozote nacističke vladavine u dvorani Međunarodnog vojnog suda u Nuernberg-u. Dvadeset i jedan čovek sedeo je na optuženičkoj klupi. Pod reflektorima, uz tiho zujanje filmskih aparata, pred mikrofonima koji su svaku reč raznosili etrom, bivši rukovodioci Hitler-ovog Trećeg Reich-a odgovarali su pred licem sveta za svoja nedela. Njihove izjave su im predočavane, raskrivene su njihove naredbe i raspisi, zapisnici sa njihovih konferencija, njihova prepiska koja je bila vođena pod pečatom trostruke tajnosti.

Različito su se ponašali ti ljudi, čiji je svaki gest posmatralo u dvorani mnogo stotina očiju. Goering se bahato šepurio, igrajući svoju pretstavu dokraja. Hess je odsutnim pogledom zurio nekud u daljinu. Funk se skupio na svome sedištu i s vremena na vreme plakao. Keitel i Jodl su pokušavali da sačuvaju svoje nadmeno generalsko držanje. Neurath se dobroćudno i bezazleno smeškao. A između Keitel-a i nacističkog partiskog filozofa Rosenberg-a sedeo je, u prednjem od dva reda optuženika, čovek koji je imao da odgovara za delatnost strahovite policiske mašine Hitler-ovog carstva: Ernst Kaltenbrunner, šef Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Njegova dva suseda, s leve i desne strane, već su samim načinom kako su sedeli kraj njega želeli da ispolje ograđivanje od svog kolege sa optuženičke klupe. Povremena došaptavanja među optuženicima njega su mimoilazila. Sedeo je, stisnutih usana, u nekakvoj atmosferi izolacije, slično kao i mali, tupoumni prorok antisemitizma Julius Streicher.

Na različite su se načine branili. Goering je prkosno uzimao na sebe odgovornost za sve, hvalio se svim što je učinio, odgovarao je protivnapadom na optužbe, trudio se da mu

svaka reč dobije teatralno dejstvo i da jasno da do znanja kako sebe smatra centralnom ličnošću, visoko izdignutom nad ostalim ljudima sa kojima je sedeo pred sudijama. Ribbentrop je dokazivao svoje miroljubive namere i nastojao da prikaže Treći Reich maltene kao žrtvu nerazumevanja i pakosti ostaloga sveta. Generali su se izgovarali na vršenje svojih vojnih dužnosti i na svoju vojničku poslušnost. Frank, krvnik Poljske, služio se skrušenim samoopuštivanjem. Rosenberg je pokušavao da se prikaže kao intelektualni, filozofski duh i da se ušanči za bedem svojih konfuznih mislilačkih pogleda. Svaki na svoj način, koliko god ih je bilo, sa izuzetkom dvojice ili trojice koji su sa više ili manje uspeha pokušavali da sačuvaju izvesno držanje. Ljudi koji su godinama upravljali Trećim Reich-om i nameravali da upravljaju Evropom i svetom pružali su nedostojnu i bednu sliku.

Ali od svih odbrana, najbednija je bila ona kojom je pokušavao da se služi Kaltenbrunner. Čovek koji je stajao na čelu ogromnog bezbednosno-policiskog i obaveštajnog aparata Trećeg Reich-a želeo je da se prikaže kao uvereni protivnik metoda onoga bezmernog policiskog terora kojim je njegov aparat držao u strahu stotine miliona. Čovek čiji potpis nose najčudovišnije naredbe masovnog ubijanja tvrdio je kako o tim istim naredbama nema pojma, kako su one donošene mimo njega i bez njegovog znanja; kako je neovlašćeno stavljano njegovo ime pod akta koja su značila uništenje za stotine hiljada ljudi. I toliko je daleko išao u negiranju očevitih činjenica da je čak i sa samim svojim braniocem dolazio zbog toga u konflikt pred sudom.

Put austriskog naciste

Rođen je 1903 godine, kao sin i unuk provinciskih advokata u Donjoj Austriji. Sa osamnaest godina upisao se na univerzitet u Graz-u, gde je stekao doktorat prava i državnih nauka 1926 godine. Za vreme studija izdržavao se radom, pa je tako dve godine proveo kao rudar u noćnoj smeni, a danju se bavio studijama i političkim životom na univerzitetu. Izvanredno snažna fizička konstitucija pomagala -mu je da izdrži ove napore.

Već u svojim studentskim godinama Kaltenbrunner se politički istakao na liniji nacizma. Na univerzitetu je uče-

stvovao u svima akcijama protiv drugih studentskih struja, a u isto vreme je pripadao i jednom od onih studentskih udruženja u kojima je dvoboj bio ozakonjen unutrašnjim propisima. Iz tih godina je poneo duboke ožiljke koji su unakazili desnu stranu njegovoga lica.

Godine 1934 je Kaltenbrunner prvi put uhapšen zbog svoje političke delatnosti. Tada je bio advokatski pripravnik, član NSDAP i SS-a.

Klerikalna Dollfuss-ova vlada u Austriji bila je tada ustrojila za svoje protivnike koncentracione logore. U jednom od njih se našao i Kaltenbrunner. Istakao se među ostalim zatvorenicima kao organizator štrajka gladu pred kojim je neodlučna vlada popustila. Ali već iduće, 1935 godine, Kaltenbrunner — koji je u to doba bio advokat — ponovo je uhapšen i pred vojnim sudom osuđen, zbog učestvovanja u ilegalnim zaverama, na šest meseci zatvora. Oduzeto mu je pravo na advokaturu. Ilegalna NSDAP postavila ga je na čelo austriskog SS-a. Sa toga položaja je, u toku godina do priključenja Austrije Reich-u, organizovao podzemne grupe nacističkih aktivista, čija se delatnost sve snažnije osećala u mnogobrojnim razbijačkim pothvatima.

Na dan prevrata kojim je u Beču obeležen Anschluss, kao prvi od visokih nacističkih rukovodilaca stigao je na bečki aerodrom Heinrich Himmler. Bilo je to 12 marta 1938 godine. Dan pre toga je, na pritisak Trećeg Reich-a, bila oborena vlada d-ra Kurt-a Schuschnigg-a, pri čemu je Kaltenbrunner-ov SS u Beču, kao instrument zastrašivanja, imao važnu ulogu. D-r Seyss-Inquart je, kao eksponent nacizma, bio postao novim austriskim kancelarom, a Kaltenbrunner — državnim sekretarom za bezbednost. I u tome svojstvu je dočekao svoga vrhovnoga šefa Himmler-a i raportirao mu da je SS u Austriji spreman na izvršenje budućih zadataka.

Priključenje Austrije Reich-u otpočelo je talasom teškoga terora, kojim su, brzim akcijama, bili eliminisani protivnici Trećeg Reich-a i nacizma. Mnoge hiljade ispunile su koncentracione logore, mnoge stotine progutala je pomrčina, a Austriju je prekrilio mrki teror u znaku kukastog krsta. Kao državni sekretar za bezbednost, Kaltenbrunner je bio jedan od onih nacističkih funkcionera koji su najviše udela dali u tome da se njihova austriska domovina utopi u bujici nacističkoga mora. Pored ovoga svojstva, Kaltenbrunner je od-

mah po sprovedenom Anschluss-u postavljen na čelo novostvorenog »Višeg otseka SS-a Dunav«, kao sastavnoga dela Himmler-ovog SS-ovskog aparata.

Sledeću etapu u Kaltenbrunner-ovoj karijeri pretstavlja položaj Višeg vođe SS i policije u Beču, kada je 1941 godine bila ukinuta dotadašnja nacistička »zemaljska vlada« u Austriji uz istovremeno izjednačenje upravnog sistema u anektiranoj Austriji sa centralizovanim upravnim sistemom u Reich-u. A sa toga položaja ga je Himmler povukao u Berlin, s tim da preuzme Heydrich-ovo nasleđe kao šef Sipo i SD-a i šef Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Postavljenje je izvršeno Hitler-ovim ukazom na Himmler-ov predlog. Ono nosi datum od 30 januara 1943 godine. Kaltenbrunner je, tako, stigao na vrh svoje karijere.

Nedorasli naslednik

Od Heydrich-ove smrti nije prošlo ni osam meseci kada je Kaltenbrunner zaseo na njegovu upražnjenu stolicu. U međuvremenu je aparat Glavne uprave bezbednosti Reich-a sa svima svojim mnogobrojnim ograncima nesmetano funkcionisao dalje. Na čelu pojedinih sektora bezbednosno-policiskog i obaveštajnog aparata, koje je obuhvatala Glavna uprava bezbednosti Reich-a, nalazili su se specijalisti koji su svojom granom upravljali prema dotle već utvrđenim načelima, kao sa manje-više samostalnim organizmima. Oni su neposredno opštili sa Himmler-om i time, u ovom osmomesječnom periodu, stekli sa vrhovnim šefom nemačkog policiskog aparata čvrstu vezu, koju ni postavljenje novog čoveka na čelo Glavne uprave bezbednosti Reich-a nije moglo prekinuti.

Kaltenbrunner je naišao na situaciju koju više nije mogao izmeniti. Tvorac RSHA, Reinhard Heydrich, koji je od samih začetaka postepeno izgradio bezbednosno-policiski kompleks u veliku celimi, bio je srastao sa svojim delom i njime je suvereno vladao. Šefovi pojedinih uprava, pojedinih velikih grana koje su sačinjavale RSHA, bili su samo Heydrich-ovi saradnici i pomoćnici za određeni sektor rada, bili su sprovodioci Heydrich-ovih naređenja, bili su njegovi poslušni izvršioci. Kada je Heydrich nestao, oni su se osamostalili. Kaltenbrunner nikada nije mogao da ispuni

taj položaj, upražnjen 1942 godine bombom atentatora kojom je prekraćen Heydrich-ov život. On nije organski izrastao iz aparata Glavne uprave bezbednosti, niti je mogao organski u njega da uraste. Heydrich je na tome aparatu, koji je sam stvorio i koji je u detalje poznavao, mogao da svira kao virtuoza na svome instrumentu. Kaltenbrunner je, u najboljem slučaju, mogao na njemu diletantski da se vežba.

Ustvari je šef austriskog SS-a imao da zahvali svoje postavljenje baš i činjenici što je Himmler iz Heydrich-ovog slučaja stekao jedno iskustvo: da položaj šefa RSHA daje ambicioznom i sposobnom čoveku ogromnu moć, i da takav čovek može taj položaj iskoristiti za svoje osamostaljenje. Heydrich-ov razvoj, koji je ovog prvog Himmler-ovog saradnika doveo na položaj vršioca dužnosti protektora Reich-a u Pragu, jasno je ukazao da je položaj šefa RSHA mogao poslužiti kao otskočna daska prema još višim položajima na koje Himmler više nije mogao vršiti uticaj. I zato je ovaj učinio dvoje: prvo, zadržao je RSHA pod svojom neposrednom upravom dotle dok nije stvorio čvrst neposredni odnos sa rukovodiocima njegovih grana; drugo, pošto je tako preuzeo neposrednu kontrolu nad aparatom koji je ranije imao pod sobom Heydrich, postavio je na njegovo čelo čoveka za koga je smatrao da mu ne može postati opasnim.

Kaltenbrunner se na nuernbern-škom suđenju trudio da dokazuje kako on uopšte nije imao nikakvog pregleda nad radom Uprave IV (tj. Gestapo-a) i Uprave V (tj. kriminalne policije) RSHA. Po njemu, šefovi ovih uprava, Mueller i Nebe, opštiti su neposredno sa Himmler-om i samo su od njega primali zadatke, a samo su njemu i podnosili izveštaje. Ovo je tvrdjenje, razume se, preterano i ono je proizvod želje Kaltenbrunner-a da umanji svoju odgovornost, naročito za nedela Gestapo-a. Štaviše, on je tvrdio čak i to da je uslovio svoj pristanak da prihvati položaj šefa RSHA takvim unutrašnjim ustrojstvom po kojem bi celokupna egzekutiva policijsko-bezbednosnog aparata ostala isključivo Himmler-ov do-rnen, dok bi on sam uzeo na sebe samo upravljanje obaveštajnim sektorom, to jest Upravom III (SD) i Upravom VI RSHA. O takvom aranžmanu, međutim, nije bilo poznato ništa čak ni onim svedocima koje je Kaltenbrunner-ova odbrana dovela pred sud radi rasterećivanja svoga branjenika. S druge strane su ovi, a i drugi svedoci, potvrđivali da je Kalten-

brunner bio daleko od toga da aparatom Glavne uprave bezbednosti Reich-a vlada kao njegov prethodnik. A to je doista bilo tako.

Kaltenbrunner nije imao ni onaj autoritet niti onu spremu koji bi bili potrebni da zaista ovlada u punoj meri aparatom kojem je bio postavljen na čelo. Himmler to, uostalom, nije ni želeo. Njemu je bio potreban savestan izvršilac naredaba, ali ne više samostalni organizator i rukovodilac, kakav je bio Heydrich.

Položaj izvršioca Himmler-ovih intencija Kaltenbrunner je, međutim, u potpunosti ispunjavao. On nije ometao — niti je mogao ometati — neposrednu vezu između Heinrich-a M.ueller-a, šefa Gestapo-a, i Himmler-a, ali se trudio da uđe u organizaciju koju je preuzeo, da se u njoj što bolje snađe i da odigra onu ulogu koju mu je Himmler namenio.

Sa svojim saradnicima, šefovima pojedinih uprava Glavne uprave bezbednosti Reich-a, Kaltenbrunner je bio u stalnome dodiru. On je uveo običaj da ovi najviši funkcioneri RSHA ručavaju sa njim. Na tim ručkovima bi se onda, u manje-više nevezanom razgovoru, raspravljale i raspravile stvari od opšteg značaja za rad RSHA, izmenjana su obaveštenja, a u tom okviru je i Kaltenbrunner davao instrukcije svojim najvišim podređenima. Razume se da je i van toga okvira bio sa šefovima pojedinih uprava u stalnoj službenoj vezi, da su mu ovi podnosili o svemu izveštaje i da je on po svima sektorima rada RSHA izdavao naredbe i uputstva. S druge strane, međutim, šefovi pojedinih uprava su u tekućem poslovanju bili pod njim mnogo samostalniji nego pod Heydrich-om, a sem toga im je stečeni lični dodir sa Himmler-om omogućavao veću nezavisnost u radu.

Ka stvaranju jedinstvene obaveštajne službe Trećeg Reich-a

Još u vreme dok je, kao državni sekretar za bezbednost, rukovodio bezbednosno-policiskim aparatom u Beču, Kaltenbrunner je svoje naročito interesovanje obratio obaveštajnom radu. Njegova nastojanja su bila uspešna. Naročito je prema zemljama evropskog Jugoistoka uspeo da izgradi obaveštajnu službu koja je snabdevala rukovodne ustanove Trećeg Reich-a upotrebljivim i zapaženim izveštajima.

Izgleda da je Kaltenbrunner, i posle dolaska na položaj šefa RSHA, ne samo sačuvao ovo svoje interesovanje za obaveštajni rad već da ga je, štaviše, i produbao. Njemu je bio cilj da dovede do stvaranja jedinstvene, opšte organizacije obaveštajne službe Trećeg Reich-a, s tim da se ukine dvojstvo između vojne i političke obaveštajne službe. A to je značilo praktički, da je i on težio ukidanju Abwehr-a kao samostalne vojnoobaveštajne organizacije i apsorbovanju vojne obaveštajne službe u sklopu SS-a.

U okviru Glavne uprave bezbednosti Reich-a, Kaltenbrunner nije imao mnogo teškoća da bi stekao potpuni uticaj na SD kao na unutrašnju obaveštajnu službu. Šef Uprave III RSHA, Ohlendorf, bio je duže vreme u SSSR, na okupiranoj teritoriji, kao rukovodilac jedne Einsatzgruppe. Kasnije je, u rang u državnog sekretara, radio u ministarstvu privrede Reich-a. Teže je, međutim, bilo Kaltenbrunner-u da stekne potpunu kontrolu nad radom Uprave VI RSHA, koju je vodio Schellenberg. Pre svega, ovaj je doveden na svoj položaj kao specijalni proteže Reinhard-a Heydrich-a, a posle smrti svog pokrovitelja je uspeo da stekne prisne veze sa Himmler-om. Te veze, koje su se produbljavale dok Schellenberg nije postao najbližim političkim savetodavcem Heinrich-a Himmler-a u poslednjim mesecima rata, onemogućile su Kaltenbrunner-u da Schellenberg-a eventualno ukloni. Oslanjajući se na njih, Schellenberg je zadržao prema svome neposrednome šefu znatnu samostalnost. Ipak se, s druge strane, nije mogao u potpunosti odupreti Kaltenbrunner-ovom uticaju.

Tako je, na sektoru obaveštajne službe RSHA prema inostranstvu, stvoren izvestan odnos ravnoteže u vrhu. Kaltenbrunner nije mogao ukloniti svoga potčinjenoga, a ovaj nije mogao sprečiti da mu se šef RSHA meša, bar u velikim linijama, u njegov dornen rada. S druge strane, Kaltenbrunner je doveo u Upravu VI neke svoje saradnike — kao, na primer, SS-majora Wilhelm-a Hoettl-a, koga je Heydrich bio otpustio, — i sprovodio je preko njih svoj lični uticaj, a Schellenberg se mogao koristiti neposrednim odnosom prema Himmler-u da bi sačuvao izvesnu samostalnost u radu i unapred onemogućio eventualne Kaltenbrunner-ove pokušaje za njegovim udaljenjem.

Da je odnos između Kaltenbrunner-a i Schellenberg-a morao, na osnovu ovakve situacije, biti obeležen međusobnom ličnom netrpeljivošću, ne treba naročito isticati. <, /a je netrpeljivost naročito izbila i pred Međunarodnim vojnim sudom u Nuernberg-u, pred kojim je Schellenberg svedočio. On je to svoje svedočenje iskoristio da bi dao negativan sud o Kaltenbrunner-u, isto tako kao što je Kaltenbrunner, saslušan kao svedok u sopstvenoj stvari, napao pred sudom Schellenberg-a. Osnovna nota ovih dvaju svedočenja bila je uzajamno potcenjivanje i ocrnjivanje.

Veliki trenutak za Kaltenbrunner-a je nastupio februara 1944 godine, kada je došlo do loma oko Abwehr-a, do Canaris-ovog uklanjanja i do Hitler-ove naredbe o formiranju jedinstvene obaveštajne službe. U tome pitanju se jasno ispoljila netrpeljivost između Schellenberg-a i Kaltenbrunner-a. Ovaj drugi, kao šef RSHA, dobio je od Himmler-a nalog da izradi načela po kojima će se izvršiti preuzimanje Abwehr-ovog aparata i njegovo ukopčavanje u strukturu RSHA. Schellenberg je tražio da se Abwehr jednostavno uklopi u njegovu upravu VI, izuzev njegove kontraobaveštajne grane, koju je za sebe zahtevao šef Gestapo-a Heinrich Mueller. Međutim, Kaltenbrunner je našao drugo rešenje, pri čemu je, svakako, postojala želja da spreči suviše veliku koncentraciju moći i nadležnosti u Schellenberg-ovim rukama. Po formuli koju je on dao stvorena je u sklopu RSHA posebna uprava za vojnu obaveštajnu službu, Amt Mil, na čije je čelo došao pukovnik Hansen, dotadašnji šef odeljenja I Amt-a Ausland/Abwehr.

Na taj je način Kaltenbrunner mislio da pod svojom kontrolom drži dva stuba obaveštajne službe prema inostranstvu, vojni i politički, da time stvori početak za izgradnju onog velikog opšteg obaveštajnog aparata koji mu je lebdeo pred očima i da postavi branu ostvarenju Schellenberg-ovih ambicija.

Razvoj događaja je, međutim, išao na ruku Schellenberg-u. Posle neuspele zavere od 20 jula 1944 godine utvrđeno je da je i Hansen bio u nju umešan. On je uhapšen, a Amt Mil je ostao bez šefa. Vrlo je verovatno da je Himmler naredio da se Schellenberg postavi na Hansen-ovo mesto, zadržavajući u isto vreme i položaj na čelu Uprave VI RSHA. Nikako se ne može pretpostaviti da je Kaltenbrunner predla-

Kaltenbrunner-ova fotografija sa suđenja u Nuernbcrg-u gde je osuđen na smrt vešanjem. Leve od njega (sa slusalicama na ušima) je feldmaršal Keitel, šef OKW-a

gao takvo rešenje, a sve prisnije veze između Himmler-a i Schellenberg-a daju dovoljno osnova za tačnost ovakve pretpostavke. Schellenberg je tako uspeo da zabeleži važan poen za sebe.

Pokušaj alibija

Ako je Schellenberg lično bio bliži Himmler-u, Kaltenbrunner je ipak bio šef RSHA i prema ostalim najvišim ustanovama Reich-a istupao je jedino on. One su znale samo za njega, u obaveštajnim stvarima, i bile su njegovim obaveštajnim radom zadovoljne. Van svake je sumnje Kaltenbrunner zaista imao smisla za organizovanje obaveštajne delatnosti i izoštren kriterijum. Takvo mu je svedočanstvo izdao na nuernbern-škom procesu i general Jodl. Ovaj je izjavio da su se specijalni izveštaji i analize kojima je Kaltenbrunner snabdevao najviše ustanove Reich-a, pa i vrhovnu komandu. Wehrmacht-a, odlikovali temeljitošću i objektivnošću. Ovi specijalni izveštaji su bili rađeni svega u četiri primerka, od kojih je Wehrmacht-ova vrhovna komanda dobijala jedan.

Na osnovu svoje informisanosti mogao je Kaltenbrunner jasno da predvidi i neminovnost skorog sloma Trećeg Reich-a, i jalovost onih političkih nada o neizbežnom brzom sukobu između Zapada i SSSR, onih nada kojima su se tešili Ribbentrop i Hitler. Zato on nije prigovarao Hoettl-u kada je ovaj stvorio u Švajcarskoj veze prema američkoj obaveštajnoj službi. Štaviše, Kaltenbrunner-ov prijatelj inž. Hermann Neubacher — koji je kao izvanredni politički opunomoćenik za Jugoistok imao važnu ulogu u okupiranoj Jugoslaviji — tvrdio je u svome svedočenju pred Međunarodnim vojnim sudom u Nuernberg-u da je Kaltenbrunner-ova glavna briga bila da dođe do dodira i pregovora sa protivnom zaraćenom stranom na Zapadu.

I kod ovog istaknutog naciste ta želja se pojavila tek u trenutku kada mu se u svesti pomolio strah pred sudbinom koja ga je čekala sa slomom Trećeg Reich-a. Prvi objekt koji je pokušao da upotrebi da bi stvorio sebi nekakav most prema protivnicima bili su jevrejski zatvorenici iz koncentracijskih logora. Pošto je Himmler već u jesen 1944 godine naredio da se obustavi program masovnog istrebljivanja Je-

vreja u gasnim komorama, Kaltenbrunner-u je bilo utoliko lakše da potraži veze preko Međunarodnog Crvenog krsta i da ponudi oslobođenje jedne grupe jevrejskih zatvorenika marta 1945 godine. U tome cilju je i došlo l " dodira između njega i pretstavnika Švajcarskog Crvenog krsta. Jasno je da ovaj gest, kojem je sledio jevrejski transport za Švajcarsku, nije mogao biti prihvaćen drukčije nego kao ono što je, ustvari, bio: izraz želje da se pokaže nekakva »dobra volja«, da se dobije nekakav alibi, izraz straha pred polaganjem računa.

Aprila 1945 godine je, najzad, Kaltenbrunner učinio još jedan gest. Naložio je Hoettl-u da uspostavi vezu sa svojim američkim poznancima u Švajcarskoj. Tek tada, dakle, u trenutku kada je teritorija Trećeg Reich-a već bila većim delom okupirana i kada je Hitler-ova tvorevina doživljavala poslednje grčeve svoje agonije, Kaltenbrunner se odlučio na takav korak. Razume se da je tada bilo sve postalo bespredmetnim. Kaltenbrunner je samo uvećao broj onih zastrašenih nacista koji su, u trenutku konačnog brodoloma Trećeg Reich-a i svoje vlasti pokušali da nađu ma kakav dodir prema drugoj strani, da bi se spasili odgovornosti.

Kaltenbrunner je završio na optuženičkoj klupi u Nuernberg-u. A jedne prohladne jesenje noći, 1946 godine, izveli su i njega — sa devetoricom drugih — iz ćelije preko dvorišta u dvoranu u kojoj su vešala stavljala tačku pod okrvavljene životne puteve rukovodilaca Trećeg Reich-a.

PAS-ČUVAR TREĆEG REICH-a

Kada su pripadnici raznih grupa građanske opozicije u Trećem Reich-u krojili svoje, manje-više maglovite, planove o prevratu, na vrhu spiska lica koja treba ukloniti našlo se, među prvima, jedno neupadljivo ime: Heinrich Mueller. U svakom nemačkom gradu nesumnjivo živi desetinama, a i stotinama nosilaca toga imena. Ono često, svakodnevno, i millionskoj masi nemačkog naroda i okupirane Evrope nije kazivalo ništa. Prilikom velikih parada, u novinskim izveštajima koji bi u detalje opisivali svečane skupove najviših predstavnika Trećeg Reich-a, pojavljivali su se Goering, Hess', Himmler i Goebbels, ministri i šefovi pojedinih grana partiske organizacije NSDAP, Gauleiter-i i generali. No Heinrich Mueller se nije vidao ni na svečanim skupovima reprezentativnog karaktera, niti mu se ime moglo čitati u novinskim stupcima.

A ipak je bio jedan od najvažnijih i najopasnijih ljudi Trećeg Reich-a, jedan od najvažnijih stubova Hitler-ove vladavine, čovek sa ogromnom vlašću i ogromnim uticajem. Heinrich Mueller je bio šef Gestapo-a.

Stručnjak za suzbijanje komunizma

Bavarac Heinrich Mueller stigao je već u Prvom svetskom ratu da aktivno ponese oružje i da, kao vojnik, stekne gvozdeni krst. Ipak mu je bilo svega osamnaest godina kada je rat okončan porazom.

Mnogi od njegovih vršnjaka i zemljaka koje su ratna zbivanja izbacila iz normalnog životnog koloseka potražili su o-

duška svome bespuću, svome nezadovoljstvu, svome dinamizmu, u vrtlozima mutnog i burnog političkog zbivanja posleratnih dana. Neki su se svrstali pod crvene zastave revolucije, drugi pod pobeđene carske ratne zastave reakcionarnih kontrarevolucionara.

Mueller nije išao putem ovih svojih vršnjaka. A nije krenuo ni onom drugom stazom, stazom rezignacije i utapanja kojom je tada odlutalo mnogo njih iz redova nemačke omladine. Mladi Mueller je tražio posla i našao ga u policiskom aparatu Bavarske. Vrednoća i temeljitost u radu učinile su da je, iako nije raspolagao nikakvim naročitim školovanjem, skrenuo na sebe pažnju svojih pretpostavljenih. Ubrzo je premešten u političko odeljenje predsedništva policije u Muenchen-u. To je odeljenje u isto vreme bilo i politička obaveštajna centrala za Bavarsku južno od Dunava.

Glavni problem kojim se tada nosila bavarska policija bio je — revolucionarno vrenje. Mada je ono obuhvatalo razne struje, sve do anarhističkih grupa, ipak je za buržoaziju i za građanski stroj predstavljalo veliku opasnost. U borbi protiv revolucionara našli su se u koaliciji klerikalni građanski elementi oko Bavarske narodne stranke, tvorevine političkog katolicizma, i socijalne demokratije. Policija, koja je imala da obezbeđuje vlast koalicije katolika i socijaldemokrata, imala je prvenstveni zadatak da se bori protiv leve, protiv Komunističke partije. Ali isto tako su vladajući buržoaski malo-građanski krugovi smatrali svojim protivnikom radikalnu desnicu, čiji je stegonoša bila Hitler-ova NSDAP.

Mueller je vršio svoju dužnost ne pitajući za političke momente, izvršavajući ono što mu se naređivalo i ispoljavajući najveću pedantnost, predanost i spretnost u radu. Peo se lestvicama karijere i stigao je već u redove viših policiskih funkcionera. Celi njegov rad, komcentrisan na suzbijanje protivnika one vlade čijoj je policiji pripadao, nije bio nošen ni fanatizmom niti zalaganjem iz ideoloških pobuda. On je, jednostavno, bio lojalan stručnjak, čovek koji je svoje znanje i svoje sposobnosti, svoju radnu energiju, pa i svoju inicijativu bespoštedno stavljao u službu aparata kojem je pripadao. Da je na vlasti bila kakva druga politička snaga, on bi to isto činio i u njenoj službi.

Boreći se policiski protiv leve, a takođe i desnice, Mueller se specijalizovao, u egzekutivnom i obaveštajnom polici-

skcm radu protiv Komunističke partije ali i protiv nacista. Zamerio se teško komunistima koje je gonio, a i nacisti su ga stavili na crnu listu. Kada je Himmler, marta 1933 godine, preuzeo bavorsku policiju, a Heydrich se smestio u zgradi pretsedništva policije, činilo se da je došao kraj Mueller-ove karijere u policiskom aparatu. Međutim prvi i najvažniji zadatak nacista je tada bio da se suzbije i uništi najopasniji protivnik nacizma, nemačka Komunistička partija. Pred važnošću toga zadatka otpali su svi drugi razlozi, pa i stari računi iz vremena dok je Mueller gonio mrke košulje, a dok su se nacisti zaklinjali da će toga svoga protivnika, kad-tad, dobiti u ruke i naplatiti mu se. Tako je Heydrich, zajedno sa ostalim rukovodnim oprobanim službenicima starog policiskog aparata, preuzeo i Mueller-a.

Već nekoliko meseci delatnosti pod novim gospodarima dokazalo je ovima da u Mueller-u imaju stručnjaka koji je potpuno dorastao svome zadatku i koji svoj posao gonjenja komunista razume i vrši bolje nego ijedan od samih nacističkih partiskih eksponenata koji su tada ušli u policiski aparat. Zato je Heydrich, izdvojivši dotadašnje političko odeljenje iz pretsedništva muenchen-ske policije i formirajući posebnu bavorsku političku policiju, povukao sa sobom i Mueller-a. On nije dao da ga omete nezadovoljstvo nacista, niti da ga pokolebaju intrige drugih policiskih službenika koji su za NSDAP bili politički pouzdani.

Mueller je radio neumorno. On je u detalje poznavao strukturu, organizaciju i metode Komunističke partije u Bavarskoj, i uništenje toga ogorčenog protivnika nacizma velikim je delom bila njegova zasluga. Mali rastoin, žilav, povučen, vrlo skromnog i bezbojnog privatnog života, Mueller je znao samo za posao. Sve njegove ambicije i svi njegovi ideali bili su usredsređeni samo na njegov rad.

I tako je Heydrich, pošto je aprila 1934 godine prešao u Berlin i sa Himmler-om preuzeo upravu Gestapoi-a, poveo Mueller-a u prestonicu Reich-a. U prvom periodu tamošnje svoje delatnosti Mueller je bio bačen donekle u zasenak. Preuzevši pruski Gestapo, Heydrich je primio i veći broj starih pripadnika pruske političke policije koji su po službenom rangu, po položaju i starešinstvu stajali ispred maloga Bavarca. Mueller je sebi skromno uredio kancelariju negde na mansardi zgrade Gestapo-a i produžio da radi isto onako kao

što je radio dok je sedeo u Muenchen-u. I već posle tri godine, 1937, svakome je u ogromnoj mašini Tajne državne policije postalo jasno da je Mueller, ustvari, centralna ličnost u celokupnom radu na političko-policiskom suzbijanju protivnika. Njegov uporni metod izdigao ga je iznad njegovih starijih kolega, mada nije imao za sobom nikakvu partisku protekciju, nikakav politički oslonac.

Lik jednog policajca

Prirodno je da je Mueller imao protiv sebe i više funkcijonere, koje je nacizam uveo u policiski aparat, i stare stručne službenike. Dok su se ovi drugi, priznavajući njegove policiske sposobnosti, još i mogli pomiriti sa njegovom brзом karijerom, oni prvi su ga smatrali skorojevićem kome nije mesto na vrhu aparata. U ove njegove protivnike spadala su dva najvažnija čoveka posle Heydrich-a. Jedan od njih je bio d-r Best, Heydrich-ov pomoćnik, a drugi Otto Ohlendorf, koji je došao na čelo SD-a. Sve do 1939 godine je Best uspeo da zadrži za sebe kontrašpijunažu, nastojeći da se odupre sve većem Mueller-ovom uticaju. Ohlendorf se borio da zadrži za SD obaveštajnu službu protiv protivnika nacizma u Nemačkoj. Međutim 1937 godine je Mueller uspeo da se ta grana delatnosti oduzme SD-u i prenese na Gestapo.

A 1939 godine, kada je osnovana Glavna uprava bezbednosti Reich-a, Heydrich je na čelo Uprave IV, Gestapo-a, postavio Heinrich-a Mueller-a, u čijim je rukama od tada bila koncentrisana politička policija Trećeg Reich-a sa svima egzekutivnim i obaveštajnim delatnostima koje su stajale u vezi sa suzbijanjem protivnika.

Ono što je Mueller-a odlikovalo u očima pretpostavljenih bila je njegova apsolutna preciznost i njegova, isto tako apsolutna, poslušnost. On je, istina, iznosio svoje mišljenje otvoreno pred Heydrich-a, pa i kada bi ono bilo u oprečnosti sa nekim konkretnim shvatanjem njegovoga šefa. Međutim argumenti sa kojima bi istupao bili su isključivo stručne prirode. On se svesno uzdržavao svakog političkog stava ili argumentisanja i nastojao je da svojim shvatanjima pribavi uvaženje razlozima realne policiskostručne prirode. Druga je stvar što su iz njegovih ovako formiranih i formulisanih mi-

šljenja proizlazile političke konsekvence. Izvlačiti njih — bio je posao drugih.

Ali ako bi jednom Himmler ili Heydrich nešto naredili, onda su mogli biti uvereni da će njihovo naređenje biti doista i sprovedeno bez ikakvih obzira ma na šta i ma prema kome. A to je bilo baš ono što je dvojici rukovodilaca policijskog aparata Trećeg Reich-a i trebalo.

Ova bezuslovna poslušnost, koja je Mueller-a dovela na položaj i učvrstila ga na njemu, bila je jedan od razloga njegovih razmimoilaženja sa drugim visokim policiskim funkcionerima koji su ponekad ostali pri shvatanjima protivnim mišljenju Heydrich-a ili Himmler-a.

Takva se raspra izrodila, naprimer, između Best-a i Mueller-a o pitanju primene fizičke prinude u istragama. Heydrich je izdao propis o takozvanom pooštrenom saslušanju, dajući time službenu pravnu formu batinjanju u istrazi. Razume se da je i pre te naredbe Gestapo primenjivao metode fizičkog pritiska i mučenja zatvorenika. Međutim naredba je od nečega što se čutke tolerisalo kao »koristan običaj« bila stvorila pravno regulisanu ustanovu. Best, uprkos svoje duge pripadnosti Heydrich-ovom aparatu, odlučno se protivio zvaničnom uvođenju »pooštrenog saslušavanja«. On je priznavao ispravnost Heydrich-ovog mišljenja da policija, pod izvesnim okolnostima, treba da primeni sredstva fizičke prinude. U tome su policiski funkcioneri nacizma bili saglasni svi do jednoga. Međutim Best-a je, kao pravnika, bunilo da se ovo i formalno prizna i uvede, smatrajući da će naredba o »pooštrenom saslušanju« negativno uticati na kvalitet istraga. Smatrao je da će istražni službenici ići putem manje napornim i jednostavnijim i da će se, umesto intenzivnim istražnim ili obaveštajnim radom, po pravilu služiti batinama za dobijanje kakvih bilo priznanja, kakva su im potrebna, — bez obzira na to hoće li tim putem doći do realnih rezultata ili samo do konkretnih optužbenih momenata protiv hapšenika.

Isto tako oštro kao što je Best istupao protiv »pooštrenog saslušavanja« iz kriminalističkotehničkih, a ne iz kakvih humanih ili sličnih razloga, branio je Mueller ovu ustanovu kao korisnu i celishodnu za postizanje rezultata u istragama. A sa Best-om je došao u sukob i na pitanju Jevreja. Best je smatrao da Gestapo ne treba da ima veze sa »raščišćavanjem«

jevrejskog problema zato što je to stvar političke, a ne policiske prirode. Mueller, naprotiv, smatrao je da je stvar višeg rukovodstva da odredi ima li se prema Jevrejima istupiti s egzekutivnim merama. A ako ono to odluči, onda treba za to da bude nadležna političko-policiska egzekutiva, dakle: Gestapo.

Mueller nije mnogo držao do potrebe da policiski službenici imaju više pravno obrazovanje. On je tražio praktičare, kriminaliste, a ne ljude koji bi sa univerziteta ušli u njegov aparat kao pravnici upravne struke. To, razume se, ne znači da je on popunjavao osoblje Gestapo-a ljudima bez fakultetske sprema. Međutim naglasak u stručnoj obuci njegovih podređenih bio je stavljen specijalno na kriminalističku stranu[^]

Snaga Mueller-a je, pored pedantnosti u radu i apsolutne poslušnosti i pouzdanosti, ležala i u njegovom velikom policiskom iskustvu, stručnom znanju i radnim sposobnostima. A, sem toga, i u njegovoj izvanrednoj ličnoj opreznosti i nepoverljivosti. On je bio čovek koji je živio jedino za svoj rad, zatvoren pred drugim ljudima, a bez ikakvog osećanja ma za kakve ljudske odnose. U krugovima SD-a, gde ga nisu voleli, govorilo se da mu je karakter jezuitski. Mueller je to shvatio kao laskanje, jer mu je ovo mišljenje potvrđivalo da mu niko ne može pogledati u karte.

Karakteristično za Mueller-a bilo je što je godinama držao u jednome uglu svoje radne sobe svoju sekretaricu. Bez obzira na to ko ga posećivao, bez obzira na ta kakva se konferencija održavala u toj velikoj odaji Gestapo-ovoga sedišta u Prinz Albrecht Strasse, u Berlinu, — ona je sedela za jednim malim stolom u uglu, ne dižući glavu sa svoga posla, ne govoreći ni jednu reč. Bilo je očevidno da je Mueller time hteo i da ima svedoka za svaki razgovor koji je vodio u svojoj kancelariji, a i da kod posetilaca unapred izazove utisak da se svaka njihova reč tačno registruje. Tek posle Heydrich-ove smrti je Mueller napustio taj svoj običaj. Izgleda da je tada smatrao da je dovoljno siguran i da mu napadi raznih njegovih protivnika sa strane nacističke partije, SD-a i iz drugih krugova više ne mogu naneti nikakve štete.

Od svojih potčinjenih Mueller je zahtevao mnogo, ali je prema njima bio i pun razumevanja, mada ni sa kim nije bio intiman. Uostalom, nikakva intimnost ga ne bi sprečila da, u slučaju potrebe, i svome najbližem prijatelju skine glavu.

Metodi u borbi

Metodi koje je Mueller primenjivao u svojoj borbi protiv neprijatelja Trećeg Reich-a imali su samo jedan cilj: maksimalnu efikasnost u suzbijanju svih i svega što bi moglo predstavljati opasnost za režim; i za državu kojima je služio. Jedino merilo bila je celishodnost. U tome je poštovao vrlo malo ograda, sem ako ne bi proistekle iz konkretnih policiskostručnih motiva. Tako se, pod njegovim voćstvom, Gestapo nije libio da upotrebljava u svojoj agenturi i Jevreje. Mueller je nastavio tradiciju — koju je bio uveo još Heydrich — po kojoj su od protivnika na unutrašnjem frontu najopasniji bili eliminisani, dok bi oni koji su se mogli pridobiti bili pridobijani svim pogodnim sredstvima.

Gledajući glavnog protivnika u međunarodnom radničkom pokretu i u komunizmu, u KP nemačke i Kominterni, Mueller je težio da svoj aparat osposobi specijalno za borbu protiv ovog nepomirljivog protivnika Trećeg Reich-a. On je izgradio u samoj Nemačkoj izvanredno obiman aparat unutrašnje špijunaže, aparat koji je celi Hitler-ov Reich pokrивao gusto ispletenom mrežom. Podvrgao je kontroli sve i svakoga. Mada je njegovo egzekutivno delovanje nemilosrdno udaralo na protivnike, Mueller se naročito mnogo oslanjao na unutrašnju obaveštajnu službu. Pritom je nastojao da svome aparatu utuvi u glavu kako obaveštajna služba mora prodrati u same organizacije, u krugove i grupe protiv kojih se bori, kako se ne sme zadovoljiti time da ih spolja posmatra.

Zaista je, ostvarujući ovaj princip, Gestapo prožeo svojom agenturom razne organizacije i grupe Komunističke partije koje su pokušavale da vode u Nemačkoj unutrašnju borbu. Težeći da, uprkos progona, održava ilegalnu delatnost u Nemačkoj, KP Nemačke je tražila nove puteve aktivnosti i menjala metode rada. Mueller je prilagođavao svoje metode i organizaciju svoga aparata svima promenama kojima je njegov glavni protivnik pokušavao da doskoči Gestapo-u. Posebni referat Gestapo-a se bavio isključivo nadziranjem i praćenjem linija koje su iz inostranstva išle od tamošnjih funkcionera KP Nemačke i Kominterne prema ilegalnim komunističkim organizacijama u Nemačkoj. U ovome su referatu radili najvažniji agenti, mahom raniji funkcioneri KP Nemačke.

Protivkomunistička agentura Gestapo-a obuhvatala je, između ostalih, sekretara uhapšenog rukovodioca, KP Nemačke Thaelmann-a, ranijeg člana politbiroa te partije Torgler-a, ranijeg pretsednika parlamentarne grupe KP u pruskom parlamentu Kaster-a, i druge ljude koji su godinama rukovodili organizacijama nemačke Komunističke partije i u detaljima poznavali njenu strukturu, njene kadrove i njene veze sa inostranstvom. Agente iz redova KP, Gestapo je upućivao i u inostranstvo, pod vidom emigranata. Tako¹ je bio upućen i u zaključke komunističkih centara u drugim zemljama koji su delovali prema Nemačkoj.

Dok je, s jedne strane, agentura Gestapo-a obuhvatala razne centre i organizacije KP, dotle je, s druge strane, vršeno i kompromitovanje istaknutih komunističkih aktivista. Gestapo je fabrikovao tobožnji dokazni materijal i plasirao ga preko svojih agenata, izazivajući time u redovima svojih protivnika nesigurnost i međusobno nepoverenje. Ovo je imalo za cilj da dovede do toga da nemačka komunistička emigracija u raznim zemljama stekne glas da predstavlja agenturu Gestapo-a, tako da se druge komunističke partije drže rezervisano prema nemačkim komunistima.

Gestapo¹ je, pod Mueller-ovim rukovodstvom, vodio svoju borbu pod najrazličnijim vidovima, najrazličnijim načinima i svima metodima koji su obećavali uspeha. Za korišćenje povratnika iz SSSR izgrađen je jedan metod, za rad prema španskim dobrovoljcima, bivšim pripadnicima međunarodnih brigada u Španskom građanskom ratu, — drugi, brižljivo smišljeni metodi. Posle francuske kapitulacije, 1940 godine, stavio je Gestapo- ruku i na one španske borce koji su bili smešteni u logorima u Francuskoj. Pojedine od njih je zavrbovao za svoju agenturu i ugrađivao ih u velika industrijska preduzeća i druga osetljiva mesta.

Kada je u Jugoslaviji počeo narodni ustanak, u leto 1941 godine, vojne okupacione vlasti su duže vreme bile uverene da je posredi akcija iza koje stoje ostaci razbijene stare jugoslovenske vojske. Gestapo, sa svojim velikim iskustvom u borbi protiv komunizma, prozreo je vrlo- brzo- rukovodeću snagu i ciljeve Narodnooslobodilačkog pokreta. Mueller je izdao obiman raspis sa podrobnim instrukcijama, prema kojima se imalo sprovoditi suzbijanje partizanske akcije i ilegalne delatnosti KP. U tome je raspisu naročito isticao potrebu iz-

Za vreme jedne konferencije u Gestapo-u - sleva na desno: Nete, W Upreve V RSSA; Huber, inspektor Sipo i SD-a; Himmler, Reichsfuehrer SS-a, Heydnch, šef RSHA i Mueller, šef Uprave IV RSHA (Gestapo-a)

gradnje obaveštajne mreže u redovima NOP-a i obaveštajnog prodiranja u njegove organizacije i veze.

O efikasnosti aparata koji je Mueller izgradio i kojim je suvereno upravljao najjasnije govori činjenica da je sve do samoga sloma Trećeg Reich-a u potpunosti održao u Nemačkoj unutrašnji red i bezbednost. Koliki je to bio ogroman zadatak može se uvideti već iz toga što su, često na vrlo osetljivim mestima, i mnogi stranci bili uključeni u nemačku ratnu proizvodnju. Milioni stranih radnika, od kojih je većina došla u Reich pod prinudom, milioni zarobljenika koji su privedeni radnome procesu — predstavljali su izvanredno pogodan teren za sve vrste podzemnog i ilegalnog rada protiv Trećeg Reich-a. Ipak, efikasnost Gestapo-a je bila tolika da u celom šestogodišnjem toku rata u Nemačkoj nije bilo većih sabotaža koje bi doista izazvale osetno oštećenje zahuktale mašine ratne proizvodnje.

Metodi kojima je Mueller svojim aparatom savlađivao složenu situaciju i rešavao besprekorno zadatak da održi unutrašnju bezbednost Trećeg Reich-a bili su spoj obaveštajne i egzekutivne delatnosti. Obrađujući svaku konkretnu situaciju, svaki pojedini kompleks, pa čak i svakog važnijeg pojedinca na individualan način, obaveštajnoj službi je bio cilj da dobije potpun pregled delatnosti svih krugova od kojih bi moglo doći ma kakvo ugroženje. Da bi se postigao taj cilj, Mueller-ov aparat se služio svima pogodnim načinima, vrbujući i pridobijajući time što bi se prikazivao velikodušnim i predusretljivim, ucenjujući gde je učena izgledala pogodnijim metodom, koristeći se svim merama, pritiska, bez ikakvih skrupula, ako je to u konkretnom slučaju bilo celishodnije. Gestapo i njegova agentura radili su pod stotinama obrazina. Bilo ih je pod svešteničkim odorama, u redovima ilegalnih komunističkih aktivista, u pokretima otpora porobljene Evrope, — svugde gde je postojala kakva grupa ili sredina iz koje se za Treći Reich moglo razviti kakvo ugroženje.

A naporedno sa ovom obaveštajnom delatnošću išla je egzekutiva. Ona je, ustvari, i bila važniji, krajnji cilj Gestapo-ove delatnosti. Obaveštajnim metodima tragano je za neprijateljem, iznalažene su njegove linije, podrivane njegove pozicije. Egzekutivni zahvat je došao da okonča akciju i da protivnika uništi. Ali iz njega se ponovo rađala nova obaveštajna igra. Među onima koje je egzekutiva dovela u zatvore

vrbovana je nova agentura, koja bi započinjala nov ciklus usklađene igre obaveštajne i egzekutivne delatnosti. Bilo je, naravno, i slučajeva u kojima je posao izvršila sama obaveštajna delatnost, bez upotrebe egzekutivnih mera. Obrnuto, bilo je i kompleksa u kojima je egzekutiva svršila zadatak bez udela obaveštajnog sektora. Ipak, to ne menja činjenicu da je snagu i uspeh Gestapo-a predstavljala baš uzajamnost i koordinacija obaveštajnih aktivnosti sa gvozdanim, nemilosrdnim zahvatom egzekutive. Heinrich Mueller je sigurnom rukom spajao ove dve komponente u jedinstveno oružje.

Likvidacija građanske opozicije

Gestapo je, u prvim godinama učvršćivanja nacističke vlasti, uspeo da onemogući i uništi u Nemačkoj najvažnijega i najopasnijega protivnika Trećeg Reich-a — Komunističku partiju Nemačke. Njene ostatke je držao pod temeljitom kontrolom, a isto tako je nastojao da što bolje kontroliše i komunističke partije u pobeđenim i okupiranim evropskim zemljama. U porobljenoj Evropi je suzbijao i gušio svima sredstvima pokušaje otpora, nosio se sa oslobodilačkim pokretima i sprovodio program likvidacije svih elemenata koje je politika Trećeg Reich-a želela da ukloni sa svoga puta. Heinrich Mueller je svoju karijeru izgradio na uspesima koje je postigao u ovome poslu.

Tamo gde je, međutim, otpor okupatoru izišao iz okvira ilegalnog podzemnog rada i uzeo oblike otvorenog ustanka, oblike partizanskog rata, njegov aparat nije mogao postići više do lokalnih, povremenih rezultata koji nisu doneli trajnijih uspeha. Druge su organizacije Trećeg Reich-a morale uzeti na sebe teret te borbe, — Wehrmacht, formacije policije i SS-a.

Mueller-ova specijalizacija za borbu protiv komunizma, prenela se na celi njegov aparat. Mada mu je mreža držala pod kontrolom sve društvene slojeve i grupe, ipak je smatrala jednim zaista velikim i opasnim protivnikom režima Komunističku partiju i međunarodni radnički pokret. Prema nemačkim građanskim grupama, prema nezadovoljnicima iz redova buržoazije, Mueller-ov aparat je osećao izvesno nipo-

daštavanje, smatrajući da s te strane ne može doći ni do kakve ozbiljnije akcije protiv režima.

Još od 1938. godine su predstavnici raznih građanskih grupa vodili konspirativne razgovore, kritički se izražavali o Hitler-ovom režimu i diskutovali o uklanjanju nacističke vladavine. Gestapo je znao ko su nezadovoljnici. On ih je držao pod kontrolom, sve odreda, pa bili oni i članovi vlade kao, naprimer, Schacht. Ipak, ne verujući da će s te strane ikada doći do akcije, Mueller-ov aparat se zadovoljio posmatranjem, ne čepkajući dublje oko pozadine građanskih opozicionih krugova, njihovih međusobnih veza i njihovih odnosa prema generalitetu. Naročito ovo poslednje, veza koja je išla od građanskih opozicionara prema generalima, predstavljalo je smetnju u Gestapo-ovom radu. Prikupljanje materijala u tome pravcu bilo je ograničeno opštom zabranom da Gestapo obaveštajno obrađuje Wehrmacht.

Još je Schellenberg, kao rukovodilac kontraobaveštajnog odeljenja Gestapo-a, počeo da prikuplja materijal o krugu oko Oster-a i o grupama koje su raznim nitima bile povezane sa ovim najdinamičnijim od svih zavereničkih generala. Međutim materijal, koji je morao biti prikupljan veoma oprezno, nije izgledao dovoljno ozbiljan da bi se udarilo na to osino gnezdo. Iako potpuno potčinjen Hitler-u, Wehrmacht je još predstavljao faktor sa kojim Gestapo nije želeo da stupi u frontalnu borbu.

Tek 1943. godine, kada je uhvaćen trag koji je preko Oster-ovog saradnika d-ra Dohnany-a vodio* u samo srce Abwehr-a, kada je Gestapo otkrio i vezu koja je preko d-ra Josef-a Mueller-a tekla ka Vatikanu, izazvana je ozbiljnija pozornost Heinrich-a Mueller-a. Ovaj ni tada nije verovao da ima posla sa obimnom konspirativnom akcijom koja bi za režim mogla predstavljati ozbiljnu pretnju. Ipak je njegov aparat stavljen energičnije na trag zakulisnih, izukrštanih puteva građanske opozicije. Bivši predsednik lajpciške opštine d-r Carl Goerdeler, bivši ministar privrede i predsednik Reichsbanke d-r Schacht i nekadašnji načelnik generalštaba general Beck bili su i od ranije poznati kao ljudi koji imaju kritički stav prema režimu i koji taj svoj stav mnogo i ne kriju. Uzeti u temeljitiju razradu, oni su se u očima Gestapo-a polako počeli pretvarati od bezopasnih kritičara, koji se zadovoljavaju naklapanjima u uskome krugu, u protivnike o kojima treba ozbiljno povesti računa.

Heinrich Mueller im ipak još nije pridavao zaista presudnu važnost, ali je, za svaki slučaj, zatražio od Himmler-a da dobije Hitler-ovo odobrenje za hapšenje istaknutih nosilaca opozicionih ideja u građanskim redovima. To je bilo na kratko vreme pred atentat od 20 jula 1944 godine. Neki od opozicionara, koji su pripadali ranije razbijenoj socijaldemokratiji, već su bili uhapšeni, otkriveni u vezi sa pokušajem da se približe komunističkim krugovima. Mueller-ova agentura u tim krugovima je odmah bila signalizirala njihov pokušaj. Sada je trebalo, po dobivenom odobrenju s najvišeg mesta, uhapsiti i Goerdeler-a, mada Gestapo nije imao pojma da između raznih opozicionih grupa ima ma kakve veze. Običaj da šefovi pojedinih uprava RSHA ručavaju zajedno sa Kaltenbrunner-om i da tom prilikom usput porazgovaraju i o svojim službenim poslovima omogućio je šefu Uprave V, kriminalne policije, Arthur-u Nebe-u, da sazna za nameru da se Goerdeler liši slobode. A Nebe je i sam bio povezan sa opozicijom.

Tako je Goerdeler bio blagovremeno obavešten o tome šta se protiv njega sprema. On se sakrio, ali obaveštenje je u redovima zaverenika izazvalo znatno uzbuđenje. Oni nisu znali kako je daleko prodro Gestapo u njihove pripreme, šta je sve Heinrich-u Mueller-u i njegovom aparatu poznato. Te pripreme su, međutim, bile već daleko odmakle. Već je trebalo sprovesti atentat na Hitler-ov život, a grof Stauffenberg, dinamični pukovnik koji je u tim mesecima bio uzeo na sebe rukovodeću ulogu u uobličavanju pripremanog udara, bio je odustao od njegovog sprovođenja jer predviđenog dana kod Hitler-a nisu bili prisutni Goering i Himmler. Baš njih dvojicu je Stauffenberg želeo da ukloni zajedno sa njihovim »Fuehrer-om«.

Verovatno je užurbanost kod zaverenika, izazvana vešću da Gestapo traga za Goerdeler-om da bi ga uhapsio, bila jedan od uzroka što su atentat i pokušaj udara izvedeni na brzinu i uz zanemarivanje osnovnih mera koje bi bile potrebne za uspeh takvog podviga.

Na sam dan 20 jula Mueller nije imao jasan pregled situacije. Nisu ga imali, uostalom, ni sami zaverenici, niti Hitler i njegova okolina. Kada je dobio iz Hitler-ovog »Glavnog stana« saopštenje da je, verovatno, pukovnik grof Stauffenberg podmetnuo bombu, situacija je bila još toliko nejasna

da je Mueller oklevao da preduzme energične korake, nemajući jasnu pretstavu šta se upravo odigrava. Zato je uputio u Stauffenberg-ovu kancelariju, u zgradi Vrhovne komande Wehrmacht-a u Berlinu, jednog svog višeg funkcionera, koji je poveo sa sobom svog ađutanta i dvojicu kriminalističkih činovnika. Predviđeno je bilo da Mueller-ov izaslanik pozove Stauffenberg-a na razgovor u kancelariju Gestapo-a. Umesto da dovedu atentatora Mueller-u, službenici Gestapo-a su proveli nekoliko sati zatvoreni u jednoj sobi vojnoga nadleštva, dok ih nije oslobodio dalji razvoj događaja.

Odmah po neuspehu udaru bacio se Gestapo grozničavo na rasvetljavanje njegove pozadine. Hitler je naredio naj-energičniju i najbržu mogućnu istragu. A Mueller je lično rukovodio specijalnom istražnom komisijom, od oko 400 pripadnika, koja se bavila isleđivanjem događaja od 20 jula i njegove pozadine.

Komisija je radila danju i noću, neprekidno podbadana nestrpljivim porukama i upitima iz Hitler-ovog »Glavnog stana«. Sam Mueller je davao tempo ovom napornom radu. On je dirigovao istragama koje su, u relativno kratkom vremenu, objasnile događaje i planove iz kojih su oni nikli. Rukujući ovim obimnim istražnim aparatom, Mueller je potpuno zasenio i odgurnuo svog neposrednog pretpostavljenog, šefa RSHA Kaltenbrunner-a. On je davao istrazi pravac. Bio je neumoran i nemilosrdan. Čak je i Himmler pokušavao da spase neke od okrivljenih. Međutim, Mueller je, načinom na koji je usmeravao istragu, to onemogućio. Isto tako je sprečio i slične pokušaje Kaltenbrunner-a.

Ako nisu mogle biti potpuno rasvetljene sve veze i okolnosti koje su činile pozadinu atentata, krivica sigurno nije bila do Mueller-a. To je bila stvar Hitler-ove žurbe i njegovog neprekidnog insistiranja da se što pre krivci izvedu na sud. Sem toga je kasnije, sa samim razvojem događaja, došlo do delimičnog obustavljanja raznih istraga. Broj lica na koja je pala sumnja u vezi sa događajima od 20 jula bio je toliko veliki i obuhvatao je tako značajne ličnosti da je, posle likvidacije glavnih figura građanske opozicije i zatvaranja ostalih neposrednih učesnika u zaveri, popustio žar za raščišćavanjem do u poslednju pojedinost. Mueller-u je istraga oko događaja od 20 jula donela visoko odlikovanje viteškog krsta za ratne zasluge sa mačevima.

U vezi sa ovom istragom je Mueller još jednom dokazao da zna samo za svoju dužnost i da u tome prelazi preko svih obzira i ličnih momenata. Jedan od malo ljudi sa kojima je Mueller bio u bližim ličnim odnosima bio je šef kriminalne policije Arthur Nebe. Godinama je između ta dva čoveka postojao i službeni dodir, a uz to se bila razvila i neka vrsta prijateljstva — ukoliko je za ovakvo lično osećanje Mueller bio sposoban. Nebe se krio od dana kada je uvideo da će istražna komisija otkriti i njegove veze sa zaverenicima. Zanjim je tragao baš onaj aparat kriminalne policije koji je on sam izgradio i čija je efikasnost bila njegovo delo. Kada je, posle nekoliko meseci, Nebe bio otkriven, sproveden je Mueller-u. Osam časova su njih dvojica proveli u razgovoru, bez svedoka. A posle toga je Mueller izručio dželatima ovog svog prijatelja sa istom hladnokrvnošću sa kojom je uputio u smrt sve ostale učesnike zavere.

To je bilo poslednje veliko delo prvog policajca Trećeg Reich-a. Njegovom delatnošću u vezi sa istragom bila je uništena građanska opozicija na isti temeljiti način na koji je godinama ranije bila uništena opozicija levice. Oni isti krugovi koji su, u strahu od hoda radnih masa, omogućili Hitler-u dolazak na vlast bili su i njegove poslednje žrtve u unutrašnjim nemačkim razračunavanjima.

Mueller je svoju dužnost u Berlinu vršio do kraja. Kada su sovjetske trupe počele da stežu obruč oko prestonice Reich-a, Himmler je izdao naređenje da svi šefovi uprava RSHA napuste Berlin. Nalogu su se svi povinivali, svakako sa osećanjem olakšanja. No Mueller je ostao u zapaljenim ruševinama grada koji je nekada bio centar iz kojeg je Hitler krenuo u osvajanje Evrope. Sa njim je ostalo svega nekoliko njegovih saradnika. Ostali su se spasavali u pravcu zapada. Jednome od svojih činovnika koji se opraštao od njega, Mueller je izjavio da je čitav njegov život bio posvećen borbi protiv komunizma i da u toj borbi želi da padne, pošto je rat konačno izgubljen.

Nad Mueller-om se sklopio plamen Berlina čiji su se ostaci rušili pod granatama sovjetske artiljerije. Ipak se ne zna je li on doista u tim ruševinama poginuo, kao što je govorio da mu je namera.

Iako nije bio jedan od onih koji su Trećem Reich-u dali njegov politički lik, Heinrich Mueller je, svojim radom i organizacijom kojoj je bio udario svoj pečat, bitno doprineo da taj lik dobije one crte bezgranične groze, nečovečnog nasilja i ciničke brutalnosti po kojima će ga pamtiti kasnija pokolenja. Heinrich Mueller je, kao policiski stručnjak, kao organizator i kao sprovodilac, bio čovek koji je sa izuzetnom vrednoćom, vanrednim darom i ogromnim radnim kapacitetom na poslu, koji je shvatio kao svoj životni zadatak, predstavljao dragocen oslonac i sa svojim aparatom važan stub nacističkog režima. Sa Trećim Reich-om ući će i on u istoriju kao njegov neumitni pas-čuvar.

NADOBUDNI MLADIC

U Holandiji, u neposrednoj blizini nemačke granice, nalazi se Venloo, uredno, čisto mestašće, kakva su sva slična mesta u Holandiji. U njemu je, jedne novembarske noći 1939 godine, otpočela brza karijera jednog mladog pripadnika Gestapo-a koji je, vrtoglavim skokom, za kratko vreme došao na čelo nemačke obaveštajne službe za inostranstvo.

Događaji na granici

Počelo je jednim događajem koji, sam po sebi, nije predstavljao više do dobar lov kontraobaveštajne delatnosti Gestapo-a. U Nemačkoj je otkriven britanski agent koji je radioni održavao vezu sa centrom britanske obaveštajne službe u Haag-u. Gestapo je pratio njegovu delatnost duže vreme i organizovao je njegovo hvatanje tako vešto da agent nije imao vremena da uništi aparat, čak ni da ukloni šifre, a još manje da alarmira svoje veze. Uzet je odmah u postupak. Ispričao je sve što je još bilo potrebno. I bez odlaganja je uhvaćena radio-stanica produžila da radi, kao da se ništa vanredno nije zbilo. Samo što je za njenim tasterom sada sedeo službenik nemačke kontrašpijunaže.

Zadatak da sprovede radio-obmanu uzeo je na sebe SS-major i vladin savetnik Walter Schellenberg, dvadeset-devetogodišnji rukovodilac tadašnjeg odeljenja za kontrašpijunažu u upravi Gestapo-a u Berlinu.

Schellenberg je bio policiski službenik od karijere. Poticao je iz imućne građanske porodice, koja mu je omogućila bezbrižnu mladost i vedre studentske godine, u kojima je bio član jednog od najuglednijih tradicionalnih burševskih udru-

ženja. Pošto je položio sve potrebne ispite, stupio je u državnu službu i došao u policiski aparat. U Gestapo ga nije uvela nacistička partija, već se u njemu našao kao kvalifikovani policiski službenik.

Schellenberg je, uprkos svoje mladosti, bio čovek promišljen i uzdržljiv, spretan u opštenju s ljudima, okretan i hitar u radu, siguran i samopouzdan u nastupu. Imao je dar da mirno sluša sabesednika i da ne nagli ni sa svojim mišljenjem, niti sa svojim reakcijama na ono što mu je govoreno. Svoja osećanja nije ispoljavao vidljivo, niti poveravao ili otkrivao svoje želje i ambicije. A te ambicije nisu bile male.

Vođenje radio-obmane sprovodio je Schellenberg u zajednici sa nekoliko pripadnika Uprave VI RSHA, osnovane nedavno kao centrale za političku špijunažu u inostranstvu. Svoj posao je izvršio sa uspehom. Najpre je izvesnim tačnim informacijama o poverljivim stvarima dobro podgradio poverenje britanskog centra sa kojim je opštio. Tobožnji agent u Nemačkoj davao je upotrebljive podatke i pokazao se nesumnjivo revnosnim. Posle izvesnoga vremena, kada je tako već bilo postignuto čvrsto poverenje, radio-stanica je počela da izveštava kako je agent uspeo da dođe u vezu sa nekim nemačkim oficirskim krugovima koji su izraziti protivnici nacističkog režima. Štaviše, ti bi oficiri bili spremni da stupe u vezu sa protivnikom, sa Britancima, ako bi im se pružila pomoć za sprovođenje zavereničke akcije protiv Hitler-ovog režima.

Obaveštenje lažnog agenta nije izazvalo sumnje u obaveštajnom centru u Haag-u. Iz raznih izvora su Britanci još iz vremena pre početka Drugog svetskog rata dobijali slične informacije. Ne treba zaboraviti da je sam general Beck, a zatim njegov naslednik, general Haider, stavio na pogodan način na znanje Londonu da se Wehrmacht-ovo voćstvo ne slaže sa Hitler-ovim ratnim namerama. I zato je britanska obaveštajna služba »zagrizla«. Ono što joj je javio njen agent preko radija tačno se uklapalo u sliku koju su u nadležnim kancelarijama u Londonu imali o raspoloženju u jednom delu nemačkih oficira. Najzad je, preko radio-talasa, došla vest da jedan visoki nemački oficir želi da se sastane sa nekom merodavnom britanskom ličnošću. Zavera je, očevidno, bila sazrela. Tražen je lični dodir da bi se postigao sporazum o

političkim uslovima i tehničkim pojedinostima predviđene akcije oficira.

U Haag-u je veliki britanski obaveštajni centar vodio pukovnik Payne Best. On je informacije svog agenta, u čiju autentičnost nijednog trenutka nije bio posumnjao, upućivao u London, potkreplivši ih vestima koje je dobijao drugim kanalima svoje razgranate mreže. Kada je došao zahtev za lični sastanak, Best je dobio iz Londona nalog da stupi u neposrednu vezu sa nemačkim oficirima. Štaviše, iz Londona mu je upućen još jedan visoki funkcioner obaveštajne službe, major Stevens. Preko agenta je ugovoren sastanak. Trebalo je da se sastanak održi u Venloo-u, na samoj granici.

Između britanske i holandske obaveštajne službe postojala je veza i saradnja. Zato je Britancima dodat, s holandske strane, poručnik Klopp, koji je pripadao obaveštajnoj službi holandskog generalštaba. Klopp-ov zadatak je bio da uredi sve što je bilo potrebno sa pograničnim holandskim vlastima, kako bi se sastanak mogao nesmetano održati.

I tako je, s jedne strane, prema granici krenuo pukovnik Best sa Stevens-om i još nekoliko pratilaca, zajedno sa poručnikom Klopp-om, a s druge — SS-majorom Schellenberg sa funkcionerima Uprave VI, Knochen-om, von Salisch-om, Paefffgen-om i šefom psihijatriskog odeljenja berlinske bolnice »Charite«, profesorom de Crinis-om, kao i sa još nekoliko pratilaca. Nemačku grupu je sastavio sam Schellenberg, po ovlašćenju koje je dobio od Heydrich-a.

Tek što su razgovori počeli, Nemci su se bacili na svoje sabesednike. Došlo je do kratke pucnjave, u kojoj je Klopp bio povređen. Iznenadeni Britanci pružili su slab otpor, bili su savladani i ubačeni u automobile, koji su najvećom brzinom krenuli natrag preko granice. Na putu za Duesseldorf, ranjeni poručnik Klopp predat je jednoj bolnici, ali je ubrzo umro od povreda.

Best i Stevens su najpre smešteni u zatvor Gestapo-a u Duesseldorf-u i odmah su, dok su još bili zbunjeni pod utiskom otmice, podvrgnuti saslušanju. Zatim su prebačeni u Berlin, a kasnije su sve vreme do kraja rata proveli u koncentracionim logorima. Leš poručnika Klopp-a je balsamovan u patološkom institutu u Duesseldorf-u i onda čuvan u zatvoru tamošnjeg Gestapo-a. RSHA je hteo njime da se koristi ako bi s holandske strane došlo do kakvog protesta zbog

povrede granice. On je bio dokaz da je holandska obaveštajna služba učestvovala u špijunskoj delatnosti protiv Nemačke. Holandani su, međutim, ćutali. Nemci su preko svoje propagande objavili slučaj Best-a i Stevens-a kao veliki uspeh svoje kontraobaveštajne službe. Naravno, pritom nije bilo reči o tome da se događaj odigrao na holandskoj teritoriji, već je stvar prikazana kao da su dva britanska obaveštajna oficira uhapšena na holandsko-nemačkoj granici, ali na nemačkoj strani. Uostalom, hapšenje dva Britanca iskoristio je Goebbels da potstakne propagandnu kampanju povodom tobožnjeg atentata na Hitler-a u meunchen-skoj Građanskoj pivnici koji se odigrao u isto vreme.

Schellenberg-a, koji je sa mnogo umešnosti izveo celi podvig, od obaveštajne radio-igre do otmice, ova je avantura iznela na glas. Stekao je ugled veoma darovitog obaveštajca i skrenuo je na sebe pažnju najviših pretpostavljenih.

Na čelu Uprave VI

Heydrich je, prilikom formiranja Glavne uprave bezbednosti Reich-a, izdvojio u zasebnu upravu obaveštajnu službu prema inostranstvu. Aparat ove uprave, koja je nosila broj VI, proizišao je iz SD-a i držao se, u svojoj delatnosti, načela koja je unutrašnja nacistička politička obaveštajna služba primenjivala u svojoj delatnosti u Reich-u. Razumljivo, takva načela nisu odgovarala potrebama obaveštajne službe u inostranstvu, koja je bila zasnovana na drugim pretpostavkama i koja je radila pod uslovima sasvim različnim od onih koji su bili merodavni za organizacioni oblik i metode rada SD-a.

Mada se ne može poreći da je, primenjujući takve metode, Uprava VI postigla izvesne uspehe, ipak ona u celini nije Heydrich-a zadovoljila. Zato se postavilo pitanje da se stavi na nove osnove. To je zahtevalo i personalnu promenu na njenome vrhu. U proleće 1941 godine Heydrich se odlučio da smeni dotadašnjeg rukovodioca Uprave VI i da na njegovo mesto postavi Schellenberg-a, koji je dotle vodio kontraobaveštajni referat u upravi G'estapo-a. Postavljenje je bilo zamišljeno kao pokušaj sa novom ličnošću. Zato Schellenberg nije odmah dobio poiožaj šefa uprave, već vršioca dužnosti rukovodioca Uprave VI. Konačno je potvrđen u tome

svome zvanju tek krajem iste godine, pošto je na novom položaju dokazao svoje organizatorske i stručne sposobnosti.

Postavljenje Schellenberg-a ima izvestan načelni značaj koji prelazi okvire običnog personalnog premeštaja. U Glavnoj upravi bezbednosti Reich-a bila su sjedinjena dva elementa: državni i partiski. Iz nacističke stranke izišao je SD, služba bezbednosti, organizacija u kojoj je bitni kriterijum bila partiska pripadnost, ideološka pouzdanost i čvrsto političko opredeljenje. I svoje saradnike je SD birao po ovakvim merilima, smatrajući se pre elitnim sastavnim delom nacističke stranke nego državnom organizacijom. On je, uostalom, sve do propasti Trećeg Reich-a i ostao partiskim ogrankom, njegovi su službenici plaćani iz budžeta NSDAP, a izvesni antagonizam između njega i Gestapo-a ostao je sve do zajedničkog sloma obe ove organizacije.

Gestapo je proizišao iz starog stručnog aparata političke policije, koji je nacistička stranka bila zatekla kada je došla na vlast. Tu je, u prvome redu, kriterijum bio čisto policiskostručni, i u izboru pripadnika i u metodima po kojima je formirana agentura. Službenici Gestapo-a nisu bili partiski funkcioneri, već državni činovnici. Bilo je, među njegovim pripadnicima, i ljudi koji nisu bili članovi NSDAP, pa i na istaknutim mestima.

Uprava VI je, kao čedo SD-a, primenjivala njegova merila. Što je još važnije, na čelu joj je bio, upočetku, SS-general Jost, i sam pripadnik SD-a i nastrojen potpuno u njegovom duhu.

Schellenberg, koji je Jost-a nasledio, došao je na svoj položaj posle duže karijere u Gestapo-u. On partiski nije bio istaknut, štaviše, bio je čak u izvesnoj meri indiferentan u ideološko-političkom pogledu, mada je bio član NSDAP. Osnovu njegove karijere dalo je njegovo stručno znanje, dale su njegove stručne sposobnosti, a ne partisko-politička ili ideološka gorljivost. Zato njegov dolazak na čelo Uprave VI i pretstavlja načelno prebacivanje težišta njenoga rada i njenih metoda na principe kojima se rukovodio Gestapo, dakle — na principe primata stručnog znanja, stavljanja celishodnosti ispred ideološkog kriterijuma i odbacivanja svih onih ograda u radu koje su proizlazile iz partisko-doktrinarne vezanosti SD-a.

Ustvari je Schellenberg organizaciju Uprave VI izgradio iznova. Pre svega se potrudio da sistematski eliminiše ostatke SD-ovskih metoda. To je, konkretno, značilo da je obaveštajni rad stavio na mnogo širu osnovu od dotadašnje. On je odbacio sve predrasude i ograde koje su bile merodavne za uobličenje SD-ovskih radnih načela. Uveo je u obaveštajnoj službi prema inostranstvu celishodna shvatanja Gestapo-a. To je, uostalom, dovelo i do znatnih personalnih promena u vrhu njegovog aparata. Iz Gestapo-a je preveo u Upravu VI izvestan broj lica, među kojima je bio najvažniji kriminalistički direktor Schmitz, koji je postao njegovim prvim saradnikom.

Schellenberg je naročito polagao na agenturni rad. Tu je u standardne pojmove svoga aparata uneo razlikovanje agenata na dve osnovne kategorije: na »šarane« i »štuke«. Prvom rečju obeležio je agenta koji donosi najrazličnije informacije na koje nailazi. To je agent koji se bavi opštim političkim špijuniranjem, kupi obaveštenja o svemu i svačemu i sve to sruči pred svoje nalogodavce koji, zatim, odatle treba da izdvoje ono što je važno od mnoštva manje važnih informacija i da celi taj rezultat sistematizuju, srede i privedu korišćenju. Kao što riba šaran rije po mulju i jede sve, tako isto agent toga tipa neumorno čeprka oko sebe i hvata svaku vest koju mu slučaj nanese na put. Agent-»štuka«, naprotiv, strpljivo čeka u zasedi, vrebajući određeni plen. Njega ne interesuju ostala zbivanja, već jedino izvršenje jasno određenog, važnog obaveštajnog zadatka. U datom trenutku on, zatim, ščepa taj svoj plen i donosi ga gde treba. Ma koliko za obaveštajnu službu bila neophodna i važna delatnost agenata »šaranskog« tipa, zaista krupne i otsudne obaveštajne rezultate donose agenti tipa »štuke«.

Za Heydrich-a je Schellenberg bio na svome novome položaju izvanredno koristan i zbog toga što je sa svoga ranijega mesta doneo dobro poznavanje ličnosti i metoda Abwehr-a. Kontraobaveštajno odeljenje Abwehr-a je, po prirodi svoga posla, sarađivalo sa kontraobaveštajnim sektorom Gestapo-a. Ma kolika bila nepoverljivost između ove dve kontraobaveštajne organizacije, ipak ih je posao nagonio na održavanje stalne veze, usklađivanje delatnosti, podelu zadataka i zajedničko istupanje. Iako mu je bilo zabranjeno frontalno napadanje Abwehr-a, Heydrich je ipak, sa ustrajnom upor-

nošću, rovario oprezno, prikupljajući materijal i čekajući trenutak da proširi svoju nadležnost i na vojnu obaveštajnu službu. Taj trenutak nije dočekao, jer je bomba atentatora pre toga prekratila njegov život. No Schellenberg je i posle smrti svoga šefa produžio potajno posmatranje i praćenje Ab\vehr-a. Ambicije koje je imao Heydrich u pogledu ovog konkurentskog obaveštajnog aparata, Schellenberg je u potpunosti preuzeo lično posle smrti svoga šefa.

Osamostaljenje

Iako ga je Heydrich podigao u sedlo i dao mu time mogućnost da pokaže šta zna, Schellenberg-ov položaj u krugu rukovodilaca Glavne uprave bezbednosti Reich-a nije bio lak. On je bio mlad i po godinama, i po činovničkom rangu, i po SS-ovskom činu, i po članstvu u NSDAP. Njegov raniji neposredni starešina, šef Gestapo-a Heinrich Mueller, nije baš bio oduševljen time što je jedan od njegovih potčinjenih došao na položaj ravan njegovom. On je, istina, Schellenberg-a smatrao sposobnim i darovitim, ali je bio skeptičan u pogledu prikladnosti toga svog mladog saradnika za samostalno upravljanje velikim organizmom kao što je to bila Uprava VI. A sem toga, kao dobar poznavalac ljudi i dugogodišnji, iskusni policajac, Mueller je nazreo u Schellenberg-u čoveka koji ume da se probija, da stiče naklonosti i uticajna pokroviteljstva, i koji mu, jednoga dana, može prerasti preko glave.

Sa negodovanjem je posmatralo Schellenberg-ovu karijeru i SD-ovsko krilo u Glavnoj upravi bezbednosti Reich-a. U unutrašnjem natezanju između SD-a i Gestapo-a, dolazak Schellenberg-a na položaj koji je dotle zauzimao istaknuti pripadnik SD-a pretstavljao je gubljenje jedne pozicije. Pogotovu što je sam aparat koji je Schellenberg-u podređen bio istekao iz SD-a i smatran njegovim sastavnim delom.

Sem toga je novi šef Uprave VI naišao na vrlo osetljivu situaciju u pogledu odnosa aparata koji mu je poveren sa službenom diplomatijom Trećeg Reich-a. Idući SD-ovskim, ideološki opredeljenim linijama, njegov prethodnik je bio angažovao u Rumuniji svoj aparat preko sve mere, podržavajući tamo fašističku organizaciju »Gvozdene garde«, koja je bila došla u otvoren sukob sa rumunskim diktatorom, marša-

lom Antonescu-om. Na nesreću, politika Trećeg Reich-a je službeno u ovom sukobu stajala na strani rumunskoga maršala, manje zainteresovana za ideološke momente, a više za realne faktore. Politički je Antonescu u Rumuniji, nesumnjivo, bio mnogo jača snaga od vatrenih fanatika »Gvozdena garde«.

Sukob između Ministarstva inostranih poslova Reich-a i inostrane obaveštajne službe RSHA doveo je do teških posledica. Hitler je zbog mešanja SD-a u rumunske stvari bio toliko razjaren da je zapretio Heydrich-u hapšenjem svih organa RSHA u Rumuniji ako se odmah odande ne povuku i ne obustave svaku delatnost u toj zemlji. Razume se da je to ugledu Heydrich-ovog aparata i Heydrich-ovom ličnom prestižu nanelo težak udar. Slučaj u Rumuniji bio je i neposredni povod za smenjivanje dotadašnjeg šefa Uprave VI i otvorio je put Schellenberg-u. No u isto vreme su za-tegnutost odnosa prema Ministarstvu inostranih poslova i umanjen prestiž inostrane obaveštajne službe RSHA predstavljali nasleđeno opterećenje, sa kojim je Schellenberg morao da se nosi.

Mladom šefu Uprave VI nisu ni sve te subjektivne i objektivne teškoće pred kojima se našao oduzele hrabrost. Naprotiv, uspeo je da ih za relativno kratko vreme prebrodi i da se ustali na svome položaju. Imao je dar da pridobija ljude, umeo je da pogodi pravu žicu kod Heydrich-a, pazio je da eventualnim nadmenim nastupom zbog brzog napredovanja ne izazove protiv sebe starije, iskusne rukovodioce drugih uprava RSHA. Naposletku, uredio je nekako i poremećene odnose sa Ministarstvom spoljnih poslova. Mada oni nisu postali baš mnogo srdačni, ipak je stvoren jedan *modus vivendi* koji je omogućio bar održavanje spoljne forme i sprečio da se konflikt produbi.

Uz to je i u svojoj upravi sproveo mnoštvo mera kojima je podigao njenu efikasnost. Između ostalog je naredio ustrojavanje obimne agentske kartoteke. Što je Heydrich-u bilo gotovo najvažnije, Schellenberg je vrlo diskretno, ali i dosta uspešno, pratio rad Abwehr-a, prikupljajući materijal koji je bio pogodan da se jednoga dana, u zgodnome trenutku, upotrebi protiv organizacije admirala Canaris-a.

Sve je to navelo Heydrich-a da svoga mladoga saradnika utvrdi konačno na vrhu Uprave VI. U isto vreme je Schellenberg bio unapređen i u svome SS-ovskom činu.

Za Heydrich-ova života je Schellenberg bio odvojen od Himmler-a snažnom ličnošću ovog svog pretpostavljenog. Međutim smrt šefa RSHA dovela ga je u neposredan dodir sa vrhovnim rukovodiocem SS-a i nemačke policije. U višemesečnom periodu, u kojem je Himmler tražio pogodnu ličnost za upražnjeni Heydrich-ov položaj, Schellenberg je došao u bliži, prisniji dodir sa njim. Himmler je, u tim mesecima, neposredno rukovodio i Glavnom upravom bezbednosti Reich-a, a naročito su šef Gestapo-a Heinrich Mueller i šef Uprave VI bili u svakodnevnom radnom dodiru sa svojim najvišim pretpostavljenim. Sa ovim ih je spajao neposredni telefonski vod, koji im je omogućavao da se u svako doba bez posrednika obrate »Reichsfuehrer-u SS-a«.

Ovu je situaciju iskoristio Schellenberg da sa Himmler-om uspostavi vrlo prisan lični odnos, koji ni postavljenje Kaltenbrunner-a na čelo RSHA nije mogao da olabavi, a kamoli da prekine. Dokaz njegove spretnosti u ophođenju sa ljudima pruža ne samo činjenica da je stekao veliko lično poverenje Himmler-a i uspeo sa ovim da stvori prijateljski međusobni odnos nego i to da pritom nije došao u sukob sa Kaltenbrunner-om. Ma koliko je novom šefu RSHA moralo biti neprijatno da Schellenberg — kao i Mueller — opšti sa Himmler-om mimo njega i preko njegove glave, ipak šef Uprave VI nije dopustio da se stvori povod iz kojeg bi mogli proizići zategnuti odnosi između njega i njegovog neposrednog pretpostavljenog. U sve većem svome osamostaljivanju, Schellenberg se trudio, isto tako, da povuče i između sebe i Mueller-a izvesno otstojanje, da prema Himmler-u dobije sve više lik političkog saradnika, dok je Mueller ostao tehnički stručnjak koji se u političke probleme nije mešao.

Uspeh pred slomom

Schellenberg-ove ambicije bile su, pogotovu posle Heydrich-ove smrti, usmerene na prigrabljivanje celokupne obaveštajne službe, dakle i Abwehr-a. Njegovi agenti su pratili kretanje raznih Abwehr-ovih eksponenata, funkcionera Canaris-ovog aparata i njihovih agenata, kako u Reich-u tako i u inostranstvu. Materijal je prikupljan vrlo brižljivo, a sve

se više konkretizovalo i zgušnjavalo saznanje da naročito krug oko generala Oster-a predstavlja aktivno središte opozicije. Prodor u taj krug, putem otkrivanja devizne afere koja je bila samo izgovor za temeljnije izviđaje, omogućio je Schellenberg-u da Gestapo snabde materijalom za produbljenje istrage. Uklanjanjem Oster-a i razbijanjem njegovog centra, nesumnjivo je teško oslabljena pozicija admirala Canaris-a i njegovog Abwehr-a. Schellenberg se primakao korak bliže cilju.

Schellenberg-ovi su organi, međutim, tragali i dalje. Njuškali su putevima kojima je bio išao d-r Josef Mueller i našli, u Švajcarskoj i u Turskoj, na tragove koji su ukazivali da Abwehr-ova agentura, jednim svojim delom, čini most koji nemačka unutrašnja opozicija želi da prebaci prema protivničkom inostranstvu. O nesumnjivoj veštini ovih pripadnika Abwehr-ove agenture govori, međutim, činjenica da Schellenberg-ov aparat ni uprkos najbrižljivijeg kontrolisanja nije uspeo da dobije u ruke dovoljno dokaza za konačni zahvat.

Morala je izbiti afera Vermehren u Turskoj pa da dođe do osvajanja dotada dobro branjenih Canaris-ovih pozicija. Međutim mada je Canaris bio uklonjen i njegov aparat podređen Himmler-u, Schellenberg još nije uspeo da u potpunosti ostvari svoje želje. Formiran je posebni ogranak, pod nazivom »Amt Mil«, koji je ušao u sastav Glavne uprave bezbednosti Reich-a, ali nije podređen Schellenberg-u. Na čelu te nove uprave u okviru RSHA ostao je oficir, pukovnik Hansen, koji je pod Canaris-om bio rukovodilac Abwehr-a I. Štaviše, od rasformiranja Abwehr-a je više koristi imao šef Gestapo-a, Heinrich Mueller, pod čiju je nadležnost potpao dotadašnji sektor III Abwehr-a, kontraobaveštajna služba.

No nova konstrukcija je trajala svega nekoliko meseci. Dva dana posle neuspelog atentata na Hitler-a uhapšen je i Hansen. Kao što je to bilo uobičajeno, ručao je on toga dana sa ostalim šefovima uprava iz sastava RSHA i Kaltenbrunner-om. Tom prilikom ga je šef Gestapo-a Mueller pozvao na razgovor u svoju kancelariju. Razgovoru je prisustvovao i Schellenberg. Iz te kancelarije je Hansen odveden u zatvor. A već sutradan je Kaltenbrunner poverio Schellenberg-u i rukovodstvo Amt-om Mil. Cilj je bio postignut. U Schellen-

berg-ovoj ruci su bili objedinjeni svi konci vojne i političke obaveštajne službe. Pošto je postojao načelni sporazum između Himmler-a i Ministarstva inostranih poslova, po kojem se i obaveštajna služba Ribbentrop-ovog aparata imala da objedini sa organizacijom koja je stajala pod Himmler-om, izgledalo je da će Schellenberg uskoro biti jedini nadležni rukovodilac za obaveštajni rad Trećeg Reich-a.

Međutim ova najveća pobjeda u Schellenberg-ovoj obaveštajnoj karijeri došla je suviše kasno. Sumrak se spuštao nad Hitler-ovim carstvom.

Ratne prilike bile su takve da su dnevni zadaci onemogućavali onu sistematsku reorganizaciju koju je Schellenberg predviđao. Amt Mil i njegov vojnoobaveštajni aparat nije više mogao biti i organizacijski i personalno objedinjen sa Upravom VI RSHA. Schellenberg je, istina, bio šef i jedne i druge uprave. Ali pojedine grupe i referati Amt-a Mil ostali su organizacijski i personalno nedirnuti. Jedino je ono što je preostalo od Abwehr-a II, a što je bilo postalo grupom Mil D u sastavu Amt-a Mil, stavljeno pod SS-pukovnika Skorzeny-a, rukovodioca diverzantsko-sabotažnog oteka RSHA, takozvanog odeljenja VI/S.

Poslednji period Schellenberg-ove delatnosti stajao je u znaku napora da se nađe izlaz iz katastrofalne situacije u kojoj se našao Treći Reich, zajedno sa svima ljudima koji su svoje karijere i svoje ambicije vezali za njegov brod. Schellenberg je imao mogućnosti, preko svoga obaveštajnog aparata u inostranstvu, da dobije i obaveštenja i stekne jasnu sliku o planovima protivne strane, a i da sa tom stranom izvesnim kanalima dođe u dodir. Zaključio je da su odnosi između zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza sve drugo do zaista iskreni i srdačni. Nadao se, zato, mogućnosti — kao što se tome nadao i sam Hitler — da se na toj liniji pružaju određeni izgledi. Međutim njemu je bilo jasno da je prva i osnovna smetnja bilo da kakvu delatnost na sporazumevanju — nacistički režim sa njegovim »Fuehrer-om«.

I tako je, od kasne jeseni 1944 godine, Schellenberg počeo da kroi planove kako da se ukloni Hitler i nađe načina za spašavanje ostataka Trećeg Reich-a putem sporazumevanja sa Zapadom. Bio je svestan da je on sam isuviše slaba ličnost

da bi mogao poneti na svojim leđima takav pothvat. Zato je počeo sistematski da obrađuje Himmler-a, težeći da ga pridobije za svoje planove. Pritom se služio kako svojim ličnim uticajem koji je kod Himmler-a bio stekao, tako i svima sredstvima koja su mu se činila pogodnim da mogu navesti Himmler-a na akciju. Između ostaloga, on se koristio i Himmler-ovom sklonošću okultizmu. Zajedno sa svojim prijateljem de Crinis-om, on je obrađivao šefa SS-a i astrološkim mišljenjima, pa čak i preko masera, koji je uživao naročito Himmler-ovo poverenje.

Kada je februara 1945 godine došao u Berlin Folke Bernadotte radi pregovora za olakšanje položaja norveških i danskih zarobljenika, Schellenberg je udesio prvi sastanak između Himmler-a i njega. Neuspeh ovoga razgovora nije Schellenberg-a omeo u sprovođenju njegovoga plana. On je neprekidno obrađivao Himmler-a i sve više ga pridobijao, uveravajući ga da je to jedini put da se Nemačka spase totalne propasti. Naposljetku je, noću između 23 i 24 aprila, došlo opet do sastanka između Himmler-a i Bernadotte-a u Luebeck-u. Organizovao ga je i prisustvovao mu je Schellenberg.

Čudno je da je šef Uprave VI — iako je, nesumnjivo, morao biti dobro obavešten — ipak gajio još izvesnih nada. A još čudnije je da je te nade vezao za tako kompromitovanu ličnost kao što je bio Himmler. Je li to bila kratkovidost ili ona poslednja slamka davljenika iz uzrečice? Svakako je Schellenberg sebe video u ulozi čoveka koji ima da izvrši golemi zadatak da spase što se još spasti može. Glavno mu je bilo da se dođe do diplomatskih dodira. Uzdao se u svoje pregovaračke sposobnosti.

U narednim danima je Himmler sa Schellenberg-om najozbiljnije raspravljao o osnivanju nove stranke nacionalnog jedinstva, koja bi zamenila nacističku partiju, a u isto vreme i o ministrima koje bi postavio u vladu koju bi obrazovao ako se prihvati njegova ponuda za kapitulaciju prema zapadnim saveznicima. Schellenberg je imao da bude onaj čovek na koga bi pao diplomatski deo posla. Ovi su razgovori, međutim, prekinuti teškim razočarenjem. Bernadotte se vratio iz Švedske 27 aprila i doneo je vest da saveznici odbijaju ma kakve razgovore i zahtevaju jedino безусловnu kapitulaciju, kako

prema Zapadu tako i prema Istoku. Schellenberg-ov posljednji plan je propao.

I tu su se, u posljednjim danima samrtnog ropca Trećeg Reich-a, razišli putevi Himmler-a i Schellenberg-a. Himmler je krenuo u Flensburg, Doenitz-u, i nekoliko dana kasnije je progutao otrov u britanskom logoru. Bivši šef Uprave VI RSHA, međutim, proveo je izvesno vreme u savezničkom zarobljeništvu, pojavio se na nuernbern-škom procesu glavnim ratnim zločincima kao svedok. A zatim je potonuo u anonimnosti.

DE LA

OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U ETRU

Razvoj radiotehnike i elektronike, do njihove današnje, usavršene forme, ubrzan je ratom. Marconi-jevi eksperimenti sa jahte »Electra« nesumnjivo bi zahtevali dug period postepenog razvoja, iz usavršavanja u usavršavanje. Ali kada se videlo da to može korisno poslužiti u ratu njihovom razvoju je posvećena posebna pažnja i ostvarivan je brz napredak za koji bi inače, možda, bio potreban čitav vek eksperimentisanja i upotpunjavanja, doterivanja i usavršavanja. Sredstvo koje je omogućavalo opštenje na velika otstojanja kroz etar, bez žice, nevidljivo i nečujno za nepozvane, nije moglo ostati ni časa van sfere interesovanja onih sila i organizacija u ljudskome društvu, u modernim državama, koje se bave tehnikom ratovanja.

Prvi koraci primene radiotelegrafije u toj tehnici učinjeni su u periodu Prvog svetskog rata. Na rezultatima tada postignut m gradile su nauka i praksa dalje, usavršavajući dostignuća i privodeći ih korisnoj mirnodopskoj upotrebi. Naporedno s tim je, međutim, vojni aparat svih država primenu bežičnog opštenja i prenošenja vesti razvijao iz svoje potrebe, za potrebe rata. Drugi svetski rat je podigao radiotehniku od skromnog pomoćnog sredstva, kakvim je ona bila četvrt veka ranije, u moćan aparat koji je predstavljao jedan od osnovnih i najvažnijih stubova svih rodova oružja. Moderno ratno vazduhoplovstvo, moderni pomorski rat, moderna tehnika kopnenog ratovanja — sve se to ne može zamisliti bez najšire primene radiotehnike.

A radiotehniku je, naravno, prigrllila i obaveštajna služba, nalazeći u njoj svoje idealno sredstvo za prenošenje informacija.

Radiotehnika — oružje obaveštajne službe

Kao što svako drugo oružje — a upotreba radio-talasa u vojne svrhe i za obaveštajnu službu i nije drugo do t — svojom pojavom pokreće odmah na stvaranje protivoružja, tako je i primena radiotehnike u vojne svrhe i za ciljeve obaveštajne službe pokrenula stvaranje tehničke aparature i izvežbanih kadrova koji su imali da grade odbranu od dejstva radio-talasa. Odbrana od protivničke radio-službe, primenjene za obaveštajne ciljeve, razvijala se i tehnički usavršavala naporedno sa razvojem obaveštajne primene radiotehničkih mogućnosti. Prenosna, zakamuflirana otpremna radio-stanica, ugrađena u neupadljiv kofer, u radio-prijemnik, u kakvu električnu instalaciju, izazvala je konstruisanje pokretnih gonio-metriskih sprava, aparature za iznalaženje radio-predajnika, za njihovo lokalizovanje ili za ometanje njihovih emisija.

Borba obaveštajnih službi u oblasti radiotehnike potstakla je čitavo mnoštvo pronalazaka kojima je cilj bio, s jedne strane, da usavrše emisionu tehniku, a, sa druge, da ta usavršavanja ponište protivrjeđstvima. Ona je, u isto vreme, otvorila obaveštajnoj službi novo polje rada. Ne samo u pogledu prenošenja obavještenja već i na širokom području uzajamnog nadmudrivanja, podmetanja i ometanja.

Kao jedan od puteva za ulaženje u trag protivničkim obavještajnim linijama ili za stvaranje sopstvenih, kao jedno od područja na kojem špijunaža usavršava svoje metode, a kontrašpijunaža teži da prodre u obavještajne kanale svoga protivnika, kao oblast u kojoj su date široke mogućnosti za poturanje dezinformacija i za neposredno uticanje raznim poturanjima i varkama, — radiotehnika je u Drugom svjetskom ratu postala nerazdružnim sastavnim delom svakog obavještajnog aparata. Postala je specijalnim sektorom obavještajne službe i obavještajne tehnike.

Radio u nemačkoj obavještajnoj službi

Abwehr je pri svojoj berlinskoj centrali imao zasebno odeljenje za radiotehnička proučavanja i usavršavanja i za primenu radiotehničkih pronalazaka. Pri svakom od većih Abwehr-ovih centara u Nemačkoj i okupiranim zemljama po-

stojale su posebne radiotehničke ustanove, skopčane sa prijemnim i predajnim stanicama. Preko njih je tekao međusobni saobraćaj, preko njih su održavane veze sa podređenim ograncima i isturenim agentima. Agentura Abwehr-a se nije mogla zamisliti bez radio-veza kojima je i najistureniji punkt na terenu bio spojen sa centrima koji su se koristili njegovim obaveštenjima.

Pri Abwehr-ovim ustanovama osnovane su, uz njihove radiotehničke oteke, agentske škole u kojima su se pripadnici agenture obučavali u radiotelegrafiji. Uz terenskog agenta stupio je svugde radiotelegrafista. Štaviše, težilo se da što veći deo agenture stekne potrebna znanja, tako da se svojstvo informatora i donosioca obaveštenja spoji sa svojstvom radiotelegrafiste. Kao- u svima obaveštajnim službama, tako je i u Abwehr-ovoj organizaciji izgrađivan tip radio-agenta.

Za Jugoslaviju je od naročitog značaja bio veliki rukovodni radio-centar Abwehr-a u Beču, »Abwehrfunkleitstelle«. To je bila centralna ustanova za celu jogoistočnu Evropu. Njoj su tekle sve radio-veze, ona je obrazovala mnogobrojne kurseve za agenturu iz svih zemalja evropskog Jugoistoka i Juga, ona je snabdevala radiotelegrafske kurseve Abwehr-ovih ogranaka — naprimer onih u Jugoslaviji — svojim nastavnim osobljem. Potcentar, vezan sa bečkom centralom, postojao je u Beogradu.

Obaveštajna služba Glavne uprave bezbednosti Reich-a imala je, takođe, svoj radio-centar. Bio je smešten idilično, u velikoj vili kraj jezera Wannsee-a na periferiji Berlina. Po tome jezeru je i nosio naziv »Wannseeinstitut«. Kaoi što su se ustanove i organi vojne obaveštajne službe koristili u najvećoj meri radio-vezama, tako- isto- je i obaveštajni aparat RSHA izgradio radio-službu, sve do u svoje niže ogranke i isturene agente.

I sve te mreže, isprepletane linije koje su kroz etar prenosile informacije od najveće tajnosti u jednome, i naloge najpoverljivije prirode u drugome pravcu, postale su nerazlučnim delom obaveštajne delatnosti Abwehr-a i RSHA — svugde u svetu, svugde u Evropi, pa i svugde gde je radila obaveštajna služba na teritoriji Jugoslavije.

Kao što se nemačka obaveštajna služba služila radio-vezama u svojoj delatnosti, tako isto je i protivnik, protiv koga

se borio njen kontraobaveštajni sektor, upotrebi avao radio-tehnička sredstva.

Za tri glavna objekta se interesovala nemačka služba koja je imala zadatak da prati protivnički radio-saobraćaj u Jugoslaviji. Posmatrano sa više tačke rukovođenja operacijama u Evropi, od naročitog je značaja bilo praćenje radio-veza britanske obaveštajne službe, koja je svoje agente smestala ponajviše u četničke štabove ili ih ubacivala na okupiranu teritoriju. Sastavnim delom britanske obaveštajne službe smatrana je i radio-služba u okviru organizacije DM, koja je davala podatke bilo neposredno britanskim agentima i obaveštajnim oficirima, bilo višim štabovima DM, odakle bi one našle svoj put u britanske obaveštajne centre.

Drugi objekt je predstavljao unutrašnji radio-saobraćaj među četničkim štabovima, i bez obzira na eventualnu vezu sa britanskom obaveštajnom službom. Po nemačkom shvatanju, organizacija DM je mogla u promenjenoj situaciji da postane britanski saveznik, britanska ekspozitura i da u pogodnom trenutku stupi u dejstvo protiv okupacionih snaga, — prilikom desanta na teritoriju Balkana ili u kakvom drugom strategijski pogodnom momentu. Zato je nemačka obaveštajna služba praćenjem četničkog saobraćaja držala organizaciju DM stalno pod kontrolom, pa i kada je sa njom sarađivala.

Treći objekt je bio radio-saobraćaj snaga NOV i POJ, koji je u ovome ratu u etru postao važan učesnik naročito od 1943 godine, kada su partizanske jedinice i formacije NOV počele da se snabdevaju radio-stanicama u većoj meri. Kako je rat odmicao, tako je postepeno taj kompleks postao najvažnijim, potiskujući na jugoslovenskoj teritoriji sve ostale.

Jedinice za prisluškivanje

Tipično je za strukturu nemačke obaveštajne službe što prisluškivanje protivničkog radio-saobraćaja nije bilo vezano za Abwehr, niti je predstavljalo u većoj meri zadatak aparata Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Za tu svrhu je formiran posebni aparat koji je bio naslonjen na Wehrmacht-ovu službu veze.

Specijalne jedinice za prisluškivanje, formirane u sastavu Wehrmacht-ovog aparata za vezu, bile su najkonspirativniji

deo obaveštajne službe Trećeg Reich-a. Mere predostrožnosti, kojima je trebalo sprečiti da bilo ko izvan najužeg kruga lica sazna za egzistenciju ove prislušne službe, sprovedene su na najrigorozniji način. Niti su u zgrade u kojima su te jedinice bile smeštene smela — sem posvećenih — da ulaze lica koja joj nisu pripadala, niti su njihovi izveštaji smeli da se pojavljuju ma gde izvan kruga najviših organa kao izveštaji prislušne službe, niti su takve jedinice dodeljivane štabu nižem od armije ili vojne grupe.

Oficiri bezbednosno-policiske službe koji bi po dužnosti dobijali one izveštaje što su ih interesovali u njihovom zvaničnom delokrugu bili su naročito obavezni da čuvaju o tome najstrožu diskreciju. U Beogradu je tako, sem Zapovednika Sipo i SD-a, za postojanje ove prislušne službe znao jedino još njegov zamenik i šef odeljenja Gestapo-a u njegovom nadležstvu, kao i oficir za vezu koji je lično primao izveštaje od rukovodioca prislušne službe. Odmah pošto bi bio pročitao, izveštaj je trebalo pod ličnom odgovornošću uništiti. Ako je za dalju obradu bio potreban kakav ispis, onda se on morao stilizovati kao da vest potiče od nekog agenta. Čak je i stavljana napomena da se obaveštenje ne sme iskoristiti za hapšenje pre određenog roka, jer bi pre toga hapšenje moglo tobože ugroziti agenta.

Na Dedinju, u maloj, mirnoj ulici koja se odvaja od širokoga bulevara, smestila se u rano proleće 1942 godine u nekoj vili grupa nemačkih vojnika. To su bili tihi i neupadljivi ljudi koji se u okolini nisu mnogo primećivali. U njihovu je kuću retko kad dolazio kakav posetilac.

Bio je to vod specijalne prislušne službe iz sastava Wehrmacht-ove službe veze. Na čelu mu je bio poručnik Wollny. Vod je bio detaširan iz sastava bataljona koji se pod komandom potpukovnika Andrae-a nalazio u Solunu, pridružen štabu Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok.

Wollny-eva jedinica je smestila svoje aparature, svoje antene i goniometriske sprave u samoj zgradi, tako da se spolja ništa nije moglo primetiti o onome što se unutra radilo. Nezavisna od svih ostalih vojnih ustanova u okupiranoj Srbiji, jedinica poručnika Wollny-ja bila je podređena neposredno Vojnom zapovedniku Srbije.

Čim je poslušna jedinica stigla u Beograd, Vojni zapovednik je izdao strogo poverljivu naredbu: za sve radnje u

vezi sa hvatanjem protivničkih radio-stanica nadležna je isključivo ona. Akcija protiv takve stanice srne se sprovesti jedino po odobrenju Vojnog zapovedm -a. Ako bi se pri nekoj akciji slučajno naišlo na kakve radio-stanice, knjige radiograma, šifarske ključeve i sličan materijal, trebala je sve to hitno kurirom uputiti Vojnom zapovedniku. Zabranjeno je bilo da se taj materijal prethodno pregleda. Čak i hapšenja radiotelegrafista, kurira sa šiframa i drugih lica u vezi sa protivničkim radio-stanicama smela su se vršiti jedino uz odobrenje Vojnog zapovednika, a po mogućnosti u saradnji sa pripadnicima jedinice poručnika Wollny-ja. Svakako su, međutim, pripadnici te jedinice bili nadležni da sprovedu saslušanja takvih hapšenika. Uhapšena lica za koja se tek posle hapšenja saznalo da imaju kakve veze sa protivničkom radio-službom imala su odmah da budu upućena Vojnom zapovedniku, bez daljeg saslušavanja.

Na taj je način sve što se ticalo kontraobaveštajnog rada protiv protivničkog radio-saobraćaja bilo oduzeto od nadležnosti svih ostalih vojnih i policiskih organa. Rezultat je bio da je zaista očuvana potpuna konspirativnost prislušne službe i njene delatnosti.

Od naročite važnosti je bio i rad Wollny-ja na terenu. On je raspolagao posebnim pokretnim goniometrskim stanicama i stručnjacima koji su njima rukovali. Na terenu su te stanice nastojale da lokalizuju radkn-otpremnik protivničke obaveštajne službe ili protivničke službe veze. U kući na Dedinju sedeli su stručnjaci koji su obavljali štabni posao. Bili su tu specijalisti, naročito obučeni u dešifriranju, u svemu što se ticalo radiotehnike i prenošenja vesti kroz etar. Tu su bili i tumači, poznavaooci onih jezika na kojima se posmatrani radio-saobraćaj razvijao.

Kada je, u jesen 1943 godine, u Beogradu bila ustrojena Vrhovna komanda Wehrmacht-a za Jugoistok, iz Soluna se preselio i starešina kome je Wollny bio podređen, potpukovnik Andrae, sa svojim bataljonom. Prislušnim radom na Balkanu, kojim se dotle bilo dirigovalo iz Soluna, upravljalo se otada iz Beograda.

Nije, međutim, bataljon potpukovnika Andrae-a bio jedina jedinica koja se bavila prislušnom službom. Kao što je imala kopnena vojska svoje jedinice za vezu i u njima svoje specijalne prislušne jedinice, tako je isto i vojno vazduhoplov-

stvo bilo ustrojilo svoju posebnu prislušnu službu. Vazduhoplovne prislušne jedinice specijalizovale su se naročito' na one veze prisluškivanja protivničkog saobraćaja koje su stajale u vezi sa vazдушnim operacijama. Tako su se one na teritoriji okupirane Jugoslavije usredsredile na praćenje radio-veza britanskih obaveštajnih oficira, spuštenih na tu teritoriju, sa njihovim centrima na Srednjem Istoku. To je bilo i logično. Informacije koje su ti oficiri slali radiotelegrafskim putem svojim centrima pretvarale su se redovno u akcije britanskog vazduhoplovstva. Prema njihovim izveštajima vršilo je to vazduhoplovstvo bombardovanja, spuštalo materijal ili bacalo nove padobrance. Pa i miniranje Dunava je sprovedeno iz vazduha.

Tako je došlo do izvesne podele rada između bataljona potpukovnika Andrae-a, koji je nosio neupadljiv naziv »Na 4« (kratica za »Nachrichtenaufklaerungsabteilung«, to jest izviđačko odeljenje za vezu), i vazduhoplovne prislušne jedinice, čiji je, ponešto rogovatni, naziv bio »Luftwaffenfunkueberwachungskompanie z. b. V. 1.« (prva vazduhoplovna četa za specijalnu upotrebu i kontrolu radio-saobraćaja). Potpukovnik Andrae je sa svojim aparatom kontrolisao radio-veze organizacije DM. Vazduhoplovna prislušna četa se posvetila britanskim obaveštajnim oficirima i njihovim radio-predajnicima.

Sem ovih dveju prislušnih jedinica postojala je još jedna, u štabu komandanta 2 tenkovske armije, generala Rendulic-a, u Vrnjačkoj Banji. Ova je naročito pratila radio-veze NOV i POJ. Najzad je i sam centar službe za prisluškivanje radio-saobraćaja, koji je postojao kod komande službe veze pri Vrhovnoj komandi Wehrmacht-a — čiji je jedan ogranak za Jugoistok imao sedište u Beču —, isturio u Beograd svoju ispostavu. Ona je imala, vrlo verovatno, funkcije stručnog pretpostavljenog organa prema ostalim prislušnim grupama na teritoriji Balkana.

Ove posebne prislušne ustanove nisu bile samo grupe specijalista koje svojim aparatima teže da uhvate, tražeći po skalama prislušnih sprava, radio-stanice protivničke službe veze i neprijateljskih obaveštajaca. Zadatak prislušne službe je bio mnogo širi. On je imao- i svoja strategiska obeležja. Baš zbog toga su prislušne jedinice bile vezivane samo za najviše operativne komandante Wehrmacht-a.

Kada bi se otkrilo postojanje kakve protivničke radio-stanice, nužno se pojavilo nekoliko pitanja. Prvo od njih je bilo: treba li stanicu sprečiti u njenom radu ili je ostaviti da neometano djeluje i učiniti sve da njen rukovodilac ne posumnja da mu je prislušna služba na tragu. Ova druga alternativa bi se izabrala onda kada bi koristi za sopstvenu obavještajnu službu od ukopčavanja u protivničke radio-veze bile veće od šteta po sopstvene ciljeve i operacije koje bi proistekle kao rezultat delatnosti te protivničke stanice. Trebalo je odmeriti da li bi bilo korisnije da se spreči protivnička stanica u daljem davanju informacija protivničkom obavještajnom centru, ili da se ona ne ometa, nego da se redovno prate njene emisije.

Ovo pitanje se moglo rešavati samo individualno!, posebno za svaku od otkrivenih stanica, uzimajući u obzir sve komponente i sve elemente koji su mogli biti potznati jedino najvišem Wehrmacht-ovom komandantu na određenom bojištu. Pritom je bilo važno i saznanje, iskustvom stečeno, da će jednom otkrivena i zarobljena stanica biti ubrzo nadoknađena drugom, koju će opet morati prislušne jedinice mučnim naporima tek da traže, da lokalizuju, pa da zatim planiraju način za njeno uklanjanje.

Ako šteta za sopstvene interese nije bila isuviše velika, često je za nemačko vojno rukovodstvo' bilo zanimljivije da čuje šta javljaju stanice protivničke obavještajne službe nego da ih uništi. Naposljetku, to je bio gotovo jedini put — pored ne uvek sigurnog puta ubacivanja agenata u protivničku obavještajnu službu — kojim se moglo saznati kakvim obavještenjima raspolaže protivnik, šta zna, šta planira, šta ga naročito interesuje. Doista, pitanje o postupku sa otkrivenim radio-stanicama bilo je skopčano sa mnogo uslova, mnogo uzajamnog odmeravanja razloga koji su govorili za ovakvo ili onakvo rešenje. Ako bi se tu umešala ma koja druga vlast ili komanda sem najvišeg odgovornog komandanta na pojedinom velikom sektoru, postojala bi mogućnost da odluka bude pogrešna ili da ne bude u skladu sa taktičkim interesima datog bojišta.

Time je delatnost prislušne službe izdignuta na nivo pomagača najviših Wehrmacht-ovih komandnih ustanova. Oni su, odlučujući o preduzimanju akcije protiv pojedine protivničke radio-stanice, mogli izazvati kod protivnika određenu reakciju, — bilo da ga uvere da neometano može sprovesti

izvesne operacije ili pokrete koji bi se nametali i izveštaja kakve od njegovih radio-stanica, bilo da spreče izvesne njegove mere i akcije. Postupak prema otkrivenoj radio-stanici mogli su visoki Wehrmacht-ovi komandanti da sprovedu izvesne taktičke poteze u skladu sa svojim strategiskim planiranjem.

»Radio-igre«

Još važnija je, međutim, bila uloga radioprislušne službe u takozvanim »radio-igramama«. Pod tim nazivom, pod terminom »Funkspiele«, podrazumevalo se u žargonu nemačke obaveštajne službe upotrebljavanje protivničke radio-stanice za sopstvene ciljeve, u svrhu dezinformacije protivnika. Time su se bavili specijalisti nemačke obaveštajne službe i vojne i političke odnosno SS-ovske.

Glavni problem pri ovom poslu je bilo »obrtanje« uhvaćenog protivničkog radio-agenta. Pre svega, radiotelegrafisti, pogotovu oni koji su naročito uvežbani i koji sačinjavaju gro isturene agenture u ratu, imaju svoj karakteristični način davanja emisije, svoj stil u rukovanju tasterom. Kao što se može identifikovati rukopis određenog lica, tako isto može uvežbano uho identifikovati stil kucanja određenog radiotelegrafiste. Istina, postojala je mogućnost da neki stručnjak pomno prati duže vreme rad otkrivenog agenta i da uvežba tačno podražavanje njegovoga stila. Ipak, to zahteva specijalne pripreme i specijalnu stručnost, a ne isključuje neprijatna iznenađenja, pogotovu ako se tome doda još i specijalni znak, ugovoren između radio-agenta i njegovog centra, kojim bi agent stavio na znanje da radi pod prinudom i da je njegova vest neprijateljska dezinformacija. Obrnuto, postoje i ugovoreni znaci koji se neprimetno ubacuju u tekst emitovanog radiograma, a kojima se dokazuje njegova autentičnost, odnosno da radiotelegrafista emituje potpuno slobodno. S toga je razloga za uspeh u »radio-igramama« uvek bilo od naročite važnosti da se, na odgovarajući način, otkriveni protivnički agent pridobije, a ne da se on zameni sopstvenim radiotelegrafistom.

U praksi, »obrtanje« agenata nije bilo uvek moguće. Poznati su iz delatnosti nemačke obaveštajne službe za vreme rata slučajevi u kojima su sa emisijom stanicama radili

»obrnuti« protivnikovi agenti. A bilo je — pored dodirnutih teškoća — i slučajeva u kojima bi radiotelegrafista nemačke obaveštajne službe produžio delatnost otkrivenog i uhvaćenog protivničkog agenta, koji je odbio »obrtanje«.

»Radio-igre« je, u vezi sa krupnim značajem koje su one mogle imati, mogao naređivati samo najviši komandant na datom bojištu ili na datom sektoru. Gde je pitanje takvog pothvata bilo u nadležnosti aparata RSHA — a takvih je slučajeva bilo specijalno u okupiranim zemljama zapadne Evrope, gde je intenzivno delovala kontraobaveštajna služba Gestapo-a, — pitanje »radio-igara« potpadalo je pod nadležnost najviših rukovodilaca nemačkog bezbednosno-policiskog aparata, a svakako uvek u vezi sa zainteresovanim vojnim komandama. Od ovog poslednjeg je bilo izuzetaka ako je služba RSHA želela da izvede neki svoj specijalni obaveštajno-politički efekt.

Poznate su dve velike radio-obmane koje je izveo nemački obaveštajni aparat u zapadnoj Evropi. Jednu od njih, operaciju »Nordpol« (»Severni Pol«), sprovela je nemačka vojna obaveštajna služba u Holandiji. Njome je izigrana britanska obaveštajna služba time što su goniometriskim metodima specijalnih jedinica bile otkrivene tajne radio-stanice britanskih agenata, a glavni radiotelegrafista bio- pridobijen da produži svoju delatnost, dajući svojoj britanskoj vezi tekst koji je dobijao od svojih novih nemačkih nalogodavaca. Ova je »radio-igra« proširena na celu holandsku teritoriju. Postepeno- su funkcionisale na njoj mnogobrojne radio-stanice koje su posluživali nemački agenti, a koje je britanski centar za vezu sa njima smatrao svojim obaveštajnim uporištima.

Tim putem je nemačka obaveštajna služba praktički paralisala delatnost celokupnog britanskog aparata koji je sarađivao sa holandskim pokretom otpora. Britanski padobranski agenti su bili pohvatani, pa su, štaviše, i naručivani. Dočekivali su ih, pri iskakanju iz aviona, organi nemačke kontraobaveštajne službe. Naručivane su i velike količine diverzantskog materijala, koje su tačno po porudžbini padale na mesta gde su ih čekali nemački organi. Da bi igra bila još verodostojnija, Abwehr je svojim kanalima prebacio preko Španije i neke britanske oficire koji su se krili u Holandiji; ovi pritom nisu znali da su celo vreme pod nemačkom prismotrom

i da im je bekstvo u Španiju i povratak u Englesku aranžirala nemačka obaveštajna služba.

U vezi sa tom »radio-igrom«, Abwehr je fingirao i sabotažne pothvate u Holandiji, koje su mogli zapaziti i širi krugovi stanovništva. Tako je pothranjivao obmanu, koja je funkcionisala sve do avgusta 1943, oko godinu i po dana. Na kraju su dvojica od mnogobrojnih zarobljenih britanskih agenata uspeli da pobegnu i da se prebace u Englesku. Time je igra bila, najzad, otkrivena i ona je, posle izvesnog vremena, obustavljena pošto je nanela savezničkim naporima u Holandiji izvanredno teške udarce, a snabdela nemačku vojnu obaveštajnu službu velikim količinama dragoceniog materijala, od plastita do motornih točkova i od tačnih podataka o taktičkim namerama do živih padobranskih agenata.

Sličnu je radio-obmanu organizavao Gestapo iz Francuske, naročito iz oblasti Ardena. Specijalista Gestapo-a za te pothvate bio je SS-major Kopkow, koji je pre rata dolazio i u Jugoslaviju da zajedno sa jugoslovenskim organima ispita slučajeve koje je britanska obaveštajna služba organizovala protiv nemačkih transporata i u vozovima koji su prelazili na teritoriju Reich-a, Kopkow je radio sa ogromnom mrežom agenata koja mu je omogućavala da stavi ruku na mnoge organe britanske obaveštajne službe u Francuskoj. Preko svoje agenture prodro je i u francuski pokret otpora, u »Maquis«, pa i u samu britansku obaveštajnu mrežu.

Kopkow je uspeo da »obrne« izvestan broj britanskih agenata i da ih iskoristi za »radio-igre«. Pritom se Gestapo držao načela da sa dezinformacijama pomeša tačna obaveštenja, naročito takva koja su se ticala pojava koje su se mogle kontrolisati i drugim putevima. Dešavalo se da nije mogao¹ bez teškog oštećenja nemačkih interesa da pruži centru u Londonu, sa kojim su operisali njegovi potureni agenti, one informacije koje je taj centar tražio. U takvim bi slučajevima Kopkow pribegavao davanju izveštaja, o drugim temama, uz napomenu da primljeni nalog još nije mogao biti izvršen, ali da se umesto zatraženih upućuju informacije o drugim zbivanjima i činjenicama.

I tu je, isto kao i u Holandiji, izvršeno nekoliko fiktivnih sabotaža, često i takvih koje su doista nanele izvesne štete nemačkim instalacijama. Te su sabotaže, zatim, objavljivane uz veliki publicitet, tako da je poverenje britanskog obave-

štajnog centra u Londonu prema poturenim vezama bilo pot-
hranjivano i očuvano. Isto tako je tim putem nemačka agen-
tura davala Londonu i uputstva za vazdušne napadi na od-
ređene sektore, prikazujući da se tamo, tobože, nalaze važna
tajna postrojenja ili koncentracije.

Kao u slučaju operacije »Nordpol«, tako je i preko mreže
u Francuskoj traženo od Britanaca da bacaju na određena
mesta — prvenstveno u Ardenima — diverzantski materijal.
Oko 17.000 mašinskih pištolja je, između ostalog, tim putem
stiglo u nemačke ruke. Isto tako su dolazile i ogromne koli-
čine plastičnog eksploziva, koje su bile dovoljne da se njime
snabde nemački diverzantski aparat na drugim frontovima,
naprimer, u Jugoslaviji. Vazdušnim putem je dolazila i opre-
ma, dolazile su namirnice, cigarete, pića. Dešavalo se da su
zatraženi i viši britanski oficiri, tobože potrebni da organi-
zuju veće akcije. I ove goste s neba dočekali su nemački or-
gani na mestima gde su padobranima bili spušteni.

Od 1944 godine, kada je britanska obaveštajna služba pre-
ko svojih veza sa francuskim pokretom otpora počela da pri-
prema svoju mrežu za postojeću invaziju, poturene nemačke
linije su se ukopčale i u ove pripreme. Tako je RSHA saznao
blagovremeno, primivši ugovorene lozinke iz Londona, da
pretstoji invazija. Obavešten je čak i o vremenu kada je tre-
balo da do nje dođe. Mesto iskrcavanja savezničkih trupa nije
javljeno, ali je prebacivanje težišta naređenih sabotaža prema
poluostrvu Contentin ukazivalo na područje gde će biti izvr-
šen veliki saveznički desant.

Međutim saznanja koja su tim putem bila stečena paralizi-
sana su akcijom britanske obaveštajne službe. Ova je bila
ugradila svog agenta u agenturu Abwehr-a, godinama pre
nego što je došlo do invazije. Reč je o švedskom inženjeru
koji je za sve vreme rata davao Abwehr-u izveštaje izvanred-
nog kvaliteta, tako da je bio stekao nenarušljiv ugled apsolut-
no pouzdanog informatora. Sve je to bilo učinjeno samo zato
da bi se preko tog agenta mogao, u odlučujućem trenutku,
servirati nemačkoj obaveštajnoj službi izveštaj koji bi je tada
doveo u sudbonosnu zabludu. Taj je lažni izveštaj došao u kri-
tičnom momentu, neposredno pred invaziju. On je, zaista,
obmanuo Hitler-ov »Glavni stan« i omeo da se ostale infor-
macije pretvore u odgovarajuće protivmere, koncentrisane u
pravom pravcu. Dajući taj poslednji, lažni izveštaj — posle

bezbrojnih pravih i tačnih informacija — Švedanin je izvršio svoj zadatak.

Sa danom invazije Hitler je lično naredio da se obustavi najveći deo »radio-igara« prema britanskoj obaveštajnoj službi, ukoliko ove nisu održavane prema Severnoj Africi. Time je akcija obmanjivanja kroz etar iz Ardena praktički prestala.

Teže je bilo nemačkoj kontraobaveštajnoj službi da zavara sovjetske obaveštajne centre. Sovjetska je služba od svojih agenata tražila strogu disciplinu i ograničavanje na one zadatke koje im je konkretno postavljala. Tu nije bilo moguće da se umesto zahtevanih pružaju druge informacije, kao što je to rađeno sa britanskom obaveštajnom službom. Svako skretanje sa linije koja je agentu bila naređena izazvalo bi nepoverenje centra u SSSR. Ipak je, i pored toga, nemačka služba uspeła da izvede i na tu stranu nekoliko više ili manje uspešnih »radio-igara«.

Najveći uspeh u tome pravcu pretstavlja velika radio-obmana koja je imala zadatak da spreči početak odlučujuće sovjetske ofanzive u zimu 1944—1945 godine, da bi nemačko vojno rukovodstvo dobilo predaha za svoju operaciju planiranu na zapadnom frontu. Da bi izveli taj zadatak, agenti su izveštavali Moskvu o pokretima nemačkih jedinica i o neprestanom železničkom saobraćaju sa zapada prema Poljskoj. Izveštaji su, u osnovi, bili sasvim tačni. Zaista su pravcima prema frontu u Poljskoj išli vojni transporti i pokretane su jedinice. No tu su bile u pitanju stalno iste formacije koje su šetane vozovima, kako bi se prikazalo tobožnje koncentrisanje nemačkih snaga na poljskoj teritoriji. Isto tako su doista odlazili vozovi, tobože natovareni ratnim materijalom, u vrlo velikom broju prema Istočnom frontu. Međutim ti su vozovi bili sastavljeni od praznih vagona, što se nije moglo utvrditi, jer su bili blombirani.

Zaista je zimska ofanziva Crvene armije počela tek januara 1945 godine, a nemačka obaveštajna služba je smatrala da je predah od nekoliko meseci, do njenog početka, dobijen zaslugom njene radio-obmane.

Radio-obmana • Jugoslaviji

U Jugoslaviji je, u prvim mesecima narodnog ustanka pokušavana radio-obmana emisijama tobožnje partizanske radio-stanice koju je, u vezi sa nemačkim organima, bio organizovao u Beogradu upravnik kvislinške policije Dragomir Jovanović. Ova je stanica dosta vesto davala dezinformacije, prikazujući montažama kako se, tobože, nalazi na terenu. Ponekad bi njene emisije bile iznenada prekinute. Slušaoci bi kroz etar preko svojih prijemnika čuli detonacije, pucjavu i, najzad, glas spikera koji bi zadihano i na brzinu zaključivao emisiju. Posle dva ili tri dana otpočela bi stanica da dejstvuje, tobože, sa nekog drugog mesta.

Cilj dezinformacija lansiranih preko Jovanovićeve »partizanske radio-stanice« bio je da se, s jedne strane, dovedu u zabunu partizanske grupe i pripadnici NOP-a, a, s druge, da se provokacijama sprovodi propaganda protiv narodnog ustanka. Tako su preko te stanice namerno davane vesti koje su bile toliko očevidno neistinite da je to mogao primetiti i najneprosvećeniji slušalac. Ovaj bi odatle morao izvući zaključak da se partizani služe u svojoj propagandi najglupljim i najprimitivnijim lažima. Spiker radio-stanice, policijski komesar Uprave grada Beograda Šterić, obavljao je svoj posao prilično spretno, ali je ipak vrlo brzo u krugovima NOP-a i srpske javnosti stanica bila dekonspirisana. Organizacijama KPJ i partizanskim jedinicama signalizirano je da je tu posredi provokacija. Tako je, posle kraćeg dejstvovanja, rad sa lažnom radio-stanicom obustavljen.

Drugi slučaj radio-obmane koji je poznat na jugoslovenskoj teritoriji takođe je vršen iz Beograda. Tu je bila posredi prava »radio-igra« Uprave VI RSHA, dakle — centrale nemačke političke obaveštajne službe. Ova je operacija bila uperena protiv poljske emigracije i njenih centara na Srednjem Istoku, koji su stajali u vezi sa britanskom obaveštajnom službom. U svrhu sprovođenja te obmane došao je iz Berlina u Beograd SS-poručnik Erich Goli, zajedno sa radiotelegrafistom, poljskim agentom koga je nemačka obaveštajna služba bila »obrnula«. Ukopčan u ovu »radio-igru«, Goli ju je produžio iz Beograda. Stanica kojom je manipulisao agent predstavljala se kao radio-stanica poljskog pokreta otpora. U sledstvu ove obmane je Goli, kako izgleda, putovao i u Ca-

Britanski obaveštajni oficiri koji su, snabdeveni radio-stanicama, operisali na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji bili su naročiti objekt interesovanja nemačke kontraobaveštajne radio-sluzbe. Na fotografiji: major Rootham, britanski obaveštajac koji je operisao u Homolju

rigrad, gde se nalazio obaveštajni centar sa kojim je održavao radio-vezu. Pojediniosti o njegovoj igri nisu poznate, niti se ta igra, u suštini, ticala jugoslovenske teritorije.

Koliko je poznato, nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji nije organizovala nijednu »radio-igru«, bar ne iole u većem stilu. Tu se delatnost specijalnih prislušnih službi ograničila na praćenje protivničkog radio-saobraćaja, na lokalizovanje stanica, i, povremeno, na pripreme i izvršenje njihovog hvatanja i zarobljavanja.

Britanski obaveštajni organi koji su dejstvovali sa jugoslovenske teritorije mahom su bili pri četničkim štabovima. S obzirom na neprohodnost i zabačenost terena na kojima su se ti štabovi nalazili, i samo tačno lokalizovanje stanica predstavljalo je veći problem. Njihovo hvatanje na način koji bi obezbedio mogućnost otpočinjanja »radio-igre« bilo je praktički onemogućeno. Na prilaznim putevima u šumskim i brdovitim krajevima gde su se nalazile radio-stanice britanskih agenata, goniometriski kola bi padala odmah u oči. Isto tako bi stanovništvo, naklonjeno Saveznicima, neodložno signaliziralo svako upadljivo kretanje ma i najmanje grupe nemačkih vojnika u blizini područja na kojem bi se nalazili Britanci.

Iako je, istina, u nekoliko mahova došlo do zarobljavanja britanskih radio-stanica i njihovih rukovalaca, takve operacije nikad nisu mogle biti sprovedene s tom brzinom i efikasnošću koje bi onemogućile da radio-stanica produži rad sa centrom na Srednjem Istoku, a da to ne bude odmah tome centru preko kakve druge stanice javljeno kao nemačko podmetanje.

Slučaj »506«

Ako nije organizovala radio-obmane, nemačka kontraobaveštajna služba je, bar, lokalizovanjem i otkrivanjem nekoliko važnih stanica koje su izveštavale britanske centre, postigla neke značajnije uspehe.

Oko sredine 1942 godine primetila je prislušna služba poručnika Wollny-ja da se u Beogradu pojavila nova otpremna stanica koja je, očevidno, stajala u vezi sa štabom DM. Dotle je već bila poznata jedna radio-stanica koja je u rejonu Beograda opštila sa četničkom vrhovnom komandom. Međutim

kod nje je bilo posredi prenošenje unutrašnjih direktiva i izveštaja, iz kojih su se prisluškivanjem mogle sticati potrebne informacije o ustrojstvu i radu organizacije DM. Zato je — kao i velik broj drugih četničkih stanica — ovaj predajnik samo praćen, da bi tim putem nemačko vojno rukovodstvo u Srbiji došlo do podataka. Nova stanica, međutim, razvila je specijalnu delatnost, mnogo življu i obimniju. Njen materijal nije mogao, u prvi mah, da bude dešifrovan, jer je upotrebljavana naročito složena šifra. Zato su njeni radiogrami duže vreme sakupljani, sve dok ih nije prikupljeno dovoljno da bi specijalisti pri^služne službe mogli pristupiti dešifrovanju.

Imali su uspeha. Utvrđeno je da je, doista, u pitanju otpremnik koji je davao britanskoj obaveštajnoj službi izvanredno važne i obimne izveštaje, a sem toga obaveštavao i glavni četnički štab o stvarima koje su se ticale njega. Radiogrami su bili potpisani šifrom »506«. Po njoj je prislušna služba nazvala tako i samu stanicu.

Kada je uspelo dešifrovanje, u rukama prislušne službe se nalazilo preko 200 radiograma različite sadržine. Veći deo je bio od krupnog obaveštajnog značaja. Između ostalog, u njima je javljano:

- o posebnim ciljevima koje savezničko vazduhoplovstvo treba da bombarduje;

- o vozovima i transportima vojske i materijala koji su prolazili kroz Beograd u oba pravca, sa najtačnijim podacima o kretanju tih vozova i o materijalu i trupama koji su njima prebacivani;

- o raznim fabrikama, specijalno iz sektora vazduhoplovne industrije, sa svima pojedinostima o njihovom radu, uključujući i podatke o stanju na zemunskom aerodromu;

- o sprovedenim sabotazama na železničkim vagonima i postrojenjima fabrika koje su u Beogradu radile za nemačku ratnu industriju, naročito o upotrebi kuglica sa šmirglom koje su omogućavale neprimetno ali temeljito onesposobljavanje ležaja, a time i železničkih vagona ili mašina;

- o rezervama goriva u rezervoarima i skladištima u području Beograda, o dolasku tankera sa tečnim gorivom.

U tačnim podacima o ciljevima za bombardovanje u rejonu Beograda bile su, između ostalog, obuhvaćene sve ne-

mačke ustanove, štabovi i kasarne sa preciznim topografskim pojedinostima, detaljima o broju osoblja, o zadacima pojedinih ustanova, o imenima vodećih oficira i o merama koje su bile preduzete za protivavionsku odbranu. Zaista su prema tim podacima i vršena bombardovanja, između ostalog i prilikom punjenja i pražnjenja rečnih tankera na Savi i Dunavu.

Druga grupa radiograma obuhvatala je tehničke izveštaje i uputstva u vezi sa radio-službom. Tu su dati i podaci o telefonskoj i teleprinterskoj mreži Wehrmacht-a u Srbiji. Navođene su pojedinosti o svakome vodu i uputstva o tome kako se na vodovima mogu najbolje i najneupadljivije sprovesti sabotaze, a i kako se može izvesti priključak na te vodove radi prisluškivanja razgovora. Date su i političke ocene Nedićevog upravnog aparata, osobito u pogledu njihove lojalnosti kralju i emigrantskoj vladi.

Najzad, veći broj radiograma doticao se i pitanja finansiranja akcije DM. Iz njih se videlo da je neko nepoznato lice, označeno imenom »Ullmann«, glavni blagajnik preko koga je, između ostalog, vršena i razmena britanskih zlatnika.

Rad otpremne stanice »506« je bio toliki da je bilo jasno da je sa njim povezana obaveštajna organizacija koja ima svoje poverenike u svim kvislinškim nadležnostima, na železnicama, u industriji. Ta je organizacija, očigledno, preko štaba DM vršila špijunažu i sabotazu po nalogu britanske obaveštajne službe. Ova se služba koristila vezama organizacije DM za svoje ciljeve. Van sumnje je bilo da od nje potiču nalozi koje je obaveštajna mreža »506« izvršavala, a da njoj idu i izveštaji te radio-stanice.

Koliko je precizno informisala britanske centre tajanstvena stanica »506« proizlazilo je iz činjenice što su nemački transporti ljudstva i materijala bili stalno napadani na osnovu njenih izveštaja. Na putu između Beograda i Grčke pojavljivali bi se nad javljenim transportima britanski avioni koji su vršili napade bombama i mitraljiranjem. Na jednom mestu u Grčkoj, gde je železnička pruga prolazila blizu morske obale, osule bi vozove artiljeriskom vatrom čak i britanske podmornice koje bi izronjavale kraj obale.

U isto vreme je i sabotažna organizacija, vezana za radio-stanicu, nanosila štete železničkom parku: loptice sa šmirglom uništavale bi ležaje, osovine bi se zaribale, a isto tako su po garažama uništavana motorna vozila po istom sistemu.

Bilo je i sabotaža na telefonima i na teleprinterskim vezama. Sem toga je, najzad, stanica redovno javljala i o promenama u nemačkim komandama i o stanju okupacionih jedinica na srpskoj teritoriji.

U štabu generala Bader-a, koji je kao teritorijalni i operativni komandant okupacionih snaga u Srbiji imao da odlučuje o akcijama prema otkrivenim protivničkim radio-stanicama, razmotreno je pitanje: treba li stanicu »506« ostaviti da neometano produži svoju delatnost, kao što su ostavljene i druge otkrivene rad." "-stanice, ili štete od njenoga rada pretežu nad obaveštajnim koristima o slušanju njenih emisija. Utvrđeno je da se ne može sprečiti da emisije radio-stanice »506« dopru do prijemnika u štabu DM, a time i do britanske obaveštajne službe.

Ipak, pre nego što je data naredba da se postupi protiv same radio-stanice, učinjen je pokušaj da se obaveštajnim putem otkrije organizacija koja je stanicu snabdevala informacijama i koja je sprovodila sabotaže. Pokušaj je ostao bezuspešan.

Naposletku je, jednog dana, uhvaćen radiogram kojim je šef britanske misije u štabu DM izrazio stanici »506« svoju naročitu zahvalnost za neocenjive usluge koje je ona učinila britanskoj obaveštajnoj službi. I tako je, najzad, izdato naređenje da vod poručnika WolLny-ja svojim tehničkim sredstvima otkrije tačno sedište radio-stanice i da, uz asistenciju nadležnih organa, sprovede hapšenje lica koja su sa njom u vezi.

Bliska i daljna merenja bila su dotle već utvrdila da se otpremnik nalazi u samome Beogradu. Stavljeno je u pokret goniometrisko vozilo koje je, krstareći ulicama, sprovedo mnoštvo novih merenja za vreme dok je stanica »506« davala emisije. Rezultati tih merenja pokazivali su da se ona nalazi negde desno od gornjeg dela tadašnje Aleksandrove ulice, sadašnjeg Bulevara Revolucije.

Rukovodioci koji su radili u otpremnoj stanici bili su vrlo oprezni. Oni su menjali vremena svojih emisija, dajući ih čas danju, čas noću, tako da je traganje bilo dosta komplikovano. Pogotovu su iskrsavale neke teškoće zbog toga što je trebalo stanicu iznenaditi prilikom samog emitovanja, kako bi se po hvatala i lica koja sa njom stoje u vezi. Tako su ekipe poručnika Wollny-ja posebnim aparatima pretraživale ulicu po

ulicu, neupadljivo i kamuflirano, kako ne bi izazvale pažnju i pre vremena signalizirale opasnost osoblju stanice. Traganje je vršeno i danju i noću, i najzad je jedno veće nesumnjivo utvrđeno da radio-stanica emituje u nekoj kući, u mirnoj ulici utvrđenog rejona. Kuća je blokirana sa svih strana. U trenutku kada su organi hteli u nju da prodru, pojavio se na vratima mladi par, čovek i devojka.

Organizator i njegovi saradnici

Dragomir Tomašević, viši službenik ministarstva pošta i telegrafa Nedićeve uprave i šef njegovog telefonskog odeljenja, bio je jedan od najboljih stručnjaka u oblasti radio-tehnike i telefonskih uređaja kojim je ministarstvo raspolagalo. Bio je rezervni oficir, a posle sloma stare Jugoslavije stavio se na raspoloženje Nedićevoj upravi i produžio je rad na svome mestu. Štaviše, pošto je perfektno vladao nemačkim jezikom, održavao je i sve potrebne službene odnose sa nemačkim vlastima u ime Nedićevog ministra pošta i telegrafa. On je s tim vlastima pregovarao o svima tehničkim, organizacijskim, materijalnim i ostalim pitanjima u vezi sa telegrafskim i telefonskim postrojenjima u okupiranoj Srbiji. Nemačke vlasti su sa njim, kao istaknutim stručnjakom, vršile konsultovanja i svakad prilikom građenja ili premeštanja telefonskih ili teleprinterskih vodova.

Već početkom 1942 godine je Tomašević došao u vezu sa organizacijom DM, i to sa grupom koju je u Beogradu vodio major Žarko Todorović. Kao radiotehnički stručnjak uzeo je na sebe zadatak da organizuje radio-službu te grupe, pa je tako ustrojio i onu prvu radio-stanicu koju je ubrzo bio otkrio nemački prislušni aparat. Ta stanica je praćena, ali nije dirana pošto je, uglavnom, prenosila unutrašnje naredbe i izveštaje same organizacije DM, dajući Nemcima u isto vreme odličan pregled stanja organizacije i njenih veza.

Za svrhe te radio-stanice zavrbovao je Tomašević studenta Tihomira Jakšića, namestivši ga u ministarstvu kao crtača. Jakšić je radio sa otpremnikom, ali je, krajem 1942 godine, napustio Beograd posle hapšenja nekih pripadnika grupe DM kojoj je pripadao, bojeći se da i on ne padne u zator. Decembra 1942 godine se vratio, i tada ga je major To-

dorović preko svog pomoćnika, poručnika Konstantina Hadži-Ilića, doveo u vezu sa Branimirom Hrgom, radiotelegrafistom koji je rukovao stanicom »506«. Oko 10 decembra počeo je Jakšić da radi sa Hrgom.

Radio-stanica »506« je bila nameštena u nekoj mansardnoj sobici, u kući u kojoj je Hrga stanovao. Da bi i kamufliirao svoje dolaske, Jakšić je, obično, dovodio i svoju verenicu, dajući time posetama kod Hrge privatni karakter. Hrga i Jakšić su primali depeše već šifrirane preko Hadži-Ilića, a sam Jakšić i neposredno od Tomaševića. Istim putem su predavali i šifrovane depeše koje bi primali od stanica sa kojima su stajali u vezi. Sistem šifrovanja bio je izradio Tomašević, a njegov ključ nije radiotelegrafistima bio poznat.

Kada su, 28 decembra 1942 godine uveče, organi nemačke prislušne službe biV blokirali kuću u kojoj se nalazila Hrgina radio-stanica, pao im je najpre u ruke Jakšić sa svojom verenicom. Oni su ga legitimisali i uhapsili, a zatim provalili u mansardnu sobu, u kojoj je Hrga radio sa svojom stanicom. Pred njim je ležala gomila šifrovanih radiograma. Ruka mu je bila na tasteru.

Istraga, vođena u toku noći, otkrila je nemačkim organima i Dragomira Tomaševića. On je uhapšen narednog jutra, prilikom napuštanja svoga stana. Izvršen je i kod njega pretres, i tada je otkriven obimni materijal za građenje radio-stanica, veći broj otpremnika na čijoj je konstrukciji radio, razni diverzantski materijal i izvestan broj radiograma.

Na saslušanju je Tomašević priznao da je stajao u vezi sa britanskom obaveštajnom službom i da je, specijalno radi njenih poslova, konstruisao otpremnu stanicu »506« — koji je broj predstavljao njegovu ličnu šifru — i formirao sabotažnu organizaciju u Beogradu. Od svojih veza odao je samo lice koje se krilo pod nazivom »Ullmann«. Bio je to industrijalac Luka Spartač, vlasnik fabrike metalnih proizvoda u Beogradu.

Istraga protiv Tomaševića dala je krupne rezultate. Utvrđeno je da je on nabavljao materijal za građenje radio-stanica iz rezervi i slagališta Wehrmacht-a, tražeći ga, tobože, za potrebe srpske poštanske uprave. Kao stručnjak i poznavalac telefonskih, telegrafskih i teleprinterskih instalacija, on je davao naloge za vršenje sabotaža. U tom je cilju bio izgradio zamašnu mrežu, svakako među osobljem ministarstva u kojem je bio jedan od važnijih rukovodilaca. Drugu obave-

Do raskida sa Dražom Mihailovićem, britanski obaveštajci su se mahom zadržavali pri četničkim štabovima. Zbog neaktivnosti četnika, oni su se kasnije od njih odvojili. Na fotografiji: britanski radiotelegrafista Redwood u društvu jednog četnika u istočnoj Srbiji

štajnu organizaciju bio je formirao među železničarima, na glavnoj beogradskoj teretnoj stanici. Odatle je dobijao sve podatke koji su se ticali vojnih transporata. Lično je proizvodio i kuglice od voska sa šmirglom za ubacivanje u ležaje vagona i mašina. Radom svojih podređenih organa, prilikom nameštanja i premeštanja raznih telefonskih instalacija, dolazio je do podataka iz industriskih preduzeća, kojima se takods koristio za obaveštajne ciljeve. Inače je imao i svoje poverenike na raznim ključnim mestima (kod stovarišta tečnih goriva na Čukarici itd.).

Luka Špartalj je svoju fabriku bio za vreme okupacije preuredio za proizvodnju specijalnih delova za potrebe nemačkog vazduhoplovstva. Tako je dolazio u dodir sa fabrikama koje su izrađivale motore i druge potrebe za avijaciju, sa zemunskim aerodromom i sa vazduhoplovnim ustanovama. Imao je svoju mrežu sabotera u industriskim preduzećima i na aerodromu u Zemunu.

Britanska mreža koja je bila u vezi sa Tomaševićem i Špartaljem nije bila otkrivena njihovim hapšenjem, pošto su oni odbili da odadu svoje saradnike i poverenike.

Hapšenik za specijalnu upotrebu

Dok su, pred jednim SS-ovskim prekim sudom pod predsedništvom Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu, d-ra Schaefer-a, hapšenici iz ove afere bili osuđeni na smrt, dotle je radiotelegrafista Hrga bio predviđen za specijalnu upotrebu. On je smešten u samoj zgradi u kojoj je bilo nadleštvo Sipo i SD-a u Beogradu, u današnjem Domu JNA. Tu je dobio sobu, koja mu je u isto vreme bila i radionica. Radio je na raznim aoraratima, vršio opravke, a sem toga mu je vod poručnika Wollny-ja dao i blombirani prijemnik sa nalogom da prati izvesnu radio-liniju o kojoj su mu date frekvencije, pozivni znak i emisiona vremena. Istu je liniju slušao i, nezavisno od Hrge, neki od pripadnika nemačke prislušne službe, da bi se utvrdila Hrgina pouzdanost.

Bilo je zamišljeno, prilikom odluke o Hrginoj sudbini, da on ostane sačuvan na raspoloženju za slučaj hvatanja kakve britanske agentske stanice. Tada bi imao eventualno da zameni uhapšenog radiotelegrafistu i da time otpočne »radio-igru« sa centrom na Srednjem Istoku sa kojim bi ta stanica

bila povezana. Međutim mada su neke britanske stanice bile na području Srbije otkrivene i njeno ljudstvo uhvaćeno, ipak nije došlo do Hrgine upotrebe u tom smislu. Teškoće koje su onemogućavale da se odmah u otkrivenu radio-vezu posle hapšenja njenog rukovodioca ukopča nemački agent bile su tolike da su praktički onemogućavale sprovođenje zamisli radi koje je Hrgin život bio pošteđen.

Bilo je nekoliko pokušaja da se iznenadno stavi ruka na koju od praćenih britanskih agentskih radio-stanica. Neke su stanice i uhvaćene, a njihovi rukovaoci uhapšeni. Ali to nikad nije moglo biti učinjeno tako iznenadno da bi Hrga mogao da stupi u akciju uz otpočinjanje »radio-igre«. Tako je, naprimer, u blizini Bora otkrivena radio-stanica britanskog kapetana Hargreaves-a, pa je ona čak i neoštećena pala u nemačke ruke, posle kraće borbe u kojoj je jedan od oficira te britanske grupe poginuo. Međutim, već dvanaest časova posle toga nemačka prislušna služba je uhvatila radiogram jedne druge britanske stanice na terenu Homolja, u kojem je javljeno za zarobljavanje Hargreaves-ove otpremne stanice. Time je, razume se, otpala svaka mogućnost da se pokrene radio-obmana.

Učinjeno je još nekoliko pokušaja, ali ni u jednom slučaju nisu okolnosti omogućavale da Hrga stupi u akciju. Tako je on, pošto je sve do 1944 godine proveo u zgradi Sipo i SD-a, pušten na slobodu. Time je slučaj »506« konačno stavljen u akta.

Ako Nemci nisu upeli da iz Srbije organizuju radio-obmane, ipak je bilo dosta koristi od uhvaćenih radiograma, koji su pomno praćeni. Češće je radiotelegrafskim putem ugovarano signaliziranje za bacanje materijala. Kairo je britanskim radio-stanicama uvek objavljivao dolazak aviona koji su im padobranima spuštali opremu, oružje, ishranu i drugoi. Tom prilikom je za svaki pojedini slučaj utvrđivan i znak kojim je trebalo obeležiti mesto spuštanja ovih pošiljaka. Mahom su to bile naročito raspoređene vatre. Pri nadletanju aviona nad mestom spuštanja padobrana sa pošiljkama izmenjani su optički svetlosni znaci, crveni i zeleni, između aviona i ekipe na zemlji.

Time su se koristili Nemci. Ugovorene vatre su palili na liniji kojom je avion imao, verovatno, da doleće ka utvrđenom mestu. Tako su izazivali i bez »radio-igre« spuštanje ra-

znog materijala i opreme na teritoriju koju su držali pod kontrolom. U njihove ruke padao je sabotažni i ostali materijal namenjen britanskim obaveštajnim uporištima.

Najzad, prisluškivanje radio-veza kojima su međusobno opštili štabovi NOV i POJ bilo je, za 2 tenkovsku armiju, najvažniji izvor obaveštenja o kretanju i namerama snaga narodnog oslobođenja. Rendulic u svojim uspomenama naročito ističe veliku važnost koju je za njegovu orijentaciju o protivniku koga je bezuspešno pokušavao da savlada svojim ofanzivama imala delatnost radioprislušne jedinice pridružene njegovom štabu.

Ako, dakle, na Balkanu nije došlo do onih džinovskih, precizno[^] i sa puno invencije režiranih i odigranih »radio-igara«, ipak je i tu radiotehnika u rukama nemačke obaveštajne službe odigrala svoju važnu ulogu.

DIVERZANTSKE JEDINICE HITLER-ove RATNE MAŠINE

Bilo je i u Prvom svetskom ratu specijalnih grupa i manjih jedinica koje su, povezane sa obaveštajnom službom tadašnjih zaraćenih strana, obavljale specijalne zadatke diverzije i sabotaže u protivničkoj pozadini. Međutim razvoj strategije i taktike, izazvan pojavom i masovnom upotrebom pokretnih tehničkih sredstava, motorizacijom oružanih snaga i sve većom ulogom vazduhoplovstva, doveo je i do specijalnih oblika diverzantskog rada. Tehnika je dala mogućnosti da se diverzija postavi na osnove egzaktne vojne nauke. Podigla ju je na nivo važne komponente u sprovođenju ratnih operacija i dala joj nova, mnogostrana sredstva za vršenje njenih specifičnih zadataka.

Sprega propagande sa diverzijom

Razne vojske su na razne načine resile pitanje uključivanja diverzije, kao posebnog taktičkog elementa, u planiranje i operativno rukovođenje ratom. Za konkretna rešenja bili su merodavni različni faktori i uslovi, u zavisnosti od bojišta i od ciljeva koje je diverzijom trebalo postići. Poznati su, tako, britanski komandosi za obavljanje specijalnih diverzantskih zadataka, a i posebne jedinice diverzantskog karaktera upotrebljene u afričkom pustinjskom ratu. Italija je razvila specijalne jedinice za pomorsku diverziju. Treći Reich je uklopio diverziju i sabotažu u sistem svoje vojne obaveštajne službe. U sastavu Abwehr-a nalazilo se posebno odeljenje, posebni sektor koji je ravnopravno stupio uz odeljenje I (špijunažu) i odeljenje III (kontrašpijunažu), kao ode-

ljenje II Amt-a Ausland/Abwehr. A ljudstvo koje je imalo da sprovodi specijalne zadatke obuhvaćeno je u posebnu formaciju koja se razvila od čete u diviziju i nosila ime »Brandenburg« — prema gradu u kojem se nalazio njen matični garnizon.

Formiranje specijalnih jedinica za obavljanje diverzantskih i sabotažnih zadataka išlo je, u Wehrmacht-u, naporedno sa obraćanjem naročite pažnje na psihološku, propagandnu stranu rata. Nije slučajno što je trupna obaveštajna služba — oličena u Ic-odeljenjima pri štabovima divizija, armiskih korpusa, armija i vojnih grupa — u isto vreme bila nadležna i za propagandnu službu kako u sopstvenim jedinicama, tako i među civilnim stanovništvom okupiranih teritorija i, prema protivniku. Naglasak na propagandi, kao važnom elementu i eminentnom pomoćnom sredstvu u ratu, nije bio specijalitet samo Trećeg Reich-a. U svim vojskama koje su učestvovalе u Drugom svetskom ratu poklanjana je velika pažnja onome što je nazvano psihološkim ratovanjem.

Za značaj koji je »psihološkom ratovanju« pridavala ratna mašina Trećeg Reich-a bila su presudna dva važna iskustva iz Prvog svetskog rata, koja su sistematski, generalštabno proučavana 1 iz kojih su izvučeni odgovarajući zaključci. Prvo je iskustvo bilo da je propaganda Antante u Prvom svetskom ratu, i u Nemačkoj i u Austro-Ugarskoj, imala najvećeg udela u potkopavanju nacionalne discipline u pozadini i borbenog poleta na frontu. Drugo se ticalo specijalno slučaja Austrije, — saveznička propaganda se obraćala prvenstveno pojedinim narodima i narodnosnim grupama u habzburškoj monarhiji i iskoristila u svoje svrhe njihove političke težnje za samoopredeljenjem i nacionalnom afirmacijom.

Hitler i njegova nacistička stranka imali su za svoj uspon ka vlasti da zahvale naročito veštini u rukovanju propagandom, koju su razvili do virtuoznosti. Otuda je politički režim Trećeg Reich-a imao puno razumevanja za sve zaključke koje je u vezi sa upotrebom propagande bio stvorio Wehrmacht. Štaviše, on je i sa svoje strane ukazivao na potrebu i važnost upotrebe propagande u ratu, kao bitnog i izvanredno značajnog borbenog sredstva koje treba da prati oružane akcije, počev od njihove pripreme pa do korišćenja njihovih rezultata.

Kada je, posle ukidanja ministarstva vojske i koncentrisanja vrhovne komande u Hitler-ovim rukama, bila stvorena nova najviša ustanova oružanih snaga Trećeg Reich-a pod nazivom Vrhovne komande Wehrmacht-a, ušlo je u sastav te komande i posebno propagandno odeljenje, po važnosti i rangu ravno ostalim odeljenjima na koja se ona delila.

Između vojne propagande i vojne obaveštajne službe postojala je koordinacija rada. U sprovođenju svojih zadataka, ove dve specijalne grane Wehrmacht-a su se uzajamno pomagale, usklađivale svoje napore dopunjujući se među sobom. Naročito su koordinacija i saradnja postojale između propagande i diverzantske delatnosti, praktički — između sektora II Abwehr-a i aparata odeljenja za propagandu Vrhovne komande Wehrmacht-a. Diverzija i propaganda istupale su naporedno, unevši tako u lik rata ne toliko nov element koliko sistematizovanje, plansku upotrebu i ogromno proširenu primenu metoda koji su se u ranijim ratovima pojavljivali sporadično, nesređeno i povremeno.

Jugoslavija — objekt propagandno-diverzantske akcije

Jugoslovensko iskustvo iz vremena između 1939 i 1941 godine rečiti je primer ovoga sadejstva propagande i diverzije. Tu su primenjena iskustva koja su već pomenuta kao važna pouka iz istorije Prvog svetskog rata. Treći Reich je u Jugoslaviji sistematski radio sa onim snagama i grupama u staroj jugoslovenskoj državi koje su bile neraspoložene prema njenoj centralnoj vlasti i koje su centrifugalno težile da se odvoje od države čije su ih granice uklapale.

U predratnoj Jugoslaviji su to bile, u prvom redu, dve grupe: Volksdeutscher-i i hrvatski građanski separatizam.

O metodima Abwehr-a govori već i činjenica što je još od početka tridesetih godina upućen u Zagreb njegov specijalni, visokokvalifikovani agent sa naročitim zadatkom da prati politička strujanja u krilu hrvatskog građanskog separatizma i da političke tendencije koje su tu dejstvovale usmeri u određenom pravcu — protiv Beograda i centralnih vlasti tadašnje Jugoslavije. To je bio publicista d-r Hermann Proebst.

Ovde nije važno to što je siepi i zadrhti centralizam vladajuće beogradske buržoaske klike bio najvažnija kompo-

nenta u rađanju i jačanju sve odlučnijeg separatizma u hrvatskim građanskim redovima. Abwehr se naravno nije umešao u taj problem iz nekakve želje da pomogne suzbijanju velikosrpskog centralizma, nego zato da otpor protiv njega kanališe onim pravcem koji je koristio nemačkoj politici, koji je izazivao slabljenje jugoslovenske države i koji se mogao, u datom času, upotrebiti kao važni pomoćni element u slamanju te države i uništenju njene vojne snage.

Što se Volksdeutscher-a tiče, oni su bili podvrgnuti intenzivnoj indoktrinaciji i proračunatom fanatizovanju. Dok su separatističkim elementima hrvatske građanske reakcije davane nade na ostvarenje njene težnje za vladanjem u jednoj hrvatskoj državi, izdvojenoj iz sastava Jugoslavije, dotle su Volksdeutscher-i podjarivani u svom nemačkom nacionalnom i rasnom zanosu, pri čemu im je u perspektivi data vera de će, jednoga dana, kao pretstraža Germanstva u jugoistočnoj Evropi protiv slovenskog mora, biti pozvani da odigraju ulogu od ogromnog značaja za »Veliki Nemački Reich« i njegovu evropsku i svetsku hegemoniju.

Propaganda je pripremila teren. A diverzantsko-sabotažni sektor nemačke vojne obaveštajne službe koristio se njenim rezultatima.

Tako je Abwehr II stvorio u Jugoslaviji, znatno pre napada na nju, svoju posebnu diverzantsku organizaciju, koja je imala zadatak da stupi u dejstvo u trenutku kada to bude potrebno nemačkom vojnom rukovodstvu. To je bila organizacija »Jupiter«, čedo odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, čiji je vrhovni tvorac i rukovodilac bio tadašnji potpukovnik Lahousen, šef toga odeljenja.

Organizacija »Jupiter« je na teritoriji stare Jugoslavije imala velik broj uporišta, snabdevenih radio-stanicama i tajnim slagalištima oružja. To su bili centri odakle su dolazile Abwehr-u važne informacije, centri koji su pripremani, u isto vreme, da stupe u akciju sa brižljivo određenim sabotažno-diverzantskim programom u trenutku kada se to iz Berlina naredi. Najveći deo organizacije »Jupiter« sačinjavali su Volksdeutscher-i Jugoslavije. Ali ta je organizacija obuhvatala i ustaške grupe.

Doista' su, u času kada je Hitler dao naređenje za napad na Jugoslaviju, uporišta organizacije »Jupiter« sa pripremljenim ljudstvom stupila u akciju. Diverzantski rad tih cen-

tara, koji su dirigovali delatnošću pripadnika onih grupa koje su im dale ljudstvo, uveliko je ubrzao slom stare jugoslovenske države i njene vojske.

U tim danima su grupe Volksdeutscher-a činile masovne sabotaže na telefonskim i telegrafskim mrežama, napadale na manje jugoslovenske jedinice i razoružavale snage unutrašnjeg poretka. One su sprovodile, takođe, i oružane i ostale pripreme za doček nemačkih trupa. Naporedno je upotrebljena već pripremljena organizacija Abwehr-a II za sveobuhvatni propagandni rat na unutrašnjem jugoslovenskom frontu. Sistematski su širene lažne vesti, potsticana je panika i dezorganizacija. Agenti »pete kolone« koristili su se i uniformama oficira stare jugoslovenske vojske radi sprovođenja svojih zadataka. Unosili su bezglavost, haos i uverenje o besciljnosti ma kakvog otpora.

Neverovatno brzi raspad državne organizacije stare Jugoslavije i njene vojne snage bio je dobrim delom posledica takvoga rada. Propaganda je bila psihološki pripremila teren i obradila ljudski element. Diverzija ga je organizovala i iskoristila, služeći se i dalje propagandom kao svojim važnim pomoćnim sredstvom.

Rađanje diverzantskih formacija

Počeci sistematske delatnosti diverzantskog aparata nemačke vojne obaveštajne službe počinju sa sudetskom krizom leta 1938 godine.

Tri i po miliona Nemaca — građana Čehoslovačke Republike bili su važan politički faktor u Hitler-ovim planovima za slamanje čehoslovačke države i za opravdavanje agresije protiv nje pred Evropom. No sa tim ljudskim elementom računala je i nemačka vojna obaveštajna služba, a isto tako i propagandni aparat Trećeg Reich-a. Ako su u Jugoslaviji, u kojoj su predstavljali četiri procenta stanovništva, Volksdeutscher-i mogli biti tako presudni element u trenutku krize, može se zamisliti koliko je značajna bila njihova uloga u državi u kojoj su sačinjavali više od jedne petine stanovništva. A pritom su sudetski Nemci bili — što nije bio slučaj sa jugoslovenskim Volksdeutscher-ima — ekonomski i

kulturno izvanredno jak, a u nekim oblastima i dominantan elemenat.

Zahvaljujući nemačkom življu u Čehoslovačkoj, obavestajna služba Trećeg Reich-a je imala najpotpuniji pregled i tačnu sliku svih grana života i svih zbivanja države prema kojoj se okrenula Hitler-ova agresija. Volksdeutscher-i Čehoslovačke, sudetski Nemci, ne samo što su kao saradnici Abwehr-a učinili sve pripreme za prijem vazdušno-desantskih jedinica na terenima iza sistema utvrđenja, podignutog u graničnom pojasu, nego su sproveli i sve pripreme za otpočinjanje masovne sabotaže, ako bi zaista došlo do nemačko-čehoslovačkog rata. Da su služili kao izvanredni medijum za propagandu podrivanja morala i izazivanja malodušnosti, nije potrebno naročito isticati.

U odeljenju II Amt-a Ausland/Abwehr-a bio je na službi kapetan von Hippel. Ovaj je oficir u Prvom svetskom ratu služio kod nemačkih kolonijalnih jedinica u istočnoj Africi, u tamošnjim nemačkim kolonijama. Iskustva kolonijalnoga rata, živu fantaziju i izvestan avanturistički duh spojio je von Hippel sa onim što je kao pouka izvučeno iz rada sa sudetskim Nemcima. On je prvi podneo svojim pretpostavljenima planove za formiranje posebnih borbenih grupa, obučenih za gerilsko ratovanje. Te bi se jedinice imale upotrebiti u neprijateljskoj pozadini, bez ikakve veze materijalne ili subordinacije prirode prema trupama koje se bore na frontu. Predviđeno je da to treba da budu ljudi rešeni na sve, prožeti plamenim fanatizmom, sposobni da opstanu na izgubljenom položaju.

Hippel sa svojim planom upočetku nije imao mnogo uspeha kod admirala Canaris-a. Ovaj je u tim idejama video nešto što je bilo tuđe njegovom mentalitetu, što se graničilo sa metodima građanskoga rata i od čega je pomalo zazirao. Tako je zamisao o specijalnim jedinicama izvesno vreme bila potisnuta.

Oživljena je tek prilikom priprema za napad na Poljsku. U tim pripremama je, prirodno, bio mobilisan i Abwehr. Canaris je dobio zadatak da organizuje ljudstvo koje bi sprečilo da napadnuti Poljaci razore u industriskom rejonu Šleske značajne objekte pre nego što ovi padnu u nemačke ruke. Da bi se očuvala konspirativnost u vezi sa pripremanim na-

padom, vrhovna komanda je Canaris-u odobrila da svoje ljude može prebaciti s one strane poljske granice tek na nekoliko časova pre nego što su operacije imale da počnu, na dan 1 septembra 1939 godine.

Zadatkom formiranja ovih specijalnih jedinica bila je zadužena Abwehr-ova ustanova Breslau. Ona je tada na brzinu formirala nekoliko vodova, obuhvaćenih bataljonom koji je, po svome rukovodiocu, dobio naziv »Borbena grupa Ebbinghaus«. Grupu je sačinjavalo nekoliko stotina ljudi naoružanih samo lakim ručnim oružjem i bombama. Izvestan broj toga ljudstva prokrijumčaren je preko poljske granice na nekoliko dana uoči 1 septembra, pod vidom rudara. U Šleskoj je to bilo relativno lako učiniti, pošto je tamo granica izvanredno krivudavom linijom prolazila kroz sredinu kompaktne, gusto naseljene rudarske oblasti, gde su se, s obe njene strane i bez pravog graničnog prekida, redale jedno do drugog fabrike i rudarska okna sa džinovskim instalacijama. Većina ljudstva, podeljenog u borbena odeljenja (Kampftruppen), provukla se preko granice noću uoči nemačkog napada.

Na nekoliko časova pred početak operacija ova su odeljenja uspela da posednu pojedine važne industrijske instalacije. No ubrzo su se snašle i poljske snage. Canaris-ove gerilske bande su svugde bile opkoljene. Jedva su mogle sa svojim lakim oružjem, da se održe ono nekoliko časova potrebnih da im stignu u pomoć nemačke jedinice koje su nastupale kroz industrijsku oblast.

Tu su stečena prva praktička iskustva u upotrebi ovakvih jedinica. Najvažnije od tih iskustava je bilo da je za takvo ljudstvo potrebna specijalna, temeljita obuka i specijalan način dejstva i komandovanja, a zatim — da konkretna akcija ovakvih jedinica traje vrlo kratko vreme, eventualno svega nekoliko časova, i da po izvršenom zadatku one ostaju bez pravoga posla, što negativno utiče na njihov ofanzivni duh i njihovu izoštrenu borbenost.

Tako se Canaris odlučio da iz fioke izvuče plan kaptana von Hippel-a i da formira posebne jedinice koje bi imale da sprovode one specijalne zadatke koje je rat stavljao pred obaveštajnu službu.

Od »nastavne čete« do divizije »Brandenburg«

Srž nove formacije, obrazovane sredinom oktobra 1939 godine u Brandenburg-u pod komandom von Hippel-a, sačinjavale su dve grupe. Prvu od njih dali su ljudi koji su se istakli prilikom pothvata u Šleskoj. Oni su pozvani da se dobrovoljno prijave u Wehrmacht za posebne zadatke. Druga je proistekla iz jedinice koja je u leto 1939 godine bila obrazovana u Slovačkoj.

U vezi sa pripremama za akciju protiv Poljske, Abwehr II je na teritoriji Slovačke, u oblasti Spiša (Zips), nastanje-
noj Volksdeutscher-ima, bio stvorio posebni štab. Pod tim štabom bila je veća formacija slovačkih Volksdeutscher-a, u jačini puka, a zatim i četa sudetskih Nemaca. Sem toga je tada isturena u Poljsku i posebna jedinica od oko 250 ljudi, mahom karpatskoukrajinskih i istočnogaliciskih Rusina. Obučena za specijalne zadatke, ta je jedinica stajala pod komandom tadašnjeg kapetana Strojila, kasnije poznatog kao rukovodioca ustanove Abwehr-a II pri komandi Wehrmacht-a za jugoistočnu Evropu u Beogradu. Dok je formacija slovačkih Volksdeutscher-a prešla u sastav vojske satelitske slovačke države, dotle je četa sastavljena od Nemaca iz Sudeta stavljen^a na raspoloženje odeljenju II Abwehr-ove ustanove u Beču.

Hippel je najpre od već obrazovane jedinice iz Slovačke formirao prvu čet^u, koja je dobila naziv »Nastavna i građevinska četa za specijalnu upotrebu 800« (Lehr und Baukompanie z. b. V. 800). To je bio začetak iz kojeg se razvila snažna diverzantska trupa Wehrmacht-a. Od ljudstva koje se odlikovalo u Poljskoj i odabranih dobrovoljaca stvorene su vrlo brzo još dve čete, tako da je Hippel-ova jedinica ubrzo imala brojnu snagu bataljona. Ova je zadržala svoj naziv, a po sedištu svoga štaba, koji je ostao u Brandenburg-u, dodala mu je i ime toga mesta.

Za karakter bataljona, kojem je posle Hippel-a došao na čelo major Kewisch, naročito je bilo značajno što je njegovo ljudstvo regrutovano prvenstveno od Nemaca iz inostranstva. Pored sudetskih Nemaca, tu su bili i Volksdeutscher-i iz baltičkih zemalja, zatim iz Poljske i srednjoevropskih država, a i iz bivših nemačkih afričkih kolonija i prekomorskih zemalja. Ti su ljudi mahom poznavali, sem nemačkog, još i neki

Admiral Canaris, šef Abwehr-a stvorio je specijalne jedinice za posebne diverzantske zadatke. Dok njihovo brojno stanje nije prešlo snagu puka, one su bile podređene šefu odeljena II Amt-a Ausland/Abwehr. Kada su pretvorene u diviziju, zadržavajući i dalje ime „Brandenburg“, podređene su lično Canaris-u

strani jezik, kao i prilike i običaje drugih oblasti i naroda. Sem toga su, baš zbog svoga pripadništva nemačkim narodno-snim grupama u inostranstvu, bili naročito fanatizovani i zagrejani za stvar Trećeg Reich-a i za njegov proklamovani program o> uključivanju svih Nemaca u jednu veliku državu.

Pošto je bataljon »Brandenburg« u borbama na zapadnom frontu, prilikom nemačke ofanzive preko Belgije i Holandije, sudelovao u važnim akcijama i stekao priznanje, — pretvoren je, oktobra 1940 godine, u puk. Mada je puk, koji je sada nosio naziv »Nastavni puk Brandenburg za specijalnu upotrebu 800«, imao svoga komandanta, potpukovnika Haehling-a von Lanzenauer-a, on je bio podređen načelniku odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, koji je njime raspolagao i naređivao upotrebu pojedinih jedinica iz pukovskog sastava.

Između Abwehr-a II i puka — čija su početna tri bataljona bila raspoređena u Brandenburg-u, Dueren-u u Rajnskoj oblasti i u Baden-u kraj Beča — postojala je veoma prisna veza i u pitanju obuke osoblja. Tako su, naročito kada je bilo posredi pripremanje većih pothvata, pojedini pripadnici Abwehr-a II bili diodeljivani puku »Brandenburg« na obuku. To su mahom bih Nemci iz inostranstva koji su se pripremali za specijalne zadatke, pre svega u zemljama iz kojih su poticali. Isto: tako- su uzimani i pojedini pripadnici puka »Brandenburg« za obavljanje nekih zadataka Abwehr-a II koji nisu nosili karakter vojne diverzantske operacije, za koju bi se inače upotrebila kakva jedinica iz sastava puka.

Da se ne bi narušila čvrsta vojnička disciplina i borbeni karakter jedinica namenjenih specijalnim diverzantskim zadacima, formirana su u krilu puka »Brandenburg« dva sektora. Jedan je obuhvatao borbene diverzantske jedinice namenjene pothvatima u kojima bi bile upotrebljene ove posebne obučene grupe pri izvršenju borbenih zadataka. Drugi sektor su sačinjavali diverzantski agenti, upotrebljavani pojedinačno ili u manjim grupama, za posebne konkretne zadatke u kojima ne bi bila posredi vojna borbena akcija. Prvi sektor je nosio oznaku B, a drugi oznaku A.

Po bataljcrnima su formirane, u vezi s tim, posebne A-čete, koje su služile obuci i svrhama specifičnih Abwehr-ovih zadataka, dok su B-čete bile namenjene borbi. A-čete su dobile, kasnije, oznaku »V« (kratica za »Verfuegung«, što u ovom slučaju znači pripravnost).

Decembra 1942 godine puk »Brandenburg« je naposljetku pretvoren u diviziju. Na čelo divizije je postavljen general-major von Pfuhlstein, a umesto šefa odeljenja II raspolagao je njome sada neposredno šef Abwehr-a, admiral Canaris. Pojedini bataljoni su bili pretvoreni u pukove, a njima je pridat još jedan novoformirani puk, sastavljen od pripadnika raznih nacija, sa nemačkim starešinskim kadrom. One jedinice ranijega puka koje su obuhvatale specijalne diverzantske agente A, odnosno »V« — jedinice, bile su sada, zajedno sa Abwehr-ovom školom, prikupljene i proširene u zaseban puk u sastavu divizije. Taj je puk kasnije, kada je divizija prešla potpuno u nadležnost Vrhovne komande Wehrmacht-a i oduzeta od Canaris-a, ostao Abwehr-u i dobio naziv »Puk za specijalnu upotrebu 1000«, odnosno puk »Kurfuerst«.

Iako je divizija »Brandenburg« bila od druge polovine 1943 godine oduzeta Abwehr-u, ipak je operativna povezanost između Abwehr-a i divizije ostala na znazi. To se ispoljilo i u Jugoslaviji — naprimer, u slučaju pripreme za desant na Drvar.

Upotreba »brandenburgovaca«

Za razvoj divizije »Brandenburg«, u kasnijim fazama rata, od naročitoga je značaja bilo angažovanje pripadnika narodnosti, a specijalno raznih manjih naroda iz sastava Sovjetskog Saveza, kao, naprimer, Azerbejdžanaca, Gruzina, Đurđijanaca, Tadžika i drugih. Na Balkanu su, opet, za diviziju »Brandenburg« vrbovani Albanci i Šiptari sa jugoslovenske teritorije. Isto tako su, kao što je to pokazao i slučaj saradnje sa četnicima u vezi sa obaveštajnim pripremama desanta na Drvar, jedinice »Brandenburg« na terenu za određene pothvate angažovale i lokalne grupe koje bi mogle iskoristiti za svoje ciljeve. Tu je primetan trag primene onih pouka iz iskustava Prvog svetskog rata kada je Antanta nastojala da sarađuje sa politički nezadovoljnim i podjarmljenim grupama sa teritorije Austro-Ugarske.

Angažovanje jedinica »Brandenburg« vršeno je, upočetku, u četama ili polučetama. Ove su taktički podređivane vojnim grupama ili armijama. Za održavanje veze sa taktički pretpostavljenim komandama određeni su specijalni oficiri za vezu,

a ponekad bi tu vezu održavao i sam komandant bataljona ili komandir čete. Kada je puk bio preformiran u diviziju, dešavalo se, ponekad, da budu u akciji angažovani i pojedini pukovi divizije »Brandenburg«, ili bar bataljoni, kao taktičke celine. To je, međutim, bila retkost i uglavnom se sva upotreba svodila na manje formacije, čiju je veličinu određivao konkretni zadatak.

Upotreba jedinica »Brandenburg« na pojedinim frontovima bila je, dobrim delom, zasnovana na planskoj i organizovanoj primeni ratnih lukavstava. Prvenstveni cilj operacija u kojima je upotrebljavano ljudstvo divizije »Brandenburg« bio je da se postigne iznenađenje putem zavaravanja protivnika. To iznenađenje imale su, zatim, da iskoriste redovne formacije Wehrmacht-a i da ga pretvore u taktički ili čak strategijski uspeh. Drugu vrstu zadataka predstavljali su specijalni pojedinačni pothvati, gerilskog ili diverzantskog tipa. Obično su takve akcije preduzimane u naslonu na operativne Wehrmacht-0've formacije, a u izvršavanju taktičkih zadataka koji bi ulazili u šire planiranje višega štaba kojem je data jedinica »Brandenburg« bila dodeljena.

U svakom slučaju je služba u jedinicama »Brandenburg« zahtevala od svakog pojedinog njihovog pripadnika izuzetnu moralnu i fizičku spremu. Zato — a i otuda što se, često, podvizi pripadnika divizije »Brandenburg« nisu slagali sa propisima ratnog prava (naprimera, upotreba neprijateljske uniforme i si.), te su predstavljali veliki rizik u slučaju zarobljavanja — trebalo je, načelno, da ljudstvo divizije bude sastavljeno od dobrovoljaca. Taj je princip, međutim, u kasnijem toku rata bio u priličnoj meri napušten. Takoi su u jedinice »Brandenburg« određivani i Slovenci iz Štajerske koji su bili regrutovani u Wehrmacht. Oni nisu zapitani da li žele da se jave u tu diviziju, niti im je objašnjeno kakav je njen značaj. Jednostavno su bili potrebni zbog znanja slovenačkog jezika. Prekomandovani su se našli u sastavu divizije »Brandenburg« bez svoje volje.

Upočetku su jedinice »Brandenburg« bile specijalizovane naročito u sprečavanju protivnika da, pri planiranom nastupanju nemačkih formacija, pristupi razaranju mostova, sredstava za vezu, industriskih i saobraćajnih postrojenja, nasipa i sličnih objekata od vojnog značaja. To je bio period kada su generali Wehrmacht-a svojom, tada novom, taktikom »mu-

njevitog rata» prenosili operacije dotle neslućenom brzinom duboko na protivničku teritoriju.

Međutim kada su snage antihitlerovske koalicije zaustavile zahuktalu nemačku ratnu mašinu, kada je nastupio period stagnacije na frontovima, a zatim povlačenje, — O' takvim zadacima više nije moglo biti govora. Sada se divizija »Brandenburg« preorijentisala na diverzije, na organizovanje gerilskog ratovanja, na specijalne pojedinačne zadatke.

Dešavalo se u operativnim oblastima Sovjetskog Saveza da jedinice »Brandenburg« budu upotrebljene za izviđanja daleko iza protivničkog fronta. U sovjetskim uniformama, na autentičnim sovjetskim vozilima, kretale su se grupe »brandenburgovaca« ponekad duže vreme na teritoriji iza linija Crvene armije. Bili su snabdeveni svima sredstvima identifikacije — od autentičnih sovjetskih vojničkih isprava do pravih privatnih pisama od porodica, negde duboko iz ruskih prostranstava. Te su jedinice bile sastavljene od sovjetskih prebeglica i Nemaca iz baltičkih zemalja ili Rusije, od ljudi koji nisu samo odlično vladali ruskim jezikom bez ikakvoga stranoga naglaska, već su mogli i svakim gestom da se prikažu kao¹ Rusi.

Poznat je jedan pothvat slične vrste na našem tlu, kada se na os'vu Pašmanu, pred srednjom Dalmacijom, pojavila 1944 godine tobožnja grupa partizana koja je sa Visa pratila jednog britanskog novinara i jednog ruskog oficira na njihovom putu — na dalmatinsko kopno, jednoj diviziji NOV. Grupa je uspela da svoju ulogu odigra tako dobro da je doživela svečan doček koji joj je priredio narodnooslobodilački odbor. Lažni ruski odlicir održao je i govor. Kada je partizansko rukovodstvo na Pašmanu posumnjalo u identitet ovih partizana, oni su već bili izvršili svoj izviđački zadatak. Ubivši svoje pratiocce, koje im je dodelio narodnooslobodilački odbor, ukrkali su se i napustili ostrvo.

Kamuflaži su »brandenburgovci« pridavali veliki značaj. Svaki je pojedini pripadnik koji bi učestvovao u akciji pod kamuflažom bio snabdeven svima sporednim ličnim predmetima koji su mogli potvrditi njegov tobožnji identitet. U tome pogledu se divizija »Brandenburg« dosta koristila i iskustvima iz delatnosti britanskih komandosa — na osnovu izjava zarobljenih pripadnika ovih jedinica i na osnovu pojedinih uputstava i propisa koji su pali u nemačke ruke.

Predmetima za sabotazu snabdevao je jedinice »Brandenburg« Abwehr iz svojih specijalnih laboratorija. U jednome predgrađu Berlina radili su posebni stručnjaci za eksplozive i hemiska sredstva. Tu su pravljene bombe i paklene mašine koje su ličile na konzerve, termos-boce, kante za mazivo, četke, kofere i druge nevine predmete. Upaljači su im bili hemiski ili mehanički. Nije bez interesa da je precizne mehaničke upaljače sa ugrađenom aparaturom za tempiranje isporučivala Abwehr-u naročito švajcarska industrija. Tako je švajcarske izrade bio, naprimer, mehanizam za paljenje veličine i izgleda normalnog upaljača za cigarete, koji se mogao podesiti da detonira čak posle 40 dana. Drugi su upaljači počivali na izvesnim hemiskim dejstvima, pri čemu je, takođe, doziranjem i kombinovanjem sastojaka postignuto tempiranje na određeno vreme.

Škola za diverzante

U Brandenburgu je osnovana i posebna škola za diverzante Abwehr-a II i pripadnike divizije »Brandenburg«. Školom je rukovodio kapetan Verbeek, koji se već bio odlikovao u raznim pothvatima jedinica »Brandenburg«. Školovanje se nije zadržavalo samo na praktičkoj diverzantskoj nastavi. Težilo se da ona slušaocima pruži i političku obuku, kojom im je trebalo¹ omogućiti bolje razumevanje njihovih zadataka i ukazati na one probleme čije je poznavanje bitno važno za diverzantski rad. Pregled nastavnih predmeta najbolje će pokazati u kojem je pravcu obučavan i obrazovan kadar koji je imao da za Treći Reich sprovodi specijalne zadatke vojne i političke diverzije.

Sam komandant škole, kapetan Verbeek, predavao je ove predmete: karakterologiju i psihologiju obaveštajnog rada; izgradnju nemačkog Abwehr-a i specijalno njegovog odeljenja II; načela delatnosti Abwehr-a II; podrivački rad; rukovođenje jedinicom Abwehr-a II; rad sa agenturom; saradnju sa drugim ustanovama.

Poručnik d-r Herbert Kniesche, inače naučnik i docent univerziteta, predavao je: opštu problematiku nacionalnih manjina; poznavanje narodnosti istočne i jugoistočne Evrope; istoriju vojnog organizovanja narodnih manjina; istoriju i taktiku

gerilskog ratovanja; čitanje karata, terensku istragu i izviđanje; delatnost Abwehr-ovih jedinica na terenu.

Tehničku obuku u rukovanju diverzantskim materijalom vršio je poručnik Kutschke, koji je 1941 godine, pri samom otpočinjanju nemačkog napada na Jugoslaviju, zauzeo sa jednom jedinicom »Brandenburg« dunavske tesnace i sprečio eventualno miniranje đerdapskih plovnih kanala. On je vršio nastavu o eksplozivnim i zapaljivim sredstvima, o sabotažnim sredstvima i njihovoj primeni, a vodio je i praktičke vežbe i obuku na terenu. Jedan lekar je poučavao o prvoj pomoći pri ozledama i bolesti, a jedan podoficir, specijalista za motorizaciju, vršio je obuku iz rukovanja motornim vozilima. Najzad je, pod Kniesche-ovim rukovodstvom, vršeno i poučavanje u tajnoj fotografiji, tajnom pisanju i svemu što je bilo u vezi sa izradom raznih lažnih isprava.

Sem redovnog nastavnog osoblja, u školi su još predavali i pojedini Abwehr-ovi oficiri, održavajući redovne tečajeve u njenom okviru. Tako je, naprimer, neki kapetan, inače u civilu profesor univerziteta i specijalista za istoriju istočne crkve, predavao o najpogodnijim problemima i elementima koji dolaze u r ^zir za podrivački rad kod istočnoevropskih naroda, specijalno u SSSR. Jedan od rukovodilaca Abwehr-a III predavao je o organizaciji i načinu rada nemačke kontraobaveštajne službe i o protivničkoj obaveštajnoj službi. Neki stručnjak za vezu držao je tečajeve o Abwehr-ovim tehničkim sredstvima za vezu, o upotrebi radiofonije u Abwehr-u, kao i o prisluškivanju protivničkih radio-emisija i telefonskih veza. Najzad je vršena obuka i u padobranskim skokovima.

Škola je naročito težila da svoje slušaoce svestrano praktički obrazuje. Tako su izvođene kombinovane vežbe u kojima je usklađivana akcija padobranaca sa diverzantskim grupama koje su dejstvovala na zemlji. Kao objekti takvih akcija, preduzimanih radi uvežbavanja, služili su aerodromi nemačkog vazduhoplovstva. U cilju ispita i vežbe snalažljivosti, agenti su bez ikakvih dokumenata upućivani na put, da se u nekim udaljenim mestima sastanu sa drugim agentima. Pritom se nisu smeli služiti nikakvom zvaničnom potporom, nego su se, štaviše, morali prikrivati od vlasti i na putu, i pri povratku.

Na obali jezera Quenz-a, u neposrednoj blizini Brandenburga, nalazio se nastavni centar Abwehr-a II, koji je obuhvatao mnogobrojne objekte na kojima je vežbana sabotaža. Tu

su bili drveni i gvozdeni mostovi, železničke pruge i instalacije itd. Isto tako je tu bilo i strelište sa pomoćnim figurama. Obuka je obuhvatala nezapaženo prilaženje određenom cilju, bešumno savlađivanje stražara pomoću veštine džiju-džicu, nameštanje eksploziva itd. Obližnji aerodrom je služio za padobranske vežbe. Prema spoljnjem svetu je logor bio' kamufliran kao poljoprivredno imanje.

Nastavni logor Quenz je imao i svoju hemisku laboratoriju, snabdevenu svima sredstvima za pravljenje eksploziva. Polaznici tečajeva, pripadnici Abwehr-a II i divizije »Brandenburg«, imali su, između ostalog, da nauče i sastavljanje eksploziva od sastojaka koji su po sebi bili nevini i koji su se mogli nabaviti u svakoj apoteci ili drogeriji. Isto tako su priučeni i konstruisanju detonatora. Ovim sredstvima, koja bi sami izradili, kursisti su imali da vrše rušenja radi vežbe. Ako bi se pripremala kakva specijalna operacija, grupe koje su imale da je izvedu dovodene su u Quenz. Tu bi bile obučene i pripremljene za određeni zadatak.

Diverzantski tečajevi u saradnji Abwehr-a II sa nastavnim jedinicama divizije »Brandenburg« odnosno pukom »Kurfuerst« održavani su i u područjima u kojima bi diverzanti imali da dejstvuju. Tako je, naprimer, za jugoistočnu Evropu tečaj bio u Pančevu, početkom 1944 godine.

Januara 1944 godine škola je iz Brandenburga prebačena u Kamenz, u Saksoniji. Nastavni plan je ostao, uglavnom, nepromenjen. On je jedino unekoliko modifikovan time što je specijalno usmeren na osposobljavanje rukovodilaca za frontna izviđačka odeljenja Abwehr-a II, to jest za njegove FAT-ove, koji su uspostavljeni svugde u Evropi u vezi sa zadacima koje je nametala sve teža ratna situacija, pošto je na svima frontovima Wehrmacht bio nateran u defanzivu i povlačenje.

»Raiffeisen« i »Wiking«

Za delatnost formacija »Brandenburg« na Balkanu od naročitog je značaja njihova uloga u obezbeđivanju dunavskog saobraćaja. Vezujući petrolejske izvore i rafinerije u Rumuniji sa stovarištima tečnih goriva u Nemačkoj, Dunav je, kao najpogodnija i najjeftinija veza za transporte, predstavljao objekt kojem je britanska obaveštajna služba bila zarana po-

klonila izuzetnu pažnju. Prekidom plovidbe na Dunavu mogla se naneti velika šteta nemačkoj ratnoj privredi. A tankeri te-
gljeni uz Dunav bili su vrlo pogodni objekti za sabotaze. U
samoj Rumuniji su, isto tako, naftonosna polja bila jedna od
najosetljivijih ranljivih tačaka u snabdevanju nemačke ratne
mašine tečnim gorivima.

Otuda je obezbeđivanje petrolejskih nalazišta i rafineri-
ja, kao i rečnog saobraćaja Dunavom, predstavljalo za Treći
Reich zadatak od životne važnosti. Taj je zadatak poveren,
između ostalog, i formacijama »Brandenburg«. One su tu ima-
le ulogu pomagača nemačke obaveštajne službe, koja je pre-
ma tome značajnom objektu ispoljavala izuzetnu budnost i na
njemu izgradila izvanredno gusto ispletenu mrežu.

Već odmah posle rata u Poljskoj, u jesen 1939 godine, u-
pućen je u Bukurešt tadašnji potporučnik Verbeek (ovaj je do
kraja rata bio stigao do čina majora, kao jedan od najtalento-
vanijih Abwehr-ovih oficira za specijalne zadatke) sa malim
štabom i zadatkom da organizuje zaštitu isporuka rumunske
nafte. Na samim petrolejskim poljima, naročito u rafinerija-
ma, obezbeđenje je vršila rumunska obaveštajna služba. Lično
je Canaris sa načelnikom rumunske »Siguranze« postigao spo-
razum u tome pogledu. U mnoga petrolejska preduzeća bili
su postavljeni i službenici Abwehr-a kao nadzornici i radnici,
a vojnici iz sastava jedinica »Brandenburg« kao stražari. Oni
su formirali međusobno povezanu mrežu koja je pokrivala, u
zajednici sa »Siguranzom«, celo petrolejsko proizvodno po-
dručje Ploeshtija.

Za zaštitu same plovidbe, Abwehr je stvorio zamašnu
organizaciju oslanjajući se na ljudstvo formacija »Branden-
burg«. Kao kamuflirani naziv upotrebljeno je ime oca poljo-
privrednog kreditnog zadrugarstva, Raiffeisen-a. Pod firmom
»Pothvat Raiffeisen« ustrojena je služba obezbeđenja du-
navske plovidbe između Beča i Giurgiu-a. Bez obzira na ve-
liki aparat koji je nemačka obaveštajna služba stvorila sa
zadatkom kontrole plovidbe Dunavom, treba istaći da je u
pojednim uporištima duž dunavske obale i na samim plov-
nim objektima uveliko upotrebljavano ljudstvo iz redova su-
detskih Nemaca, uključenih u jedinice »Brandenburg«. Tu
se tražio probrani kadar, koji je imao da se odlikuje konspi-
rativnošću, snalažljivošću, savesnošću, odlučnošću, a naročito
opreznošću prema alkoholu i ženama.

»Pothvat Raiffeisen« prerastao je u novu, širu zaštitnu organizaciju, koja je dobila naziv »Pothvat Wiking«. Ljudstvo za ovaj pothvat, koji je za Abwehr II organizovao mornarički potporučnik Altenburg, dao je tadašnji puk »Brandenburg«, sredinom 1940 godine. Isplanirano je tačno i u svim pojedinostima na koji će se način prebaciti oko 140 naročito obučanih lica na područje na kojem je trebalo da dejstvuje protiv učestalih pokušaja sabotaže koje je činila britanska agentura. Naročito je pažnja obraćena najosetljivijim delovima Dunava, đerdapskim tesnacima i njihovim plovnim kanalima.

Najpre je iskorišćen jedan od mnoštva redovnih izleta »Nemačkog fronta rada«, koje je njegova organizacija »Snaga kroz radost« (Kraft durch Freude), nadležan za brigu o kulturnom radu i organizovanju odmora i razonode za radnike, priređivala dunavskim parobrodima. Sa takvim jednim izletom, pomešanim među radnike bečkih industrijskih postrojenja, krenula je u Bugarsku prva grupa pripadnika jedinice »Brandenburg«. Njeni članovi su na putu i sami igrali ulogu radnika na odmoru.

Nešto kasnije je novi rukovodilac »Pothvata Wiking«, poručnik Joachim Meissner, inače jedan od važnijih funkcionera nemačkog sporta, preuredio kamuflažu samog pothvata na taj način što ga je organizovao kao da je posredi sportsko letovanje zaslužnih radnika iz industrije naoružanja, Avionima je glavni deo ljudstva »Wiking-a« prebačen u Sofiju, a njegovo lako naoružanje kamuflirano je kao običan prtljag. Veći deo naoružanja prividno je upućen jednoj bugarskoj diviziji, kojoj je, tobože, to oružje zvanično isporučeno. Prema dogovoru, postignutom već ranije, divizija je odbila da primi oružje kao neispravno. Stoga je ono, do rešenja reklamacije, bilo smešteno u nekom šlepu na Dunavu, gde su ga pripadnici »Wiking-a« mogli, po potrebi, da uzimaju.

Kod mesta Ruse u Bugarskoj, na Dunavu, 140 učesnika »Pothvata Wiking« smešteno je u sportski logor koji su sami podigli. Kamuflaža je bila istaknuta time što su se doista »brandenburgovci« koji su živeli u logoru bavili svima vrstama sportova, pa su čak i priređivane utakmice u raznim disciplinama sa bugarskim sportistima. Jedan od važnih zadataka »Wiking-a« je bio da u slučaju potrebe, s obzirom na tada (1940) još neraščišćene odnose između Trećeg Reich-a i

Rumunije, zauzme petrolejska postrojenja u luci Giurgiu, koja se nalazi na levoj obali Dunava, prema bugarskom mestu Ruse.

S dolaskom maršala Antonescu-a na vlast u Rumuniji i u vezi sa ulaskom nemačkih misija i instruktora u tu zemlju, situacija se iz osnova promenila. Ljudstvo »Wiking-a« je noću krišom prebačeno preko Dunava. Uz saradnju rumunske obavestajne službe raspoređeno je u samom petrolejskom području u cilju njegovog obezbeđenja. Krajem 1940 godine »Potphvat Wiking« je okončan. Zadatak zaštite naftonosnih polja i dunavskog saobraćaja uzele su na sebe druge nemačke obavestajne organizacije, a i Wehrmacht, u zajednici sa sate-litskim vlastima Bugarske i Rumunije.

»Brandenburgovci« u Jugoslaviji

U pripremi i sprovođenju napada na Jugoslaviju, marta i aprila 1941 godine, učestvovala su i jedinice »Brandenburg«.

Već " početku 1941 godine otpočele su pripreme za ulazak Wehrmacht-ovih divizija iz Rumunije u Bugarsku, do čega je i došlo 1 marta. Najpre su stigli izvesni štabovi, pri čemu je predradnje izvršio Abwehr. Uoči 1 marta, pred operaciju u kojoj je pontonskim mostovima počelo prebacivanje nemačkih divizija preko Dunava u Bugarsku, stigle su onamo i manje jedinice puka »Brandenburg«. Njihov je zadatak bio da obezbeđuju i sačuvaju sve važnije instalacije, kao električne centrale, podvožnjake i nadvožnjake, mostove i slične objekte, pred eventualnim sabotažnim napadima anglo-američkih agenata ili komunista, do čega bi moglo doći u vezi sa nemačkom invazijom u Bugarsku.

Sa nemačkim napadom na Jugoslaviju stavljeni su pred jedinice »Brandenburg« novi zadaci. Jedna četa iz sastava 2 bataljona puka »Brandenburg« prebačena je, pod komandom poručnika Kutschke-a, vazdušnim putem na sektor Turn-Severina. Odatle je izvela akciju na Đerdap, u jutarnjim časovima 6 aprila 1941 godine. Druga jedna četa istoga bataljona, pod komandom poručnika Kniesche-a, bila je upućena u Sofiju, gde ju je tamošnji centar Abwehr-a pridružio operativnim jedinicama, i to tenkovskoj grupi generala von Kleist-a. Ona je imala zadatak da zauzme rudarsko-topionič-

Jedinica „Brandenburg“, koja je iz Banje Luke vršila obaveštajne pripreme za napad na Vrhovni štab NOV i POJ. Na fotografiji: jedan general Pavelićevog domobranstva deli pripadnicima jedinice odlikovanja NDH. Iza njega stoji poručnik Boeckel, komandant jedinice

ka postrojenja u Boru i da spreči njihovo razaranje do dolaska nemačkih jedinica. Međutim taj zadatak nije ispunila. Naređeno joj je da se kreće sa tenkovskom grupom, a kada je stigla do Bora, već su jugoslovenski pioniri bili završili posao onesposobljavanja postrojenja.

I na drugim mestima su, prilikom akcije u aprilu 1941 godine, bile upotrebljavane manje jedinice iz sastava puka »Brandenburg«. Međutim, glavni posao u Jugoslaviji čekao je ove formacije tek od 1943 godine, dakle u vreme kada je puk već bio pretvoren u diviziju.

Dok je u vezi sa desantom na Drvar i njegovom obavешtajnom pripremom — a isto tako i sa obučavanjem odabranih pripadnika Wehrmacht-a za gerilsku borbu protiv partizana — bilo angažovano nekoliko grupa iz sastava divizije »Brandenburg« u zapadnoj Bosni, dotle je 4 puk divizije »Brandenburg« bio prebačen na područje Kosovske Mitrovice. Tamo je, između ostalog, ovaj puk formirao i posebnu, 9 četu, od Albanaca i Šiptara sa Kosmeta i iz Sandžaka. Sem akcije na Drvar, u kojoj su »brandenburgovci« imali samo pripremnu ulogu i kasnije učestvovali u desantu uz glavne snage koje su dale druge jedinice, — na teritoriji Jugoslavije pripadnici divizije »Brandenburg« nisu organizovali veće specifično diverzantske pothvate. Tu su, uglavnom, radili na zadacima suzbijanja partizana, a naročito i na organizovanju reakcionarno ili šovinistički nastrojenog stanovništva, odnosno na formiranju pomoćnih jedinica i grupa iz njihovih redova. Na nekoliko mesta vršili su obuku četničkih i drugih formacija, a takođe su dejstvovali i kao instruktori raznih gerilskih odreda na kopnu, pa i na moru. Te je odrede formirao Wehrmacht u svojoj uzaludnoj borbi protiv snaga NOV i POJ.

Aparat Abwehr-a II, koji se na jugoslovenskom tlu pojavio od 1943 godine — naročito u obliku FAT-ova toga Abwehr-ovog sektora —, bio je dobrim delom sastavljen od ranijih pripadnika divizije »Brandenburg«. Tako je, naprimjer, rukovodilac FAT-a 215, FAT-a koji je operisao u južnoj Hercegovini i Crnoj Gori, bio d-r Herbert Kniesche, koji je u međuvremenu unapređen za kapetana i koji je bio jedan od prvih organizatora jedinica »Brandenburg«.

Mada su za formacije »Brandenburg« mahom bili odabrani najpouzdaniji ljudi, ipak se i u njima pojavilo rasulo

pred kraj rata. Ono je naročito zahvatilo pripadnike ove diverzantske formacije koji nisu bili nemačke narodnosti. Tako je iz sastava FAT-a 215 jedna jedinica Azerbejdžanaca prebegla partizanima pošto je prethodno likvidirala svoje nemačke rukovodioce. Isto tako je i FAT 207, koji je operisao u planinama između Sandžaka, Albanije i Crne Gore, izgubio neke od svojih nemačkih pripadnika kada se pobunila jedinica Tadžika pridružena tome FAT-u; Tadžici su ubili svoje nemačke starešine i otišli u planine.

Podvig na Kavkazu

Kao jedan od zanimljivih podviga koje su izvršili pripadnici jedinica »Brandenburg« vredi pomenuti pokušaj da se izazove pobuna na Kavkazu, iza sovjetskih linija, 1942 godine. Iz držanja sovjetskih zarobljenika koji su pripadali kavkaskim narodnostima, nemački obaveštajni organi su stekli uverenje da bi se u njihovim plemenima mogla podići pobuna u pozadini Crvene armije, kada se Wehrmacht-ove jedinice budu ribližile Kavkazu. Sa toga je razloga odabran izvestan broj Kavkazaca, ratnih zarobljenika, među njima i nekoliko pripadnika porodica kavkaskih plemenskih kneževa, i podvrgnut posebnoj obuci. Komandiru jedne polučete »Brandenburg«, poručniku Lange-u, bilo je povereno da uz pomoć ovih ljudi pripremi diverzantski pothvat na Kavkazu.

Lange, i sam alpinista, sastavio je sebi grupu Tirolaca iz ljudstva divizije »Brandenburg«. Plan je bio da se ta grupa, pojačana obučenim Kavkascima, spusti padobranima među kavkaska plemena i da ih pokrene na ustanak.

Doista je, u vreme nemačke ofanzive prema Kavkazu, grupa poručnika Lange-a bila spuštена u područje koje su njeni kavkaski pripadnici bili označili. Iskakanje padobranom bilo je izvršeno u dve grupe, od kojih je jednu vodio sam Lange. Dok se druga grupa izgubila, Lange-ova je pogrešno spuštена nad mestom u kojem se nalazio sovjetski garnizon, tako da se raštrkala. Ipak je Lange uspeo da svoje ljude prikupi, i da, vođen kavkaskim saradnicima, prođe do traženih plemenskih glavara.

On je primljen gostoljubivo i poručio je radiotelegrafskim putem da se za njim spuste darovi za njegove nove prijatelje. Bilo je ugovoreno da plemena sa čijim je prvacima pregovarao dignu ustanak u trenutku kada se nemačke operativne trupe približe njihovim područjima.

Međutim do izvršenja te operacije nije došlo zbog nemačkog povlačenja na ovom delu fronta. Lange-u je ponuđeno da ostane kod kavkaskih plemena. On se odlučio da se vrati u sastav nemačkih trupa. Uspeo je da se probije kroz front i da stigne do svoje komande. Lange-ova akcija — nazvana pothvatom »Šamil«, po imenu kavkaskog nacionalnog junaka, — pominjala se u redovima divizije »Brandenburg« kao naročiti podvig. Mada od nje nije bilo praktičkog rezultata, Lange je stekao visoko ratno odlikovanje.

Stvaranje divizije »Brandenburg«, zadaci i pothvati koje je izvršavala ušli su u istoriju obaveštajne službe u periodu Drugog svetskog rata kao zanimljiv i karakterističan spoj obaveštajne i diverzantske delatnosti. Njena su iskustva, svakako, od značaja i za budućnost.

NA LEPOM PLAVOM DUNAVU

Široko teče Dunav iz srca srednje Evrope. Mnoge zemlje spaja njegov tok. Mnogi narodi žive kraj njegovih obala. I kao svaka velika reka od iskona je sudelovao, kao jedna od komponenata, u uobličavanju kulture koja se razvila i koja cveta duž njegovih žala, u formiranju istorije i političke sudbine naroda kroz čije zemlje protiče.

Glavna srednjoevropska saobraćajna arterija

Vodama Dunava plovili su brodovi mnogih naroda, pa i onih čiji je život opet potonuo u tmini istorije. Jasonovi Argonauti su brodili sa oteetim zlatnim runom uz njegov tok, — najstariji sačuvani mit koji izražava njegov značaj kao puta međunarodne razmene. A taj značaj je rastao, u istoriskim razdobljima, naporedno sa porastom značaja međunarodne razmene dobara za život i razvoj ljudskoga društva.

Čamce sa veslima, jedrilice i teglene brodove zamenila je parna brodska mašina. A time su i količine dobara koje su prevožene Dunavom porasle u neslućenim srazmerama. Od čunova kapetan-Miše Anastasijevića do velikih parobroda koji prevlače rekom teške gvozdene šlepove proteklo je, istoriski gledano, svega nekoliko trenutaka. Ali ti su trenuci bili dovoljni da od Dunava stvore jednu od najvažnijih životnih arterija moderne evropske privrede, a specijalno najvažniji ekonomski saobraćajni put srednje i jugoistočne Evrope i udeonika njenog privrednog poleta i njenog uklapanja u mehanizam svetske privrede.

Po svojim mogućnostima, da se njime prevlače ogromne količine dobara, i po jeftinoći transporta, dunavski rečni sa-

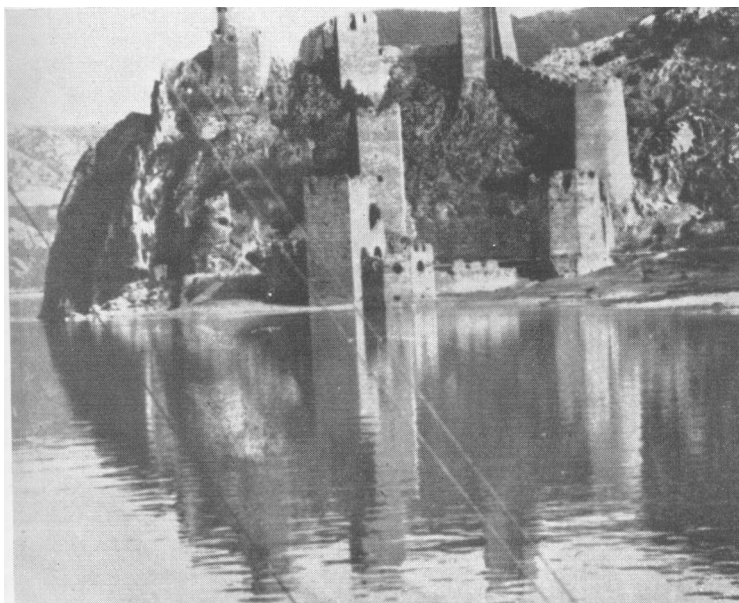
obraćajni put ostavlja daleko za sobom sve vrste kopnenih i vazdušnih saobraćajnih sredstava. Naročito za proizvodnju zemalja Dunavskog basena, za poljoprivredne proizvode, za rude, kopove i rumunsku naftu, Dunav je bio i ostao najbolje i najjeftinije sredstvo za prebacivanje velikih količina iz zemlje u zemlju. Uz Dunav do u evropsko središte, niz njegov tok do u Crno More, a zatim dalje, teku reke svih vrsta. Njihov tok napaja privrede priobalskih zemalja, razvija gradove i trgovinske centre na dunavskim obalama i stvorio je na dunavskim vodama moćna brodarstva.

Značaj Dunava kao glavnog srednjoevropskog saobraćajnog puta doveo je do međunarodnog regulisanja plovidbe na njemu. Međunarodnom saradnjom preduzimani su, duž njegovog toka, obimni radovi radi osiguranja plovidbe. Međunarodnom saradnjom se ti objekti i održavaju. Tako je stvorena Međunarodna dunavska komisija, u kojoj su, do Drugog svetskog rata, a donekle i posle njega, učestvovala i zemlje koje leže daleko od obala ove moćne reke. Dva naročito važna kompleksna objekta — đerdapski tesnaci i ušće — stoje i danas pod posebnim administracijama međunarodnog karaktera.

Treći Reich na Dunavu

Do Prvog svetskog rata je dunavskim brodarstvom dominirala Austro-Ugarska. Njen raspad i stvaranje naslednih država promenili su karakter dunavske plovidbe. Sve priobalske države trudile su se da razviju svoja brodarstva, delom i na osnovu plovniha objekata koje su nasledile od podeljene austrougarske rečne trgovačke mornarice. Jedna od najjačih po broju svojih objekata bila je Jugoslovenska rečna plovidba (JRP). Sa sedištem u Beču, dejstvovalo je austrisko Prvo dunavsko parobrodarsko društvo, poznato pod svojom kraticom DDSG (I Donaudampfschiffahrtsgesellschaft). Nemačka je imala svoj »Bavarski Lloyd« i neka manja društva. Ostale priobalske države mahom su imale državna rečna brodarstva, a bilo je i britanskih i francuskih društava čiji su brodovi plovili Dunavom.

Ekspanzija Trećeg Reich-a, koja se osetila od druge polovine tridesetih godina u celoj jugoistočnoj Evropi, unela je

Grad Golubac, na početku dunavskih tesnaca

i u odnose u dunavskoj plovidbi znatne promene. Naročito kada je 1938 godine Trećem Reich-u bila priključena Austrija i kada je sa razbijanjem Cehoslovačke, bila, početkom 1939, stvorena satelitska Slovačka, Nemačka je dobila u ruke i rečna brodarstva tih dveju zemalja. Uklopivši ih u svoj broderski sistem, ona je skovala snažno privredno oružje, koje je ubrzo postalo jednim od važnih sredstava njene ekonomske politike, usmerene na privredno podvlašćivanje Podunavlja.

DDSG, najmoćnije društvo rečnog brodarstva, dobilo je u tom novom sklopu vodeću ulogu. Naravno, ono je bilo prilagođeno sistemu Trećeg Reich-a. Iz njega su uklonjena sva lica koja su iz političkih razloga mogla izgledati Trećem Reich-u nepogodna. DDSG je uklopljen u džinovski državni trusi koji je nosio naziv Hermann-a Goering-a (Reichswerke Hermann Goering), isto kao i još neka od najkrupnijih austrijskih industriskih objekata. A u isto vreme je formirana poslovna zajednica koja je obuhvatila, pored DDSG-a, još i Bavarski Lloyd i nemačko brodarstvo Comos.

Nova poslovna zajednica organizovala je zajedničku komercijalnu službu u podunavskim zemljama, u kojima su se nalazila dotle odvojena pretstavništva njenih članova. U isto vreme je i u samom racionalnom rasporedu i u upotrebi plov-noga parka poslovna zajednica istupala kao celina. U tom pogledu je prisno sarađivala i sa rečnim brodarstvom slovačke države, stvorene na ruševinama Cehoslovačke. Ustvari je i slovačko brodarstvo bilo prema nemačkom u istom satelitskom odnosu kao što je slovačka država bila prema Trećem Reich-u. Tako je u privredno-političkom pogledu Treći Reich prema priobalskim dunavskim državama istupio sa solidnim blokom svojih broderskih transportnih preduzeća, koja su time dobila na Dunavu izuzetno važan položaj.

No poslovna zajednica pod hegemonijom DDSG-a nije bila samo ekonomski instrument. Ona je ubrzo postala i političkim i obaveštajnim oruđem Trećeg Reich-a na Dunavu. A ta uloga nemačkog podunavskog brodarstva jedan je od najzanimljivijih primera koji pokazuju s kolikim je intenzitetom obaveštajna delatnost prožela sve one privredne ustanove — a, uostalom, i sve druge vrste raznih nemačkih institucija — koje su po svojoj delatnosti imale mogućnost da dejstvuju u inostranstvu i da pružaju obaveštajnoj službi kamuflažu za njen rad.

Obaveštajna delatnost u samoj DDSG otpočela je odmah posle priključenja Austrije Reich-u. U upravni odbor toga društva uveden je bivši austrijski mornarički oficir Karl Pospischil. Njegova je dužnost bila da nadgleda poslovanje DDSG-a ako ova dodiruje političke interese, da o tome podnosi izveštaje predsedniku upravnoga odbora, uz istovremene predloge, i da se u DDSG-u obaveštava o svima personalnim i stvarnim momentima koji mogu u tome okviru biti od važnosti. Međutim Pospischil-ova dužnost je bila kratkoga veka. Već 1939 godine je regulisano pitanje obaveštajnoga rada u DDSG-u i poslovnoj zajednici na nov način, a on je reaktiviran i stupio je u službu Abwehr-a.

U svakom nemačkom privrednom preduzeću, pogotovu u onima koja su bila od značaja za zemaljsku odbranu odnosno za ratnu privredu, određeni su specijalni poverenici, čiji je zadatak bio da se brinu o odbrani od špijunaže. Mahom su to bili sami rukovodioci preduzeća ili neko od njihovih viših administrativnih službenika. Naročito važnim preduzećima dodeljivala je obaveštajna služba nekog svog organa koji bi, u administrativnoj funkciji, bio ugrađen u rukovodni aparat preduzeća. Ovi poverenici — čiji je službeni naziv bio »Abwehrbe) aftragter« — stajali su u stalnoj bliskoj vezi sa teritorijalno nadležnom ustanovom Abwehr-a i sa ustanovom Gestapo-a. Ne pripadajući sami — sem ako su bili posredi specijalno delegirani organi obaveštajne službe — obaveštajnom aparatu kao njegovi funkcioneri, poverenici su ipak predstavljali njegove organe, njegovu produženu ruku u samome preduzeću. Njihova dužnost da se brinu o bezbednosti preduzeća u kontraobaveštajnom pogledu i da izveštavaju o svemu što bi moglo biti i od obaveštajnog značaja, učinila ih je važnim saradnikom nemačkog službenog obaveštajnog aparata. Ova je njihova uloga postala naročito važnom kada su u Treći Reich, u toku rata, bili dovedeni milioni stranih radnika. Nadzorom nad njima i onemogućavanjem eventualnih sabotaza, poverenici su po preduzećima, stvorivši svoje unutrašnje obaveštajne mreže u njima, uveliko olakšali posao organa obaveštajne službe.

Džinovski koncern »Hermann Goering« bio je jedan od onih privrednih ustanova Trećeg Reich-a koje su za njegovu ratnu industriju bile od prevashodnog značaja. Zato je bio tu određen, kao glavni poverenik za celi koncern, jedan oba-

veštajni funkcioner u činu SS-general, Rolf Reiner. Kod DDSG-a je, u istome svojstvu, ugrađen SS-major Alfred Baubin, inače pripadnik SD-otseka Beč. Baubin-ova nadležnost se prostirala na sva tri preduzeća poslovne zajednice, a formalno je on bio šef otseka u upravi DDSG-a u Beču. Pošto je maja 1940 godine Baubin premešten u centralu koncerna »Hermann Goering« u Berlinu, na njegovo mesto kod DDSG-a je došao d-r Richard Wildner.

Uloga Baubin-a, i kasnije Wildner-a, bila je mnogostrana i daleko je premašala zadatke normalnoga »poverenika Abwehr-a« u industrijskim preduzećima. A tome je bio razlog naročiti karakter dunavske rečne plovidbe koji ju je kvalifikovao, kao retko koje drugo preduzeće, za saradnika obaveštajne službe Trećeg Reich-a.

Usput ovde treba pomenuti da je koncern »Hermann Goering«, u čijem se sastavu nalazio DDSG, bio prožet istaknutim političkim, pa i obaveštajnim funkcionerima, od kojih su mnogi pripadali SS-u. Tako je predsednik upravnog odbora koncerna bio državni sekretar Wilhelm Keppler, čovek koji je bio u Trećem Reich-u vrlo aktivan baš u onim perifernim političkim područjima u kojima se sa politikom isprepleće obaveštajni rad u nerazrešljivu i često nerazjašnjivu celinu. Između ostaloga je Keppler bio dobio i sproveo neke važne zadatke u vezi sa obaveštajnom pripremom priključenja Austrije Reich-u. Pored njega se tu, u izvesnim sporednim ulogama, pojavljuje i njegov politički saradnik d-r Edmund Veessenmeyer, jedan od važnih krupnih nemačkih obaveštajnih agenata koji se bio istakao u političko-obaveštajnoj igri oko Danzig-a, pred početak rata, zatim u Jugoslaviji prilikom formiranja ustaškoga režima i stvaranja Nedićeve kvinske vlade, da bi najzad 1944 godine postao glavnim političkim predstavnikom Trećeg Reich-a u Mađarskoj. Generalni direktor koncerna bio je SS-funkcioner d-r Wilhelm Voss, koji je posle rata stajao na čelu štaba nemačkih stručnjaka kod egipatske vlade. Kao glavni rukovodilac organizacije nemačkog rečnog brodarstva pojavljuje se Rudolf Diels, Goeringov rođak po tazbini, koji je bio prvi šef Gestapo-a u Pruskoj, pre Himmler-a. Karakter ovih ličnosti dovoljno ilustruje spregu političkih, obaveštajnih i poslovnih interesa u vrhu koncerna. On je u celini bio, pored svog ogromnog ekonomskog značaja, i politički instrument i centar političko-obaveštajnog rada.

Špijunaža od Regensburg-a do Braile

Dunav je, kako se rat približavao, za nemačku obaveštajnu službu postajao sve zanimljivijim. Ekonomski značaj, kao širokog glatkog puta koji je vodio u evropski Jugoistok, dobijao je sve više i strategijski prizvuk. Ekonomske pripreme za rat uključivale su i obezbeđenje nesmetanog snabdevanja Trećeg Reich-a svima proizvodima iz podunavskih zemalja, čije je privrede bio trgovinskim ugovorima vezao uz sebe. Zito i rude, a pogotovu rumunska nafta, bili su neophodna komponenta ekonomske osnovice nemačke ratne mašine. A Dunav je bio onaj put kojim se to blago dovlačilo. To nije znao samo Berlin. Znalo se to dobro i u Londonu i Parizu. I zato je, naporedno sa oružanim pripremama, u poslednjem periodu pred rat otpočela i ekonomska borba na Dunavu, da bi se posle 1 septembra 1939 godine pretvorila u rvanje između dveju obaveštajnih službi. Jedna od njih, nemačka, nastojala je svim sredstvima da uprkos rata — i baš zbog njega — osigura celi dunavski tok ekonomskom saobraćaju Trećeg Reich-a. Druga, anglo-francuska i, kasnije, sama britanska, trudila se da na toj osetnoj arteriji zada Trećem Reich-u što osetljivije udarce.

Između Regensburg-a i Braile, celim dubljim tokom Dugiva, kroz zemlje čije je teritorije dodirivao, vodila se podzemna borba špijunaže. U toj su borbi sarađivale i uobličavale njen lik mnoge komponente. Tu je bilo mnoštvo izukršanih interesa priobalskih zemalja, u čijim prestonicama i na čijoj teritoriji se isto tako vodila ogorčena borba između dva politička uticaja i dve obaveštajne službe. Svaka od tih zemalja je imala i svojih posebnih težnji, u svakoj od njih se razvijao unutrašnji razdor između elemenata koji su naginjali jednoj i onih koji su naginjali drugoj strani. Buržoazija koja je vladala u prestonicama, od Budimpešte preko Beograda i Bukurešta do Sofije, bila je sa svojim interesima upletena u rvanje velikih. Radili su mito i pritisak, obećanja i intrige. A sve te vladajuće ekipe bile su isuviše slabe i daleko od svojih naroda da bi vodile svoju samostalnu politiku.

Uloga »poverenika Abwehr-a« u nemačkom rečnom brodarstvu porasla je, u toj situaciji, u neslućenim razmerama. On nije bio samo čovek koji se brinuo za kontraobaveštajno obezbeđenje svoga preduzeća, već centar koji je organizo-

vaio preko preduzeća obavestajnu službu velikoga stila. Konci te službe išli su svugde, gde je god bilo kakvog predstavnika ili službenika nemačkog rečnog brodarstva. Celi aparat poslovne zajednice, zadržavši svoj vrlo krupni zadatak u sklopu ratne privrede Trećeg Reich-a, postao je u isto vreme i saradnikom, pa i organom njegove obavestajne službe. A u celome tome radu je kontraobavestajni poverenik — najpre Baubin, a zatim d-r Wildner — bio centralna ličnost koja je primala zadatke obavestajnih ustanova, sprovodila im obavestajne podatke i materijal, brinula se o ugrađivanju agenata, koristila se razgranatom poslovnom aktivnošću preduzeća za obavestajnu delatnost.

U prvome redu je cela ta snažna i mnogostrana obavestajna aktivnost imala zadatak da osigura nesmetani tpk transporta Dunavom. Međutim ubrzo je uigrani obavestajni aparat u DDSG-u i ostalim društvima poslovne zajednice upotrebljen, zbog svojih krupnih veza i mogućnosti, i za druge obavestajne zadatke.

Prvo što je učinjeno u pogledu obezbeđenja dunavske plovidbe bilo je obavestajno proveravanje celokupnog osoblja koje je radilo na Dunavu i u sedištim preduzeća poslovne zajednice. U sedištu DDSG-a, kod poverenika za odbranu, formirana je posebna kartoteka sumnjivih brodaraca. U tu su kartoteku unošena sva ona lica iz redova službenika rečnog brodarstva koja bi svojim političkim držanjem, izjavama ili vezama izazvala sumnju da su nastrojena neprijateljski prema Trećem Reich-u. Mahom su takva lica i uklanjana iz službe ili suspendovana, a u svakome slučaju bi o njima poverenik obavestavao bečku ustanovu Gestapo-a. Kartoteku sumnjivih brodaraca vodile su i nadležne državne policiske vlasti, za celi Reich.

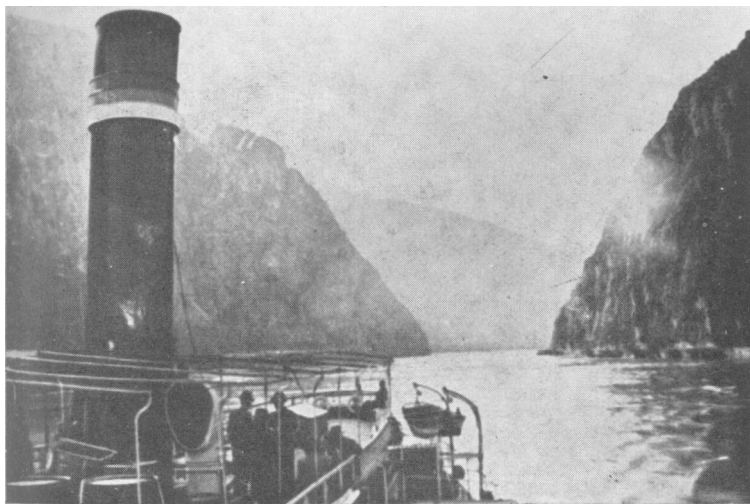
Kartoteka, uostalom, nije obuhvatala samo politički sumnjiva nego i nedisciplinovana lica, zatim pijanice, nemarne u službi, izvršioce raznih prekršaja i, uopšte, sve one brodarce koji bi ma po kojem osnovu bili smatrani nepouzdanima za službu. U toku rata se kartoteka nepouzdanih brodaraca proširila i na slovačke i mađarske brodarce koji su plovili brodovima ovih dveju satelitskih zemalja. Dešavalo se, štaviše, da je poverenik kod DDSG-a zatražio od Slovačke rečne plovidbe da uklanja službenike sa svojih brodova ako ovi ne bi izgledali politički pouzdanima za Treći Reich.

Naporedno sa takvim nadzorom nad službenicima vršio je poverenik i kontrolu nad novim primanjima u službu. Ne samo što bi morao davati svoju saglasnost za sve vrste postavljenja novih službenika, već bi on prethodno i zatražio o takvim licima podatke i mišljenje od Gestapo-a. Ako su bili u pitanju strani državljani — a takvih je u službi nemačkog rečnog brodarstva bilo dosta —, moralo se pogotovu dobiti pre postavljenja mišljenje i saglasnost kontraobaveštajnog referata Gestapo-a i nadležnog referata bečke ustanove Abwehr-a.

U pitanje osoblja išla je i briga o brodarskim ispravama kojima su bili snabdeveni brodarci. Nemačka je nastojala da radna knjižica dunavskog brodarstva bude priznata od priobalskih dunavskih država kao dovoljna isprava za prelazak granice, umesto pasoša. U tome pogledu je u prestonicama podunavskih država intervenisao nemački diplomatski aparat, zahtevajući uporno da se ove interne nemačke isprave priznaju kao dovoljni dokumenti za prelazanje granice. Godine 1940 je takve priznanje postignuto kod slovačke i mađarske vlade, dok se Jugoslavija odupirala.

No ovo su sve bile mere unutrašnjeg obezbeđenja u samom preduzeću, kojima treba pridružiti i zabranu da se na plovne objekte prime ma kakva strana lica, uključivši tu i najbliže članove porodica službenika na brodu. Obaveštajni rad je, obezbedivši tako pouzdanost sopstvenoga osoblja i organizujući strogi nadzor nad njim, dobio time osnovu za zadatke koje je nemačko rečno brodarstvo vršilo u svima zemljama u kojima je imalo svojih pretstavnika i sa kojima bi svojim brodovima održavalo veze.

Za bogate mogućnosti obaveštajnoga rada posredstvom aparata dunavskog brodarstva zainteresovale su se izvana razne nemačke obaveštajne ustanove. Tu su, pre svega, bile razne ustanove Abwehr-a koje su svoje vojnoobaveštajne i kontraobaveštajne zadatke težile da sprovedu preko DDSG-a i poslovne zajednice. Sem Abwehr-ovog nadleštva u Beču, pojavljuju se, kao korisnici usluga rečnoga brodarstva, još i Ast-ovi Berlin i Prag. Naročito je u vezi sa kontraobaveštajnim zadacima koji su se ticali samog brodarskog osoblja, kao i u svima bezbednosno-policiskim pitanjima u vezi s tim, održavao bečki Gestapo najprisnije veze sa poverenikom kod DDSG-a. U političko-obaveštajnim zadacima pojavljuje se tu

Najosetljivije mesto na toku Dunava su tesnici kojima se njegova voda probija kroz izdanke Transilvanskih Alpa. Tu, kroz Đerdap, izgrađeni su plovni kanali, van kojih je, zbog brzaka i podvodnih stena, plovidba nemogućna. Ti su kanali bili predmet naročite pažnje i brige nemačke obaveštajne službe na Dunavu

SD-otsek Beč sa svojim referatom VI. Naposljetku, poverenik kod DDSG-a je podržavao stalnu vezu i sa samom Glavnom upravom bezbednosti Reich-a, izveštavajući ie neposredno o zanimljivim zbivanjima i dobijajući od nje uputstva i zadatke.

Pored ovih glavnih, sa DDSG-om i ostalim društvima poslovne zajednice održavali su obaveštajne veze i druge ustanove nemačkog obaveštajnog aparata. Sem vojnih i političkih obaveštajnih centara u Reich-u idu ovamo i obaveštajne ekspoziture Trećeg Reich-a u podunavskim zemljama. U Budimpešti i Beogradu, u Bukureštu i Sofiji je stalno održavan prisn dodir između pretstavnika i službenika nemačkog rečnog brodarstva i organa nemačke obaveštajne službe čiji su centri dejstvovali u svima zemljama Jugoistoka.

Saradnja između rečnog brodarstva i obaveštajne službe bila je trostruka. S jedne strane je sama organizacija rečnoga brodarstva, sama poslovna zajednica sa svojim društvima, dejstvovala kao saradnik obaveštajnih centara, obaveštavajući ih, uzimajući na sebe njihove zadatke, olakšavajući im delatnost. No još važnije je bilo što je obaveštajna služba mogla da se koristi razgranatim aparatom rečnoga brodarstva za ugrađivanje svojih agenata. Najzad su mnoge nemačke obaveštajne ustanove neposredno angažovale pojedine službenike dunavskih brodarskih društava kao svoje agente. Prema tome se ta društva pojavljuju i kao saradnik obaveštajnog aparata, i kao sredstvo za kamuflažu njegovih agenata i kao rezervoar za vrbovanje saradnika za obaveštajnu agenturu.

Agenti, diverzanti, otmičari

Duž celog Dunava, u svima rečnim lukama i pristaništima, izgrađen je, uz pomoć aparata nemačkog rečnog brodarstva, međusobno povezani niz obaveštajnih punktova, koji su se nazivali »Landposten« — kopnene straže. A na svima brodovima ugrađeni su agenti, ubačeni u osoblje. Njihovo je ime bilo »Schif^posten« — brodske straže.

Postojale su međunarodne obaveze, sporazumi među podunavskim državama, kojima je bilo regulisano tačno brojno stanje posada za sve vrste plovniha objekata. Zato je ugrađivanje agenata pretstavljalo izvesnu teškoću. Pre svega je bilo inemogućno da se posadi jednostavno doda još jedan agent

i da se ona time poveća za jednoga člana, za koga, ustvari, na brodu ne bi bilo pravoga posla. Zato je odabrana forma ubacivanja Abwehr-ovih agenata na brodove u svojstvu »pomoćnog blagajnika«, dakle, kao administrativnog brodskeg službenika koji bi faktički na brodu i vršio blagajničke dužnosti. U agencijama i predstavništvima u pojedinim dunavskim pristaništima nije bilo takve personalne ograde, ali su tu službenici bili izloženi budnim očima protivničke obaveštajne službe. Zato se težilo da stalni službenici koji su se nalazili na takvim položajima budu neposredno angažovani za obaveštajni aparat. Rede se dešavalo da neko od njih bude povučen i zamenjen agentom.

Celi taj nadzorni aparat držao je Dunav pod strogom prismotrom. Međutim ugrađivanje agenata u rečnu plovidbu imalo je i mnogih slabosti, od kojih je prva bila nastojanje raznih obaveštajnih ustanova u Reich-u da u rečna brodarstva ubace svoje ljude. Tako se, naprimer, praški Abwehr pojavio sa zahtevom da DDSG otpusti svoga pretstavnika u Varni, na Crnome Moru, i na njegovo mesto postavi jednog Bugarina, inače agenta praške ustanove. Pošto je stari predstavnik u Varni, Italijan inž. Terzetta, i inače radio već obaveštajno, to se poverenik kod DDSG-a, Baubin, odupro tome zahtevu i, sa svoje strane, prikupio podatke o kandidatu praške Abwehr-ove ustanove, koji su ovoga prikazali kao politički sumnjivog za veze sa Britancima. Tako je ovaj pokušaj bio odbijen.

Bečka Abwehr-ova ustanova tražila je, u jesen 1939 godine, da se u osoblje DDSG-a ugradi kao agent neki Johann Schell, Volksdeutscher iz Rumunije. Pošto je, međutim, ovaj već bio poznat kao nesiguran i nepodoban za obaveštajni rad (bio je još prethodne godine podbacio kada je imao da deluje u Rumuniji), Baubin je odbio da ga primi. Na to se Schell obratio berlinskoj Abwehr-ovoj ustanovi i ova ga je doista poslala u Rumuniju. Na osnovu svojih starih veza sa DDSG-om, Schell je na prevaran način uzimao od pretstavnika toga društva u Jugoslaviji zajmove, zbog čega je pokrenut postupak da se on pozove u Reich. Sam Baubin ga je jednom prilikom, kada je obaveštajnim poslom bio u Beogradu, video tu u jednoj kafani i nastojao je da ovog čoveka, koga je smatrao nepodobnim, službenim putem prinudi na povratak u Nemačku. Međutim u tu stvar se umešao berlinski Abwehr, koji

je uspeo da Schell-a smesti kod Bavarskog Lloyd-a i ugradi u zastupništvo te brodarske firme u Braili.

Baubin je nastavio da prikuplja materijal protiv Schell-a. Zaista je ovaj, najzad, prilikom jednog boravka u Beču, bio uhapšen i stavljen pod istragu. Gestapo je, međutim, utvrdio da nema dokaza za krivične radnje za koje ga je Baubin optuživao, i tako je ovaj agent bio opet pušten. Međutim iako je berlinski Abwehr čak potvrdio Baubin-u da je Schell varalica, ovaj je ipak ostao i dalje agent te ustanove.

Jedan od važnijih agenata ugrađenih u aparat DDSG'-a bio je inž. Friedrich Trueb. On je primljen u službu DDSG-a oktobra 1939 godine, sa specijalnim zadatkom da sarađuje u obezbeđivanju dunavskog saobraćaja, a naročito transporata rumunske nafte. U njegov delokrug je ulazilo i obaveštajno delovanje na samim mestima eksploatacije, rafiniranja i utovara nafte, toliko važne za nemačku ratnu privredu. Trueb je vršio svoj posao na potpuno zadovoljstvo svojih pretpostavljenih, obraćajući pažnju ne samo na zbivanja na samome Dunavu, nego i na sve ostale pojave koje su mogle ugroziti nemačke interese. Između ostalog je on, ubrzo po svome dolasku u Rumuniju, skrenuo pažnju na poljske izbeglice koje su se tada zadržavale u raznim podunavskim državama, a ponajviše baš u Rumuniji. Predlagao je da se u tome pravcu nešto preduzme, pošto te izbeglice, naročito oficiri među njima, mogu predstavljati za nemačke interese veliko ugroženje. Kada je, sa okupacijom Jugoslavije i s ulaskom nemačkih jedinica u Rumuniju i Bugarsku, bilo, uglavnom, uklonjeno neposredno ugrožavanje dunavskog saobraćaja, Trueb-ova dužnost na Dunavu je prestala. On je, kao oprobani agent, prebačen u Carigrad. Tamo je ugrađen u izvozno-uvoznu firmu »Omnipol«, koja je u zemljama evropskoga Jugoistoka, pa i u Turskoj, predstavljala važnu nemačku obaveštajnu centralu.

Kada je, u jesen 1939 godine, počeo rat, otpočela je i ofanziva nemačke obaveštajne službe na DDSG. Naravno da joj je društvo svoje usluge stavilo u najvećoj meri na raspolaganje. Međutim slaba međusobna koordinacija raznih obaveštajnih ustanova učinila je da je mnoštvo raznih agenata zavrbovanih u DDSG-u ili ugrađenih u njegov aparat pretilo da se pretvori u zbrku koja će onemogućiti pregled nad njihovim radom i sprečiti sistematsko i centralno korišćenje-

obaveštajnih mogućnosti koje je rečno brodarstvo pružalo. Zato se Baubin, agilni rukovodilac obaveštajnog rada DDSG-a, obratio lično admiralu Canaris-u, šefu Abwehr-a, i prikazao mu situaciju koja je nastala usled traženja raznih Abwehr-ovih ustanova za ugrađivanje agenata u aparat rečne plovidbe. Već pre toga razgovora je Baubin pokušao da kanališe ove razne zahteve preko bečkoga Ast-a, u kojem je tim pitanjima bio zadužen major Lorscheider. On je objasnio Canaris-u teškoće koje su se pojavljivale i ovaj je odlučio da DDSG više ne treba da prihvata zahteve za ugrađivanje, pošto je u njegovom aparatu već bilo dovoljno Abwehr-ovih pripadnika i agenata. Za sva pitanja u vezi sa tim problemom, Canaris je zadužio šefa bečke Abwehr-ove ustanove, pukovnika grofa Marogna-Redwitz-a. Time je, marta 1940 godine, bilo uređeno jedno od pitanja koja su iznikla u vezi sa obaveštajnim radom DDSG-a.

Dok je, u prvim mesecima rata, delatnost Abwehr-a na Dunavu, u naslonu na dunavsko brodarstvo, nosila sve odlike improvizacije, dotle je od 1940 godine počela cela situacija da se u sve većoj meri sređuje. Kopneni obaveštajni punktovi, kojih je upočetku bilo malo, samo u glavnim mestima, prošireni su preko svih važnijih pristaništa. U Budimpešti je formirana centrala — sa višim kapetanom DDSG-a Khaelss-om von Khaelssberg-om na čelu — koja je imala da prima njihove izveštaje. Sistem brodskih obaveštajnih punktova je upotpunjen. Sa mađarskim obaveštajnim organima i ustanovama stvorena je potpuna saradnja, a isto tako je regulisano i pitanje stalnih veza sa Abwehr-ovim ustanovama u podunavskim zemljama.

Zadatak koji je imao da izvrši Abwehr II u prvim mesecima rata na Dunavu uglavnom je s uspehom obavljen. Tu se, prvi put, istakla novoformirana Abwehr-ova diverzantska jedinica za naročite zadatke, iz koje se kasnije razvila čuvena divizija »Brandenburg«. Kapetan Verbeek, jedan od prvih organizatora ove jedinice, bio je lično sa svojim ljudima na Dunavu. On je, pod imenom »direktor Becker«, bio kamufliran u aparatu nemačke dunavske plovidbe u Rumuniji.

U to vreme — godine 1940 — on je imao jak uticaj i na celokupnu personalnu politiku DDSG-a u Rumuniji. Tamo je, kao službenik toga društva, od ranije bio namešten neki Janković, pripadnik pretstavništva DDSG-a u Braili. On je

bio Jevrejin i trebalo ga je, u smislu propisa Trećeg Reich-a, otpustiti iz službe. Međutim Janković je zapretio da će, u tome slučaju, prihvatiti ponudu koju mu čine britanski eksponenti, a po kojoj bi za prelazak na njihovu stranu dobio petostruku platu. On je isuviše mnogo znao o obaveštajnim mahinacijama koje se čine preko DDSG-a. Zbog toga se u to umešao Verbeek i zatražio da se Janković ostavi u službi, pogotovu što je bio spreman, kao službenik koji je preko četvrt veka bio namešten kod DDSG-a, da produži revnosno svoje delovanje za svoju firmu i dà odbije sve britanske ponude ako se povuče otkaz. Na Verbeek-ovo traženje je, kako izgleda, Jankovićev slučaj u tome smislu i bio rešen.

Dok je u prvim danima obezbeđivanja dunavskih transporta glavni teret pao na organe i agente Abwehr-a II, do tle je ubrzo u Beču bio ustrojen, pri odeljenju III tamošnje ustanove Abwehr-a, posebni referat, pridružen privrednom referatu toga odeljenja. Kao glavna instancija koja se brinula za kontraobaveštajno obezbeđivanje Dunava u korist Trećeg Reich-a, ovaj je referat — čija je oznaka bila III Wi/Do, to jest Wirtschaft/Donau (Privreda/Dunav) — postao nadležnim Abwehr-ovim centrom za celi dunavski vojno-kontraobaveštajni sistem, u kojem je DDSG sa svojim aparatom bio jedna od najvažnijih karika.

Nadzor nad Dunavom, koji je vršen mnogobrojnom agenturom i sistemom čvrstih i plovnih obaveštajnih punktova, bio je praktički toliko rigorozno sproveden da se svaka pojava, ma od kakvog obaveštajnog značaja, koja bi iskrsla bilo gde duž njegovog dugog toka odmah registrovala i da je o njoj Beč bio informisan u najkraćem roku, obično već istoga dana. A Beč, to jest Baubin i njegov naslednik Wildner, obavestio je odmah o tome one obaveštajne ili bezbednosno-policijske ustanove koje su mogle biti zainteresovane u toj stvari.

Obale Dunava podvrgnute su stalnom posmatranju. Svi brodovi, ma kakve vrste, koji su se mogli nazreti sa brodova posmatrani su i registrovani, a njihov je opis išao preko najbližeg kopnenog punkta centrali. Svi brodovi koji ne bi pripadali DDSG-u ili poslovnoj zajednici bili su pod stalnom prismotrom s vode i sa kopna. Glavni agenti obaveštajne službe, ugrađeni u aparat nemačkog rečnog brodarstva, obilazili su Dunav, posećivali njegova pristaništa, odlazili u prestonice podunavskih zemalja, oslanjajući se u svojoj delat-

nosti na nemačke obaveštajne ekspoziture i diplomatsko-konzularne ustanove Trećeg Reich-a. Oni bi se pojavili svugde, pojačavajući mesni nemački obaveštajni aparat, gde god bi to bilo potrebno radi kakve nove pojave ili kakvog vanrednog zbivanja.

Viši službenik DDSG-a Josef Urban, inače kontrolor pogona, našao se tako krajem 1935 godine u Sofiji. Treba dodati da je taj Urban bio u isto vreme i agent Uprave VI RSHA. Baš tih dana se Baubin nalazio u Beogradu i tu ga je našlo Urban-ovo telefonsko obaveštenje da jedan motorni brod Slovačke rečne plovidbe vuče uz Dunav sportski motorni čamac »Meteor«. Taj čamac ima posadu od četiri lica, od kojih je jedno — sam sopstvenik čamca — neki inž. Walter Krakau, za koga se interesuje nemačka policija. Sva četvorica su, inače, nemački državljani. Urban je tražio da Baubin preduzme sve što je potrebno da se ova četvorica u Jugoslaviji uhapsu.

Baubin se odmah stavio u vezu sa nemačkim poslanstvom u Beogradu, tražeći od njega da interveniše kod jugoslovenskih vlasti kako bi one zadržale posadu čamca »Meteor« kada stigne u Zemun. Baubin je alarmirao i predstavništvo poslovne zajednice u Beogradu, koje se gotovo u potpunosti sastojalo od agenata obaveštajne službe, da prati kretanje sumnjivoga motornog čamca. Za svaki slučaj je uredio preko bečke ustanove Gestapo-a da Krakau sa svojim društvom bude uhapšen čim njegov čamac stigne do Bratislave.

Od toga trenutka je kretanje motornog čamca »Meteor« uz Dunav posmatrano i praćeno iz dana u dan i o tome je bečki centar bio neprekidno obaveštavan. Kako je daleko išla nemačka kontrola nad dunavskim saobraćajem, pokazuje izveštaj koji je, u toku praćenja »Metora«, podneo Baubin-u agent Urban.

»Neodgovorno je«, piše Urban, »s obzirom na preduzete mere predostrožnosti u našem dunavskom saobraćaju, da se civilni putnici sa motornim čamcem mogu jednostavno prikaziti uz dunavske brodove. Iako je u ovome slučaju posredi slovački brod, ipak smatram da sada takvi privatni čamci sa liekontrolisanom posadom na Dunavu nemaju nikakva posla i da bi trebalo svakako preduzeti potrebne mere da to ubuduće bude onemogućeno«.

A ovo mišljenje je dao Urban u doba dok su, između nemačkih granica i ušća Dunava, postojale četiri nezavisne i

suverene države koje je Nemačka uveravala u svoju dobronamernost, miroljubivost prema njima, u svoje prijateljstvo i u potpuno poštovanje njihovog suvereniteta.

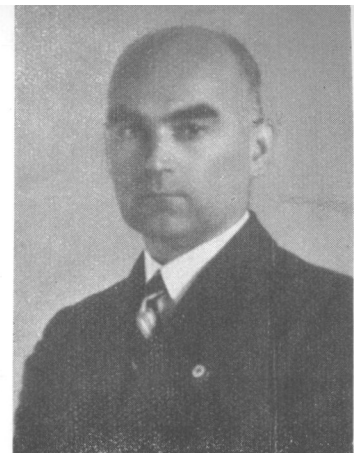
U slučaju inž. Krakau-a i njegovih pratilaca, agentura nemačke obaveštajne službe se zadovoljila pokušajem da ta lica dobije u ruke preko policije dunavskih priobalskih država i da prati njihovo kretanje uz reku, s tim da ih privede hapšenju čim stignu do nemačkih granica. No već nekoliko meseci kasnije dogodio se slučaj koji, svakako, nije bio jedini te vrste i koji pokazuje da su izvesni obziri legaliteta u međuvremenu bili odbačeni. Reč je o jednom odbeglom pripadniku SS-a, Fritz-u Hirsch-u, osumnjičenom da je radio za britansku obaveštajnu službu. Hirsch se bio našao u Bugarskoj i tu ga je policija, na nemački zahtev, lišila slobode. Međutim pošto nije bilo nikakvih konkretnih motiva koji bi opravdavali njegovo držanje u zatvoru, a i omogućavali njegovu formalnu ekstradiciju uz legalni transport od Bugarske do Nemačke, ukopčan je obaveštajni aparat koji je bio ugrađen u DDSG-u. Stvar je izgledala toliko važnom da se u pitanje Hirsch-ovog transportovanja u Beč umešao ne samo šef Abwehr-ove ustanove u Sofiji, major Wagner, već i zamenik generalnog direktora DDSG-a, inž. Hermann Dilg, koji je odredio da se Hirsch prebaci brodom njegovog preduzeća. Pošto je agent Josef Urban bio pokrenuo pitanje toga transporta i dao u vezi s tim u Beču potrebna objašnjenja, Baubin je uputio višeg kapetana DDSG-a Khaelss-a von Khaelssberg-a u Sofiju i Ruščuk, gde je ovaj uredio sve što je bilo potrebno.

Bugarska policija je u Ruščuku predala Hirsch-a nemačkim organima, koji su ga smestili u jedan mali motorni brod DDSG-a. Kapetan broda je dobio nalog da pod ličnom odgovornošću pripazi da Hirsch ne pobegne i ne pokuša da izvrši samoubistvo. Preko pretstavnika DDSG-a u Sofiji pribavljena je za Hirsch-a bugarska izlazna i nemačka ulazna viza. Bilo je, međutim, nemoguće da se Hirsch preveze tim malim brodom jer bi, pri prelasku raznih granica, tu svakako pao u oči carinskim i policiskim organima. Zato je odlučeno da se on prebaci na veliki putnički parobrod DDSG-a, »Uranus«, koji se sa izletnicima iz Nemačke — među kojima se nalazilo, uostalom, podosta obaveštajnih agenata — našao u to doba na donjem toku Dunava.

Transport je kamufliran kao prenos bolesnika. U tu svrhu je Baubin u Beču angažovao jednog SS-ovskog lekara i dao mu sve potrebne instrukcije, posle čega je i ovaj odmah krenuo u Ruščuk. U noći, kada je izvršeno prebacivanje Hirsch-a sa malog motornog broda na »Uranus«, naredio je šef izletničkog putovanja na njemu noćni mir u 24 časa. Sat i po kasnije Hirsch je bio prebačen s jednog broda na drugi. Prethodno ga je, sigurnosti radi, kapetan maloga broda opio etrom.

Na »Uranusu« je Hirsch-a primio SS-lekar d-r Karl Wotke. Lekarsko svojstvo ovog pretstavnika Himmler-ove crne garde nije nimalo ometalo da odigra ulogu zatvoreničkog stražara. Naprotiv, on je spojio sa ovim drugim svojstvom ono prvo, i to veoma uspešno. Svog zatvorenika je držao smeštenog u kabini II oficira na brodu. Kada su se približili rumunskoj granici, dao mu je potrebne injekcije prominala, kojima ga je opio. Pred rumunskim carinskim organima je odigrao ulogu brižljivog lekara koji prati teškog bolesnika. U dubokoj nesvesti je Hirsch, na taj način, prošao kroz pograničnu kontrolu, da bi odmah zatim dobio opet lance na noge i ruke. Uz to je lekar pedantno beležio sve što je njegov »pacijent« govorio, i o tome podneo izveštaj Gestapo-u. Kada je zlosrećni Hirsch, svestan sudbine koja ga čeka i koju mu je samarićanski lekar svakako dosta jasno opisao, pokušao da u jednom trenutku izvrši samoubistvo, popivši u vodi sadržaj čitavog mnoštva raznih ampula sa sredstvima za omamljivanje i otrovima koje je Wotke neoprezno ostavio u njegovoj kabini, — isprao mu je brižljivo želudac. Tako ga je, najzad u prilično načetom, ali inače neoštećenom stanju, predao u Beču organima Gestapo-a koji su na pristaništu čekali dolazak »Uranusa«.

Da slučaj sa Hirsch-om nije bio jedini i da je otmica ljudi bila posao u kojem je aparat DDSG-a i u drugim slučajevima pomagao nemačkoj obaveštajnoj službi, pokazuje primer ranijeg višeg službenika toga preduzeća, Jevrejina d-ra Alexanders Eskenasy-a. I ovaj je, kao i ostali Jevreji (ukoliko nisu bili u srećnom položaju da mogu svoga poslodavca da učene, kao naprimer Janković), posle priključenja Austrije Reich-u otpušten iz službe. Dugogodišnji činovnik dunavske plovidbe, Eskenasy je stupio u službu francuskog društva za dunavsku plovidbu i u tome svojstvu radio najpre u Bukureštu, a zatim u Budimpešti. Pošto je odlično poznavao osoblje DDSG-a i

Vrlo razgranata je bila obaveštajna mreža koju su Abwehr i RSHA izgradili na Dunavu, koristeći se rečnom plovidbom nemačkog Reich-a i njegovih satelitskih država. Fotografije prikazuju trojicu nemačkih agenata i obaveštajaca, zapčšljenih na zadatku cbazbeđivanja dunavske plovidbe. Levo: Heinrich Johann Schell, koji je radio za berlinsku ustanovu Abwehr-a; u sredini: kapetan Guido Hofmann koji je komandovao brodom „Kriemhild“, upotrebljavanom za specijalne obaveštajne zadatke; desno: Karlo Pospischil, najpre kontraobaveštajni funkcioner u Dunavskom parobrodarskom društvu, a zatim oficir mornaričkog Abwehr-a

uopšte celu situaciju u dunavskoj plovidbi, nemačka obaveštajna služba ga je smatrala opasnim po svoje interese, pogotovu što je pretpostavljala da Eskenasy radi obaveštajno za Francuze.

Pitanjem Eskenasy-a bavio se viši kapetan Khaelss. On se stavio u vezu sa mađarskom obaveštajnom službom, sa kojom je i inače sarađivao u stvarima od zajedničkog interesa koje su se ticale obezbeđivanja dunavske plovidbe. I Mađari su se složili sa gledištem da je Eskenasy francuski špijun i predložili su Khaelss-u da ga jednim brodom DDSG-a prebaci u Nemačku. Khaelss je oprezno, ne znajući je li ovaj predlog iskren ili provokativan, izjavio da bi takav transport naišao na teškoće, i izvestio o svemu Baubin-a. Ovaj je, sa svoje strane, zatražio instrukcije od Glavne uprave bezbednosti Reich-a, treba li preduzeti otmicu bivšeg službenika DDSG-a, a u međuvremenu je pokrenuo obaveštajni aparat koji mu je bio podređen, da bi se prikupilo što više podataka o Eskenasy-u, njegovom boravku u Budimpešti, njegovim vezama, njegovom kretanju. Ti su podaci doista i stizali i Baubin ih je dostavljao Berlinu.

Glavna uprava bezbednosti Reich-a je donela odluku da se ovaj neželjeni emigrant kidnapuje. Opet su stupile u dejstvo veze sa mađarskom obaveštajnom službom, i ova je svojim nemačkim kolegama izjavila spremnost da Eskenasy-a protera u Slovačku. Na osnovu toga su preduzete pripreme da ga na tamošnjoj granici odmah prihvate nemački organi i sprovedu u zatvor bečkog Gestapo-a. Khaelss je dobio nalog da zato bude u stalnom dodiru sa mađarskim obaveštajnim ustanovama. Međutim, na njegovo iznenađenje, ove su ga izvestile da je Eskenasy otputovao iz Mađarske, i to ništa manje nego baš u Nemačku. Očevidno je i on imao svoje veze kod Mađara, koje su ga blagovremeno obavestile o opasnosti koja mu pretila. Ne samo što se u pravi čas izgubio iz Budimpešte nego je, štaviše, preko tih svojih veza, koje su morale takođe voditi u mađarsku obaveštajnu službu, Nemcima poturio informaciju da je boravak u vedroj Budimpešti zamenio zadržavanjem u Hitler-ovom Reich-u, — što dokazuje da je, pored dobrih veza i lične spretnosti, raspolagao i priličnom dozom humora. Tako od pripremljenog kidnapovanja najzad nije bilo ništa.

Centar u Beogradu

Razume se da je u Beogradu nemačko rečno brodarstvo imalo svoje veliko predstavništvo. Ustvari, sve do priključenja Austrije Reich-u i do osnivanja poslovne zajednice, radili su tu odvojeno agencija DDSG-a i zastupništvo Bavarskog Lloyd-a. To su bila još stara, dobra vremena, u kojima je trgovina bila zaista trgovina, a ne kamuflaža za političke poteze i obaveštajnu službu. Na putu između Braile i Regensburg-a, Beograd je bio jedan od najvažnijih saobraćajnih čvorova za sistem rečne plovidbe. Njegovu važnost je povećala i činjenica što je on, u isto vreme, bio i sedište najviših upravnih vlasti. Zato je DDSG tu osnovao svoje predstavništvo još u prošlom veku, a Bavarski Lloyd — čim je počeo da održava komercijalnu plovidbu dunavskim tokom.

Promene koje su se odigrale od proleća 1938 godine u vrhu parobrodarskih društava proširenog Trećeg Reich-a osetile su se ubrzo i u Beogradu. Dotadašnja odvojena predstavništva su spojena, a na njihovo čelo je postavljen d-r Albin Puhr, službenik DDSG-a, koji je doneo sa sobom i sve instrukcije i zadatke za organizovanje obaveštajnog rada.

Među ostale zadatke dolazilo je i pribavljanje raznih metala, potrebnih za nemačku ratnu industriju, čiji je izvoz Jugoslavija bila tada zabranila. J. Movac za ove nabavke stavljaao je na raspolaganje nemački privredni predstavnik u Beogradu, Franz Neuhausen, zaklonjen za počasnim nazivom generalnog konzula, koji mu je dat Goering-ovom intervencijom radi boljeg obezbeđenja njegovog ličnog položaja i podizanja njegovog ugleda. Same nabavke je vršio Puhr, uz saradnju nekolicine službenika predstavništva DDSG-a i Bavarskog Lloyd-a. Umešani su, zatim, bili i predstavnici DDSG-a u Novom Sadu i Vukovaru, koji su se brinuli o utovaru i transportu.

Metali, nabavljeni na crnoj berzi, krišom su, uz kršenje strogih jugoslovenskih propisa, bili prebacivani do Novog Sada ili Vukovara. Tamo su ih preuzimali pouzdani kapetani nemačke rečne plovidbe. Utovar je vršen takođe krišom, a pošiljke metala su smeštane u plovne objekte tako da ih jugoslovenska carinska kontrola nije mogla naći. U Reich-u su one, zatim, stavljanje na raspolaganje industriji naoružanja.

To, naravno, nije bila jedina radnja te vrste koju su preduzimali predstavnici nemačkog rečnog brodarstva u Jugoslaviji. Kako je rat odmicao, tako su se i njihovi zadaci povećavali. No i u aparatu nemačke obaveštajne službe koji je bio ugrađen u predstavništvo i ispostavama rečnog brodarstva u Jugoslaviji pojavile su se, u prvome periodu rata, one iste nezgode koje su karakterisale improvizovanu delatnost nemačke obaveštajne službe u celokupnom spletu nemačkih dunačkih brodarstava. U aparat u Jugoslaviji bili su ugrađeni agenti koji su radili za razne Abwehr-ove ustanove u Nemačkoj. Puhr je, naprimer, bio preko centrale DDSG-a u Beču i Alfred-a Baubin-a povezan sa bečkom Abwehr-ovom ustanovom. Šef agencije DDSG-a u Novom Sadu, Walter Rosler, bio je agent Abwehr-ove ustanove u Berlinu. Za minhensku ustanovu Abwehr-a radio je raniji šef predstavništva Bavarškog Lloyd-a u Beogradu, Johann Siebenbeck.

Ovakvo je stanje doprinosilo konfliktima u radu, prvenstveno između Puhr-a i Siebenbeck-a. Siebenbeck, dugogodišnji samostalni šef predstavništva, bio je povređen time što je mlađi Puhr postavljen na čelo zajedničkog zastupništva poslovne zajednice. Puhr, sa svoje strane, nerado je gledao Siebenbeck-a, koji mu je po svojim ovlašćenjima bio pre koordiniran nego podređen. Sukobi među njima su bili česti i jednom je prilikom morao da interveniše, u ime centrale, pogonski inspektor Urban, koji je, inače, u isto vreme bio i agent Uprave VI RSHA.

Kada se, zbog nekog poslovnog pitanja, pojavio naposljetku otvoreni sukob i definitivni prekid odnosa između Puhr-a i Siebenbeck-a, Puhr je skrenuo to pitanje na obaveštajno-političku stranu. Optužio je Siebenbeck-a, u Beču, kako namerava da izda krijumčarenje metala jugoslovenskim vlastima. Takva prijava bi neminovno povukla za sobom teške posledice za DDSG. Jugoslovenske vlasti bi mogle da iskoriste tu priliku da se umešaju, da izreknu velike novčane kazne i da eventualno pohapse upletene nemačke agente. Sem toga bi to, razume se, dovelo do prilične diplomatske afere. Neuhausen-ovo bi ime isto tako bilo uvučeno u celu stvar.

Po Puhr-ovoj tužbi je odmah pokrenut postupak; u njega se umešao i bečki Gestapo, kome je Baubin podneo o ovoj stvari opširan izveštaj. Puhr i Siebenbeck su pozvani u Beč. Ispitivanje stvari pokazalo je neosnovanost optužbi protiv

Siebenbeck-a, a celu stvar je naposljetku regulisao privredni referat odeljenja III bečkog Abwehr-a, pošto se u toku postupka u nju bio upleo još i glavni poverenik za odbranu u koncernu »Hermann Goering« i berlinski Abwehr.

Odnosima između nemačke rečne plovidbe i jugoslovenskih vlasti — Nemci nisu bili u celini zadovoljni. Teškoće su se pojavljivale u vezi sa osobljem DDSG-a i ostalih nemačkih brodarskih društava koje je imalo jugoslovensko državljanstvo. Istina, mahom su tu bili u pitanju Volksdeutscher-i i pripadnici mađarske manjine. Jugoslovenske vlasti su odbijale da ovim licima produžavaju pasoše odnosno da im odobre ulazne i izlazne vize. Tu su bile posredi potpuno prirodne i razumljive mere odbrane od nemačke špijunaže, jer je, najzad, i tadašnjim jugoslovenskim vlastima bilo jasno da je rečno brodarstvo Trećeg Reich-a jedan od glavnih stubova njegove obaveštajne službe. Isto tako je Jugoslavija odbijala da prizna brodarsku ispravu kao dokument koji bi mogao poslužiti umesto pasoša za osoblje na plovnim objektima. Oko ova dva pitanja bilo je dosta natezanja. Tipično je za administraciju stare Jugoslavije da je u isto vreme dok su vlasti u Jugoslaviji odbijale produžavanje pasoša, jugoslovensko poslanstvo u Berlinu ova produžavanja izdavalo bez ikakvih teškoća.

Pretstavništvo poslovne zajednice u Beogradu, a sa njim celi obimni aparat koji je bio izgrađen na jugoslovenskoj teritoriji u vidu priobalskih obaveštajnih punktova, sarađivao je prisno sa raznim predstavnicima i organima koje je nemačka obaveštajna služba bila uputila u Jugoslaviju ili koji su tu za nju radili. Sem najčvršće veze sa Neuhausen-om u privredno-obaveštajnim stvarima, pretstavništvo je naročito stajalo u stalnom dodiru sa kapetanom korvete Alfons-om von Weiss-om, koji je bio ugrađen u nemačkom poslanstvu, u sastavu Abwehr-ove ustanove u Beogradu, takozvane Kriegsorganisation Jugoslawien. Weiss, inače pripadnik Ast-a Beč, bio je upućen u Beograd specijalno sa zadatkom da organizuje obaveštajni odnosno kontraobaveštajni rad na Dunavu. Isto tako su postojale i stalne bliske veze sa policiskim oficijom za vezu pri nemačkom poslanstvu u Beogradu, Hans-om Helm-om. Takođe je vrlo prisna saradnja postojala između pretstavništva poslovne zajednice i glavnog opunomoćenika Uprave VI RSHA za Jugoslaviju Karl-a Kraus-a.

Glavni kopneni obaveštajni punkt u sistemu izgrađenom u jugoslovenskim rečnim pristaništima bio je u Zemunu. Vodio ga je Čeh Rudolf Cervenka, inače pripadnik jedinice »Brandenburg«, koja ga je dodelila Ast-u Beč za posebne zadatke. Zemunski punkt je bio povezan sa svima ostalim kopnenim punktovima u Jugoslaviji, duž Dunava, a izveštavao je redovno o svemu i Puhra i bečki centar u okviru organizacije kopnenih punktova, izgrađene u dunavskim pristaništima. Isto tako je i on bio u stalnoj vezi sa kapetanom von Weiss-om.

Delom preko ovih obaveštajnih punktova na jugoslovenskoj teritoriji, a delom neposrednim posmatranjem poslovanja u beogradskom rečnom pristaništu, predstavništvo nemačke dunavske plovidbe je pratilo i kretanje robe Dunavom, vršeći privrednu špijunažu. Tako je, naprimer, preko agencije u Apatinu utvrdilo da mađarskim rečnim brodovima odlazi jugoslovenska kudelja u Tursku, sa stvarnom namenom za Veliku Britaniju. Ovo otkriće pokrenulo je čitav obaveštajni aparat na Dunavu, i ovaj je snabdeo svoje nalogodavce u Beču i Berlinu podrobnim podacima o mađarskoj rečnoj plovidbi i njenim poslovno-transportnim vezama.

U sklopu opšte obaveštajne delatnosti Trećeg Reich-a u Jugoslaviji vršeno je i međusobno ustupanje agenata među raznim ustanovama. D-r Herfried Kopp, službenik DDSG-a u beogradskom predstavništvu, koji je izvršio nekoliko poslova obaveštajne prirode po liniji delatnosti toga predstavništva, ustupljen je početkom Drugog svetskog rata Neuhausen-u, koji ga je poslao u G'evgeliju, na jugoslovensko-grčku granicu. Tu je, svakako, bio u pitanju privredno-obaveštajni zadatak. Preko Gevgelije su išli jugoslovenski transporti u Solun, a odatle za Srednji Istok i Veliku Britaniju. Naročito su tim putem išle rude i rudni koncentрати iz Trepče i hromnih rudnika grupe »Raduša«. Razumljivo je što se nemačka privredna špijunaža naročito interesovala za te transporte.

Ovde zaslužuje pomena da se, kao veza sa Kopp-om, pojavljuje u Skopju Nikola Baubin, obaveštajni organ pri tamošnjem nemačkom konzulatu. Verovatno je ovaj organ obaveštajne službe bio brat poverenika u DDSG-u, SS-majora Alfred-a Baubin-a. Sem toga je u Skopju bio još jedan pripadnik te porodice, Franz Baubin, kao službenik tamošnjeg predstavništva društva »Putnik«. U kakvim je on srodničkim odnosima bio prema Alfred-u i Nikoli nije razjašnjeno. Sva-

kako se može pretpostaviti da je i on bio u nekoj formi ugrađen u nemački obaveštajni aparat.

Obaveštajni splet koji je prožimao nemačko dunavsko brodarstvo vršio je i sa plovniha objekata svoju špijunsku delatnost na jugoslovenskoj teritoriji, obalama Dunava. Brod DDSG-a »Kriemhild«, koji je bio, ustvari, zakamuflirani plovni objekt nemačke ratne mornarice, naročito je služio za razne obaveštajne zadatke. Svoja zapažanja, stečena budnim posmatranjem obala za vreme vožnje ili prilikom boravka u pristaništima, obaveštajni agenti sa broda »Kriemhild« saopštavali su preko Baubin-a. Tako je, naprimer, odatle došla informacija da je na jugoslovensko-mađarskoj granici, kod Batine, ugrađeno u brdo desetak teških topova. Između Almasa i Osijeka je, prema istom izveštaju, primećena četvorostruka linija bunkera, kamufliranih kao seljačke kuće.

Borba dve obaveštajne službe na Dunavu

Kao što se nemačka obaveštajna služba trudila da osigura svoje interese na Dunavu, tako se isto britanska obaveštajna služba, uz pomoć francuske, trudila da tim interesima nanese što veću štetu. Nemačka obaveštajna služba je, čitavim spletom i sistemom, stvorenim na Dunavu, nastojala da spreči "ve što bi moglo ometati intenzivni saobraćaj između Reich-a i podunavskih zemalja. Britanska obaveštajna služba je ulagala sve svoje sile da taj saobraćaj oteža, da ga koči i sprečava, da mu sabotazama nanosi štete.

Što su se dve obaveštajne službe zaraćenih sila u ovoj stvari nosile, bilo je, najzad, prirodno. To im je i bio posao. Međutim ta se njihova borba vodila na teritoriji trećih država — Jugoslavije, Rumunije, Bugarske, pa čak i Mađarske. A ovde je ona prestala da bude stvar velikih sila koja se malih zemalja, tada još neupletenih u rat, nije ticala. Naprotiv, tom borbom su narodi jugoistočne Evrope bili teško pogođeni u svojim interesima, jer se ona vodila na njihovom tlu, ali bez ikakvog vođenja računa o njihovim interesima. Bila je u pitanju, tako, i njihova koža. Opštepolutičko rovito stanje u tim zemljama stalno je, zbog te borbe, doživljavalo nove potrese. Vladajuća buržoazija u njima, podeljena na dva tabora, tražila je izlaza u oportunističkom paktiranju čas na

jednu, čas na drugu stranu, a u svakom slučaju je morala da podnosi udarce od obe zaraćene sile.

Obaveštajni rad je otpočeo već pre izbijanja neprijateljstva, živim posmatranjem delatnosti druge strane. Čim su, početkom septembra 1939 godine, planuli prvi hici, na Dunavu je otvorena isto tako besomučna, ali podzemna borba. I u njoj je rečno brodarstvo Trećeg Reich-a imalo svoga udela. Mada daleko od frontova, i njegovi su pripadnici sticali ratna odlikovanja.

Rat je bio ukočio izvestan broj nemačkih brodova u velikim svetskim lukama. Blokada mora, na kojima je suvereno vladala britanska mornarica, onemogućila je tim brodovima povratak u nemačke vode. S druge strane je Britancima bilo važno da za svoje ratovanje, koje se oslanjalo baš na pomorsku nadmoć, dobiju što više broskog prostora. Tako se pojavila zamisao da se u Budimpešti osnuje tobožnje mađarsko parobrodarsko društvo koje bi od Nemaca otkupljivalo brodove ili ih zakupljivalo, a ustvari služilo da se tim putem stvori brodski prostor koji bi, svakako, imao da koristi Britaniji koja je kontrolisala mora. Računalo se da će Nemci radije te brodove prodati svojim saveznicima Mađarima nego što će ih ostaviti da leže nepokretni u neutralnim lukama.

Za razjašnjenje čitave ove planirane operacije, radi čijeg je sprovođenja bilo u Budimpešti već osnovano posebno brodersko društvo, upotrebljene su prvenstveno veze DDSG-a u Mađarskoj. Preko njih je utvrđeno činjenično stanje koje je bilo prikriveno raznim kamuflažama.

Međutim ovakve, dosta nevine, obaveštajne radnje predstavljale su samo uzgredni i manje važni posao nemačkog obaveštajnog aparata u rečnom brodarstvu. Glavni zadatak se sastojao u mnogo ozbiljnijim poslovima. Reč je, konkretno, o predupređivanju sabotaza koje su pripremali britanski organi i o sopstvenim odgovarajućim protivmerama. To što je, u prvome periodu rata, za te zadatke bio naročito upregnut Abwehr II, dakle, grana nemačke vojne obaveštajne službe nadležna za diverziju i sabotazu, a uz njega jedinica »Brandenburg«, — pokazuje nivo na kojem se ta borba između protivničkih obaveštajnih službi, ustvari, vodila.

Kao zemlje u kojima je ova borba uzela naročito oštre oblike došle su u obzir, pre svega, Rumunija i Jugoslavija. U obe je u to doba bio vrlo jak britanski uticaj. I rumunska i

jugoslovenska buržoazija kolebale su se između interesne povezanosti sa britanskim kapitalom i straha pred Trećim Reich-om, koji je, istina, i sa svoje strane vezao za sebe izvesne buržoaske elemente tih zemalja, ali je više dejstvovao svojim pritiskom nego svojim kapitalom. Rumunija je bila naročito zanimljiva zbog svojih petrolejskih izvora, čija je proizvodnja bila za nemačku ratnu privredu bezuslovni preduslov funkcionisanja. Jugoslavija je bila važan objekt u toj borbi zato što su se dunavski tesnaci, odnosno plovni kanali u njima, nalazili kraj jugoslovenske obale. Tako se sabotažna delatnost britanske obaveštajne službe usmeravala prvenstveno, s jedne strane, na petrolejske izvore i rafinerije u Rumuniji, a, s druge strane, na dunavske tesnace u Đerdapu, duž jugoslovenske obale Dunava.

U odbrani ova dva objekta sarađivala je nemačka dunavska plovidba. Agent inž. Friedrich Trueb, koji je u Rumuniju upućen još u jesen 1939 godine, već je u svome prvome izveštaju odatle javio za dva velika požara podmetnuta u petrolejskom reviru. U Ploestiju je goreo voz sa tank-vagonima, pumpe i deo jedne rafinerije. Transport je bio namenjen Nemačkoj. U Baikoi-u je goreo drugi transport tank-vagona, zajedno sa pumpama. U ovom se izveštaju prvi put pojavljuje jedno ime koje će kasnije, u borbi britanske obaveštajne službe protiv nemačkih interesa do sloma stare Jugoslavije, igrati krupnu ulogu iza kulisa. To je britanski obaveštajni funkcioner pukovnik Masterson, u to vreme zakamufliran kao direktor jedne britanske petrolejske firme u Rumuniji.

Što se tiče Đerdapa i opasnosti od sabotaže u plovnim kanalima, brinuli su i u jugoslovenskom generalštabu krupne brige. General Petar Košić, načelnik generalštaba, bio je svestan da je pitanje đerdapske plovidbe koliko vojno, toliko i političko. Po liniji kojom je išla politika jugoslovenske buržoazije — a sa njom i starog jugoslovenskog generaliteta — Košić je želeo da spreči sabotažu Britanaca u Đerdapu, ali da u isto vreme ostane sa njima u dobrim odnosima, zlu ne trebalo. Ako bi se, nekim obrtom, Treći Reich oborio na Jugoslaviju, koja se dotle u svojim buržoaskim vladajućim krugovima uljuljkivala u nadi da će to koncesijama moći da spreči, Britanci bi bili prvi saveznici na koje bi Jugoslavija mogla da apeluje. I u toj svojoj dilemi odlučio se Košić da britanskoj

obaveštajnoj službi stavi na raspoloženje jednog svoga agenta, Matiju Lončarića zvanog »Brušija«. Preporučio ga je kao izvanrednog eksperta za poslove miniranja i sabotaže. A u isto vreme je Brušija imao nalog da tačno prati šta pripremaju britanski obaveštajni servisi i da o tome izveštava jugoslovenski generalštab, kao neka vrsta poverenika za vezu. Glavno je bilo da Lončarić, tobože, svesrdno pomaže Britancima, da se udene u njihovu obaveštajnu službu i u njihov aparat za diverzije, a da pritom nastoji da te diverzije na zgodan način omete, odugovlačenjem ili drugim putem. Jednom rečju, Lončarić je imao zadatak da sabotira sabotaže.

A britanski aparat koji je formiran sa zadatkom da te sabotaže budu doista i sprovedene bio je vrlo obiman i dobro ukotvljen i u Rumuniji, i u Jugoslaviji. Još su, u ono doba, plovili Dunavom brodovi britanskog parobrodarskog društva »Anglo-Danubian«. Tu je bio brod »Britannia«, na kojem je bio kapetan inž. Richard Albrecht, jevrejski emigrant iz Nemačke. U Rumuniji je sedeo, ugrađen u tamošnje britansko poslanstvo, pripadnik obaveštajne službe Amery, brat člana britanskog kabineta. Njegov je glavni, posao bio da radi na sabotažama koje bi oštećivale nemačke interese.

Iz Jugoslavije rukovodila je pokušajima za diverzije na Dunavu snažna britanska agentura. Masterson, poznat sa svoje delatnosti u Rumuniji, prebačen je u Jugoslaviju i ugrađen u britansko poslanstvo u Beogradu, u svojstvu atašea za trgovačku mornaricu. Usput treba pomenuti da ovaj ugledni član britanske obaveštajne službe nije bio čovek maloga kalibra. Posle sloma Jugoslavije, 1941 godine, on je postao glavnom ličnošću celokupne britanske obaveštajne službe na Balkanu, kojom je dirigovao sa Bliskog Istoka. U isto vreme je tada bio i neka vrsta vrhovnog kontrolora nad delatnošću jugoslovenske emigracije, koja je uživala ne baš mnogo srdajčno gostoprimstvo u zemljama Srednjeg Istoka pod britanskom kontrolom. Bez privole Masterson-a, ta emigracija nije mogla preduzeti neki važniji potez, pa ni postavljenja na fiktivne položaje u svojim redovima.

Za sprovođenje diverzija angažovao je Amery, preko kapetana inž. Albrecht-a, Čeha Josipa Rezler-a, koji je inače živio u Jugoslaviji i bio završio trgovačku pomorsku akademiju u Dubrovniku, Bakru i Kotoru. Rezler je od 1936 do

1939 godine plovio na Dunavu brodovima društva »Anglo-Danubian«.

•Q

Prvu diverziju je britanski aparat zamislio da organizuje na ovaj način. Trebalo je da jedan brod vuče uz Dunav pet šlepova natovarenih kamenom i cementom sa ugrađenim eksplozivom. Na jednome mestu u kanalu Juc, ispod Donjeg Milanovca, Rezler bi onesposobio brodsko kormilo i celi konvoj naterao na stene. U isto vreme bi bio pušten u rad mehanizam za izazivanje eksplozije na šlepovima. Posade bi poskakale na obalu, a šleповi bi potonuli i zakrčili plovidbu u dosta plitkom plovnom kanalu. Diverziju je trebalo učiniti decembra 1939 godine, neposredno pred zaleđivanje Dunava. Preko zime rad na vađenju ne bi bio mogućan, a kada bi on u ploleće počeo, bilo bi potrebno oko šest meseci da se kanal opet raskrči. Ovaj je plan, međutim, propao zbog toga što nije bilo mogućnosti da se u Rumuniji blagovremeno nabavi dovoljna količina eksploziva. Pre nego što su pripreme bile gotove došao je led, pa su se brodovi morali povući u zimovnike.

Umesto ove akcije je Lončarić-Brušija — koji je kao preduzimač jednog majdana kamena kraj Dunava mogao neupadljivo sopstvenim malim brodom da se kreće rekom — potajno srušio, na mestu zvanom »Grebena«, jedan deo pregradnog zida plovnoga kanala, čime je na tome mestu bila stvorena jaka matica. Brod »Svatopluk« slovačke rečne plovidbe imao je kod grebena udes. Dva tank-šlepa, puna benzina, bačena su usled jake struje, prilikom jednog manevra, na pregradni zid odnosno nasip, pošto je bilo puklo čelično uža za tegljenje: Rezultat: sadržaj šlepova je bio izgubljen za nemačku ratnu privredu.

Zanimljivo je da nemačka obaveštajna služba nije udes sa »Svatoplukom« smatrala rezultatom sabotaže. Brušija i njegovi nadležnici, međutim, bili su uvereni da je taj udes njihovo delo. Biće da su bili u pravu, jer je skoro godinu dana kasnije nemačka obaveštajna služba otkrila da se na »Svatopluku« nalaze razna lica koja su neobično neprijateljski nastrojena prema Trećem Reich-u i politički vrlo sumnjiva. A do toga saznanja je došla prvenstveno usled poverljivog saopštenja koje joj je učinio pomoćnik ministra unutrašnjih poslova stare Jugoslavije, Živojin Simonović.

Britanska nastojanja za vršenje sabotaže naišla su, 1940 godine, na veće teškoće. Pojačanje nadzora nad plovnim kanalima, zatim sve organizovaniji rad nemačke kontraobaveštajne službe, a i taktiziranje jugoslovenskog generalštaba omeli su na dunavskim tesnacima bilo kakve efikasnije pripreme za veću sabotažnu delatnost. Bio je, naprimer, učinjen pokušaj da se minira obala i sruši nekoliko hiljada kubnih metara stene u plovni kanal na mestu zvanom »Mali Štrbac«. Međutim budni plovni obaveštajni punktovi i organizacija priobalske obaveštajne službe Trećeg Reich-a blagovremeno su otkrili pripremu. Britanski diverzanti su primećeni kada su vršili izvesne radove na steni, a sa rumunske obale su drugi nemački agenti čuli da se izvode bušenja na jugoslovenskoj strani reke. Alarmirana je jugoslovenska policija. Berlin je službeno udario ne baš nežnom pesnicom o neki nadležni sto u Beogradu, i akcija na »Malom Štrpcu« je prekinuta pre nego što je izišla iz prvih priprema.

Britanci su postali sve nestrpljiviji. Prešli su na ideju da magnetskim minama, koje bi se pomešale sa ugljenom šljakom, potope u tesnacima neki nemački brod. Naročito im je cilj bio brod »Ostmark«, jedan od najvećih objekata DDSG-a, koji je obično uz Dunav vukao veći broj šlepova. Zamisao je bila da neposredno pred njim neki brod u reci izruči šljaku sa minama koje bi, zatim, dovele do potapanja »Ostmarka«. Za te planove je saznala jugoslovenska obaveštajna služba. Je li tu Brušija bio onaj dvojni agent koji je doneo obaveštenje, ili je ono stiglo nekim drugim putem, — nije poznato. Uglavnom, ministarstvo unutrašnjih dela stare Jugoslavije je smatralo najoportunijim da o tome planu blagovremeno obavesti Nemce, kako bi skinulo sa jugoslovenske vlade odgovornost ako se u dunavskim tesnacima nešto dogodi.

Helm, policiski oficir za vezu pri nemačkom poslanstvu u Beogradu, javio je informaciju, primljenu od Simonovića, najhitnijim putem Beču. Njegovo je obaveštenje išlo Gestapo-u. U isto vreme je kapetan korvete Weiss izvestio Abwehr o istoj stvari. A nemački poslanik von Heeren je takođe stupio u akciju. Kao prvi rezultat usledilo je trenutno otpuštanje glavnog mašiniste »Svatopluka«, Čeha Jareša. Prema informacijama koje je dao Simonović Helm-u, a do kojih je došao i Weiss — bilo istim putem bilo drugim kanalima —, Jareš je bio ono lice koje su Britanci zavrbovali za pothvat

sa magnetskim minama. A s druge strane je Rezler bio takođe Ceh i vrlo verovatno da je on pretstavljao posrednika koji je pridobio Jareša za ovu akciju.

U isto vreme je britanski aparat intenzivno radio i na donjem toku Dunava, u Rumuniji. Tu je naročito osetljivo mesto bilo kanal ispod Braile, na samom ušću Dunava. Britanska obaveštajna služba je mobilisala sve svoje snage u te-
žnji da tu sprovede ono što u Đerdapu nije uspela. U Braili su se počeli prikupljati brodovi britanske dunavske plovidbe, i rumunska obaveštajna služba, koja je 1940 godine potpuno pala pod nemački uticaj, imala je mnogo posla, sarađujući sa nemačkom, da spreči da se ovde zakrče plovni kanali. Čak su mobilisani i brodovi rumunske ratne mornarice, koji su na najosetljivijim mestima zauzeli položaje i vršili kontrolu.

Od izuzetnog su značaja, u vezi sa britanskim nastojanjem da se omete nemački saobraćaj, bili dunavski piloti — locevi. Plovidba tesnacima zahteva od upravljača broda specijalna znanja i poznavanje reke na kritičnim mestima. Zato je međunarodno društvo koje je administriralo Đerdap angažovalo izvestan broj pilota koji su preuzimali komandu nad brodovima prilikom prolaska kroz tesnace. Razume se da je sa jačanjem nemačkog uticaja u Podunavlju ojačao i pritisak Trećeg Reich-a na Đerdapsku administraciju, pa se on ogledao i u pitanju pilota. Britanci su, sa svoje strane, upotrebili druga sredstva. Oni su pristupili samim pilotima i ponudili im stalne plate, znatno veće nego što su dobijali od Đerdapske administracije, pod uslovom da sede kod svojih kuća i istupe iz aktivne službe na Dunavu. Od 46 pilota Đerdapske administracije, oni su na taj način podmitili njih šesnaest.

Nemački pritisak na Đerdapsku administraciju bio je, međutim, tada već toliko jak da ova mera nije mogla naneti nemačkoj plovidbi nikakve štete. Administracija je odmah reaktivirala neke svoje penzionisane pilote, a s druge strane se prijavilo za ispit 17 novih kandidata za pilotska mesta, — naravno, poverljivih ljudi nemačke dunavske plovidbe. Da bi se sprečilo infiltriranje britanskih kandidata, DDSG je uputio pripadnika svog beogradskog zastupništva, d-ra Herfried-a Kopp-a, u Oršavu, gde se nalazilo Administracijino sedište. Ovaj je tamo proverio novoprijavljena lica, od kojih su mnoga bila u srodstvu sa pilotima koje su Britanci bili angažovali. U sledstvu Kopp-ove intervencije došlo je do odbijanja onih

kandidata koje je nemačka obaveštajna služba smatrala politički najnezgodnijima po sebe.

Drugi sličan podvig, koji je imao za cilj da nemačkoj plovidbi oduzme brodski prostor na Dunavu, bila je kupovina plovnih objekata. U Jugoslaviji su, sem Jugoslovenske rečne plovidbe, postojala i izvesna privatna broderska društva. Jedno od njih, Schulz i Deutsch, sa sedištem u Pančevu, bilo je uprkos svog nemačkog imena, ustvari, u jevrejskim rukama. Ono je raspolagalo priličnim brojem šlepova. Celi plovni park toga društva Britanci su otkupili, plativši vrlo visoku cenu, i odveli niz Dunav.

Da ovi šlepovi ne bi put prešli nenatovareni, krcali su žito koje je specijalna britanska kompanija za vođenje trgovačkog rata otkupila u Jugoslaviji, takođe uz vrlo visoku cenu, a sa ciljem da spreči njegovu prodaju Nemačkoj. U Beogradu se tada, u poverenju, moglo čuti da su šlepovi sa žitom otplovali u Crno More i tamo bili potopljeni. Oni nisu bili zanimljivi kao objekti, niti je njihov teret mogao bez teškoća dospeti do britanskih ostrva. Zato su, zajedno sa teretom, i otišli na dno crnomorskih voda. Za džinovski budžet ekonomskoga rata koji su vodile obe strane, uz učešće svojih obaveštajnih servisa, potapanje brodova i žita bilo je ništavna stavka.

DDSG guta jugoslovensko rečno brodarstvo

Situacija na Dunavu se od početka 1941 godine počela da menja sve bržim tempom. Rumunija je bila sasvim pala pod Hitler-ov uticaj. Za nemačkom vojnom misijom u Bukureštu došle su uskoro divizije Wehrmacht-a. Bugarska je već od ranije bila u vodama Trećeg Reich-a. Njena vladajuća ekipa, sa dvorom na čelu, privolela se Hitler-ovom carstvu. Naporedno je i u Mađarskoj sve manje mogućnosti dato vladajućoj feudalno-buržoaskoj kliku, anglofilski orijentisanoj, da igra svoj politički čardaš bez učešća berlinskog orkestra.

Najzad je došao april 1941 godine i sa njim nemački napad na Jugoslaviju.

U području dunavske plovidbe odigrala je, u to vreme, organizacija nemačkog rečnog brodarstva isto tako ulogu okupatora kako ju je vojno i politički odigrao Wehrmacht i ostali aparat Trećeg Reich-a. Još pre nego što je došlo do

rata, dok su nadležne službene ustanove Trećeg Reich-a još govorile najprijateljskije o Jugoslaviji, a manje nadležne nismetano pripremale mere za njeno apsorbcvanje, glavni direktor DDSG-a izvršio je sve potrebne prethodne radnje. U trenutku kada su izbila neprijateljstva, DDSG je krenuo u akciju. Za najkraće vreme je na brodovima jugoslovenske rečne plovidbe bila istaknuta zastava sa kukastim krstom. Oni su plovili za Nemački Reich, uklopljeni u opštu mobilizaciju svih ekonomskih snaga koje su Hitler-ovoj ratnoj mašini bile dostupne.

Kada je inž. Hermann Dilg, glavni direktor DDSG-a, dve godine kasnije dobio krst za ratne zasluge s mačevima, među razlozima za to odlikovanje navedeno je:

»Još pre srpskog rata je inženjer Dilg preduzeo pripremne mere da odmah sa nemačkom vojskom, koja je nastupala, stavi u akciju ljude dunavske rečne plovidbe u cilju preuzimanja jugoslavenskog rečnog brodarstva i njegovog neodložnog stavljanja u dejstvo za nemačke interese, koja je akcija i dovela do uspeha«.

Istom prilikom je dobio isto odlikovanje i poverenik odbrane u DDSG-u i poslovnoj zajednici nemačkog rečnog brodarstva, uključujući i slovačku rečnu plovidbu. U obrazloženju za njegovo odlikovanje stoji:

»Njegovom inicijativom je uspelo da se izgradi dunavska zaštita, a da se pre početka jugoslovenske krize blagovremeno evakuiše ugroženo područje. Naročito uzornom saradnjom sa vlastima i ustanovama koje dolaze u obzir za obezbeđenje Dunava, omogućeno je da d-r Wildner sprovede kontraobaveštajno obezbeđenje dunavskih transporata, toliko važnih za Reich«.

Jugoslovenska rečna plovidba je dobila svoga komesara. Razume se da je to čepet bio službenik DDSG-a, Franz Schoetz, nekadašnji referent komercijalnog odeljenja glavne uprave toga preduzeća. Sa 1 majem 1941 godine preuzeo je Schoetz sveukupno jugoslovensko rečno brodarstvo. Njegov je posao bio da prikupi i stavi u službu sve objekte jugoslovenske dunavske trgovačke flote, pa i one koji su bili potopljeni. Za Treći Reich je to bilo od vrlo velike važnosti, pošto je brodski prostor jugoslovenskog rečnog brodarstva bio veći od prostora DDSG-a. A ne treba naročito isticati da je u Scho-

etz-ove poslove išlo i, pomalo, učestvovanje u opštem nemačkom obaveštajnom radu na Dunavu.

Istina, taj je rad sada nosio drukčiji karakter. Više nije bilo čvrstih obaveštajnih centara Velike Britanije, iz kojih bi poticali pokušaji sabotaže protiv nemačkih transporata. Dunav je bio pao pod potpunu kontrolu Trećeg Reich-a. Međutim sada su se pojavili novi momenti, novi protivnici. Ovdoga puta su to bili neprijatelji koji su postupali sa manje opreznosti, ali sa mnogo više uspeha od razgranatog, no, u osnovi, neefikasnog britanskog aparata. To su bili partizani. Njihove mnogobrojne akcije, koje su gotovo uvek pogadale vrlo tačno i bolno plovidbu Trećeg Reich-a, predstavljaju glavu za sebe. To su podvizi koji još nisu našli, do danas, svog dostojnog istoričara. Ali već januara 1943 godine, kada je i Schoetz dobio svoje ratno odlikovanje, govori obrazloženje za dodeljivanje ratnog krsta o »velikim teškoćama« koje »ustanici« nanose nemačkoj rečnoj plovidbi »ometanjima i potapanjem brodova«.

Dvostruki su neprijatelji sada privlačili pažnju nemačke obaveštajne službe na Dunavu. Partizanske grupe su napadale brodove i pristaništa, ometale plovidbu uništavanjem plovidbenih znakova i naprava. Pojavljivale su se iznenada, izvršavale svoj posao brzo i temeljito, pa se povlačile pre nego što je napadnutom objektu mogla stići pomoć.

No i britanska obaveštajna služba je krenula u protivudar protiv Trećeg Reich-a i na Balkanu. Ona je, takođe, bacila svoje diverzante prema Dunavu. Naročito ih je bilo u Homolju. Njihov rad, istina, nije bio toliko usmeren na to da neposredno nanosi štete plovidbi, koliko da je obaveštajno prati i da signalizira britanskom vazduhoplovstvu pogodna mesta i pravo vreme za spuštanje rečnih mina u dunavsko korito.

Sve je to činilo da je, uprkos nemačke vlasti nad Podunavljem, Dunav ostao i dalje bolni objekt nemačke obaveštajne službe.

Od 1941 godine, konkretno — od okupacije Jugoslavije, obaveštajna služba na Dunavu je iz osnova reorganizovana. Veliki broj njenih organa ugrađenih u dunavsku rečnu plovidbu premešten je na druge dužnosti. Iz Beograda je povučen d-r Albin Puhr, uzevši na sebe poslovne i obaveštajne zadatke u Budimpešti. Kapetan Verbeek je još pre nemačkog

napada na Jugoslaviju ostavio za sobom i Dunav i svoj nadimak »direktor Becker«. Šef agencije DDSG-a u Novom Sadu, Walter Rosler, takođe je premešten u Mađarsku. A kao centralna kontraobaveštajna ustanova za tok Dunava između Vukovara i Oršave ustrojen je, u okviru beogradskog Abwehr-ovog nadleštva, referat III Wi/Do¹. Na njegovo čelo je došao kapetan korvete von Weiss, koji je pre okupacije radio na istim zadacima, kamufliran u nemačkom poslanstvu u Beogradu.

Sistem priobalskih kopnenih punktova i plovnih punktova na brodovima ostao je nepromenjen. Nepromenjeni su ostali i zadaci — zaštita brodova i pristaništa pred sabotажom. Samo što je mreža obaveštajnih punktova bila proširena i što je protivnik, pred čijom je sabotажom trebalo štititi dunavski saobraćaj, bio drugi i upotrebljavao drukčija sredstva — efikasnija od onih koja je raniji protivnik upotrebljavao.

Kopneni punktovi su prošireni i uz Savu. Tako je jedan bio u Brčkom. Sem toga su — bar glavni od njih — snabdeveni i radio-stanicama, tako da su mogli neposredno javljati svoja zapažanja i svoja obaveštenja referatu III Wi/Do u Beogradu. I dalje je DDSG služila kao kamuflaža za ove punktove. Oni su se pred svetom pojavljivali kao pretstavnici i službenici bečkog brodarskog društva. Međutim sada za priobalske obaveštajne punktove više nisu upotrebljavana civilna lica, već podoficiri. Naravno da su se kretali isključivo u civilnom odelu. Za manji obaveštajni punkt bio je dovoljan jedan organ. Veći punktovi, snabdeveni radio-stanicom, imali su dvojicu ili trojicu Abwehr-ovih pripadnika.

Glavni kopneni obaveštajni punkt bio je u Zemunu. On je imao neposrednu telefonsku vezu sa Abwehr-ovim nadleštvom u Beogradu, a sem toga je njegov rukovodilac redovno dolazio na podnošenje svog dnevnog izveštaja u Beograd. Cesto je i kapetan von Weiss odlazio u Zemun. Tome su kopnenom punktu morali da se javljaju svi brodovi dunavske plovidbe koji bi prolazili kroz Beograd, i podnositi mu izveštaje o zapažanjima na putu. Ostali kopneni punktovi koji su bili pod beogradskim referatom III Wi/Do služili su se, ako nisu bili snabdeveni radio-vezom, vojnom telefonskom mrežom preko nemačke komandanture u svome mestu.

Plovni obaveštajni punktovi ustrojeni su sada i na rumunskim, mađarskim, bugarskim i bivšim jugoslovenskim

rečnim brodovima. Njihov je zadatak ostao, uglavnom, isti. Kako su u ovaj sistem bila sada ukopčana brodarstva svih ostalih priobalskih dunavskih država, obaveštajni organi na njihovim brodovima imali su naročito i zadatak da kontrolnu celu posadu broda i šlepova, a takođe i eventualne putnike. Oni bi sastavljali, između ostaloga, detaljne referate o posadama koje su nadzirali, sa ocenom političkog, stručnog i ličnog držanja i karaktera svakog člana posade ponaosob. Njihovo je bilo da budno paze nema li ko od posade kakve veze sa sumnjivim licima, naročito sa partizanima, ili sa inostranom protivničkom špijunažom. Razume se da je glavna pažnja bila usredsređena na blagovremeno otkrivanje eventualno pripremljenih sabotaza na brodu.

O svima svojim zapažanjima na brodu i sa njega, organi nemačke obaveštajne službe — i dalje kamuflirani kao »blagajnički pripravnici« — izveštavali bi u svakome pristaništu tamošnji priobalski punkt, tako da je referat III Wi/Do imao stalnu evidenciju o svakom pojedinom brodu koji se kretao Dunavom na kontrolisanom otkretu za koji je bio nadležan Beograd.

Nemačka rečna policija proširila je svoju delatnost i na ovaj otek dunavskog toka. Ukoliko bi bila potrebna kakva hitna intervencija, na osnovu primljenih izveštaja od brodskih ili priobalskih obaveštajnih punktova, referat III Wi/Do bi se obraćao toj policiji, sa kojom je stajao* u stalnom do-diru.

U zaštiti Dunava je od početka okupacije učestvovao i nemački bezbednosno-policiski aparat. Neko vreme se u Kladovu nalazio ogranak njegove beogradske centrale, a kasnije je tamo* ostavljena jaka agentura. Carinska pogranična zaštita je isto tako imala svoje organe u mestima duž dunavske obale, prema Mađarskoj i Rumuniji. Naposletku je, s obzirom na sve veće ugroženje dunavske plovidbe od strane partizana, formirana i specijalna nemačka borbena komanda koja je raspolagala jedinicama Wehrmacht-a za zaštitu Đerdapa.

Uprkos svih ovih odbrambenih mera, plovidba Dunavom je, naročito od 1943 godine, iz dana u dan postajala sve težom i opasnijom. A kada je nemačka pozicija na Jugoistoku počela od leta 1944 godine da se raspada, raspadao se zajedno

'S njom i obaveštajni sistem na Dunavu. Oslobođenje podunavskih država i snažna ofanziva Narodnooslobodilačke vojske, koja je potisla Wehrmacht iz Srbije, zbrisali su i obaveštajni aparat kojim je Treći Reich dotle branio svoj životno važni saobraćajni put.

U istoriju nemačke špijunaže u Drugom svetskom ratu, slučaj obaveštajne, kontraobaveštajne i diverzantske mreže na Dunavu ušao je kao primer totalnog iskorišćavanja privrednih i nevojnih ustanova i preduzeća za ciljeve obaveštajne službe Trećeg Reich-a.

OBAVEŠTAJCI I AGENTI

»D-R WEBER« PLETE MREŽU.

Dobro očuvan pedesetogodišnjak, dosta pun, plav, izbrijana lica, odeven kao skromniji činovnik ili sitni trgovac, bez specijalnih oznaka koje bi padale u oči, sem cigarete koja se gotovo stalno pušila među pomalo napućenim usnama, — to je bio Andreas Zitzelsberger, jedan od najvažnijih organizatora nemačke špijunaže u Jugoslaviji pre rata i za vreme okupacije. Kao svaki dobri austrijski malograđanin, izgledao je kao čovek koji voli svoju udobnost, svoje pivo u mirnom uglu stalnoga lokala, svoje filcane papuče i štajerski šešir sa peruškom. Ulicama Celovca, Graz-a i drugih manjih austrijskih gradova na svakom se koraku sreću takvi ljudi.

Nije tu bilo ni oštro izvajanog lica energičnih crta, ni elegantnog nastupa, niti brzih automobila, lepih žena i mondenih lokala, a ni ostalih atributa koje literatura pridaje velikim obaveštajcima. A ipak je Zitzelsberger iza svoje neupadljive spcljašnosti skrivao izvanredan dar za obaveštajnu delatnost. Bio je organizator špijunaže na kakvu se ne nailazi često. Raspolagao je hitrim i oštrim umom, sposobnim da kombinuje, da prima utiske, da na njih brzo regauje i donosi odluke. I taj je um bio skopčan sa neumornom energijom i upornošću.

Zitzelsberger nije mnogo držao do rada za pisaćim stolom, do administracije, do brižljivo sastavljenih kartoteka i fascikula sa pismenim materijalom. On je bio lovac na informacije, na vesti. Bečko nadleštvo Abwehr-a, za koje je on radio, moglo je tim vestima, zatim, da obavlja onaj kancelariski rad kojeg se on klonio.

Do septembra 1939 godine je Andreas Zitzelsberger bio na dužnosti kod carinskog komesarijata na glavnome pogra-

ničnom prelazu između Italije i Austrije, na Brenner-u. U to vreme je već radio obaveštajno preko Italije prema Švajcarskoj. Septembra 1939 godine je sasvim premešten u službu Abwehr-a, mobilisan u Wehrmacht. Tom prilikom je dobio rang kapetana, kao Sonderfuehrer »K«, to jest kao obveznik koji po svom položaju i svojim funkcijama obavlja dužnosti za koje je potreban kapetanski čin, a koji nema stručnih vojnih kvalifikacija da bi taj čin stvarno i mogao dobiti. Mada u sastavu Wehrmacht-a, on nije nosio uniformu, nego je viđan jedino u prilično ležernom i neelegantnom civilnom odelu.

»Wehrmachtsarchiv« u Celovcu

Dodeljen Abwehr-ovom nadleštvu u Beču, za koje je, svakako, već radio pre nego što mu je postao službenim organom, Zitzelsberger je dobio zadatak da ustroji u Celovcu uporište vojne obaveštajne službe prema Jugoslaviji. Trebalo je da organizuje centar odakle će neposredno dirigovati agenturom kojom je još od ranije bečki Abwehr raspolagao u Jugoslaviji. Trebalo je da vrbuje nove agente, da ustrojava obaveštajne punktove na jugoslavenskoj teritoriji, da uredi kurirske i radiotelegrafske veze između svoga centra i tih uporišta, da diriguje celokupnom delatnošću prikupljanja obaveštenja i da snabdeva odeljenje I Abwehr-ove ustanove u Beču, nadležno za špijunažu, proverenim informacijama iz dela Jugoslavije.

Zitzelsberger-ov pretpostavljeni bio je pukovnik von Bocksber, šef toga odeljenja u Beču, koji se pojavljivao pod pseudonimom »d-r Paad«, a upotrebljavao je za sebe i oznake »Karl V« ili »Karl I«.

Stvaranje Zitzelsberger-ovog centra u Celovcu predstavljalo je izvesnu decentralizaciju rada odeljenja I bečkog Abwehr-ovog nadleštva. Delokrug, obrađivan iz Beča, obuhvatao je sve zemlje jugoistočne Evrope. Iz jednog centra se teško moglo opšiti neposredno sa svakim pojedinim agentom iz guste agenturne mreže koju je Abwehr bio prebacio preko zemalja Podunavlja i Balkana. Zato je i dužnost uporišta u Celovcu bila da rastereti Beč pretrpanog rada sa agenturom. U isto vreme je neposredna blizina jugoslavenske granice omogućavala i bolji pregled nad mrežom, neposredni dodir sa agenturom i lično dirigovanje njenim radom. Centralno pri-

birani i pročišćavani, izveštaji iz Jugoslavije su stizali preko Zitzelsberger-a u Beč u obliku koji je omogućavao njihovo neposredno iskorišćavanje.

To, naravno, nije značilo da je Zitzelsberger bio jedini organ bečkog Abwehr-a zadužen zadatkom da radi na terenu prema Jugoslaviji. Pre svega, u Beogradu je postojala snažna centralna organizacija Abwehr-a za Jugoslaviju, »Kriegsorganisation Jugoslawien«, ugrađena u nemačko poslanstvo. Ona je imala svoju mrežu, nezavisnu od Zitzelsberger-ove. Sem toga je i neposredno iz Beča, pa i iz drugih centara na teritoriji Reich-a, radio Abwehr i dalje obaveštajno raznim kanalima prema Jugoslaviji.

Sve su te mreže radile odvojeno, svaka za sebe, a njihove su se informacije slivale u višim centrima. Time je bila data mogućnost izvesne uzajamne kontrole i proveravanja obaveštenja. Abwehr je tim putem stekao i mnogo veće obilje obaveštenja na mnogo širem frontu. Tamo, gde jedan od centara sa svojim aparatom ne bi, iz subjektivnih ili objektivnih razloga, stigao, prodro bi drugi. Ipak je, pritom, bilo izvesne podele i koordinacije rada. Njome se izbeglo takvo ispresecanje i izukršćavanje obaveštajnih linija koje bi omelo njihovu skupnu efikasnost.

Zitzelsberger je, naprimer, svoju delatnost pre svega koncentrisao na Sloveniju, mada je radio i u pravcu Hrvatske, pa dopro čak i do Srbije. U Sloveniji se, sem njega, pojavio sa svojim obaveštajnim radom i Abwehr-ov centar u Graz-u, koji se specijalno koristio graničnim prometom u području Maribora i u tome mestu formirao svoju jaku agenturu. Celje je, međutim, predstavljalo suverenu oblast Zitzelsbergera. Tu je bilo i najjače uporište njegove mreže u Sloveniji.

Pojavivši se u Celovcu, Zitzelsberger je zajedno sa svojim civilnim zanimanjem carinskog inspektora ostavio i svoje ime pod kojim je u toj službi bio poznat. U Celovcu je nastupio pod imenom »d-r Hans Weber«. I jedino pod tim imenom, kao Weber-a, poznavali su ga svi mnogobrojni pripadnici njegove agenture, pa i razne ustanove i vlasti u Celovcu. Vrlo su retki bili oni koji su znali njegov pravi identitet. A od ovih su jedino najintimniji prijatelji imali pravo da ga familijarno oslovljavaju njegovim privatnim nadimkom »Ziz«.

Zvanično je Zitzelsberger bio ono što se u Abwehr-ovoj organizacionoj strukturi nazivalo »isturenim Abwehr-ovim oficirom« (Vorgeschobener Abwehroffizier), a za šta je postojala zvanična kratica »VAO«. Ustanova VAO, najmanji samostalni službeni ogranak Abwehr-ove organizacije, formiran je tamo gde je bilo važno da postoji ustanova Abwehr-a, ali gde nisu bili dati preduslovi da se ustroji prava Abwehr-ova ispostava sa većim osobljem i većim administrativnim radom. Međutim ni u samom Celovcu Zitzelsberger nije službeno istupao ni prema vlastima, niti uopšte javno ma u kojem obliku kao Abwehr-ov organ. Svoje sedište, koje je smestio u zgradi komande vojnog okruga, nazvao je »Vojnim arhivom« (Wehrmachtsarchiv). I kao »Wehrmachtsarchiv« ili »Centar d-r Weber« ušlo je Zitzelsberger-ovo obaveštajno uporište u Celovcu u istoriju nemačke špijunaže protiv stare Jugoslavije.

Sa.rad.nici i pomagači

U samom Celovcu Zitzelsberger nije mnogo opštio sa vojnim ustanovama, — a svakako ne više nego što je bilo neophodno potrebno za sprovođenje njegovih zadataka. On se uopšte trudio da u svom radu bude što manje zavisao prema drugim ustanovama i da dopusti što manje pregleda i kontrole u svome radu.

Ipak, sa jednim nadleštvom u Celovcu je odmah došao u vezu i uspostavio sa njim saradnju — sa Gestapo-om. Naročito mu je ta saradnja bila važna radi organizovanja ilegalnih graničnih prelaza i kurirskih kanala, pošto je Gestapo bio nadležan i za kontrolu granice. U Gestapo-ovom nadleštvu u Celovcu, za Zitzelsberger-a je bilo najzanimljivije Odeljenje III, nadležno za kontrašpijunažu. Zbog saradnje u ustrojavanju i održavanju kanala i veza sa obaveštajnom mrežom preko granice, on je stupio u dodir i sa carinskom upravom u Celovcu, a i sa pograničnim carinskim komesarijatom na granici prema Jugoslaviji.

Prešavši iz carinske službe u Abwehr, Zitzelsberger je preveo i svoga ranijeg saradnika, carinskog sekretara Georg-a Mayer-a, u službu Abwehr-a. Ovaj je primljen takođe kao Sonderfuehrer, ali u rangu potporučnika. Bio je, upotetku, jedini Zitzelsberger-ov saradnik, a ostao je sa njim

dokraja. Ostalo osoblje, svedeno na najmanji neophodan broj, Zitzelsberger je za, svoj »Wehrmachtsarchiv« angažovao' u samome Celovcu. To su bili: šofer Leo Kilger, koji je takođe ostao sa Zitzelsberger-om do sloma Trećeg Reich-a, fotograf Klauer i tumač Emil Wedam.

Dok je političku pouzdanost Kilger-a i Klauer-a proverio Gestapo pre nego što ih je Zitzelsberger zaposlio kod sebe, dotle je tumača uzeo u službu na preporuku šefa arhive koruške zemaljske vlade, d-ra Starzacher-a, koji je u ono vreme bio zadužen organizovanjem preseljenja Volksdeutscher-a iz Kanalske doline u Reich. Ovaj je Wedam-a poznavao iz Tarvisia, i Zitzelsberger ga je primio u poverljivu službu oslanjajući se na Starzacher-ovu reč. A u tome je pogrešio.

Već početkom 1940 godine se pokazalo da je potrebno proširiti osoblje i osloboditi Zitzelsberger-a svih kancelarijskih poslova, kako bi se mogao potpuno posvetiti samo svojoj agenturi. Tada je dodeljen iz Beča Abwehr-ov major Rokitta, koji je ranije iz Koenigsberg-a radio obaveštajno prema Poljskoj. Sa njim su stigle u Celovec i dve činovnice. Iako je Rokitta po činu bio stariji od Zitzelsberger-a, ovaj je ipak ostao stvarnim šefom obaveštajnog centra u Celovcu. Rokitta se jedino prema drugim vlastima pojavljivao kao rukovodilac. U internom radu, a naročito u delatnosti sa agenturom, sve je poslove i dalje vodio Zitzelsberger. Ta je situacija ostala nepromenjena i kada je na mesto majora Rokitte došao, početkom 1941 godine, potpukovnik Rosmann.

Dolazak ovog pojačanja je Zitzelsberger-u omogućio kreiranje terenom, posećivanje agenture u Jugoslaviji, putovanje između svojih uporišta u Celju, Ljubljani, Beogradu, Zagrebu i drugim mestima, i neposredno aktiviranje mreže ličnim učešćem.

»Wehrmachtsarchiv« je bio vrlo dobro opremljen svim potrebnim tehničkim sredstvima. Tako je raspolagao radio-stanicom, zatim raznim hemiskim sredstvima za tajno pisanje i izazivanje, kao i napravama za snimanje izveštaja. Stajala su mu na raspolaganju znatna novčana sredstva, pa i u dinarima. Za agenturu je takođe imao prenosne radio-stanice, fotografske aparate, tajna mastila i slične potrebe.

Dva značajna agenta

Još pre nego što je Zitzelsberger došao u Celovec i tamo ustrojio svoj obaveštajni centar, potpukovnik von Bocksberg je iz Beča radio sa izvesnim brojem agenata u Sloveniji i drugim krajevima Jugoslavije. Najvažnije ličnosti te agenture u Sloveniji bili su inž. Max Adolf Westen i Werner Stiger, obojica Volksdeutscher-i iz Celja.

Max Adolf Westen je bio sinovac industrijalca August-a Westen-a, jednog od najbogatijih ljudi u predratnoj Jugoslaviji. Firma Westen, čije je sedište bilo u Celju, imala je širom Jugoslavije razgranate poslovne interese i veze. Matično preduzeće bila je velika fabrika emajliranog posuđa. Međutim firma je imala znatnog učešća u velikim industrijskim preduzećima drugih grana. Između ostalog je August Westen držao i većinu akcija Kranjske industrijske družbe, preduzeća koje je bilo vlasnik železare u Jesenicama, jednog od najvećih objekata teške industrije u Jugoslaviji. Svojim kapitalom je firma bila angažovana i u mnogim drugim industrijama, a zbog svoje finansijske snage je u privrednom životu stare Jugoslavije predstavljala važan faktor.

A privredni uticaj je, kako to u kapitalističkim zemljama biva, donosio i političko uvaženje. U svojoj najblažoj formi se ono izrazilo time što je državni aparat u Sloveniji prema August-u Westen-u postupao sa mnogo obzira. Njemu su bila otvorena sva vrata, od lokalnih ustanova u Celju, preko onih u Ljubljani, do ministarskih kabineta u Beogradu.

Sinovac August-a Westen-a, Max Adolf, predodređen da jednog dana dođe na čelo firme, oslanjao se na autoritet, ugled i kapitalsku snagu firme u kojoj je bio mlađi član i koristio se svim mogućnostima koje su se odatle pružale za obaveštajnu saradnju sa bečkim Abwehr-om. Štaviše, firma Westen nije bila obaveštajno povezana samo sa bečkim obaveštajnim centrima. I sam admiral Canaris, šef džinovskog aparata Abwehr-a, bio je lični poznanik porodice Westen i održavao sa njom i neposredni dodir.

Max Adolf Westen je prikupljao informacije najviše vrednosti preko veza koje je održavao u državnom aparatu, kod visokih vojni komandi i u drugim važnim ustanovama stare Jugoslavije. Te je veze upotrebljavao i za to da bi nemačkoj špijunaži utirao puteve i otvarao joj vrata do kojih

bi ona bez njega teško mogla stići. Ugled u industriskom svetu upotrebljavao je mladi Westen za obaveštajno prodiranje u sektor vojne industrije, za koju je uveliko radila i jesenička železara. Još od pre rata registrovan kao agent Amt-a Ausland/Abwehr, M. A. Westen je nosio šifru »R — 606«.

Werner Stiger, trgovac iz Celja, nije raspolagao onim krupnim i razgranatim vezama u visokim i merodavnim državnim, vojnim i privrednim krugovima kojima se obilno koristio Westen. Njegov rad je išao u drugom pravcu. Bio je naročito istaknut u volksdeutscher-skim organizacijama, poglavito u Sloveniji, i spojio je taj svoj javni politički rad sa tajnom obaveštajnom delatnošću. Pre svega je u krugovima nemačke manjine stekao veliki broj agenata, povezujući ih u čvrsto izgrađenu i široko rasprostranjenu mrežu. Njegove su veze išle i u Hrvatsku, Dalmaciju i Bosnu. Cesto je, kao turista, obilazio razne krajeve Jugoslavije, stvarajući nova obaveštajna uporišta i vezujući ih za agenturu kojom je rukovodio kao rezident Abwehr-a.

Pri osnivanju isturenog ogranka Abwehr-a u Celovcu, Zitzelsberger-u su predati na vezu i Westen i Stiger. I time je za njega od samog početka bila stvorena vrlo snažna baza za budući obaveštajni rad.

Oko M.A. Westen-a i Werner-a Stiger-a formirao se u Celju centar, sastavljen od grupe lica međusobno povezanih i prijateljskim i srodničkim vezama. U toj grupi je važnu ulogu imao celjski hotelijer Skoberne sa svoja dva sina, Karlom i Fritz-om. Obojica su bili i pre rata i za vreme rata obaveštajno naročito aktivni. Od dve kćeri hotelijera Skoberne-a, jedna je bila udata za kapetana von Brauchitsch-a, sina vrhovnog komandanta nemačke kopnene vojske, a druga za Karl-a Harazim-a, inženjera u fabrici »Zorka« a.d. u Šapcu. Harazim, sin poslovnog čoveka iz Beograda, bio je povezan i sa Westen-om. Preko ovoga je — isto kao i njegov otac — sarađivao obaveštajno sa Abwehr-om. U srodstvu sa Westen-om — po ženinoj liniji — bio je bečki industrijalac Nissen, koji je imao svojih finansiskih interesa u Jugoslaviji pa je često dolazio u Celje, a uz to je takođe bio u službi Abwehr-a.

Stiger je svoju agenturu stvorio od lica koja nisu bila iz onih najviših buržoaskih slojeva, u kojima je specijalno radila grupa oko Westen-a. Njegovi su agenti pripadali sit-

nijoj buržoaziji i malograđanskim redovima. Među njima je izuzetno važan bio jugoslovenski žandarmerijski podoficir Boško Lazić, na službi u žandarmeriskoj četi u Celju.

Između Stiger-a i M. A. Westen-a postojali su koordinacija rada, uzajamno pomaganje, saradnja i izvesna podela poslova. Kuda jedan nije stizao, onamo je dopro drugi. A obojica su, sa svojim mrežama, predstavljali osnovicu sa koje je Zitzelsberger formirao splet svojih agenata i obaveštača širom Jugoslavije.

Metodi i akcije

U svom radu je Zitzelsberger bio mnogostran, koristeći se svim mogućnostima za sticanje obaveštenja i za proširivanje svoje mreže i izvora informacija. Carinski i policijski pogranični organi upućivali su mu, naprimer, dezertere iz jugoslovenske vojske koji bi se prebacivali u Austriju. Po utvrđenom postupku bi ih saslušavala ustanova Gestapo-a u Celovcu, a kopiju saslušanja dobijao je Zitzelsberger. Ako je ono obećavalo da bi se dezterter — u ogromnoj većini su bili u pitanju Volksdeutscher-i — mogao korisno upotrebiti za obaveštajni rad, Zitzelsberger bi težio da ga zavrbuje i da ga ponovo ubaci u Jugoslaviju.

Preko Gestapo-a, sa kojim je uzajamno izmenjivao obaveštenja, Zitzelsberger je došao u vezu sa ražalovanim kapetanom jugoslovenske vojske Guidom Robnikom i podoficijerom Francom Vinarnikom. Zavrbovao je obojicu. Robnik je dobio isprave na ime Guido Schwarz, koje su ga legitimisale kao zastupnika neke nemačke velike firme iz sektora industrije drveta. Putovao je pod tim imenom po Jugoslaviji i naročito nastojao da se sastaje sa svojim bivšim klasnim drugovima iz vojske koji su se nalazili u raznim garnizonima. Tim putem je imao dosta uspeha u sticanju vojnih obaveštenja.

Zitzelsberger je razvio naročitu tehniku rada, povezujući svoju agenturu u male grupice. Izvestan broj agenata je bio vezan za jednog glavnog agenta, koji je upravljao ovom svojom mrežom prema instrukcijama iz Celovca. Glavni agenti su imali zadatak da sami proširuju svoju mrežu i u mestu svoga boravka i svugde kuda bi sa svojim vezama mo-

gli dopreti. Preko njih su tekli izveštaji agenata centru i nalozi centra agenturi. Tako bi pojedini agent, zavrbovan na terenu, znao samo za svoju višu vezu, ali ne i za kanale i linije kojima je ona bila povezana sa »Wehrmachtsarchiv-om«.

Uopšte se u Zitzelsberger-ovoj agenturi pazilo na red. On je bio strog u održavanju discipline rada i insistirao je na tačnom ispunjavanju direktiva. Ako bi saznao da neki od agenata pruža pipke i prema kakvoj drugoj obaveštajnoj liniji, imao bi glavni agent, koji je ovakvog saradnika držao na vezi, odmah da ga iskopča. Otpušteni agent bi primio izvesnu otpremninu i pritom bi mu bila skrenuta pažnja da o svemu što zna i o onome što je radio pomno čuti, pošto bi ga svaka indiskrecija mogla skupo stajati.

Vezu sa glavnim agentima, kao i sa pojedinim važnim saradnicima koji su bili neposredno vezani za Celovec, Zitzelsberger je održavao čitavim sistemom kurira. Njegova naročito poverljiva lica — među koja su se ubrajali i Skoberne, Robnik i Vinarnik — pojavljivala bi se neprijavljena kod agenta. Pretstavljanje bi se izvršilo utvrđenom lozinkom. Zatim bi kurir primio izveštaje, saslušao posebne želje agenta u pogledu njegovih potreba i preneo mu Zitzelsberger-ove direktive za rad. Zitzelsberger je i sam vrlo mnogo putovao i obilazio svoje važnije ljude, težeći svaki put da ovakvo putovanje spoji sa proširenjem mreže, vrbovanjem novih agenata i ličnim dodirima.

U raznim mestima, kao, naprimer, u Celju, bile su ustrojene radio-stanice, koje su opštile sa centrom u Celovcu. Sem toga se mnogo radilo i izveštajima, pisanim tajnim mastilom. Izveštaji su se prebacivali na razne načine, preko tajnih graničnih prelaza ili uz korišćenje nemačkih železničara koji su službeno svakodnevno prelazili granicu u oba pravca.

Zitzelsberger je imao bogata iskustva u radu sa agenturam, još iz vremena svoje obaveštajne delatnosti iz carinskog komesarijata na Brenner-u. Zato je znao da je kontrolisanje tačnosti i objektivnosti izveštaja isto toliko važno koliko i samo dobijanje informacija. Kontrolu nad radom svoje agencije vršio je tako što je, načelno, u svakom mestu od veće važnosti angažovao po dva, tri ili više agenata, međusobno nepovezanih. Upoređivanjem njihovih izveštaja, on je mogao sebi da stvori sliku o kvalitetu njihovoga rada i o tačnosti onoga što su mu javljali.

Naročitu pažnju je obraćao i na sticanje agenata u pojedinim vojnim i upravnim ustanovama i nadležnostima. Tu je težio da ove ljude, kada ih jedared pridobije i veže, upotrebi da mu isporučuju prepiše ili fotokopije poverljivih dokumenata, pre svega tajnih izveštaja koji bi se ticali rada jugoslovenske obaveštajne ili kontraobaveštajne službe. Tipična je, u tome pogledu, bila delatnost Boška Lazića, koji je, između ostalih podataka i izveštaja, snabdevao Zitzelsberger-a svima poverljivim aktima, raspisima, ooternicama, i slično. Na taj bi način o eventualnim merama, o pretstojećim hapšenjima, o naređenim istragama, izviđajima, posmatranjima itd. Zitzelsberger-ova mreža bila blagovremeno obavestena, tako da je mogla preduzeti sve potrebne protivmere.

Zitzelsberger-ov aparat je primao sve što mu se pružalo. Bio je zainteresovan za svako obavještenje koje je moglo doprineti boljem upoznavanju i tačnom praćenju zbivanja u Jugoslaviji, poznavanju pojedinih lica, prilika itd. Razumljivo, naročito je bio zainteresovan za vojna obavještenja. Tu je polagana specijalna važnost na podatke i slike pojedinih utvrđenja i fortifikacionih objekata svih vrsta, kasarni i drugih vojnih postrojenja. Tražene su slike jugoslovenskih vojnih jedinica u maršu, pri obuci, manevrima ili prilikom ratne službe. Prikupljani su snimci mostova, tunela, svih vrsta železničkih objekata, rečnih prelaza, brodova, arsenala, vazduhoplovnih baza, saobraćajnih čvorova. Specijalno polje rada je predstavljalo industrija, naročito ona koja je izradivala ma kakve predmete vojne opreme i naoružanja. Tu je Westen, sa svojim mogućnostima, bio za Abwehr od neocenjive vrednosti. Svojim razgranatim poslovima i ličnim vezama u krugovima krupne industrije, među političarima građanskih stranaka, u generalitetu, u redovima visokih državnih službenika, on je s uspehom prikupljao obiman materijal o jugoslovenskom vojnom potencijalu. Njegovom delatnošću Zitzelsberger je, u tom pogledu, bio nesumnjivo najtačnije obavestavan.

Dok svoje redovne agente nije podvrgavao specijalnoj obuci, Zitzelsberger je radiotelegrafiste, odnosno one agente koji su se služili radio-otpremnikom u njegovim obavestajnim uporištima širom Jugoslavije, po mogućnosti upućivao na obuku radio-centru pri Abwehr-ovom nadležstvu u Beču. Te-

čaj u Beču je, za svakog od ovih agenata, trajao najmanje dva meseca. U toku obuke agent je, pored samog tehničkog savlađivanja upotrebe radio-otpremnika i prijemnika, imao da stekne znanje o montiranju radio-stanica, sastavljanju izveštaja, šifriranju i o osnovnim pravilima konspiracije. Ako je na osnovu specijalnih okolnosti datog slučaja to bilo moguće, agentu bi u njegovo mesto stanovanja bio upućen instruktor iz Beča. Tako bi agent u svemu bio obučavan kod svoje kuće. Naprimer, službenik firme Westen Max Godler bio je posle kratkog boravka u Beču obučen u samome Celju za rukovanje radio-stanicom preko koje su održavane veze sa Celovcem.

Pored agenata koji su bili vezani za određena mesta, Zitzelsberger je raspolagao i većim brojem kvalifikovanih poverenika koji su podatke prikupljali putujući Jugoslavijom. Mahom su to bili pripadnici grupe Westen-a i Stiger-a. Ti su ljudi bili u pokretu, putovali tobože poslovno ili kao turisti Slovenijom i drugim krajevima Jugoslavije, i lično prikupljali podatke o stanju komunikacija, železničkih čvorova, staničnih instalacija, transporata, vazduhoplovnih baza, fortifikacijskih radova i slično. Oni su često, uz pomoć nemačkih carinskih organa, prelazili ilegalnim kanalima jugoslovensku granicu i predavali lično svoj materijal u Celovcu, primajući uputstva od Zitzelsberger-a i dobijajući od njega novčana i tehnička sredstva za budući rad.

Agentura Zitzelsberger-ovog »Wehrmachtsarchiv-a« bila je odlično plaćena. Agenti su — ako se izrično ne bi odrekli nagrade — dobijali honorare u visini redovnih mesečnih prihoda iz svojih građanskih zanimanja. Radiotelegrafisti su bili plaćeni i u dvostrukim iznosima tih primanja, a imali su i izvesnu rezervu, koja im je pokrivala prihode za nekoliko meseci, ako bi za duže vreme bila prekinuta njihova neposredna veza sa Celovcem.

Rad »Wehrmachtsarchiv-a« nije bio uperen samo preko granice, u Jugoslaviju. Zitzelsberger se živo interesovao i za delatnost jugoslovenskih pretstavništava u samoj Austriji. Tako je, naprimer, pratio rad konzulata stare Jugoslavije u Celovcu. Uspeo je da kod rukovodioca konzulata, konzula Stojakovića, ugradi svoju agentkinju kao dadilju njegove dece. Ova žena, po prirodi svoga posla uključena u konzulovo domaćinstvo i u stalnome dodiru sa njegovom porodicom,

imala je specijalno da motri na sastanke Stojakovića, na njegove posetioce, pa i na njegovo kretanje van konzulata. Pored toga je imala, po mogućstvu, da proдре preko konzula i njegove porodice u veze samoga konzula.

Borba sa jugoslovenskom kontraobaveštajnom službom

Prirodno je bilo što je jugoslovenskoj kontraobaveštajnoj službi rad centra u Celovcu pao zarana u oči. Ne može se reći da je ona bila nespretna u ovoj borbi, pogotovu ako se uzmu u obzir mala sredstva kojima je raspolagala. 'Između aprila 1940 i januara 1941 godine ona je izvršila četiri krupne provale u razne Zitzelsberger-ove linije.

Vrhunac njenih uspeha u tom pogledu nesumnjivo predstavlja vrbovanje Emil-a Wedam-a, Zitzelsberger-ovog poverljivog tumača i prevodioca. Njega je pridobio jugoslovenski konzulat u Celovcu, koji je i sam, sa svoje strane, pratio rad »Wehrmachtsarchiv-a«. Preko Wedam-a je postignuto da jugoslovenska kontraobaveštajna služba dobije svoga posmatrača u samom srcu razgranate Zitzelsberger-ove špijunske organizacije.

Prva provala, krajem aprila 1940 godine, razbila je Zitzelsberger-ovo obaveštajno uporište u Beogradu, koje je, kako izgleda, raspolagalo i radio-stanicom. To je uporište bilo vezano za Werner-a Stiger-a. Trebalo je da on bude uhapšen. Na osnovu blagovremene informacije o raspisanoj poternici, koju mu je dao agent celjske policije Alojz Emeršić, Stiger je pre hapšenja pobjegao preko granice u Austriju. U toj provali je uhapšen izvestan broj agenata sa Hans-om Stoinschegg-om na čelu, trgovcem iz Maribora, koji je često boravio u Beogradu i vodio tamošnju agenturu. Tu je grupu agenata, kako po svemu izgleda, provalio austriski emigrant Freund, Jevrejin iz Beča, koga joj je poturila jugoslovenska obaveštajna služba.

U leto 1940 godine bila je uhapšena druga grupa Zitzelsberger-ovih agenata, sa zastupnikom za prodaju poljoprivrednih mašina Petrom Angelom na čelu, koga je jugoslovenska kontraobaveštajna služba duže vreme pratila. Angelo je svoje izveštaje dostavljao Zitzelsberger-u preko nemačkih železničkih službenika koji su se nalazili u ekspozituri uprave

nemačkih državnih železnica u Mariboru. Pored ostalih pripadnika njegove mreže, sa njim su izvedeni na sud i šef te ekspoziture, Josef Krassnig, i kurir »Wehrmachtsarchiv-a«, bivši policiski činovnik Josef Krabitz.

Najkrupnija je bila provala iz decembra 1940 godine, kada je kontraobaveštajno odeljenje Glavnog generalštaba u Beogradu preko svoga organa u Ljubljani i uz pomoć agenta Emil-a Wedam-a otkrila rad Boška Lazića. Wedam je, naravno, bio u tančine upoznat sa unutrašnjim mehanizmom Zitzelsberger-ovog centra. On je pribavio falsifikovan ključ čelične kase u kojoj je Zitzelsberger držao svoja najpoverljivija akta. Ta je akta, specijalno izveštaje agenture iz Jugoslavije, donosio krišom jugoslovenskom konzulu u Celovcu na pregled i preslikavanje.

Tim putem je jugoslovenska kontraobaveštajna služba došla i do vrlo krupnih obaveštenja i podataka. A palo je pritom u oči da se vrlo precizna obaveštenja pojavljuju iz celjske žandarmerijske čete. Tu su bili posredi vrlo poverljivi raspisi, naročito takvi koji su se ticali obaveštajnog i kontraobaveštajnog rada jugoslovenskih organa protiv nemačke delatnosti.

U jugoslovenskom kontraobaveštajnom aparatu je informacija o postojanju nemačkog agenta u celjskoj žandarmerijskoj četi izazvala uzlJunu. Pripadnici čete koji su imali pristupa do poverljivih akata podvrgnuti su potajnom posmatranju. Ubrzo se sva sumnja upravela na podoficira Lazića, koji je stanovao pored same četne kancelarije i u svako doba imao pristupa u nju. Zato je, najzad, u drugoj polovini decembra 1940 godine, po naredbi komandanta Dravskog žandarmeriskog puka u Ljubljani, Lazić bio uhapšen i doveden u ljubljanski garnizonski zatvor.

Lazić nije bio jedini jugoslovenski organ koga je Zitzelsberger-ova mreža dotle zavrbovala. Poznato je da su još neki pripadnici policiskog aparata u to doba već bili u nemačkoj službi. Bilo da je komandir straže u garnizonskom zatvoru već od ranije bio povezan sa Lazićem i nemačkom mrežom u Celju, bilo da je tek tada Lazić uspeo da ga pridobije, — uglavnom, preko njega je već sutradan po hapšenju Lazić uspeo da dobije vezu sa svojim bratom, frizerom u Ljubljani. Ovaj je odmah obavestio Westen-a, koji je stavio na raspolaganje 100.000 dinara za organizovanje Laziće-

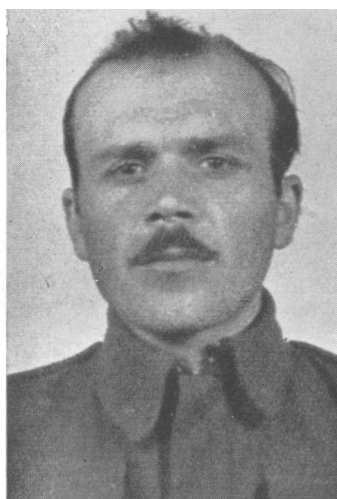
vog bekstva. Od toga je polovina imala da se isplati odmah, a druga pošto Lazićevo bekstvo uspe.

Novac je učinio svoje. Bilo je sve uređeno da Lazić pobegne već trećeg dana posle hapšenja. Međutim istog dana se u Celju pojavio i major Dimitrijević, koji je pripadao sudskom odeljenju Komande žandarmerije u Beogradu. On je odmah posetio Lazića u zatvoru i javio mu da će sutradan biti oslobođen. Šta je bio uzrok ovoj intervenciji iz Beograda, koju Lazić nije očekivao — a očevdno ni Westen —, ne može se sa sigurnošću utvrditi. Svakako treba pretpostaviti da su tu proradile nemačke obaveštajne veze koje su vodile do u vrh žandarmeriskog aparata stare Jugoslavije. I tako se uhapšeni agent našao opet na slobodi, u Celju, kuda ga je iz Ljubljane autom doveo sam major Dimitrijević. Još je ovaj i skrenuo pažnju Laziću da bude obazriv jer će biti praćen.

Lazić je odmah obavestio Westen-a da je oslobođen, što je ovaj preko svoje radio-stanice — čija je oznaka bila »Alexander« — javio u Celovec. Naredne noći je stigao u Celje nalog Komande žandarmerije kojim je Lazić premešten u Nikšić. Obavešten o ovome premeštaju svoga agenta, Westen je dao Laziću nalog da postupi po premeštaju i da čeka u Nikšiću dok mu se tamo ne javi neki agent koji će mu se pretstaviti pod imenom »Pero«. Ovaj će mu organizovati bekstvo preko Albanije u Italiju, odakle će Lazić moći bez poteškoća da pređe u Celovec.

U »Wehrmachtsarchiv-u« je, za to vreme, Zitzelsberger svojim reagovanjem na Lazićevo oslobođenje dao Wedam-u, koji ga je držao pod prismotrom, osnova za zaključak da je zaista Lazić ono lice koje snabdeva nemačku mrežu poverljivim podacima. Inače tako oprezni i uzdržljivi Zitzelsberger bio je tu nepažljiv i ispoljio je u krugu svojih službenika isuviše upadljivo zadovoljstvo zbog Lazićevog puštanja.

Razume se da je Wedam svoje zaključke odmah dostavio konzulatu, koji je o tome obavestio potpukovnika Plhaka, obaveštajnog oficira Glavnog generalštaba, koji je rukovodio centrom jugoslovenske obaveštajne službe u Ljubljani. Plhak je na to odmah zatražio preko svojih pretpostavljenih da se Lazić ponovo uhapsi. I tako je, svaga nedelju dana posle prvog Lazićevog hapšenja, komandant žandarmeriskog puka iz Ljubljane po drugi put naredio telefonom da se on liši slobode.

Među najvrednijim Zitzelsberger-ovim agentima bili su Werner Stiger (levo) i Boško Lazić (desno). Prvi od njih prestao je za njega da radi uoči nemačkog napada na Jugoslaviju, u kojoj se kasnije pojavio kao organ Abwehr-a. Drugi je bio stub njegove agenture i za vreme okupacije

Ovoga puta je Lazić koji još nije oputovao u Nikšić, bio oprezniji. Pošto se nalazio kraj telefona, dok je neki drugi pripadnik celjske žandarmerijske čete primao naređenje iz Ljubljane, osetio je šta mu se sprema, otišao u svoju sobu i kroz prozor pobjegao. Stupio je u vezu sa Westen-om, koji ga je svojim tajnim kanalom prebacio preko Ptuja i Radgone u Austriju.

U Celovcu je Lazić pripreman za nov obaveštajni pot-hvat — trebalo je da sa radio-stanicom bude upućen u Grčku. Bečki Abwehr je izradio sva potrebna lažna dokumenta, a pripremljena je i tehnička oprema koju je Lazić imao da pones sa sobom. Prepiska o tome se nalazila u Zitzelsberger-ovoj kasi. A tamo ju je našao Wedam. Tako je, još pre nego što je Lazić oputovao, jugoslovenski konzulat u Celovcu dobio podatke o planiranoj upotrebi odbeglog žandarma. Odmah zatim je Glavni generalštab izdao radio-depešom novu poternicu za Lazićem.

Jugoslovenski generalštab, nažalost, nije znao da njegove depeše sluša prislušna stanica nemačke obaveštajne službe u Graz-u, koja je pratila celokupni saobraćaj između pojedinih vojnih radio-stanica u Jugoslaviji. Tako je obaveštenje o Laziću stiglo iz Graz-a u Beč, Abwehr-ovom nadležstvu. Pripremljeno putovanje u Grčku je odloženo, a nemačke kontraobaveštajne ustanove su počele intenzivno da se bave pitanjem na kakav je to način mogao jugoslovenski generalštab dobiti obaveštenje o poverljivim aranžmanima koji su ugovarani u pogledu Lazića između Beča i Celovca.

Stvar je prešla u ruke Gestapo-a. Istraga koju je ovaj počeo da vodi sve je više ukazivala da je sedište provale u samom Zitzelsberger-ovom »Wehrmachtsarchiv-u«. Bilo je jasno da je, s obzirom na tajnost u kojoj se odvijalo sve što je stajalo u vezi sa pripremanim Lazićevim putem, za te pripreme mogao saznati jedina najbliži krug oko Zitzelsberger-a. No ovaj je kategorički odbijao svaku mogućnost da se među njegovim poverljivim osobljem nalazi kakav jugoslovenski agent. Gestapo je ipak proveravao sva lica koja bi, po njegovom shvaćanju, mogla doći u obzir kao eventualni uzročnici provale. Pažnja se zaustavila na Wedam-u. Ipak je trebalo da prođe nekoliko meseci dok su se sumnje toliko konkretizovale da je moglo biti naređeno Wedam-ovo hapšenje. Tek u maju 1941 godine, kada je nemački pohod na Jugoslaviju bio već

završen, dat je nalog da se Wedam liši slobode. Ovaj agent, kome je jugoslovenska obaveštajna služba imala zahvaliti za važne uspehe, izveden je na sud u Berlinu i osuđen na smrt.

U međuvremenu, dok je tekla afera Lazićeve provale, Weber-ov agent Karlo Skoberne je svojim neopreznim postupkom izazvao novu provalu. U Celju je tada bio na dvomesečnoj vojnoj vežbi pri tamošnjem pešadiskom puku Skoberne-ov poznanik Robert Petriček iz Ljubljane. Od njega je Skoberne zatražio da mu prikupi neke vojne podatke. Petriček, iako ponemčeni Slovenac, strahovao je da se upusti u špijunažu, pa je celu stvar ispričao nekome svome poznaniku, a ovaj mu je savetovao da o tome podnese prijavu komandantu puka, pukovniku Tomaševiću. Uz pomoć Petričeka je Tomašević Skoberne-u spremio klopku. Prilikom predaje tobožnjega obaveštajnog materijala Skoberne je uhapšen, a isto tako* i njegova saradnica Romana Grašovnik, kelnerica u njegovom hotelu, i šofer Matelić, koji je bio u Westen-ovoj službi. Provala je dovela do hapšenja u krugu oko Westen-a. Ovaj je, bojeći se posledica i po sebe, požurio da pobjegne u Austriju. Uhapšena je i verenica Boška Lazića, Marija Posedel, koja je takođe pripadala ovom špijunskom društvu.

Međutim krivica je mogla biti dokazana samo Skoberne-u i Grašovnikovoj, koji su izvedeni pred Državni sud za zaštitu države u Beogradu.

Nijedan od pohapšenih i osuđenih agenata iz Zitzelsberger-ove mreže nije ostao dugo iza rešetaka. Slom stare Jugoslavije pod udarcem Wehrmacht-a otvorio je osuđenim špijunima zatvorska vrata. A tada je otpočela i druga faza Zitzelsberger-ovoga rada.

Zitzelsberger se premešta

Nova situacija, stvorena cepanjem pobeđene Jugoslavije i njenom podelom među njene susede uz istovremeno stvaranje Pavelićeve države, izmenila je sve dotadašnje pretpostavke za Zitzelsberger-ov rad. Njegov je zadatak do tada bio da snabde Wehrmacht podacima o Jugoslaviji, kao eventualnom protivniku. Pohod na Jugoslaviju je bio završen i izgledalo je kao da za Zitzelsberger-a više nema posla.

Nije, međutim, Jugoslavija bila jedini objekt obaveštajnog rada »Wehrmachtsarchiv-a«. On je imao svoju agenturu

i u Italiji, a naročito u Istri i Slovenačkom Primorju, koje je tada bilo u sastavu italijanske države. Isto tako je Slovenija prestala da bude svojim većim delom, priključenim neposredno Reich-u, objektom Zitzelsberger-ove delatnosti. Zato se, međutim, Ast Beč ubrzo počeo da interesuje za prilike i situaciju u novoformiranoj NDH, pogotovu što su se tamo već u leto 1941 godine počele da razvijaju borbe.

Zato je centar sa Zitzelsberger-om na čelu ipak i dalje ostao u dejstvu. Sem toga je, na lični predlog, sam Zitzelsberger premešten iz Celovca u Celje, gde je široko postavljena obaveštajna baza omogućavala dobar rad u svima pravcima.

Tako je, u jesen 1941 godine, počeo u Celju da funkcioniše preformirani centar odeljenja I Abwehr-ovog nadležstva u Beču. (Imenom »Wehrmachtsarchiv« služila se u cilju kamufliranja i kontraobaveštajna ustanova koja je izgrađena u Celovcu a i druge Abwehr-ove ustanove). Za ovaj celjski centar je Zitzelsberger odabrao naziv »Meldekopf Caesar«. Rečju »Caesar« se, uobičajenom nemačkom telefonskom azbukom, prenosi slovo »C«, kojom počinje i nemački naziv za Celje (Cilli). Zato je i izabrano to ime za preseljenu Zitzelsberger-ovu ustanovu.

U Celje je sa Zitzelsberger-om prešao samo njegov najuži aparat: Georg Mayer, njegov šofer Leo Kilger i jedna daktilografkinja. Boško Lazić se tada takođe vratio u Celje, ali je stavljen na raspoloženje bezbednosno-policiskom aparatu. Sa novim Abwehr-ovim Meldekopf-om je sarađivao, međutim, Karlo Skoberne, koji je iz zatvora stigao u Celje, pošto su ga oslobodile nemačke jedinice pri ulasku u Jugoslaviju. Najzad je Abwehr iz Beča celjskom centru poslao i potrebne radiotelegrafiste.

Dok je i po svom smeštaju u zgradi komande vojnog okruga, a i po svome kamuflažnom nazivu Zitzelsberger-ova ustanova u Celovcu odavala svoj vojni karakter, dotle je u Celju izbegnut svaki dodir sa Wehrmacht-om. Prostorije centra, koje su se nalazile u kući Skoberne-a, kamuflirane su kao neka vrsta privatne kancelarije. Na vrata je stavljena samo mala tablica sa Zitzelsberger-ovim lažnim imenom: d-r Hans Weber. Pod tim imenom je on bio poznat i nadležnim ustanovama sa kojima bi u Celju održavao veze, a u opštenju sa njima je njegov centar obeležavan jednostavno nazivom »kancelarija d-ra Weber-a«.

U početku svoje delatnosti iz Celja, Zitzelsberger se naročito oslanjao na svog predratnog agenta M. A. Westen-a, kod koga je duže vreme i stanovao. Vrlo preduzimljiv i agiln, a pritom oštrouman i spretan u opštenju sa ljudima, Westen je bio glavna aktiva sa kojom je Zitzelsberger prišao orijentaciji svoje mreže u Hrvatskoj na nove zadatke i njenom proširivanju. Uz njegovu pomoć je radio na stvaranju novih pozicija među rukovodiocima ustaške države, koji su se pojavili prekonoc na njenom čelu iz konspirativnog mraka zavereničkog i terorističkog Pavelićevog društva.

Westen je bio čovek koji je imao ličnih veza, poznanstava i prijateljstva na sve strane. Njegovo veliko bogatstvo, njegov društveni položaj koji je bio podzidan milionima njegovih firme, njegova lična svojstva — sve je to učinilo da je vrlo brzo stvorio lične prijateljske odnose sa novim ljudima koji su vladali u ustaškoj državi. Željni i sami da se društveno afirmišu, ovi novi ljudi su tražili poznanstva i veze sa uglednim buržoaskim krugovima, u koje su bili svojim političkim položajem urasli, ali kojima po svojoj prošlosti nisu pripadali. Između ostaloga je Westen upotrebljavao i organizovanje lova na svojim raznim lovištima za stvaranje novih poznanstava i prijateljstava, i tako je ubrzo preko njega Zitzelsberger proširio svoje lične veze do u vladajuće krugove u Zagrebu. Kao u staroj Jugoslaviji, tako je i u novoj NDH Westen bio ona zlatna ptica koja je krčila put i otvarala vrata nemačkoj obaveštajnoj službi u najviše političke, privredne i vojne krugove.

Rad Zitzelsberger-ove mreže u NDH je karakterističan za Abwehr-ove metode. Mada je u Pavelićevoj državi radio Abwehr preko svoje stalne organizacije sa centrom u Zagrebu, a kasnije i preko svojih frontnih ustanova, ipak je bez veze sa tom lokalnom aparaturom bila preko Zitzelsberger-a i njegove agentske mreže intenzivno obrađivana hrvatska teritorija. Između Abwehr-ovih ustanova koje su se nalazile u samoj NDH i mreže »Meldekopf-a Caesar«, koja je dejstvovala iz Reich-a (jer je Celje tada bilo u njegovom sklopu), nije postojao nikakav radni dodir. Organizacija špijunaže koju je gradio celjski centar radila je, istina, na istome terenu, na kojem je razapeo svoje linije lokalni Abwehr-

ov aparat. Ali ona nije imala saradnju sem slučajno i u pojedinim konkretnim prilikama. Štaviše, između nje i Abwehra u NDH bilo je čak međusobne konkurencije. Zitzelsbergerova mreža je nastojala da svoje postojanje, a pogotovu svoju delatnost, potpuno prikrije pred očima lokalnih Abwehr-ovih ustanova na teritoriji NDH.

Na toj teritoriji je Zitzelsberger-ov rad bio mnogostran i složen, kao što je složen bio i objekt koji je on obaveštajno obrađivao. Pre svega, njegova je mreža držala na oku sam državni aparat NDH. Saveznik i satelit, ova državna tvorevina je ipak u očima nemačke obaveštajne službe predstavljala objekt koji je trebalo pomno posmatrati, jer se ona držala načela da je nepoverenje najbolja predohrana od razočarenja i iznenađenja. A poznavajući koliko nemačke vojne mogućnosti toliko i džinovski ratni potencijal antihitlerovske koalicije, Abwehr je realistički cenio i trenutnu situaciju i perspektive za budućnost. Nije slučajno što je baš on bio, u svome vrhu, onaj centar koji je u zaverama protiv Hitler-a i njegovoga režima imao jednu od najvažnijih uloga.

Veliki deo NDH — praktički: polovina njene teritorije — bio je pod italijanskom okupacijom. Sem primorskih područja, koja su stvarno i pravno bila uključena u sastav Italije, Mussolini-jeva država je formirala svoju vojnu upravu u širokom pojasu, a sa ovim se graničila zona u kojoj su Italijani držali svoje garnizone i vršili snažan uticaj na poslove tamošnjih ustaških vlasti. Oblasti pod italijanskom upravom ili u italijanskoj uticajnoj sferi predstavljale su za Zitzelsberger-ov aparat posebni objekt. On je tu posmatrao rad italijanskih vlasti, njihov odnos prema organima NDH, njihovu delatnost na terenu, razvoj opštih prilika, vojnu, političku i ekonomsku situaciju.

Najzad, na teritoriji NDH su postojala i velika oslobođena područja, područja koja su kontrolisali partizani. Na njima su funkcionisali narodnooslobodilački odbori, a iz njih su operisali partizanski odredi i vođene su vojne operacije NOV. Celi je ovaj kompleks isto tako bio objekt posmatranja. Međutim Abwehr-ova mreža koju je Zitzelsberger organizovao nije imala onu ulogu saradnika operativnih trupa koju je inače u NDH sprovodio Abwehr sa svojim tamošnjim lokalnim ustanovama. Veze »Meldekopf-a Caesar« su imale zadatak da informišu Beč, a preko njega centralu Abwehra,

ali ne i da uzmu učešća u ustaljenom neposrednom sadejstvu vojne obaveštajne službe sa jedinicama koje su operisale na terenu.

Izvan Pavelićeve države se Zitzelsberger-ova agentura prostirala i na deo Slovenije pod italijanskom okupacijom, takozvanu »Ljubljansku pokrajinu«, a i na teritoriji u granicama Kraljevine Italije. I tu je bio u pitanju informativni obaveštajni rad na širokoj osnovi.

Italijanska kapitulacija je, donekle, olakšala delatnost Zitzelsberger-ove mreže, ali joj nije promenila karakter nezavisne obaveštajne organizacije koja sa lokalnim obaveštajnim i ostalim ustanovama Trećeg Reich-a na terenu svoje delatnosti nema nikakve veze. Ona je i dalje ostala povezana jedino sa centrom u Celju i, preko njega, sa Abwehr-ovim nadležtvom u Beču.

Na teritoriji NDH i na drugim područjima koje je Zitzelsberger obaveštajno obrađivao nije bilo¹ nikavog zvaničnog predstavnika, nikakvog formalnog isturenog uporišta njegove mreže. Postojali su jedino agenti, rezidenture snabdevene radio-stanicama i kuriri koji su saobraćali između agentskih punktova. Rad te cele agenture je doista bio ostao nepoznat i vlastima oblasti u kojoj se razvijao, i nemačkim ustanovama na tim teritorijama, — naravno, ukoliko ne bi Zitzelsberger sam iz nekih svojih razloga mestimično povezivao svoje agente sa kakvom drugom ustanovom (što je bilo retko slučaj), ili ukoliko pojedini domaći ili nemački funkcioner ne bi bio uključen u njegovu mrežu (što se češće dešavalo).

U NDH je, naprimer, nekoliko istaknutih državnih funkcionera pripadalo Zitzelsberger-ovoj agenturi. Ovi su, u isto vreme, imali i dužnost da štite njegove ostale agente ako bi to bilo potrebno. U slučaju da vlasti NDH otkriju koga od Zitzelsberger-ovih ljudi, pripadnici njegove mreže koji su pripadali Pavelićevoj hijerarhiji imali su zadatak da intervenišu i da eventualno uhapšene agente puste na slobodu. Tu su ulogu, između ostalih, imali Aleksandar Benak-stariji, istaknuti pripadnik Pavelićevog upravnog aparata, i Petar Petković, šef sarajevske policije. Ako bi se koja druga nemačka linija umešala u rad Zitzelsberger-ovih ogenata, intervenisao bi Abwehr iz Beča.

U »Ljubljanskoj pokrajini« je o zaštiti Zitzelsberger-ove agenture vodio računa SS-poručnik Paul Duscha, oficir za ve-

zu Sipo i SD-a kod kvislinške policije. Saradnik i prijatelj Zitzelsberger-a još iz vremena pre nemačkog napada na Jugoslaviju, Duscha je stajao na raspoloženju za davanje svih potrebnih legitimacija i propusnica, a u slučaju potrebe se zauzimao za agente i kod nemačkih i kod kvislinških policiskih i drugih vlasti. U Ljubljani je Zitzelsberger održavao vezu i sa komandantom mesta, kapetanom Lichtenegger-om. Ovaj je, štaviše, isto kao i Duscha, dostavljao Zitzelsberger-u izveštaje preko ljubljanske radio-stanice »Meldekopf-a Caesar«, koju je posluživala agentkinja Elsa Jan.

Nova agentura

Kako je rat odmicao i kako je situacija za Treći Reich postajala sve težom, Zitzelsberger-ov rad se pretvarao u pripreme za pozadinsku mrežu. Njegovi agenti, snabdeveni radio-stanicama, imali su zadatak da ostanu na svome mestu ako bi se Wehrmacht odatle povukao. Tada bi oni imali da nastave svoju delatnost iz protivnikove pozadine, izveštavajući radiotelegrafskim putem svoj centar u Reich-u.

U formiranju agenture Zitzelsberger-u je, u početku, od velike pomoći bio M. A. Westen i svojim finansijskim mogućnostima. Firma Westen raspolagala je sredstvima i računima u mestima cele teritorije koju je »Meldekopf Caesar« obaveštajno obrađivao. Tako je, naprimer, preko računa firme Westen u Zagrebu kreditirana Zitzelsberger-ova mreža u NDH. U »Ljubljanskoj pokrajini«, teritoriji pod italijanskom okupacijom ili u sastavu Italije, takođe su korišćene Westen-ove finansijske veze, a u Ljubljani i veze veletrgovca Josipa Verovškega, kome je izdatke za agenturu Zitzelsberger-a Westen vraćao u obliku isporuka robe. Sa svoje bi strane Westen naplaćivao utrošene iznose od Abwehr-a, u nemačkim markama.

Stvarajući svoju novu ili dopunjenu mrežu u NDH, Zitzelsberger se oslanjao, u prvom redu, na svoje stare agente. Pored Westen-a bio mu je tu važni pomagač inž. Karlo Harazim, zatim Skoberne, Lazić, Robnik i drugi. Ova lica bi preporučivala Zitzelsberger-u iz redova svojih poznanika one koje su u neobaveznim dodirima ocenili pogodnim za vrbovanje. Po sporazumu sa Zitzelsberger-om ili po njegovom nalogu stupio

bi, zatim, određeni glavni agent u vezu sa licem na koje je pao izbor. On bi mu stavljao u izgled materijalne i ostale koristi od obaveštajnog rada, novčane nagrade, intervencije kod upravnih vlasti ili pomoć u pitanjima u kojima bi to lice bilo ponajviše zainteresovano. Naročito se, pri vrbovanju novih agenata, insistiralo na tome da je tu posredi saradnja u vojnim naporima Trećeg Reich-a i da ta saradnja ne kompromituje, pošto ona nije uperena ni protiv koga, već jedino koristi vojnim interesima one sile sa kojom je i samo to lice svojim interesima povezano.

Agenti su vrbovani i među slučajnim poznanicima koje bi Zitzelsberger-ovi saradnici sticali na putovanjima ili u društvenom opštenju. Tu je prethodila duža obrada, pošto je takvo lice trebalo upoznati, saznati što više o njegovoj pozadini, njegovim mišljenjima i sklonostima, njegovim obaveštajnim mogućnostima i njegovim slabostima.

Zitzelsberger nije imao mogućnosti da agente vrbuje pod pritiskom, iz zatvora, kao što su to činile ustanove bezbednosno-policiskog aparata, pa i lokalni ogranci Abwehr-a na obrađivanim teritorijama. On sa svojim aparatom nije imao nikakvih egzekutivnih mogućnosti, nije mogao da hapsi i da zatim hapšenike privoli na stupanje u njegovu obaveštajnu organizaciju. Ukoliko je i mogao da se u tu svrhu služi uslugama drugih nemačkih ustanova, on nije praktikovao da to čini.

Inače je sistem Zitzelsberger-ovog rada ostao nepromenjen. Agentura na terenu bi bila vezana za glavne agente, a čitava bi mreža bila povezana kuririma koji bi prenosili direktive i obaveštenja, a u isto vreme bi se sprovodila i kontrola nad radom agenture. Međusobno su se poznavali jedino neki od glavnih agenata, dok bi agent na terenu mahom znao samo za one koji su u mestu radili na istome poslu, kao i za svoju višu vezu.

Naročito je karakteristično za Zitzelsberger-ov rad što je on celokupnu teritoriju koju je obaveštajno obrađivao tretirao kao jedinstvenu celinu. On je po toj teoriji premeštao svoje glavne agente prema potrebi, prebacujući ih iz mesta u mesto, vrbujući, naprimer, u Sarajevu saradnike koje je upotrebljavao u Italiji. U celokupnom radu pada u oči izvanredno gipko upravljanje špijunskom mašinerijom koju je bio izgradio.

Konspirativnost je u toj mreži bila prilično dobro očuvana. Tako je, naprimer, Zitzelsberger-ov važni agent Josip Vonko, inženjer u Zagrebu, poznavao jedino Boška Lazića pod imenom »Nikola Selić«. Ovaj je preuzimao izveštaje, namenjene Zitzelsberger-u, i dostavljao ih »Meldekopf-u Caesar« preko radic-stanice, organizovane u Zagrebu. Za Vonka je bio vezan veći broj agenata, mahom takvih koje je on sam zavrbovao. Tek kada je stekao poverenje kao apsolutno pouzdan saradnik, Vonko je mogao saznati i za postojanje Zitzelsberger-ove radio-stanice u Zagrebu, pa i za neke druge agente sa kojima bi eventualno, u slučaju hitne potrebe, mogao doći u vezu. Agent u Slavonskom Brodu, Hasim Bajramović, znao je jedino za Vonka, kome je imao da šalje svoje izveštaje. Boško Lazić bi se pojavljivao i kod njega kao Zitzelsberger-ov kurir, ne otkrivajući svoj pravi identitet.

Radiotelegrafija u službi mreže

Agentura je mahom primala svoje naloge usmeno, obično preko kurira. Pisani nalog je trebalo odmah spaliti. Nalozi su, naravno, upućivani radiotelegrafskim putem. U načelu je, međutim, celokupni rad agenture obavljan bez mnogo hartije, bez zabeležaka i kartoteka, bez arhiva. Zitzelsberger je naročito mnogo polagao na stalnu ličnu vezu sa agenturom, koju bi neprekidno obilazili njegovi kuriri i poverenici, a i on sam.

O obimu Zitzelsberger-ove agenture u području Jugoslavije svedoče mnogobrojni njegovi obaveštajni punktovi. Poznato je da je njih bilo u ovim mestima: Zagrebu, Osijeku, Slavonskom Brodu, Sarajevu, Mostaru, Trebinju, Kninu, Karlovcu, Križevcima, Doboju, Dubrovniku, Ljubljani, Logatecu, Gorici. Pored toga je Zitzelsberger imao veliki broj obaveštajnih punktova na italijanskom području, u Slovenačkom Primorju i Istri. Poznato je da je ustrojio rezidenture i u Livorni, Savoni, Ankoni, Đenovi i drugim gradovima Italije, a da je imao i u samom savezničkom štabu u Kazerti svoga agenta sa radio-stanicom.

Sve te izredane rezidenture sastojale su se iz grupe agenata koja je raspolagala svojom radio-stanicom. U Ljubljani ih je bilo do 10, u Zagrebu 12, u Osijeku 5, u Sarajevu 10, a isto toliko i u Mostaru. U manjim mestima bio je broj age-

nata manji. Tako je, naprimer, agent u Slavonskom Brodu, inače železnički službenik, u isto vreme bio kasnije i sam svoj radiotelegrafista, isto kao i agenti u Doboju, Kninu, Gorici i nekim drugim mest'ima.

Radio-stanice Zitzelsberger-ovih agenata nosile su naziv prema posebnom pseudonimu koji je upotrebljavao njihov rukovalac, mahom u isto vreme i rezident u datome mestu. Tako je radio-stanica u Zagrebu nosila naziv »Fuerst« za vreme dok je njome rukovao Boško Lazić, a dobila je ime »Irmis« kada je rukovanje njome preuzela njegova tadašnja žena Marija Lazić-Posedel, da bi, najzad, promenila šifru pošto ju je preuzeo Karlo Skoberne. Kada je Boško Lazić prešao u Osijek, u proleće 1943 godine, naziv »Fuerst« nosila je stanica koju je on tamo ustrojio i posluživao. Ta je stanica promenila svoje ime u »Marta« kada je, posle Lazićevog odlaska, rukovanje njome prešlo na agentkinju Julijanu Pihler. Pošto se Lazić mnogo kretao terenom, premešten tamo gde je bilo potrebno pojačanje zbog konkretnih okolnosti, to se u raznim periodima pojavljuje ime »Fuerst« za radio-stanice još i u Sarajevu, Mostaru i Trebinju.

Svoje agente je Zitzelsberger snabdevao neposredno iz Celja. Kuririma su upućivana agenturi materijalna i novčana sredstva, a važne agente bi u tu svrhu obilazio i sam. Inače je, kao njegov glavni kurir, po toj liniji radio njegov saradnik Georg Mayer. Ovaj je odlazio i u mesta u kojima je trebalo ustrojiti novu rezidenturu, organizujući potrebne pripreme, kao zakupljivanje stanova, montiranje radio-stanica, vršenje potrebnih nabavki itd.

Agenti Zitzelsberger-a bili su, po pravilu, vrlo dobro plaćeni, pa je njihova plata često odgovarala i dvostrukom iznosu prihoda srednjeg službenika. Rezidenti odnosno radiotelegrafisti dobijali su veće nagrade. Sem toga im je stavljan na raspologanje, u većim količinama, i saharin, kao predmet koji se u slučaju potrebe mogao dobro i lako unovčiti.

U nekim slučajevima je Zitzelsberger isplaćivao potpore članovima porodica svojih agenata — ako bi to tražio sam agent ili ako bi organ »Meldekopf-a Caesar« to iz kakvih posebnih razloga preporučivao. Agenti su potpisivali obaveze u kojima je naročito isticana njihova dužnost apsolutnog čuvanja tajne i njihova odgovornost pred zakonom, prema propisima koji se tiču izdaje i veleizdaje, u slučaju da svoje obaveze pre-

krše. Sem toga je Zitzelsberger imao običaj da od svojih agenata, da bi ih držao u ruci, u prvo vreme njihove delatnosti uzima svojeručno napisane i potpisane izveštaje. Te izveštaje je čuvao u svojoj kasi da bi, u slučaju potrebe, mogao izvršiti pritisak na agenta ako bi ovaj pokušao da izvrda svoje obaveze ili da pređe na protivničku stranu.

Za obimnu delatnost, a naročito za izgradnju mreže radiotelegrafista bilo je potrebno da se izvrši obuka vrlo velikog broja agenata. Zitzelsberger je to pitanje rešio tako što je u samome Celju osnovao školu za radiotelegrafiste i agente, ali je isto tako slao agente i u Beč na obuku, gde bi oni pohađali tečajeve pri radio-centru tamošnjeg nadleštva Abwehr-a. Obuka se, praktički, produžavala i pošto bi agent već bio smešten u mestu svoga delovanja, jer bi mu, vrlo često dolazio kurir sa instrukcijama i uputstvima. Isto tako, prisna saradnja i stalni dodir između agenta na terenu i rezidenta kome je bio priključen omogućavali su stalno i neprekidno poučavanje agenta i rukovođenje njime, a i stalno dopunjavanje znanja i spreme.

Westen i Stiger idu svojim putevima

U drugoj fazi Zitzelsberger-ovog rada u Jugoslaviji, u doba kada je radio iz Celja, od njega se odvajaju njegova dva glavna agenta iz predratnog perioda, Westen i Stiger. Westen je to učinio tek negde 1942 godine, pošto je sa Zitzelsberger-om došao u lični sukob. Dotada je, međutim, on bio već toliko poravnao puteve u onim sektorima u kojima mu je to bilo moguće da njegov gubitak nije više predstavljao za Zitzelsberger-a neki naročiti udar.

Odvojivši se od aparata Abwehr-a, Westen je u Sloveniji sarađivao kao počasni besplatni saradnik sa obaveštajnom službom RSHA. On je davao SD-u, političkoj obaveštajnoj službi, veoma opširne i objektivne izveštaje o situaciji u okupiranoj Sloveniji. Bez ikakvog zazora i okolišanja iznosio je i negativne pojave, a često i vrlo oštre kritike protiv nemačke politike u Štajerskoj. Njegov izuzetno samostalni i značajni položaj u privredi, njegova potpuna ekonomska nezavisnost i njegova politička prošlost omogućavali su mu da govori predstavnicima Sipo i SD-a jezikom koji bi drugoga, po svoj pri-

lici, odveo u koncentracioni logor. Pokušavao je čak, šaljući pakete u zarobljeničke logore nekim svojim poznanicima Jugoslovenima, da stekne veze koje bi ga, možda, kasnije zaštitile u slučaju očekivanog nemačkog sloma.

Sto je za njega bilo još važnije, potudio se da dođe u vezu i sa britanskim krugovima preko Švajcarske. Tamo se, od 1944 godine, nalazio šef firme August Westen, njegov stric. Max Adolf Westen ga je u Švajcarskoj posetio početkom 1945 godine. Nemačke policisko-bezbednosne vlasti su na njegovo putovanje obratile naročitu pažnju, izražavajući sumnju u njegove prave namere.

Stiger je, kada je 1940 godine prebegao u Austriju, došao ubrzo u konflikt sa Zitzelsberger-om. On se upleo u agenturu SD-otseka Graz koja je delovala u Mariboru i tim uplitanjem prouzrokovao da jugoslovenskim vlastima padne najpre u oči, a zatim i u ruke jedna od važnih veza te linije. To je bio službenik nemačkih državnih železnica Schori, glavni organizator prebacivanja agentskih izveštaja iz Maribora u Graz. Hapšenje Schori-a, koga su jugoslovenske vlasti uhvatile na delu, predstavljalo je udar i mreži SD-otseka, i kompromitovanje ekspoziture nemačkih državnih železnica na stanici u Mariboru.

Stiger je zbog toga imao teških okapanja, a zatim je mobilisan u Wehrmacht. Godine 1943 pojavio se, kao podoficir u službi Abwehr-a, pri Abwehr-ovom centru u Mostaru, FAT-u 174. Ubrzo je preuzeo rukovodstvo ispostave toga FAT-a u Splitu, gde je od pre rata imao obaveštajnih veza. Vrlo agiln i spretan, on je u Splitu razvio snažnu obaveštajnu delatnost, sve do oslobođenja Dalmacije. Tada se, sa svojim ljudstvom, povukao prilikom opšteg povlačenja Wehrmacht-a pred pritiskom NOV.

Harazim, najvažniji saradnik

Na mesto Westen-a i Stiger-a, kao glavni saradnik Zitzelsberger-a stupa sve više u prvi red Karlo Harazim, i pored njega još Guido Robnik, Karlo Skoberne i Boško Lazić. Za organizovanje i uvođenje rezidentura i instalacija radio-stanica upotrebljen je naročito Lazić, dok je njegova prva žena, Marija Posedel, postala Zitzelsberger-ovom sekretaricom.

Harazim je specijalno radio u Bosni i Hercegovini, razvijajući obaveštajnu i organizacijsku delatnost. Njegova žena Hilde, Skoberne-ova sestra, bila je isto tako revnosna u službi Zitzelsberger-ove špijunske mreže. Ona je vodila centar u Zagrebu.

Harazim-u, zakamufliranom kao višem funkcioneru organizacije Todt, desio se u Sarajevu zanimljiv doživljaj, koji ilustrativno pokazuje negativne posledice konspirativnog rada Zitzelsberger-ove mreže. Ma koliko je svoje postojanje i svoju delatnost prikrivala i otj ostalih Abwehr-ovih ustanova i mreža na teritoriji svoga delovanja, ipak je tu i tamo njen rad izazvao pozornost.

Tajnoj vojnoj policiji u Sarajevu bio je, tako, Harazim pao u oči i ona mu je podmetnula jednog svog agenta, kao tobožnjeg bivšeg partizana. Ubrzo je i Harazim posumnjao da sa tim agentom nisu čista posla, pa je dao da ga uhapsi domobranski kapetan Ljudevit Valdiga, inače takođe pripadnik Zitzelsberger-ove mreže, kako bi se videlo ko upravo stoji iza njega. Agent je, međutim, uspeo da izvesti telefonom svoje nadlogodavce, koji su ga oslobodili i, sa svoje strane, uhapsili Harazim-a. Oko toga se napravila čitava afera, koja je Harazim-a stajala boravka iza rešetaka, dok se stvar raščistila.

Nešto kasnije je i Boško Lazić na isti način u Sarajevu izazvao pažnju nemačkih vlasti. T on je uhapšen, ali je bio bolje sreće od Harazim-a. Tražio je da se legitimizuje šefu Abwehr-ovog centra u Sarajevu, majoru Vasary-u. Ovaj centar se nalazio u sklopu mreže nemačke vojne obaveštajne službe u NDH, pred kojom je inače Zitzelsberger svoj rad držao u diskreciji. Lazić je, istina, bio pušten, ali je i u tom slučaju opet došlo do reči i raspre. Major Vasary je stao na gleđište da on mora biti obavešten o radu drugih vojnoobaveštajnih mreža za teritoriju za koju je bio nadležan, smatrajući da je Lazić imao da mu se javi kada je došao na njegovo područje.

U jesen 1944 godine Harazim je određen za Zitzelsberger-ovog zamenika u Celju. On je prešao u rukovodstvo čitave mreže i pokazao se tu tako spretnim da su mu se otvorila vrata pred budućom samostalnom karijerom u nemačkoj obaveštajnoj službi. Slom Trećeg Reich-a presekao je Harazim-ov uspon u sfere asova nemačke špijunaše.

*»Meldekopf Grenzland«
— nova firma sa starom sadržinom*

Od jeseni 1944 godine počela je selidba »Meldekopf-a Caesar« iz Celja. Njegovo osoblje i sve njegove radiotehničke i ostale instalacije prebačene su, preko Karavanki, u malo mesto Marija Woerth na Vrbskom Jezeru. Tu, u Koruškoj, ustrojio je Zitzelsberger svoje novo sedište. Promenio je i naziv centra, prekrstivši ga u »Meldekopf Grenzland« (Krajina).

Harazim je ostao u Celju. Pod njegovim rukovodstvom funkcionisalo je još neko vreme tamo specijalno Abwehr-ovo uporište, koje je bilo vezano i za Abwehr-ovo nadleštvo u Graz-u, i za veliki centar u Beču. Dok je Zitzelsberger — a sa njim i Harazim dok je bio u sastavu njegova ljudstva — radio po liniji špijunaže, dotle je novi centar u Celju deistvo-vao kontraobaveštajno, u vezi sa Graz-om, i po diverzantsko-sabotažnoj liniji Abwehr-a II, u vezi sa Bečom. Harazim-ovom celjskom centru, koji se prikrio pod nazivom »Ingenieurs-buero« (Inženjeriski biro), bili su prikomandovani kontraoba-veštajni i diverzantski organi iz središta za koja je njegova ustanova radila.

Weber je sa obala Vrbskog Jezera produžio špijunažu. I dalje je bio vezan neposredno za Beč, i dalje je obrađivao iste teritorije koje je pokrivala njegova mreža, dirigovana iz Celja. Povećao je, međutim, radio-službu. Pri »Meldekopf-u Gren-zland« radilo je 10 do 15 radiotelegrafista. Prvenstveno je to bilo stoga što je uveliko bila pojačana Zitzelsberger-ova agen-tura u Italiji, snabdevena radio-stanicama, a namenjena po-zadinskoj mreži. Maria Woerth je postao središtem u kojem su agenti pohađali kurseve, odakle su slati radiotehničari i radiotelegrafisti na teren, radi ustrojavanja i instaliranja no-vih radio-stanica, i kuda su se slivali svi mnogobrojni izveštaji koji su dolazili od razgranate agenture. Za centar na Vrbskom Jezeru vezala je Abwehr-ova ustanova u Beču i neke svoje agente koji su radili u Italiji, pošto su uslovi za regularni ra-dio-saobraćaj prema Maria Woerth-u bili povoljniji nego pre-ma Beču.

U ovom poslednjem periodu rada je Zitzelsberger usret-sredio svu pažnju na stvaranje punktova koji bi imali da ostanu u protivničkoj pozadini, iza savezničkog fronta koji je napredovao uz Apeninsko Poluostrvo i iza jedinica NOV

koje su nadirale Balkanom prema granicama Reich-a. Do trenutka kada frontovi budu prešli preko formiranih obaveštajnih punktova, ovi su imali da javljaju »Meldekopf-u Grenzland« sve što je moglo biti od obaveštajnog interesa. U tim je izveštajima, prirodno, glavno mesto zauzimao NOP.

Zitzelsberger se ni u ovom periodu nije bavio ubacivanjem agenata u partizanske jedinice, kao što su to nastojali drugi Abwehr-ovi centri. Podatke o razvoju i akcijama NOV, o njenome kretanju, o prilikama na područjima gde su se vodile borbe, Zitzelsberger-ova mreža je dobijala od svojih agenata, a ovi su do njih dolazili dodirima na terenu. Jedan od izvora koji je u tom periodu otvoren i koji je davao mnoštvo važnih informacija bio je neki viši oficir iz štaba Ministarstva oružanih snaga NDH. Preko njega je Zitzelsberger dobijao sve tajne izveštaje kojima je raspolagala vojna obaveštajna služba domobranstva, uključujući i one koje je iz Berlina slao u Zagreb tamošnji vojni ataše NDH. Rad ovog Pavelićevog oficira pridružio se dotadašnjoj delatnosti kaptana Valdige u Sarajevu i domobranskog štabnog narednika Bankovačkog u Osijeku, koji su od ranije pripadali Zitzelsberger-ovoj agenturi.

Ma koliko Zitzelsberger-ova mreža bila efikasna u predratnom periodu i u doba dok su područja njenog delovanja bila pod kontrolom Wehrmacht-a, ona je podbacila — kao i svi drugi slični pokušaji nemačke obaveštajne službe sa formiranjem pozadinske mreže — kada su pozadinski punktovi ostali iza fronta antihitlerovske koalicije. Mahom bi agenti, koji su imali da se pritaje dok preko njih pređe front, napustili svoja mesta pre nego što je nastupio kritični trenutak. Ako bi i ostali, oni su se prikrili, uništili svoje radio-aparate i pokušali da zabašure svoju dotadašnju delatnost.

Boško Lazić je, naprimer, pokušao da se stavi na raspoloženje NOV i da za njenu obaveštajnu službu vodi »radio-igru« sa Bečom i Zitzelsberger-om, želeći time da prikrije dugogodišnji rad protiv svoje zemlje. Naposletku, totalni slom i kapitulacija Trećeg Reich-a udarili su tačku i delatnosti preostalih agenata Andreas-a Zitzelsberger-a, ukoliko su ovi u poslednjim nedeljama nemačke agonije još dejstvovali. Neki su pali u ruke pravdi, a neki emigrirali, povlačeći se s nemačkom soldateskom sa tla na kojem su godinama služili neprijatelju.

KARIJERA JEDNOGA ŠUMARA

Krajem januara 1940 godine uhapšen je na stanici u Vin-kovcima Anton Korovljević, čovek bez zanimanja, koji* je bio pao u oči svojim sumnjivim držanjem, rasipanjem novca i upadljivim raspitivanjem. Pri pretresu njegovih džepova otkriven je kod njega nemački pasoš, izdat nekoliko dana ranije u Celovcu. To je bila uredna putna isprava, snabdevena svim potrebnim žigovima i potpisima, kojom je nemački Reich tvrdio da je njegov nosilac, Alex Krakollinig, nemački državljanin, uredan građanin koji svojim poslom putuje u Jugoslaviju. Na predviđenom mestu nalazila se fotografija tog Hitlerovog podanika, a ispod nje i njegov potpis. Na nesreću, fotografija je prikazivala Korovljevića, čoveka koji je policiji bio već poznat i koji je jedan deo svojih dotadašnjih trideset godina života proveo iza rešetaka.

Tako je počelo da se odmotava klupče koje je, nekoliko meseci kasnije, na optuženičkoj klupi pred većem sedmorice sudija Državnog suda za zaštitu države sjedinilo prilično šareno* i zanimljivo društvo.

Još iz austriskih vremena ...

Trinaest lica je tužio državni tužilac za dela špijunaže i tražio da im sud izrekne odgovarajuću kaznu. Korovljević nije imao čak ni tu »čast« da bude prvi na spisku. On je u otkrivenoj grupi bio tek jedan od manje važnih članova. A toj družini su pripadali: jedan ugledni advokat iz Celovca, jedan keiner iz Ljubljane, jedan student iz Celja, jedan šofer iz Dubrovnika, jedan bravar iz Guštanja, zatim neki trgovački

pomoćnici, privatni činovnici i, na kraju, jedna devojka, koja je svojom mladošću oživljavala prilično žalosnu sliku koju su pružali optuženi. Za ono nekoliko dana koliko je sud raspravljao o delima i vezama optuženih stalno se pominjalo ime Karl-a Huber-a, čoveka čija su oružja bili optuženi špijuni. On ih je angažovao za špijunažu, davao im zadatke, upravljao njihovom delatnošću. Njemu su oni upućivali i svoje izveštaje.

Huber je, kako se pokazalo na suđenju, stajao u dobrim vezama sa pograničnom policijom u Austriji. Jer, neki od optuženih su u svoje vreme ilegalno prešli granicu Reich-a, bežeći iz Jugoslavije, pa ih je tamo pogranična policija uhapsila i uputila Huber-u. Ovaj ih je, zatim, zavrbovao za obaveštajnu službu i prebacio ponovo u Jugoslaviju sa lažnim dokumentima, novcem i špijunskim nalogima. Ko je bio, ustvari, taj Huber koji je sedeo u Celovcu i odatle pleo obaveštajne mreže prema Jugoslaviji?

Opisivali su ga oni koji su dolazili s njim u dodir. Visok čovek, snažnog rasta, brkat, ponajviše u sivoj štajerskoj nošnji sa dugmetima od srnećih rogova i zelenim ukrasima na kaputu, na glavi lovački šešir ukrašen bradom divljeg jarca. Samo ime nije kazivalo ništa. Stotinama i hiljadama Austrijanaca se tako zvalo.

Sin šumara, šumar i sam, Karl Huber je u mladosti bio lični lovac austriskog poslanika na carskom ruskom dvoru u Petrogradu, da bi već 1914 godine, kao osamnaestogodišnjak, bio u staroj austrougarskoj vojsci upotrebljen za obaveštajne zadatke. Poznavao je slovenske jezike, pa ga je to takođe kvalifikovalo za rad u balkanskim zemljama. I u Crnoj Gori i u Srbiji je obavljao razne poslove pre nego što su ove dve zemlje 1915 godine bile pregažene i okupirane.

Posle propasti i raspada habzburške monarhije stupio je u službu šumske uprave grofa Thurn-a Valsassin-a, kod koga je i njegov otac već bio šumar. Zatim je prešao u službu šumske uprave jednog drugog austriskog aristokrate, princa Schoenburg-Waltenburg-a, vlasnika prostranih šumskih kompleksa kod Ilirske Bistrice. Proteran 1927 godine iz Italije — na čijoj se teritoriji Ilirska Bistrica našla posle 1918 godine — Huber se vratio grofu Thurn-u i ostao otada u njegovoj službi.

Za sve to vreme je, na osnovu svojih ratnih veza sa obaveštajnim aparatom šefa takozvanog Evidenzbuero-a austro-

ugarskog generalštaba (organizacija austrijske vojne obavještajne službe), Huber radio za obavještajnu službu Austrijske Republike. General Maximilian Ronge, šef Evidenzbuero-a, bio je od 1918. godine također prešao u njenu službu i izvestan broj godina stavio svoja velika znanja i sposobnost, kao i deo svojih starih saradnika, na uslugu republikanskoj vladi u Beču. Kako on, tako i cela njegova organizacija bili su prožeti monarhističkim staro-austrijskim duhom, koji je, u naslonu na klerikalne krugove, našao izraza u borbenoj političkoj organizaciji »Heimwehr«, pod vođstvom kneza Starhenberg-a. Taj se »Heimwehr« specijalno odlikovao energičnom i bezobzirnom borbom protiv naprednih austrijskih snaga, protiv radničkog pokreta. U njemu je i Huber našao svoje mesto. On je učestvovao u protivradničkim borbama, ali isto tako i u borbama koje je legitimistički »Heimwehr« vodio protiv nacističke stranke u Austriji. Štaviše, Huber se hvalio kako je i svojeručno pobio nekoliko nacista.

Ovaj Huber-ov politički stav doneo mu je, posle 1934. godine, službu u aparatu austrijske klerofašističke vlade, i to u nekom nadležstvu zemaljske uprave za Korušku u Celovcu.

Još od 1930. godine je Huber organizovao u Koruškoj čitav mali obavještajni centar. Sa njim su tada sarađivali bivši austrougarski major Taurer i advokat d-r Hermann Grientschnig, a isto tako i Huber-ov brat, učitelj u nekom mestu na pograničnom sektoru prema Sloveniji. Grientschnig je imao mnoga poznanstva u Ljubljani, kuda je često odlazio, spajajući svoja poslovna putovanja sa obavljanjem obavještajnih zadataka i koristeći se svojim obavještajnim vezama za pravljenje poslova. Major Taurer je još iz vremena svoga službovanja u austrougarskoj vojsci — a bio je primljen u vojsku Austrijske Republike posle 1918. godine — imao veliki broj poznanika i bivših drugova po uniformi koji su živeli u raznim mestima Slovenije, u Jugoslaviji i u oblastima koje su bile priključene Italiji. Ti su stari Taurer-ovi prijatelji, posle sloma Austro-Ugarske, mahom bili napustili vojnu službu i nalazili se na raznim položajima u upravnom aparatu ili u privredi. Sa njima je Taurer, na svojim čestim putovanjima u Ljubljani i Trstu, održavao veze i prikupljao od njih razne podatke. Ovi su, zatim, tekli centru austrijske obavještajne službe u Beču. A na čelu te službe je, u sastavu Ministarstva odbrane Austrijske Republike, stajao major Lahousen, kasniji

general Wehrmacht-a i šef odeljenja II centrale Abwehr-a u Berlinu.

Važan je saradnik Huber-a bio, još u ono doba, Richard Schoeberl, Austrijanac koji je živeo u Postojni, a koji se poznao sa Huber-om iz vremena kada je ovaj kao šumar radio u Ilirskoj Bistrici. Čovek koji je menjao razna zanimanja, koji je bio vlasnik autotransportnog preduzeća, zatim vojni kantiner, kasnije lovac u šumskoj upravi, Schoeberl se bio povezao i sa obaveštajnom službom fašističke Italije, i sa austrijskim »Heimwehr-om«, ali i sa Inostranom organizacijom NSDAP. Radio je po svim linijama, a sa Huber-om je održavao veze i predstavljao njegovu rezidenturu u Slovenačkom Primorju.

Abwehr formira aparat u Austriji

Do 1938 godine, do priključenja Austrije Reich-u, Huberov rad je po obimu bio skroman i umnogome usmeren prema protivnicima tadašnjeg austriskog klerofašističkog režima i prema emigrantima iz Austrije koji su živeli u Italiji i Jugoslaviji. Posle »Anschluss-a« je centar Karla Huber-a procvetao šireći se u svima pravcima.

Lahousen, marta 1938 godine već potpukovnik, bio je — iako šef austriske obaveštajne službe — odmah primljen u nemački Abwehr. Dobio je položaj šefa odeljenja u njegovoj centrali, kao neposredni saradnik admirala Canaris-a. Mreže koje su dotada radile za Lahousen-a prešle su velikim delom bez potresa u službu razgranate obaveštajne organizacije kojoj je otada pripadao i njihov šef.

Šireći svoju organizaciju na priključenu austrisku teritoriju Abwehr je, s jedne strane, preuzeo veliki deo organa austriske obaveštajne službe, od kojih su mnogi i pre »Anschluss-a« pripadali potajno Abwehr-ovoj mreži ili su sa njom radili. Sem toga je, zbog potrebe da svoj aparat što brže i što više ojača, Abwehr uzeo u službu i priličan broj starih austriskih oficira. Ovi su reaktivirani sa svojim činovima koje su imali pre nego što su, sa slomom Austro-Ugarske, bili skinuli uniforme.

Abwehr je, oživljavajući posle 1938 godine svoj rad prema Jugoslaviji, naišao tu na teren koji mu je bio potpuno

nov. Nemačkim oficirima, pripadnicima nemačkog vojnog obaveštajnog aparata, bio je Balkan mahom nepoznato tle, pošto se sve do priključenja Austrije Reich-u nemačka obaveštajna služba njime relativno malo bavila. Pre 1938 godine vrlo su retki bili organi Abwehr-a koji bi poznavali makar i donekle prilike i položaj u balkanskim zemljama, jezike balkanskih naroda, problematiku balkanskih država. Otuda posle »Anschluss-a« i ono veliko aktiviranje bivših austrougarskih oficira, pored preuzimanja oficira koji su se već nalazili u obaveštajnoj službi Austriske Republike.

Abwehr je tim putem dobio ljudski element koji je uneo u njegovu organizaciju i njegove kadrove ono poznavanje terena i ljudi na Balkanu koje je dotle Abwehr-ovom oficirskom kadru nedostajalo. Kao što je Beč, uopšte, bio od 1938 godine određen da posluži kao centar nemačke ekspanzije prema jugoistočnoj Evropi u političkom, ekonomskom i kulturnom pogledu, tako isto su i novostečeni Abwehr-ovi oficiri, Austrijanci, predstavljali onaj aparat kojim se nemačka obaveštajna služba otada pojavljivala u Jugoslaviji i drugim balkanskim zemljama. U kadrovima Abwehr-ovih ustanova koje su do 1941 godine dejsstvovala prema Jugoslaviji, a za vreme okupacije radile na jugoslovenskoj teritoriji, doista je bio redak oficir koji nije poticao iz Austrije. Jugoslavija je, zajedno sa ostalim zemljama evropskog Jugoistoka, postala specijalnim domenom austriskih kadrova Abwehr-a.

Prirodno je bilo što su novi pripadnici nemačke vojne obaveštajne službe, reaktivirani iz redova bivših austrougarskih oficira ili preuzetih iz vojske Austriske Republike, potražili i saradnike među licima koja su još pre 1938 godine radila obaveštajno, a specijalno prema zemljama na koje je bila upravljena delatnost novoformiranog Abwevr-ovog aparata u Austriji. Nije se tu mnogo pitalo o političkoj prošlosti, često opterećenoj antinacizmom. Dva novoformirana glavna centra nemačke vojne obaveštajne službe u Austriji, nadležstva Abwehr-a pri XVII vojnoj oblasti u Beču i XVIII vojnoj oblasti u Salzburg-u, žurila su da izgrade svoje mreže. Među ranijim agentima koji su imali iskustva u radu prema Jugoslaviji potražili su i našli pomoćnike koji će im izgraditi agenturu.

Antinacista u službi nacističkog Reich-a

Huber, kompromitovan u očima nacista kao bivši lokalni aktivni rukovodilac »Heimwehr-a«, našao je u novoj organizaciji Abwehr-a zaštitu od progona koji su mu pretili posle »Anschlüsse«. Njega su ubrzo angažovali oficiri Abwehr-ovog nadleštva u Salzburg-u, koji su naročito radi toga došli da ga posete u Celovcu.

Huber je sam dao do znanja da je u očima nacista politički kompromitovan. Organi Abwehr-a su mu, međutim, obećali da će ga zaštititi i preduzeti potrebne korake kod nadležnih vlasti kako mu ove ne bi činile teškoće. Odveli su ga do šefa odeljenja za kontrašpijunažu nadleštva Gestapo-a u Celovcu, kriminalističkog savetnika Weyrauch-a, i predstavili ga tražeći od ovoga da Huber-a zaštiti ako bi se po političkoj liniji preduzimalo mašta protiv njega, napomenuvši od kolike im je on važnosti za rad prema Jugoslaviji.

Salzburški Abwehr je, štaviše, uputio opširan službeni akt župskom rukovodstvu NSDAP za Korušku, tražeći da se Huber ostavi na miru, pošto je njegova saradnja od velike važnosti za interese Reich-a. U isto vreme je, međutim, SD-otsek u Celovcu preduzeo ofanzivu protiv Huber-a i zahtevao da se on uputi u koncentracioni logor. Bez obzira na negativan stav nacističke partije, Abwehr je Huber-a odmah upotrebio, ne čekajući na saglasnost partije. Zahvaljujući svojim ranijim vezama, ovaj je za najkraće vreme mogao ukazati na razranatu obaveštajnu mrežu i zasuti Abwehr-ovo nadleštvo u Salzburg-u bujicom izveštaja.

Stvar je, naposljetku, došla do najviših ustanova Reich-a u Berlinu, od kojih je Abwehr zatražio da se Huber uzme u zaštitu. Rat pretstavkama i dopisima oko Huber-a trajao je ipak duže vreme, i tek negde 1942 ili 1943 godine župsko rukovodstvo NSDAP u Celovcu proglasilo ga je politički neporočnim. U tome je pomagao i Huber-ov brat Vinzenz, koji je, za razliku od Karl-a, bio stari nacista i koji je bio povezan sa Gauleiter-om Reiner-om.

U to doba je, uostalom, već i sam Huber bio u organizaciji Abwehr-a učvrstio svoj položaj, pa i u samoj Abwehr-ovoj centrali u Berlinu, za čiji je račun dotle bio izvršio razne zadatke na sovjetsko-poljskoj granici, u Bugarskoj, prema Maloj Aziji itd.

Linije prema Jugoslaviji

Od 1938 godine pa do pred nemački napad na Jugoslaviju Huber je bio šef rezidenture Abwehr-ovog nadleštva Salzburg, formirane u Celovcu. On nije bio službeni organ Abwehr-a, niti je imao kakav zakamuflirani biro< ili nadleštvo. Svoj obaveštajni centar je vodio privatno, povezan neposredno sa Salzburg-om.

Huber-ova agentura bila je, ustvari, nastavak i proširenje one mreže koju je bio stvorio još u vreme dok je radio za austrisku obaveštajnu službu. Njegovi stari agenti činili su kostur mreže, a oko njih je on broj svojih saradnika uveliko povećao, bacivši se svim snagama na vrbovanje. Naročito se oslanjao na volksdeutscher-ski element, koji mu je i dao, najveći broj agenata.

Između ostalih je nov saradnik Huber-ov u to doba postao i Kurt Widmar, omladinski rukovodilac u volksdeutscher-skom Kulturbund-u u Celju. On je došao u Celovac pošto je dezertirao iz jugoslovenske vojske. Huber ga je upotrebljavao kao kurira. Kasnije se Widmar, u toku rata, pojavio u Jugoslaviji kao organ Abwehr-a.

Huber je priveo Abwehr-u kao agenta i jednog čoveka koji je kasnije, kao organ Abwehr-a na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji obavljao važne zadatke, naročito u borbi protiv partizanskih formacija u Bosni. To je bio Lorenz Apold, rođen u Hrastniku kod Trbovlja od oca Austrijanca i majke Slovenke. Pošto se školovao u Ptuju, Apold je izbegao iz Jugoslavije, živio u Celovcu (kao austriski državljani) i tamo radio kao službenik uprave za turizam. Huber ga je zavrbovao 1939 godine, najpre kao tumača. Već 1940 godine je Apold prešao u Salzburg, tamošnjem Abwehr-ovom centru. Nekoliko meseci kasnije je prebačen u Graz, ispostavi Abwehr-a, i odatle je vrlo aktivno radio na organizovanju agenture preko granice i na prikupljanju vojnih obaveštenja sa jugoslovenske teritorije.

Mada podređen neposredno Salzburg-u, Huber je održavao veze i sa drugim ustanovama Abwehr-a, naročito onima koje su bile smeštene u gradovima prema jugoslovenskoj granici, u Celovcu i Graz-u. Sem toga je bio povezan i sa kontraobaveštajnim odeljenjem Gestapo-a u Celovcu, koje mu je slalo

razna lica, dezertere i druge prebeglice iz Jugoslavije u cilju vrbovanja za obaveštajnu mrežu.

Mahom je Huber svoje agente upućivao u Jugoslaviju redovnim nemačkim pasošima, izdatim na razna imena. Međutim on je stvorio i nekoliko tajnih kanala kojima je ilegalno prebacivao lica i materijal iz Reich-a u Jugoslaviju i obrnuto. Ti su kanali, između ostaloga, služili i za neopažen dolazak njegovih saradnika iz Jugoslavije. Ovi bi stizali u Celovac sa svojim informacijama, a tamo dobijali nove naloge i instrukcije. Jugoslovenskim vlastima je to kretanje Huber-ovih agenata ostalo nepoznato. Graničnim prelaskom te vrste koristio se, između ostalih, ponajviše Huber-ov agent Maks Hribernik, čiji su roditelji imali neki posed u blizini Prevalja. On je tim putem prenosio razni obaveštajni materijal.

Korisni saradnici Huber-ove mreže bili su i razni krijumčari koji su dolazili u Reich preko granice, iz Jugoslavije, radi nabavke saharina, upaljača, kremenja i drugih artikala koji su, zbog visokog oporezivanja, u Jugoslaviji bili znatno skuplji nego u Reich-u. Ove je krijumčare Huber čak snabdevao traženim artiklima i štitio ih pred nemačkim carinskim organima. Uslov je bio da mu oni, kao protivuslugu, prenose materijal i da služe kao vodiči njegovim agentima pri ilegalnom prelasku granice.

Radeći iz Austrije prema Jugoslaviji, Huber nije napustio ni svoje ranije veze u Ilirskoj Bistrici. I odatle je isturao svoje linije u Sloveniju, koristeći se šumskim radnicima, lugarima i — kao i iz Austrije — raznim krijumčarima. Nesumnjivo je njegov stari saradnik Schoeberl, sa grupom koja je bila okupljena oko njega, imao tu značajnu ulogu.

Huber-a i njegovu mrežu naročito su interesovali: dislokacija jugoslovenskih jedinica, svi podaci o njihovom komandnom sastavu, jačini, naoružanju, o vojnoj službi rezervista, o vojnim skladištima, o mobilizacionim planovima i slično; zatim, podaci o fortifikacijama prema jugoslovensko-nemačkoj granici i u jadranskom primorju, o aerodromima, komunikacijama i železničkim čvorovima, o mostovima i svim vrstama saobraćajnih postrojenja, o motorizaciji, o plovnim jedinicama ratne mornarice; najзад, informacije o industrijskim preduzećima važnim za zemaljsku odbranu, o energetskim izvorima kao, naprimer, o električnoj centrali u Mariboru, i dr.

Ove podatke skupljala je Huber-ova mreža bilo preko svojih rezidentura u Ljubljani, Grosuplju, Slovenjgradecu, Celju, Osijeku, Marenberg-u, Mariboru itd., bilo preko svojih agenata i kurira koji su putovali po Jugoslaviji i skupljali podatke od svoje mreže, od slučajnih poznanika i od lica koja bi zavrbovali za obaveštajni rad. Kao jedna od tačaka na koje se oslanjala Huber-ova agentura fungirao je i nemački konzulat u Ljubljani.

Huber-ovi agenti nisu bili snabdeveni radio-stanicama. Ma koliko važni, njegov rad i delatnost njegove mreže nisu dostizali ni obim ni značaj agenture koju je, naprimer, bio stvorio Zitzelsberger. Iako neobično agilan i preduzimljiv u izgradnji agenture, u vrbovanju novih informatora, u upućivanju agenata sa određenim zadacima u Jugoslaviju, Huber je ostao na nivou agenta, rezidenta. Po svome kvalitetu, podaci koje je on preko svoje mreže prikupljao za Abwehr ulazili su u okvir sitnog rata, prikupljanja pojedinih kamenčića za veliki mozaik koji je Abwehr, na osnovu takvih pojedinačnih informacija, sastavljao o položaju i prilikama u Jugoslaviji.

Krah Huber-ove agenture

Velika provala u Huber-ovu mrežu, koja je počela s hapšenjem Korovljevića na železničkoj stanici u Vinkovcima, bila je znak za uzbunu. Protiv njega i njegovih metoda rada svom silom su se podigle one snage koje su se još od 1938 godine borile protiv njega i nastojale da ga konačno onemoguće. Kada su bili pohapšeni Huber-ovi saradnici, SD je pokrenuo novu ofanzivu protiv njega, žaleći se Glavnoj upravi bezbednosti Reich-a. SD-otsek u Graz-u i SD-otsek u Celovcu uputili su čitavu seriju telegrama i pisama u Berlin, u kojima su dokazivali da je Huber-ov rad opasan i po njihovu sopstvenu obaveštajnu mrežu u Jugoslaviji, jer se jugoslovenska policija tragajući za Huber-ovim agentima — koji se međusobno izdaju — lako može naći i pred otkrićem koje bi joj omogućilo prodor u mreže SD-a. Traženo je da Glavna uprava bezbednosti Reich-a kod Vrhovne komande Wehrmacht-a, odnosno kod centrale Abwehr-a u Berlinu, energično nastoji da se protiv Huber-a pokrenu koraci zbog njegovih neopre-

znih metoda. Naročito mu se, u ovim dostavama i traženjima, zameralo što angažuje nediskriminativno i apsolutno nepogodna lica za svoju agenturu.

Ovoga puta je SD imao uspeha. Huber-ova rezidentura u Celovcu je rasturena, a on sam povučen u Salzburg.

Zanimljivo je da se za ovaj slučaj nemačka okupaciona vlast zainteresovala odmah posle sloma stare Jugoslavije. Raspad stare jugoslovenske države bio je otvorio zatvorska vrata pohapšenim i osuđenim Huber-ovim agentima. Ali oni su svi ponovo došli pod istragu. Ovoga puta su postupak protiv njih pokrenule nemačke vlasti.

Akta nađena u arhivu Državnog suda za zaštitu države pokazala su da su mahom svi optuženi »pevali kao ptice«, kako to veli o njima jedno nemačko mišljenje iz toga vremena. Uzajamno su se oni uvlačili u aferu, uzajamno se teretili. Što je bilo najvažnije, odali su sve što su znali o centru za koji su radili i o nemačkoj obaveštajnoj službi uopšte.

Fritz Koenig, student iz Celja, koji je uživao naročito poverenje i Huber-a i Apold-a, bio je pred Državnim sudom za zaštitu države — kako su to pokazivala stara jugoslovenska akta — najglagoljiviji od svih optuženika. Zbog toga je bio izveden pred nemački vojni sud i osuđen na smrt. Istina, sudska odluka je bila zamenjena upućivanjem u kazneni bataljon, što je ustvari bilo samo druga forma izvršenja smrtno kazne, jer su takve jedinice bile upotrebljavane za zadatke kod kojih se s velikom verovatnoćom moglo računati da će u njima ljudstvo zaglaviti. Otuda i naziv »Himmelfahrtskommando« (Komanda za put na nebo), koji je u žargonu Wehrmacht-a upotrebljavan za tu vrstu formacija. Koenig-a su, najzad, razne intervencije njegovog oca, koji je takođe, kao jedan od najistaknutijih celjskih Volksdeutscher-a, od pre rata intenzivno sarađivao sa nemačkom obaveštajnom službom, spasle i služenja u kaznenoj jedinici. Posle izvesnog vremena je bio prebačen u redovne formacije nemačkog vazduhoplovstva i preživeo je rat bez veće štete.

Slom agenture u Jugoslaviji nije značio u isto vreme i kraj Huber-ove karijere u službi Abwehr-a. On je bio jedino premešten na druge dužnosti. Tako se pojavio, pred nemački napad na SSSR, na poljsko-sovjetskoj granici. Tu je, po nalogu centrale Abwehr-a, radio na prikupljanju podataka iz sovjetskog pograničnog sektora. U svrhu kamuflaže

bio je postavljen za šumskog savetnika pri nemačkoj šumskoj upravi. Svoj rad preko sovjetske granice organizovao je na načelima po kojima je radio još na granici prema staroj Jugoslaviji. Međutim tu mu je rad bio znatno otežan usled jakih straža kojima je bila obezbeđena granica sa sovjetske strane. Ipak je Huber uspevao da organizuje ilegalne granične prelaske. Tada je, uostalom, počeo da se služi i tajnim radio-stanicama, koje u svome radu prema Jugoslaviji, kako izgleda, nije upotrebljavao.

Od 1941 do 1944 godine Huber je radio u Bugarskoj. Tu je bio dodeljen Abwehr-ovom centru u Sofiji. U međuvremenu je bio miobilisan u Wehrmacht, u činu Sonderfuehrer-a »K«, dakle u kapetanskom rangu. U Sofiju je povukao i svoga predratnog agenta Richard-a Schoeberl-a, ali je ovaj već posle kratkog vremena imao tamo neku aferu sa ženama, zbog koje je morao da napusti Bugarsku.

U Sofiji je Huber radio specijalno i prema Turskoj, pa je neko vreme proveo i u Svilengradu, isturen prema bugarsko-turskoj granici.

Organizator pozadinske mreže

U jesen 1944 godine Huber se ponovo pojavio u špijunaži oko Jugoslavije. Tada je dobio nov zadatak.

Bugarska je za Treći Reich bila izgubljena. Preko Rumunije su nadirale snage Crvene armije potiskujući razbijene jedinice Wehrmacht-a prema zapadu. U Jugoslaviji je NOV preduzela snažne ofanzivne operacije. U Italiji su se anglo-američke snage približavale Lombardiji. Nemačka vojna obaveštajna služba je, u vezi sa ovim povlačenjem Wehrmacht-a, na svim frontovima prešla na organizovanje pozadinske mreže. U ovaj zadatak upregnut je i Huber.

Oktoobra 1944 godine je Huber dodeljen Abwehr-ovom trupu (FAT-u) 129-R, čije je sedište bilo u Zagrebu. Taj je FAT bio specijalni ogranak Abwehr-a, stvoren sa isključivim zadatkom da obuču i pripremi agente za pozadinsku mrežu. Obuka agenata je obuhvatala znanja iz radiotelegrafije, šifriranja i radiotehnike. Cilj obuke je bio da agente osposobi da samostalno rukuju radio-stanicama i da mogu na njima izvršiti i eventualne potrebne opravke. Pored toga, program

za formiranje pozadinske agenture obuhvatao je i obuku u obaveštajnim znanjima. Ovamo je dolazilo naročito raspoznavanje taktičkih oznaka, pojedinih tipova naoružanja, protivničkih aviona itd. Kao i ostali pozadinski FAT-ovi, i FAT 129-R je, pošto je izvršio obuku agenture koju je organizovao, imao da rasporedi grupe agenata sa radio-stanicama u određenim mestima, gde je trfebalo da stupe u dejstvo posle povlačenja okupacionih trupa.

Januara 1945 godine Huber je iz FAT-a 129-R bio prebačen u FAT 127-R, koji se služio kamuflažnim nazivom »Ocelot«. U to vreme je sedište štaba toga FAT-a bilo u Celovcu. Prešavši u ovu ustanovu, Huber joj je predao na vezu i pozadinsku mrežu koju je bio organizovao u Sloveniji za FAT 129-R.

U Ljubljani je, naprimer, trgovac Reinhold Kunz još od pre rata bio povezan sa Huber-om. Kada je Huber u jesen 1944 godine stigao u Ljubljano, ponovo¹ je aktivirao Kunz-a za sebe, mada je ovaj, u vreme dok je Huber bio zadužen obaveštajnim poslovima na drugoj strani, sarađivao sa drugim Abwehr-ovim ustanovama. Kunz je u zgradi u kojoj je stanovao, u centru Ljubljane, stavio Huber-u na raspolaganje sobu. Tu je ovaj organizovao tečaj za obuku agenata na otpremnim radio-stanicama. Preko Kunz-a je Huber angažovao za svoju pozadinsku mrežu još i druga lica, mahom Volksdeutscher-e.

Kunz je bio dragocena pomoć Huber-u i zbog svojih veza u Grosuplju, gde je imao² posed i srodnike. Ne oslanjajući se samo na radio-veze, za pozadinsku mrežu je uspostavljena i linija golubije pošte, na pravcu Novo Mesto*—Grosuplje—Ljubljana, koja je odatle, zatim, vodila u Austriju. Jedna golubija stanica je osnovana u Grosuplju, u mlinu Kunz-ove svastike.

Drugi Huber-ov značajni pomagač je, i u ovom periodu, bio Richard Schoeberl u Postojni, za koga je bio vezan veći broj agenata. I grupa oko Schoeberl-a je za vreme rata, dok je Huber bio na drugim dužnostima, radila za neke Abwehr-ove ustanove. Ona se u celini, po Huber-ovom povratku na područje koje je obrađivao do 1940 godine, ponovo priključila njemu. Trebalo³ je da Schoeberl sam nađe čoveka koji bi mogao posluživati radio-stanicu predviđenu da funkcioniše u Postojni, u okviru pozadinske mreže. Isto⁴ tako je i kod

njega bila uređena golubija stanica. U tu svrhu je u Postojnu dolazio i Huber-ov saradnik Kudrich, koji je na tavanu Schoeberl-ove kuće smestio golubarnik i koji je Schoeberl-a i neke pripadnike njegove mreže priučio radu sa golubovima.

Najzad je Huber povezao sa svojim radom i jednu agent-sku grupu koja je radila u Istri, a koja je dotle bila povezana sa jednim Abwehr-ovim centrom u Zagrebu.

Celi ovaj splet, koji, svakako, ne pretstavlja sav rezultat Huber-ovog rada od jeseni 1944 do proleća 1945 godine, praktički nije ni stupio u dejstvo kao pozadinska mreža. Čim su krajevi u kojima su formirani ovi razni centri i uporišta bili oslobođeni, cela mreža se raspala. Sam Huber je, negde u prvim mesecima 1945 godine, dobio nov zadatak, na zapadu Nemačke. Posle sloma Trećeg Reich-a stigao je u neki britanski zarobljenički logor, a već kratko vreme posle rata našao se opet u Koruškoj. Verovatno je svoja obaveštajna znanja stavio na uslugu novim nalogodavcima, za nove zadatke.

U SVAČIJOJ SLUŽBI

Dobrovoljni vatrogasci su, obično, miroljubivi ljudi. Kada nisu u pripravnosti ili na dužnosti, oni su dobri građani koji idu za svojim poslom, a nedeljom i o raznim praznicima oblače svoje paradne uniforme, izazivajući blistavim šlemovima divljenje i zavist sugrađana. Tako sjajno odeveni, paradiraju svojem muzikom i ukrašavaju svojim prisustvom svaku lokalnu svečanost. A ta muzika, kojom obligatno raspolaže svako* vatrogasno društvo u malim mestima Slovenije i Hrvatske, vrlo rado svira i na seoskim zabavama i igrankama i doprinosi simpatijama i ugledu kojima su vatrogasci okruženi.

Posednik, vatrogasac i političar

Međutim na nekoliko godina pre rata se na velikom kongresu vatrogasaca u Zagrebu, posvećenom raspravljanju stručnih i profesionalnih pitanja, na govornicu popeo mlađi čovek u pompeznoj uniformi vatrogasnog komandanta. Sa lista je pročitao patetičnu deklaraciju koja je na skupu izazvala pravi požar. Tako se desilo da je vatrogasni kongres planuo. Prikupljeni vatrogasci, vični da silu vatre savladaju za tren oka, nisu bili u stanju da ugase požar koji su izazvale reči izdeklamovane sa govornice njihova kongresa.

Čovek koji je izazvao gužvu na kongresu i raspre u Savezu vatrogasnih društava Jugoslavije bio je Marijan Dolanski, delegat iz Varaždina. A tekst kojim je potpalio plamen, na čijoj je vatri izgorelo dotadašnje jedinstvo* vatrogasaca, bila je rezolucija kojom se tražilo ukidanje svih veza izme-

đu hrvatskih vatrogasnih društava i njihovih srpskih posestrima i objavio prekid odnosa hrvatskih vatrogasaca sa Beogradom.

»Hrvatsko vatrogastvo stoji i pada uz d-r Vlatka Maćeka«, proklamovao je Dolanski, starešina vatrogasne grupe u Varaždinu. I tako je spor između beogradske i zagrebačke buržoazije uneo razdor u službu kojoj je cilj da spasava živote i imovinu iz čeljusti požara. Plamen političkih strasti, koje su buktale u starom jugoslovenskom građanskom društvu, bio je zahvatio i njih.

Sin posednika iz Vinice kraj Varaždina, Marijan Dolanski je prošao školovanje koje je imalo da ga osposobi da stručno i naoružan modernim znanjem o poljoprivrednom gazdovanju upravlja naslednim imanjem. Ubrajao se među veće posednike u varaždinskom kraju, a bio je i rezervni jugoslovenski vazduhoplovni oficir. Istina, još je u staroj Jugoslaviji imao neke nezgodne neprijatnosti. Bio je pao u oči svojim sumnjivim vezama preko granice, tako da se 1935 godine nalazio oko pola godine pod istragom, zbog sumnje da se bavi špijunažom. Pušten je ne zato što je utvrđena njegova nevinost, već zato što mu se krivica nije mogla nesumnjivo dokazati.

Da li zbog želje da se politički istakne, ili zbog kivnosti na staru državu, koja je pokušala da ga lupne po prstima kada je primetila da joj nije baš mnogo veran, — tek, Dolanski se našao u taboru onih građanskih elemenata koji su sve vatrenije zastupali tezu o cepanju stare Jugoslavije, o odvajanju Hrvatske iz njenoga sastava, o nemogućnosti saživljenja Hrvata sa Srbima u okviru zajedničkih granica, o potrebi vezivanja Hrvata za Treći Reich, čija se zvezda sve sjajnije izdizala nad evropskim političkim horizontom.

Ovaj njegov stav ga je doveo u vezu sa d-rom Vlatkom Maćekom, koga su raznorodne hrvatske građanske političke struje, spojene jedino težnjom za odvajanjem od Srbije, bile proglasile »vođom hrvatskoga naroda«, a koga je beogradska vladajuća klika u svome politiziranju oko vlasti takvim i priznala.

Od truba do mašinskih pištolja

Kada je Maček svoje malograđanske i seljačke pristalice počeo da organizuje u poluvojne formacije »građanske i seljačke zaštite«, i Dolanski je sudelovao u tome. Bio je, najzad, rezervni oficir pa se pomalo i razumevao u takve stvari. Međutim njegove ambicije nisu tu mogle naći zadovoljenja. Na čelo ovih svojih formacija, Maček je bio postavio svoga prijatelja Duku Kemfelju, čoveka svoga velikog ličnog poverenja. Mada je pokušao kod Mačeka da intrigira protiv komandanta jedinica kojima je bila namenjena uloga slična onoj koju je u Nemačkoj odigrali SA, Dolanski je uvideo da u tome pravcu ne može prodrati. Štaviše, Maček ga je uputio da svojim stručnim vojnim znanjem Kemfelju još i pomaže. Naredio mu je, čak, da za političke svrhe razvije akciju među aktivnim i rezervnim oficirima i da ih poveže sa ciljevima njegove politike.

U međuvremenu se beogradska buržoazija, okupljena oko dvora, sporazumela sa zagrebačkim buržoaskim centrom koji je predstavljao d-r Maček. Došlo je do »sporazuma Cvetković—Maček«, do formiranja »Banovine Hrvatske« pod dominantnim uticajem Mačekove HSS, a sa Mačekom povernikom d-rom Ivanom Šubašićem kao banom na čelu. Dclanskog je taj sporazum doveo u Beograd, kao delegata »hrvatskog vatrogastva« u Jugoslovenskom vatrogasnom savezu.

Bez obzira na sporazum, koji je imao da znači podelu interesnih sfera između beogradske i zagrebačke buržoazije i uobličenje njihove saradnje u zajedničkoj eksploataciji zajedničke države, Maček je nastavio da jača svoju »zaštitu«. Pre svega joj je trebalo što više dati vojno obeležje.

Prva stvar su, po Mačekom programu, tu bile — trube. Nesumnjivo će sjajni mesingani instrument, puštajući marcialne signale i svirajući ratoborne marševe, znatno doprineti buđenju i rasplamsavanju vojničkog duha u dobrim malograđana, koji su dotle svoje pripadništvo »zaštiti«, uglavnom, smatrali pogodnim načinom za paradiranje, za zajedničke sedeljke i za nekažnjeno grđenje vlasti, poreza i »finansia«, uz poneku prigodnu tuču.

I tako je Dolanski krenuo u Beč da nabavi nekoliko hiljada truba, kao najpreče političko-vojno sredstvo potrebno Mačeku i njegovoj »zaštiti«. Ali je u isto vreme imao da svrši

jedan malo opasniji posao: posredi je bilo i oružje. U Jugoslaviji ga »zaštita«, uprkos svega prijateljstva između zagrebačke i beogradske buržoazije posle »sporazuma«, nije mogla dobiti. Zato je trebalo da ga traži tamo gde ga je mogla dobiti. A to znači — u nemačkom Reich-u.

Malograđanska politikantska farsa, otpočeta busanjem u grudi kod vatrogasaca i produžena preko nabavke truba, počela je da uzima mnogo ozbiljniji oblik.

Činjenica što je baš Dolanski izabran da nabavlja oružje nikako nije bila proizvod slučaja ili neke trenutne Mačekove inspiracije. Nekoliko godina ranije, posle neuspelog prvog puča nacista u Austriji — čiji je jedini rezultat bio ubistvo austrijskog kancelara Dollfuss-a —, mnogi su austrijski nacisti izbegli u Jugoslaviju. Tu su internirani u logore, od kojih je najveći bio u Varaždinu. Dolanski je tada bio stvorio veze sa ljudima koji su posle 1938 godine, kada je Reich stavio konačno ruku na Austriju i priključio je sebi, s one strane granice bili došli do rehabilitacije i uglednih položaja. Jedan od njih je bio neki Gregori iz Judenburg-a, u Štajerskoj, i njemu se Dolanski najpre i obratio na tragu za oružjem. Ovaj ga je doveo u vezu sa nekim d-rom Riedl-om, koji se Dolanskom pretstavio kao savetnik Ministarstva inostranih poslova Reich-a.

Sastanak je održan u Graz-u. Riedl je bio ljubazan i zainteresovan. U dugom se razgovoru mnogo raspitivao o d-ru Mačeku, njegovoj politici, o prilikama u Jugoslaviji, o »zaštiti« i mnogim drugim stvarima. Konkretno nije obećao ništa, ali je izjavio da će nastojati da pitanje oružja uredi sa svojim pretpostavljenima.

Ljubazni d-r Riedl i zagrejani Dolanski ugovorili su novi sastanak, koji je imao da se održi nedelju dana kasnije, isto tako u Graz-u. U međuvremenu se Dolanski vratio u Zagreb, referisao o svome uspehu Mačeku i Kemfelji i od ovih dobio pohvalu za uspešno otpočinjanje pregovora.

Obaveštenja za oružje

Čovek koga je Dolanski upoznao kao d-ra Riedl-a bio je, ustvari, major Radtke, rukovodilac odeljenja I Abwehr-ovog centra u Salzburg-u, a zatim šef Abwehr-ovog ogranka u

Graz-u. Radtke-ov specijalni zadatak je bio organizovanje špijunaže u Jugoslaviji. Njegove veze sa Dolanskim nisu bile ni slučajne, niti za Dolanskog neočekivane. Jasno je da je Mačkov emisar za nabavku oružja morao znati unapred da je izvršenje njegovog zadatka moguće jedino preko nemačke obaveštajne službe. Vrlo je verovatno da mu se Radtke nije zvanično otkrio, jer je ovakvo ubacivanje oružja u Jugoslaviju, čija je vlada tada bila u prijateljskim odnosima sa Berlinom, predstavljalo vrlo osetljivu stvar. Ali je isto tako sigurno da je od prvoga trenutka Dolanski bio načisto s tim da ima prema sebi čoveka koji pripada obaveštajnom aparatu Trećeg Reich-a.

Nije Dolanski obavestio samo Mačka o uspostavljenoj vezi. U to doba je u Zagrebu, među ustaški nastrojenim elementima, već postojao pokret nezadovoljstva Mačkovom politikom. Smatralo se da je on, sporazumevajući se sa beogradskom buržoazijom, napustio program na kojem su mu ti elementi bili dali svoju podršku. Njegov spori tempo, korak po korak, nije odgovarao njihovim željama. A razlabavljene policijske stege, do čega je došlo s formiranjem »Banovine Hrvatske«, omogućilo je tim ljudima da razviju mnogo življu akciju nego što su to mogli učiniti dok je beogradski centralizam preko svojih organa kontrolisao politički život u Hrvatskoj.

Istina, Maček nije želeo da prepusti položaj »vođe hrvatskog naroda« svome konkurentu Paveliću, niti su njegove pristalice bile spremne da mesto na državnom koritu, kojeg su se s Mačkom dočepale, ustupe svojim izglednelim ustaškim konkurentima. Zato je aktivnost ustaša morala biti skrivena od očiju javnosti.

Dolanski je bio povezan sa grupom ustaški nastrojenih oficira, čija je centralna ličnost bio vazduhoplovni kapetan Vladimir Kren, a kojoj su pripadali, između ostalih, jugoslovenski oficiri Kurelac, Andrović, Čanić, Džal i drugi. I ovoj je grupi, dakle, Dolanski podneo izveštaj a ostvarenim vezama sa nemačkom obaveštajnom službom. I njoj je dao mogućnost da preko njega održava dodir sa špijunažom Trećeg Reich-a.

Razgovori koje je Dolanski u narednom razdoblju održavao sa Radtke-om u Graz-u, Beču i Salzburg-u već su se sasvim otvoreno bavili obaveštajnim temama. Rat je tražio,

prirodno, u prvom redu vojne podatke. Veza Dolanskog sa oficirskom ustaškom grupom omogućavala mu je da mu ih daje. S druge strane je politička povezanost Dolanskog sa Mačekom i njegovom okolinom iskorišćena za to da bi se Abwehr snabdevao i širokim obaveštenjima o političkim prilikama i problemima u Jugoslaviji, naročito o namerama HSS i o stanju i idejama te političke grupe.

Mačeku je ovaj kanal poslužio za to da bi se preporučio Trećem Reich-u. Dolanski je dobio nalog da objasni tobožnjem d-r Riedl-u da je Maček sa celom HSS raspoložen pronemački i da koči namere beogradskih političara, koji bi, bez toga, već bili ugazili u rat protiv Nemačke. Štaviše, preko Dolanskog su iz Mačekove kancelarije u Zagrebu našle put na stolove Abwehr-cvih funkcicnera i poverljivi izveštaji jugoslovenske vlade, pa i drugi vrlo diskretni materijal iz vrhova političkog rukovodstva stare Jugoslavije. Protiv-usluga Radtke-a bila je recita: Dolanski je od njega dobio dva nemačka mašinska pištolja koja je prokrijumčario u Varaždin i odatle preneo u Kupinec, Mačekovo poljoprivredno imanje, gde su krasili grudi telohranitelja »vođe Hrvata«.

Veza Dolanski—Radtke bila je veoma živa. Delom je održavana njihovim dodirom, prilikom putovanja koja bi Dolanski vrlo često preduzimao u Austriju, delom su upotrebljavane i usluge posrednika. Jedan od njih je bio trgovac Uray u Gornjoj Radgoni, inače agent Abwehr-a. Ovaj je imao i zadatak da prebacuje oružje. Međutim količine koje je Mačekovo društvo dobijalo preko Dolanskog bile su vrlo male. Ukupne je ovim putem pribavio Dolanski za potrebe »zaštite < 30 ili 40 pištolja raznih kalibara, koje je Uray doturao preko dvovlasnika na jugoslovensko-austriskoj granici.

*Abwehr, d-r Maček i ustaška ćelija
u jugoslovenskoj vojsci*

Dolanski, koji se svakako pred Krenom i njegovim ustaškim društvom hvalio i svojim jakim vezama sa merodavnim političkim krugovima cko Mačeka, posredovao je i između Krenove grupe i Voćstva HSS. Kren i Andrović su posetili Mačeka i njegovog najbližeg saradnika inž. Augusta Košu-

tića, predlažući obojici izvršenje državnog udara i očepljenje Hrvatske od Jugoslavije.

Posle ovih sastanaka je Kren bio vrlo nezadovoljan. Maček nije prihvatio njegove planove. Kren je naročito ismejavao, razgovarajući kasnije sa Dolanskim, Mačekove trube i malograđanštinu njegove »zaštite«, i došao je do zaključka da za svoje planove mora tražiti druge puteve. Njih je i našao vezujući se, s jedne strane, čvrsto uz ustaše, a, s druge, za nemačku obaveštajnu službu.

Pošto je Dolanski bio suviše opterećen svojim obaveštajnim i ostalim poslovima, to je Krena povezao sa službenikom nemačkog generalnog konzulata u Zagrebu, konzulom Dopfl-om. Ovaj se Hitler-ov diplomata vrlo živo bavio obaveštajnim radom. Svakako je on doveo Krena i njegovu oficirsku grupu u vezu i sa organima Abwehr-a koji su bili ugrađeni u generalnom konzulatu.

U svim ovim vezama se pojavila, na nemačkoj strani, još jedna nova ličnost. To je bio čovek koji se pretstavio¹ pod imenom d-r Bergmann. Dolanski je s njim došao u vezu kada je, jednom prilikom, putovao u Beč na sastanak sa Radtke-om. Umesto očekivanog »d-ra Riedl-a« dožao je na ugovoreni sastanak taj novi čovek, sa kojim je Dolanski ubrzo takođe uspostavio¹ vrlo bliske obaveštajne veze.

Iza pseudonima »d-r Bergmann« krio se vazduhoplovni major Leopold Benesch, referent vazduhoplovnog otseka u Abwehr-ovoj ispostavi u Graz-u, koji je kasnije postao pripadnik istog referata u nadleštvu Abwehr-a u Beču, — tzv. referat I L. Benesch se pretstavio Dolanskom na način iz kojeg je ovaj zaključio da je reč o čoveku koji specijalno obrađuje politička pitanja. On je kod Dolanskog izazvao uverenje da je naročiti politički poverenik Ministarstva inostranih poslova Reich-a.

Benesch je dolazio i u Zagreb. Tu ga je Dolanski doveo u vezu sa pripadnicima voćstva Mačekove HSS Košutićem, d-rom Ivanom Pernarom i d-rom Brankom Torbarom. Sam Maček je bio oprezan. Mada je odobravao sastanke svojih saradnika sa Benesch-om, on se klonio da se i lično sa njim sastane. Ali je zato uputio Pernara u Beč, gde je ovaj imao neke političko-obaveštajne razgovore u kojima na svoje nemačke sabesednike nije ostavio baš najpovoljniji utisak.

Benesch je u Zagrebu i na novim sastancima isticao veliko interesovanje za organizaciju i rad HSS, za političke prilike u Jugoslaviji, pa i za Mačkovu »zaštitu«. Obećao je da će sprovesti njeno naoružavanje, — pitanje koje je Mačku i dalje ležalo na srcu uprkos »sporazuma«. Objašnjavao je da je on, ustvari, nemački politički predstavnik negde u Južnoj Americi i da je slučajno ostao u Nemačkoj, jer je baš bio na referatu kod Ribbentrop-a kada je počeo rat.

Simpatije Dolanskog je Benesch naročito bio stekao i time što se bavio okultnim naukama i iznad svega bio majstor u hiromantiji, čitanju iz dlana, što je Dolanskom neobično imponovalo. Inače se postarao da ga okruži tajanstvenost. Na diskretno pitanje Dolanskog o pravome svome svojstvu, izjavio je, u strogom poverenju, da je on »istureno oko Ministarstva inostranih poslova«.

Držeći tako preko Dolanskog političku obaveštajnu liniju, Benesch je, s druge strane, vezao neposredno uz sebe i kaptana Krena. Ovo je, ustvari, bilo prava oblast njegovoga rada. Iz te veze je, uostalom, posle 27 marta 1941 godine i iznikla Krenova izdaja. Kao što je poznato, ovaj je vazduhoplovni oficir sa još nekim vazduhoplovcima, svojim istomišljenicima, odleteo u kritičnim danima pred nemački napad u Graz, ponевši sa sobom sav materijal o jugoslovenskom vazduhoplovstvu i njegovim bazama i instalacijama koji je mogao pribaviti. To mu je donelo, prilikom formiranja Pavelićeve države, generalski čin i komandu nad vazduhoplovstvom NDH. Ostaje zasluga Dolanskog što je doveo Krena u vezu sa Benesch-om i time postao uzročnikom svega što se iz te veze razvilo.

Sposobni vazduhoplovni ataše

Zasluge koje je Dolanski bio stekao posredujući između političkih i vojnih grupa u Zagrebu i nemačke obaveštajne službe nagrađene su kada je Pavelić formirao svoj ustaški režim, a Kren postao njegovim komandantom vazduhoplovstva. Već nekoliko dana posle proglašenja NDH pozvao je Kren Dolanskog u Zagreb.

Pre toga je Dolanski usput svršio još jedan važan posao za ustaše, namamivši grofa Bombelles-a da poseti Pavelića.

Grof Bombelles je bio agent kneza Pavia Karadorđevića, i kao takav se ubacio u veze između Mačeka i italijanske vlade. Imao je ulogu agenta provokatora i preko njega je postignut sporazum po kojem je Mussolini-jev režim imao da finansira Mačeka, s tim da ovaj izvrši očepljenje Hrvatske od Jugoslavije. Verovatno je bio u pitanju italijanski nalog to što je Pavelić među prvim odlukama, pošto se uspeo u Zagrebu na vlast, doneo i rešenje da se likvidira Bombelles. Postoji, međutim, mogućnost da prava Bombelles-ova uloga još nije bila tada jasna, i da je Pavelić želeo da ukloni čoveka koji je imao ličnog pristupa kod najviših faktora italijanske fašističke vlade, a bio vezan tobože za Mačeka, pa je tako mogao biti opasan ustaškom režimu. Uglavnom, kada je Dolanski poslao Bombelles-a u Zagreb, stavljajući mu u izgled da će dobiti položaj u ustaškoj diplomatiji, ovaj je uhapšen u samom Pavelićevom pretsoblju. Postao je jednom od prvih žrtava u masovnim likvidacijama kojima je Pavelić učvršćivao svoj režim.

Kren je Dolanskog primio sa dužnim poštovanjem. Aktiviran u vazduhoplovstvo NDH, nekadašnji šef varaždinskih vatrogasaca je ubrzo, kao potpukovnik, upućen u Berlin u svojstvu pomoćnika vojnog atašea, nadležnog za vazduhoplovstvo. Posle kratkog vremena postavljen je za vazduhoplovnog atašea pri poslanstvu NDH.

Dok se pripremao njegov odlazak u Berlin — pri čemu je pomagao njegov predratni prijatelj Radtke — Dolanski je još, na brzinu, svršio nekoliko većih trgovačkih poslova, koji su mu uopšte bili velika slabost. Dogovorivši se sa nemačkim komandantom aerodroma u Zagrebu, oficirom Goering-ovog vazduhoplovstva, Dolanski je dobio mogućnost da nemačkim avionima prebacuje iz Beograda štofove za uniforme novog vazduhoplovstva NDH, koje je ispod ruke nabavljao u Beogradu, opet preko svojih nemačkih veza. I tu se obilno poslužio sredstvom koje mu je kasnije, na dužnosti u Berlinu, stvorilo mnoge nove veze i prijateljstva: mitom.

Nesumnjive poslovne sposobnosti Dolanskog, koji je uspeo da iščeprka u Evropi, ogoleloj i usmerenoj isključivo na ratnu proizvodnju, sve vrste robe koje su predstavljale tada pravu retkost, bile su razlog što je NDH svoga sposobnoga vazduhoplovnog atašea upotrebljavala prvenstveno za sve moguće nabavke, na bazi crnobezijanskih poslova i šverca. Ovi su

poslovi imali da omoguće snabdevanje kako nosioca ustaškog režima, tako i njihove nove vojne snage, njihovih ustaških jedinica, pa i njihovog vazduhoplovstva, čitavim mnoštvom potreba koje je redovnim putevima tada bilo vrlo teško podmiriti. Vešti Dolanski iznalazio je sve moguće trgovačke i poslovne veze, koje su se većinom nalazile s one strane granice koja deli špekulaciju od čistoga kriminala. Te veze se nisu ograničavale samo na Nemačku već su dosegle i u zemlje pod njenom okupacijom, pa i u neutralne države.

Razvivši svoju veliku trgovačku delatnost, podupirući je raznim poklonima koje je činio na sve strane i kojima je pridobijao pomoć i naklonost raznih nemačkih merodavnih faktora, Dolanski nije zanemarivao ni obaveštajnu stranu svoga rada. Ustvari je uspeo da poslovni i trgovački činilac poveže sa obaveštajnim u nerazrešljivu celinu. Poslovna putovanja su mu služila kao kamuflaža za obaveštajni rad, a obaveštajni zadaci koje bi vršio u raznim zemljama pomagali su mu za obavljanje, uz pomoć obaveštajno zainteresovanih ustanova, svojih trgovačkih poslova.

Između Abwehr-a i Intelligence Service-a

Za nemačku obaveštajnu službu su najzanimljivija bila putovanja Dolanskog u Švajcarsku. Prvi put je onamo putovao uskoro po dolasku na dužnost u Berlin, sa zadatkom da tamo stupi u vezu sa nekim firmama i fabrikama radi nabavki nekih specijalnih proizvoda za vazduhoplovstvo.

Dolanski je tada, zahvaljujući i svojim ličnim vezama sa švajcarskim vojnim atašekom u Berlinu, uspeo da u Švajcarskoj uspostavi dodir i sa zvaničnim vojnim i civilnim ustanovama i vlastima, i sa privatnim firmama koje su došle u obzir za isporuke. Mada tom prilikom nije, sem nekih mašina za opravku pušaka i nekih optičkih sprava, uspeo da zaključi nikakve konkretne poslove, ipak je u Zagrebu prikazao stvar tako kao da je dobio ponudu na 10.000 pušaka, kako bi podigao svoj ugled i dobio nov nalog za put u Švajcarsku.

Sledeće putovanje Dolanskog u Švajcarsku podupirao je, oko dobijanja nemačke izlazne vize, naročito tadašnji poslanik NDH u Berlinu, d-r Mile Budak. On je bio zainteresovan za to putovanje radi »krupnog državnog posla«: nabavke ne-

kih specijalnih igračaka za svoju decu. Međutim pri svemu tome se ovoga puta 9 nemačkom vizom odugovlačilo.

Dolanski, vičan da u svakoj prilici nađe pravi put, obratio se nekom svom poznaniku, pukovniku Scholz-u (što je, verovatno, bio pseudonim), za koga je znao da radi u Abwehr-u. Ovaj je odmah pokazao spremnost da Dolanskom isposluje zatraženu vizu, ali pod uslovom male protivusluge. Abwehr bi dao vizu, a Dolanski za to — informacije.

Abwehr je Dolanskom naložio da u poslanstvu jugoslovenske emigrantske vlade, koje je postojalo u Bernu, stupi u vezu sa prvim savetnikom. O ovome je Abwehr imao podatke da radi za britansku obaveštajnu službu. Štaviše, nemačkoj obaveštajnoj službi je bilo poznato da taj ugledni diplomata londonske grupe jugoslovenskih buržoaskih emigranta vrlo rado prima mito i da je veoma pohlepan na novac. To je imao da bude put kojim bi ga Dolanski pridobio da radi za Nemce.

Drugi je zadatak Dolanskog bio malo pipaviji: trebalo je da stupi u vezu sa nekim pripadnikom britanskog poslanstva u Bernu, pre svega sa vojnim atašekom ili njegovim zamnikom. Iskusan u ovakvim poslovima, Dolanski je primetio da se Britancima ne može pretstaviti praznih ruku, jer bi osetili provokaciju. Zato je dobio od svojih nemačkih nalogodavaca neki izveštaj, ono što se jezikom Abwehr-a zvalo »Spielmaterial«, materijalom za igru. Ovaj je izveštaj imao da servira Britancu sa kojim bi došao u vezu, kako bi ga tim putem uverio u serioznost i poželjnost održavanja ovoga dodira. Kao što je to bila redovna praksa kod Abwehr-a u ovakvim prilikama, izveštaj je svakako bio mešavina tačnih ali bezopasnih obaveštenja sa lažn'm podacima. Glavni cilj dodira prema Britancima je bio da od ovih dobije neku vezu u Berlinu, preko koje bi mogao ubuduće sa njima opštiti.

Da bi se još bolje snabdeo materijalom radi sticanja poverenja kod Britanaca, Dolanski je iz poslanstva NDH u Berlinu uzeo neki izveštaj o prilikama u zemlji, koji je sastavila komanda žandarmerije NDH, a isto tako jedan situacioni izveštaj ministarstva inostranih ili unutrašnjih poslova.

Sem toga je, pre odlaska u Švajcarsku, otputovao još jedared i u Zagreb i tamo se sastao sa Mačkovim saradnikom d-rom Pernarom, koji se, kao i ostalo voćstvo jednoga krila Mačekove HSS, udaljenog s državnog korita i vlasti,

nalazio u opoziciji prema ustaškom režimu. To je Dolanskom bilo potrebno radi dobijanja adresa koje bi mu mogle korisno poslužiti za njegovu obaveštajnu misiju, ali je, isto tako, svakako htio da se i na tu stranu za svaki slučaj reosigura.

Zaista je, po Pernarovoj preporuci, Dolanski u Švajcarskoj najpre stupio u vezu sa trgovinskim atašedom pri emigrantskom poslanstvu, Franjom Gažijem. Ovome se predstavio kao odlučan protivnik ustaša i pristalica HSS, pa mu je i predao, radi sticanja poverenja, one izveštaje iz NDH koje je bio poneo u svojoj diplomatskoj valizi. Time je Gažija, koji se baš nije odlikovao velikom sposobnošću i umešnošću u poslovima te vrste, duboko impresionirao, tako da ga je on doveo u vezu sa jednim savezničkim obaveštajnim oficijem. Ovome je Dolanski odmah predao svoje zagrebačke izveštaje, a uz to i izveštaje koje mu je bio poverio Abwehr.

Bilo je očividno da je lice s kojim je Dolanski stupio u dodir bilo britanski obaveštajni organ koji je pre rata boravio u Zagrebu, jer je, pre svega, ovaj Britanac govorio hrvatski, mada sa jakim engleskim naglaskom, a sem toga je poznavao dobro ljude i prilike u Zagrebu iz perioda do 1941 godine. Zanimljivo je da se, između ostaloga, raspitivao i o bivšem jugoslovenskom mornaričkom oficiru Erny-u, koji je i inače nemačkim organima bio vrlo sumnjiv za veze sa britanskom špijunažom, pa je zbog toga čak i bio hapšen, ali pušten zbog nedostajanja dokaza.

Dolanski se ovom prilikom predstavio kao čovek koji želi da emigrira, da pređe na stranu Saveznika. No njegov susednik ga je odgovarao od te namere. Naglasio mu je da je važnije za opštu stvar da on bude u Berlinu i da odatle izveštava.

Sastanak sa britanskim obaveštajcem je održan u Zenevi, a bilo je ugovoreno da će se sutradan Dolanski po drugi put sastati sa njim, ovoga puta u Zuerich-u. Međutim dok je kasno unoć Dolanski žurio na ženevsku stanicu, neki mu je čovek na ulici istrgao iz ruku tašnu i izgubio se u mraku. Događaj je karakterističan za prilike koje su tada vladale u Švajcarskoj. U ovoj zemlji su se za vreme rata vodile neprekidne podzemne borbe između raznih obaveštajnih službi zaraćenih strana, u kojima su učestvovali agenti svih narodnosti, a i Švajcarci koji su radili za jedan ili drugi tabor. Vrlo je verovatno novi poznanik Dolanskog bio pod nečijom prismotrom,

ukoliko nije sam. aranžirao otmicu tašne, da bi se bolje uverio u pravi identitet svoga posetioca.

Sutradan je sastanak u Zuerich-u održan u nekoj banci. Nije se pojavio sabesednik Dolanskog iz Ženeve, već dva nepoznata lica, sa kojima je Dolanski ušao u razgovor po prethodno izmenjenoj ugovorenoj lozinci. I njima je podneo opširan usmen izveštaj o stanju u NDH i Nemačkoj, iznoseći ono što je smatrao pogodnim s obzirom na ulogu koju je imao. Oni su ga, sa svoje strane, takođe odvrćali od njegove tobožnje namere da emigrira u Švajcarsku i insistirali su da ostane na svome položaju u Berlinu što duže, s tim da ih redovno obaveštava. U tu svrhu su mu dali neku cirišku adresu, u čije je poštansko sanduče mogao da ubaci poziv na sastanak, a takođe i neki telefonski broj.

Po povratku u Berlin je Dolanski podneo izveštaj Abwehr-u. Preneo je sve što je saznao od Gažija o situaciji u Londonu, naročito u jugoslovenskim emigrantskim krugovima i u okolini izbegličkog kralja. Referisao je i o svome sastanku sa britanskim obaveštajnim organom, prikazavši, međutim, stvar tako kao da je do sastanka došlo na osnovu njegovog telefonskog traženja da razgovara sa britanskim vojnim atašekom u Bernu. Da bi identifikovao lice s kojim je govorio, Dolanskom je pokazan album sa fotografijama britanskih agenata u Švajcarskoj, u kojem je pod likovima pojedinih lica bio naznačen broj umesto imena. Doista je on mogao da otkrije čoveka sa kojim je razgovarao u Ženevi.

»Sad ga imamo — to je glavni akter za Balkan«, rekao je jedan od Abwehr-ovih oficira koji su prisustvovali ovom identifikovanju. Na pitanje, oni Dolanskom nisu objasnili ništa pobliže o tom licu, niti mu rekli njegovo ime. Samo su pomenuli da je ono doista član poslanstva Velike Britanije u Švajcarskoj.

Jedno Pavelićevo poslanstvo

Prilike u poslanstvu NDH u Berlinu, čiji je pripadnik bio i Dolanski kao vazduhoplovni ataše, bile su u to vreme vrlo komplikovane. Postojao je, istina, poslanik' kao šef misije. To je tada bio d-r Mile Budak. Međutim u poslanstvu se nalazio i policiski ataše Branko Buzjak, koji je bio stvarno naj--

važnija politička ličnost, koji je vršio kontrolu nad osobljem poslanstva i bio izraziti poverenik SS-a, a uz to lice poverenja ustaške policije. No pored njega i još nekih drugih članova poslanstva koji su bili u vezi sa Nemcima i sa njihovom obaveštajnom službom postojala je u poslanstvu i italijanska linija. Italija se tada živo bavila politiziranjem oko NDH.

U samome poslanstvu je bila redovna pojava da se vrše provale u pisane stolove i ormane. I tako se dešavalo da su kuriri poslanstva, koji su prenosili diplomatsku poštu između Berlina i Zagreba, bili kloroformisani u spavaćim kolima, za vreme puta, i da im je pošta bila otimana ili preslikavana.

Desilo se tako, jednom prilikom, da je pukovnik Hansen, šef odeljenja I Abwehr-ove centrale u Berlinu, pokazao vojnom atašeu NDH, Pavelićevom admiralu Jakčinu, izveštaj koji je sastavio Dolanski i koji je u strogom poverenju bio predat raznim nemačkim ustanovama. Izveštaj je sadržavao žalbe protiv Italijana, njihovih postupaka i njihove politike u NDH. Jedna njegova kopija bila je poslata u Zagreb. Tu su kopiju Italijani uhvatili.

»Vidite kako* ste neoprezni«, prebacio je Hansen Jakčinu turivši mu pod nos izveštaj koji su bili, uz protest, Italijani sa svoje strane sada poslali Nemcima, dokazujući njime kako oni šuraju sa Pavelićem protiv italijanskih interesa. »Vaš izveštaj je prispeo u Rim i sada imamo aferu«.

Pre nego što je mogao da raspreda svoje veze sa britanskim centrom u Švajcarskoj, Dolanski je bio opozvan iz Berlina, početkom 1943 godine. Opozivanje je bilo rezultat energičnog zahteva ministarstva spoljnih poslova Reich-a. Crnoberzijanski poslovi Dolanskog, naročito u Holandiji, gde je on nabavljao specijalne stvari za Pavelićevu ličnu gardu, bili su prekardašili svaku meru koju je Treći Reich mogao tolerisati, s obzirom na svoju želju da rezerve okupiranih zemalja zadrži pre svega za svoju sopstvenu upotrebu.

U misiji Uprave VI

Vrativši se u Zagreb, Dolanski je još nekoliko puta putovao, u prvoj polovini 1943 godine, po ustaškim trgovačkim poslovima u Beč i Berlin. Tražio je, takođe, ponovo i vizu za Švajcarsku, pa je u vezi s tim bio i u Berlinu, putujući onamo

sa kurirskom poštom ministarstva inostranih poslova NDH. namenjenom Pavelićevom poslanstvu. Tom prilikom mu je da dođe do vize za Švajcarsku pomogla Uprava VI Glavne uprave bezbednosti Reich-a.

Još iz vremena dok je obavljao funkciju vazduhoplovnog atašea u Berlinu, pre opozivanja, Dolanski se poznavao sa rukovodiocem oteka za anglo-američke zemlje u Upravi VI, d-rom Freise-om. Obratio se njemu. Ovaj je obećao da će mu izraditi vizu, ali s tim da u Švajcarskoj izvrši zadatke za nemačku špijunažu.

O ovome zadatku se Dolanski dogovarao i sa rukovodiocem oteka Uprave VI za jugoistočne zemlje, d-rom Hammer-om, koji je dolazio i u Zagreb. Sa njim je Dolanski takođe bio u vezi već duže vreme.

Freise i Hammer su zahtevali da Dolanski produži igru sa britanskim obaveštajnim agentom sa kojim je bio uspostavio dodir u Švajcarskoj. Samo, ovoga puta za račun Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Sem toga su mu poverili i zadatak da uđe u trag velikom švercu zlata koji se vršio iz NDH za Švajcarsku. Trebalo je da utvrdi ko to zlato prenosi, kuda ono ide i za kakvu se svrhu prebacuje.

Opet je Dolanski bio snabdeven »Spielmaterial-om«. Ovo- ga puta bili su posredi nekakav izveštaj i fotografije iz rurske industrijske oblasti, na kojima se videlo dejstvo savezničkoga bombardovanja. Tome je pridružio Dolanski još i neke izveštaje koje je uzeo iz poslanstva NDH u Berlinu.

Stigavši u Zuerich, Dolanski je konstatovao da mu je za vreme leta između Berlina i Švajcarske bio otvaran i pregledan kofer. On je iskoristio adresu koju je dobio od britanskih obaveštajnih organa pri prethodnom svom boravku. Ubacio je u navedeno poštansko sanduče neki izveštaj koji je napisao pošto je došao u Zuerich, jer je iz predostrožnosti bio* uništio one papire koje je dobio i uzeo da ponese iz Berlina, bojeći se da su mu Nemci namestili klopku.

Pokušao je da dođe u vezu i sa emigrantskim poslanstvom, pošto Gažija tada nije bilo u Švajcarskoj. Tu je želeo da izvrši još jedan nalog, primljen u Berlinu. Ovaj se ticao nekih jugoslovenskih oficira koji su, tobože, iz Švajcarske organizovali prebacivanje sabotera preko Rhein-e na teritoriju Reich-a.

Čini se, međutim, da ovoga puta Dolanski nije imao mnogo sreće sa svojim obaveštajnim dodirima. Ipak je stupio u vezu i sa konzulatom NDH, a i sa nekim Pavelićevim konzularnim službenicima koji su, stigavši u Švajcarsku, bili izabrali emigraciju i odrekli se služenja ustašama. I tu je imao da izvrši nemački nalog, i da utvrdi šta je sa d-rom Mirkom Lamerom, bivšim državnim sekretarom NDH, koji je iskoristio jedan svoj boravak u Švajcarskoj u nekoj službenoj misiji da ostane u emigraciji. Nemci su imali podatke da on radi za britansku obaveštajnu službu. Trebalo je da Dolanski izvrši u tome pravcu provere.

Kada je podneo izveštaj u Berlinu o onome što je uradio, Dolanski je, kako izgleda, izazvao živu sumnju da je počeo da radi za savezničku obaveštajnu službu.

Reosiguranje izaziva sumnje Gestapo-a

Doista je, osiguravajući se na sve strane i vezujući uvek poslove za špijunažu, Dolanski održavao i veze prema Saveznicima. Tu je, između ostaloga, od važnosti njegova saradnja sa trgovačkim posrednikom Peters-om, Nemcem koji je zastupao neke švedske firme u Berlinu. Ovaj je bio u prisnoj vezi sa Šveđanima, ali i sa američkim poslovnim krugovima. Preko kurira švedskog poslanstva bio je Peters u vezi sa savezničkim obaveštajnim centrima u Stockholm-u. On je pomagao Dolanskom u raznim poslovima, a ovaj mu je, zauzvrat, davao obaveštenja koja je mogao korisno upotrebiti u svojoj obaveštajnoj delatnosti za Britance ili Amerikance, za koje je radio.

U sledećem periodu svoje delatnosti Dolanski je sa diplomatskim pasošem NDH i službenom titulom savetnika Pavelićevog poslanstva u Bratislavi živio u Beču. Odatle je obavljao svoje razgranate trgovačke poslove za ustašku hijerarhiju, spajajući sa poslovnim mahinacijama i obaveštajne podvige.

Kod Nemaca je bio, uglavnom, izgubio kredit. Mnogobrojne veze u raznim podzemnim evropskim poslovnim krugovima omogućile su mu da dobro sagleda i opštu političku situaciju u svetu. Ova je, uostalom, i manje informisanom posmatraču već jasno govorila da je rat ušao u fazu u kojoj

su slom Nemačke i pobjeda Saveznika samo pitanje ne tako dugog vremena. Zato je Dolanski, kome se — kao svakom poslovnom avanturisti njegovoga kova — ne može osporiti prilična doza bistrine i umne hitrine, gledao da i dalje čini usluge obaveštajne prirode protivnoj strani.

U Beču je poslovni ekspert ustaša našao neke poslovne ljude svoga tipa koji su imali veze prema Zapadu. Verovatno Gestapo nije grešio kada je smatrao da se Dolanski tim vezama koristi da bi se povremenim izveštajima preporučio onoj strani koja se već jasno ocrtavala kao sutrašnji pobednik. Isto tako je i preko nekih svojih švedskih veza davao informacije koje su preko Stockholm-a našle put u London.

U NDH su Dolanskog podržavali oni ustaški krugovi koji su se koristili njegovim poslovnim uslugama. Politički je njegove usluge mislio da upotrebi Vokić, Pavelićev ministar, koji je kasnije izišao na glas zbog zavere za obaranje pronemačkog režima u NDH i vezivanje sudbine ustaštva za zapadne saveznike. Vokić ga je i snabdeo diplomatskim dokumentima koji su ga legitimisali kao pripadnika poslanstva NDH u Bratislavi, a imao je nameru da ga uputi i u Svajcarsku po poslovima i u sprovođenju njegove političke linije.

Dok je u Reich-u, od Ministarstva inostranih poslova preko Abwehr-a do Gestapo-a, sve gledalo na Dolanskog negativno i sa sve većim sumnjama, dotle je major Leopold Benesch, predratni prijatelj Dolanskog po obaveštajnoj liniji, i dalje sa njim održavao prijateljske veze. Benesch se nalazio u Zagrebu, kao rukovodilac jednog Abwehr-ovog centra, koristeći se u tadašnjem svom obaveštajnom radu uveliko ranije uspostavljenim vezama sa Krenom i ostalim pripadnicima ustaške oficirske grupe.

Najzad je Dolanskom bilo onemogućeno da se i dalje zadržava u Beču. Proteran iz Reich-a, morao je da se vrati u Zagreb. Kod Gestapo-a se sve više konkretizovalo uverenje da je on, ustvari, u obaveštajnoj službi Zapada. Sve usluge koji je u ranijim godinama činio nemačkoj obaveštajnoj službi — kojoj je pribavljao i neke specijalne agente iz NDH, čiji je zadatak bio da se infiltriraju u savezničku trgovinsku mornaricu preko evropskih luka i Amerike, — bile su zaboravljene i bačene u zasenak.

Registar podataka o Dolanskom je, u evidenciji nemačkih bezbednosno-policiskih ustanova, bio ispunjen mnoštvom upi-

sa. Svaki od njih je bio dovoljan da izazove pokretanje postupaka protiv njega i da ga strpa u koncentracioni logor. Tu su bili carinski i devizni prekršaji svih vrsta, nedopuštena trgovina racioniranim artiklima, krijumčarenje, podmićivanje i čitav niz dela koja su se normalno u Nemačkoj kažnjavala najstrože. Behu već davno prošla vremena kada je Dolanski bio stekao simpatije Goering-ove supruge, preporučujući joj neka domaća sredstva protiv kamena u žuči, i kada je svojim čašćavanjem i poklonima bio uspeo da uživa u simpatijama mnogih visokih funkcionera Trećeg Reich-a.

Poslovni podvizi ovog avanturiste, koji je uspeo da, usred rata, iz nemačke dirigovane ratne privrede, reglementirane i kontrolisane do u pojedinosti, izvlači artikle koji su bili najveća retkost i koji su bili podvrgnuti najstrožem racioniranju, — doveli su do njegovog proterivanja sa teritorije Reich-a i do zabrane da se na nju vrati. Imao je da zahvali jedino svome diplomatskom imunitetu što se spasao mnogo težih posledica. Međutim konkretizovanje sumnji da je pored svog velikog poslovnog talenta, koji je već odavno bio prešao granicu kriminala, upotrebljavao i svoj obaveštajni talent na štetu Trećeg Reich-a, izazvalo je obrnuto dejstvo: Gestapo je sada tražio načina da Dolanskog namami da jx>novi dođe u Nemačku, kako bi tamo mogao biti uhapšen i podvrgnut istražnom postupku.

Još u vreme dok je nemačkoj obaveštajnoj službi pribavljao one specijalne agente iz Hrvatske koji su imali da budu ubačeni preko neutralnih zemalja u protivnički tabor, Dolanski je bio stupio u vezu sa nekim pomorskim kapetanom Salmićem. Ovome je, međutim, dao zadatak da prikuplja podatke o nemačkim vojnim transportima prema Grčkoj, a imao je i nameru da ga prebaci u Tursku. Za to je saznao Abwehr. Vrhovna komanda Wehrmacht-a je, stoga, takođe zatražila da se Dolanski na neki način domami u Reich.

Zbog poslova sa Dolanskim sedelo je po nemačkim zatvorima već nekoliko ljudi koji su mu iz nemačkih vojnih magacina bili prodali u velikim količinama raznu robu. Počelo se čeprkati i po njegovim bečkim vezama, po vezama koje je stvarao po Holandiji, dok je tamo radio sa crnom berzom. I sve je to, naposljetku, dovelo do odluke da se Gestapo neposredno i energično pozabavi njime.

U zatvoru, pod istragom

Septembra 1944 godine je, najzad, organ Gestapo-a spustio ruku na rame Marijana Dolanskog i sproveo ga u zatvor. Bilo je to u Beču, kamo je Dolanski ipak bio još jedared doputovao, svakako namamijen izgledima na neki veliki posao. Gestapo se bacio na raščišćavanje njegovoga slučaja.

Međutim u istragu protiv njega umešala se i Uprava VI, centrala političke špijunaže Trećeg Reich-a. Njoj je policiški ataše Helm iz Zagreba bio skrenuo pažnju da, uprkos terećenja protiv Dolanskog, treba uzeti u obzir i mogućnost da se on ponovo obaveštajno iskoristi za Nemačku, zbog svojih razgranatih veza i obimnog znanja. Tako je i istraga protiv njega vođena stalno s jednim okom na toj strani.

Iz Beča je Dolanski prebačen u Berlin. Tako se našao u zatvoru pri centrali Gestapo-a, u čuvenoj zgradi u Prinz-Albrecht-Strasse u Berlinu, koja je širila ledeni strah preko cele Nemačke i okupirane Evrope.

Trenutak kada je on stigao tamo bio je vrlo nepogodan za varaždinskog avanturistu. Veliki deo aparata Gestapo-a bio je upravo zahuktan u isleđivanju pozadine i veza zavereničke grupe koja je 20 jula bila organizovala atentat na Hitler-a i pokušala da se dočepa vlasti u Reich-u. Toj je grupi pripadao i komandant mesta u Berlinu, general Hase. Sa tim je generalom, na svoju nesreću, Dolanski održavao prijateljske i dosta bliske odnose u vreme dok je bio vazduhoplovni ataše u Berlinu. Tako se istraga bacila na pitanje da li ga je Hase slao u Svajcarsku sa zadacima u vezi sa pripremanom zaverom.

Kod Hase-a je bilo nađeno neko pismo Dolanskog kojim mu ovaj javlja da polazi u Svajcarsku i da će se vratiti za nekoliko dana. Organi Gestapo-a nisu baš poverovali priči Dolanskog da je razlog tome obaveštenju bila želja Hase-ove kćeri da joj Dolanski u Švajcarskoj nabavi neke stvari za njeno venčanje, to jest da je tu bila posredi jedna od bezbrojnih usluga te vrste koje je on činio visokim nemačkim vojnim rukovodiocima i kojima je sticao njihovu naklonost i mogućnost za sve poslovne operacije.

Islednici su Dolanskom dokazivali da je u Holandiji održavao vezu sa britanskom agenturom, da je putovao u

Norvešku špijunskim poslovima, da je obaveštajno radio za zapadne saveznike preko Švedske. Među optužbama protiv njega bila je i njegova prijateljska veza sa višim činovnikom Ministarstva vazduhoplovstva Reich-a, Schulze-Boyesen-om, centralnoj figuri sovjetske špijunaže u Trećem Reich-u, koji je bio otkriven u vezi sa velikom špijunskom aferom oko tzv. »Crvene kapele«. Gestapo je protiv svog hapšenika upotrebio pomalo neljubazne metode.

Izgleda da se Dolanski uspešno branio. Uglavnom, izneo je iz zatvora živu glavu i — svega nekoliko težih masnica. Prebačen je u koncentracioni logor Sachsenhausen. Tamo je saslušavanje nastavljeno jedino po liniji njegovih bezbrojnih deviznih crnobezbijanskih prekršaja. Naposljetku je i odatle uspeo da se izvuče. Pod stražom je poslat u Zagreb i tamo predat ustaškim vlastima. Njegov prijatelj Kren mu je pomogao, tako da je uskoro bio smešten u bolnicu. A kada su se, početkom maja 1945 godine, potučeni glavari NDH stali povlačiti prema austriskoj granici, Dolanski je iz svoje zemlje bežao zajedno sa njima. U nju se vratio, posle izvesnog vremena, kao zatvorenik.

G'otovo nerazmrsiv splet svih mogućnih špijunskih veza u koje je Dolanski bio upleten nije ni kasnije mogao biti razčišćen. Poremetio je pameću i za njim su se zatvorila vrata zavoda za duševne bolesnike.

Avanturistička priroda, hohštapler i varalica bez ikakvih skrupula, Dolanski pretstavlja proizvod svoga vremena i svoga društva. Haotične prilike u koje je pohod nacizma bio bacio Evropu omogućile su mu da se domogne činova i položaja, da svoje spekulantske poslove razgrana preko mnogih državnih granica i da postane primerom za čitavu kategoriju kriminalnih i amoralnih egzistencija koje su u špijunaži Trećeg Reich-a imale u godinama Drugog svetskog rata važnu ulogu.

DVE DEVOJKE PADAJU S NEBA

Avionski motori grmeli su kroz noć. U metalnom trupu, bezoblične u svojoj padobranskoj opremi, ćutke su se dele ljudske prilike. Svaka sama sa svojim mislima, sa čudnim malim grčem od straha u utrobi. I da su htele da razgovaraju u mraku, jedva malo ublaženom zasenjenom ljubičastom lampicom, bruhanje od kojeg je vibriralo metalno telo teške JU-52 zagluhnulo bi svaki drugi zvuk. Prošao je sat, zatim i drugi, kada se jedan lik digao. Na trupu aviona otvorila se rupa kroz koju je, hladan i oštar, udario talas svežeg vazduha u ustajalost mirisa na ulje, benzin i ugrejani metal. Još jedna se prilika digla. Nespretno, natovarena svojim padobranom i raznim kesama privezanim uz telo, učinila je nekoliko koraka. Pridržavala se nesigurnom rukom dok je oklevajući prilazila otvoru iz kojeg je strujala noć u dugački i uski prostor. Nekoliko pari očiju pratilo je njeno kretanje, bez reči, napregnuto. Sada su dve prilike stajale jedna kraj druge. Kratka manipulacija — i odjednom, gurnuta snažnom rukom, jedna od njih izlete kroz otvor u mrak, u prazno, u dubinu.

Ravnomerno su brujali motori.

Ljotićevci na delu

Ljubica Mandić je imala nepune 22 godine kada je stigla iz Vršca u Beograd. Bilo je to 1944 godine, u doba kada je već bilo očevidno da su dani okupacije odbrojani, kada ni sve one brutalne mere kojima je nemački aparat želeo da drži Srbiju u pokornosti nisu mogle sprečiti širenje otpora i talas narodnog ustanka.

Još u gimnaziji, u Vršcu, gde je 1943 godine maturirala, Ljubica je ponajviše bila u društvu sa Ljotićevcima. Mladi Dragiša Stanisavljević, sin jednoga od komandanata Ljotićević odreda, Todora Stanisavljevića, bio joj je prisan drug. I on je, kao njegov otac, bio zahvaćen fanatizmom koji je širio Dimitrije Ljotić, smederevski advokat koji je sanjao da postane »Fuehrer-om« jedne fašističke Srbije, povezane stotukim nitima za Treći Reich. U to vreme već ukopčan u nemačku obaveštajnu službu, Dragiša Stanisavljević je priveo i Lubicu u krug onih koji su, kao oruđe okupatora, s mržnjom i besom gonili prave rodoljube koji su se kao ustanici borili za slobodu svoga naroda.

Stanisavljević je u Beogradu bio povezan sa Zoranom Vukovićem, nekadašnjim »vođom« Ljotićeve omladine, koji se sa svojim šefom bio razišao — lično, ali ne i politički — smatrajući sebe dovoljno jakim da ga može zbaciti i zameniti. Pokušaj da Ljotiću otme apsolutno voćstvo fašističkog »Zbora« nije Vukoviću bio uspeo. Ali je zato on, još više nego njegov šef, bio vezan za okupatora, tražeći na toj strani podršku za ostvarenje svojih ambicija. Okupator se Vukovićevom željom za vlašću koristio isto tako kao i njegovim razgranatim ličnim vezama, stećenim u doba dok je on stajao na čelu fanatizovane omladine Ljotićevog »Zbora«. Nije mu, naravno, pomagao da se dočepa Ljotićevog položaja, ali je zato Vukovićevu spremnost za bezuslovnu saradnju upotrebila njegova obaveštajna služba. On je postao jednim od njenih najvažnijih agenata, naročito kada je bilo u pitanju vrbovanje mladih ljudi koji bi bili spremni da u službi Trećeg Reich-a kao diverzanti obavljaju zadatke protiv svoje zemlje i pokreta koji joj je nosio slobodu.

Abwehr je počeo rad na pripremanju diverzanata već od jeseni 1943 godine. Videći jasno znake koji su pretskazivali neminovno povlaćenje Hitler-ove ratne mašine sa okupiranog Balkana, on je počeo da organizuje i obučava ljude koji bi u pozadini Narodnooslobodilačke vojske obavljali obaveštajne dužnosti, izveštavali odatle radio'telegrafskim' putem centar u Reich-u i, po potrebi, vršili i druge zadatke koji bi se od njih tražili. To je bio rad na stvaranju pozadinske mreže koji je u Beogradu otpočeo s osnivanjem posebnog centra za vrbovanje i obuku agenata, FAT-a 128-R.

U službu toga aparata upregnut je i Zoran Vuković. On je privodio FAT-u mlade ljude iz Ljotićevog pokreta, koji su ga mahom svi poznavali i kod kojih je, i pored svoga ličnog razilaska sa Ljotićem, još uživao znatan autoritet.

Dragiša Stanisavljević je na tom poslu sarađivo sa Vukovićem, kao njegov najvažniji pomagač. On je, februara 1944 godine, Ljubicu Mandić povezao sa nemačkom obavestajnom službom.

Vuković je u to vreme imao u Beogradu svoju kancelariju. U njoj su izvršene i sve formalnosti oko Ljubičinog davanja obaveze za njene buduće zadatke. Tu je ona odmah upoznata i sa nekim Nemcem, čije pravo ime nikada nije saznala, a koji joj se predstavljao kao »Drago«. Tu je primila i prvih 10.000 dinara, potpisala na njih priznanicu i predala dve svoje fotografije. Društvo, uticaj prijatelja, želja za avanturom i za lakim sticanjem novca, a i fašistički fanatizam kojim je bila još iz đачke klupe prilično zadojena, — to su bili razlozi što je vrbovanje odmah prihvatila.

Počinjе obuka

Zatim je sve išlo glatko i teklo samo od sebe. Preko odeljenja za stanove pri nemačkoj mesnoj komandanturi dobila je namešten stan, a u isto vreme se prijavila i za polaganje prijemnih ispita na univerzitetu. Već nekoliko dana kasnije dobila je i legitimaciju kojom se potvrđivalo da je nameštena u »Organizaciji Todt«, džinovskoj tehničkoj pomoćnoj formaciji ratne mašine Trećeg Reich-a. Legitimacije te organizacije, koja sama po sebi nije imala obavestajnih zadataka, često su služile za kamufliranje agenata nemačke obavestajne službe, koja je u njoj bila čvrsto usidrena, upotrebljavajući je i kao kamuflažu za svoje ciljeve. Naporedno je počelo teći i snabdevanje, koje joj je donosio kući »Drago«. Tu je bilo namirnica, cigareta, a zatim i bonova za haljine, rublje i druge potrebe.

Ubrzo su i za Ljubicu nastali dani ozbiljnog rada. Počela je obuka kojom je imala da bude priučena za zadatke koje joj je namenila nemačka obavestajna služba.

U okviru pripremanja pozadinske mreže vrlo je važno bilo da se agenti osposobe za rukovanje radio-stanicama, svo-

jim budućim glavnim pomoćnim sredstvom. Bečki centar Abwehr-ove radiotelegrafske službe za evropski Jugoistok imao je u Beogradu svoj potcentar, u kojem su obučavani u radiotelegrafiji agenti raznih Abwehr-ovih jedinica i ustanova na teritoriji Srbije. Povezana sa Bečom i snabdevana odatle nastavnim osobljem i materijalom, beogradska ekspozitura Abwehr-ove radio-službe je ustrojila u Beogradu nekoliko radio-škola. Jedna od njih se nalazila u samom središtu grada, u Knez Mihailovcju ulici. Tu su, sredinom februara 1944 godine, otpočela za Ljubicu predavanja iz osnovnih znanja o radiotelegrafiji.

Dotle je ona već bila stekla prve pojmove o konspirativnosti koja je pratila njen novi posao: Znala je da se ne sme predstavljati pod svojim imenom, da ne srne odavati svoj identitet. Dobila je i pseudonim. Svom nastavniku, kada je prvi put došla u školu u kojoj je trebalo da uđe u tajne radiotelegrafije, predstavila se imenom »Mila«. Taj je pseudonim zadržala i dalje.

To je bila čudna škola, u kojoj je svaki učenik radio zasebno, tako da se učenici nisu mogli ni vidati ni sretati. Nastavnici su bili Nemci, od kojih je jedva poneki natucao neku srpsku reč. Radilo se po jedan ili po dva časa dnevno. Učenici su postepeno savlađivali Morzeovu azbuku, a zatim njeno otkucavanje na tasteru za vežbu.

Do aprila je Ljubica naučila azbuku, sastavljenu od crta i tačaka. Umela je da otkucava slova, umela je da prima otkucane signale na slušalicu i da ih reprodukuje na hartiji. Ponekad bi se u školi pojavio kakav posetilac, redovno u civilu, koji bi posmatrao nastavu i raspitivao se za njeno napredovanje. Ko su bili ti ljudi, ko su bili pretpostavljeni za koje je radila — sve to Ljubica nije znala. Poznavala je jedino »Dragog« i nastavnika iz radiotelegrafske škole, a takođe i nekog sredovečnog punog čoveka, koga su oslovljavali »majorem«. Ovaj je, po svim izgledima, bio rukovodilac grupe koja se u radio-školi spremala. To je lice zaista bilo major, Nemac iz Banata Josef Erti, jedan od prvih organizatora pozadinske mreže u Beogradu i oficir Abwehr-ovog sektora II.

Posle izvesnog vremena Erti je bio smenjen. Sa njim je, iz Ljubičinog vidokruga, nestao i »Drago«. Glavni instruktor, sa kojim je otada Ljubica održavala vezu, bio je An-

Ljubica Mandić, mlada Vrščanka koja je u Beogradu i Austriji prošla kroz diverzantsku obuku, bila je padobranom spuštена, pred kraj rata, u oslobođeni Banat sa špijunskim zadacima

dreas Mueller, čovek koji je uzeo na sebe brigu o Ljubičinoj obuci, o njenom snabdevanju, njenom uvođenju u dužnosti koje su je čekale. Ovaj Volksdeutscher iz Rume koji je bio u službi Abwehr-a upotrebljavao je ime »Milan«. Bio je srednjih godina, oženjen i imao decu.

Znanje se upotpunjava

U isto vreme sa pojavom Mueller-a, Ljubicu je počeo da poučava još jedan Abwehr-ov funkcioner, koji se služio imenom Georg Krause. Ovaj je, pogotovu posle nestanka majora Ertl-a, istupao kao glavni pretpostavljeni čitave grupe kojoj je Ljubica pripadala i čije je pojedine pripadnike postepeno počela da upoznaje, mada im gotovo nikada ne bi saznala ni imena, niti kakve bliže podatke. To je bio, vrlo verovatno, poručnik Kraemer, nekadašnji Ertl-ov potčinjeni u sastavu odeljenja II beogradskog Abwehr-ovog nadleštva. »Krause« je, svakako, sve do kraja vodio grupu. Ljubica nikada nije saznala da je, ustvari, ta grupa predstavljala deo aparata FAT-a 128-R, kao što nije ni saznala da je šef toga FAT-a bio poručnik Toplak, za koga je Zoran Vuković i prikupljao agente.

Postepeno je mlada agentkinja napredovala. Stigla je do brzine od 45 slova u minutu, do 60 i, najzad, do 70 i 80. Naporedno je počela da posećuje i drugi tečaj, početkom leta. Ovaj nije bio u radio-školi u Knez-Mihailovoj ulici, već u dunavskom kraju, u nekoj kući u Dušanovoj ulici. Tu ju je instruktor obučavao opštim obaveštajnim znanjima.

Kurs je započet jednim otkrićem koje je za Ljubicu bila novost. Prvi put joj je tada objašnjeno zašto upravo uči radiotelegrafiju. Rečeno joj je da će imati zadatak da ostane u Srbiji kada se Wehrmacht bude odatle povukao, da će dobiti radio-stanicu i da će imati pomoću nje da izveštava o vojnoj situaciji, o pokretima vojske i raznim drugim vojnim stvarima.

Dok je radiotelegrafski kurs nastavljen svakodnevnom obukom, dotle je kurs u Dušanovoj ulici održavan svaki drugi dan. I tu je bio neizbežni Mueller, kome je Ljubica u međuvremenu, u samoj školi, jedno veče bila postala ljubavnicom. Bio je to fizički odnos bez nekih dubljih oseća-

nja. Ljubica se nije mogla oteti utisku da ju je Mueller napravio svojom prijateljicom zato da bi je bolje kontrolisao. Doista je, što je više ulazila u obuku, kontrola nad njom i njenim kretanjem bila sve pažljivija.

Ona je dobijala tekstove iz kojih je imala da uči karakteristike raznih vrsta aerodroma, raznih tipova britanskih, američkih i sovjetskih aviona i tenkova. Učila je o formacijama koje su upotrebljavane u vazduhoplovstvima čije je avione proučavala. Učila je da prepoznae činove i oznake na uniformama vojsaka protivhitlerovske koalicije, taktičke oznake, toteme, boje koje su imale kakvo taktičko ili slično značenje, brojeve i način obeležavanja jedinica protivničkih vojsaka, njihove formacije itd. Ukratko, bila je brižljivo pripremana, kao da je prošla kroz vojne škole, da stručno prepoznae sve što je bilo važno za nemačku obaveštajnu službu. Skretana jcj je i pažnja na pojedinosti, koje treba naročito da uočava, na brojeve automobila koji su upotrebljavani u raznim vojskama, na značke i sve vrste raznih obeležavanja uobičajenih na uniformama, vozilima, oruđima i ostalim objektima. Učila je prema slikama i modelima, iz predavanja i tabaka.

Roditeljima u Vršcu je javila da se zaposlila negde u Beogradu, u nekom preduzeću. Od univerziteta nije bilo ništa. Sa svojim starim poznanicima se retko viđala. Gotovo sve vreme, ako nije bila zauzeta predavanjima ili učenjem, provodila je sa ljudima FAT-a, pre svega sa Mueller-om. Primećivala je kako se na raznim mestima školuju, slično kao i ona, razni agenti i manje agentske grupe. Upoznavala se i sa njima, tu i tamo, i postepeno se potpuno uživala u ulogu obaveštajnog agenta.

Škola u Neuberg-u

Tako je prošlo leto. Početkom septembra je, sa grupom pripadnika FAT-a, Ljubica iznenada morala da krene u Pančevo. Odatle je smela da svojim roditeljima napiše pismo, kojim je javljala da odlazi i da će se vratiti »kad to me dođe vreme«. Pismo je cenzurisao »Krause« i poslao ga preko nekog vojnika u Vršac.

Nekoliko dana kasnije Ljubica je napustila svoju zemlju. Sa grupom nemačkih obaveštajaca krenula je u Beč.

Sa njom je putovalo još nekoliko kursista. Put je bio spor i dug. Na mnogim mestima je pruga bila razorena. Gradovi kraj kojih su prolazili mahom su nosili teške tragove bombardovanja. I sam njihov dolazak u Beč dočekao je fijuk bombi i tresak detonacija.

Ni u Beču se grupa nije zadržala. Ubrzo je krenula u Graz, a posle kratkoga vremena odatle za Neuberg u austrijskoj Štajerskoj, kraj Muerzzuschlag-a.

Malo mestance, svakako vrlo prijatno u mirno doba, bilo je, kao i sva mesta koje su bombe dotle poštedele, prepunjenic izbeglicama iz gradova. Tu je, kraj same rečice Muerz, stajao hotel »Post«, u mirno doba verovatno pun turista. Sada, u jesen 1944 godine, zauzela ga je najvećim delom ekipa FAT-a 128-R, sastavljena od rukovodilaca, instruktora i agenata. Onamo nisu stizali novi kursisti, već je jedino dovršena obuka onih koji su učenje bili počeli na tečajevima u Beogradu.

Sa raznim instruktorima je tu i Ljubica usavršila svoja znanja. Radila je sa fotografijama i modelima aviona, vežbala na aparatima primanje na sluh i davanje tekstova, i prvi put dobila i radio-stanicu. Isto tako je tu stekla i znanje iz radiotehnike, tako da je umela sama da izvrši zamenu delova radio-stanice, da gradi antenu, da vrši sitnije opravke na njoj, da se snađe kada bude ostavljena sama sebi, sa svojom radio-stanicom i sa zadatkom da za račan Trećeg Reich-a špijunira svoju zemlju i njene saveznike.

Tu su Ljubicu Mandić naučili još i raznim sitnim zanimanjima koja su joj mogla dobrodoći prilikom prikupljanja podataka. Tako su je naučili da igra karte i objasnili joj da to svoje znanje upotrebi za igranje sa vojnicima i oficirima vojsaka koje bi špijunirala. Ako bi igrala sa vojnicima, trebalo je da izgubi kako bi se što više kupili oko nje. Ako igra sa oficirima, treba da dobija kako bi ih za sebe zainteresovala. Naučili su je kamufliranju skrovišta, zakopavanju radioaparata i sprema, i svim ostalim veštinama koje bi joj mogle biti od koristi. Upotpunila je svoje znanje iz šifriranja, uvežbavajući ga stalnim ponavljanjem.

Isto kao i ona radili su i drugi kursisti. Bilo je tu Italijana, Grka, Jugoslovena, Rumuna, Rusa, jedna Francuskinja, jedan Bugarin. Svi su se oni spremali za iste zadatke. I naposljetku je došao dan kada je Ljubica imala da krene u izvršenje svoje misije.

Polazak u misiju

Bilo je to 22 novembra 1944 godine kada su joj njeni instruktori objasnili da će biti avionom i padobranom prebačena svojoj kući, u Banat. Tu je imala odmah da instalira svoju stanicu i da, iz pozadine Crvene armije i NOV, šalje svoje špijunske izveštaje kroz etar u Beč.

Najpre su je doveli u Beč, gde se pojavio opet »Krause«, koji je povremeno bio dolazio i u Neuberg. On ju je podvrgao još jedared kratkom ispitu iz celog obaveštajnog gradiva. Još jedared joj je održao predavanje o značaju njenoga zadatka, težeći da potstakne njen fanatizam i njenu odlučnost.

Iz Beča je Ljubica prebačena u Wiener Neustadt, gde je sa svojim pratiocima otsela na aerodromu. Jadno je izgledao taj aerodrom razoren bombardovanjima. Avioni na njemu su bili mahom uništeni. U jednoj šumici u blizini aerodroma bilo je nekoliko skrivenih mašina. Jednom od njih krenula je sa svojim pratiocima u Budimpeštu. Istoga dana se ponovo vratila u Beč. U tim danima, dok su očekivane povoljne meteorološke vesti, Ljubica je dobila još i kratku obuku u iskakanju iz aviona i u gađanju pištoljem. Najzad je, prvih dana decembra, došao dan kada je uveče bila spremna za otsudni let.

Bila je noć kada su je obukli. Dobila je padobransko odelo. Na leđa joj je pričvršćen padobran, a na grudi radio-stanica sa tri antene, pet velikih baterija, pet malih, sa materijalom za instalaciju antene i alatom. Razne male i velike rezervne baterije, barometar i još neke stvari bili su, zajedno sa njenim ličnim predmetima, stavljeni u posebnu kesu, spojenu sa malim padobranom. Ovaj je padobran bio tankim konopcem vezan za nju, da bi ga posle pada mogla privući. Dobila je posebne čizme, a u jednu od njih bio je zadenut specijalni nož, dok je u nedrima nosila pištolj. U posebni pojas smešten je novac: 500.000 dinara 200.000 leja, 1.000 penga, kao i veća količina rubalja. U kesi oko vrata nosila je 20 zlatnika. Ispod odela su joj zavojem bili čvrsto bandažirani zglobovi iznad šaka, na nogama, a i stopala od prsta do pete, kako bi se sprečila iščašenja prilikom pada. Sanitetskog materijala nije imala pri sebi. Zato je dobila naročitu torbicu za hranu, u kojoj se nalazilo bi-

skvita, flaša konjaka, groždani šećer, mesna konzerva i čokolada. Sem toga je dobila i kompas, radi orijentacije, i časovnik sa fosfornim brojevima.

I tako natovarena popela se u avion koji je stajao na zamračenom aerodromu. Sa njom su se popele još neke prilike, natovarene slično kao i ona. Koliko je u noći mogla razaznati, to su sve bili neki nepoznati ljudi, koje nije dotada sretala ni viđala. Andreas Mueller je bio poslednji koji joj je još stegao ruku pre nego što se uspela u avionski trup. Sa njim je bila provela, na samom aerodromu, proteklu noć. A u avionu ju je dočekaao neki krupni i snažni čovek koji joj je pokazao mesto gde će sedeti. Motori su proradili, avion se digao i pošao na svoju misiju u noć.

Za prvom — druga

U centru Neuberg čekali su vesti o Ljubici Mandić. Ali prijemna radio-stanica koja je imala da uhvati u etru njene signale nije stajala tamo. Trebalo je da njeni izveštaji budu prihvaćeni u Beču, u glavnom centru za jugoistočnu i južnu Evropu. Tu su postojale velike instalacije, predajne i prijemne stanice, koje su opštile sa mnogobrojnim centrima i agentima raspoređenim po Balkanu, u gornjoj Italiji, pa i dalje, u oblasti Sredozemlja. Tu su bile škole za radiotelegrafiste, stručni instruktori koji su upućivani svugde gde je na teritoriji delatnosti bečkog radio-centra bilo potrebno da se organizuje kurs za obuku agenata, da se instaliraju nove stanice, da se one uigraju, da se otklone kvarovi i smetnje u radio-mreži koja je služila nemačkoj špijunaži. Bečka stanica je uzalud čekala da joj se iz Vršca javi novi agent, od čije se delatnosti mnogo očekivalo.

Ipak su posle izvesnog vremena stigle vesti. Ali ne neposredno od Ljubice, već preko nekog drugog agenta. Bilo je tu nešto informacija, ali najvažnije što je Ljubica javljala bilo je da nema svoju radio-stanicu. Dok je, one decembarske noći, padala kroz vazduh prema zemlji, na samoj granici između jugoslovenskog i rumunskog Banata, stanica joj se otkinula i sama poletela kroz prostor.

U Neuberg-u je ova vest izazvala razmatranje o načinu na koji bi se Ljubici mogla doturiti druga stanica iza

fronta, koji se dotle već bio pomerio u Srem. Andreas Mueller, čovek koji je intimno poznao Ljubičin život, našao je izlaza. On je znao da je negde, u nekoj fabrici municije na severu Nemačke, zapošljena neka Ljubičina rođaka. Staviše, bio joj je jednom prilikom, po Ljubičinom nalogu, poslao i neki novac iz Neuberg-a, još negde u novembru 1944 godine. I tako je odlučeno da se za uspostavljanje veze sa Ljubicom upotrebi ova druga devojka iz Banata.

Svega je 15 godina imala Radmila Miljkov kada je, novembra 1941 godine, krenula na rad u Nemačku. Bila je tada u zanatskoj školi u Petrovgradu, današnjem Zrenjaninu. Od nekih svojih poznanica i drugarica, koje su već pre nje bile pošle na rad u Reich, dobijala je pisma u kojima se javljalo da je piata dobra, a život prijatan. Bilo je to u vreme kada se na Nemačku još nije bio sručio talas bombardovanja, kada je Hitler-ov Reich još plivao u oduševljenju zbog lakih pobeda kojima su bile ispunjene prve dve ratne godine, i kada ceo život u njemu još nije bio onako podređen zakonima rata kao što je bio stegnut njima od Staljingradske bitke.

Radmila je bila siroče bez roditelja, siromašna, i živela je kod nekog svog teče, sitnog službenika koji je jedva i sebe i svoje mogao da izdržava. Tako se i ona odlučila da sa još jednom prijateljicom pođe u zemlju odakle su joj stizale tako primamljive vesti.

Najpre je provela dve godine u nekoj fabrici hleba, gde je radilo još nekoliko njenih zemljakinja. U proleće 1944 godine prebacila se na rad u fabriku municije u mestu Klitz-u, udaljenom nešto preko stotinak kilometara od Berlina. I tu je imala svojih poznanika i zemljakinja. Obavljala je svoj posao, upoznava se i zanimala sa mladim radnicama i radnicima koji su iz čitave okupirane Evrope domamljivani ili silom dovođeni da poslužuju industrisku mašinu koja je snabdevala Hitler-ove armije.

Jednog dana ju je iznenadilo pismo nekog Andreas-a Mueller-a, iz Neuberg-a, koji joj je javljao da poznaje njenu rođaku Ljubicu Mandić i da bi hteo da joj pošalje 300 maraka koje mu je Ljubica za nju dala. Obradovana većću, Radmila je odgovorila da joj novac može poslati na njenu adresu. Zasta je 300 maraka ubrzo stiglo, a sa njima i drugo pismo toga Mueller-a. U njemu ju je obavestio kako ga je Ljubica zamo-

lila da nađe za nju neko bolje zapošljenje. Posle toga je ta korespondencija bila prestala. Na Radmilino pismo, kojim se zahvalila za novac i pažnju, nije stigao nikakav odgovor.

Tri meseca kasnije dobila je Radmila posetu. Bila su to dva čoveka. Jedan od njih je bio stariji čovek, koji je govorio samo nemački, a drugi neki mladić koji je vrlo lepo vladao i srpskohrvatskim. Posle upoznavanja zapitali su Radmilu bi li želela da se vrati kući, u Banat. Radmila im je odgovorila da četiri godine nije videla svoje i da bi rado otišla da ih poseti. Nato je dobila odgovor da će joj se to omogućiti, ali da će put biti malo opasan i da će morati da leti avionom, a zatim da se iz njega spusti padobranom. Tom prilikom bi mogla odneti Ljubici neke stvari koje treba da joj se pošalju.

Radmili se predlog dopao. Bila joj je čak i vrlo privlačna pomisao da leti, da skače padobranom. Odmah je pristala. Kada su joj njeni sabesednici rekli da ima dva dana za razmišljanje pre nego što se odluči, ona im je spremno izjavila da nema šta da se misli i da želi odmah da krene. I isto popodne su pošli. Radmila nije ni znala kuda ide. Samo joj je objašnjeno da je to neko lepa mesto, da tamo ima planina, da će hrana biti dobra i da će se zadržati u njemu svega desetak dana, a posle će odleteti kući.

Radio-stanica za »Milu«

U Neuberg je Radmila stigla u pratnji mlađeg od dvojice svojih prijatelja. To je bio Pavle Stemmell, instruktor za radiotelegrafiju Abwehr-ovog radio-centra u Beču, inače Volksdeutscher iz Jugoslavije. On je bio jedan od nastavnika i na kursu u Neuberg-u.

Ubrzo se Radmila snašla u svom novom društvu. To su sve bili neki ljudi kojima nije saznala imena, već su se rnedusobom nazivali nadimcima. Nekakav starešina u hotelu »Post« je bio čovek koga su zvali »doktorom«, a koji je za sebe upotrebljavao ponekad i prezime »d-r Haland« ili »d-r Mueller«. On joj je odmah prvog dana objasnio zadatak koji je čeka.

Ljubica ima neku radio-stanicu, rekao je »doktor«, pomoću koje javlja vrlo važne vesti. Ali ta stanica nije potpuno ispravna i zato joj treba poslati drugu. Zbog toga su i oda-

brali Radmilu, da njenom pomoću doture Ljubici tu drugu stanicu, pošto joj ona kao sestra od tetke može doneti stvari a da to nikome ne padne u oči. Naravno, Radmila treba da se javi policiji čim stigne i da kaže da je pobjegla iz Nemačke, jer je tamo strašno zbog stalnog bombardovanja i zbeg silne oskudice. Sve to nije bezopasno, tako je »doktor« objašnjavao Radmili, ali zato će joj on dati mnogo novaca, tako da će duže vreme moći bezbrižno da živi.

Radmila je pristala na sve. Štaviše, ona je i sa svoje strane predlagala gde da je spuste iz aviona. Dobila je i nadimak, kao i svi ostali koji su se nalazili u »doktorovoj« grupi u hotelu »Post«. Sama je tražila da joj nadimak bude »Mila«, ali je »doktor« to odbio, ne rekavši joj da taj nadimak već ima Ljubica. I tako su Radmilu nazvali »Marijanom«.

U Neuberg-u je Radmila Miljkov provela oko mesec dana. Iz razgovora sa mladim ljudima koji su bili pripadnici »doktorove« grupe saznala je da je pre nje tu bila neka »Mila« koja je bila prijateljica Andreas-a Mueller-a i koja je bila vrlo omiljena među agentima. Nije potrajalo dugo, pa je Radmila saznala da je ta »Mila«, ustvari, Ljubica, koja je u Neuberg-u izučila radiotelegrafiju. Njoj nisu davali nikakvu radiotelegrafsku obuku. Spremali su je jedino za iskakanje padobranom iz aviona.

Nastavnik je Radmili bio poznat pod imenom »Seppl«, kako se u alpskim krajevima skraćuje ime Joseph. Ustvari je to' bio Joseph Kristen, Austrijanac, koji je u Neuberg-u obučavao kursiste u rukovanju oružjem i gađanju iz pištolja, veštini džiju-džicu i u skakanju padobranom. On je uzeo i Radmilu u svoju školu.

Obuka je počela skakanjem sa stolice. »Seppl« joj je obukao padobransko odelo i stavio joj na leđa padobran. Vežba se sastojala u tome da nauči da pri doskoku dodirne pod najpre jednom, a zatim drugom nogom, i da u isto vreme otkopča dva dugmeta padobrana na kukovima, a odmah zatim i dva gornja dugmeta. Vežbala je, takođe, skaćući sa zatvorenim očima i dignutim rukama, što je trebalo da je priuči skoku u noći.

U isto vreme je Seppl poučavao Radmilu i postupku posle skoka. Učio je da pri doskoku na zemlju najpre mirno posmatra okolinu — pošto se odmah oslobodi padobrana — i osluškuje ne nalazi li se ko u blizini. Ako sve bude u redu,

treba da zakopa padobran u zemlju, najmanje 60 santimetara duboko, a po mogućnosti na terenu gde ima trave. Nožem prvo treba da iseče pravougani busen, ašovčićem da kopa, a zemlju da baca na šatorsko krilo, koje će takođe poneti. U jamu treba da složi padobran, a zatim da ga pokrije zemljom i, najzad, da vrati i busen na svoje mesto-, tako da ukloni sve tragove. Radio-stanicu treba da zakopa u svanuće, uvivši je prethodno u šatorsko krilo. Vežbala je i to zakopavanje i nalaženje mesta gde je zakopavala predmete, a sa kojih je bio uklonjen svaki trag kopanja.

Instrukcije i poruke

Posle nekoliko dana pojavio se u Neuberg-u »Krause«, čovek koji je još u Beogradu dirigovao nastavom kursista FAT-a 128-R. On je Radmili ponovio suštinu njenog zadatka. Sa njom je tačno uvežbao legendu koju je imala da ispriča po dolasku u zemlju.

Trebalo je da ispriča kako je iz fabrike municije u Klitz-u bila premeštena u Beč i kako je tu radila kod »Stinnes-Konzerna«, na isporukama uglja. Klonila bi se da govori o radu u fabrici municije, već bi prikazivala kako je stalno radila u fabričkim kuhinjama, pa tako- i u Klitz-u. Posle nekog bombardovanja Beča trebalo je da, tobože, radi na raščišćavanju ulica. Tada je zajedno sa svojim verenikom, Italijancrn Mariom, iskoristila priliku da pobegne iz Beča i krene svojoj kući.

Legenda se nastavlja opisom puta. Radmili je najtačnije objašnjeno, uz pomoć karte, kuda je išla železnicom, kuda autobusom, a kuda peške. Vozne karte i hranu je, po legendi, usput nabavljao njen verenik.

Ličnost verenika bi opisala prema nekome mladom Italijanu sa kojim se Radmila upoznala u Klitz-u. Prolazak kroz front trebalo je prikazati kao da ga je takođe organizovao verenik Mario, uz pomoć jednog svog prijatelja Italijana, koji je služio u nemačkoj vojsci. Najzad se toga verenika imala da »oslobodi« tako što bi prikazala kako su njih dvoje stigli do Zemuna, gde ju je on ostavio i prešao u Beograd da nađe neke prijatelje. A pošto se on nije vraćao, ona je ostavila Ze-

mun i otišla svojim, čekajući da joj se on javi. 'Ako bi se policija bliže interesovala za verenikovu ličnost, trebalo je da pokaže fotografije Italijana iz Klitz-a, koje je imala pri sebi, i da zamoli policiju da joj pomogne u traganju za njim.

Specijalno su Radmilu poučili kako' treba da se drži pred organima vlasti ako bi posumnjali u nju i počeli da je ispituju. Ne treba da se uzrujava ako bi islednik vikao — to mu je posao. Trebalo je da bude potpuno mirna, pošto je isključeno da je neko provali.

U prvim danima marta poslala je Radmila jednom grupom obučених padobranaca iz Neuberg-a. Prvo su stigli u Wiener Neustadt, na aerodrom, i odmah počeli da se spremaju za put. Trebalo je iste noći oko 2 časa da polete. Na aerodromu se pojavio i »Krause«. Međutim do leta nije došlo zbog nepovoljnih atmosferskih prilika. Put je bio odložen. Pet dana je grupa čekala u Wiener Neustadt-u, dok nije najzad vreme bilo pogodno.

»Krause« je na oproštaju još naložio Radmili da Ljubici javi neka zatraži ako joj ma šta treba i neka naznači gde joj zahtevane stvari ili novac treba baciti. Ako Ljubicu ne bi našla, neka aparat dobro sakrije i preda ga nekome koga bi »Krause« poslao. Ako hoće da se vrati u Nemačku, onda može da se opet probije kroz front i da prvom nemačkom vojniku na koga naiđe javi da je nemački »V-Mann« i da je treba privesti prvom Ic oficiru.

Skok i njegov rezultat

Pri polasku aviona seli su padobranци, међа njima i Radmila, obrnutim redom od onoga kojim je trebalo da iskaču: prvo dva Mađara, zatim Radmila, onda tri Rumuna i, naposljetku, neki »Dušan«, koji je imao da bude spušten kraj Beograda. Pri iskakanju trebalo je prvi da skoči Dušan, zatim Rumuni, posle njih Radmila i na kraju Mađari, — svaki na određeno mesto.

Avion je krenuo sa aerodroma u Wiener Neustadt-u nešto pre 19 časova uveče. Bio je mrak. Izbacivanje iz aviona je počelo oko 20 časova i 30 minuta. Kada je došao red na Radmilu, jedan od pratilaca gurnuo ju je kroz otvor na avionu.

Prvo je u slobodnome padu letela naglavce kroz noć, a zatim se padobran otvorio i ubrzo se Radmila našla na zemlji. U padu je bila izgubila jednu cipelu, a otkinula joj se i torba sa stvarima. U blizini mesta doskoka nalazio se neki aerodrom, sa koga su beli mlazevi reflektora počeli da kruže nebom i okolinom. Radmila se pritajila na zemlji. Zaboravila je na sve one instrukcije o zakopavanju padobrana. Privukla ga je, uvila se u njega i — zaspala.

Probudila se kada je već bilo svanulo. Našla se na jednoj njivi. Na pedesetak metara od nje ležala je izgubljena torba. Zakopala je padobran, a u neki žbun je bacila lopatu i nož. Torbu, u koju je strpala svoje padobransko odelo i preostalu cipelu, gurnula je u neki stog kukuruzovine. Upakovani radio-aparat je panela. I tako je pošla bosa prema Zrenjaninu.

Kada je došla svojim, izazvala je pričom o svojim doživljajima grdno uzbuđenje. Odlučeno je da ona ne izvrši zadatak, nego da zadrži deo novca i da radio'-stanicu preda komandi mesta, sa pričom kako je ona namenjena nekoj ženi za koju se govorilo da je špijunka.

Prilike na koje je Radmila naišla bile su sasvim drukčije nego što su ih njoj prikazivali njeni nastavnici u Neuberg-u. Nije bilo nikakvih izgleda da će moći svoj zadatak sprovesti onako kako je planirano. Umesto svoje brižljivo pripremljene legende, i pored svih instrukcija koje su joj date kako treba da se drži pred islednicima, ona je sa svima po-jedinostima ispričala celu svoju avanturu. Pokušala je, prvo, da prećuti ime Ljubice, i da prebaci stvar na tu izmišljenu ženu koju su njeni srodnici bili odabrali da pretstavlja agenta kome je namenjena radio-stanica. Međutim ubrzo je uvidela da su jedno priče i uputstva u Neuberg-u, a drugo zbilja pred vlastima u Zrenjaninu. Priznala je kome je stanica doista bila namenjena.

I tako je Ljubica Mandić, brižljivo obučeni i pripremljeni agent Abwehr-ove pozadinske mreže, završila misiju koja joj je bila poverena pre nego što je stigla bilo što da uradi.

RATOBORNI PROFESOR

U leto 1939 godine pojavila se u Satmar-u, području severozapadne Rumunije u kojem se nalaze mnogobrojna volks-deutscher-ska naselja, naučna ekspedicija pod voćtvom etnografa d-ra Herbert-a Kniesche-a. Bila je sastavljena od desetak studenata iz starog nemačkog univerzitetskog grada Marburg-a na Lahn-u i oko dvadeset pet studenata iz Stuttgart-a.

Kniesche-u je ovo bilo već drugo leto kako provodi među nemačkim naseljenicima brdovitog potkarpatskog satmarskog područja. Prehodne godine bio je tamo sa d-rom Wilhelm-om Fuchslocher-om, jednim od rukovodilaca akademske ustanove u Stuttgart-u, namenjene gajenju kulturnih veza sa nemačkim nacionalnim grupama u svetu. Tada je proučavao najvažnija nemačka naselja u Satmar-u. Preko zime, prodavajući svojim studentima u Marburg-u, gde je bio univerzitetski docent, zagrejao ih je za letovanje među ovim brdskim seljacima koji su, odvojeni od svog matičnog naroda, sačuvali u svojim ekonomskim, socijalnim i kulturnim obeležjima mnoge osobenosti. Grupa studenata iz Stuttgart-a bila se priključila grupi iz Marburg-a, takođe zainteresovana za ova proučavanja, a želeći u isto vreme da tim putem otsluži i svoju obaveznu radnu službu na selu, propisanu za nemačku omladinu.

Mladost posvećena nauci

Herbert-u Kniesche-u, vodi ove ekspedicije, nije bio naučni izlet u Satmar prvi dodir sa inostranstvom. On se već kao student, u prvim godinama posle Prvog svetskog rata,

živo interesovao narodnosnim pitanjima. Studirao je na univerzitetima u Berlinu, Jeni i Graz-u. Na ovom posljednjem, austrijskom univerzitetu, stekao je i doktorat iz političkih nauka.

Već 1925 godine je, kao student u Graz-u, četvoroneačelnim putovanjem prošao sa grupom svojih drugova balkanske zemlje. To je putovanje bilo organizovano u cilju proučavanja stranih naroda, a pod rukovodstvom jednog profesora bečkog univerziteta, ono je dovelo mladog studenta u dodir sa mnogim ličnostima javnoga života posećenih zemalja, a stekao je određenu sliku o problemima koji su bili specifični za njihove narode.

Kniesche se bavio specijalno ekonomskim, kulturnim i narodnosnim problemima Austrije. Podunavlja i jugoistočne Evrope. Iz te naučne oblasti je objavljivao članke u listovima koji su izlazili u Graz-u i Beču. Odao se, završivši studije, novinarstvu u Graz-u i Beču i najzad je postao privrednim urednikom uglednog bečkog dnevnog lista »Wiener Neueste Nachrichten«. Svoja odsustva je mahom provodio u zemljama za koje se interesovao. Tako je 1927 godine četiri nedelje boravio u Dalmaciji, gde su mu preporuke profesora slavistike u Graz-u, dr. Josefa Matl-a (budućeg istaknutog pripadnika Abwehr-a u Drugom svetskom ratu), otvorila vrata raznih vodećih ličnosti kulturnog i ekonomskog života. Godine 1928 je opet bio u Jugoslaviji, kao novinar, prateći događaje posle ubistva Stjepana Radića i za vreme njegove sahrane. Tada se upoznao, između ostalog, i sa Radićevim naslednikom na čelu Hrvatske seljačke stranke, dr. Vlatkom Mačekom.

Sledeće, 1929 godine, Kniesche je radi studija putovao brodom niz Dunav, zadržavajući se naročito u Bugarskoj. Ovaj period njegovog života bio je praćen intenzivnim publicističkim naučnim radom, koji mu je, 1930 godine, doneo poziv da kao viši asistent stupi na Institut za proučavanje pograničnih i inostranih Nemaca univerziteta u Marburg-u na Lahn-u. Otada se potpuno posvetio socijalnom i privrednom proučavanju volksdeutscher-skih grupa u jugoistočnoj Evropi. Iz njegovog rada proistekla su i veća naučna dela, koja su mu 1937 godine donela docenturu iz političkih i privrednih nauka i etnografije.

Njegovo naučno interesovanje i njegov nastavnički publicistički rad doveli su ga, prirodno, u vezu sa raznim ne-

mačkim ustanovama koje su se bavile Volksdeutscher-ima. Isto tako je i krug njegovih slušalaca bio velikim delom sastavljen od studenata sa evropskog Jugoistoka, pripadnika tamošnjih nemačkih narodnosnih grupa. Između ostalih je neko vreme bio njegov asistent Friedrich Metzger iz Torže, jedan od vrlo aktivnih i politički zainteresovanih mladih intelektualaca iz redova jugoslovenskih Volksdeutscher-a.

Obaveštajna služba se koristi naučnim radom ...

Naučni rad u Satmar-u ležao je na liniji ove njegove dugogodišnje delatnosti. Pothvat je finansirao osek za inostranstvo udruženja studenata. Tehničke visoke škole u Stuttgart-u.

Ni Kniesche ni njegovi studenti nisu imali pojma da su prikupljajući statističke, etnografske, ekonomske i ostale podatke među Volksdeutscher-ima u Satmar-u stupili, ustvari, u vezu sa nemačkom vojnom obaveštajnom službom.

Negde u proleće 1939 godine bio je Kniesche upoznao, na jednom zasedanju Nemačkog instituta za inostranstvo u Stuttgart-u, nekog docenta lajpciškog univerziteta koji je bio napisao vrlo obimnu naučnu studiju o Ciganima. Tek po* završetku delatnosti ekspedicije u Satmar-u, Kniesche je saznao da je ovaj stručnjak za Cigane, ustvari, pripadnik naučnog kadra Amt-a Auslanda/Abwehr i da je ta ista nemačka obaveštajna centrala finansirala i njegov rad u satmarskom području prikarpatških Volksdeutscher-a. Rat je tada već stajao pred vratima. U isto vreme sa zanimljivim otkrićem o pozadini njegovoga naučnoga putovanja, Kniesche-u je naloženo da se prijavi u Beču majoru Dehmel-u, šefu odeljenja II u sastavu bečkog centra Abwehr-a.

Dehmel je Kniesche-a primio vrlo ljubazno. Bio je potpuno informisan o njemu i njegovom radu. I na svoje iznenađenje, Kniesche je saznao da je već predviđeno da sa dvanaestak svojih studenata, soji su sa njim bili u Satmar-u i imali čino ve rezervnih oficira ili bili ot služili svoju vojnu obavezu, stupi kao oficir u Abwehr. Naređenje za mobilizaciju Kniesche-a i njegovih saradnika i njihovo dodeljivanje odeljenju II bečke ustanove Abwehr-a već je bilo potpisano.

Tako je Kniesche saznao da je nemačka vojna obaveštajna služba već duže vreme pratila njegov naučni rad i publicističku delatnost i ocenila da joj to može u slučaju potrebe biti od koristi. Njen poverenik u oteku za inostranstvo udruženja studenata u Stuttgart-u bio je, ustvari, po Abwehr-ovom nalogu, predložio Kniesche-u da organizuje naučnu ekskurziju u priokarpatske krajeve. O tome, međutim, ovome nije govorio, kako bi bila očuvana potpuna naučna objektivnost rezultata delatnosti ekspedicije. Materijal prikupljen za naučne svrhe bio je za Abwehr od nesumnjivoga značaja. Obaveštajna služba je odlučila da putem mobilisanja Kniesche-a i njegovih najvažnijih saradnika obezbedi sebi njegova stručna znanja i njegovu proverenu radnu sposobnost.

Major Dehmel je objasnio Kniesche-u da očekuje od njega da sa svojim saradnicima izradi što tačnije teritorijalne karte narodnosnih odnosa na proučavanom terenu, kao i tačne karte za oba najvažnija drumova koja prolaze kroz satmarsko područje. Uz ove karte je trebalo da ide i detaljan opis nacionalne pripadnosti, političkoga stava i držanja pojedinih elemenata koji su sačinjavali tamošnje stanovništvo, sa karakteristikama pojedinih važnijih lokalnih ličnosti, kao pretsednika opština, sveštenika i učitelja,

Štaviše, kada je Kniesche stupio na novo- radno- mesto, on je tamo zatekao nekoliko svojih bivših studenata. Već pre njegovog dolaska bili su zapošljeni izradom materijala koji je Dehmel od njega tražio.

U ono doba se u krugovima nemačke obaveštajne službe imala u vidu mogućnost da Mađarska, posle nemačkog napada na Poljsku, sa svoje strane preduzme napad protiv Rumunije, sa kojom su njeni odnosi bili veoma zategnuti. Ako bi se to desilo, trebalo je da mađarske jedinice prate nemačke komande za vezu i da ih drže pod kontrolom. Za područje Satar-a bile su sastavljene dve takve komande od pripadnika Kniesche-ove grupe. Koliko su daleko išle pripreme za ovu eventualnost pokazuje činjenica što je Kniesche dobio nalog da sastavi prikladnu proklamaciju stanovništvu. Tu je proklamaciju snimio- u bečkoj radio-stanici na ploče, a neki drugi pripadnik Abwehr-a ponovio je taj tekst na mađarskom jeziku.

D-r Herbert Kniesche, čovek koji je od naučnika postao stručnjakom za diverzije i uspesnim obaveštajcem

a naučnik prelazi na diverziju

Svršivši posao oko obrade satmarskog materijala, Kniesche je određen na drugu dužnost. Očevidno je Abwehr bio dobio podatke da je diplomatija Trećeg Reich-a sprečila mađarsko-rumunski oružani sudar.

Tako je Kniesche, septembra 1939 godine, bio upućen u Slovačku, u Spiš, gde je od slovačkih i sudetskih Nemaca organizovana posebna jedinica za specijalne zadatke. I tu, kao i u Beču, on je našao mnoga lica koja su mu bila poznata iz njegovog ranijeg naučnog rada u oblasti etnografije i proučavanja problema nemačkih narodnosnih grupa u Evropi. Tu se upoznao i sa potporučnikom Verbeek-om, koji mu je prvi put objasnio važnost nemačkih narodnosnih grupa za rad Abwehr-a II. Verbeek je Kniesche-u rekao- da je najvažniji sektor toga rada mobilisanje narodnosnih i drugih manjinskih grupa u državama sa kojima je Nemačka u ratu. Te grupe su imale da služe kao pomagači za olakšavanje nemačkih operacija, a u isto vreme i kao diverzanti, sa zadatkom da potkopavaju moral u napadnutim zemljama.

Mada i sam oficir Abwehr-a — istina, dodeljen u vojnu obaveštajnu službu tek pred sam početak rata —, Kniesche nije imao prilike da se upozna поближе sa ustrojstvom ustanove kojoj je pripadao. On je samo bio u dodiru sa rukovodiocem i funkcionerima odeljenja II Abwehr-ove ustanove u Beču. Nije mu, međutim, bilo poznato ništa o ustrojstvu same te ustanove, o njenim drugim odeljenjima i o pretpostavljenim instancijama. Tek kasnije, u toku dugogodišnjeg rada u Abwehr-u, on je postepeno dolazio do saznanja koja su mu omogućila da se orijentiše u službi koju mu je vojna mašina Trećeg Reich-a bila odredila.

Od dolaska u Spiš se sudbina naučnika i docenta d-ra Herbert-a Kniesche-a konačno potpuno povezala sa diverzantskom organizacijom Abwehr-a II, a naročito sa jedinicom »Brandenburg«, koja je delimično proistekla iz grupa obrazovanih u ovome mestu. Kniesche je prestao da bude naučnik i postao je obaveštajnim oficirom, rukovodiocem diverzanata.

Već sredinom oktobra 1939 godine nalazimo Kniesche-a u Berlinu, u odeljenju II Amt-a Ausland/Abwehr. Tamo je dodeljen kapetanu von Hippel-u, koji je upravo radio na formiranju svoje prve diverzantske jedinice. Kniesche mu je dao

sugestije da za tu svrhu upotrebi i ljudstvo čete sudetskih Nemaca obrazovane u vezi sa radom centra u Spišu. Tako je došlo do uključanja te čete u sastav Hippel-ove jedinice, i sa 1 novembrom 1939 godine je Kniesche postavljen za komandira čete u sastavu »nastavnog i građevinskog bataljona za specijalnu upotrebu 800« u Brandenburg-u.

Jedan od prvih zadataka Kniesche-ovih na novoj dužnosti bio je izrada plana obuke. Plan se <4čao, uglavnom, pešadiskog okvira, ali je naročita pažnja bffl obraćena onim delovima nastave koji su imali da obuče ljudstvo u gerili. Nešto kasnije je tome dodata i obuka u pionirskim predmetima, rukovanju eksplozivima i zapaljivim sredstvima, a odabrano ljudstvo je dobilo i obuku u radiotelegrafiji.

Među prvim praktičkim zadacima u kojima je učestvovao Kniesche vredan je pomena pothvat »Wiking« za zaštitu dunavskog saobraćaja, sredinom 1940 godine. Kniesche je tu pratio rukovodioca pothvata, Meissner-a, kao disciplinski starešina ljudstva »Brandenburg« koji je, pod kamuflažom sportista, uredio svoj logor kod mesta Rusa u Bugarskoj. Taj mu je pothvat doneo pohvalu samoga Canaris-a, šefa Abwehr-a. Njegovo je ljudstvo ostalo prikupljeno i posle povratka iz Rumunije, gde je ono izvesno vreme vršilo obszbeđivanje petrolejskih polja.

Kao komandir 5 čete puka »Brandenburg«, koji je u međuvremenu formiran od ranijeg bataljona, Kniesche je iskustvima i savetima sudelovao u utvrđivanju načela za novu organizaciju, po kojoj je ljudstvo u sastavu puka bilo podeljeno na A-čete i B-čete. Smatrajući da pripadnike njegove čete, koji su u zajedničkom pothvatu bili postali dobro uigranom celinom, ne bi trebalo razdvajati, on je uspeo da mu se odobri da u sastavu svoje čete sadrži i A-elemente, to jest one koji su bili na raspoloženju pojedinim ustanovama i pothvatima Abwehr-a za naročite zadatke, i B-elemente, koji su predstavljali čvrsto organizovanu borbenu jedinicu. Tako je, po Kniesche-ovom predlogu, njegova četa podeljena u A-polučetu i B-polučetu. Sem toga je dobio pravo da odabere kod pešadiskih i pionirskim jedinica Wehrmacht-a u Beču potrebnu popunu ljudstva. Bio se, dotle, već istakao, u tolikoj meri da je u daljoj izgradnji puka »Brandenburg« kao iskusni praktičar imao često priliku da obavlja posebne organizacijske zadatke i da daje svoje mišljenje.

Zadaci na Balkanu, u Rusiji, u Reich-u

Sa svojom 5 četom ostao je Kniesche u sastavu 2 bataljona puka »Brandenburg«, u Baden-u kraj Beča. Novi zadatak, koji ga je doveo ponovo u Bugarsku, bio je u vezi sa pripremanjem napada na Jugoslaviju.

U prvim danima aprila 1941 godine nalazio se sa svojom B-polučetom na velikom vojnom vežbalištu, u mestu Bruck-u na Leith-i, kada je dobio naređenje da sa njom odmah, sopstvenom motorizacijom, krene u Sofiju. Pokret je počeo 4 aprila ujutru, a već 6-og ujutru je bio u Oršavi, da bi 7 aprila stigao u bugarsku prestonicu. Zadatak mu je u pojednostima saopštio rukovodilac Abwehr-ovog centra u Sofiji, potpukovnik Wagner, koji je bio i svojim potčinjenima poznat jedino pod svojim pseudonimom »d-r Delius«. Trebalo je da prodre prema Boru i da brzim zahvatom spreči razaranje rudnika i topioničkih postrojenja.

Prvobitno je postojao plan da se Kniesche-ova jedinica probije neposredno sa bugarske granice prema Boru, bez taktičkog uklapanja u pokret nemačkih divizija koje su bile spremne da prodru u Jugoslaviju. Međutim Kniesche je dodeljen tenkovskoj grupi Kleist, a njen načelnik štaba, pukovnik Zeitzler (kasnije načelnik generalštaba nemačke kopnene vojske), nije se složio sa ovom zamisli. Smatrao je da se ona, zbog očekivanog jugoslovenskog otpora, neće moći sprovesti. Zato je naredio da Kniesche sa svojim ljudstvom krene u sastavu operativnih jedinica,

U Bor je Kniesche stigao sa prednjim izviđačkim elementima nemačkog napredovanja, kada su postrojenja dobrim delom već bila razorena. Tako se, bez njegove krivice, ovaj pothvat završio neuspehom.

Operativni komandanti pokušavali su jedinicu »Brandenburg« da upotrebe za izvesne stražarske i druge dužnosti, što je dovodilo do sukoba. Kniesche je neobično surevnjivo pazio da se njegovo probrano i specijalno obučeno ljudstvo ne uvlači u zadatke koji nisu bili predviđeni planom i obukom za jedinice »Brandenburg«. Težio je, zato, da što pre izdejstvuje nalog da se njegova četa ponovo odvoji od Wehrmacht-ovih jedinica kojima je bila pridružena. Zaista je to u tome i uspeo, i već krajem aprila se sa njom vratio u svoj stalni garnizon.

Naredni Kniusche-ovi zadaci ticali su se opet buduće izgradnje jedinica »Brandenburg«, u čijem mu je sklopu bilo poveravano da formira nove čete.

Sledeći period rata proveo je Kniesche sa svojom jedinicom na frontu u SSSR. Tu je ona obavljala mnogobrojne zadatke, a upotrebljavana je i kao elitna udarna formacija u sastavu pešadiskih jedinica. Jula 1942 godine profesor — ratnik je bio ranjen u borbi i odležao, zatim, u bolnici do septembra. A kada je novembra iste godine dotadašnji puk »Brandenburg« bio pretvoren u diviziju, opet je dobio specijalan zadatak. Ovoga puta je to bio posao koji je vodio računa i o njegovim pedagoškim svojstvima: trebalo je da organizuje školu Abwehr-a u kojoj su imali da se ubuduće obučavaju i diverzanti Abwehr-a II i rukovodni kadrovi nove divizije. Pored toga mu je povereno da vodi i posebni kurs za oficirske pripravnike Abwehr-a II, koji su odatle imali da budu upućeni u ratnu školu.

Nova Abwehr-ova škola počela je rad maja 1943 godine, kada su bile završene sve potrebne pripreme. Na čelo škole došao je kapetan Verbeek, a Kniesche je u njoj bio predavač i starešina osoblja. Škola je bila povezana sa Abwehr-om II. U njoj su obučavani Abwehr-ovi pripadnici svih činova, koje su u tu svrhu predlagale ustanove i jedinice Abwehr-a na terenu. O upućivanju u školu je odlučivalo odeljenje II Amt-a Ausland/Abwehr.

Karakteristično je za Kniesche-ov način rada što je on pre početka nastave obišao Abwehr-ove centre isturene prema Istočnom frontu. Hteo je da se tamo upozna lično i s njihovim iskustvima i s njihovim načinom rada. Isto tako je i kasnije, između kurseva, odlazio na front i tamo ličnim posmatranjem sticao poznavanje onih problema za koje je trebalo njegove kursiste specijalno naoružati znanjem.

Sve do kraja 1943 godine Kniesche-a njegove dužnosti nisu dovodile u Jugoslaviju. Međutim u to vreme je bilo sazrelo pitanje organizovanja specijalnog tečaja za Abwehr-ove pripadnike i saradnike koji su delovali u jugoistočnoj Evropi. Tečaj, koji je bio održan u Pančevu, vodio je lično kapetan Verbeek, a kao starešina osoblja i predavač pojavio se Kniesche.

Kurs je trajao mesec dana, od početka januara do početka februara 1944 godine, i okupio je tridesetak pripadni-

ka raznih Abwehr-ovih ustanova sa teritorije Jugoslavije, iz Bugarske i iz formacija za obezbeđenje Dunava. Pored tema koje su predavane u Abwehr-ovoj školi u Brandenburg, naročita je pažnja poklonjena specijalnim pitanjima na koja su pripadnici Abwehr-a nailazili u svome praktičkom radu u jugoistočnoj Evropi. Te probleme su pred kursistima razrađivali Abwehr-ovi oficiri koji su dotle svojim radom u toj oblasti bili stekli iskustva i poznavanje problematike ovih oblasti.

Tako je Abwehr-ov kapetan d-r Mati, u civilu profesor univerziteta iz Graz-a, koji je specijalno radio u Srbiji, Sandžaku, Crnoj Gori i Albaniji, predavao o psihologiji naroda jugoistočne Evrope. Kapetan Erich Richter, jedan od stručnjaka Abwehr-a II na području Jugoslavije i borbe protiv NOV i POJ, govorio je specijalno o organizovanju i upotrebi jedinica formiranih od kolaboratora u okupiranim područjima. Jedan od pripadnika obaveštajnog centra Abwehr-a u Beču koji se bavio sprovođenjem obezbeđenja Dunava govorio je o problematici dunavske plovidbe, kako o navigaciji tako i o zaštiti od sabotaze. Isto tako se, pored ostalog programa, izvodilo i vežbanje tegljenim jedrilicama.

Po završetku prvoga kursa održan je u Pančevu i drugi. Ovoga puta za niže osoblje koje je trebalo da služi kao popuna za frontne ustanove Abwehr-a II.

U međuvremenu je, zbog bombardovanja u kojem je nastradalo mesto Brandenburg, Abwehr-ova škola prebačena odatle u Kamenz. Kniesche je, uz svoje nastavničke dužnosti, učestvovao i u usavršavanju i reorganizovanju kako same škole tako i nastavnoga programa u okviru obuke u Abwehr-u. Isto tako je obilazio i pojedine nemačke garnizone u potrazi za pogodnim osobljem koje bi se moglo upotrebiti za zadatke Abwehr-a II.

FAT 215 dobija novog šefa

Naposletku, maja 1944 godine, dobio je Kniesche nov raspored, koji ga je ponovo doveo u Jugoslaviju.

Počev od rane jeseni 1943 godine i na Balkanu je počelo preformiranje dotadašnjih teritorijalnih Abwehr-ovih ustanova u ustanove trupnoga tipa, odvojene prema sektoru

rada, a pridružene visokim operativnim komandama u taktičkom pogledu. Abwehr II je, tako, na teritoriji Jugoslavije stavio u dejstvo nekoliko FAT-ova svoga radnog sektora. Jedan od njih, koji je nosio broj **215**, bio je u Podgorici i područje njegove delatnosti obuhvatalo je Crnu Goru i južnu Hercegovinu. Kada je, početkom maja **1944** godine, savezničko vazduhoplovstvo podvrglo Podgoricu teškom bombardovanju, među poginulima je bio i dotadašnji rukovodilac toga FAT-a Abwehr II je odredio d-ra Kniesche-a, koji je kratko vrtio pre toga bio unapređen za kapetana, da uzme na sebe komandu umesto poginulog oficira.

Pre nego što je pošao na novu dužnost, Kniesche, uvek pedantan i savestan, temeljito se upoznao sa materijalom koji je o njegovoj novoj jedinici postojao kod Abwehr-ovih centralnih ustanova u Berlinu. Tu je dobio opštu orijentaciju o dodatašnjem radu FAT-a **215**, koji je na Balkan stigao tek krajem **1943** i početkom **1944** godine, pošto je dotle bio u dejstvu na južnom delu fronta u SSSR. Iz Rusije je FAT bio doveo veću grupu Đurđijanaca, koji su tamo bili zavrbovani i upotrebljavani pri njegovim akcijama. Kasnije mu je bila dodeljena još i grupa Azerbejdžanaca. Nadležni referent centrale skrenuo je Kniesche-u pažnju da razmotri celishodnost njihove upotrebe, to jest da li da ove jedinice ostanu i dalje u sastavu FAT-a, pošto su se pojavile izvesne sumnje u njihovu pouzdanost.

Pre odlaska na nova mesta opredeljenja Kniesche je posetio i Beograd, u kojem se nalazila frontna Abwehr-ova komanda **201**, pridružena Vojnoj grupi F, a pretpostavljena svima Abwehr-ovim frontnim ustanovama sektora II na području te Vojne grupe, koja je obuhvatala Grčku, Albaniju i Jugoslaviju. Isto tako je posetio i Vrnjačku Banju i javio se tamo komandi **2** tenkovske armije, kojoj je FAT **215** bio taktički podređen.

U Štabu u Vrnjačkoj Banji je Kniesche-u predloženo da se rad njegovoga FAT-a ima usredsrediti naročito na povezivanje sa crnogorskim kvislinškim i četničkim jedinicama i na organizovanje što bolje saradnje sa njima, u zajedničkoj akciji protiv NOP-a. Isto tako je trebalo da sarađuje i sa četničkim korpusom u južnoj Hercegovini, na području Trebinje—Bileća. Ustvari je njegov zadatak bio da diriguje aktivnošću ovih kolaboraterskih grupa protiv pokreta na-

rodnog oslobođenja. Kniesche je imao da kontroliše i njihovo političko držanje i da ispita eventualne posledice do kojih bi moglo doći ako bi, usled promena u ratnoj situaciji, došlo i do promena njihovoga stava.

Kada je, najzad, stigao u Podgoricu, Kniesche je imao već sasvim jasnu predstavu i o jedinici čiju je komandu preuzeo, o njenoj problematici i njenom karakteru, i o specifičnostima područja, zadacima koji su ga tamo čekali i teškoćama na koje će naići.

U Cetinju se nalazila glavnina FAT-a. Tamo su bili i oni problematični Durđijanci, grupa od šezdesetak dezertera iz Crvene armije. Sem ranijeg šefa FAT-a 215, koji je lično bio ovu grupu organizovao i uživao njeno poverenje, prilikom bombardovanja Podgorice poginuo je i jedan durđijanski narednik, neposredni pretpostavljeni ove pomoćne trupe. Ona, od samog početka, nije Kniesche-u ulivala neko naročito poverenje. Njegove su se sumnje pojačale kada je saznao da je na sam dan bombardovanja, kojom prilikom je poginuo i izvestan broj Durđijanaca, nekoliko njih dezertiralo.

Ni saradnjom sa crnogorskim kvislinškim elementima nije Kniesche bio oduševljen. Pre svega je sam rukovodilac tih crnogorskih fašističkih grupa izgubio život prilikom bombardovanja, a slično je prošao i njegov zamenik, koji je nastradao u automobilskoj vožnji prilikom mitraljiranja iz aviona. Otada se grupa crnogorskih kvislinga koja je sarađivala sa FAT-om nalazila u raspadu. Jedino je komandant kvislinške žandarmerije u Podgorici, neki major Jovanović, još organizovao pothvate u kojima je učestvovalo nekoliko trojki ili petorki, koje je FAT snabdevao oružjem municijom i opremom.

Bolju je situaciju našao Kniesche u Trebinju, kuda je ubrzo otputovao. FAT-ovom tamošnjem uporištu bili su dodeljeni Azerbejdžanci, njih preko trideset, pod rukovodstvom jednog nemačkog zastavnika. Oni su često upotrebljavani na terenu protiv partizanskih patrola i kurirskih puteva, a i za izviđanja. Specijalni problem je u Trebinju predstavljala činjenica što je ljudstvo 369 Wehrmacht-ovog pešadiskog puka, koji je tamo držao položaje, bilo sastavljeno od Hrvata pod nemačkim komandnim kadrom, jer je taj puk u isto vreme prisno sarađivao i sa srpskim četnicima,

koji su mu bili čak glavna pomoć i podrška. Sem toga su sa pukom u samom Trebinju sarađivale i ustaše. Ova je situacija često dovodila do kritičnih momenata kada bi se ustaški šovinizam sudarao sa četničkim.

Trebinjsko uporište FAT-a imalo je svoj posebni gradski stan koji je upotrebljavan za sastanke sa agenturom, a naročito sa mesnim ličnostima i četničkim komandantima. Taj stan je, kao agent FAT-a, držala Mila di Costre, zanimljiva i veoma sposobna žena. Ona je kao agent bila registrovana kod centrale Abwehr-a u Berlinu i odatle FAT-u stavljena na raspoioženje kao saradnik i tumač.

Kniesche, iskusan u obaveštajnim pitanjima, a u službi do krajnosti pedantan, primetio je odmah da je ova agentkinja, sredovečna, elegantna i obrazovana, a uz to vrlo energična, zauzela u delovanju FAT-a na području Trebinja centralni položaj. Svojom sposobnošću i spretnošću je potpuno bacila u zasenak oficire koji su imali, ustvari, da joj budu pretpostavljeni i nalogodavci. Uživala je najveće poverenje i vršila mnogobrojne poslove u vezi sa radom Abwehr-a, a naročito i u odnosima FAT-a prema četnicima. Bila je, nesumnjivo, od vrlo velike koristi za FAT i njegov rad. Ali Kniesche, strog u službi i prema drugima i prema sebi, nije hteo da trpi dominantni uticaj koji je ona nad celokupnom delatnošću u Trebinju bila stekla.

Kniesche uvodi red

Upoznavši se tako sa svojom jedinicom i položajem na terenu, Kniesche je počeo da primenjuje prve mere kojima je hteo da uvede red onako kako je to odgovaralo propisima. Pre svega je celokupno poslovanje FAT-a potpuno preorijentisao na ratno stanje. Po njegovom shvatanju je FAT bio isuviše olabavio u svojim dužnostima i obavljao ih na način pozadinske službe. Zato mu je bilo prvo da uvede službu kakva je odgovarala frontnoj jedinici.

Svoja beskompromisna shvatanja je Kniesche imao ubrzo prilike da primeni i prema svome pretpostavljenom, potpukovniku Strojil-u, šefu Abwehr-ove frontne komande 201 u Beogradu, koji je došao u Podgoricu da izvrši inspekciju FAT-a. Iako je bilo obimnih mogućnosti za bolji smeštaj i

ishranu, Kniesche je svoga pretpostavljenoga smestio onako kako bi to odgovaralo jedinici na frontu, a hranu mu je dao sa kazana. Jasno je da time nije baš mogao steći Strojil-ove simpatije.

Ovde se treba potsetiti da je još mnogo ranije Kniesche bio došao u sličan sukob sa rukovodiocem Abwehr-a II, tadašnjim pukovnikom Lahousen-om, zbog svog rigoroznog i strogog shvatanja službe. Događaj sa Lahousen-om, koji je Kniesche-u bio najviši pretpostavljeni, karakterističan je za profesora koji je, obukavši uniformu, postao vojnikom koji u vršenju dužnosti i poštovanju svih propisa ide do kraja. Kniesche je u to doba, početkom rata, bio sa svojom četom smešten u Badenu kod Beča. Lahousen je javio da će doći radi inspekcije. U određeno vreme je Kniesche postavio svoje ljudstvo na terenu za obuku i čekao da mu dođe pretpostavljeni sa njegovom pratnjom. Lahousen je, međutim, zakasnio. Kniesche je na to, tačno prema predviđenom raportu vremena, povukao četu opet u kasarnu, ne čekajući zakasnelu inspekciju. Kada je nešto kasnije pukovnik Lahousen, neprijatno iznenađen, jer je bio uveren da će ga njegov potporučnik čekati, učinio Kniesche-u prigovor, ovaj je odgovorio da je po službenom planu bilo tačno određeno vreme za inspekciju, a da je plan, posle toga, u precizno utvrđen čas za četu predviđao drugo zanimanje. Nije imao nikakvo ovlašćenje, dodao je, da taj plan prekrši i čeka na terenu duže nego što je to dopuštalo vreme predviđeno za inspekciju.

Takvi postupci u kojima su se izražavali tačnost i apsolutno pridržavanje svih propisa i pravila, bez obzira na to da li su oni bili kome prijatni ili nisu, doneli su Kniesche-u, doduše, glas vrlo pedantnog i savesnog oficira, ali u isto vreme i vrlo nezgodnog čoveka. Pretpostavljeni su cenili njegovu revnost i tačnost, ali su mu one, ovakvim postupcima kao što ih je primenio prema Lahousen-u i Strojil-u, donele i njihove antipatije. Isto tako je razumljivo što ga ni podređeni oficiri, koji su u svojim garnizonima u Podgorici i Trebinju bili naučili na udoban život, nisu baš mnogo zavoleli kada je ukinuo sve olakšice koje se nisu slagale sa strogom frontnom službom i naterao i njih da se najskrupuloznije drže svih propisa.

U reforme koje je Kniesche uveo u poslovanju FAT-a •215 išlo je i ukidanje sveg suvišnog kancelariskog posla. Pregledao je celokupnu arhivu i utvrdio da je ona pretovarena nepotrebnim papirima. Zato je naredio da se devet desetina predmeta spali i da se ubuduće posluje strogo prema propisima koji su važili za ratnu službenu prepisku na frontu.

Nekoliko probnih noćnih uzbuna pokazalo je Kniesche-u da je njegovo podređeno osoblje bilo delom nesposobno, a delom da je, dotadašnjim načinom vođenja jedinice, obavilo u vršenju dužnosti. Zbog toga je odmah razrešio dužnosti nekoliko pripadnika FAT-a, među njima i neke podoficire, pa i samog glavnog narednika. Đurđijansku jedinicu je smatrao nepotrebnom, a njeno učestvovanje u borbama neumesnim, pa je zatražio od Abwehr-a II da je povuče. To je i usledilo već juna, i Đurđijanci su bili prenešteni u Francusku, gde im se nalazio matični puk. Ni u Azerbejdžance nije imao Kniesche neko veliko poverenje, ali ih je upotrebljavao zbog toga što nije bilo dovoljno nemačkog ljudstva.

Da bi popunio brojno stanje oficira, pripadnika FAT-a, Kniesche je zatražio da mu se dodeli potporučnik d-r Wuensch, koji je još od 1940 godine pripadao jedinicama »Brandenburg« i tu stekao temeljnu obuku. Wuensch, docent za muzičke nauke u Graz-u, bio je pre rata specijalno posvetio svoj naučni rad srpskoj narodnoj poeziji. Otuda je u prilichnoj meri poznavao jezik i prilike u krajevima u kojima je operisao Kniesche-ov FAT.

Situacija na području FAT-ove delatnosti navela je Kniesche-a na odluku da težište svoje jedinice prebaci u Trebinje. Na ovu odluku je uticala i pojava četničkog rukovodioca Pavia Đurišića, koji je stigao u Podgoricu sa ovlašćenjem da tamo organizuje crnogorski puk »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Pošto su nemačke veze prema tome puku, odnosno prema Đurišićevoj četničkoj jedinici, održavane iz Beograda, odakle je Đurišić i upućen, to je Kniesche smatrao da obrada crnogorskog područja ne potpada više u ranijoj meri pod njegovu nadležnost. Zaista je dobio i saglasnost svojih pretpostavljenih za premeštaj FAT-a. Krajem juna ga je premestio u Trebinje, s tim da

li Podgorici ostane samo jedno manje uporište sa nekoliko pripadnika.

Kniesche je uspostavio lično vezu sa rukovodiocima svih ostalih Abwehr-ovih jedinica i uporišta koji su se nalazili na njegovoj teritoriji. Između ostaloga se dogovorio i sa jedinicom mornaričkog Abwehr-a sektora II, koja je bila u Dubrovniku, da koordiniraju operacije kojima je trebalo otkriti i onemogućiti partizanske veze preko Primorja i dalmatinskih ostrva sa Saveznicima u Italiji. Takođe je ugovorio i saradnju sa uporištem Abwehr-a I u Dubrovniku, kojem je stajao na čelu Sonderfuehrer grof Eitz.

Pošto se još u Mostaru upoznao sa komandantom, načelnikom štaba i obaveštajnim oficirom 369 Wehrmacht-ove pešadijske divizije, čija se teritorija delimično poklapala sa njegovom, Kniesche je, naposljetku, stigao u Trebinje i tu odmah, čim je smestio svoje ljudstvo, naredio da se zgrade u kojima je bilo sedište FAT-a urede kao utvrđenja. Postavljanjem bodljikave žice, građenjem zemljanih i kamenih bunkera i kopanjem položaja za teško oružje, te su dve kuće bile pretvorene u uporište. Oficiri FAT-a, zajedno sa samim Kniesche-om, stanovali su tu pod potpuno ratnim uslovima. Prostorije sedišta uglavnom su bile zauzete oružjem, opremom, radio-stanicom i pisarnicom FAT-a, uz najnužnije stražarsko i pomoćno osoblje. Vod Azerbejdžanaca je smešten u jednoj školi u Trebinju i stavljen pod komandu potporučnika Hammerschmidt-a. Poznavajući srpskohrvatski jezik, Hammerschmidt je mogao lično da opšti sa četničkim rukovodiocima prilikom zajedničkih akcija. U tome je Kniesche-u uvek bio pri ruci i potporučnik d-r Wuensch, koga je zadržao sebi kao neposrednog saradnika i vodio ga na sve pregovore sa četničkim rukovodiocima.

Na udaru Kniesche-ovih reformi našla se i saradnica FAT-a Mila di Costre, čija prevelika uloga u svim poslovima FAT-a nije odgovarala Kniesche-ovim shvatanjima o službi. Zbog toga ju je razrešio dužnosti FAT-ovog tumača i time joj onemogućio pregled unutrašnjeg poverljivog poslovanja. Njenu je ulogu sveo na funkciju domaćice reprezentativnoga stana koji je FAT i dalje držao u Trebinju, sa zadatkom da tamo prima posetioce i mesne četničke rukovodioce. Mada je saradnja Mile di Costre bila za FAT neobično dragocena, zbog njene lične spretnosti i poznavanja ljudi i pri-

lika, ipak je Kniesche smatrao da ona ne može ostati u Trebinju, pošto je isuviše mnogo znala o samome FAT-u i o njegovim pretpostavljenim komandama iz vremena dok je bila u FAT-u centralna ličnost. Zbog toga je zatražio od svojih pretpostavljenih da Milu di Costre premeste. Njene veze sa četnicima, koje su mnogo pomagale FAT-ovom radu, učinile su se Kniesche-u nezgodnima za slučaj da se pokvari dotadašnja nemačko-četnička harmonija, do čega bi svakako došlo u slučaju savezničkog iskrčavanja na jadranskoj obali. Tada bi i agentkinja di Costre, vezana za četnike, mogla postati opasnom.

Doista je na njegov zahtev Mila di Costre, već posle dva meseca od Kniesche-ovog dolaska u Trebinje, bila upućena na duže odsustvo, a zatim na neku drugu dužnost.

Problemi i intrige

Glavni rad Kniesche-a je bio upućen u dva pravca. Na prvome mestu stajalo je organizovanje saradnje sa četnicima i iskorišćavanje njihove spremnosti da se sa Wehrmacht-om i za račun Trećeg Reich-a bore protiv partizana i NOV.

Kniesche je smatrao da bi ovaj nesigurni saveznik izdao ako bi se na toj teritoriji pojavile snage zapadnih sila. Međutim nesumnjivo je bilo, po njegovoj tačnoj oceni situacije, da četnici smatraju NOP svojim glavnim neprijateljem i da zato u borbi protiv snaga narodnog oslobođenja nesumnjivo predstavljaju saveznika koji je spreman da se bori. Zbog toga je Kniesche bio protagonista izdašnog pomaganja četnika municijom, a isto tako je i svoje Azerbejdžance slao sa četnicima u zajedničke akcije.

Drugi pravac Kniesche-ove delatnosti ticao se neposrednih izviđačkih, obaveštajnih i diverzantskih zadataka koje je vršilo samo osoblje FAT-a. Sve akcije su bile uperene isključivo protiv NOP-a. Uz obaveštajno-diverzantski rad Kniesche je, u smislu sprege između diverzije i propagande, pokrenuo preko svoga saradnika d-ra Wuensch-a i propagandnu kampanju kojom je želeo da psihološki utiče na stanovništvo protiv NOP-a i partizana. Između ostalog je tu upotrebljavano, kao metod, i upućivanje anonimnih pi-

sama raznim licima, objavljivanje tobožnjih pisama prebeglih partizana odnosno emigranata iz Italije itd.

Situacija na terenu, na kojem su se Wehrmacht-ove snage — najvećim delom sastavljene od jedinica sa hrvatskim ljudstvom — držale samo uz najveće teškoće i zahvaljujući pomoći četnika, učinila je da je FAT 215 sa svojim ljudstvom bio često upotrebljen kao borbena formacija za naročite zadatke. U prvom redu je u tu svrhu služila grupa Azerbejdžanaca. Pri takvoj jednoj borbi su Azerbejdžanci dezertirali, pošto su prethodno savladali svoga rukovodioca, potporučnika Hammerschmidt-a, i još nekolicinu Nemaca koji su pripadali rukovodnom kadru njihove jedinice.

Pritisak NOV i partizana je bio postepeno toliko ojačao da je septembra Kniesche vratio sa terena sve neboračko osoblje FAT-a zajedno sa motorizacijom i uputio ga u pravcu Mostara i Sarajeva. Ostatak svoje jedinice rasporedio je u dve grupe strelaca i jednu grupu naoružanu srednjim minobacačima, s tim da ove malobrojne snage uđu u sastav Wehrmacht-ovog puka, kao pukovska rezerva. Sam Kniesche se sa radiotelegrafistima i njihovim aparatima pridružio štabu puka.

Međutim u to vreme — u prvoj polovini septembra 1944 godine — Kniesche je bio pozvan da se, radi ličnog izjašnjenja, javi potpukovniku Strojil-u u Beogradu. Strojil mu je, kratko vreme pre toga, bio uputio pismo, poluslužbenog karaktera, u kojem mu je prebacio za izvesne mere i metode koje je primenio u rukovođenju FAT-om. Prigovarao je preteranoj vojničkoj krutosti i strogim merama discipline koje su bile uvedene u FAT-u. Kniesche je osetio da se iza toga kriju denuncijacije iz redova njegovog osoblja. Stoga je na ovo pismo Strojil-u odgovorio isto tako poluzvanično, ali vrlo oštro. Nato je usledio poziv da dođe u Beograd.

Na putu u Beograd, međutim, Kniesche-a je savladao napad žutice. Dok je ležao u bolnici, njegov zastupnik u Trebinju je dobio nalog da se sa celokupnim ljudstvom povuče.

U međuvremenu je Beograd bio oslobođen. Vojna grupa F, čiji se štab dotle nalazio u glavnom gradu Jugoslavije, izbegla je odande. Karakteristična za haos koji je nastupio jeste činjenica što u Sarajevu niko nije znao gde se upravo

nalazi štab Vojne grupe pri kojem je trebalo da bude i potpukovnik Strojil, kome je Kniesche imao da se javi.

Čim je ozdravio, Kniesche je pošao u potragu za štabom i saznao u Slavonskom Brodu da se on nalazi u Osijeku ili njegovoj blizini. Kada je, nekoliko dana kasnije, stigao u jedno selo u Baranji, gde se nalazila Abwehr-ova frontna komanda 201, tamo je doznao da je Strojil, prilikom inspekcije koju je izvršio pretpostavljeni rukovodilac iz centrale u Berlinu, bio smenjen sa položaja i da je umesto njega na čelo te Abwehr-ove komande došao dotadašnji šef FAT-a 216, May, unapređen za majora.

Zanimljivo je da Kniesche nije znao pravo ime toga oficira, mada je ovaj dotle bio rukovodilac jednoga FAT-a podređenog istoj Abwehr-ovoj komandi kojoj je bio potčinjen i FAT 215. May je Kniesche-u bio poznat jedino pod pseudonimom »Modrinjak«, koji je upotrebljavao i u službenom saobraćaju. Kao novi Kniesche-ov pretpostavljeni, saopštio je ovome da treba da se javi berlinskoj centrali. I tako je Kniesche, dva meseca po napuštanju Trebinja, na posletku stigao u Berlin.

Poslednji zadatak

U međuvremenu se tu, u centru Abwehr-a, odigrala važna promena. Još u početku 1944 godine bio je smenjen dotadašnji šef Abwehr-a, admiral Canaris. Uskoro je Amt Ausland/Abwehr bio rasformiran. Odeljenje I Canaris-ove ustanove postalo je, pod nazivom »Amt Mil«, sastavnim delom Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Nekadašnje odeljenje II Abwehr-ove centrale pretvoreno je u odeljenje Mil D novoga Amt-a Mil. Njegovim šefom postao je generalštabni major Naumann, ali je ono bilo podređeno SS-pukovniku Skorzeny-u, koji je takođe vodio i odeljenje VI/S u Upravi VI RSHA. Naumann je fungirao u odeljenju Mil D kao Skorzeny-ev zamenik. Vojni obaveštajni aparat Trećeg Reich-a bio je potpuno uklopljen u domen Heinrich-a Himmler-a, stavljen pod kontrolu SS-a i lišen samostalnosti.

Na terenu, kod ogranaka, ove se značajne promene nisu osećale. Tek u vrhu je Kniesche-u postalo jasno da je apa-

rat u kojem je učestvovao toliki broj godina razbijen i da više ne postoji.

Major Naumann je dao Kniesche-u potpunu satisfakciju u pogledu njegovog spora sa Strojil-om. Zatraženo izjašnjenje postalo je bespredmetnim, jer je Strojil u međuvremenu bio opozvan. Kniesche-ovi pismeni izveštaji, koji su već pre njega stigli Naumann-u, i ratni dnevnik njegove jedinice potpuno su ga rehabilitovali. Ipak je Kniesche smatrao potrebnim da sa svoje strane istakne energičan protest protiv metoda koje je Strojil upotrebio protiv njega, koristeći se mimo njega obaveštenjima koja su mu davali Kniesche-ovi potčinjeni.

Kniesche je dobio nov položaj u okviru odeljenja Mil D, i to kao šef referata za analizu i planiranje (Auswertung und Planung). Tipično je za njega da je posle odsustva od svega nedelju dana posetio Abwehr-ovu školu u Kamenz-u, da bi se orijentisao o položaju i o konkretnim potrebama u novim uslovima. Tu je zatekao donekle izmenjenu situaciju. Verbeek, sada major, još je bio na čelu škole. Međutim njemu je bio pridružen jedan major SS-a koji je učestvovao u rukovodstvu kurseva. Sem toga je na tečajevima pojačana ideološka nacistička nastava. Značajno je za odnose koji su vladali u vrhu razbijenih ostataka Abwehr-a, podređenih SS-u, koji je oficire posmatrao s velikim podzrenjem, da je Kniesche-u, koji se interesovao za organizacionu strukturu Glavne uprave bezbednosti Reich-a, kojoj je sada pripadao, savetovano da se »suviše ne opterećuje nepotrebnim stvarima«. Jedino mu je objašnjeno, u velikim linijama, kako je organizovan sam Amt Mil, kojem je pripadalo odeljenje Mil D.

Kniesche je morao da primeti kako su uklonjeni gotovo svi viši oficiri Abwehr-a. Tako je položaj koji bi odgovarao donekle ranijoj ulozi šefa odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, a koji je ranije zauzimao pukovnik, sada bio popunjen jednim majorom. Pa i taj nije bio samostalan šef nego podređen SS-ovcu Skorzeny-u. Školovanje je bilo oduzeto od Abwehr-a II — odnosno odeljenja Mil D — i podređeno odeljenju Mil A u sastavu Amt-a Mil. Tome je odeljenju podređen i raniji Abwehr-ov nastavni puk »Kurfuerst«.

Odeljenje Mil D prebačeno je iz dvorca Baruth kod Berlina, u kojem je bilo nasledilo ranije sedište odeljenja II Amt-a

Ausland/Abwehr, u blizinu Oranienburg-a, gde se nalazilo Skorzeny-evo sedište. U mestu Birkenwerder-u, u kojem je bio smešten reorganizovani ostatak nekadašnjeg Abwehr-a II, bacio se Kniesche na svoj poslednji zadatak u okviru nemačke obavestajne službe.

Kniesche, koji je primio referat analize i planiranja, otpočeo je svoju delatnost izradom uputstava za uprošćavanje načina izveštavanja koji su dotle primenjivale Abwehr-ove frontne ustanove. Zatim je, iz pošte pojedinih drugih referata koja bi mu bila stavljena na pregled, upućivao naročito zanimljive predmete nastavnom odeljenju škole u Kamenz-u, kao i nastavni materijal. Najzad je Kniesche-ov referat pokušao i da organizuje vođenje karte frontnog izviđanja od strane sektora Abwehr II.

Glavni posao referata se sastojao u iskorišćavanju zaplenjenih protivničkih spisa i naređenja, kao i u proučavanju izveštaja o iskustvima u borbi protiv partizana. Reč je bila o tome da se na osnovu svih tih izveštaja izradi taktika gerilskog rata, po kojoj bi se vršila obuka nemačkih formacija. Za rezultat toga rada je naročito bio zainteresovan i SS-general Pruetzmann, šef organizacije »Werwolf«, koju je SS želeo da ustroji u vidu partizanskih jedinica u savezničkoj pozadini na teritoriji nemačkog Reich-a. Posao je bio završen tek marta 1945 godine izdavanjem priručnika o gerilskom ratovanju.

Ovo je jedan od tipičnih dokaza za upravo grotesknu ne-realnost u kojoj su živele, u poslednjim mesecima pred sam slom i konačnu propast Trećeg Reich-a, razne ustanove njegovog vojnog i civilnog aparata. U vreme kada je nacističko carstvo sa svojim celim strojem praktički već bilo u poslednjim trzajima svoje agonije, te su ustanove funkcionisale i dalje, nastojeći da potpuno beznadno stvarno stanje totalnog sloma po mogućnosti ne uzmu na znanje. Tako je bilo i sa ovim priručnikom. On je bio otštampan, ali nije mogao biti 1 podeljen jedinicama jer su one već bile u rasulu. Rad na priručniku je našao pandan u drugom sličnom delu o sabotaži, koje je takođe bilo spremljeno za štampu. Tu je, međutim, slom došao pre nego što je zamašni rukopis mogao biti upućen u štampariju.

Od prve polovine marta 1945 godine počela je evakuacija pojedinih odeljenja Amt-a Mil prema južnoj Nemačkoj. Ona-

mo je izbegao i puk »Kurfuerst«, koji se smestio u Thueringen-u, u mestu prema bavarskoj granici.

Odeljenje Mil D je iz Birkenwerder-a prebačeno najpre u neku banju u Saksoniji, a odatle u Bad Toelz u Bavarskoj. Kniesche je uvideo da nema više izgleda ni za kakav rad i prijavio se za ponovnu upotrebu na frontu. Tako je određen za oficirsku rezervu pri Vrhovnoj komandi Wehrmacht-a. U isto vreme je imao zadatak da u Amt-u Mil, koji je i dalje ostao u Berlinu, vrši dužnost oficira za vezu prema odeljenju Mil D.

U potpuno razrušenom Berlinu, na čije su ostatke svakodnevno hiljade savezničkih aviona izručivale smrtonosni teret svojih bombi, Kniesche je sedeo u jednoj sobi i sređivao izveštaje i akta koja su još dolazila. Isto tako je raznim prihvatnim jedinicama upućivao i ljudstvo pojedinih frontnih Abwehr-ovih komandi i trupova koje je pristizalo u Berlin.

Naposletku je, u drugoj polovini aprila, Kniesche dobio naređenje da sa oficirskom rezervom koja se nalazila u pokretu krene iz Berlina prema Flensburg-u, na danskoj granici. Tamo je stigao tek 4 maja, da bi 10 maja bio postavljen za komandanta jednog od prihvatnih štabova koji je imao da rukovodi povlačenjem nemačkih jedinica iz Danske. Na toj je dužnosti bio i posle nemačke kapitulacije, sve do 15 avgusta 1945 godine, kada je upućen u zarobljenički logor.

Svoju dužnost, kako ju je on shvatao, vršio je kapetan Kniesche ne samo do kraja nego i preko groba Trećeg Reich-a.

MNOGOSTRANI KAPETAN

Karlo Grusch, tehnički rukovodilac fabrike koža u Sunji, neprijatno se iznenadio kada mu je jednog jutra poštari, negde u početku 1942. godine, doneo poziv da se javi nemačkom poslanstvu u Zagrebu radi pregleda. Bio je dotle uspeo da ostane na svom poslu i izbegne služenje u vojsci nemačkog Reich-a, čiji je bio državljanin. Utoliko se manje obradovao perspektivi da će, u svojoj tridesetoj godini, morati prvi put da obuče uniformu, da napusti svoju fabriku i potone negde u sivozelenim masama Wehrmacht-a.

Abwehr vrbuje jednog agenta

Karlo je došao u Sunju kao šesnaestogodišnji mladić, da se pridruži svome ocu, koji je tu sa još nekim ortacima vodio ne baš naročito veliku kožaru. Perspektive za rad bile su u Sunji bolje nego u njegovom rodnom Beču. Tako je Karlo Grusch ostao u Jugoslaviji, usavršavajući se povremenim putovanjima i kursevima u znanju hemijske obrade koža, njihovoga bojenja i celoga proizvodnog procesa u kožarskoj industriji. Jugoslovenske vlasti su mu svake godine davale urednu dozvolu boravka i zapošljenja. Tako ga je mimošlo da još ranije bude regrutovan, kao njegovi vršnjaci koji nisu imali sreću da žive u inostranstvu.

I Karlo Grusch se odlučio, primivši poziv da se obrati svome poznaniku novinaru Horvatu, sa kojim se upoznao na kratko vreme pre toga i koji mu je dao do znanja da ima veze sa merodavnim nemačkim ustanovama i da mu se može naći na usluzi ako mu je potrebna neka intervencija. Ratni dopi-

snik Horvat nije, ustvari, bio ni ratni dopisnik niti Horvat. Tim imenom i zanimanjem prikrivao je svoje pravo ime i svoju stvarnu profesiju. Bio je to Branko Bolić, jedan od važnijih agenata ustanove Abwehr-a u Zagrebu. Bolić se Grusch-u doista spremno našao na usluzi i izdejstvovao je, svakako preko svoje pretpostavljene ustanove za koju je radio, da se ovome odloži služba u Wehrmacht-u. Time je platio informacije koje je dotle već bio dobio od Grusch-a, a i one koje je ovaj otada počeo za njega sistematski da prikuplja.

Tako je Grusch postao agent Abwehr-a. Bolić-Horvat mu je ostavio adresu na koju je imao da šalje obaveštenja. To je bio neki d-r Jerger u Zagrebu. Pod tim se imenom krio tzv. gradski biro odeljenja I Abwehr-ove ustanove u Zagrebu, ustanova koja je služila obaveštajnim organima za neupadljive sastanke sa agenturom. Tim biroom je rukovodio glavni agent Georg Gross, koji se služio pseudonimom d-r Jerger. Sem Gross-ovoj ustanovi, Grusch je predavao izveštaje i Bolićevom saradniku, agentu Stjepanu Jambrošiću, koji ga je povremeno obilazio.

Razgranate poslovne veze u okolini, u kojoj je kožara nabavljala sirovine za svoju proizvodnju, omogućavale su Grusch-u da daje svojim nalogodavcima korisna obaveštenja. Oblast oko Sunje sa svojim mešovitim hrvatskim i srpskim stanovništvom, bila je u obaveštajnome pogledu zanimljiv sektor. Tu je partizanska delatnost bila snažno razvijena i pod njenim udarom naročito je stradala i glavna pruga između Zagreba i Beograda. Tim više je i uloga Grusch-a, kao puzdanog informatora, rasla u istoj meri u kojoj se Banija pretvarala u područje partizanske vojne delatnosti. Zato su ga posećivali i pripadnici Abwehr-a iz Zagreba, kao Sonderfuehrer Apold, koji je naročito bio angažovan u organizovanju obaveštajne službe protiv partizana.

Grusch je savesno obavljao svoj posao i redovno dostavljao u Zagreb izveštaje. Partizanska delatnost je neprekidno rasla, a u jednome napadu bila je zapaljena i kožara. To je učinilo da se Grusch, koji je u međuvremenu bio počeo i potpuno otvoreno da se ispoljava kao poverenik nemačkih ustanova, sav posveti Abwehr-ovoj obaveštajnoj delatnosti u svome kraju.

Krajem avgusta 1943 godine Apold je odveo Grusch-a u Zagreb i tamo pretstavio rukovodiocu odeljenja I Abwehr-ove

ustanove, potpukovniku d-ru Hemprich-u. Tom prilikom je on potpisao i obavezu koja je osiguravala njegov život na sumu od 50.000 maraka.

Sve dotle je Grusch radio po sektoru I, dakle u pribavljanju obaveštenja, u direktnoj špijunaži. Međutim uskoro posle viđenja sa Hemprich-om predat je Abwehr-ovom sektoru II. Time je u njegovoj delatnosti počelo novo poglavlje i on je uskoro doveden u vezu sa jednim od obaveštajno najzanimljivijih Abwehr-ovih pothvata na teritoriji Hrvatske. To je bila akcija poznata pod nazivom »Samozaštita Sunja«, a njen inicijator, organizator i nosilac bio je kapetan May, rukovodilac odeljenja II Abwehr-ove ustanove u Zagrebu.

Jedan Abwehr-ov specijalista ...

Počelo je razgovorom sa kapetanom May-em u jesen 1943 godine, u gradskom birou »d-ra Jerger-a« u Zagrebu. May koji je tek nedavno bio stigao iz SSSR u Zagreb, ispitivao je Grusch-a u svim pojedinostima o situaciji u oblasti Sunje i Kostajnice. Informisao se o etničkom sastavu, o svima zbivanjima i pojavama karakterističnim za tu oblast i za upoznavanje njene problematike, a isto tako o ljudima i, uopšte, o svemu što mu je moglo dati što verniju sliku o stanju na području koje ga je interesovalo. Grusch se trudio da mu pruži, po mogućnosti, sve odgovore kako je najbolje znao i umeo.

Nekoliko dana kasnije May je stigao u Sunju. Tada je već bila počela akcija prikupljanja i vrbovanja lica za policiske formacije koje je počeo da formira aparat SS-a i policije na teritoriji Paveličeve države. Već prilikom razgovora u Zagrebu May je pomenuo Grusch-u da je reč o formiranju grupa ili četa koje bi bile sastavljene od mesnog stanovništva, a borile bi se protiv partizana. Celi informativni razgovor je bio i usmeren u tom pravcu da May-u pruži što više podataka i informacija? potrebnih da stvori sliku o prilikama o kojima bi pri akciji za formiranje ovih odreda trebalo voditi računa. Poseta u Sunji je imala za cilj da akciju izvede iz faze razgovora u fazu konkretnih prethodnih radnji za njeno ostvarenje.

Sa May-em je u Sunju došao čovek koji se Grusch-u predstavio kao inženjer Duerr. Ustvari je to bio inž.

Franz Duemke, jedan od važnijih Abwehr-ovih saradnika iz Zagreba, Nemač koji je još od pre rata kao poslovan čovek živio u Jugoslaviji. Isto tako su sa May-em došla još dva pratioca. Jedan od njih je bio inž. Lapizzi, a drugi šumar Heinrich Kropf. Uz pomoć Grusch-a, May je sa svojim pomagačima odmah krenuo na posao.

Ko su bili ti ljudi čiji je dolazak u Sunju označio početak formiranja diverzantske organizacije za borbu protiv NOP-a, prve toga tipa u Hrvatskoj?

Otto May, kapetan i kasnije major Wehrmacht-a, stigao je tek kratko vreme pre toga u Zagreb. Izgleda da je bio rodom iz Maribora, a da je pre rata živio u Austriji. U Mariboru je imao nekih rođaka. Po civilnom zanimanju rudarski inženjer, zastupao je do rata neku veliku nemačku firmu za proizvodnju rudarskih mašina i alata. Uglavnom se tada njegov rad sastojao u obilaženju rudarskih preduzeća, kojima je nudio i demonstrirao proizvode svoga preduzeća.

Kao rezervni oficir dodeljen Abwehr-u, May je, do svoga dolaska u Zagreb, bio sa službom u južnoj Rusiji. Tamo se specijalizovao naročito u formiranju kvislinških domorodačkih jedinica. Tako je učestvovao i u vrbovanju ljudstva za kozačku diviziju Wehrmacht-a koja je kasnije, pod komandom generala von Pannwitz-a, takođe bila prebačena u Jugoslaviju.

Svoja iskustva u pogledu organizovanja ovakvih pomoćnih trupa nameravao je May da primeni i u NDH. Međutim, kako se i sam žalio, nailazio je tu na teškoće, naročito zbog negativnog držanja vlasti NDH. Ove su morale, istina, pod pritiskom Trećeg Reich-a da se saglase s tim da postepeno njihove oružane snage i njihova žandarmerija budu stavljene pod nemačku komandu, ali su ipak činile teškoće, pre svega zbog toga što su u razne jedinice pod nemačkom komandom ulazili i elementi koje je Pavelićeva država progonila (kao, naprimer, pojedini Srbi), ili koji su išli za izvesnim svojim specifičnim političkim ciljevima (kao, naprimer, deb bosanskih muslimana). Ako nisu bile u mogućnosti da se otvoreno usprotive nastojanjima kapetana May-a, ustaške vlasti su bar mogle da ometaju njihovo sprovođenje čineći May-u razne teškoće na terenu na kojem bi se on obraćao nepoćudnome elementu. Nije bilo bez razloga što se May žalio na razna ometanja kada je radio na tome da formira pomoćnu tru-

pu specijalno iz srpskog živilja sa Banije. S druge strane je on sa ustašama sarađivao bez ikakvih trvenja tamo gde se njihovim snagama i njihovim ljudstvom koristio za svoje ciljeve.

Do rasformiranja Abwehr-ove ustanove u Zagrebu na čelu njenog sektora II, May je u jesen 1943 godine preuzeo rukovodstvo nad frontnom Abwehr-ovom jedinicom koja je proizišla iz dotadašnjeg njegovog odeljenja. To je bio FAT 216, čije je sedište najpre bilo u Zagrebu, a zatim u Sisku.

Za May-a je, između ostaloga, bilo karakteristično da je svoje pravo ime naročito dobro prikrio. Ne samo formacije koje je obrazovao već i njegovi potčinjeni znali su ga samo pod imenom »Modrinjak«. I drugi Abwehr-ovi oficiri koji su sa njim imali službena posla poznavali su šefa Abwehr-ove diverzantske delatnosti na području Pavelićeve NDH jedino pod njegovim pseudonimom.

... i njegovi pomagači

May-ev saradnik inž. Franz Duemke bio je Nemač iz Reich-a koji je pre rata u Jugoslaviji radio na izvesnim poslovima sa drvetom. Već tada je stajao u vezi sa SS-majorom Helm-om, koji je u to vreme bio policiski oficir za vezu Trećeg Reich-a pri nemačkom poslanstvu u Beogradu.

U prvim danima okupacije Duemke se stavio na raspoloženje raznim nemačkim ustanovama, svakako na osnovu predratnih veza sa nemačkom obaveštajnom službom. Čovek spretan u poslovima i u postupanju sa ljudima, Duemke je težio da se što više istakne, nošen ambicijama koje su prelazile okvir agentskoga rada. Svoje je usluge nudio i Abwehr-u i ustanovama bezbednosno-policiske obaveštajne službe Trećeg Reich-a u NDH.

Već u leto 1941 godine Duemke je radio za Einsatzkomandu Sipo i SD-a koja je u to doba bila u Zagrebu. Njen šef, SS-major Beisner, nije o njemu imao naročito lepo mišljenje, smatrajući ga razmetljivim brbljivcem. Naprotiv, SS-major Hans Helm, koji je kao nemački policiski ataše preuzeo poslove Einsatzkomande, ocenio ga je kao pouzdanog informatora i uzimao je od njega razna obaveštenja. S druge strane je Duemke bio povezan i sa Abwehr-om, i to nepo-

sredno sa njegovom centralom u Berlinu, a i sa Abwehr-ovom ustanovom u Zagrebu. Mada je prvenstveno radio na sektoru III, dakle za kontraobaveštajnu službu, ipak je, po dolasku May-a, bio priključen njemu i postao mu najvažnijim pomagačem i saradnikom. Dok je Glavna uprava bezbednosti Reich-a, nasuprot svome organu Helm-u, bila usvojila Beisner-ovo mišljenje i smatrala Duemke-a nepouzdanim smutljivcem, sa kojim ne treba držati veze, dotle se May u najvećoj meri oslanjao na njega i poveravao mu je, u sklopu svoga rada, vrlo važne zadatke.

Duemke je za sve vreme svoga bavljenja u NDH, do proleća 1945 godine, sa obaveštajnim radom spajao i trgovačke poslove. Obaveštajno je radio za sve nemačke linije koje su dejstvovala u Pavelićevoj državi i koje su htele sa njim da rade. Njegove veze sa raznim važnijim funkcionerima, pa i sa najvišim saradnicima ustaškog »poglavnika«, omogućavale su mu da donosi ponekad vrlo značajne informacije. Međutim težnja za isticanjem i želja da sam politizira učinile su da je njegov obaveštajni rad često bio i pomešan dezinformacijama i da je zbog toga kod nekih nemačkih obaveštajnih ustanova bio na lošem glasu.

U poslovnom pogledu se bavio nabavkama za Wehrmacht i za razne zvanične ustanove, pa i za privredni aparat NDH. Naročito je bio poslovno i obaveštajno povezan sa nekim četničkim grupama u Bosni, kojima se pretstavljao kao potpukovnik. Kod svojih raznih poslovnih, obaveštajnih i političkih veza uspeo je da izazove utisak kako je on, ustvari, jedan od najvažnijih ličnosti u obličenju odnosa između Trećeg Reich-a i ustaške države. Inače se služio raznim pseudonimima. Tako, je naprimer, kod policiskog atašea vođen pod konspirativnim imenom »Braun« ili »Brandt«, a na drugoj strani se pretstavljao pod imenom »Dimić«. Bio je pun preporuka i isprava raznih ustanova NDH, koje su mu u Pavelićevoj državi otvarale sva vrata i koristile mu koliko obaveštajno, toliko i poslovno.

Heinrich Kropf, drugi May-ov saradnik u radu oko organizovanja diverzantskih jedinica, imao je za sobom burnu prošlost. Po zanimanju je bio šumar, negde u Slavoniji. Sa Duemke-om se poznavao još od pre rata, a ovaj ga je i doveo sa Abwehr-om u vezu. Inače Austrijanac, rodом iz okoline Graz-a, Kropf je svoju mladost proveo u francuskoj stra-

Inž. Franz Duemke, dugogodišnji agent nemačke obaveštajne službe, bio je čovek koji je umeo da ispreplete svoju obaveštajnu delatnost sa sticanjem profita iz svakojakih poslovnih pothvata. Sa kapetanom May-cm je prisno sarađivao naročito prilikom formiranja „Samczaštite Sunja“

načkoj legiji, gde je bio stigao do čina glavnog seržana. U toj službi je proveo dvanaest godina u Africi i Indokini. Govorio je mnoge jezike i svojom službom u kolonijama stekao je, po mišljenju May-a i Duemke-a, naročito pogodne kvalifikacije za rad oko formiranja oružanih grupa, za koji su ga oni i upotrebili. Najzad je uzet u Wehrmacht sa činom štabnog vodnika.

Prilikom otpočinjanja delatnosti u Sunji, sa May-em je sarađivao i raniji broderski inženjer Lapizzi, Namac, koji je na velikim brodovima italijanskih parobrodskih prekookeanskih linija proveo mnoge godine putujući svetom. On je još od pre rata bio u Abwehr-ovoj službi i radio je na obaveštajnim zadacima u Turskoj i Francuskoj. Inače se on sa May-em intimno poznao od ranije.

Dogovor i sporazum

Grusch je dobio zadatak da za May-a i njegove saradnike uspostavi veze sa licima koja bi došla u obzir za njihovu akciju oko stvaranja oružanih grupa. Kako je May objasnio, trebalo je da to budu ljudi koji imaju veza u okolini, da su rodом iz toga kraja, a naročito da imaju i izvesnih veza sa partizanima ili da poznaju njihovu organizaciju i njihove metode rada. Sem toga je bilo potrebno da ovi ljudi uživaju ugled u okolini, kako bi mogli skupiti dovoljan broj pripadnika za grupe koje je trebalo formirati.

Tako je odabran, kao prva ličnost koja je došla u obzir za taj zadatak, mlinar Dušan Njemčević, iz sela Drljače kraj Sunje. Dobro poznat u celome kraju, Njemčević je održavao izvesne kontakte sa simpatizerima NOP-a, a već je, svakako, radio i sa ustaškim vlastima. Pored posla sa mlinom bavio se i trgovinom peradi, jajima, drvima i drugim manjim poslovima.

Grusch je pozvao Njemčevića na razgovor sa May-em i već sutradan je u njegovoj kući održan sastanak između Nemaca i mlinara iz Drljače. Razgovor je trajao celo popodne, do kasno unoc, začinjen alkoholom koji su bili doneli May i njegovi pratioci. Posle sastanka, koji je trajao dva dana, Njemčević je doveo na razgovor sa May-em još nekoliko ljudi sa kojima je mislio da otpočne posao oko organizovanja oru-

žanih grupa za račun Abwehr-a. To su bili: bravarski pomoćnik Dušan Tomić, dezertar iz NOV, remenar Josip Bogojević iz Drljače, koji je takođe od 1941 godine pripadao partizanima i mesnom narodnooslobodilačkom odboru, zatim bivši pristav šumske uprave Vojislav Bajić, inače osuđivan zbog nekog ubistva, kao i još neki drugi ljudi sličnoga kova.

Na sastanku sa grupom koju je doveo Njemčević, May i Duemke su izneli svoj program. Oni su objašnjavali kako treba domaće stanovništvo da se organizuje u samostalne poluvojne formacije pod komandom mesnih starešina, s tim da vodi aktivnu borbu protiv partizana. U materijalnom pogledu je obećano da će pripadnici ovih formacija imati mogućnosti da nabave sve životne namirnice i duvan, kao i ostale potrebe. Isto tako je objašnjeno da će svaki član formacije biti pod zaštitom Wehrmacht-a, koji će mu obezbediti život i slobodu bez obzira na to šta je on pre toga bio i šta je radio. Odećom, naoružanjem i municijom snabdevaće ih nemačke ustanove, a ove će se pobrinuti i za to da u slučaju ranjavanja članovi oružanih formacija budu lečeni, s tim da im za to vreme teče piata koju će i inače primati. Tom prilikom je za formacije o kojima su se dogovarali učesnici ove konferencije upotrebljen naziv »Selbstschutzbrigade« — brigada samozaštite.

Naposletku je, dva dana kasnije, potpisan pismeni sporazum između kapetana May-a i Duemke-a, s jedne, i Njemčevića, Tomića, Bajića, Bogojevića i dotadašnjeg funkcionera narodnooslobodilačkog odbora za okrug Sunju, Petrinju, Sisak i Kostajnicu, Dragana Vukosavljevića, — s druge strane. Sporazum je predviđao sve pojedinosti o formaciji koju su imali da osnuju Njemčević i njegovi saradnici.

I tako je počelo stvaranje diverzantske grupe koja je dobila naziv »Samozaštita Sunja« i koja je, kao pomagač okupatora u njegovoj borbi protiv NOP-a, imala u Baniji vrlo značajnu ulogu.

»Samozaštita Sunja«

Organizacija koju je stvorio kapetan May obuhvatala je u prvom redu srpsko stanovništvo Banije, pošto mu je ona pružala obezbeđenje protiv ustaša. May je tačno računao ka-

da je smatrao da će po toj liniji, dajući ljudima oružje, uspeti da okupi potrebno ljudstvo. Sem toga je računao i na tradicije nekadašnje austrijske »Vojne granice«, za koje je mislio da su u tom kraju još dosta žive, naročito među starim življem.

Zamisao je bila da se u svakome mestu, a pre svega duž železničke pruge i glavnih puteva koji su vodili kroz Baniju, formiraju od domaćih sposobnih ljudi jedinice koje bi obezbeđivale komunikacije u području svoga sela ili opštine. Te bi jedinice bile neka vrsta lokalne milicije. Bile bi, načelno, vezane za svoj kraj i samo izuzetno upotrebljavane i za veće zadatke.

Pored ovih mesnih grupa »Samozaštite« predviđeno je i formiranje nekoliko jedinica, sa po 200 do 300 pripadnika, koje bi bile na raspoloženju za posebne operacije protiv partizanskih odreda. Organizovanje ovih pokretnih jedinica bilo bi povereno licu koje predloži sama »Samozaštita«. To bi lice, u isto vreme, i komandovalo jedinicom po njenom formiranju. U sastavu ovakvih jedinica nalazio bi se po jedan posmatrač ili organ za vezu koji bi održavao dodir između jedinice i glavnog štaba »Samozaštite«, formiranog u Sunji, a time i sa Abwehr-om.

Po nekoliko grupa »Samozaštite« činilo je četu, a nekoliko četa — bataljon. Komandno osoblje je odabrano isključivo od domaćeg stanovništva, i to pre svega iz redova lica koja su imala izvesnog iskustva u tome pogledu, a naročito bivših žandarma ili policiskih službenika. Više jedinice, odnosno sam glavni štab, stajali su pod nemačkim oficirima. Međutim je i u samom štabu, kao pomoćnik i zamenik rukovodioca, bio i predstavnik domaćeg stanovništva, osposobljen da i sam vodi tu jedinicu u slučaju potrebe.

Između pojedinih nižih štabova, naprimer četa i bataljona, saradnja je održavana svakodnevnim sastancima na određenom mestu, na kojima bi se izmenjala obaveštenja i utvrđivale eventualne zajedničke akcije. U svakoj jedinici je po jedno lice bilo zaduženo da svakodnevno dostavlja izveštaj o svima zbivanjima iz njenoga sklopa i sa teritorije njenoga dejstva. Isto tako je svaka jedinica imala da podnosi i svoje redovne izveštaje. U slučaju pripremanja kakvih većih akcija, pokretne formacije »Samozaštite« sarađivale su sa me-

snim jedinicama, preduzimajući zajednički odbrambene ili ofanzivne operacije.

Nastojanje May-a bilo je usmereno na to da potstakne i manje mesne jedinice na samostalne akcije, da ih ne ograniči samo na poslove lokalne zaštite i obezbeđenja. Zamisao je bila da se ovim stalnim manjim lokalnim pothvatima protiv partizana drži celi teren pod kontrolom i spreči pripremanje većih partizanskih akcija. Stanovništvo pojedinih mesta Banije, u kojima je bila formirana lokalna »Samozaštita«, imalo je da pruži svojoj mesnoj oružanoj formaciji svu pomoć koja bi ovoj bila potrebna.

Snabdevanje i hranu dobijali su članovi »Samozaštite« od Wehrmaecht-a, a isto tako i odeću, obuću i ostalu opremu. Plata im je bila određena po sporazumu između jedinice i višeg štaba, s tim da pored plate bude za pripadnika »Samozaštite« isplaćena i izvesna pomoć u gotovom novcu njegovoj porodici. Za slučaj bolesti, ranjavanja ili smrti primenjivale su se odredbe koje su važile za pripadnike Wehrmacht-a u pogledu invalidnine odnosno obezbeđenja porodice.

U samim mesnim i pokretnim jedinicama uvedena je vojna disciplina. Rukovodiocce pojedinih grupa i štabova birali su, mahom, pripadnici njihove jedinice. Time se htelo' postići da na čelu jedinica budu lica koja uživaju poverenje svojga ljudstva. Posmatrači pri pojedinim jedinicama, koji su bili postavljeni od strane glavnog štaba »Samozaštite«, imali su pravo da uzmu učešća u svim odlukama i na svim sastancima. Isto iako su njima morala biti predložena i sva pitanja u vezi sa organizacijom službe. Žalbe protiv posmatrača ili zahtev za njegovo smenjivanje mogao je komandant jedinice kojoj bi on bio dodeljen podneti glavnom štabu »Samozaštite«. Konačna rešenja o svim spornim pitanjima zadržala je za sebe nemačka komanda.

Veze sa državnim vlastima NDH održavane su tako što su ove imale u većim mesnim jedinicama svoje izaslanike koji su imali pregled nad radom tih jedinica. Time je uklonjen i prigovor da kapetan May stvara neku vrstu države u državi. Ustvari su, međutim, uprkos svih izaslanika, ustaške vlasti dosta nesimpatično gledale na »Samozaštitu«, stavljajući joj razne prepreke. Ali kako je inače ovo područje bilo uveliko poprište partizanskih borbi, to se dejstvo ustaških vlasti tu nije mnogo ni osećalo.

U službi okupatora

U želji da privuče stanovništvo' u saradnju sa svojom formacijom, kapetan May je, svakako i pod dejstvom Duemke-a, planirao i izvesti ekonomsku organizaciju naporedno sa vojnom. Bilo je predviđeno stvaranje nabavno-prodajne zadruge koja bi otkupljivala od stanovništva poljoprivredne proizvode, a prodavala mu industrisku robu, seme i artikle koji se nisu mogli proizvoditi u domaćinstvima. Članovi ove zadružne organizacije bili bi, pre svega, pripadnici »Samozaštite«, koji bi obrazovali u tu svrhu i svoje mesne zadružne odbore.

Široka zamisao kapetana May-a i inž. Duemke-a bila je da se pridobijanje kvislinških formacija za saradnju sa Abwehr-om reši na način kojim bi se stanovništvo što više povezalo svojim interesima za »Samozaštitu«. Onako kako je zamišljena, »Samozaštita« je imala da bude forma masovnog učešća stanovništva u pothvatima Abwehr-a i u aktivnosti za njegove ciljeve.

Pre svega je »Samozaštita« bila oružana snaga koja je stajala na raspolaganju Abwehr-u II za gerilsku i diverzantsku berbu protiv partizana. Drugo, ona je imala da uzme na sebe brigu o obezbeđenju komunikacija i objekata od važnosti za Wehrmacht. Naposletku, sistem formiranja jedinica u svim mestima i opštinama imao je da omogući Wehrmacht-u kontrolu nad terenom, a u isto vreme i sticanje obaveštenja o svima pojavama i pokretima partizana.

Međutim zamisao tvorca »Samozaštite« nije mogla biti ostvarena. Mada je priličan broj stanovnika bio privučen u njene redove, ipak je ona bila daleko od toga da postane onom masovnom formom za organizovarije borbe protiv NOP-a u Baniji kao što je to zamišljao May pri njenom osnivanju. Za saradnju sa May-om prijavilo se, ipak, u prvom redu reakcionarno nastrojeno stanovništvo, dok su mase gledale svoje obezbeđenje pred ustašama u NOP-u a ne u kvislinškoj »Samozaštiti«. Isto tako su spremni za saradnju bili i četnički elementi, kojih je u tom kraju bilo dosta, ali koji nisu imali za sobom podršku naroda.

Praktički rezultat May-ovog rada nije, dakle, odgovarao programu masovnog angažovanja stanovništva za saradnju sa Wehrmacht-cm. Ipak je radu za Abwehr bio priveden veći broj

ljudstva koje je bilo upotrebljavano za zadatke obezbeđenja, izviđanja i diverzije na oslobođenoj teritoriji.

Glavni centar »Samozaštite« u Sunji vodilo je nekoliko pripadnika FAT-a sa grupom kvislinga. Mlinar Dušan Njemčević bio je neka vrsta političkog rukovodioca i organizatora »Samozaštite«, a komandant je bio Josip Bogojević. U sklopu glavnog štaba »Samozaštite« političke i rukovodne funkcije vršili su i njeni saosnivači Dušan Tomić i Vojislav Bajić, kojima se kasnije pridružio još izvestan broj partizanskih prebeglica. Na materijalnim stvarima je radio naročito Vukosavljević, koji je u isto vreme bio i jedan od najvažnijih obavestajnih saradnika iz »Samozaštite«.

Glavni nemački poverenik pri »Samozaštiti« bio je, pored izvesnog broja pripadnika May-eve ustanove, Karl Grusch, koji je u tu svrhu ustrojio i svoju kancelariju u Sunji. Kada je Grusch prebačen na dužnost u sektor Abwehr-a I, na njegovo mesto došao potporučnik Walter Pacher, koji je od leta 1943 godine bio u Zagrebu May-ev pomoćnik. On je preuzeo rukovodstvo nad »Samozaštitom« februara 1944 godine i vodio ju je do njenoga raspada, do kojeg je došlo krajem iste godine.

Rasturanje »Samozaštite« bilo je posledica same ratne situacije, koja je, pogotovu posle oslobođenja Beograda, jasno pokazivala sve znake bliskog sloma nemačke vojne sile. Sern toga je, sa stvaranjem Sremskog fronta i pretvaranjem NDH u Wehrmacht-ovu operativnu oblast, došlo do promene bitnih pretpostavki na kojima je bila zasnovana organizacija »Samozaštite«. Jedan deo pripadnika ove pomoćne Abwehr-ove organizacije prešao je u četnike, drugi se povukao sa Nemcima i bio je raspoređen na razne druge zadatke ili upućen na rad u Reich-u, a većina pripadnika se razišla na samom terenu, nastojeći da zabašuri svoju saradnju sa okupatorovim snagama.

Sam Grusch, koji je pri formiranju »Samozaštite« i u prvom periodu njene delatnosti imao vrlo značajnu ulogu, bio je mobilisan kao vojnik u Wehrmacht, postavši kasnije Sonderfuehrer-om. On je, od početka 1944 godine, radio kao rukovodilac sunjskoga uporišta FAT-a 126-West, koji je, sa sedištem u Zagrebu, bio uzeo na sebe obavestajne dužnosti reformiranog odeljenja I Abwehr-ove ustanove u Zagrebu. Grusch se razvio u važnog obavestajca, koji je razgranao svoju

U desantu na Drvar učestvovao je May-ov pomoćnik, poručnik Zawadil, sa zadatkom da za Abwehr prikupi dokumenta Vrhovnoga štaba i da učestvuje u obavještajnoj razradi na terenu. Na fotografiji: saslušavanje zarobljene partizanke u Drvaru

mrežu u celoj Baniji. Za veze sa Zagrebom dobio je i radio-stanicu. Kod njega je bila osnovana i velika golubija stanica, koja mu je omogućavala da svojim agentima daje golubove pismonoše radi dostavljanja izveštaja. Golubovi su upotrebljavani i za vezu sa Zagrebom. Kasnije je Grusch prešao u Siskak, zatim u Zagreb i nakraju je, povlačeći se sa ostalim pripadnicima svoga FAT-a iz Jugoslavije, bio zarobljen u Sloveniji.

Rad sa ustašama ...

Dok je u Baniji glavni kadar agenata May bio regrutovao od srpskog življa i četničkih ili njima bliskih elemenata, dotle je on u drugim krajevima formirao svoje pomoćne diverzantske jedinice iz ustaških redova. U tome pogledu je bila značajna njegova delatnost u Karlovcu, gde je obrazovao svoje uporište pod komandom potporučnika Pacher-a, novembra 1944 godine. Sa May-em je tamošnji ustaški funkcioner Hočevanar — u saglasnosti sa svojim pretpostavljenima — postigao sporazum, po kojem je njegova ustaška grupa prošla kroz specijalni diverzantski kurs, a zatim, po nalogu May-evog FAT-a 216, manjim i većim akcijama delovala diverzantski na oslobođenoj teritoriji.

Tečaj u Karlovcu je dobio i širi značaj time što je May postigao sporazum sa komandom Paveličeve garde, tzv. »Po-glavnikovog telesnog združenja«, i drugim ustaškim ustanovama u Zagrebu. Tako je u Karlovac upućen priličan broj ustaša i iz Zagreba i drugih mesta. Sve te kursiste, koji su zatim bili upotrebljavani za diverzantske zadatke, May-evo uporište u Karlovcu je snabdevalo oružjem i materijalom koji mu je stizao u ogromnim količinama.

Slično kao što su razni ogranci Abwehr-a I bili prešli na organizovanje pozadinske mreže, i May je u Karlovcu i u sedištu svoga FAT-a 216, u Sisku, počeo da organizuje grupe koje bi imale da ostanu na terenu posle povlačenja Wehrmacht-ovih jedinica. Međutim dok je pozadinska mreža Abwehr-a I bila sastavljena od agenata i radiotelegrafista koji su imali da vrše obaveštajne zadatke, dotle je delatnost Abwehr-a II bila usmerena na to da iza linija NOV ostavi diverzantske grupe koje bi radile na sabotazama i gerili.

U tu svrhu je FAT 216 ustrojio na terenu veći broj tajnih slagališta sa znatnim količinama eksploziva i diverzantskog materijala. Dobrim delom su te stvari bile britanskog porekla, pribavljene »radio-igramama« sa britanskim obaveštajnim centrima, iz kojih je materijal upućivan u Holandiju i Francusku. Naporedo su stvarani i tajni magacini sa namirnicama.

... i sa muslimanskom reakcijom

Dok se u Sunji oslanjao na četnički element, a u Karlovcu na ustaški, dotle je u Prijedoru May uspeo da angažuje za saradnju reakcionarne muslimanske separatističke grupe. I tu je bio osnovao svoje uporište, snabdeveno radiostanicom i golubovima pismošama. Uporište je organizovalo rad na terenu, slično kao u Baniji. Stvorena je neka vrsta muslimanske milicije po' selima; njeni su zadaci bili istovetni sa zadacima koji su imali da budu postignuti »Samozaštitom« u Sunji. Rukovodilac prijedorskog uporišta je, u cilju upoznavanja sa načinom organizacije, proveo u Sunji izvesno vreme posmatrajući tamošnji rad.

Glavni obaveštajni agent u Prijedoru bio je ustaški vodnik Šehić, a u organizovanju grupa za diverzantske zadatke, uporištu su naročito korisni bili jedan muslimanski hodža i dva imućna trgovca iz toga kraja. Njihovom pomoću, tu je brojno stanje raznih seoskih i pokretnih grupa diverzantskih agenata dostiglo broj od nekoliko hiljada.

Glavni zadatak organizacije formirane oko centra u Prijedoru bio je vođenje oružane, političke i ideološke borbe protiv NOP-a. Uz to je išlo i obezbeđivanje železničke pruge Prijedor-Banja Luka i organizovanje diverzantske akcije na oslobođenoj teritoriji. Najzad je ta organizacija zamišljena i kao centar za privlačenje prebeglica iz partizanskih redova.

Delatnost iz Prijedora bila je usmerena prema Kozari, Dubici, Sanskom Mostu, pa i prema Grmeču. Iz uporišta su upućivane manje grupe na teren, gde su vršile obaveštajne zadatke, postavljale mine i izvodile rušenja na oslobođenoj teritoriji, a sve to pratile teškim zločinima.

Naročito je aktivnost iz Prijedora bila živa u vreme dok je pripreman desant na Drvar. Time je trebalo postići dva cilja: prvo, manevri uznemiravanja vođeni protiv jedinica

NOV imali su da skrenu pažnju Vrhovnog štaba NOVJ na sektor Prijedora i, drugo, pošto se očekivalo da će desant na Drvar dovesti do raspada NOV i partizanskih formacija, prijedorsko uporište je imalo da pripremi prihvatanje dezertera i demoralisanih boraca NOV.

Neuspeh drvarske operacije značio je i početak likvidacije cele akcije koja je vođena iz Prijedora. Već krajem leta 1944 godine bilo je prijedorsko uporište povučeno, a terenske organizacije muslimanske milicije su se praktički raspale.

Mnogostrani rad kapetana May-a, koji je od 1945 godine kao major preuzeo rukovodstvo nad Abwehr-ovom frontnom komandom sektora II pri štabu Vojne grupe F, naneo je NOP-u i partizanskim grupama nesumnjivo lokalne udarce. Mada suviše slab da spreči neumitni hod događaja, ipak je, svojim akcijama, mestimično znatno pomogao da se održe pozicije okupatora u onim krajevima u kojima je njegov aparat dejstvovao. Naporedna upotreba raznorodnih reakcionarnih elemenata, ustaša, četnika i muslimanskih šovinista, nije dokaz samo spretnosti May-a u postizanju ciljeva koje je sebi postavio već i gipkosti Abwehr-a II i kadra koji je prošao kroz njegovu školu.

OTROVNI PEHAR III F

Oswald Grass, direktor beogradskog preduzeća »Cereal Import-Export a.d.«, bio je ljut i zabrinut. Desetak godina je već vodio firmu koja je pod vidom samostalnog akcionarskog društva bila, ustvari, ogranak bečkog preduzeća za uvoz agrarnih proizvoda »Suedosteuropäische Getreidezentrale«¹⁾. Počeo je iz malih okvira, bez osoblja, ali je uspeo da neumornim dugogodišnjim radom podigne svoju firmu na zavidnu visinu. Nad tim poslom je i ostareo. I sada, kada je firmi već osigurao važno mesto na beogradskom tržištu, a sam postigao ugledan položaj u trgovačkom svetu i obezbedio sebi pristojne prihode, javila mu je centrala iz Beča da je pri njegovoj firmi postavljen nov direktor, neki d-r Bergmann. Štaviše, u pismu mu se nalaže da tome novome direktoru treba da izide u svakome pogledu ususret, da udovolji svima njegovim željama, da mu stavi na raspolaganje prostorije i posebnu telefonsku liniju.

Poslovni čovek sa specijalnim interesima

Sve je to Grass-u mirisalo na pripreme za njegovo otpuštanje. Bilo mu je šezdeset i pet godina, pa su možda oni ljudi u Beču želeli da ga se otresu, s tim da prethodno još uvede naslednika koji je imao, kada bude upoznat sa poslom, da ga istisne iz preduzeća i izbaci na ulicu. Za Grass-a bi to bila katastrofa. Celoga veka je bio u službi i nije stekao nikakvu imovinu koja bi mu obezbedila starost. Bilo je otuda ra-

¹⁾ »Jugoistočnoevropska centrala za žito«.

zumljivo što je, kada mu se taj d-r Bergmann javio, dočekaovcg uljeza vrlo hladno¹ i sa otvorenom antipatijom.

Međutim d-r Bergmann je bio poslovni čovek sa specijalnim interesima. Novi direktor, koga je poslala u Beograd matična centrala beogradskoga preduzeća, bio je agent Abwehr-a i zvao se Georg Baur.

Veze »Suedosteuropaeische Getreidezentrale« sa Abwehr-ovcm ustanovom u Beču, svakako su bile takve prirode da je to društvo moralo izlaziti Abwehr-u ususret čak i u stvarima koje mu iz poslovnih razloga nisu mogle biti prijatne. To je proizlazilo već iz činjenice što je ono bilo primorano¹ da čoveka koga mu je Abwehr imenovao postavi za direktora u Beogradu i da pravog rukovodioca svog beogradskog ogranka prinudi da se tome licu sa celom firmom stavi na raspoloženje. A bečki Abwehr je to učinio u dogovoru sa ustanovom Abwehr-a u Beogradu, koja je izabrala ovaj put da stvori svome agentu odgovarajuću kamuflažu.

Vešt u ophođenju sa ljudima, sa razgranatim poznavstvima i vezama u poslovnom svetu, iskusan i hitre pameti, Baur je odmah osetio šta je razlog hladnom odbijanju na koje je naišao kod Grass-a. Bilo mu je jasno da neće moći odigrati svoju ulogu kako treba ako ne bude uspeo da sa čovekom koji je imao da mu stvori kamuflažu dođe u snošljive odnose. I zato se starom direktoru poverio. Objasnio mu je da je njegovo postavljenje samo formalna stvar, da se niukoliko ne misli mešati u Grass-ove poslove niti uopšte uplitati u rad preduzeća. On ga neće na kompromitovati, jer će se kloniti svega što bi moglo firmu uvući ma u kom pogledu u nezgode. To je, uostalom, bilo i u interesu samog obaveštajncg zadatka. Štaviše, on će Grass-u pomagati, pošto će svojim vezama moći kod nemačkih vlasti i ustanova u Srbiji i u Reich-u korisno¹ da interveniše kada god to za firmu bude potrebno. A, sem toga, čitava ta stvar pretstavlja važnu vojnu tajnu i zadatak za koji su zainteresovane najviše ustanove, pa zbog toga Grass to sve treba da primi i prihvati.

Grass je tako bio umiren, ukoliko se to ticalo njegovog ličnog položaja u preduzeću. Ipak je proteklo još neko vreme dok nije nestalo svake bojazni da će delatnost »direktora d-ra Bergmann-a« naneti štete dobrom glasu njegovoga preduzeća u poslovnom svetu.

Zagrebački student veterine Vojko Kunst, sekretar i najbliži saradnik Baur-ov. Pred kraj rata je vršio i samostalne obaveštajne zadatke za Uniju Ili F Abwehr-a, odvojivši se od svoga šefa

Baur se pokazao prema Grass-u apsolutno predusretljivim. Održao je reč da se neće mešati u njegovu nadležnost i, štaviše, doista je učinio firmi, svojim uspešnim intervencijama u vezi sa raznim poslovnim pitanjima, neocenjive usluge. Tako se, posle izvesnog vremena, situacija u »Cereal Import-Export a. d.« smirila. Sve je teklo kao i dotada, a Abwehr-ov agent Georg Baur je dobio kamuflažu koja je bila obezbeđena prema svima, sem prema njegovoj sopstvenoj razmetljivosti i brbljivosti.

Za svoje specijalne poslove, koje je obavljao u kancelariji firme u Beogradu, u prostorijama koje su mu tu stavljene na raspolaganje, Baur se nije služio firminim osobljem. Ubrzo je, početkom jeseni 1941 godine, sebi angažovao posebnog sekretara i tumača, a za njega su radile i honorarne daktilografkinje, koje su mu dolazile na po nekoliko časova dnevno radi primanja diktata i pisanja. Da su te daktilografkinje bile službenice Abwehr-a, u preduzeću, naravno, nije bilo poznato.

Baur-ov sekretar, Vbjko Kunst, bio je Zagrepčanin. Zbog sukoba sa ustašama bio je prebegao u Beograd, a po preporuci jednog od Abwehr-ovih oficira u Zagrebu — za koga nije znao da je vojno lice i da radi u obaveštajnoj ustanovi — Kunst je dospao do nekih zakamufliranih Abwehr-ovih organa u Beogradu, odakle je upućen Baur-u. Tek tu je postepeno saznao da je upregnut u obaveštajne poslove. Posle izvesnog vremena je bivši student veterine iz Zagreba postao i sam Abwehr-ovim agentom, potpisavši obavezu o radu za beogradsku ustanovu Abwehr-a i o čuvanju tajni pod pretjncin najtežih posledica.

U službi linije III F

Treće odeljenje beogradske Abwehr-ove ustanove, Ast-a Beograd¹⁾, za koje je radio Baur, bavilo se kontraobaveštajnom službom. U tome odeljenju je postojao referat III F, čiji je zadatak bio da prodire u protivničku obaveštajnu službu,

*) Ast je kratica za Abwehrstelle — uobičajen službeni naziv za teritorijalnu ustanovu Abwehr-a u Reich-u i u okupiranim zemljama.

da otkriva njene agente i potura sopstvene protivničkim obaveštajnim linijama.

U sklopu čitavog Abwehr-ovog aparata je linija III F bila, svakako, najmanje reglementisana i opterećena ili ograničavana preciznijim uputstvima ili pravilima. Ona je imala da postigne, aktivnim kontraobaveštajnim radom, svoje ciljeve i da tim putem suzbija protivničku špijunažu. Kako će to uraditi, kakvim će sredstvima postići taj cilj — to je zavisilo od konkretnog slučaja i mogućnosti. Radi obavljanja svoga zadatka, ona je težila da se što više približi protivničkim obaveštajnim službama, da stvori dodire sa njenim pripadnicima putem svoje agenture, da svoje agente smesti u njihove linije i njihove kurirske puteve, i uopšte da u nju prodre ma u kojem obliku i ma na koji način. Glavno je bilo da upozna strukturu, interne zadatke, direktive, veze i metode protivničke obaveštajne službe. Agenti III F morali su, otuda, biti ljudi koji su umeli da se snalaze, da igraju sto uloga, da se probijaju svima sredstvima prema protivničkom obaveštajnom taboru. U tome su bili slobodni da se snalaze kako najbolje znaju i umeju i da stvaraju dodire na sve one načine koje budu smatrali shodnim.

Takva sloboda i gipkost, neophodne za uspeh u toj vrsti rada, nosile su u sebi i mnoge izvore opasnosti. Granica između veze sa protivničkom obaveštajnom službom u cilju sprovođenja zadataka za sopstvenu kontraobaveštajnu ustanovu i pretvaranja ovakvoga rada u agenturno delovanje na dve strane bila je vrlo klizava i, ponekad, sasvim neodređena. Da bi dobio mogućnost prodiranja u protivnikove linije, da bi stekao poverenje i, samim tim, dobio pristupa do tajni koje su bile od važnosti za njegovog nalogodavca, agent III F je morao i sam da poćini indiskrecije, da protivničkoj službi ćini usluge, a ćesto da primi na sebe ulogu njenoga saradnika. Na tome klizavome terenu su mnogi agenti zaista prešli sa de-latnosti za svoju kontraobaveštajnu službu na dvostruki rad, podlegavši iz nepaźnje, slučajno, pa i namerno i planski, protivničkom uticaju. Dešavalo se da se, ponekad, agenti u svome osetljivome poslu toliko kompromituju da više nisu mogli ili nisu hteli da se odupru dvostrukom radu.

Razume se da je i nad agentima III F vršena izvesna kontrola. Ukazivalo im se na potrebu najstroćeg održavanja konspirativnosti i na teške posledice koje bi ih snašle u slu-

čaju da povrede dužnost čuvanja tajni. Ali je u praksi bilo vrlo teško da se sprovede doista efikasna kontrola nad njima. Sama njihova delatnost je, po svojoj prirodi i po zadacima koje su imali da ispunjavaju, bila takva da je stvarno efikasnu kontrolu uveliko otežavala ili čak onemogućavala. Tu je kontrola pre mogla da se izrazi u predohrani nego u nadgledanju svakog pojedinog agentovog koraka. Za rad po liniji III F trebalo je, zato, da dođu u obzir samo potpuno, stoprocentno proverena lica. A sem toga je bilo od važnosti da se njihov rad stalno drži u ruci i, u granicama mogućnosti, posmatra.

Slučaj Georg-a Baur-a je školski primer za rad agenta koji je, mada sposoban, prešao umnogome sve granice koje su bile, po prirodi stvari, povučene inicijativom i snalazljivošću u dobijanju mogućnosti za prodiranje u stranu obaveštajnu službu. Da bi postigao svoj cilj, Baur je činio namerne indiskrecije, pa je čak proneveravao i obaveštajni materijal namenjen Abwehr-u, ugrožavao druge agente, pa ih i provaljivao ako je to bilo potrebno. Činio je sve to samo da bi postigao rezultate. Uz to se obilno služio i obmanama i prevarama prema samoj ustanovi za koju je radio, a i prema ostalim nemačkim vlastima.

Između Abwehr-a i hohštaplerstva

Baur je imao za sobom burnu prošlost. Rođen 1881 godine kao veleposednički sin u istočnoj Nemačkoj, prošao je kroz Prvi svetski rat kao oficir carske nemačke vojske i stekao na raznim frontovima visoka odlikovanja. Ranjen je 1918 godine, i otada mu je jedna noga ostala sakata. Posle Prvog svetskog rata se aktivirao politički, pa je kao predstavnik klerikalnog katoličkog centra bio i poslanik u nemačkom parlamentu.

Kada je Hitler došao na vlast, Baur se našao u opoziciji. Kasnije je govorio, u poverenju, da je proveo izvesno vreme u koncentracionom logoru. Iz političkih razloga, naravno. Tako je on to predstavljao. Ustvari je, međutim, zbog homoseksualnog delikta bio osuđen na mesec dana ili dva meseca zatvora, kako je to bilo uneseno u nemačka zvanična akta. Posle toga je emigrirao u Italiju, a zatim u Grčku i, najzad, stigao u Jugoslaviju. U Beogradu je živela njegova poznanica iz detinjstva, žena industrijalca Adolf-a Muench-a, sa kojim

se preko nje i on sprijateljio. Muench, Jevrejin koji je u predratnoj jugoslovenskoj privredi imao dosta istaknutu ulogu u industriskom i finansiskom svetu, pomagao je Baur-u da prebaci deo svoje imovine iz Nemačke u inostranstvo. Štaviše, Baur je izvesne iznose investirao u Muench-ovo preduzeće, »Rtanj a. d.«, koje je eksploatisalo istoimeni rudnik uglja i imalo drugih rudarskih prava u Jugoslaviji. Drugi deo svoje imovine je uložio u Braziliju, preko nekih svojih veza sa jezuitima.

Dok je boravio u Beogradu Baur je preko Muench-a došao u vezu sa velikim brojem pripadnika industriskih i poslovnih krugova, naročito i sa jevrejskim kapitalistima. S druge strane je, kao verni katolik, imao dodira i sa papskim nuncijem u Beogradu, sa beogradskim nadbiskupom Ujčićem i sa drugim pripadnicima visokog katoličkog klera.

Baur se, uglavnom, zadržavao na rudniku Rtnju, u čijoj je okolini vršio izvesna rudarska istraživanja. To je izazvalo sumnju tamošnje žandarmerije, koja je njegovo tumaranje po okolini — pogotovu što je tu u blizini bio i borski rudarski basen — tumačila špijunažom. Bio je izvesno vreme pritvoren, pa se zatim nastanio u Beogradu kod Muench-a. Ostao je tu sve do posle 27 marta 1941 godine, kada je morao napustiti Jugoslaviju sa ostalim nemačkim državljanima, jer mu je pretila opasnost da će ga Nemci inače tretirati kao neprijateljskog emigranta.

U Nemačkoj se Baur osećao vrlo nelagodno, strahujući da će tamo neko potegnuti stare račune. Zato je na sve načine nastojao da se opet dočepa Beograda. U tome mu je pomagao neki njegov prijatelj iz detinjstva, sa kojim je imao i izvesnih imovinskih veza, a koji je u to vreme bio rukovodilac Abwehr-ove ustanove u gradu Breslau. Ovaj mu je predložio da stupi u službu Abwehr-a, kao agent. To bi omogućilo da Baur bude upućen u Beograd bez potrebe da za to traži odobrenje ma od kakvih drugih vlasti. Štaviše, pre nego što ga je uputio u Beograd i povezao sa tamošnjom Abwehr-ovom ustanovom, rukovodilac Ast-a Breslau snabdeo je Baur-a još i raznim preporukama Ast-a Beč i same Abwehr-ove centrale u Berlinu.

Tako se Baur pojavio u Beogradu i pretstavio referatu III F tamošnjeg Ast-a kao čovek koji raspolaže vezama u vr-

hovima Abwehr-a i koji, usled toga, zaslužuje svako poverenje. To, uostalom, objašnjava i izuzetni položaj koji je uživao u Abwehr-ovoj agenturi u Srbiji.

U međuvremenu se Baur-ov beogradski prijatelj Adolf Muench ubio, strahujući da će biti proganjan kao Jevrejin, a želeći da samoubistvom spase ženu i decu od stradanja i da im sačuva svoju imovinu. Baur se zauzeo za njegovu udovicu, a brata pokojnog Muench-a, Aleksandra, koji se sa ženom i sinom krio, pomogao je vezama i lažnim dokumentima da se prebaci preko Bugarske u Tursku. Isto tako¹ je našao¹ načina da zaštiti i Muench-ovu kćer, koja bi kao polujevrejka bila takođe nastradala, a zauzimao se i za razne druge beogradske Jevreje iz poslovnog i finansiskog sveta. To je izazvalo sumnju Gestapo¹a, koji se živo zainteresovao za »legendarnog majora Baur-a«, kako ga je posprdno nazivao beogradski zapevednik Sipo i SD-a, d-r Emanuel Schaefer. Međutim Ast je Baur-a odlučno branio, tako da je izbegao eventualne nezgode sa Gestapo-om, koji je prema njemu, međutim, ostao izrazito narogušen.

Činjenica što¹ je bio rezervni major koristila je Baur-u mnogo u očima Abwehr-ovih oficira u Beogradu, koji su ga izdvajali od ostalih agenata, tretirajući ga kolegijalno. On je u mnogo prilika zloupotrebljavao to svoje svojstvo¹ da bi se predstavljao kao »major Baur od Ast-a Beograd«, pridajući time sebi svojstvo Abwehr-ovog organa.

Ovako se Baur pretstavio, naprimer, personalnom referentu ogranka Organizacije Todt u Beogradu, Grieser-u. Ovaj je bio u nekoj službenoj stvari zatražio¹ da se povede diskretna istraga u njegovom nadležstvu u Beogradu, a rukovodilac Ast-ovcg referata III F poslao je u tu svrhu Baur-a. Rezultat istrage je bio ravan nuli. Ali je zato Baur od ovog funkcionera Organizacije Todt, koji je bio uveren da ima pred sobom višeg Abwehr-ovog oficira, zatražio za sebe i svoga sekretara Kunst-a legitimaciju funkcionera te organizacije. Baur je Grieser-u prikazao stvar tako da se on, kao organ Abwehr-a, ne može prilikom svojih strogo poverljivih putovanja u Mađarsku i druge zemlje pretstaviti kao organ Abwehr-a. Uopšte bi mu, zbog kamuflaže po diskretnim Abwehr-ovim zadacima, bilo vrlo korisno kada bi raspolagao legitimacijama Organizacije Todt koje bi mu omogućavale da prelazi sve granice u nemačkoj okupacionoj sferi u Evropi bez legitimisanja.

Grieser-u je učinilo čast što može pomoći Abwehr-ovom oficiru i time doprineti efikasnosti nemačkog obaveštajnog aparata. Laskalo mu je, štaviše, što mu se ovaj ugledni obaveštajac poverio i osećao se, prosto, kao da je i sam smeo da postane, u neku ruku, učesnikom u tajanstvenoj, zanimljivoj i životno važnoj delatnosti Abwehr-ovog aparata. Sem legitimacija dobio je Baur, na taj način, neovlašćeno od Organizacije Todt još i besplatne železničke karte za sve vrste vojnih i ostalih vozova i putničkih aviona, kao i potvrdu da može kao zvanično lice upotrebljavati sve vrste motornih vozila. Najzad mu je Grieser dao i ispravu stalne važnosti za prelazak granica, koja se imala upotrebiti uz izdatu legitimaciju.

Već ranije je Baur bio dobio jednom prilikom, radi jednog posebnog zadatka, legitimaciju Abwehr-ove ustanove u Beogradu, na kojoj je njegovo zanimanje naznačeno kao bivši major (Major a. D.). Umesto da je po obavljenom zadatku vrati, kao što je to trebalo da učini, Baur je legitimaciju zadržao. Kombinujući razne isprave kojima je raspolagao, on se praktički bez ikakve kontrole mogao kretati teritorijom pod nemačkom okupacijom ili pod uticajem Trećeg Reich-a, tako da ni sama ustanova čiji je bio agent to nije mogla kontrolisati.

Rukovodilac referata III F Ast-a Beograd, kapetan Fritz, bio je zadovoljan rezultatima Baur-ovog rada i nije se interesovao na koji je način ovaj uspevao da ih postigne. Kao mlađi oficir osećao je izvesno poštovanje prema čoveku koji je već bio major kada je on glačao kratke pantalone po školskim klupama. A sem toga su preporuke iz Reich-a sa kojima se Baur bio pojavio takođe učinile svoje.

Mada je naslednik kapetana Fritz-a, kapetan Kraigher, ispoljavao više podozrenja u pogledu Baur-ovih metoda, ipak je i on primao sa zadovoljstvom značajne podatke koje bi mu ovaj njegov agent donosio. A da su ti metodi doista bili vrlo sumnjivi, prokazuje Baur-ova veza sa šefom mađarske ofoaveštajne službe u Novom Sadu, d-rom Bertalan-om Kun-om. Ovaj slučaj vredi izneti u pojedinostima zato što pokazuje u karakterističnoj boji ne samo rad Baur-a već i metode i opasnosti koje su proistekle iz delatnosti po liniji III F.

Viteški mađarski kolega

Godine 1942 utvrđeno je da postoji neka kurirska veza koja ide od moskovskog patrijarha Vasilija preko Rumunije, Mađarske i NDH za Beograd, a odatle prema jednome manastiru na gori Atosu u Grčkoj. Tu je, kako je to Abwehr utvrdio, bio ugrađen rezidentski punkt britanske obaveštajne službe. Ova je linija bila od velikog značaja za Abwehr, jer je, po njegovoj oceni, predstavljala vezu između Moskve i britanske špijunaže. Mada su se u Grčkoj nalazile nemačke okupacione trupe, tamo se nije moglo¹ uraditi ništa, pošto je iz obzira prema verskim osećanjima stanovništva nemačkoj obaveštajnoj sližbi bilo zabranjeno da se angažuje na području Atosa. Znalo se jedino da su kuriri u toj vezi obično bili monasi, a Abwehr je verovao da veza u Beogradu ide do mitropolita Josifa. Isto tako je otkriveno da je jedan od punktova na ovoj kurirskoj vezi bio beloemigrantski sveštenik Vinogradov u Šajkaskom Loku, u Bačkoj.

Baur je dao Kunst-u zadatak da se ukopča u tu kurirsku liniju i pošao je sa njim automobilom u Bačku, preko Banata i Tise. Kunst je zaista uspeo da uspostavi vezu sa Vinogradovom. Pri povratku je Baur želeo da zavara trag mađarskim vlastima i kontrolnim organima. Zbog toga je promenio broj na automobilu i pošao preko Novog Sada, sa namerom da se u Beograd vrati preko Petrovaradina i Srema. Oslanjajući se na svoje legitimacije, a i na vizitkarte mađarskog oficira za vezu u Beogradu i tamošnjeg mađarskog obaveštajnog oficira — koje je za svaki slučaj nosio sa sobom, a bio ih je dobio u nekoj privatnoj zgodi kada se sa ovim mađarskim oficirima našao u društvu — Baur je na mađarskoj pograničnoj karauli na Dunavu zatražio autoritativno da ga dovedu u vezu sa rukovodiocem mađarske obaveštajne službe u Novom Sadu. Tako je, zajedno sa Kunst-om, odveden tadašnjem majoru Kunu.

Pretstavivši se kao major i kolega po zanatu, Baur je molio Kuna da mu omogući telefonsku vezu sa Beogradom, pa i sa tamošnjim mađarskim obaveštajnim oficirom, koji je bio ugrađen u mađarski konzulat. Objasnio je da bi želeo iz izvesnih razloga da pređe u Petrovaradin, mada to u njegovim putnim dokumentima nije bilo predviđeno. Kun je odmah

izjavio da će urediti sve što je potrebno. Ugledni nemački kolega ne treba nikome da telefonira.

Prostosrdačnost i uslužnost mađarskog obaveštajnog oficira je Baur odmah iskoristio da sa njim stvori što bolji i prijateljskiji odnos. Kun je svojim službenim kolima lično odveo Baur-a na skelu za Petrovaradin i tamo naredio da se Baur sa prатnjom propusti bez pregledavanja dokumenata i automobila. I još je, po starom viteškom običaju, zahvalio Nemcu što je dopustio da mu učini tu malu uslugu.

Baur je bio tako oprezan da odmah po dolasku u Beograd isporuči tamošnjim mađarskim oficirima Kun-ove pozdrave. A ovi su, pri svom prvom dolasku u Novi Sad, Kun-u potvrdili da ih je »Abwehr-ov major Baur« preneo. Bili su, uostalom, i sami uvereni da je njihov poznanik Baur doista viši nemački obaveštajni oficir, jer im ga je kapetan Fritz bio predstavio kao »našeg majora Baur-a«.

Tako su, naposljetku, bile uspostavljene čvrste i harmonične veze između Kun-a i Baur-a, pune obostrane pažnje. Mađarski obaveštajni oficir u Novom Sadu, zadobijen spretним nastupom svoga šarmantnog kolege iz Abwehr-a, bio je ubuduće spreman da ovome učini svaku uslugu koju bi tražio.

Baur je, u narednom razdoblju, češće dolazio u Novi Sad, a povremeno slao onamo i Kunst-a, koji bi produžavao dalje za Budimpeštu, po obaveštajnim zadacima. Između njega i Kun-a razvilo se intimno prijateljstvo, iskreno od strane Mađara, a sračunato od strane prepredenog Nemca. Kun je bio osobenjak, klonio se društva i živio je u prilično zategnutim odnosima sa ostalim mađarskim oficirima u Novom Sadu. Baur ga je svojim žovijalnim nastupom bio sasvim zadobio i on je počeo otvoreno da mu se poverava. Tome je pripomoglo što je Baur nastojao da ispoljava slične poglede kao što su bili Kun-ovi i, uopšte, učinio sve da kod ovoga izazove uverenje u svoju iskrenost.

Velika igra

Spajajući uvek obaveštajni rad sa poslovnim pothvatima, Baur je u Novom Sadu udesio izvesne transakcije za »Cereal Import-Export a. d.«, i tom se prilikom upoznao sa nekim

Volksdeutscher-om, direktno mađarskog transportnog preduzeća Német i komp. Ovaj je Baur-a doveo u vezu sa Johannom Wuescht-om, jednim od predratnih rukovodilaca nemačke manjine u Jugoslaviji i Kulturbund-a, koji je u Novom Sadu bio istaknuta figura među tamošnjim Volksdeutscher-ima.

I Wuescht se »Abwehr-ovom majoru« Baur-u otvoreno poverio, iznoseći mu kritike na mađarske postupke prema Volksdeutscher-ima. Rekao je da je potrebno podrobno izvestiti nemačke nadležne ustanove o neiskrenosti i rovarenjima Mađara protiv Nemačke. Njima, Volksdeutscher-ima, na žalbe upućene u Reich se ne odgovara. Zbog toga bi bilo dobro da se umešaju nemačke vojne vlasti. Da bi snabdeo Baur-a detaljnim podacima, Wuescht ga je doveo u vezu sa direktorom volksdeutscher-skog časopisa »Volksblatt«, Kramer-om. Ovaj je imao, kao novinar, obilje materijala protiv Mađara i njihove politike. Sve je to bio spreman da preda Baur-u kako bi Abwehr stekao o tome kompleksu jasno saznanje.

Kramer je, sa svoje strane, stajao u vezi sa mađarskom fašističkom grupom »strelastih krstova«, koja je rovarila protiv tadašnjeg Horthy-evog režima, pa je i o tome umeo Baur-u da priča. On je Baur-a naročito zamolio da Abwehr o izvoru tih podataka sačuva najpotpuniju diskreciju, pošto bi on nastradao ako bi se saznalo da je snabdeo Abwehr informacijama. Najzad je Kramer predao i opširan izveštaj sa svima žalbama protiv Mađara, u kojima je u pojednostima iznesena kritika mađarskih postupaka. Tu je bio sadržan i veći broj podataka koji su nosili karakter obaveštajnih informacija na štetu Mađarske. Da bi stvar bila potpuna, Kramer je izveštaj i svojeručno potpisao, nadajući se, očevidno, da će se time preporučiti Abwehr-u.

Umesto da taj izveštaj preda Abwehr-u, Baur se odlučio da ga upotrebi za obaveštajnu igru. U režiji te podvale, brižljivo pripremljene i izvedene, nije se ispoljio samo Baur-ov glumački talent nego je došla do izražaja i njegova beskrupuloznost, a u isto vreme i lakomislenost. Sa svojim sekretarom Kunst-om se dogovorio o pretstavi koju će odigrati Kun-u, pa su posle toga njih dvojica sa ovim mađarskim oficirom otišli na dogovorenu večeru u neki novosadski lokal. Za vreme večere je Baur dao do znanja Kun-u da ima naročitog razloga da se proveseli i aludirao je da je posti-

gao neki značajni obaveštajni uspeh. Naveo je Kun-a, koji je u svakome čoveku video protivnika i konkurenta i smatrao se zapostavljenim od svojih starešina, na njegovu uobičajenu temu o nekolegijalnosti i rivalstvu u službi u kojoj se njegovom radu ne odaje priznanje onako kako on to zaslužuje.

U predahu između dve serije Kun-ovih jadikovki na neiskrenost i zavirljivost konkurenata, Baur je Mađaru u najstrožem poverenju saopštio kako će mu on pomoći. No posredi je strogo diskretna stvar, o kojoj se u gostionici ne može razgovarati. Kun, impresioniran Baur-ovim svečanim uvodom, pozvao je njega i Kunst-a usred noći na nastavak razgovora u svoju kancelariju. Tu je Nemač, ocenivši tačno karakter svoga sabesednika, zatražio od njega »časnu reč mađarskog oficira i viteza« da će sačuvati apsolutnu diskreciju o onome što će mu on saopštiti. Rekao je još, kada je dobio od sve uzrujanijeg Kun-a čvrstu »vitešku reč«, da bi on sam mogao teško nastradati ako bi se išta pročulo. I posle toga uvoda predao je Kun-u Kramer-ov izveštaj.

Da je Kun dotle još i imao izvesnih rezervi prema svome prijatelju Baur-u, da se još ustezao da sa njim podeli sve tajne za koje je znao, — od toga trenutka je pala i poslednja ograda. Malo piće, malo Baur-ova teatralna inscenacija, a podosta i sadržaj Kramer-ovog izveštaja, koji je za mađarsku obaveštajnu službu mogao zaista biti vrlo interesantan, učinili su da je mađarski oficir konačno stekao uverenje da mu je žovijalni, samosvesni nemački major odista prijatelj kakav se nađe jednom u životu. Prijatelj koji zbog prijateljstva žrtvuje i interese sopstvene službe i rizikuje glavu.

Baur se nije prevario. Bertalan Kun, vezan »viteškom rečju« i iskrenom zahvalnošću i divljenjem prema svome nemačkom kolegi i pokrovitelju, iskoristio je, istina, Kramer-ov materijal, ali nikada nije provalio Baur-a, niti dopustio da se i najmanje može naslutiti odakle su mu došli u ruke podaci koji su mu doneli priznanje njegovih šefova.

Kao što je Baur pred Kun-om isticao da su Volksdeutscher-i pokvaren element koji ometa prijateljske odnose između mađarske viteške nacije i nemačkog Reich-a, koji brani evropsku kulturu, tako isto je i Kun, da bi se revanširao i

pokazao dostojnim prijateljstva i poverenja, objašnjavao Baur-u kako i među Mađarima ima gadova i na najvišim položajima, koji su neprijatelji Nemačke, a time i pravih mađarskih interesa. Ako je Baur dao Kun-u u ruke materijal protiv Nemaca koji stoje na putu pravom nemačko-mađarskom prijateljstvu, Kun je snabdevao otada Baur-a obaveštenjima o tim mađarskim »gadovima« koji su zaplotnjački nastojali da ometaju harmonične odnose između Budimpešte i Berlina.

I tako je u Baur-ove ruke prelazio sadržaj poverljivih dokumenata i raspisa mađarskoga generalštaba, mađarskih policiskih, žandarmeriskih i civilnih vlasti. To su bila tajna uputstva kojima je Mađarska pokušavala da se, koliko joj je to još bilo moguće, odbrani pred zagrljajem nemačkog polipa i da sačuva još nešto malo svoje samostalnosti.

Najpre je Kun svome prijatelju Baur-u saopštavao stvari od manje važnosti, a postepeno je prelazio i na najvažnije i najkrupnije interne mađarske stvari. Tako je Abwehr bio u pojedinostima obaveštavan ne samo o merama koje su razne mađarske ustanove preduzimale i o nalogima koje su davale da bi sprecile potpuno podjarmljivanje svoje zemlje pod vlast Trećeg Reich-a, nego i o ljudima koji su zastupali politiku samostalnosti i odbrane mađarskog suvereniteta. U početku je Kun svoj materijal Baur-u saopštavao usmeno, zatim mu je noću u svojoj kancelariji diktirao u pero, a najzad je došlo i do fotokopiranja poverljivih mađarskih naređenja.

Razočarani prijatelj

Oficiri u referatu III F Ast-a Beograd ponekad su sumnjivo vrteli glavom nad svojim isuviše reklamerskim agentom koji im je izmicao stalno ispod kontrole i radio na svoju ruku, istupajući pred njima kao čovek koji sve zna i sve može. Međutim zapanjujući rezultat koji je Baur postigao svojim prodorom u mađarsku obaveštajnu službu učinio je da su zanemele sve sumnje. O Baur-u je otišao u Berlin posebni izveštaj kapetana Fritz-a, a uz njega predlog za odlikovanje. I tako je on svome »gvozdenom krstu« prvog i drugog reda, koje je dobio u Prvom svetskom ratu — nazivajući

ih posprdno »nakitom za božićnu jelku« i stavljajući ih u rupicu na reveru kad je hteo da izvede neki od svojih hohštaplerskih podviga —, dodao još krst za ratne zasluge prve klase sa mačevima.

Pomoću raznih obmana i pridajući sebi zvanična svojstva, Baur je uspeo da stvori, preko dve granice, i direktnu telefonsku vezu sa Kun-om. U to vreme je to bila stvar kojom su se mogli služiti samo najviši štabovi, pa i oni sa teškoćama. Razume se da je ta telefonska veza potkrepljivala uverenje majora Kun-a — koji je ubrzo bio unapređen za potpukovnika — da je njegov prijatelj Baur doista izvanredno važna i uticajna ličnost iza kulisa nemačkih vojnih i političkih ustanova, u okupiranoj Srbiji. Polaskalo mu je zato kada je Baur sa Kunst-om počeo da prihvata pozive u njegovu porodičnu kuću, na njegovo imanje, i kada je njegovoj porodici Baur poverio čak i svoju kćer da joj dva meseca bude gost.

Kun-ovo veliko prijateljstvo sa Baur-om nije moglo ostati nezapaženo. Podnesene su prijave protiv njega. Verovatno su poticale od njegovih podređenih oficira. Kun je čak morao da se pravda pred svojim pretpostavljenima. Ipak je energično odbio sve optužbe, i još se više vezao za Baur-a. Pomogao mu je u obavljanju agentskih poslova u Budimpešti, snabdevao njega i Kunst-a raznim mađarskim ispravama koje su im omogućavale slobodno kretanje i obezbeđivale pomoć mađarskih vlasti, pa je čak i u raznim crnoberzijanskim poslovima, i protiv svoje volje, bio Baur-u na usluzi.

Naposletku je stvar ipak prevršila meru. U proleće 1944 godine mađarske vlasti su Kun-a uhapsile pod optužbom izdaje. Sproveden je u Budimpeštu i stavljen u vojni zatvor. Bio bi, sigurno, teško nastradao da tada nisu u Mađarsku ušle jedinice Wehrmacht-a i okupirale još i tu zemlju. Bilo je nastupilo ono čemu se odupirao Horthy sa svojom reakcionarnom i mahom anglofilskom oficirskom i aristokratskom vladajućom grupom.

Nemačka okupacija je spasla Kun-u glavu. On je pušten iz vojnog zatvora. No kada se vratio u Novi Sad utvrdio je sa zgranjavanjem da je odred nemačkih vojnika pod rukovodstvom nekog podoficira iz Abwehr-a bio provalio u nje-

govu kancelariju, pohapsio njegove oficire i zaplenio njegovu arhivu i sadržaj kasa. Pa i njega je taj odred pritvorio, istina, sasvim kratko vreme.

Arhiva je većim delom bila vraćena, Kun-ovi oficiri su bili pušteni posle jednog ili dva dana, i to uz učitivo izvinjenje. Ipak je to za mađarskog oficira, koji je bio zanemario sve vlastite dužnosti u svome prijateljstvu prema Nemačkoj, predstavljalo strahovit udar. Baur-u, koji je dojurio u Novi Sad, Kun je teško prebacio ovaj postupak.

A kada je Baur kod šefa referata III F, kapetana Kraigher-a, uzrujano protestovao, kako se moglo tako postupiti iza njegovih leđa, ovaj mu je kroz pakostan osmeh odgovorio da nema razloga uzrujavanju jer kod Kun-a nije nađeno ništa što bi moglo njega, Baur-a, opteretiti. A da je, uostalom, vrlo dobro baš to što Baur nije znao unapred za pretres kod Kun-a, jer mu je to barem omogućilo da još uverljivije odigra pred Kun-om scenu zaprepašćenja i ljutnje na ovaj nemački postupak.

Time je igra sa Kun-om bila završena. On je ostao još izvesno vreme na dužnosti, a zatim se povukao. Uostalom, pošto su Nemci ionako tada držali Mađarsku pod okupacijom, veza sa njim nije više ni mogla biti od nekog značaja.

Rad u Mađarskoj

Kun je bio olakšao Baur-u obaveštajne podvige u Mađarskoj, koji su ga naročito dovodili često u Budimpeštu. Upoznao se sa vlasnikom mađarskog transportnog preduzeća »Német i Comp.«, János-em Német-om, koji se velike firme bio domogao u vezi sa »ariziranjem« jevrejskih preduzeća.

I Német je bio čovek burne prošlosti, agent mađarske i drugih obaveštajnih službi, pustolov, crnoborzijanac i bankroter. Baur ga je zavrbovao ne znajući da Német radi i za neku nemačku obaveštajnu ustanovu u Berlinu. On je pristao da Baur-u daje obaveštenja i da ga uvodi u mađarske visoke poslovne i političke krugove zbog toga što mu je ovaj omogućio da obavlja razne krupne poslove sa velikim zaradama. Baur je, naime, u međuvremenu bio postao i poverljivim poslovnim posrednikom Franz-a Neuhausen-a, ge-

neralnog opunomoćenika za privredu u Srbiji. Ovaj korupcionista velikog stila, koga je Goering-ovo prijateljstvo bilo dovelo — uprkos vrlo sumnjive prošlosti i sudske osude zbog lažnog bankrotstva — na položaj svemoćnog diktatora privrede u okupiranoj Srbiji, osetio je u Baur-u, instinktom rođenog aferaša, kongenijalnog pomagača. Tako mu je poveravao, da za njega obavlja razne službene, poluslužbene i sasvim privatne poslove. Zaradivši sam tim putem velike iznose, Neuhausen je omogućavao i Baur-u da zarađuje. I, što je još važnije, da blefira svojim vezama sa čovekom čije je ime i u Mađarskoj bilo postalo sinonimom za milionske poslove ne baš čiste i, često, vrlo sumnjive prirode. Za Német-a ie to bio pravi poslovni partner.

Zaista je Német od veza sa Neuhausen-om, koje mu je omogućio Baur, imao velikih koristi. Za uzdarje je on za Baur-a angažovao obaveštajno čak i šefa kabineta mađarskog ministra unutrašnjih poslova Keresztes-Fischer-a. Ovaj državni funkcioner, zadužen preko guše, rado je prihvatao novčanu pomoć koja mu je dosta obilno dolazila iz poslovnih transakcija Baur-a i Német-a. Obilno je snabdevao obaveštenjima obojicu, pri čemu se Német koristio ovim informatorom za poslovne, a Baur naročito za obaveštajne stvari, mada su u celome tome spletu poslovni moment i razne velike crnoberzijske transakcije bili nerazrešljivo povezani i isprepleteni sa obaveštajnim radom.

Mađarski funkcioner je, između ostalog, obaveštavao Baur-a o raznim vezama svoga ministra preko Bukurešta i Carigrada sa saveznicima, o dodirima sa agentima britanske obaveštajne službe u Mađarskoj, a sem toga je poslužio Baur-u odlično da ga uvede u društvo visokih predstavnika mađarskog upravnog aparata. Tim novim vezama Baur je uspeo da razvije u Budimpešti izvanredno razgranatu obaveštajnu delatnost. Pritom je lovio obaveštenja po svom neskrupuloznom metodu, dajući i sam informacije i čineći indiskrecije za koje bi, nesumnjivo, mogao da odgovara da je Abwehr za to saznao.

Kapetan Kraigher, manje poverljiv od svoga prethodnika Fritz-a, a poznajući dobro i svoga agenta i sve opasnosti rada po liniji III F, pokušavao je preko Kunst-a da sazna na koji način Baur dolazi do svojih informacija u Budimpešti. Sumnjao je opravdano da je tu Baur prekardašio, ali

nije mogao dobiti o tome sigurnih podataka. Otuda je i pretres kod Kun-a u Novom Sadu bio svakako naređen, između ostaloga, da bi se ušlo u trag eventualnim nedopuštenim i kažnjivim Baur-ovim mahinacijama.

U Budimpešti je Baur naišao i na druge nemačke linije, pa i na trag Abwehr-ovog centra, ugrađenog u tamošnje nemačko poslanstvo. Tu je sedeo major Manteuffel, iskusni oficir nemačke kontraobaveštajne službe. Njemu je, očividno, Baur-ov rad morao neprijatno da padne u oči. Tikva je pukla kada je Baur, u svojoj želji da se što više afirmira na sve strane, pokušao kao »major Baur od Ast-a Beograd« da stupi u samome poslanstvu u vezu sa Manteuffel-om. To je dovelo do vrlo energičnih protesta zbog neovlašćenog mešanja beogradske agenture u delokrug Abwehr-ovog centra u Budimpešti, iz kojeg se moglo izroditi široko dekonspirisanje. Major Manteuffel je vrlo odlučno ustao protiv Baur-a, i šef referata III F u Beogradu je imao oko te stvari dosta objašnjavanja. No podržao je Baur-a. Bilo je i njemu stalo do obaveštenja iz Mađarske, da bi pretekao svoga peštanskog kolegu. Jedino je svoga agenta opomenuo da bude oprezan i da ne naleti ponovo na surevnjivog rukovodioca Abwehr-ovog centra u Budimpešti.

Veze na sve strane

Mada je Baur radio i dalje vrlo živo u Mađarskoj, ipak mu je glavna delatnost bila usredsređena na okupiranu Srbiju. Imao je, zahvaljujući svojim predratnim vezama, zaista mnogo mogućnosti da pusti pipke u svim pravcima.

Kancelarija u »Cereal Import-Export a. d.« služila mu je i kao sedište i mesto gde su ga poznanici mogli naći, a takođe i kao kamuflaža, jer se u svako doba moglo utvrditi da je on doista tamo direktor i da mu je tu kancelarija. Međutim agente koje je držao na vezi nije suviše često primao u tim prostorijama. Radije bi odlazio kolima na sastanke sa njima, u pratnji svoga sekretara. Isto tako bi, praćen Kunst-om, obilazio i razna nadleštva u kojima bi imao posla. Tu bi bio poznat ili kao direktor d-r Bergmann od firme »Cereal a. d.«, ili kao major Baur od Ast-a Beograd, — već prema karakteru toga nadleštva i njegovih odnosa sa njim.

U načelu je Ast svojim agentima zabranjivao da dolaze u njegove kancelarije na Dedinju. Za sastajanje Abwehr-ovih oficira sa agenturom služili su gradski biroi kamuflirani kao trgovačke firme, neutralna nadleštva ili privatni stanovi. No preporuke sa kojima je Baur stupio u službu Ast-a učinile su da on od prvog časa bude primljen sa izuzetnim statusom. Rukovodilac referata III F nije ga sveo na položaj običnog agenta koji je imao svoje izveštaje da predaje u gradskome birou referata, kamufliranom u privatnom stanu jednog od njegovih rezidenata. On ga je pozivao na referisanje na Dedinje i time mu omogućio da se upozna sa višim Abwehr-ovim rukovodiocima u Beogradu i sa unutrašnjim redom i ustrojem Ast-a.

Zbog spretnosti u ophođenju i zbog poznavanja prilika, Baur je često upotrebljavan da za potrebe referata III F interveniše i obavlja poslove kod raznih nemačkih ustanova. Tu je bio posredni službeni dodir sa intendantskim i vojno-upravnim ustanovama, u cilju nabavke raznih potreba, doznaka za životne namirnice, tekstil i obuću, bonova za benzin, propusnica i si. Kod svih ovih ustanova se Baur pojavljivao kao »major Ast-a«, što mu je omogućavalo da sve poslove svrši bez teškoća i sa potpunim uspehom. On se rado prihvatao tih intervencija. Pomoću njih je sticao poznanstva koja su mu mogla služiti i za njegove privatne poslove, a i za to da bude kod raznih okupacionih ustanova uveden kao »major Ast-a«. Uskoro ga je kao takvog preporučivala jedna okupaciona ustanova drugoj. A diskrecija i konspirativnost koje su okružavale Ast bile su dovoljna garancija da niko neće začepkati da utvrdi kakvu funkciju upravo Baur ima u tome Ast-u.

Tako je Baur stvarno smatran u raznim nemačkim okupacionim nadleštvima čovekom koji zauzima važan službeni položaj. Otvarala su mu se sva vrata. To mu je omogućavalo, između ostaloga, da uzima bonove i doznake za tekstil za agente koji i nisu postojali, a isto tako da za mnoge tobožnje agentske stanove uzima ugalj i drva, benzin, automobilske potrebe itd. Sve te stvari je on upotrebljavao za svoju privatnu trgovinu ili za stvaranje novih prijateljstava i veza, od kojih je mogao imati još više koristi.

Specijalno poglavlje u ovim njegovim poslovnim vezama bilo je i njegovo staro poznanstvo sa Neuhausen-om. Avan-

turista i blefer kao i Baur, samo- srećniji jer je uspeo da se dočepa visokih položaja, Neuhausen je Baur-ove usluge u obavljanju raznih unosnih crnoberzijanskih transakcija plaćao time što bi pomagao Baur-u pri njegovim poslovima. To je činio bez većih troškova po sebe, dajući svome pomagaču razne preporuke za podređene okupacione vlasti, a dopuštajući da i Baur svoj mali aferasški čin veže za njegov džinovski korupcionaški brod.

Agenti vezani za Baur-a, kao Abwehr-ovog rezidenta, bili su mahom i sami ljudi sa mnogim vezama i sa dobrim kvalifikacijama za posao koji su obavljali.

Tu je, naprimer, bio Albert Rupp, pre rata trgovac u Osijeku, a za vreme okupacije, kao Volksdeutscher, komesar »Jugoslovenskog kreditnog zavoda«, banke mađarsko-jevrejskog kapitala u Beogradu. Rupp je imao iz predratnih vremena mnoštvo veza sa beogradskim, političkim i poslovnim krugovima. U izvršavanju zadataka koje je dobijao preko Baur-a, on se tim vezama obilno i koristio.

Neko je vreme referat III F bio dao Baur-u na vezu i pukovnika Konstantina Plavšića, bivšeg jugoslovenskog obaveštajnog oficira, koji je kao agent radio na mnogim važnim i poverljivim pitanjima. Kasnije je, međutim, Plavšića, kao istaknutog obaveštajca, upotrebljavao neposredno Ast.

Za prodiranje u srpske krugove bio je Baur-u veoma koristan d-r Lazar Vrhovac, viši činovnik Ministarstva privrede, koji je u ime Nedićeve vlade održavao vezu sa nadležtvom Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji. Kasnije je Vrhovac bio upućen u Budimpeštu, kao privredni delegat Nedićeve vlade.

Vrhovca je Baur zadobio time što je intervencijom, pri kojoj se služio pretstavljanjem kao da je major nemačkog generalštaba i visoki zvanični funkcioner vojne uprave u Beogradu, spasao život njegovome ocu, bivšem direktoru karlovačke gimnazije i predsedniku Matice srpske u Novom Sadu. Stari Vrhovac, jedan od najistaknutijih srpskih kulturnih radnika u Vojvodini, bio je uhapšen od ustaša i otpremljen u logor radi likvidiranja. Kada je ustaška »kaznena ekspedicija« pod Viktorom Tomićem besnela u Sremu, Baur je uspeo da angažuje zvanično i Ast Beograd da hitno interveniše preko Ast-a u Zagrebu kod ustaških vlasti za mnoge ljude koje

mu je, delom, Vrhovac naveo. Doista je tim putem izvukao Baur veći broj uglednih pripadnika srpske buržoazije iz Srema, što mu je donelo zahvalnost tih ljudi i mogućnost da preko njih proširi i krug svojih poznanika i da stekne veze kojima se obaveštajno koristio.

Preko d-ra Lazara Vrhovca je Baur došao u vezu i sa istaknutim licima iz Ljotićevog »Zbora«, pa i sa samim Dimitrijem Ljotićem. Prešavši kasnije u Budimpeštu, Vrhovac je i tamo sarađivao sa Baur-om, i uskoro došao u vezu sa Abwehr-ovom ustanovom ugrađenom u nemačkom poslanstvu, pa i sa samom Abwehr-ovom centralom u Berlinu.

Jedna od najdragocenijih »zvezda« na nebu Baur-ove agenture bila je Petar Petrovič Durnovo, beloemigrant, koji je nekada pripadao krugu najviših obaveštajnih funkcionera carskog ruskog generalštaba. Durnovo je još od pre rata bio povezan sa raznim obaveštajnim službama. Održavao je dodir sa britanskim, francuskim i italijanskim obaveštajnim oficirima, a i sa jugoslovenskim generalštabom. U Beogradu je živio od 1920 godine i tu imao i svoju firmu, kao zastupništvo nemačkih proizvođača čelika.

Mada je pred rat bio u dodiru sa nemačkom agenturom u Beogradu, Durnovo je uhapšen po dolasku Nemaca u Beograd. Prethodno je, posle 27 marta 1941 godine, otsedeo nekoliko dana u zatvoru Uprave grada Beograda, pod sumnjom da je nemački agent. Nemačka tajna policija ga je aprila 1941 godine uhapsila na osnovu činjenice što je njegovo ime bilo uneseno u Vanredni spisak poternica za Jugoslaviju po traženju kontraobaveštajnog odeljenja Gestapo-a. Pošto je posle kratkog vremena bio pušten, došao je iz Berlina nalog Ast-u da sa Durnovom izgladi celu stvar i da naročito spreči da ovaj poveruje kako iza njegovog hapšenja stoji Abwehr.

Zadatak uspostavljanja dodira sa Durnovom dobio je Baur, koji se sa njim najpre upoznao pod svojim pseudonimom »d-r Bergmann«. Ocenivši odmah da ima pred sobom čoveka izvanredno spretnog i vičnog obaveštajnim poslovima, Baur je brzo došao do zaključka da sa njim ne može igrati žmurke. Zato je odmah, pri prvom upoznavanju, otvorio svoje karte i objasnio mu svoje pravo zvanje i ime.

Veza sa Durnovom bila je za Baur-a od velike koristi. Mada je ovaj bio, kao stari obaveštajni oficir, u mnogim stvarima nadmoćan Baur-u, ipak je ovome davao važne podatke,

uglavnom o pitanjima britanske, italijanske i francuske obaveštajne službe. Naročito je, po nalogu Abwehr-a, produbao svoje veze sa italijanskim diplomatima, priređujući u svojoj vili primanja za koja je Ast davao sva potrebna alkoholna pića, kafu, cigarete i ostale predmete koji su se, inače, tada u Beogradu teško mogli nabaviti. Durnovo nije dopuštao da prilikom ovakvih primanja bude prisutan ma ko od Ast-a. Tek sutradan bi pozivao Baur-a u svoju vilu, i tu bi predao ili diktirao svoje izveštaje.

Preko svojih ranijih potčinjenih iz carske ruske obaveštajne službe imao je Durnovo neku vrstu vlastite privatne obaveštajne mreže u Italiji, Francuskoj i Nemačkoj. Tako je Abwehr u Beogradu sa zaprepašćenjem konstatovao da je on izvanredno dobro obavešten o raznim diskretnim stvarima koje su se odigravale u tim zemljama. Durnovo je upotrebljavan i za misije specijalnog karaktera, putujući bilo po nalogu Abwehr-a, bilo po sopstvenoj inicijativi, pri čemu je obaveštajne zadatke obavljao preko ovih pripadnika svoje mreže. Oni su, mahom, bili uklopljeni u beloemigrantske organizacije, a preko ovih imali svoje konce isturene u svima pravcima.

Kasnije je važnost Durnova bila prerasla Baur-u preko glave. Durnovo je bio neposredno povezan sa višim Ast-ovim rukovodiocima, pa i sa centralnim obaveštajnim ustanovama u Reich-u. Svoje obaveštajne usluge je stavljao na raspolaganje bez primanja novčane nagrade, sem redovnog agent-skog sledovanja namirnica. Međutim on se koristio svojim vezama za razne poslove, naročito da bi mu se olakšalo kretanje van Srbije.

Na vezi Baur-a bio je jedno vreme Ast-ov agent Vojislav Gavrilović, inženjer hernije i drogerista, koga je Ast slao i u Francusku, Bugarsku i Tursku. Sumnjalo se da je on pre rata bio u vezi sa poslanstvom SSSR u Beogradu i da radi na dve strane. Ipak su njegove informacije bile od tolikog značaja da je Ast i dalje radio sa njim.

Gavrilović je davao vesti naročito o britanskoj obaveštajnoj službi. No jednom prilikom, pošto se vratio sa putovanja u Tursku, uhapšen je zbog obaveštajne prevare. Utvrđeno je da nije prešao bugarsko-tursku granicu, već da je svoje izveštaje, tobože iz Turske, ustvari sastavljao u Bugarskoj. U vezi s tim hapšenjem oduzeo mu je Ast i drogeriju u Beogradu, koju mu je bio dao, 1941 godine, kao kamu-

flaču i sredstvo izdržavanja. Mada je trebalo da izgubi glavu, ipak je istraga protiv njega bila prekinuta, pošto je Abwehr-u iz zatvora provalio jednu obaveštajnu grupu koja je u Beogradu, linijama organizacije DM, radila za britansku obavestajnu službu u Turskoj.

Da se Abwehr nije uzdržavao ni angažovanja Jevreja za svoju agenturu, pokazuje slučaj Erwin-a Schatz-a iz Budimpešte. Iako Jevrejin, on je još pre rata bio u službi Abwehr-ove ustanove u Bremenu, za koju je produžio da radi i kada se nastanio u Jugoslaviji, ne želeći da se vrati u Nemačku zbog progona Jevreja. Za vreme okupacije je bio u Beogradu i tu stajao pod zaštitom Ast-a, a po naređenju same centrale Abwer-a iz Berlina i po želji Ast-a Bremen. Predat je na vezu Baur-u. Schatz je, na osnovu svojih poznanstava i veza u poslovnim krugovima, nesumnjivo davao Abwehr-u zanimljive podatke, po svoj prilici o britanskoj obavestajnoj službi. Sve do kraja okupacije je nesmetano ostao u Srbiji, u kojoj su inače Jevreji bili poznatim brutalnim i radikalnim načinom istrebljeni.

Naročito interesantna Baur-ova veza bio je savetnik bugarskog poslanstva u Beogradu Paskalev. Sa njim se Baur upoznao preko d-ra Vrhovca. Njegov odnos prema bugarskom diplomati bio je sasvim otvoren. To je, ustvari, bilo trgovanje obavешtenjima i izmenjivanje informacija. Paskalev je snabdevao Baur-a zanimljivim podacima, ali je Baur to honorisao, izveštavajući sa svoje strane svog bugarskog prijatelja o stvarima koje su ovoga interesovale. Razgovori između Paskaleva i Baur-a vođeni su bez svedoka, a u Ast-u su počeli, zbog obilja i kvaliteta obavешtenja koja je Baur tim putem donosio, da sumnjaju u prirodu ove veze, isto kao i u slučaju Baur-ovih odnosa sa Kun-om. S druge strane je i Paskalev imao izvesna okapanja sa svojim pretpostavljenima. Sve to nije smetalo da se ovaj odnos nastavi dokle god je Paskalev ostao u Beogradu, to jest do 1944 godine.

Za tragovima britanskih servisa

Ovi agenti i ostala lica koja je držao na vezi, a i njegovi stalni svakodnevni dodiri sa svima mogućnim pripadnicima raznih okupacionih ustanova, vojnih nadležstava i političkih,

a naročito poslovnih krugova, omogućili su Baur-u da pruži Ast-u mnoštvo značajnih izveštaja.

Glavnim protivnikom, s obzirom na ratnu situaciju, referat III F Abwehr-a smatrao je britansku obaveštajnu službu. Njene je tragove naročito tražio i nastojao da ih otkrije radom svoje agenture. Pritom je, kao polazna tačka, služio spisak Britanaca koji su pre rata bili zapošljeni u Beogradu u britanskom poslanstvu, u zvaničnim britanskim ustanovama i raznim firmama i preduzećima britanskog kapitala, od velikih petrolejskih koncerna do trgovinskih zastupništava. Isto tako su potencijalnim sedištima britanske obaveštajne službe smatrana i francuska preduzeća. Britanski državljani koji su kao nameštenici, pripadnici ili sopstvenici ovih raznih preduzeća mogli biti eventualni agenti britanske obaveštajne službe bili su, uglavnom, napustili Srbiju. Ipak je Abwehr s pravom pretpostavljao da su za sobom ostavili svoju agenturu, pa i u najvišim krugovima srpske buržoazije, u privredi i državnom aparatu.

Zadatak referata III F je bio da se ukopča u ove veze i da pokuša da prodre u kanale koji su tekli između ovih uporišta britanske obaveštajne službe i njihovih centara koji su se, mahom, nalazili na Bliskom Istoku.

Najpre je trebalo, naravno, otkriti lica koja bi došla u obzir za buduću obaveštajnu obradu kao verovatni britanski agenti ili kao veze prema britanskoj agenturi. Bilo je potrebno uložiti mnogo detaljnoga rada da bi kontraobaveštajna Abwehr-ova služba dospela na pravi trag. Sitniji agenti su imali da iznalaze, neupadljivim razgovorima sa licima koja su ranije bila ma u kakvoj vezi sa odbeglim Britancima, što je moguće više podataka o njihovom kretanju, njihovim poslovnim i privatnim vezama itd. Zatim bi se ukopčali krupniji agenti, koji bi na osnovu takvih indikacija nastavili da tragaju.

Baur-ov agent Rupp je, naprimer, imao specijalno zadatak da sa svoga položaja utvrdi privredne interese i veze Britanaca za čijom se eventualnom agenturom tragalo, njihove nekadašnje bankovne račune, isplate sa njih itd. Agenti iz krugova ljotičevaca — od kojih je bio sa Baur-om, između ostalih, povezan Svetozar Spanačević, nekadašnji visoki funkcioner Zavoda za unapređenje spoljne trgovine, a za vreme okupacije pomoćnik ministra privrede, — upotrebljavani su

da iznalaze slobodnozidarske, rotarijanske i druge društvene veze. Drugi su, opet, tragali za licima koja su pre rata sa pojedinim Britancima stajala u privatnim ili poslovnim vezama, pratili njihovo kretanje, njihov rad, njihovo imovinsko stanje, njihove društvene i poslovne veze.

Iz celog ovog mozaika je postepeno sastavljena slika. Pojedini agent je bio upotrebljen samo za iznalaženje jednoga podatka, a nije imao pregled nad celokupnim kompleksom. Baur, kao rezident, dirigovao je radom agenata koji su bili vezani za njega, i na taj je način imao mnogo više pregleda nad sklopom te delatnosti. Istina, obaveštajci velikog kalibra sa kojima je on radio, kao Plavšić i Durnovo, poznavali su i sami dobro ovakvo obaveštajno poslovanje, često bolje od samoga Baur-a.

Tipično za rad referata III F, pa prema tome i za Baur-ovu delatnost, bilo je nastojanje da se u otkrivene linije protivničke obaveštajne službe ubaci sopstveni agent, s tim da se ta linija ne dira i ne preseca hapšenjem i zahvatom dokle god nije ubačeni agent stigao do najviših njenih veza i tačaka. Pa i tada je odmeravano šta je, u obaveštajnom interesu, probitačnije: držati liniju pod kontrolom ili je preseći.

Tako je Baur, naprimer, učestvovao u obaveštajnoj igri sa otkrivenom linijom francuskih diplomatskih predstavništava u Budimpešti i Zagrebu, koju su ove •održavale sa Beogradom. Odatle je kanal tekao dalje, prema Dubrovniku, britanskom agentu d-ru Karl-u Stumpf-u, inače austriskom emigrantu i katoličkom kaluđeru dominikanskog reda. U tu liniju je bio ubačen Baur-ov saradnik Kunst.

Linija je išla od francuskog poslanika u Budimpešti, grofa Robert-a de Dampierre-a, preko Georges-a Geyraud-a, francuskog generalnog konzula u Zagrebu, na starešinu franjevačkog manastira u Zemunu, patera Odonu. Odatle je pošta koja je išla tim putem predavana svešteniku pri francuskoj crkvi u Beogradu, Léon-u Belard-u. U tu se liniju ubacio Kunst kao kurir između Zagreba i Zemuna, odnosno kao kurir Belard-a.

Tako je omogućavano da referat III F u Beogradu dobije pregled nad svom poštom, koju je delimično i fotokopirao. Ipak, iz pošte se nisu mogli izvući nikakvi određeni zaključci, pošto su bile posredi privatne poruke francuskim državljanima u Beogradu od njihovih porodica iz Francuske, a isto

tako razni časopisi, klavirske partiture, knjige i slično. Zato je Belard-u poturen još jedan agent, koji je kod njega uzimao časove iz verske nastave. Preko njega je pribavljen spisak od stotinak lica koji je Belard čuvao kod sebe. Tada je Belard bio uhapšen, ali ubrzo opet pušten pošto nije bilo konkretnih dokaza da su bile u pitanju obaveštajne veze.

Dolijao

Baur je, kasnije, došao u vezu sa potpukovnikom Rosentreter-om, rukovodiocem odeljenja privredne špijunaže u Ast-u u Berlinu, koji je specijalno radio i na pitanjima obezbeđenja dunavskog saobraćaja i bio ukopčan u obimnu obaveštajnu mrežu koja se bavila tim problemom. Saradnja sa Rosentreter-om i njegovim saradnikom Schleiff-om pruža zanimljivu pojedinost utoliko što je Baur preko Schleiff-a dobijao novčanice od po sto dolara sa zadatkom da ove izmenja u dolarske novčanice manje vrednosti. Baur, koji je pri tome poslu zarađivao, nije znao da su tu bili posredi poznati »Andreasscheine«, falsifikati koje je za potrebe nemačke obaveštajne službe fabrikovala Glavna uprava bezbednosti Reich-a. U istoj radionici su bile falsifikovane i britanske funte, kojima je, naprimer, bio plaćen u Carigradu poznati agent »Cicero«.

Krajem 1943 godine, kada je izvršena opšta reorganizacija vojnog obaveštajnog aparata na Balkanu, ukinut je Ast Beograd. O tome agentura —pa ni Baur— nije imala pojma. Odeljenje III Ast-a je tada pretvoreno u takozvanu »Leitgruppe AO« pri Vojnom zapovedniku u Beogradu, u koju je ušao i referat III F. Pri vrhovnom komandantu za Jugoistok, čiji se štab takođe nalazio u Beogradu, obrazovana je frontna Abwehr-ova komanda sektora III, na čije čelo je došao potpukovnik Klinkmueller. Baur je uspeo da i sa njim stvori ličnu vezu i da učvrsti svoj položaj, koji je u poslednje vreme bio donekle poljuljan nepoverenjem šefa referata III F, kapetana Kraigher-a, prema Baur-ovim metodama.

Ipak se Baur sve više orijentisao na svoju vezu u Berlinu, na potpukovnika Rosentreter-a i na Schleiff-a. Od Schleiff-a su Kunst i on u proleće 1944 godine dobili u Berlinu veliki zadatak. Trebalo je u Mađarskoj, Srbiji i NDH utvrditi

privredne veze službenih ustanova sa prijateljskim i neutralnim zemljama koje su, ustvari, vodile prema neprijateljskom inostranstvu. Konkretno, bila je reč o tome da se utvrde sve isporuke, po količinama i vrsti robe, koje su u ratnim godinama išle iz Mađarske, NDH i Srbije u neutralne zemlje, kao i u zemlje osovinskog tabora, a kod kojih je postojala mogućnost i verovatnoća da su našle puta ratnim protivnicima Nemačke. Tu je trebalo utvrditi firme, transportna društva, tranzitne puteve itd. koji su stajali u vezi sa tim poslovima. Mađarsku i Srbiju je trebalo da obradi Baur, a NDH Kunst. Celim pribavljanjem ovog ogromnog materijala — jer je Schleiff zahtevao tačne podatke o svemu i, po mogućnosti, kopije prepiske, transportnih deklaracija, faktura, i ostalih dokumenata — trebalo je da diriguje, uglavnom, Baur. Kunst se imao oslanjati na njega ako bi mu trebala pomoć.

Baur je u Beogradu preko svojih raznih veza sa agentima iz poslovnog sveta, sa crnoburzijancima i sa Neuhausen-ovom ustanovom — ali iza Neuhausen-ovih leđa — prikupio priličan materijal. Isto tako mu je za Mađarsku pomogao Német, a i mađarski oficir za vezu u Beogradu, Krasznay, koji se inače i sam uveliko bavio crnom berzom. Kunst je uspeo u Zagrebu da dođe do materijala obmanuvši sekretaricu načelnika odeljenja spoljne trgovine u Ministarstvu inostranih poslova, koja mu je dala poverljive protokole u kojima su bili sadržani ovi podaci.

Krajem jula 1944 godine Baur je, sa direktorom »Cereal a. d.« Grass-om i njegovom porodicom, prešao preko Novog Sada i Mađarske u Nemačku. Sa Kunst-om, koji je u isto vreme oputovao iz Beograda u Zagreb, ugovorio je da će se sastati septembra u Beču, odakle bi zajedno pošli u Budimpeštu po obaveštajnim zadacima Rosentreter-a odnosno Schleiff-a.

mačke okupacione uprave u Srbiji grdna afera. Korupcija i nelegalni poslovi Neuhausen-a, koji je bio dogurao do položaja šefa vojne uprave u štabu Vojnog zapovednika u Beogradu, doveli su najzad do njegovog hapšenja. Gestapo, oдавно željan da stavi ruku na Neuhausen-a i njegovu okolinu, počeo je široku istragu. Pritom je naišao i na trag Georg-a Baur-a, umešanog u mnoge Neuhausen-ove afere i zakulisne poslovne poteze. Tako je dospeo u zatvor i on.

Međutim Goering-ov uticaj spasao je Neuhausen-a utoliko što je on konfiniran u jednome mestu u Tirolu, s tim što će mu se suditi posle završetka rata. Nemačka državna mašina je imala preča posla, Za Baur-a se zauzeo potpukovnik Rosentreter. Tako je i on pušten iz zatvora, ali mu je zabranjen svaki obaveštajni rad. Štaviše, i Kunst-u je zabranjeno da eventualno izvršava Baur-ove naloge ili da ga izveštava o svome obaveštajnom delovanju. Ipak je Baur još jednom, po nalogu Rosentreter-a, posvršavao neke obaveštajne poslove u Budimpešti. Ovaj je zadatak, izvršen krajem 1944 godine, bio poslednji koji je Baur obavio za Abwehr.

Baur-ov slučaj je ilustrativan, u prvom redu za način rada i metode linije III F i kontraobaveštajne službe Abwehr-a. On, zatim, pokazuje kako su u okviru nemačke vojne obaveštajne službe za vreme rata mogle prosperirati egzistencije koje su se — povezane sa funkcionerima razgranatog Hitler-ovog aparata u okupiranoj Evropi — svojim položajem uveliko koristile za lično bogaćenje. Dela izvršavana tom prilikom ubrajala su se u čisti kriminal, pogotovu što je u ratu celokupni privredni život bio podvrgnut najstrožoj reglementaciji. Značajno je da je Baur mogao svoje mnogobrojne poslove obavljati baš zbog toga što se ukopčao u veze odgovornih nemačkih rukovodilaca u okupiranom području, koji su i sami bili nosioci korupcije.

Godine 1954 prebegao je u Istočnu Nemačku rukovodilac jedne zapadnonemačke obaveštajne agencije, d-r Otto John. Tada je u zapadnonemačkoj štampi objavljeno pismo bivšeg Abwehr-ovog potpukovnika Heinz-a, nekadašnjeg obaveštajnog oficira Trećeg Reich-a, koji je posle rata radio kao šef obaveštajne službe pri vojnom nadleštvu Adenauer-ove vlade. Heinz u njemu poručuje John-u da »ne pije iz otrovnoga pehara III F«. Ova karakteristična i značajna aluzija pokazuje i kakav glas je rad linije III F uživao među samim pripadnicima nemačkog obaveštajnog aparata.

. Ma koliko bila važna i značajna služba III F je sadržavala za svoje pripadnike teška iskušenja, baš zbog širokih mogućnosti nekontrolisanog rada koje su joj bile svojstvene. Je li John-ov slučaj, koji je u svoje vreme uzvitlao veliku prašinu, bio nastavak metoda linije III F, kako to pretpostavlja poznavalac Heinz, za nas nije važno. Značajno je, međutim, da je još i danas, više od deset godina posle sloma Trećeg

Reich-a i njegovog Abwehr-a, III F ostao sinonimom za sumnjive i opasne metode koje su skupčane sa neskrupuloznošću, mračnim poslovima i iskušenjima kojima podležu ljudi koji po toj liniji rade. Onako kako ju je Abwehr konstruisao, služba F je, sem toga, predstavljala i utočište za mnoge avanturiste i razne egzistencije nesolidne u svakom pogledu.

Razumljivo je da se obaveštajna služba za mnoge od svojih zadataka služi ponekad i licima koja ne mogu izdržati stroži moralni kriterijum. Ali ljudi Baur-ovog tipa se, obično, upotrebljavaju pod strogom kontrolom, koja im onemogućuje — ili bar otežava — obaveštajne i poslovne zloupotrebe. Oficiri linije III F za koje je Baur radio nisu bili dcrasli da nad svojim agentom vrše takav nadzor, a sem toga su se i sami bavili sumnjivim poslovima. Utoliko i jeste Baur-ov slučaj tipičan i za njega, kao agenta, i za službu III F, kao Abwehr-ovu liniju po kojoj je radio.

ISKUSNI STRUČNJAK NA KOSOVU

Jugoslavija je bila okupirana i podeljena. Nove granice su sekle kroz njeno telo. Kidane su ekonomske i etničke celine dižući veštačke zidove i barijere. Susedi, vezujući svoje revizionističke apetite za oružje Trećeg Reich-a, otkidali su od oborene, nemoćne zemlje velike komade, pripajajući ih sebi i stvarajući na njima svoj režim. Takva jedna granica tekla je i preko Kosova. Albanija, tada italijanski protektorat, prigrabila je veliki njegov deo, zajedno sa Metohijom. Drugi je deo ostao uz okupiranu Srbiju, pod nemačkom vojnom upravom. Ta je granica, iz političkih, strategijskih i drugih razloga, bila za nemačku obaveštajnu službu važan objekat. Preko nje je ona dejstvovala u dubinu albanskog prostora. A u tome je zadatku i njegovom sprovođenju važnu ulogu imao, kao agent Abwehr-a, bivši jugoslovenski obaveštajni oficir Konstantin Plavšić.

Na obaveštajnom poslu protiv Mađarske

Plavšić je bio čovek sa mnogo obaveštajnog iskustva. Kao Srbin iz Vojvodine, bio je austrougarski aktivni oficir. U Prvom svetskom ratu bio je zarobljen u Rusiji 1916 godine i vratio se u oslobođenu i ujedinjenu zemlju tek 1920 godine. Primljen u jugoslovensku vojsku, Plavšić je već 1924 godine preuzeo obaveštajni centar jugoslovenskog generalštaba u Subotici, čiji je rad bio usmeren prema Mađarskoj.

U ono doba je Mađarska, kao nosilac zastave revizionista protiv svih svojih suseda, bila za jugoslovensku obaveštajnu službu jedan od najvažnijih objekata budnog posmatranja. Zato je i centar u Subotici smatran značajnom bazom,

a nisu mu bili povereni samo vojnoobaveštajni zadaci, već i poslovi političkoobaveštajne prirode, kao i kontrašpijunaže. U ofanzivnom pogledu je subotički centar radio prema Budimpešti, pravcem Dunava i Tise, a takođe i prema Debreczen-u i Pecs-u. To su bili pravci eventualnog mađarskog strategiskog nastupanja protiv Jugoslavije. U raznim gradovima koji su se nalazili na tome pravcu, subotički centar je imao svoju obaveštajnu mrežu, ispletenu od agenata koji su prvenstveno vrbovani na mađarskoj teritoriji.

Plavšić se, kao rukovodilac obaveštajnog centra u Subotici, služio metodom formiranja agenture preko rezidenata. Jedan od njih je, naprimer, bila carinska pregledačica Maca Markova, koja je obrađivala sektor istočne Mađarske. Ona je imala mnoštvo poznanika na mađarskoj teritoriji. Preko nje je Plavšić sticao agente među vojnicima i podoficirima raznih mađarskih jedinica, među posadom mađarske rečne flotile itd. Drugi od važnih rezidenata bio je sveštenik Steva Đurđević, iz Segedina, koji je imao oko dvadesetak svojih agenata. Tu je bio i Hranislav Radak, član jugoslovenske železničke delegacije u Kelebiji, sa oko dvadeset agenata. I u mađarskom ministarstvu poljoprivrede imao je Plavšić svog glavnog agenta, d-ra Aleksandra Petrovića.

Plavšić je umeo da se koristi i političkim momentima za sticanje agenture, tražeći saradnike i obaveštače naročito i među protivnicima Horthy-evog režima. Među ovima bilo ih je nekoliko koji su emigrirali na jugoslovensku teritoriju, održavajući veze i dalje sa svojim političkim jednomišljenicima u Mađarskoj. Tim putem su dolazili podaci vojnog, političkog i privrednog karaktera. Plavšić je imao svojih pipaka i u važnim preduzećima mađarske ratne industrije, pa je čak preko Mace Markove bio zavrbovao i neku sobaricu sa Horthy-evog dvora, koja je donosila upotrebljive podatke o privatnom životu šefa mađarske države.

Specijalno polje rada subotičkog obaveštajnog centra bilo je i posmatranje delatnosti ustaških emigranata u Mađarskoj. Za tu granu svoje aktivnosti je Plavšić imao agente među samim ustašama, a jedan od njih je bio i ustaški funkcioner. Ustaške grupe su u Mađarskoj bile našle ne samo utočišta već i mogućnost za formiranje diverzantskih baza i za organizovanje terorističkih škola. O svemu tome je Plavšić dobijao informacije preko svoje ubačene agenture, od koje

mu je došlo još 1933 godine prvo obaveštenje o odluci ustaša da izvrše ubistvo jugoslovenskog kralja Aleksandra.

Preko svoje agenture Plavšić je prikupio i dosta podataka o mađarskoj obaveštajnoj službi. Ovo se naročito ticalo baza i centara mađarske špijunaže prema Jugoslaviji, duž jugoslovenske granice. Zahvaljujući tome radu imao je jugoslovenski generalštab dobar pregled o ustrojstvu i rasporedu mađarske obaveštajne službe, pa i o oficirima, podoficirima i agentima koji su pripadali njenoj mreži. Tim putem je utvrđeno i postojanje mađarskog obaveštajnog centra u Beču koji je radio prema Jugoslaviji, sličnoga centra u Sofiji, a isto tako su otkrivene pripreme za osnivanje trećega takvog centra u Tirani.

Najzad je akcija Plavšićevog centra bila usredsređena i na otkrivanje mađarskih diverzanata i na sprečavanje ilegalnog ubacivanja agenata preko granice. A toga je bilo prilično. Iz Jugoslavije su razni separatistički elementi, ustaše ili pripadnici mađarske manjine, pokušavali da pređu u Mađarsku i da se tamo priključe emigrantskim grupama koje su radile protiv Jugoslavije. Iz Mađarske su, preko granice, bili prebacivani na jugoslovensku teritoriju agenti i diverzanti, često i u grupama od po nekoliko ljudi. Tako je, za vreme dok je Plavšić delovao u Subotici, na jugoslovenskoj teritoriji pohvatano oko trideset mađarskih agenata, a otkrivene su i dve veće grupe diverzanata u Subotici i Osijeku. Ipak, Plavšićevim radom obaveštajno odeljenje jugoslovenskog generalštaba nije bilo sasvim zadovoljno. Smatralo se da vodi na spisku više agenata nego što ih stvarno ima na terenu, a postalo je sumnjivim i njegovo druženje sa raznim licima u koje jugoslovenska obaveštajna služba nije imala naročitog poverenja. Pojavila se pretpostavka da je Plavšić pao pod uticaj mađarske ili bugarske obaveštajne službe. Zato je, 1934 godine, bio smenjen i upućen na dužnost u trupu.

Istorija jednog vrbovanja

Kada je došla burna 1941 godina, Plavšić je bio komandant pešadiskoga puka u Zrenjaninu. A kada se vojska stare Jugoslavije raspala, kapitulirajući neslavno jedanaestoga dana od nemačkoga napada, pukovnik Konstantin Plavšić je na-

šao zapošljenje kod Prometne banke u Beogradu. Njen direktor je, kao rezervni oficir, bio služio u Plavšićevom puku i našao je svome nekadašnjem komandantu tu službu, kojom je ovaj mislio da »preživi« do boljih vremena. Služba nije bila teška i ostavljala je Plavšiću dosta vremena. Covek društven, naučen sa ranijih svojih dužnosti ophođenju sa ljudima, on se upoznavao sa novim licima koja su izmenjene prilike bile dovele u njegov vidokrug. Jedno od njih bio je Albert Rupp. Plavšić ga je upoznao kao komesara »Jugoslovenskog kreditnog zavoda« i čoveka sa mnogo poznanstava u poslovnom svetu. Što, međutim, nije znao, bilo je da je Rupp stajao u službi Abwehr-a, kao saradnik Abwehr-ovog glavnog agenta Georg-a Baur-a.

Iako je našao službu, osiguravši se koliko-toliko materijalno, Plavšić se nije osećao mnogo sigurnim. Naročito se pribojavao da bi Mađarska mogla od svog nemačkog saveznika zatražiti izručenje nekadašnjeg šefa jugoslovenskog obaveštajnog centra u Subotici, za čije je postojanje njena obaveštajna služba isto tako dobro znala kao što je Plavšić znao za njene baze i njene glavne organe. Nesigurnost, nelagodno osećanje da se prekonoc može nešto desiti nisu Plavšića nikako napuštali. Pogotovu kada se jednoga dana za njega zainteresovao i Gestapo i pozvao ga na saslušanje. Istina, sve se bilo dobro svršilo. Saslušanje je trajalo nekoliko sati i on je bio opet pušten, kao uredno zapošljeni bankarski službenik, tim pre što je i banka u kojoj je radio bila dobro zapisana kod okupatora. Ipak, nelagodnost je ostala.

Albert Rupp je bio čovek ljubazan i pun razumevanja za brige svoga poznanika Plavšića, sa kojim se često viđao u kafani »Ruski car«, sastajalištu sveta koji je imao uvek dovoljno vremena da sedi za kafanskim stolom i tu preklapa, politizira ili obavlja, preko kafe ili čaše piva, i poneki poslovni razgovor. Plavšić je znao da ovaj njegov poznanik ima veza, i to dobrih, u nemačkim krugovima. I zato mu se potužio na interesovanje Gestapo-a i saopštio mu svoje bojazni u pogledu još neprijatnijeg interesovanja koje bi Mađari mogli ispoljiti za njegovu ličnost. Nada da će se Rupp zauzeti za njega nije ga bila prevarila. Već kratko vreme posle toga razgovora, Rupp ga je kod »Ruskog cara« upoznao sa žovijalnim sredovečnim gospodinom, elegantnim i razgovornim. Objasnio je Plavšiću da je taj čovek savetnik nemačkog poslan-

stva d-r Bergmann. Ustvari je ovaj novi Plavšićev poznanik bio glavni agent tj. rezident referata III F beogradskog Abwehr-ovog nadleštva, Georg Baur.

Razgovor sa ljubaznim d-rom Bergmann-om malo je umirio Plavšića. Istina, ništa obavezno tu još nije bilo rečeno, ali je ipak »savetnik nemačkog poslanstva« stavio u izgled da će se u slučaju potrebe zauzeti. Međutim ubrzo je novi susret ponovo bacio Plavšića u brige.

Za vreme dok je bio obaveštajni oficir u Subotici, Plavšić je radio sa agentom Istvan-om Fehervary-em. Bio je to njegov stari poznanik, još iz austrijske vojske. Prilikom sprovođenja jednoga zadatka za Plavšića, Fehervary je u Mađarskoj bio uhapšen, pa se posle nekoliko meseci vratio u Jugoslaviju. Mada Plavšić tada nije bio produžio da se koristi njegovim agentskim uslugama, smatrajući da su ga Mađari prevrbovali, Fehervary je izvesno vreme radio za jugoslovenske policijske vlasti kao obaveštajni agent. Isto tako je stajao u vezi i sa jugoslovenskim generalštabom. Ovaj je Fehervary-a stavio na raspoloženje britanskoj obaveštajnoj službi, sa čijim zadacima se uputio u Beč. Tamo se on sam prijavio Abwehr-u i izneo je da je prebačen u Reich u cilju obaveštajne delatnosti. Abwehr ga je prihvatio i upotrebio sa svoje strane, koristeći se njime za dezinformisanje jugoslovenske i britanske obaveštajne službe. Najzad je jugoslovenska policija prozrela njegovu dvostruku ulogu i Fehervary je bio uhapšen. Iz zatvora su ga oslobodile jedinice Wehrmacht-a koje su 1941 godine ušle u Jugoslaviju. Otada je Fehervary radio kao važni agent za beogradski Abwehr, i to za onaj isti referat III F kojem je služio i Baur.

Plavšić nije znao za konkretnu pozadinu Fehervary-evih veza, ali mu je iz njegovog pričanja bilo poznato da obaveštajno radi za okupatora. Zato je primio za gotovo kada mu je njegov bivši agent ispričao kako je zapošljen u nemačkom poslanstvu u Beogradu i kako je tamo video akt mađarske vlade kojim se traži da se Plavšić uhapsi i izruči Mađarima, jer je kao jugoslovenski obaveštajni oficir naneo Mađarskoj i njenoj vojsci velike štete. Ta je opasnost, istina, za Plavšića trenutno otklonjena zato što se — kako je to Fehervary predstavio svome bivšem šefu — on sam, tobože, bio zauzeo za njega, izjavivši svojim pretpostavljenima u poslanstvu da navodi mađarske vlade nisu tačni.

Uskoro se pojavila još jedna nova nezgoda. Kao aktivni oficir, Plavšić je pozvan od Nedićevih vlasti da se javi ponovo na službu. Sam Nedić je jednom prilikom o tome sa njim razgovarao, a kasnije njegov saradnik general Stojanović, koji je organizovao kvislinške oružane formacije. Plavšića nije nimalo privlačila pomisao da stupi u Nedićevu službu, malo plaćenu, a uz to dosta rizičnu. Zato se izvlačio, objašnjavajući da je zapošljen u Prometnoj banci. No jednoga dana pozvao ga je bančin vlasnik inž. Savčić i saopštio mu da mora, na žalost, da ga otpusti jer je dobio takav nalog, a sa razloga što je Plavšić kao aktivni oficir potreban kvislinškoj vladi. Je li Prometna banka dobila takav nalog od Nedićeve uprave ili od neke nemačke ustanove, danas se više ne može utvrditi. S obzirom na sistematsku igru koja se plela oko Plavšića, a u kojoj su učestvovali razni saradnici Abwehr-a, nije isključeno da je na Savčića bio učinjen pritisak baš s te strane, koja je bila zainteresovana da za sebe angažuje iskusnog obaveštajca.

Uto se po drugi put pojavio Fehervary s veću da je u nemačkom poslanstvu video ponovo akt mađarskog ministarstva spoljnih poslova u kojem se insistira na zahtevu da Plavšić bude uhapšen i izručen Mađarima. Ovoga puta, kako je Fehervary objašnjavao, stvar je bila ozbiljnija i potkrepljena mnogim argumentima koji su se ticali Plavšićevog rada protiv Mađarske. Zabrinuti Plavšić raspitivao se kod svog nekadašnjeg agenta poznaje li d-ra Bergmann-a i misli li da bi mu ovaj mogao pomoći. Fehervary je to potvrdio, objasnivši da je Bergmann »vrlo jak u poslanstvu«.

U međuvremenu se Plavšić bio nekoliko puta sastajao sa Baur-om. Sastanke je mahom aranžirao Rupp u svome stanu. Na Baur-ova pitanja je Plavšić, da bi održavao ovu korisnu vezu, rado davao razna obaveštenja i objašnjenja koja su bila od nesumnjivog interesa i za nemačku obaveštajnu službu. Ovakva je obaveštenja, uostalom, davao i Fehervary-u, obrnuvši time svoj nekadašnji odnos prema njemu. Ipak, pri svemu tome se on još nije bio formalno obvezao na obaveštajni rad. Do toga je došlo tek marta 1942 godine, kada je iz dotadašnjih izveštaja, primljenih preko Fehervary-a i Baur-a, Abwehr bio stekao konačno uverenje da je došlo vreme da se Plavšić upotrebi za samostalne krupne zadatke, i kada je i Plavšićeva lična i ekonomska situacija bila sazrela.

Marta 1942 godine je, dakle, Plavšić morao naći novo nameštenje, pošto mu je prestala služba u Prometnoj banci. Dotle je sa društvom oko Rupp-a već bio toliko prislan da se ovome obratio za pomoć. Rupp mu je, zaista, odgovorio da bi ga mogao smestiti u preduzeću »Trepča«, ali da bi o tome trebalo razgovarati sa Bergmann-om. Odnos između Plavšića i Baur-a je postao takođe toliko intiman da je Plavšić odlazio u Baur-ovu kancelariju, u preduzeću »Cereal Import-Export«, i da mu je onamo donosio i obaveštenja. I tako je, jednoga dana u prvoj polovini marta, održan u Baur-ovoj kancelariji sastanak kojem je prisustvovao lično šef Abwehr-ovog nadleštva u Beogradu, pukovnik Kohoutek, sa rukovodiocem referata III F, kapetanom Fritz-om. Tu je, naposljetku, Plavšić dobio svoj veliki obaveštajni zadatak koji ga je podigao u rang najvažnijih agenata Abwehr-a u Srbiji i odveo ga na Kosovo.

Objekti: Albanija i Italija

Na sastanku u Baur-ovoj kancelariji vodio je glavnu reč pukovnik Kohoutek, koji se Plavšiću pretstavio pod imenom Soukup. Najpre je saopštio da je stvar sa zapošljnjem kod »Trepče« u redu, ali da je sa tom službom spojen i jedan zadatak. U Albaniji je, objašnjavao je Kohoutek, situacija nejasna i Nemci nemaju tačnu sliku o tome šta upravo tamo rade Italijani i jesu li njihove teškoće doista toliko velike da tamo treba da drže tolike vojne jedinice. Nemci, naravno, imaju ljude u Albaniji koji mogu izveštavati o tamošnjoj situaciji. Međutim ovi su informatori ili Albanci, ili Nemci, ili Italijani. Svi oni nisu uvek sposobni, uprkos težnje da budu potpuno objektivni i realni, da svoja saznanja i utiske prenesu sasvim nepristrasno, pogotovu o bitnim političkim stvarima. Ono što je za Nemce najvažnije, bilo bi da dobiju iz te politički i strategiski složene oblasti potpuno neulepšane i objektivne izveštaje, bez obzira i na to što bi ovi, možda, mogli biti i neprijatni.

Plavšić je isprva bio oprezan. Uloga koja mu je bila namenjena činila mu se teškom, pogotovu što je u pitanju bila baš Italija, saveznik Trećeg Reich-a. On se pobojavao da bi se eventualni nepristrasni izveštaji, u kojima bi bilo negativnih

obaveštenja o držanju i radu Italijana, mogli smatrati intrigama i nastojanjem da se unesu smutnje u nemačko-italijanske savezničke odnose. On je tu svoju bojazan jasno i izrazio, dodavši da mu treba i izvesno vreme dok se upozna sa situacijom i problematikom svog novog delokruga.

Držanje Kohoutek-a i Fritz-a je ubrzo, međutim, raspršilo Plavšićeve bojazni. Obojica su pokazali vrlo malo simpatija za Italijane, a pogotovu nisu izazvali utisak ljudi koji su oduševljeni nemačko-italijanskim savezom. Oni su, uostalom, Plavšiću kategorički izjavili da nema čega da se pribojava, a pokazali su i potpuno razumevanje za njegove ograde u pogledu mogućnosti da se odmah uživi u novi ambijent, u kojem je imao da radi. Najzad su mu objasnili da bi se njegov zadatak konkretno sastojao u izveštavanju o ovim tačkama:

opšta politička situacija u Albaniji;

politički rad Italije, njeni ciljevi, teškoće na koje nailazi i mere koje preduzima za njihovo savlađivanje;

akcija ilegalnih nacionalističkih organizacija i komunista u Albaniji protiv Italije;

rad britanske obaveštajne službe u Albaniji protiv Italije.

Plavšić je zadatak prihvatio. Potpisao je obavezu, dao fotografiju i uzeo na znanje saopštenje da mu izveštaji treba da budu izrađeni u tri primerka, s tim da se u dvostrukoj koverti upućuju Abwehr-ovoj ustanovi. Spoljašnji omot imao je da nosi broj vojne pošte Abwehr-ove ustanove, a unutrašnji — nadimak »d-r Rauter«, kojim su se služili šefovi referata III F. Svoja pisma je, zatvorena, Plavšić imao da predaje direktoru »Trepče« na ekspediciju. U važnim i vrlo hitnim slučajevima mogao je da se koristi i radio-vezom Abwehr-ovog ogranka u Kosovskoj Mitrovici. Naposljetku je Plavšiću uručeno još pismo za direktora »Trepče«. Time je razgovor, kojem Baur nije prisustvovao, bio završen.

Na dužnosti u Trepči

Tri dana kasnije Plavšić je krenuo u Trepču.

Trepčanski rudnički basen sa svojim nalazištima i svojim instalacijama bio je za nemačku ratnu privredu objekt od prvorazredne važnosti. Da bi ga zadržali za sebe, Nemci su povukli granicu prema Albaniji i italijanskoj interesnoj

sferi na takav način da je veći deo Kosovske oblasti ostao uz Srbiju, u granicama teritorije pod upravom vojnog zapovednika u Beogradu. Znatna šiptarska manjina u tome kraju predstavljala je specijalni upravni i politički problem, pogotovu zbog toga što je deljenjem Jugoslavije dat Albaniji širok pojas, naseljen delimično Šiptarima. Činjenica što su neki makedonski krajevi, Metohija i druge oblasti, u kojima je živelo procentualno manje Šiptara nego na Kosovu, ušli u sastav Albanije, dok je Kosovo ostalo van njenih granica, predstavljala je razlog za burnu šovinističku iredentu. Italijani, koji su držali Albaniju pod svojom vlašću, pothranjivali su i pomagali ove iredentističke težnje. Naravno, ne zbog samih Albanaca, već zbog toga što je ovaj podjareni iredentizam mogao biti sredstvo da se eventualno domognu i ekonomski važnih oblasti koje su njime bile zahvaćene.

Mećiviti etnički sastav Kosova izazvao je takođe mnoštvo problema. Nemačka politika je, favorizujući Šiptare, a nemajući pritom jasnu liniju, povećala zbrku i smutnje. Ona se našla pred problematikom koju nije mogla sasvim prozreti. A njene teškoće pojačane su ne samo italijanskim rovaranjem i delatnošću albanske reakcionarne iredente već i vrlo aktivnim dejstvom britanske obaveštajne službe, koja je na terenu u albanskim gudurama uposlila nekoliko svojih istaknutih obaveštajnih organa. Obaveštajno-strategijski, najzad je dec Kosova pod nemačkom okupacijom — i specijalno Kosovska Mitrcvica kao njegovo središte — bilo značajno ishodište i baza za rad preko granice, prema albanskoj obali, a preko nje i prema Italiji.

Trepčaniki rudnici su u igri velikih sila, kao objekat od naročitoga značaja, dcživeli u Drugom svetskom ratu čudnu sudbinu da pri promeni gospodara prođu bez ikakvog oštećenja. Iako je do nemačkog napada na Jugoslaviju u Trepči radio veliki broj britanskih službenika, od najviših rukovodilaca do tehničara i nadzornika, ipak su osetljive i komplikovane instalacije prešle potpuno neoštećene u nemačke ruke. Ovo je utoliko upadljivije što je, naprimer, u Boru, gde je broj stranaca bio neuporedivo manji, izvršeno temeljito razaranje već u samom početku jugoslovenskc-nemačkog rata, pre nego što su se nemačke jedinice mogle onamo probiti. U Trepči je bilo i više vremena i više subjektivnih i objektivnih mogućnosti da se razaranje izvrši tako teme-

ljito da neprijatelj ne bude kadar da brzo osposobi rudnik za eksploataciju. Međutim prelazak iz britanskih u nemačke ruke odigrao se, posle najkraćeg mogućnog prekida rada, bez ikakvih potresa, bez ikakvog razaranja. I, što je isto tako zanimljivo, na isti je način tj. neoštećena napuštena Trepča kada su se Nemci povukli sa Kosova.

Na čelo preduzeća pod okupacijom nije postavljen Nemač, nego Holanđanin van der Steen. Istina, on je i pre rata bio blizak nemačkim privrednim krugovima, ali nije bio> nikoliko stručnjak za posao upravljanja džinovskim preduzećem, koje mu je bilo povereno. Do rata je u Jugoslaviji predstavljao holandsku firmu elektrotehničkih proizvoda »Philips«, — nesumnjivo delatnost koja sa upravljanjem složenim mehanizmom rudarskog preduzeća nije imala baš nikakve veze. Razlog za njegovo postavljanje morao je, dakle, biti neki drugi, a ne kakva njegova naročita stručnost. Čak i za beznačajno antimonsko nalazište u Krupnju bio je određen, pod okupacijom, kao komesarski upravitelj direktor nemačkog preduzeća »Antimon« a. d., jedan od istaknutih stručnjaka za antimonsku rudarsko-topioničku industriju. Trepča, neuporedivo značajniji i bezmerno krupniji objekt, poverena je čoveku koji je dotle bio zainteresovan u prodaji radio-aparata.

Ako je trebalo na čelo Trepče odrediti direktora koji uživa specijalno političko poverenje nemačkih industriskih krugova ili rukovodilaca nemačke ratne privrede, onda bi, svakako, tu pre došao u obzir neki Nemač iz partiskog, političkog ili privrednog aparata Trećeg Reich-a. Preuzevši Borske rudnike, nemačka privreda je uputila u Srbiju, za njihovog direktora, jednog od svojih najistaknutijih eksperata za tu vrstu rudarske i topioničke delatnosti. I tako ostaje, kao objašnjenje za postavljenje van der Steen-a, samo jedno njegovo svojstvo kao merodavni motiv: činjenica što je on bio Holanđanin. I neće se pogrešiti ako se uzme da je Trepča jedan od onih primera u kojima se ispoljila, preko krvno zavađenih frontova politike i strategije, kolaboracija kapitala. U tu kategoriju nedovoljno razjašnjenih pojava iz Drugog svetskog rata ide i činjenica što, uprkos strahovitih razaranja koje je savezničko vazduhoplovstvo svojim bombama sprovelo u Nemačkoj, nijedno od krupnijih preduzeća hemiskoga trasta »IG-Farbenindustrie« nije bilo smrtno pogođeno, dok su druga preduzeća, manje važna za ratnu industriju, ponovljenim

naletima sravnjena sa zemljom. Što se tiče van der Steen-a, nameće se pretpostavka da je tu posredi ličnost o kojoj je postojao negde neki zakulisni sporazum onih velikih snaga koje su u pozadini, iza zavesa užasa svetske ratne kataklizme, vukle konce svojih interesa.

Bilo kako mu drago, van der Steen je za vreme okupacije svakako bio vrlo blizak Abwehr-u i stajao je sa njegovom beogradskom ustanovom u prisnoj vezi. Kada mu se Plavšić prijavio sa pismom koje je poneo iz Beograda, Holandanin ga je zapitao kako želi da se zaposli. Govorilo se, očevidno, potpuno otvoreno. Zato je i Plavšić odvratio da bi želeo položaj na kojem će imati što manje dodira sa radnicima i činovnicima, položaj koji će mu omogućiti što veće kretanje van preduzeća. I tako je odlučeno da on uzme na sebe ekonomiju, što je značilo nadzor nad zgradama kolonije, nad baštama i stokom, nabavku stočne hrane i raznog materijala. Sve je to omogućavalo Plavšiću da putuje u područje pod italijanskom okupacijom, jer se pretežni deo potreba mogao jedino tamo nabaviti.

Posle nekoliko meseci nađena je još povoljnija solucija. Plavšić je postao inspektor za snabdevanje ugljem. Ugalj za Trepču je dolazio iz rudnika koji se nalazio na području italijanske zone. Time je bilo dato obrazloženje za svakodnevno putovanje preko granice, a u isto vreme ostajalo je i mnogo slobodnoga vremena za obavljanje onih poslova radi kojih je Plavšić zaista došao u Trepču.

Svome zadatku je Plavšić prišao sistematski i temeljno. Najpre je nabavio literaturu o Albaniji i o italijanskoj politici na Balkanu. Produžio je učenje albanskog jezika, čije je osnovne pojmove već poznao iz vremena svoga ranijeg službovanja u «Makedoniji». Za dva meseca intenzivnoga rada stvorio je sebi solidnu podlogu za svoj budući rad i njegovo razgranjavanje. Ušao je u osnovnu problematiku prostora na kojem se njegova delatnost imala razvijati i u osnove pitanja sa kojima se u njoj sretao.

Plavšić je svoj rad usmeno svesno' i planski, onako kako je to bilo najpovoljnije da njegova prava delatnost ostane u što većoj i što potpunijoj meri nepoznata i neupadljiva. Oduštao je od stvaranja ma kakve agenture. Unapred je stao na gledište da lično ispita pojedine probleme i komplekse, ne oslanjajući se ni na koga. Ovo je bio metod koji je zahtevao

veliko i živo lično zalaganje, ali kojim je bio obezbeđen ma kakve mogućnosti da bude provaljen ili otkriven.

U primeni ovakvog metoda bilo je od važnosti da se Plavšić upozna lično sa što većim brojem ljudi iz svih onih redova odakle bi mu mogle dopasti korisne informacije. On je dobna otvorio oči i uši, gledao, posmatrao i sravnjivao pojedine podatke do kojih bi tim putem došao, dok o određenom kompleksu ili pitanju ne bi stekao jasnu predstavu. Takav način rada omogućio mu je da ostane u svome pravome svojstvu prikriven i pred budnim očima izvanredno agilne i razgranate italijanske obaveštajne službe. Kada je, posle italijanske kapitulacije, pala u nemačke ruke arhiva italijanskih obaveštajnih centara u Albaniji, utvrdilo se da u tim papirima nigde nije bilo nijednog traga koji bi ukazivao da je Plavšićeva aktivnost Italijanima pala u oči.

Glavna briga, u ophođenju sa ljudima, bila mu je da ne padne u oči prekomernim raspitivanjem. Plavšić se trudio sistematski da stekne poverenje, računajući s pravom da će njegovi poznanici — a njih je ubrzo imao na svima stranama — sami pred njim početi da govore o stvarima koje su od obaveštajnog interesa, da ih on ne mora na to nagoniti pitanjima koja bi, možda, mogla izazvati njihove sumnje. On se prikazivao čovekom koji se za stvari interesuje iz opšte želje za upoznavanjem sa sredinom, ali koji se bavi jedino svojim poslom. To je činio sa uspehom, i doista je tim svojim metodom donosio Abwehr-u izvanredno dragocena obaveštenja.

Bilo je prirodno da dođe u dodir i sa komandantom žandarmerije za Kosovo, Bajazitom Boljetincem. Njega je poznavao još od ranije, dok je Boljetinac bio aktivni jugoslovenski oficir. Dobro upućen u sva politička pitanja i u zamršeni splet intriga koji se pleo oko Kosova, Boljetinac je i sam nesvesno bio Plavšiću zanimljiv izvor informacija. A isto tako značajna je bila za Plavšića njegova uloga u stvaranju veza prema licima sa kojima je želeo da se upozna. Preko Boljetinca je, neupadljivo i prirodno, Plavšić ubrzo upoznao najvažnije političke figure na Kosovu. Njemu je imao da zahvali i poznanstvo sa Alijom Gašom, mladim albanskim intelektualcem koji je iz političkih razloga emigrirao iz Albanije i živio u Kosovskoj Mitrovici. U mnogobrojnim razgovorima sa Plavšićem, Alija Gaš ga je u pojedinostima obavešta-

vao o osnovnim pitanjima koja se tiču albanskoga naroda i države, o ljudima i prilikama, o zbivanjima i vezama, o javnim i tajnim političkim i društvenim strujanjima u zemlji, o socijalnim odnosima među pojedinim grupama albanskog življa, o političkom radu Italije u Albaniji, Makedoniji i Srbiji, o delatnosti britanske obaveštajne službe i njenih organa, o albanskim komitetima u inostranstvu i njihovoj političkoj orijentaciji, ali i o albanskom jeziku, književnosti, istoriji i pravu.

Plavšić je uspeo da stekne potpuno Gašovo poverenje baš svojim nenametljivim načinom. Tako je od njega dobio bezbroj izvanredno važnih obaveštenja, a da ovaj informator nije ni slutio da to sve oštroumnom i izvežbanom Abwehr-ovom agentu služi kao materijal za značajne izveštaje.

Od kolikog su značaja bili Plavšićevi izveštaji, sastavljeni tako' što bi on, na osnovi temeljitog znanja koje je stekao proučavanjem problema, propuštao kroz svoju prizmu mnogobrojne pojedinačne informacije i od njih sastavljao celinu, povezavši ih svojim zaključcima, — dokazuje to što je već jedan od prvih njegovih izveštaja izazvao veliku pažnju u Abwehr-ovoj centrali u Berlinu, kuda je bio dospao bez ikakvih izmena.

Putovanja i pazarni dani

Naročito je mnogo koristi izvlačio Plavšić od dodira sa slučajnim saputnicima ili namernicima na koje bi nailazio prilikom svojih stalnih putovanja na terenu koji je obrađivao. Bio je savladao dovoljno albanski jezik da se mogao upustiti u razgovor sa svakim. Voz koji je saobraćao između Kosovske Mitrovice i železničke stanice Kosovo Polje bio je uvek pun trgovaca i seljaka koji su dolazili iz raznih mesta same Kosovske oblasti, zatim iz Makedonije, iz uže Albanije, pa i iz njenih udaljenijih gradova, iz Skadra i Tirane. Tu su se, onako slučajno, preko cigarete, uvek mogle čuti zanimljive novosti. Kratki susreti u vozu, usputni razgovori u kojima bi se saznavao onaj ili ovaj detalj, davali su Plavšiću mnoštvo pojedinačnih indikacija koje bi, nakalemljene na njegovo osnovno široko poznavanje prilika, lica i problema, pret-

stavljale upotrebljiv i ponekad čak i vrlo važan obaveštajni materijal.

Drugi, isto tako važan izvor bili su za Plavšića pazarni dani u Kosovskoj Mitrovici i Prištini. I tu se praktički sticalo mnoštvo ne samo sa Kosova i Sandžaka nego* i iz srednje i severne Albanije i Makedonije. Pored robe cirkulisale su na pijaci i po kafanama, u pazarne dane, i vesti sa svih strana. Plavšić se koristio patrijarhalnim običajima, koji su rezultirali iz ekonomske i socijalne zaostalosti toga kraja. Njegova službena dužnost u Trepči omogućavala mu je da neupadljivo, vršeći razne sitne i veće nabavke, stupa u razgovore i sklapa poznanstva. Ako od nekog od ovako stečenih poznanika ne bi odmah imao nikakvih koristi, on je ipak poznanstvo negovao i dalje. Gledao je da bude pozvan u kuću, da i noći, i da tako iz neposredne blizine, iz običnih razgovora sa domaćinom, njegovim ukućanima i prizvanim poznanicima i prijateljima, pronikne u probleme, saznaje sitne pojedinosti, a sve to da upotrebi u sastavljanju velikoga mozaika na kojem je neumorno radio.

Njegova mnogobrojna putovanja u italijansku okupacionu zonu donela su mu i poznanstva sa raznim sitnim italijanskim službenicima i vojnicima, sa carinicima, graničnim stražarima i karabinijerima. U Prištini se u nekoj poslastičarnici upoznao sa radiotelegrafistom tamošnjeg italijanskog obaveštajnog oficira. Baš zato što ga nije ni o čemu zapitkivao i time izbegao da probudi njegovo nepoverenje, Plavšić je od ovoga Italijana saznao mnoge zanimljive stvari. Tako je tu dobio otvorene podatke o raspoloženju Italijana prema Albancima, prema Nemcima, prema Srbima i Bugarima. Saznao je dosta o pogledima Italijana na rat i na savez sa Nemačkom.

Raznim sitnijim uslugama sticao je Plavšić nova poznanstva i produbljivao stečeno poverenje. Trgovac Šerif Trnava, koji je preduzeću Trepča isporučivao povrće, uhapšen je zbog neke crnoberzijanske operacije. Preko beogradskog Abwehr-a se Plavšić za njega zauzeo. Trnava je bio pušten i na osnovu toga je u njemu stekao Plavšić prijatelja od koga je imao nesumnjivih koristi u svom radu.

Između dva partnera »Osovine«

Važni pravac Plavšićeve delatnosti bio je posmatranje italijanske obaveštajne službe. Ova je bila u celoj oblasti vrlo živa i služila je uveliko i za političke ciljeve i pripremanje političkih poteza. Tako je, naprimer, kapetan Antico, oficir italijanske vojne obaveštajne službe u Prištini, počeo da prikuplja potpise albanskih prvaka za peticiju Mussolini-ju, u kojoj bi se tražilo da se područje Laba priključi Albaniji. Štaviše, Antico je nastojao da organizuje upućivanje delegacije u Rim. O tome je Plavšić saznao od jednog od svojih mnogobrojnih albanskih prijatelja, Hodže Visoke, nekadašnjeg jugoslovenskog narodnog poslanika iz jednog sela kraj Podujeva. Informacija je otišla u Beograd. Abwehr ju je preneo Berlinu. Usledila je nemačka oštra intervencija, i Antico je bio smenjen.

Jednom prilikom je na teritoriji pod italijanskom vlašću uhapšen službenik »Trepče« Husein Duković. Hapšenje je zahtevao italijanski obaveštajni oficir Giovanetti, koji je nasledio Antica u Prištini. Intervenišući za uhapšenog službenika svoga preduzeća, Plavšić se upoznao u Prištini sa šefom albanske kvesture Rokom Nalbanijem i njegovim političkim referentom Rizom Karoshijem, dvojicom albanskih intelektualaca, koji su složno mrzeli Italijane i u otvorenim razgovorima sa Plavšićem iznosili mnoge zanimljive stvari iz Albanije i iz oblasti italijansko-albanskih odnosa.

Između dva partnera »Osovine« nepoverenje i neraspoloženje su iz dana u dan rasli. Iz prištinske kvesture, gde su radila dva Plavšićeva albanska poznanika, dobijen je mig na osnovu kojeg je, u daljem, sledstvu, otkrivena razgranata italijanska špijunska organizacija čije je težište bilo u Nišu. Ta je organizacija radila isključivo protiv Nemaca, za račun italijanske politike na Balkanu. Bila je u vezi sa italijanskim vojnim obaveštajnim centrom u Tirani, koji je bio glavna ekspozitura rimske obaveštajne centrale. Ličnost koja je upravljala mrežom iz Prištine bio je kapetan Giovanetti, kome je u tome pomagao jedan karabinijerski vodnik. U Nišu i okolini je ta organizacija obuhvatala veći broj agenata.

Praćenjem ove linije, koje je vršeno sistematskim nadgledanjem otkrivenih kanala, nemačka kontraobaveštajna služba je utvrdila da Giovanetti ili njegov pomoćnik često pu-

tuju u Srbiju civilnim automobilima i tom prilikom prekidaju putovanje u Kuršumliji i Prokuplju, gde se sastaju sa predstavnicima Draže Mihailovića. Pošto su Nemci imali obaveštenja da se u tome kraju zadržava kod četnika i veći broj britanskih obaveštajnih oficira — među njima i pukovnik Stanley Bailey, nekadašnji viši funkcioner Trepče i jedan od glavnih predratnih britanskih agenata u Jugoslaviji, — smatrali su da se tim putem održava i veza između Rima i savezničkih centara u Kairu i Londonu.

U domenu ove posmatrane italijansko-britanske veze Nemci su naročitu pažnju poklanjali podacima da su razni istaknuti britanski obaveštajni oficiri gotovo nesmetano prolazili Albanijom. Oni su tu, prema ovim podacima, vršili organizaciju, održavali sastanke, pa čak i zborove, delili oružje itd. Britanski avioni i podmornice donosili su materijal. Nemci su bili obavešteni da ovi britanski organi organizuju u raznim krajevima Albanije svoje baze sa aerodromima, magacinima, pa čak i telefonskim linijama. Što je najvažnije, izgledalo je da ih u tome Italijani uopšte i ne ometaju.

U svemu tome je Plavšić bio jedan od glavnih donosilaca informacija, do kojih je dolazio preko svojih bezbrojnih ličnih veza sa raznim albanskim višim i nižim funkcionerima, sa italijanskim službenicima i vojnicima i sa širokim krugovima stanovništva. Utvrđeno je i da su Italijani ubacili na Kosovo, u svojstvu šefova železničkih stanica, kamuflirane agente vojne obaveštajne službe. Isto tako su i u Kosovsku Mitrovicu uputili transportnu delegaciju od velikog broja članova koja je, ustvari, imala zadatak da vrši vojnu i političku špijunažu.

Kapetan Kraigher, koji je nasledio kapetana Fritz-a na čelu referata III F u beogradskoj ustanovi Abwehr-a, početkom jula 1943 godine je potvrdio Plavšiću, koji je povremeno dolazio i lično u Beograd na izveštavanje, da se pitanje Italije nalazi pred rešenjem. Tom prilikom mu je naglasio da su njegovi izveštaji, u kojima je ukazivao na držanje Italijana i na njihov rad, upočetku bili primani sa sumnjom i nevericom, ali da su se pokazali potpuno tačnim.

U pripremama koje su izvršili Nemci da bi spremni dočekali očekivano italijansko neverstvo, Plavšić je uzeo aktivnog učešća. U Kosovskoj Mitrovici je živio glavni nemački politički i obaveštajni poverenik među albanskim reakcionar-

nim istaknutim političarima, trgovac Džafer Deva. Razume se da se Plavšić i sa njim vrlo dobro poznavao¹. U drugoj polovini jula 1943 godine bio je kod Deve sastanak kojem su prisustvovali istaknuti Abwehr-ovi oficiri iz Beograda, a takođe i Plavšić. Tom prilikom je razgovarano o načinu na koji će se najbolje moći brzo osvojiti italijanske pozicije u Albaniji kada bude nastupio odlučujući trenutak. Džafer Deva je dobio zadatak da među Šiptarima koji žive u italijanskoj okupacionoj zoni organizuje i sprovede vojni i politički prevrat, za koji je tada već bio svršio izvesne prethodne radnje. Ova-
mo je išlo, naprimer, pridobijanje komandanata šiptarskih kvislinških jedinica u Prištini, Peći, Đakovici i Prizrenu, kao i obezbeđenje saradnje šiptarskih četa, koje su Italijani formirali iz stanovništva, za borbu protiv partizana.

Na sastanku kod Deve je Plavšić dobio zadatak naročite vrste. Trebalo je da angažuje i stavi Abwehr-u na raspoloženje desetak Šiptara iz italijanske okupacione zone radi obuke za izvršenje specijalnog zadatka u okviru nemačke akcije za likvidaciju italijanske vlasti u Albaniji. Trebalo je da ti ljudi budu mladi, snažni i odvažni, a uslov je bio da se njihovo vrbovanje i prebacivanje izvrši na način potpuno prikriven pred italijanskim očima. Dok je Deva imao da angažuje izvestan broj ovakvih ljudi u Drenici, nekim drugim mestima italijanske zone i u Sandžaku, dotle je Plavšić uzeo na sebe da ih nađe u Uroševcu, gde je stajao u vezi i sa albanskim sre-
skim načelnikom.

Nekoliko dana posle toga došao je u Mitrovicu zatvoreni Abwehr-ov kamion sa jednim podoficirom. Njime je Plavšić otputovao u Uroševac i već za pola sata, preko svojih poznanika, našao i zavrbovao potrebne mladiće. Ovi su se neopaženo iskrali iz grada. Kamion ih je čekao na drumu. U njemu su se presvukli u nemačke uniforme i odvezli se za Mitrovicu, odakle su sprovedeni u Beograd. Zavrbovani mladi Šiptari obučeni su za specijalni diverzantski zadatak na kursu koji je organizovalo odeljenje II beogradske Abwehr-ove ustanove. Isto tako su dobili i nastavu u skakanju podobranom. Na dan italijanske kapitulacije bila je ta grupa prebačena avionima u Tiranu i tu izvela prvi zadatak posedanja strategiskih tačaka, učestvujući i u zarobljavanju najviših italijanskih vojnih i civilnih funkcionera. U isto vreme je došlo i do prelaska već pripremljenih albanskih vojnih komandanata sa njihovim je-

dinicama na nemačku stranu. Razoružanje i zarobljavanje Italijana sprovedeni su jednim udarcem. Nemci su formirali novi režim u Albaniji, u kojem je najvažniju ulogu imao Abwehr-ov agent Džafer Deva.

Ponovo u Beogradu

U svemu ovome je Plavšićeva uloga bila važna i znatna. On, istina, nije učestvovao ni u kakvim operacijama i diverzantskim pothvatima. Međutim njegovo izveštavanje je bilo jedan od uslova uspešnog sprovođenja svih priprema koje su omogućile brzu i efikasnu akciju. Njegove mnogobrojne veze i analitički i temeljan način na koji je sastavljao svoje izveštaje i grupisao svoje informacije dali su nemačkoj vojnoj obavestajnoj službi onu proverenu sliku o situaciji, sa svima pojedinostima, koja je bila neophodna za pravilno planiranje. A njegove veze sa raznim šiptarskim funkcionerima doprinele su uspešnom podrivanju italijanske vlasti i brzom izvršenju prevrata, koji je, dobrim delom, u Albaniji sproveden baš i pomoću samih Šiptara koje je Abwehr raznim načinima bio pridobio za sebe.

Širinu s kojom je Plavšić prilazio rešavanju svoga zadatka i stil njegovog izveštavanja ilustruje već jedan od prvih njegovih referata sa Kosova, u kojem je opširno razradio problematiku Albanije i šiptarskoga življa na Kosovu i Metohiji, u etničkom, političkom, istoriskom, kulturnom i svakom drugom pogledu. Na to se nadovezala analiza italijanske i britanske politike na Balkanu, a specijalno u Albaniji. Tu je dat prikaz ciljeva i držanja pojedinih albanskih političkih i socijalnih grupa prema pojedinim silama koje su dejstvovale na tome tlu. Iz svega toga je Plavšić, na kraju svoga izveštaja, izveo obiman zaključak. U njemu je konstatovao da je britanska ideja o stvaranju zajedničkog fronta balkanske nacionalističke reakcije protiv Nemačke i fašizma osuđena na neuspeh, pošto su interesi pojedinih balkanskih država i reakcionarnih građanskih grupa u njima isuviše oprečni. Naprotiv, po njegovom mišljenju je mnogo više izgleda na ostvarenje imala ideja o stvaranju jednog »komunističko-partizanskog fronta«, jer kao zajedničku nadnacionalnu ideju vodilju ima i rušenje kapitalističkog i begovskog poretka i ostvarenje socijalizma.

Krajem 1943 godine Plavšić je smatrao svoj zadatak u Mitrovici završenim. Zaista, tu za njega više nije bilo posla, pošto je sada i Albanija bila pod nemačkom okupacijom. Abwehr je u njoj formirao mnogobrojne ogranke. Pitanja koja su sada izbila u prvi red bila su sasvim druge prirode od onih kojima se dotle Plavšić bio bavio u svome radu na Kosovu.

Još jedan zadatak je dobio Plavšić pre nego što je konačno napustio svoje područje rada i prešao ponovo u Beograd. Trebalo je da u Albaniji izvidi nalazi li se tamo neka količina manganske rude za koju se interesuje nemačko privredno rukovodstvo u Srbiji. To putovanje, koje ga je provelo kroz razne albanske krajeve, Plavšić je upotrebio i za upoznavanje sa situacijom koja je nastala tamo posle nemačke okupacije i predaje unutrašnje uprave novim ljudima koji su svoju sudbinu bili vezali za Nemce.

Najzad, početkom januara 1944 godine Plavšić se opet našao u Beogradu. Tu je dobio službu kao direktor pekare »Soko«, a u isto vreme je produžio da radi za Abwehr. Kao prvi posao — izradio je opširni zaključni izveštaj o italijanskoj politici na Balkanu i u Albaniji, i O' položaju u toj zemlji. Na tome je izveštaju Plavšić, na svoj temeljan i analitički način, radio duže vreme. Sa referatom III F Abwehr-a ostao je u stalnoj ličnoj vezi. Pripadao- je sada onom redu privilegisanih istaknutih Abwehr-ovih saradnika koji su imali izuzetno odobrenje da dolaze u samo sedište Abwehr-ove ustanove. Više se nije postavljalo pitanje da on bude vezan za nekog drugog glavnog agenta. Naročito je od kapetana Kraigher-a, sa kojim je bio u neposrednom ličnom dodiru, dobijao na mišljenje razne izveštaje, specijalno iz oblasti koju je dobro poznavao. Postao je Abwehr-ovim stručnjakom, konsultovanim kao apsolutno pouzdanim i poverljivim kada bi se postavilo kakvo specijalno pitanje iz područja koje je on poznavao.

Mada je Plavšić ponekad i putovao iz Beograda, pa tako i u Trepču, uglavnom se on ipak zadržavao u glavnome gradu okupirane Srbije. Izveštaji koje bi sada davao i mišljenja za koja je pitan ticali su se i unutrašnjopolitičkog razvoja u Srbiji. Tako je, naprimer, obaveštajno radio i u vezi sa nastojanjem okupatora i kvislinške vlade da se ostvari jedinstvo akcije srpskih građanskih elemenata svih boja protiv NOP-a, čije su snage nezadržljivo nastupale. Isto tako- se čini da se

i njegovim znanjem O' Mađarskoj, njenoj obaveštajnoj službi i njenim političkim strujanjima Abwehr koristio, specijalno u proleće 1944 godine, kada je nemačka vojna sila izvršila faktičnu okupaciju te zemlje.

Zanimljivo je da Plavšić nije napustio Srbiju zajedno sa svojim nalogodavcima. On je kasnije, na saslušanju pred narodnim vlastima, govorio kako ga je kapetan Kraigher zvao avgusta 1944 godine da otputuje u Nemačku. Tobože je on tada, kako je sam prikazao stvari, izričito odbio ovaj poziv, kao što je kasnije odbio i slični poziv kapetana Wachernig-a, koji je ostao među poslednjim Abwehr-ovim oficirima u Beogradu. Je li razlog Plavšićevom ostanku bio taj što je dobio kakav specijalni zadatak u okviru nastojanja nemačke obaveštajne službe da stvori centre u pozadini Narodnooslobodilačke vojske, koja je nastupala? Odgovor na ovo pitanje ostaće tajnom. Plavšić, osuđen na smrt zbog služenja okupatora, po-
neo ga je sa sobom u grob.

PRIČA O STAROM LISCU

Bio je pomalo osobenjak, taj novi šef odeljenja IV u nadleštvu Komandanta Sipo i SD-a na Bledu, koji je na tu dužnost došao aprila 1942 godine. Odeljenje IV — to je bio Gestapo. U nadleštvu na Bledu, središtu nemačke uprave u Gorenjskoj, šefu Gestapo-a je glavni i gotovo jedini zadatak bio da se nosi sa NOP-om. Tu su bili partizani, koji su se sa planina i iz šuma spuštali u doline i svojim akcijama sprečavali učvršćivanje nemačke vlasti i sprovođenje nemačke politike. A isto toliko je posla bilo i sa razgranatom mrežom Osvobodilne fronte, koja je u dolinama prihvatala ove svoje borce, snabdevala ih opremom, hranom i obaveštenjima, kri-la ih i osigurala im stalno nov priliv.

Zaprepašćeni okupator

Neočekivani, snažni talas narodnog ustanka, koji je buknuo u leto 1941 godine, zapretio je da u okupiranoj Sloveniji uništi sve brižljivo skovane planove za obezglavljenje porobljenog naroda i njegovo asimilovanje u Treći Reich. U apratu koji je imao zadatak da u Gorenjskoj sprovede te planove izazvala je pojava ogorčenog narodnog otpora pravo zaprepašćenje.

Na reakciju nije trebalo dugo čekati. Već u jesen 1941 godine bile su upotrebljene najbrutalnije mere za ugušenje oslobodilačkog pokreta. Dovedene su naročite policiske snage. Pa i sam vrhovni šef policije poretka Trećeg Reich-a. general Daluege, stigao je u Gorenjsku i tu proklamovao načela po kojima treba postupati u savlađivanju narodnog ustanka.

Svako ko o partizanima izražava povoljno mišljenje, proglasio je general Daluege, ima se streljati sa porodicom, srođnicima i prijateljima. Streljaće se svi članovi porodice ako je makar samo jedan od njih partizan. Ovako treba postupati pa upravo ako će se tim načinom potamaniti čitava naselja i pobiti sveukupno njihovo stanovništvo. A ako zbog toga ponestadne radne snage za obrađivanje zemlje, onda će se preživlom stanovništvu smanjiti sledovanje hrane.

Pa ipak, uprkos hapšenja i progona, uprkos zapaljenih sela i streljanja, uprkos krvi i nasilja, ustanak nije bio ugušen. Prepadi protiv okupatora su ostali svakodnevnim pojavom. Njegove saobraćajne veze i njegove telefonske linije stalno su bile presecane. Izići izvan zatvorenih naselja, u kojima je bilo naoružane zaštite, — to je za pripadnika okupacione uprave predstavljalo igranje životom.

Metodi brutalnog terora nisu popravili položaj u kojem su se nalazili predstavnici Trećeg Reich-a u Gorenjskoj. Narod nije hteo pokorno da sagne glavom i da pruži vrat jarmu. KP Slovenije, kao pokretačka snaga koja je mobilisala, organizovala i vodila mase u borbu, nije bila potučena.

I tako su došli na Bled novi ljudi, specijalisti policiskog aparata Trećeg Reich-a za borbu protiv komunizma. A među njima i Helmuth Rozumek, zakopčani i pomalo tajanstveni čovek, koji je imao da uzme na sebe, kao šef Gestapo-a, glavni teret borbe protiv snaga narodnog otpora.

Kriminalistički komesar sa mrljom na prošlosti

Rozumek nije bio nimalo prijatan tip. Visok i mršav, oštarih crta, jakih obrva i prodornih očiju iza jakih sočiva svojih naočara, on ni svojom spoljašnošću nije baš bio čovek koji bi izazivao simpatije svojih kolega i potčinjenih. Još manje im je odgovarao njegov karakter. Bio je zatvoren u sebe, nepoverljiv i grub. Sve što su njegovi potčinjeni uradili omalovažavao je, kritikovao, pa i primao sa potsmehom. Bio je bezobziran i tražio je od službenika kojima je bio šef neumoran rad, zabranjujući im, u isto vreme, slobodnu inicijativu. Zahtevao je od svoga aparata da mu bude apsolutno poslušan i da ga o najmanjoj pojedinosti izveštava, a da za svaku meru prethodno traži njegovo odobrenje. On je

Helmuth Rozumek

uneo u Gestapo u Gorenjskoj strogu disciplinu, pritegao čvrsto dizgine, skupio u svojoj ruci sve konce. A pritom nije imao nijednog prijatelja, nijedno lice kome bi se sasvim poverio.

Klonio se društva. Dok su ostali pripadnici nadleštva Sipo i SD-a svoje slobodne časove provodili zajedno, nastojeći da iskoriste prijatne okolnosti što ih je služba dovela u mesto čuveno po svojim lepotama, Rozumek se držao sasvim postrani. On ne bi učestvovao u zajedničkim sedejkama. Izdvojio bi se i udaljio svojim putevima. Kakvim — to niko tačno nije znao. Zazirali su od njega ostali pripadnici nadleštva na Bledu, ogovarali ga, zvali ga prepredenjakom, starim liscem, a u pola glasa došaptavali jedan drugom o njemu poneku priču o aferama sa ženama; o njegovoj nejasnoj prošlosti i jakim vezama u najvišem vrhu bezbednosno-policiskog aparata Trećeg Reich-a.

Doista je bilo upadljivo to što Rozumek, mada je već imao blizu 50 godina, nije u službi dogurao dalje od položaja kriminalističkog komesara, što nije bio član nacističke partije i što je pri svemu tome ipak zauzimao važne funkcije. Čeprkali su, radoznalo, po njegovoj prošlosti. I upravo tu je i ležalo objašnjenje za činjenicu što je novi šef bledskog Gestapo-a tako sporo napredovao u službi.

Rodom iz istočne Pruske, Rozumek je prošao kroz Prvi svetski rat kao nemački oficir. Posle demobilizacije, nakon nemačkog poraza, stupio je u pograničnu policiju i bio sa službom na nemačko-poljskoj granici. Reichswehr-u Weimarske Republike bilo je zabranjeno da organizuje svoju ofanzivnu obaveštajnu službu. Međutim u pograničnim jedinicama, u policiji i drugim ustanovama bilo je toliko bivših oficira da se tu mogla bez teškoća organizovati obaveštajna delatnost za potrebe nemačke republikanske vojske. Pogotovu je poljska granica, u prvim godinama posle sklapanja mirovnog ugovora kojim su Nemačkoj bile oduzete poljske teritorije koje je ona bila uklopila u Reich, predstavljala u obaveštajnom pogledu vrlo važan teren. I tu je u obaveštajni rad bio upleten i komesar pogranične policije Rozumek.

Te su godine, uopšte, bile u Nemačkoj vrlo burne. Veliki deo demobilisanih oficira nije se mogao pomiriti sa stanjem koje je stvoreno Versaille-skim ugovorom. Pa ni rukovodstvo

Reichswehr-a Weimar-ske Republike nije smatralo da je pala poslednja reč. Ono je čekalo sutrašnjicu, kada će pasti ograde koje je nametnuo Versailles. A za tu sutrašnjicu je spremalo ne samo svoje legalne jedinice, obučavajući ih tako da je svaki vojnik mogao u datom trenutku biti podoficir, već je i ilegalno pomagalo tajnu vojsku koju su održavali demobilisani oficiri. Krišom od republikanske vlade je voćstvo Reichswehr-a finansiralo i naoružavalo, zajedno sa veleposedničkim i ostalim reakcionarnim krugovima weimar-ske Nemačke, takozvani »crni Reichswehr«, ilegalnu formaciju koja se spremala da stupi u akciju kada tome dođe vreme.

Bivši oficir Rozumek, carinski službenik Weimar-ske Republike, bio je samo jedan od točkića u ovom zapletenom konspirativnom aparatu, u kojem su se legalne linije i organizacije nerazrešljivo preplitale sa polulegalnim i nelegalnim. On je za weimar-ski Reichswehr radio obaveštajno preko poljske granice, ali je bio povezan i sa nelegalnim »crnini Reichswehr-om«. I jednoga dana je republikanska vlast u Nemačkoj otkrila da je on neke sume kojima je raspolagao za plaćanje svojih poverenika upotrebio u druge ciljeve. To je protumačeno kao pronevera, i Rozumek je bio osuđen na robiju.

Bilo da je doista Rozumek te iznose upotrebio za »crni Reichswehr« i radije primio kaznu nego što bi nemačkim republikanskim vlastima odao te svoje veze i otkrio linije ilegalne vojne organizacije, bilo da je to upotrebio kasnije jedino kao izgovor, — tek, on je posle izvesnog vremena bio rehabilitovan i primljen ponovo u službu. Posle 1933 godine našao se u državnoj policiji, u Gestapo-u, sa službom u Saarbruecken-u, zatim i u nekim drugim mestima. Svugde je odlikovao umešnošću i veštinom, naročito u borbi protiv Komunističke partije.

Pored osude iz 1928 godine, Rozumek-ovu prošlost teretile su još dve teške crne mrlje: bio je nekada član Nemačke demokratske stranke, a isto tako je pripadao i slobodnome zidarstvu. Za Gestapo kao policisku ustanovu, koja u tom pogledu nije previše bila opterećena predrasudama i tražila i cenila kod svojih službenika pre svega njihove sposobnosti, to nije bilo smetnja da Rozumek-u poveri i važnije položaje. Za nacističku stranku, međutim, koja je u pogledu napredova-

uja u službi u državnom aparatu Trećeg Reich-a imala presudnu reč, one mrlje u Rozumek-ovoj karakteristici bile su dovoljne da ga ne primi u svoje članove i da mu zatvori put napredovanja u činovničkoj hijerarhiji.

»Prijatelj proganjanih«

Bezbednosno-policiski aparat Trećeg Reich-a, sastavljen od policiskih stručnjaka Gestapo-a i od ideološki proverenih nacista SD-a, patio je uopšte od konflikta između ove dve svoje komponente. Gestapo je prebacivao SD-u pomanjkanje stručnog znanja, a SD Gestapo-u — pomanjkanje ideološke izgrađenosti i političke besprekornosti u nacističkom smislu

Rozumek je bio tipičan slučaj službenika Gestapo-a kome SD nije mogao oprostiti njegovu prošlost. Otuda i intrige protiv njega, koje su ga pratile u službi. One su učinile da se konspirativnost obaveštajca, koju je stekao svojim dugogodišnjim radom i iskustvom, u njemu spoji sa nepoverenjem prema okolini, prema drugovima u službi, prema saradnicima i pretpostavljenima. U svima njima je Rozumek naslućivao svoje lične protivnike. Svakako su i urođene osobine imale izvesnu ulogu u konačnom formiranju njegovog izrazito nepoverljivog karaktera i učinile da se uvukao u sebe, ne dopuštajući nikome pregled nad svojim radom, odbijajući i svako lično približavanje.

Oprezan, proračunat, podmukao i prepređen, Rozumek je svoje dužnosti obavljao sa mnogo uspeha. Izišao je na glas kao vrlo sposoban obaveštajni organ, kao odlučan i brutalan policijac. Kao takav je stekao priznanje i ugled kod viših pretpostavljenih. Kod potčinjenih i kod ljudi koji su imali stalnog i neposrednog dodira sa njim, on je izazivao zazor, nepoverenje i antipatije. No veze koje je bio stvorio svojom sposobnošću u vrhu Gestapo-a učinile su da su se o čvrstinu njegovoga položaja razbijale sve intrige i da je, preko glava svojih neposrednih pretpostavljenih, mogao stalno biti u do-diru sa višim organima, koji su ga pomagali i štitili.

Ako je, dakle, Rozumek bio pomalo tajanstven i, svakako, u većoj ili manjoj meri nesimpatičan pripadnicima komande Sipo i SD-a u Gorenjskoj, bila je to samo prirodna

reakcija na njegov odbojni stav, jer on nije dopuštao nikome da mu se lično približi, a u svakome je sumnjičavo gledao konkurenta ili protivnika.

Zakopčanost Rozumek-ova se nije ograničavala samo na odnose prema kolegama i potčinjenim organima. Ni svome neposredno pretpostavljenom, komandantu Sipo i SD-a na Bledu, on nije dopuštao pravi pregled nad svojom delatnošću. Bliže je sarađivao jedino sa rukovodiocem obaveštajnog referata, kriminalističkim savetnikom Brandt-om, mada ni pred njim nije otvarao srce. Međutim ubrzo je uspostavio neposredan dodir sa Višim vođom SS i policije u okupiranoj Sloveniji, SS-generalom Erwin-om Rcesener-om, najvišim funkcionerom SS-ovsko-policiskog aparata i pretstavnikom Heinrich-a Himmler-a.

Dok nije voleo da se druži sa kolegama iz svoga nadležstva, prema mesnom stanovništvu nije ispoljavao nikakvu rezervisanost. Palo je u oči onima koji su ga posmatrali da je ubrzo stekao razne lične veze među civilnim licima i da je provodio večeri u nekim zabitim sobama ili kafanama u društvu sa njima. Nastojao je na svaki način da sačuva svoj odvojeni privatni stan, pa i kada je, zbog opšte bezbednosne situacije, bilo naređeno da svi pripadnici Sipo i SD-a na Bledu stanuju zajedno.

Rozumek-ova poznanstva na Bledu počinjala su od njegove stanodavke, kod koje se uselio ubrzo po svome dolasku. Kod nje se hranio čak i kada je, po naređenju koje je važilo za sve, morao da se preseli u hotel koji su bili zauzeli pripadnici Sipo i SD-a za svoje stanove. To je bila Vera Janežič, sredovečna žena, čiji je sin bio u partizanima. Pred njom se Rozumek pokazivao u potpuno drugoj svetlosti nego pred ljudima sa kojima je službeno opštio. Tu je bio prijatan, govorljiv, pa i poverljiv i otvoren.

Pričao je on Janežičevoj kako žali ljude koji se potučaju po šumama i kako on nastoji da se vrate u njihove domove. Prikazivao se čovekom koji ima puno razumevanja, pa i simpatija za partizane. Češće se prijateljski raspitivao kod Janežičeve za njenoga sina, pa joj je činio i usluge time što je, tu i tamo, na njenu intervenciju puštao ponekog hapšenika. Jednom prilikom mu je Janežičeva poverila da njen sin partizan nema obuču. Sutradan je Rozumek doneo par

gojzerica i pružio ih bez reči zbunjenoj ženi. Preko nje se upoznao sa krugom u kojem se ona kretala. I tu je već bio proširen o njemu glas kao o čoveku sa razumevanjem za pokret otpora Slovenaca koji su se digli na ustanak zbog brutalnih mera okupatora.

To je isto o Rozumek-u govorio i njegov prijatelj Zdravko Rus, trgovac, sa kojim se vrlo intimno zbližio. Često je sedeo pijući sa njim i sa društvom koje je Rus dovodio u vezu sa tim čudnim gestapovskim funkcionerom koji pokazuje toliko simpatija za partizane. Pa je tu bila i hotelijerka Jeklerova, u čijem je hotelu Rozumek kasnije stanovao. Ona je, takođe, među svojim mnogobrojnim poznanicima znala da priča mnoge čudne stvari o Rozumek-u, čoveku koji bitno odudara od svih ostalih pripadnika Sipo i SD-a. Zaista je to, govorila je, čovek pun obzira i razumevanja, koji voli da iziđe ususret i da pomogne gde god može.

Ukoliko je Rozumek produbljivao ovaj glas o sebi, ponavljajući da se ne slaže sa delatnošću komisije »Poverenika Reich-a za učvršćivanje nemačke narodnosti«, koja je vršila iseljavanja, ni sa radom nacističke partije i SD-a, — utoliko je na drugoj strani u službi nalagao pooštrenje mera protiv NOP-a. Tako je naročito isticao i pohvaljivao one svoje potčinjene koji su se odlikovali brutalnošću i bezobzirnošću u službi. U svome cdeljenju je naročito forsirao oštru liniju. A u zajednici sa kriminalističkim savetnikom d-rom Brandt-om pojačao je svima sredstvima agenturu protiv NOP-a i partizana.

Protiv NOP-a novim metodima

Osnovno saznanje od kojeg je Rozumek polazio u celoj svojoj delatnosti oslanjalo se na iskustvo koje je bio stekao u svom dugogodišnjem radu na suzbijanju Komunističke partije, a po linijama koje su bile u Reich-u uobičajene u praksi Gestapo-a. Rozumek se nije slagao sa shvatanjem da se NOP u Sloveniji može suzbiti samo policiskim i egzekutivnim merama, terorom, hapšenjima, streljanima i ostalim sredstvima sile. Sva ta sredstva je on, istina, u punoj meri usvajao, ali ne kao jedini i osnovni metod, već samo kao jedan od sastavnih delova celokupne delatnosti na suzbijanju NOP-a.

Najvažniji udeo u toj delatnosit pripadao je, po njemu, obaveštajnoj službi.

Za Rozumek-a obaveštajna služba nije bila samo sredstvo za prikupljanje informacija koje su imale da dovode neposredno do egzekutivnog zahvata. On je u obaveštajnoj delatnosti gledao širok rad koji, pre svega, ima za cilj da pruži vernu sliku o taboru protivnika, pregled nad njim, da prikuplja informacije o njemu i da prati njegovu delatnost. No zadatak obaveštajne službe je bio, po njegovim shvatanjima, da u isto vreme počto prodre u redove protivnika, ove iznutra demoralizuje i razbija. Obaveštajna služba za njega nije bila, prema tome, samo pomoćno sredstvo egzekutive. On je u njoj gledao i samostalno borbeno sredstvo, samostalno oružje koje je u svome dejstvu isto toliko oštro i efikasno koliko i egzekutivni zahvat i mera represije.

Već jedan od prvih vidljivih koraka koje je Rozumek preduzeo kada se temeljno upoznao sa položajem i ušao u punoj meri u problematiku prema kojoj se našao, nosio je sve odlike ovakvog njegovog shvatanja.

U Begunjama, malom mestu na podnožju planina, nedaleko od Bleda, nalazio se centralni zatvor Gestapo-a za Gorenjsku. Nekada je to bio, u staroj Jugoslaviji, ženski kazneni zavod, pridružen manastiru katoličkih kaluđerica. Zatvor u Begunjama bio je jedan od onih mesta u okupiranoj Jugoslaviji koja su širila strah i jezu. Kada bi neko dospeo u Begunje — a onamo su terani ljudi u buljucima, pod kundacima i u lancima —, bio je gotovo uvek za svoju porodicu izgubljen. Malo je bilo ljudi koji su se odatle vratili. Mnogi su transportima prebacivani nekud u tuđinu, iza bodljikavih žica koncentracionih logora. Mnogi su izvođeni pred cevi odreda za pogubljenje. Bilo je dosta i takvih koje je u Begunjama progutala pomrčina, za koje se nikada ništa više nije saznávalo. Atmosfera groze lebdela je zgusnuto nad sivim kamenim zidovima koji su okružavali zatvorenike. Nije bilo, u celoj Gorenjskoj, gotovo nikoga ko ne bi imao nekog srodnika, prijatelja i poznanika na tome mestu koje je postalo sinonimom okupatorova terora.

Rozumek-ov aparat je punio zatvor u Begunjama sve novim i novim transportima uhapšenih partizana i pripadnika Osvobodilne fronte. A jednoga dana je, iznena-

da, počelo iz Begunja otpuštanje. Pojedini ljudi zbog čije je sudbine porodica već bila očajavala vratili su se zdravi i čitavi svojim kućama. Bilo je, istina, među njima i takvih koji su pohapšeni samo na osnovu kakvih sumnji ili denuncijacija. Ali u svojim selima su se pojavljivali i otpušteni hapšenici, za koje se znalo da su u OF-u, a neki čak i u partizanskim odredima učestvovali u borbi protiv okupatora. Bilo je tu takvih za koje je neko od sve brojnijih Rozumek-ovih privatnih poznanika bio intervenisao. Ali otpušteni su i hapšenici za koje se nije niko prethodno zauzimao.

I u stanovništvu se proširio glas o uviđavnom šefu Gestapo-a koji nije takav kakvi su ostali, nego je čovek pristupačan i, u osnovi, dobra srca.

A iza toga puštanja, koje je obradovalo mnoge domove po Gorenjskoj, stajao je hladni i podmukli račun toga istog »uviđavnog, pristupačnog i dobrog čoveka«. Sa svojim saradnikom Brandt-om je bio razmotrio svaki pojedini slučaj begunjskih hapšenika. Istražni organi, koji su se obimno služili svima sredstvima fizičkog pritiska i lomljenja karaktera, dobili su nalog da opipaju bilo svojim žrtvama i da utvrde koji su od njih prikladni da budu zavrbovani. I Rozumek je sam, isto kao i Brandt, učestvovao u ovome odabiranju. Doista su slabići pokleknuli pred alternativom da budu upućeni u koncentracioni logor ili određeni da čekaju na naredno streljanje za odmazdu, s jedne strane, ili pušteni na slobodu uz obavezu da će obaveštajno raditi za Gestapo, s druge strane.

Rozumek je bio oprezan. On je znao da će svako otpušteno lice biti dočekano s nepoverenjem u redovima iz kojih ga je ruka Gestapo-a bila otrgla. Zato je pored lica koja je zavrbovao za svoju agenturu otpustio i izvestan broj takvih sa kojima nije čak ni u aluzijama govoreno o njihovoj eventualnoj obaveštajnoj saradnji sa nemačkim bezbednosno-policijskim aparatom. Ova druga kategorija otpuštenih imala je da posluži kao kamuflaža za onu prvu i da omogući razbijanje sumnji. A agenti, stečeni na ovaj način, imali su da budu usađeni u redove Osvobodilne fronte ili u partizanske odrede i da posluže cilju kojem je Rozumek težio: da obaveštajno prožme svojom agenturom Narodnooslobodilački pokret.

Rozumek je težio da mnogobrojne svoje poznanike uveri raznim načinima, pa i izvesnim uslugama, u svoju dobronamemost prema partizanima i OF-u. Tako se trudio da stekne lične i neposredne veze sa krugovima koji su bili nosioci narodnog otpora. Zaista mu je to tim putem i polazilo za rukom. Međutim mahom je tako dolazio do pojedinih perifer-nih veza, koje su, istina, obogatile njegovo poznavanje NOP-a, ali ga nisu dovele bliže cilju koji je sebi bio postavio: da pro-dre u samo rukovodstvo koje je organizovalo borbu protiv okupatora.

Dodire sa sporednim ličnostima, sa pojedinim pripadni-cima Osvobodilne fronte i pojedinačnim partizanima pokušao je Rozumek da iskoristi da bi se približio velikome cilju. Svi-ma se on revnosno prikazivao čovekom koji je, u duši, opo-zicionar i protivnik nacizma i Trećeg Reich-a. Uveravao ih je da svoju službu i svoj položaj želi da iskoristi za to da bi pomogao narodnom pokretu, koji se bori protiv istih snaga koje i on smatra svojim protivnicima. Bilo je jasno da će se postepeno glas o beloј vrani među crnim gestapovcima mo-rati proširiti i dopreti i onamo kuda je Rozumek želeo da ga uputi: do rukovodnih lica narodnog ustanka.

Setva klija

A da dopre do tih lica, pomogla je Rozumek-u jedna žena. Bila je to Olga Bohinjc, žena gostioničara iz Medvoda.

Rozumek, hladna, zakopčana i cinična priroda, bio je sav usmeren na službu i uspeh u njoj. Ali je imao jednu slabost: žene. Iako mu je bilo već blizu 50 godina, iako oženjen i otac odrasle dece, Rozumek je često viđen s večera kako šeta oko romantičnog Bledskog Jezera udvoje sa kakvom ženom. Odlazio je i u razna mesta Gorenjske na sastanke s njima. I u Ljubljani, tada pod italijanskom okupacijom, imao je u Mikli-čevom hotelu, u kojem su inače otsedali nemački pretstav-nici, sobu sa diskretnim ulazom. Tu bi održavao sastanke koje su Gestapo-ovi organi, na službi u Ljubljani, ocenili kao erotično izživljavanje svoga uglednog kolege s Bleda.

Međutim šef Gestapo-a u Gorenjskoј je i u toј stvari, očevidno, spojio prijatno sa korisnim. Razne njegove ženske veze služile su mu u isto vreme i za njegov obaveštajni rad.

Bilo da su ga one dovodile u dodir sa ljudima sa kojima je želeo da ga uspostavi, bilo da su mu služile neposredno kao agentkinje, — sve te žene koje je Rozumek posećivao i koje su se sa njim sastajale bile su na ovaj ili onaj način upregnute u njegovu obaveštajnu mrežu.

Olga Bohinjc je tu imala naročito važnu ulogu. Bilo je poznato da održava veze ga pripadnicima NOP-a i da je i sama aktivno angažovana u terenskoj organizaciji Osvobodilne fronte. Rozumek je došao s njom u dodir preko jedne od žena sa kojima je imao posla. Uskoro mu je postala prijateljicom. Ona mu je poslužila kao most preko kojeg je uspeo da dođe u dodir i sa najvažnijim centrima NOP-a u Gorenjskoj i ljudima iz njegovog rukovodstva.

Rozumek se i Bohinjčevoj pretstavio kao službenik koji je u svojoj karijeri zapostavljen zbog svojih demokratskih uverenja. Ističući svoje neprijateljstvo prema nacističkom režimu, a svoje simpatije prema komunizmu, on je govorio kako je spreman da Osvobodilnoj fronti učini sve usluge koje mu njegov položaj omogućuje. Zaista je takvih manjih usluga i bilo. To su bila puštanja nekih manje važnih hapšenika, ali i doturanje raznog materijala koji je OF-u i partizanima bio potreban. Bohinjčeva je posredovala u uspostavljanju veza, i mnogi od funkcionera OF koji su tim putem dolazili sa njim u dodir sticali su uverenje da je doista reč o čoveku koji je iskren u svojim odnosima prema njima i koji je spreman da im izlazi ususret.

Tako je, postepeno, Rozumek sebi stvorio sasvim izuzetan položaj. Dok su se drugi pripadnici njegovog nadležstva morali čuvati partizanskih prepada, Rozumek se sasvim slobodno kretao svugde terenom, pa i noću, oslanjajući se na svoje veze i na glas koji je stekao.

Linija koju je bio izgradio preko Olge Bohinjc nije bila jedina po kojoj je Rozumek sprovodio svoju veliku igru prodiranja u rukovodeće forume Osvobodilne fronte. Njemu je bilo stalo do krupnog, obuhvatnog uspeha, koji mu rad sa agenturom nije mogao doneti. On je hteo stvoriti situaciju u kojoj će moći da stigne do samog vrha odakle se dirigovalo delatnošću OF i partizana i da svojim ličnim obaveštajnim radom pripremi smrtonosni udar protiv neprijatelja sa kojim se nemački aparat u Gorenjskoj bezuspešno nosio.

U toku 1942. godine nemačke su akcije bile nanele teške udarce NOP-u u Gorenjskoj, a naročito organizaciji OF. U takvoj situaciji su uspjeli da se nametnu kao nekakvi organizatori Osvobodilne fronte odnosno njenog novog pokrajinskog odbora za Gorenjsku ljudi koji su po svojim uvjerenjima i svome stavu bili strani Partiji i mahom pripadali buržoaskim i građanskim krugovima. Široka osnova Osvobodilne fronte omogućavala je uključivanje svih onih koji su se izjašnjavali za borbu protiv okupatora, pa su se tako uvukli i ovi ljudi, koji su po svojim stvarnim simpatijama, međutim, bili na strani takozvane »Plave garde« (jugoslovensko-monarhistički DM-ovski elementi) ili »Bele garde« (klerikalci) i težili uspostavljanju vlasti uz pomoć zapadnih saveznika. Bili su to vrlo imućni ljudi koji su svoju privrženost NOP-u želeli da pokažu pre svega pružanjem znatne materijalne pomoći, što im i nije bilo teško s obzirom na obimne poslove koje su vodili i sa Nemcima i sa Italijanima. U pomoći NOP-u ovi ljudi su gledali osiguranje svojih pozicija i na ovoj strani, tj. na strani NOP-a, kojoj inače po svojim intimnim političkim shvatanjima nisu pripadali. Po njihovoj računici trebalo je obezbediti se na obe strane, za svaku eventualnost, bilo za jedan ili drugi konačan ishod borbe.

Između ostalih su tada u taj novi »Pokrajinski odbor OF« ušli suvlasnik tekstilne fabrike iz Medvoda Ivan Miklavc, imućni stolar iz Št. Vida Albin Kolb, fabrički direktor iz Domžala Miran Kvartič, veleindustrijalac Hajnrihar i direktor fabrike šešira Franjo Cerar iz Škofje Loke, bivši jugoslovenski rezervni oficir Milko Hojan iz Kranja i drugi. Odbor je podelio svoj rad po rejonima. Tako je Miklavc sa Kolbom radio u Medvodama, Cerar sa Hajnriharom u Škofjoj Loci, Hojan u Kranju, Kvartič u Kamniku.

Ovo samoinicijativno stvaranje samozvanog pokrajinskog odbora OF nije naravno dobilo priznanje odnosno potvrdu i pristanak rukovodstva NOP-a Slovenije. Kasnije je, u toku zime 1942—1943. godine, ovim organizatorima preko Miklavca i Kvartiča jasno stavljeno do znanja, da definitivno treba da prestanu da se pretstavljaju kao nekakav Pokrajinski odbor OF, i objašnjeno da oni svoje napore treba da usmere na sakupljanje materijalne pomoći.

Međutim u međuvremenu tj. pre ove intervencije dok je odbor samoinicijativno radio, Rozumek je uspostavio veze sa pripadnicima ovog pokrajinskog odbora i to odmah po njegovom osnivanju. Pri tome mu je korisno poslužila Bohinjčeva. Razvoj delatnosti ovih ljudi potpuno je odgovarao njihovim političkim shvatanjima i potrebama krugova iz kojih su proistekli. A iza toga razvoja stajao je Rozumek, koji je svojim uticajem imobilisao svaki aktivniji rad. Povremeno, kada bi se ukazala zgodna prilika, pristupao je i hapšenjima i progonima — ali, naravno, uvek uz objašnjenje da to čine drugi i da je on nemoćan da takve postupke spreči.

Centar gde se Rozumek sastajao sa ovim rukovodstvom pokrajinskog odbora OF nalazio se kod Miklavca u Medvodama. Onamo je na sastanke sa Rozumek-om dolazio i Kvartič. Tu je, u vidu poverljivih informacija i dobronamernih saveta, Rozumek uticao na donošenje raznih direktiva za rad ovog odbora.

Rozumek-ova linija

Kvartič je u Kamniku bio obrazovao okružni odbor OF, sastavljen takođe od građanskih elemenata, uz isključenje pripadnika KP Slovenije. Povezao se, između ostalih sa baronom Rechbach-om, koga su nemačke vlasti postavile za predsednika opštine u Kamniku, zatim sa bivšim narodnim poslanikom JNS, trgovcem i gostioničarem Cererom, i sa studentom Milanom Matijašičem, koji je postao rejonskim sekretarom Osvobodilne fronte.

U Komendi su Kvartičevoj grupi pripadali slični elementi. Među njima se istakao svojom ulogom Alojz Mejač, veleposednik. Pripadao im je čak i Nemač Luckmann, vlasnik tekstilne fabrike. Svi ti ljudi su propagirali Osvobodilnu frontu manje-više javno, dolazili na sastanke svojim automobilima, prikupljali pomoć i hranu, i u svemu tome ih nemački organi nisu ometali. Celi se njihov rad razvijao pod budnim okom Rozumek-ovim i, ustvari, po njegovim instrukcijama.

Linija koju je propagirao Kvartičev odbor u Kamniku bila je ona poznata parola uzdržljivosti, jer »za akcije još nije došlo vreme«. To je ona linija koja se pojavljivala i u dru-

gim krajevima širom Jugoslavije, gde je god okupator uspeo da zadobije uticaja nad tobožnjim elementima otpora. Po njoj je trebalo sačuvati fabrike i imanja od uništenja, sačuvati ljudstvo od represalija koje bi se pojavile ako bi bilo oružanih akcija protiv okupatora.

Propagirajući ovakvu liniju, Kvartič je isticao da mu je Rozumek obećao kako će pustiti pohapšene pripadnike i simpatizere NOP-a iz zatvora ako bude ostala sve mirno. Jedino mir na terenu i prestanak partizanskih akcija omogućiću mu da to učini. Međutim ako bi bilo i dalje aktivne delatnosti protiv okupatora, on ne bi mogao sprečiti represalije — odmazde i streljanja.

Prenoseći ovakve Rozumek-ove savete, Kvartič je i sam težio da nametne politiku umrtvljenja svake konkretne akcije. Treba se, istina, pripremati za trenutak oslobođenja, govorio je on, ali pre toga ne treba beskorisno gubiti glavu i davati Nemcima mogućnost za provale i zahvate.

Preko Kvartiča je Rozumek išao i dalje. Tako ga je on izvestio da će nemačke vojne vlasti izvršiti mobilizaciju ceriti godišta u kamničkom okrugu i da je, štaviše, u Kranju već stigla regrutna komisija koja vrši sve pripreme za predviđenu akciju u Kamniku. Kvartič je tu informaciju saopštio partiskim ilegalcima, sa kojima je stajao u vezi, i sa svoje strane sugerisao da treba nemačku mobilizaciju preduhitriti partizanskom. Doista je na brzinu bilo mobilisano oko 300 ljudi iz kamničkoga okruga i koncentrisano u moravskim šumama.

Bez obzira da li je Kvartič naseo Rozumek-ovoj provokaciji ili je bio sa njim tu u potpunom dosluhu, tek ona je imala za rezultat da se preduzeta akcija završila teškim gubicima za NOP. Nemci su zaista bili u Kranju prikupili izvesne formacije, ali ne za onaj cilj koji je Kvartič objasnio ilegalcima. Kada su se mobilisani mladići okupili u šumi, da bi se izvukli od preteče nemačke mobilizacije, jedinice iz Kranja su brzim pokretom stigle na taj teren, opkolile ga i brzim zahvatom većinu zarobile, neke pobile, a samo je manji deo napadnutih uspeo da se izvuče bekstvom.

Uskoro pošto je Kvartič obrazovao svoj okružni odbor u Kamniku, tamo su izvršena hapšenja. Između ostalih je uhašen i novi rejonski sekretar OF, Milan Matijašić. Posle hapše-

nja se, naravno, pojavio Rozumek i, kao prijatelj Osvobodilne fronte, posle nekoliko nedelja je pustio Matijašiča iz zatvora. Ovaj je stekao uverenje da je Rozumek doista na strani OF i da želi da joj pomogne. Zato se nije odupirao Rozumek-ovom traženju da ga stalno podrobno informiše o svome radu, kako bi mu time, tobože, dao mogućnost da pomogne delatnost OF i da joj ukloni s puta teškoće koje bi mogle pričinjavati oni drugi, neprijateljski nastrojeni gestapovci. Tako je Matijašič, uveren da radi u korist pokreta kome je pripadao, dostavljao Rozumek-u kopije izveštaja koje je upućivao pretpostavljenim odborima Osvobodilne fronte.

Kvartičev rad je, naposljetku, posle provere koju su izvršili organi obaveštajne službe NOV, bio završen time što je on, po odluci pokrajinskog komiteta KP Slovenije, bio saslušan sa grupom svojih saradnika i zbog saradnje sa okupatorom likvidiran. Matijašič je, međutim, produžio svoj rad, ali je uvideo da je Rozumek-u teško naseo i da je sebi zatvorio sve puteve. Počeo je da pije, da uzima razne droge za umirenje živaca, pa čak da se bavi i spiritizmom. Rozumek-ova prevara ga je dovela u takvo stanje da više nije znao kako bi se izvukao iz strahovite dileme u koju je upao. Kao što ga je u tu dilemu uveo, tako je našao Rozumek i rešenje. Posle Kvartičeve likvidacije više mu nije bio potreban ni Matijašič, čije bi izdajstvo organi VOS-a svakako uskoro takođe otkrili. Sem toga je sekretar okružnog odbora, izgubivši živce, mogao da mu ugrozi igru. Zato je naredio da se, sa grupom funkcionera OF, Matijašič ponovo uhapsi.

Još uveren da mu veza sa Rozumek-om obezbeđuje slobodu, Matijašič je prilikom samog hapšenja naložio svojoj ženi da o tome odmah izvesti šefa bledskog Gestapo-a. Ona je zaista otišla odmah na Bled, i tu joj je Rozumek izjavio da se njenom mužu neće ništa dogoditi i da on za to jamči. Kada ga je posetila ubrzo zatim još jedared, jer se Matijašič nikako nije vraćao, on joj je rekao da joj je muž sproveden u koncentracioni logor Mauthausen i da on nije mogao to da spreči. Pri njenom trećem odlasku na Bled, međutim, Rozumek više nije hteo ni da je primi. Ipak mu se ona još jednom obratila pošto je čula da je kod Št. Vida izvršeno streljanje izvesnog broja hapšenika. Tada joj je Rozumek odgovorio da je Matijašič, nažalost, mrtav i da krivica za njegovu smrt pada na »Belu gardu« iz Ljubljane.

Sumnje u sopstvenom taboru

Veze koje je Rozumek stvorio i održavao, kao i njegovi stalni dodiri sa licima za koja je bilo na Bledu poznato da pripadaju, u najmanju ruku, aktivistima OF, ako ne i njemu rukovodstvu, izazvali su pažnju njegovih kolega. SS-kapetan Pacher, šef SD-a u nadleštvu komandanta Sipo i SD-a na Bledu, gajio je prema njemu i njegovom radu od samoga početka vrlo žive sumnje. Razvoj oko Rozumek-a ih je potkrepljivao. Izgledalo je kao da Rozumek doista stoji u dosluhu sa OF. O tim svojim sumnjama izvestio je šef SD-a i komandanta i neposredno centralu SD-a u Berlinu, gde je ona kao uprava III sačinjavala sastavni deo RSHA.

U isto vreme se javio sa svojim sumnjama i starešina ispostave Gestapo-a u Kranju, SS-poručnik Platzl. Komandantu Sipo i SD-a na Bledu je skrenuo pažnju na čudno ponašanje svoga neposredno pretpostavljenog, Rozumek-a, koji mora da je u Medvodama uhvatio neposrednu vezu sa OF. Sem toga je starešini ispostave bilo sumnjivo i to što se Rozumek sa funkcionerima OF sastaje i noću, dok bi ovi svakog drugog pripadnika Sipo i SD-a u sličnim zgodama nesumnjivo likvidirali kratkim putem.

Još su i druge ovakve aluzije stizale komandantu. A jednog dana je on upao slučajno u Rozumek-ovu kancelariju, odakle je dopiralo glasno raspravljanje. Bila je to svađa između Rozumek-a i Brandt-a. I tada je on saznao da je Brandt zamerao Rozumek-u što ovaj nije svoje neposredne pretpostavljene obavestio o svojim vezama sa rukovodiocima Osvobodilne fronte.

Rozumek se komandantu izvinio što mu nije javio za te svoje veze, ali je naveo da stvar još nije sazrela i da bi doveo svoj život u opasnost ako bi se raščulo da se uvukao u vrh OF. On bi službeno izvestio o svojim vezama tek kada bi one bile dospele u fazu za egzekutivni zahvat, a dotle je želeo da stvar zadrži za sebe. Uostalom, objasnio je Rozumek, on je za svoj rad imao saglasnost SS-generalu Roesener-a, koji je u sve upućen.

Na osnovu ovakve situacije je komandant, SS-major Vogt, naredio Rozumek-u da podnese o tome pismeni izveštaj Glavnoj upravi bezbednosti Reich-a. Sem toga je i sam razgovarao sa Roesener-om i drugim višim funkcionerima bezbednosno-

policiskog aparata, pa i sa vrhovnim šefom Gestapo-a, Heinrich-om Mueller-om. I sam Vogt nije bio siguran kako da se drži u ovoj stvari, mada je bio stari i iskusni službenik Gestapo-a, koji se u svojoj praksi borbe protiv komunističkih partija u Evropi često služio poturanjem i provokacijama. Pretpostavio je i mogućnost da je Rozumek, koji je imao puno razloga da bude zbog zapostavljanja u službi nezadovoljan, tražio veze na drugoj strani, pa da je to iskrenuo u obaveštajni podvig kada je saznao da su te veze izazvale sumnje kod viših funkcionera Gestapo-a.

Naporedno sa zvaničnim izveštajem koji je o ovim svojim vezama konačno podneo Berlinu, Rozumek je zatražio i odobrenje da može davati funkcionerima OF izvestan obaveštajni materijal. To mu je bilo potrebno, kako je objasnio, da bi na taj način pojačao njihovo poverenje i prodro još dublje u njihovu organizaciju.

Rezultat svega ovoga je bio da su o toj stvari pokrenuti izviđaji. Berlin je uputio na Bled funkcionera Gestapo-a Bordasch-a, sa nalogom da se na licu mesta upozna sa situacijom i da raspravi sa Rozumek-om pitanje materijala koji bi se predavao OF.

Bordasch se na Bledu temeljno informisao kod Rozumek-a o postanku i razvoju njegove veze sa Osvobodilnom frontom, a takođe i sa njegovim gledištem o materijalu koji bi trebalo poturati. Na osnovu izveštaja koji je on podneo o rezultatima svoga ispitivanja, Berlin je odobrio da se Osvobodilnoj fronti može dostavljati materijal ako je to potrebno za nastavljanje obaveštajne igre, no s tim da on ne sadržava vojne podatke.

I tako je, preko Rozumek-a, počelo da pritiče Osvobodilnoj fronti mnoštvo raznih obaveštenja, koja je ovaj sa-
stavljao prema instrukcijama Berlina u sporazumu sa Roese-
ner-om. Tu je bilo podataka o bezuspešnoj borbi nemačkih
policiskih organa protiv NOP-a, o povlačenju formacija po-
liceije poretka, a i o nameravanim akcijama i merama protiv
pripadnika NOP-a.

U međuvremenu je u vrhu nadleštva Sipo i SD-a na Ble-
du došlo do promene. Dotadašnji komandant Vogt, koji je,
kao pripadnik Gestapo-a, imao više razumevanja za Rozu-
mek-ove metode, čak iako su mu ove bile sumnjive, — odre-

đen je na drugu dužnost. Na njegovo mesto je došao SS-potpukovnik Persterer, koji je pripadao SD-u. Za razliku od svog prethodnika, ovaj je bio ne samo ispunjen sumnjama prema Rozumek-u već mu je poricao i potrebne kvalitete za političko-policijski rad. Novome komandantu je naročito bilo sumnjivo što je Rozumek htio, u početku, da prikrije svoje veze sa rukovodiocima Osvobodilne fronte u Medvodama i pred svojim neposrednim pretpostavljenima. Sem toga je Persterer uzimao Rozumek-u za zlo i njegovo držanje prema SD-u. Stari gestapovac je pripadnike SD-a smatrao skupom neiskusnih i jednostranih mladića koji misle da besprekomo ideološko držanje može zameniti ono što im je nedostajalo: stručno znanje i sposobnost.

I tako je ipak došlo do istrage, službene i formalne, kojom je trebalo utvrditi je li Rozumek uistini bio u dosluhu sa Osvobodilnom frontom. Istragu je vodio visoki funkcioner Gestapo-ove centrale, starešina odeljenja Heller. Na Bled je upućen i posebni islednik. Istraga je, međutim, Rozumek-u dala potpunu satisfakciju. Naročito je bio važan iskaz SS-general Roesener-a, koji je u svemu podržao Rozumek-a i potvrđivao da je ovaj radio u potpunoj saglasnosti sa njim. Isto tako je i šef obaveštajnog referata na Bledu, d-r Brandt, koji je u međuvremenu bio premešten na drugu dužnost, dao objašnjenje koje je doprinelo uklanjanju svih sumnji ispoljenih prema Rozumek-u.

Partizansko ime: Rožka

U međuvremenu, dok je '1943 godine imao da se bori u sopstvenom taboru protiv sumnji i nepoverenja, Rozumek je nastavio svoju igru prema OF. Ona u Kamniku, preko Kvar-tića i Matijašića, bila je, ustvari, povezana sa glavnom igrom koja je tekla prema Miklavcu u Medvodama, a uz saradnju Olge Bohinjc. Tu je Rozumek pridobio i Benka Anderwald-a, organizacionog sekretara okružnog komiteta za Kranj. Sa njim se on, uvek u pratnji Bohinjčeve, sastajao u jednoj seljačkoj kući u Kokri. Pod Rozumek-ovom zaštitom se Anderwald slobodno kretao celom teritorijom kranjskoga okruga, održavao sastanke i razvijao svoju delatnost.

Kao što je u Kamniku bio zadobio kontrolu nad okružnim komitetom, tako je Rozumek i u Kranju postigao sličan rezultat. Kontrolisao je svu poštu koja je dolazila od pokrajinskog komiteta okružnome. Zahtevao je od Anderwald-a da mu preda spisak svih članova KP Slovenije u svome okrugu. To mu je, tobože, bilo potrebno kako bi ih zaštitio pri eventualnim progonima. Ustvari je, međutim, ubrzo došlo do hapšenja oko tridesetorice aktivista, koji su mahom bili otpremljeni u koncentracioni logor. Neke od njih je Rozumek pustio posle saslušanja, da bi time dokazao kako sa hapšenjima nema veze, već da odista istupa kao pomagač NOP-a, koliko god mu to mogućnosti dopuštaju. Razume se da je tom prilikom izvršio izvesna vrbovanja, ali ne u otvorenoj formi za agenciju, već putem pridobijanja ljudi i pojačavanja njihovog poverenja.

Među pripadnicima i organizacijama NOP-a su mišljenja o Rozumek-u bila podeljena. Jednima je ulivao najveće poverenje. Drugi su u njemu gledali provokatora. Velika Rozumek-ova spretnost u postupku sa inače iskusnim i sumnjičavim ljudima bila je pomognuta i time što je među funkcionerima bilo i njegovih agenata, a što je, sem ovih, bio za sebe pridobio, kao »prijatelj NOP-a«, još i mnoga lica koja su, nesumnjivo, bila u svakom pogledu ispravna i pouzdana.

Činjenica je da je Rozumek uspeo preko svojih stalnih sastanaka sa funkcionerima OF da stekne podatke o ustroju Osvobodilne fronte i o njenim vezama, ukoliko je to ljudima sa kojima je bio u dodiru bilo poznato. On je dobio pregled rada i namera Osvobodilne fronte, pa je, štaviše, svojim uticajem delimično opredeljivao i njenu delatnost u krajevima koje je obaveštajno obrađivao. Došlo je, čak, dotle da je dobio i svoje partizansko ime. Nazvan je »Rožica« (cvećić) — ime koje za ovu otrovnu cvećku iz Gestapo-ove bašte nije bilo bez nenamernog, gorkog humora. Za njega je, takođe, upotrebljavana šifra »K« u prepisci OF.

Najzad je došlo do sastanka »na najvišem nivou«, koji je Rozumek smatrao svojim velikim obaveštajnim uspehom. Naime, organizovan je sastanak između Rozumek-a i najviših rukovodilaca pokrajinskog komiteta KP Slovenije, u Davči, u Selškoj dolini, u prvoj polovini jula 1943 godine. Na ovom

sastanku je trebalo pre svega razmotriti problem razmene zarobljenika. Rozumek je došao u pratnji neizbežne Olge Bohinjc. On se sastao sa sekretarom PK KPS Maksom Krmeljom i partiskim rukovodiocima Josipom Slugom i Janezom Kmetom. Od vojnih rukovodilaca došli su na sastanak komandant Alpske zone NOV i POJ Pero Popivoda sa komesarom d-rom Jožetom Brilejom. Razgovori su se kretali, uglavnom, oko razmene zarobljenih aktivista NOP-a i Nemaca. Tom prilikom Rozumek je nastojao da partizanske pretstavnike uveri u svoju spremnost da pruža svu moguću pomoć NOP-u, pa je bilo reći i o tome u čemu bi se sastojala ta pomoć, zatim o pružanju obaveštenja koja bi Rozumek mogao dati i o vidovima njegove konkretne saradnje sa NOP-om. Rozumek je tada dobio i fotografije Krmelja i Sluge sa njihovim ličnim podacima, kako bi im izradio legitimacije za slobodno kretanje.

Rozumek je smatrao naročito važnim to što je saznao tom prilikom za imena onih zatvorenih aktivista koji su se već nalazili u Begunjama duže vreme i do čijeg je oslobođenja bilo rukovodstvu NOP-a naročito stalo. Po njegovoj oceni, on je time dobio autentičnu informaciju koja su najvažnija lica među uhapšenima u begunjskom zatvoru. Zbog očuvane konspirativnosti među uhašenim aktivistima, on dotle nije mogao ni najbrutalnijim istražnim metodima da prođe do saznanja o njihovoj pravoj ulozi u NOP-u i Partiji.

Rezultat sastanka u Selškoj dolini je bio da su lica sa spiska uhapšenih, koji je tom prilikom Rozumek bio dobio, a koja je NOP tražio za razmenu, bila otpremljena u koncentracione logore u Reich-u. Rozumek, koji je sebi zadržao isključivo pravo da odlučuje o postupcima u takozvanom zaštitnom zatvoru — to jest pri upućivanju u koncentracione logore —, prikazao je svojim vezama iz krugova OF-a kao da je ta lica bio uputio u Reich neko drugi. Izvinjavao se da će sada biti teško da se oni odatle opet izvuku.

U pogledu obećanih legitimacija, Rozumek je zatražio sastanak sa dvojicom partiskih rukovodilaca kako bi od njih još uzeo i otiske prstiju, da bi mogao da im preda određena dokumenta. Sastanak je predlagao na glavnom drumu između Škofije Loke i Žirija. Međutim organi VOS-a su odredili drugo mesto, bliže šumi. Rozumek-u se taj predlog nije sviđao i tako do sastanka nije ni došlo.

U isto vreme pada i velika akcija nemačkih bezbednosnih snaga kojima je bila gotovo uništena »Prešernova brigada« na Zirovskom Vrh. Nesumnjivo je Rozumek saznao da je u krugovima NOP-a bilo govora kako je on uzročnik ovog teškog udara, koji je osetno omeo terensku političku organizaciju. Zato se, prolazno, izvesno vreme povukao i držao oprezno u pozadini.

Veliki udar

Došlo je do kapitulacije Italije. Nemačka okupacija proširila se i na onaj deo Slovenije kojim su dotle vladale italijanske okupacione vlasti. Tu su Nemci stupili ne samo u dodir sa kolaboratorskim krugovima oko Rupnika, koji su formirali u Ljubljani »Pokrajinsku upravu«, već i sa plavogardističkim elementima, koji su im u »Ljubljanskoj pokrajini« i u Gorenjskoj svesrdno pomogli u borbi protiv NOP-a.

Ubrzo su se i iz tih krugova množile kod Nemaca žalbe protiv Rozumek-a. Plavogardisti nisu razumevali kako je mogao najvažniji funkcioner Gestapo-a u Gorenjskoj da održava stalne prijateljske veze sa funkcionerima Osvobodilne fronte. Smatrali su da treba da »otvore oči« svojim nemačkim saveznicima i zaštitnicima, pa su čak to dali, kao važnu misiju, u zadatak svome funkcioneru Sokliču, preko koga su održavali vezu sa Sipo i SD-om.

Soklič je sve podatke, delom i preterane, o uslugama koje je Rozumek činio partizanima i OF-u izneo starešini ispostave Sipo i SD-a u Ljubljani, SS-kapetanu Schluifer-u. Filokomunistički rad Rozumek-a, kako su plavogardisti objašnjavali, najveća je prepreka efikasnom suzbijanju partizana i OF u Gorenjskoj. Schluifer je zatražio što više konkretnog materijala, ali je u isto vreme pomenuo i da treba u toj stvari postupati vrlo delikatno, zato što je Rozumek stari lisac. a i zato da se ne bi kompromitovala »čast SS-a«. Štaviše, on je ispričao tom prilikom Sokliču i neke pojedinosti iz Rozumek-ove prošlosti.

U međuvremenu je grupa samozvanih rukovodilaca Osvobodilne fronte, sa Miklavcem i njegovim sanadnikom

Kolb-om na čelu, zbog svog nedozvoljeng rada i veza sa Nemcima, bila sasvim izgubila poverenje aktivista i stavljena pod nadzor, slično kao što je to bilo učinjeno i sa Kvartičem i njegovim društvom u Kamniku.

Rozumek, sa svojim izvanrednim vezama, saznao je za to. Došao je do zaključka da mu ti ljudi ne mogu više koristiti. Tako je spremio provokaciju kojom je, jednim udarcem, hteo da se oslobodi i ovih svojih agenata, koji su izgubili za njega svaki veći značaj, a u isto vreme da stavi ruku i na kakvog od važnijih partiskih funkcionera. Ta mu je akcija bila potrebna i zato da bi izišao pred svoje pretpostavljene s krupnijim uspehom i jednom zasvagda presekao sumnjičenja kojima je bio izlagan.

Tako je, novembra 1943 godine, Olga Bohinjč preko Miklavca pozvala na sastanak okružnog sekretara KP Slovenije, njegovaga brata, rejonskog sekretara u Kranju i još neke aktiviste, sa motivacijom da Rozumek želi sa njima da se upozna i poveže. Na sastanak su došli, u Miklavčevu kuću, sva pozvana lica sem okružnog sekretara.

Rozumek je učinio potez karakterističan za njega i njegov način rada. Pre svega je javio Bohinjčevoj da bez njega ne izlazi iz svoje kuće. U okolini Miklavčeve kuće organizovao je zasedu, u koju svrhu je pozvao onamo Schluifer-a iz Ljubljane sa njegovim ljudima. Bilo mu je, naravno, poznato da ovaj ne pripada krugu njegovih prijatelja, pa je baš zbog toga hteo da ga angažuje u akciji kojom će neposredno učutkati njegove sumnje. Kada je zaseda bila nameštena, odvezao se sa Bohinjčevom u obližnji St. Vid, ostavivši izvršenje akcije Schluifer-u.

U ogorčenoj borbi koja je nastala, prisutni aktivisti su uglavnom izginuli, a preostali koji su došli na sastanak uhvaćeni su. Samo je jedan od njih uspeo da umakne. Hapšenje je obuhvatilo i Miklavca i Kolba. Ova dvojica, mada povezani sa Rozumek-om — i baš zbog te svoje veze — streljani su po Rozumek-ovom nalogu. Pred Miklavčevom ženom je pustio »stari lisac« suze za njenim mužem, uveravajući je da je to učinjeno mimo njegovog znanja, a po naredbi sa višeg mesta. Čak je udovici pokazivao i dokumenat iz Berlina sa naredbom da Miklavc i Kolb budu streljani.

Mada je, na taj način, Rozumek mogao pred svojim pretpostavljenima istupiti sa argumentom jednog tako značajnog

uspeha, Persterer, njegov komandant, nije prestao da rovari protiv njega i da nastoji kod viših ustanova da ga ocrni ili bar premesti sa Bleda. Sa Persterer-oin su razgovarali i pretstavnici »Plave garde«, koji su se pripremili da Rozumek-a likvidiraju, uvereni da nemačke vlasti neće, nakraju, ipak preduzeti nikakvih koraka protiv sumnjivog šefa bledskog Gestapo-a. Persterer je uveravao Sokliča da će on sam resiti Rozumek-ovo pitanje, pa je, štaviše, izvestio svoje plavogardističke prijatelje da je premeštaj nepoćudnog šefa Gestapo-a na Bledu već rešena stvar.

Rozumek se požurio i, kratko vreme posle streljanja grupe oko Miklavca, likvidirao je još i Benka Anderwald-a u Škofjoj Loci. Tu je, takođe, udesio provokaciju i organizovao napad na mlin u kojem se nalazio bunker sa ilegalcima i materijalom OF. Izgleda, po svemu, da je Rozumek tom akcijom upravljao tako da Anderwald i drugi aktivisti koji su se nalazili u bunkeru ne padnu živi u ruke Gestapo-a. Mlin sa ugrađenim bunkerom bio je zapaljen i lica koja su se nalazila unutra izgorela su zajedno sa materijalom.

Umesto da bude premešten, Rozumek je, posle svih ovih uspeha, bio pozvan na kurs za SS-ovske oficire u Pragu. Odatle se posle kratkog vremena, na zgranjivanje Persterer-a i ostalih svojih protivnika, vratio kao kriminalistički savetnik, najzad unapređen. Time su, konačno, bila začepljena usta svimi onima koji su u nadležstvu komandanta Sipo i SD-a intrigirali protiv njega i njegovih metoda. A pobeda mu je bila krunisana time što je posle izvesnog vremena uspeo da izazove premeštaj svoga šefa Persterer-a. Izgleda da je sa uspehom okrenuo oštricu koju je ovaj bio uperio u njega, iznevši protiv Persterer-a optužbe kako se ovaj kompromitovao svojim vezama sa anglofilima i eksponentima britanske obaveštajne službe iz »Plave garde«.

Sa svojim protivnicima iz plavogardističkih krugova, zbuđenim ovim razvojem, Rozumek je izižao nakraj time što je i njima učinio izvesne usluge. Jednom prilikom je objasnio Sokliču, koji je kao plavogardistički eksponent ponajviše kod komande Sipo i SD-a na Bledu rovario protiv njega, da ima za sobom 25 godina prakse u obaveštajnoj službi i da ljude i njihove akcije ne treba nikada suditi po spoljnjem izgledu, nego jedino po konačnom učinku koji postignu. A u politici su, poučio je Rozumek svog mladog protivnika, za

postizanje konačnog uspeha dopuštena sva sredstva i svi putevi. To se naziva političkom taktikom.

Linije koje su, preko likvidirane agenture u Miklavčevom pokrajinskom odboru, vezivale Rozumek-a sa NOP-om i partijskim funkcionerima bile su prekinute. Mnogima je sada moralo pući pred očima da iza brzih uzastopnih akcija, koje su zahtevale znatan broj žrtava, stoji Rozumek. Teško je verovati da je još bilo ovih koji nisu uviđali da je Rozumek svoje veze sa OF iskoristio radi provokacije. Pa ipak je, pri svemu tome, i dalje bilo ljudi koji su bili uvereni da je on u tome nevin. Prošla su, istina, vremena u kojima se on mogao nesmetano, danju i noću, kretati drumovima Gorenjske. No još je, svojim metodom prijateljstva i predusretljivosti, nailazio kod izvesnih na poverljiv odziv.

U poslednjoj etapi svoga rada na Bledu Rozumek se potpuno posvetio obaveštajnoj službi. Persterer-ov naslednik, SS-potpukovnik Rux, doveo je na Bled SS-majora Koschork-u, koji je, kao stariji po činu i rang u odnosu na Rozumek-a, preuzeo rukovodstvo odeljenja IV. Međutim Rozumek je uzeo referat IV N, dakle obaveštajni, i vršio je, sa toga svoga položaja, i dalje merodavni uticaj na delatnost Gestapo-a u borbi protiv NOP-a.

Na tragu britanskih linija

Mada je Rozumek svoju glavnu delatnost usmerio protiv NOP-a, nastojeći da ga minira, da se u njega uvuče svojim obaveštajnim linijama, da ga podrije i, najzad, u pogodnom trenutku slomi odlučnim zahvatom, — ipak se njegov rad u Gorenjskoj nije zadržao samo na tome sektoru. On je, u isto vreme, radio i po liniji suzbijanja britanske obaveštajne službe, koja je pružala izvesne svoje kanale i na teritoriju komandanta Sipo i SD-a na Bledu.

Britanske linije su tekle prema izsvesnim pripadnicima slovenačke buržoazije, koje je spasao pred iseljavanjem delom njihov društveni položaj, a delom razne poslovne i druge veze sa Nemcima. Među tim ljudima, koji su sa najvišim predstavnicima nemačke vlasti u Gorenjskoj održavali besprekorne i čak vrlo srdačne lične i društvene odnose, bilo je i takvih koji su po svojim simpatijama i uverenjima bili na strani za-

padnih sila ili su iz taktičkih razloga želeli da održavaju kontakt sa njima. Sa NOP-om nisu imali naročitih veza, a pogotovu su stajali potpuno negativno prema Komunističkoj partiji. To je i bio jedan od razloga što su nemačke vlasti, održavajući prijateljske odnose sa krugovima naklonjenim zapadnim silama, težile da ih pridobiju za sebe. Ako ni u čemu drugom, a ono bar u zajedničkoj borbi protiv NOP-a, podjednako opasnog i za okupatora i za domaću reakciju.

Jednu od glavnih uloga u tome krugu, koji su okupacione vlasti želele da iskoriste kao neku vrstu protivteže prema narodnom pokretu pod vođstvom KP, imao je Rado Hribar, posednik i čovek sa mnoštvom veza u predratnom anglofilskom slovenačkom građanskom društvu. Pored njega su tome krugu pripadala i braća Mejači, Alojz i Vitko, takođe posednici i veletrgovci, zatim baron Rechbach i drugi.

Grupa oko Hribara održavala je veze, izvesnim kanalima, sa jugoslovenskom emigrantskom vladom u Londonu. U te je veze Rozumek uspeo da ubaci jednog svog agenta i da ih tako kontroliše.

Jedan od nemačkih viših funkcionera, koji su vrlo rado prihvatili pozive pripadnika ovog kruga na razne društvene priredbe, lovove, primanja, bio je komandant policije poretka u okupiranoj Sloveniji, general Karl Brenner. On se sa Hribarem poznao još od pre rata, i svoje staro poznanstvo je obnovio i produbio pošto je dobio svoj visoki položaj koji ga je doveo na Bled. Brenner je Rozumek-a uveo u to društvo. No uskoro je doživeo neprijatno iznenađenje. Njemu, policijskom generalu, SS-ovski kapetan Rozumek je počeo da brani da se dalje druži sa Hribarem i njegovim prijateljima. Izgleda da je to Rozumek obrazlagao političkim momentima. Ustvari mu je bilo stalo da sam dobije u ruke isključivu kontrolu nad Hribarevim krugom. Bila je tu posredi prosta računica: Brenner-a, kome je rad obaveštajne službe bio stran i koji je, sem toga, bio i lični prijatelj Hribara i njegove porodice, trebalo je eliminisati pošto je mogao da ometa planove koje je u vezi sa tim ljudima krojio gestapovac Rozumek.

Razume se da Brenner nije niukoliko bio spreman da se povinuje Rozumek-ovim zahtevima. Međutim se pokazalo da je kapetan Gestapo-a bio uticajniji od njega. U sporu koji je između njih pritom nastao pobedio je Rozumek. Brenner je bio premšeten.

Za Rozumek-a je Hribareva grupa bila naročito zanimljiva i zbog toga što je ona stvarala planove o formiranju nekakve privremene slovenačke vlade, povezane sa okupatorom, s tim da joj nemačke vlasti predadu upravu u trenutku kada se budu povukle. Ocenivši takav plan bezopasnim, Rozumek — isto kao i njegov pretpostavljeni komandant Vogt — nije smatrao da on zahteva više do da se njihovi inicijatori drže pod prismotrom.

Takvim svojim tolerantnim držanjem je postigao da mu je ta grupa pomagala u njegovoj borbi protiv NOP-a. Ona je prikupljala podatke o kretanju partizana i prenosila ih Rozumek-u, isto kao i razne informacije o akcijama i razvoju partizanskih jedinica. Time je omogućila nekoliko većih uspeha nemačkim organima koji su se borili protiv NOP-a. Tako je, naprimer, preko Mejača Gestapo dobio one informacije koje su doprinele uništenju Kamničkog partizanskog bataljona na Krvavcu, sredinom 1942 godine. Štaviše, Mejač je tom prilikom bio u bataljon ubacio svoje ljude koji su, za vreme nemačke akcije, unosili zabunu i defetizam, propagirajući da se partizani predadu Nemcima.

Kao što je, od aktivista OF, pod izgovorom da mu to treba radi oslobođenja pohapšenih pripadnika NOP-a, tražio i dobio spisak važnih pripadnika NOP-a Slovenije zatvorenih u Begunjama, tako je Rozumek i od plavogarskista zahtevao sličan spisak njihovih ljudi sa istom motivacijom. I tu je, pre svega, bilo posredi utvrđivanje važnih funkcionera koji su došli u obzir kao ljudi sumnjivi za veze sa britanskim obaveštajnim linijama.

»Stari lisac« je bio spretan do kraja. U dane nemačkog sloma se nekud izgubio. Blagovremeno je, očigledno, bio spremljiv sebi kamuflažu i otstupnicu kojom se povukao.

Posleratni dani zatekli su Rozumek-a u njegovom gradu — Neustadt an der Weinstrasse (Pfalz), gde je živeo u krugu svoje porodice (žena, kći i sin). Nemirni duh se silom prilika smirio i zazirući od odgovornosti za svoj dotadašnji rad nastojao da ničim ne skrene pažnju na sebe. Ipak je bio otkriven i hapšen prvo od američkih a zatim od francuskih okupacionih vlasti. Posle tri godine provedene u zatvorima pušten je na slobodu. Vratio se kući bolešljiv i 1949 godine udarila ga je moždana kap na cesti. Posle tri dana umro je u bolnici. Sahranili su ga na mesnom groblju*

U bloku IX, red 11, nalazi se humka 30 sa imenom Hei» muth-a Rozumek-a.

Po svojim metodima i po svojim uspesima na obaveštajnom polju, Helmuth Rozumek je jedna od najzanimljivijih figura među organima Gestapo-a koji su obavljali službu za vreme okupacije na jugoslovenskom tlu. Od svoga dolaska u Sloveniju pa do sloma okupacije, on je u Gorenjskoj i — od italijanske kapitulacije — u »Ljubljanskoj pokrajini« rukovodio radom Gestapo-a prema metodima koji su u prvi red isturali obaveštajni moment. Naročito je značajna činjenica što je on, dirigujući delatnošću svoga aparata, u isto vreme i lično uzeo učešća u obaveštajnom radu i neposredno učestvovao u akcijama i agenturnim kombinacijama.

Obmana koju je uspeo da sprovede, pa da je i održi izvesno vreme, uprkos vrlo opipljivih indikacija o njegovoj podmukloj igri, dokazuje da je u njegovom slučaju doista reč o obaveštajnom organu više nego prosečnog kvaliteta. Moglo bi se reći da na teritoriji okupirane Jugoslavije Gestapo nije imao tako izrazitog i prepredenog obaveštajca, sa tako specifičnim i uspešnim metodama obaveštajne kombinatorike i prodiranja u redove NOP-a.

GESTAPOVAC I NJEGOV AGENT

Jednog prohladnog matrovskeg jutra 1942 godine stao je na pustome mestu, u blizini Limbuša kraj Maribora, putnički automobil. Iz njega su izašla tri čoveka.

Agentova nagrada

Polako su krenuli drumom, ogledajući se levo i desno, izmenjujući poneku primedbu na nemačkom jeziku. Činilo se kao da očekuju nekoga. Tek što su poodmakli nekoliko koraka od automobila, pošao je za njima i četvrti, koji je dotle sedeo za volanom. Posle nekoliko minuta prva trojica su stali, razgovarajući i gledajući uz drum. Četvrti je učinio nekoliko brzih, tihih koraka. U ruci mu se pojavio pištolj. Pucanj je presekao jutarnju tišinu.

Jedan od trojice, pogođen u leđa, pao je. Čovek koji je stajao pored njega i sa kojim je pogođeni dotle bio razgovarao nagnuo se nad palim telom, dok se poslednji trzaji agonije nisu smirili. Krv iz rane napravila je tamnu mrlju u prašini. Kratki nalog. Drugi od pratilaca poginulog izvuce iz džepa neki list i prikopča ga za leš.

»Tako se zgodi svakemu izdajalcu« (tako biva sa svakim izdajnikom), pisalo je na hartiji.

Žurnim koracima su tri čoveka krenula prema automobilu. Još trenutak — i šum motora se izgubio u daljini. Na drumu je ostao leš. Vetar se poigravao prikopčanom hartijom. Tamna mrlja u prašini se polako širila.

Čovek koji je ubijen sieda na drumu bio je Alojz Zorko, funkcioner KP Slovenije. Tri čoveka koja su se po obavljenom

poslu vratila u Maribor bili su: Josef Strohmeier, šef komunističkog oteka odeljenja Gestapo-a u nadležstvu komandanta Sipo i SD-a za južnu Štajersku, njegov podređeni službenik Margreiter i njegov šofer Fischerkeller. Ubistvo je predstavljalo »nagradu« agentu, akt prijateljstva i samilosti.

Zorko, uhapšen septembra 1941 godine, bio je u zatvoru provalio organizaciju kojoj je pripadao. Kao Strohmeier-ov agent je provokacijama bio doveo u ruke Gestapo-a mnoge pripadnike NOP-a. Najzad se bio kompromitovao, tako da više nije mogao biti upotrebljen. Zato je rukovodilac odeljenja Gestapo-a naredio da ze Zorko, kao čovek od koga više nije bilo koristi, otpremi u koncentracioni logor.

Strohmeier se tome usprotivio. Smatrao je da njegov agent, kome je imao da zahvali nekoliko većih uspeha, nije zaslužio patnje i postepeno umiranje iza bodljikavih žica. Zato je zatražio i dobio od svojih pretpostavljenih saglasnost da ga sačuva od te sudbine — brzom likvidacijom.

A kada je već organizovao to ubistvo, Strohmeier je bar hteo da ga iskoristi i za druge svrhe. Otuda onaj napis koji je ostavljen na lešu. Njime je trebalo izazvati utisak da su Zorka ubili partizani. To je Strohmeier-u bilo potrebno naročito zato da Zorkova smrt ne bi zaplašila druge njegove agente koji su, na sličan način kao ubijeni, iz redova Osvobodilne fronte bili prevrbovani u njegovu službu.

Razbijač iz stare Hitler-ove garde

Josef Strohmeier, čovek koji je svoje agente nagrađivao smrću da bi im učinio uslugu, bio je stari pripadnik nacističke stranke. Učestvovao je i u onom pohodu koji je organizovao Adolf Hitler 1923 godine u Muenchen-u, kada je prvi put pokušao da se dočepa vlasti, ali tada je još naišao na pušćane cevi organa Weimar-ske Republike. Bio je čovek bez zanimanja, jedna od iskorenjenih egzistencija kakvih je u Nemačkoj bilo na desetine hiljada posle Prvog svetskog rata. Ugušenje pobune iz 1923 godine samo je za kratko vreme moglo obustaviti rad nacističke partije. I Strohmeier-a vidimo opet, kao nacističkog aktivistu i razbijača, prilikom ponovnog oživljavanja partiske akcije narednih godina.

Kada je formiran SS, kao specijalna jedinica za obezbeđivanje visokih partiskih funkcionera, Strohmeier je postao njenim članom. A kada je Heydrich 1932 godine stvorio unutrašnju obaveštajnu službu u NSDAP-u, iz koje je izrasla obuhvatna organizacija SD, Strohmeier mu je postao' adutantom.

Godina 1933 dovela je nacističku partiju na vlast, a Heydrich-a na položaj šefa političkog odeljenja policiske direkcije u Muenchen-u. Sa svojim šefom ušao je i Strohmeier u državnu policisku službu. Tako je on postao jednim od prvih pripadnika policiske organizacije koja je, pod nazivom Gestapo, ušla u anale našega doba kao jedan od najstrašnijih policiskih aparata svih vremena.

Heydrich se od svog adutanta oprostio kada je 1934 godine postavljen na čelo nove policiske strukture Trećeg Reich-a, kao pomoćnik i desna ruka Heinrich-a Himmler-a. Strohmeier je bio dobar kao brutalni razbijač, kao nemilosrdni saradnik pri nasilnom ugušivanju opozicije, u vreme kada je trebalo učvršćivati nacizam. No nedostajanje svakog obrazovanja, neotesanost u grubi nastup više nisu bili dovoljne kvalifikacije za više policiske položaje, kada je ta vlast bila stabilizovana i obezbeđena.

Još jednom se Strohmeier istakao — kada je, juna 1934 godine, Hitler pomoću SS-a likvidirao svoga prijatelja i saradnika Roehm-a. Šef SA, a i celo voćstvo ove partiske borbene organizacije, nisu više gospodaru Trećeg Reich-a posle učvršćenja na vlasti bili potrebni. Tom prilikom je nekadašnji Heydrich-ov adutant svakako bio jedan od preduzimljivijih SS-ovskih krvnika. O tome govori činjenica što je prisvojio Roehm-ov kožni kaput, koji je kasnijih godina nosio.

Iako nije mogao pratiti svoga šefa Heydrich-a u njegovom vrtoglavom usponu, Strohmeier je ostao sa njim u ličnim prijateljskim vezama. Zvanično je bio adutant šefa ustanove Gestapo-a u Muenchen-u. Ali je dugo vreme stanovao i dalje u Heydrich-ovom ranijem stanu u Muenchen-u kao upravitelj i kao čuvar tajni svoga šefa.

Napad na Poljsku doveo je Strohmeier-a u Einsatzkomandu Sipo i SD-a koja je dejstvovala u Lavovu. No odatle je opozvan zato što je, zajedno sa starešinom te komande, bio umešan u velike pronevere. Dok je njegov pretpostavljeni bio uhapšen i upućen kasnije na front, Strohmeier je preko svo-

jih ličnih veza sa Heydrich-om ubrzo rehabilitovan. I tako je, maja 1941 godine, premešten u Maribor.

Posle kratke delatnosti kod tzv. štaba za preseljavanje, koji je organizovao masovno proterivanje Slovenaca sa okupirane štajerske teritorije, on je prešao u odeljenje Gestapo-a pri komandantu Sipo i SD-a za Južnu Štajersku i tamo dobio referat za borbu protiv komunizma i NOP-a.

Bezobziran, bez ikakvih ljudskih osećanja, hladan i odlučan, brutalan do krajnosti, Strohmeier je bio vrlo koristan i upotrebljiv u periodu u kojem se nacistička partija borila o vlast. Kasnije, kada su joj bili potrebni ljudi više inteligencije i obrazovanosti, stručnoga znanja i širih sposobnosti, Strohmeier je zaostao. I pored svoje zlatne partiske značke — posebnog počasnog znaka koji su nosili samo najstariji pripadnici NSDAP —, Strohmeier u službi nije mogao napredovati. Njegovi nekadašnji drugovi, pa i mnogo mlađi od njega, zauzimali su sve više i više položaje. On se morao zadovoljiti u državnoj hijerarhiji položajem višeg sekretara, a u SS-u zvezdicama SS-kapetana.

Zapostavljanje u službi je povređivalo Strohmeier-a, činilo ga čovekomrscem, nepoverljivim prema svima, zatvorenim i opterećenim osećanjem manje vrednosti. Sve to, skopčano sa uređenom i odnegovanom brutalnošću karaktera, stvorilo je od Strohmeier-a jednu od najneprijatnijih figura koje je Treći Reich uputio u okupiranu Jugoslaviju. Ne znajući ni za kakve obzire ili ograde, Strohmeier je postupao krajnje surovo ne samo prema potlačenom stanovništvu — a pogotovu prema hapšenima koji su mu pali šaka — već i prema svojim potčinjenima u službi. Pretpostavljeni su zazirali od njega zbog njegovih intimnih veza sa licima iz najvišeg vrha bezbednosno-policiske hijerhije. Baš zbog tih svojih veza, koje su mu omogućavale da izbliza i intimno vidi život najviših nacističkih rukovodilaca protkan korupcijom, odbacio je on svaki obzir prema moralu i pravdi, oslanjajući se samo na svoju ličnu grubost, kao i na svoje veze sa zaštitnicima u Reich-u.

Osion u službi i privatnom životu, Strohmeier je voleo one svoje potčinjene koji su radili kako je on hteo i vršili službu prema njegovim shvatanjima. Prema njima je bio široke ruke i nije im gledao na prste ako bi ove ispružili prema

Josef Strohmeier, šef antikomunističkog referata odeljenja Gestapo-a u nadležstvu komandanta Sipo i SD-a u Mariboru, odmara se sa svojim saradnicima pred dvorcem Viltuš. Sleva: Strohmeier-ov agent Gernjak, službenik Gestapo-a Zangl, Strohmeier (razgoličen), agent Kraut

tudoj imovini. Tražio je bezuslovnu pokornost i poslušnost svima njegovim hirovima. U protivnom, bio bi opasan. Svoje stvarne ili zamišljene neprijatelje gonio je s iskonskom mržnjom, ne prezajući pritom ni od čega. Gde bi naišao[^] na šlepu poslušnost, nagrađivao ju je zatvaranjem očiju pred zloupotrebama.

Uprošćeni metod može biti efikasan

Takav je bio čovek kome je bilo povereno da se nosi sa NOP-om u Donjoj Štajerskoj.

Strohmeier nije bio jedan od onih funkcionera Gestapo-a koji su svom cilju prilazili strpljivim i prepredenim metodima, prodirući sistematski u redove protivnika, ispredajući razgranate mreže, organizujući, nit po nit, fini sistem zamki u koje bi se protivnik upleo i uhvatio. On nije imao ni mnogo smisla ni sposobnosti za precizni podzemni rad, za podrivačku delatnost, za sve one smišljene poteze i finese koji su Gestapo učinili onim uspešnim mnogostranim instrumentom kojim je Treći Reich imao da zahvali za uništenje svojih unutrašnjih neprijatelja. Strohmeier je ostao i dalje grubi i direktni razbijač, kakav je bio još od početka svoje karijere u nacističkoj partiji. Time je ušao u kategoriju onih Gestapovih službenika koji su svoje zadatke rešavali jedino nasiljem i primenom terora. No ipak je sa ovim svojstvima spajao i priličnu dozu podmuklosti i prepredenosti.

Strohmeier nije umeo da sačeka da pokrenuta obaveštajna akcija sazre i da pesnicom zahvati tek onda kada bi se njome postiglo sve što je ona mogla dati. Nestrpljivo je težio za brzim uspesima, ne upuštajući se u složene obaveštajne igre. To mu je, istina, ipak omogućilo da nanese NOP-u ne male udarce, ali ga je i sprečilo da obaveštajno prodre u njegovu organizaciju onako kao što je to svojim metodima uspeo, naprimer, njegov kolega Rozumek na Bledu. Nestrpljivost ga je lišila mnogih realizacija.

Strohmeier-ovi metodi su bili prosti. Kada bi preko doušnika dobio informaciju, on bi pristupio hapšenju. Uhapšena bi lica u zatvoru bila podvrgnuta strogom saslušanju. Ako ne bi pokazivala spremnost da govore, primenjeno je mučenje. I tu bi onda Strohmeier odlučio da li hapšenika da vrbuje.

Ako bi ovaj pristao na vrbovanje, Strohmeier bi ga pustio. Ako ne, uputio bi ga u koncentracioni logor ili pred puščane cevi. Ovako zavrbovani agenti doveli su do novih hapšenja, i igra bi se ponavljala.

Upotrebljeni agent koji je izvršio svoj zadatak i doveo u zatvor nove žrtve bio bi odbačen bez ikakvih obzira ako od njega nije više moglo biti koristi. Na njegovo mesto došli bi novi.

Mnogo pismer Strohmeier nije bio. Nije voleo da se bakće pisanjem izveštaja. Taj je posao ostavio svojim podređenima. Ali je zato njihove sastave podnosio višim mestimi kao svoj proizvod. Ljubomorno je sebi rezervisao odlučivanje o svim stvarima koje su ulazile u delokrug njegovoga oteka. Sva akta je trebalo podnositi njemu i pritom je često kritikovao svoje saradnike, naročito one na terenu, kod ispostava i ogranaka Gestapo-a.

Rad sa agenturom, na koji je Strohmeier polagao veliki; važnost, vodio je po principima koji su proistekli iz ovih njegovih osobina. Pre svega, nije mu bilo stalo do specijalno probranih agenata, već je kvantitetom želeo da nadoknađuje kvalitet, koji u svojoj agenturi mahom nije bio u stanju da stvori. Sam je govorio da je zadovoljan ako svaki deseti od njegovih agenata zaista donese koristi.

U opštenju sa svojom agenturom, koju je mahom dobio vrbovanjem u zatvoru pod pritiskom, Strohmeier se malo brinuo o konspirativnosti. Agenti su mu dolazili u kancelariju, a on im je davao direktive koje su bile u protivrečnosti sa načelima opreznosti i čije ih je izvršenje kompromitovalo. Mnogi njegovi agenti su se međusobno poznavali, a na njihovo školovanje i upućivanje u posao nije polagao nikakvu pažnju. Trebalo je da se svaki od njih snađe kako ume i zna. A stalno se svojom nestrpljivošću mešao u posao agenata, često u fazi dok su ovi tek počeli da obrađuju izvestan problem.

Malo je bilo agenata koji su se kod njega duže vremv zadržali. Strohmeier-ov način rada ih je vrlo brzo kompromitovao i učinio neupotrebljivim, a njegova antipatija prema široko raspredenoj i temeljito izgrađenoj agentskoj igri bila je tolika da je često sam sebi omeo velike uspehe.

Glavni metod, kojim se Strohmeier vrlo rado služio, bio je provokacija. To je počelo već time što je radio sa agen-

turom u zatvoru, poturajući zatvorenicima zavrbovana lici ili podmećući im u zatvoru razna, tobože prokrijumčarena, pisma. Provokacija je bio i metod koji je tražio od svojo agenture.

Očevidno je takav način rada morao dovesti do neprekidne fluktuacije u agenturi, do uklanjanja starih i vrbovanje novih agenata, koji bi takođe ubrzo bili, kao isceden plod odbačeni i završili u koncentracionom logoru.

Ipak je i Strohmeier-ov rad davao rezultate. Služio se on poturanjem i ubacivanjem agenata u redove partizana i OF sa obaveštajnim zadacima ili sa zadacima trovanja ili ubijanja partizanskih rukovodilaca. Nastojao je da »podzemnim merama« poseje nesigurnost i izazove međusobno nepoverenje u redovima NOP-a. Ako su partizani i njihova obaveštajna služba otkrivali takve ljude i likvidirali ih Strohmeier-a to nije sprečavalo da to ponovo pokuša sa drugim ljudima. Za njega nije bilo važno da li će ti ljudi stradati, već samo to da neki od ovih pokušaja donesu uspehe. Po koju cenu će ti uspesi biti postignuti bilo je za njega potpuno irelevantno. Ako pri svemu tome nije bilo široko postavljene obaveštajne igre, bilo je utoliko više zahvata, rada na parče. A zbir svih tih pojedinačnih akcija, od kojih je otkakalo jedino nekoliko većih obaveštajnih pothvata širih srazmera, dao je njegovoj delatnosti ipak karakter uspešnog suzbijanja NOP-a

Oko sebe je Strohmeier okupio izvestan broj pripadnika Gestapo-a i doušnika koji su bez prigovora sprovodili sve njegove instrukcije i čiji su se metodi odlikovali onom istom brutalnošću koju je i on bio podigao do sistema. Među ovima se naročito istakao njegov tumač i savetodavac Hans Gernjak, bivši jugosiovenski narednik, koji je od početka do kraja Strohmeier-ove delatnosti u Sloveniji bio uz njega i učestvovao u svima njegovim radnjama. Gernjak je naročito stekao Strohmeier-ovo poverenje svojom beskrupuloznošću. On je za svoga šefa učinio sve što bi ovaj naredio, od provokacije do ubistva, obavljajući bez ikakvog prigovora poslove koji su značili duboko gaženje u kriminal.

Dve sestre .

U drugoj polovini 1941 godine je nemački bezbednosno-policiski aparat u Štajerskoj usredsredio svoje napore naročito na razbijanje organizacije KP Slovenije i Osvobodilne fronte u mariborskom okrugu. U tom radu je Strohmeier bio naročito angažovan i tu je prvi put primenio svoje metode.

Širina organizacije, neopreznost i neiskustvo aktivista OF, među koje su se ugurali razni nepozvani elementi, olakšali su Gestapo-u posao. Pali su mnogi partiski funkcioneri. Metodima kojima je Strohmeier naterao neke od uhapšenih da progovore postignuto je da je za kratko vreme Gestapo dobio pregled nad organizacijom u mariborskom kraju i nad njenim vezama.

Jedan od onih koji su u zatvoru pristali na vrbovanje bio je i Alojz Zorko, koji je već pola godine kasnije dobio metak u leđa, da bi i svojom smrću poslužio Strohmeier-u za novu provokaciju. Njemu je Strohmeier bio poturio nekog svoga agenta koji je omogućio da ga Gestapo zgrabi, u zatvoru prepara i opet pusti, kao svog agenta, na teren. Od pripadnika i funkcionera KP bio je Strohmeier tako napravio svoga provokatora, koji je za Gestapo vršio ne samo izviđanja i provokacije već i hapšenja.

U tim danima je pala Strohmeier-u u ruke i osamnaestogodišnja Sonja Oman, koja je pod pseudonomom »Darija« bila partizanski kurir i održavala vezu između odreda na terenu i ilegalne organizacije u Mariboru. Ono što su Zorko, Omanova i još neki pohapšeni pripadnici OF, koji su usled teškog zlostavljanja i mučenja u zatvoru popustili, ispričali na svojim saslušanjima dovelo je do udara protiv partiske organizacije i OF. Pohapšeno je preko 180 aktivista. Neke od njih je Strohmeier zavrbovao i upotrebio kako za otkrivanje nepoznatih veza i centara NOP-a, tako i kao provokatore oko kojih bi se eventualno prikupljali i stvarali novi centri. Tu je Sonja Oman odigrala svoju kratkotrajnu, ali izvanredno sudbonosnu ulogu u Strohmeier-ovoj službi.

U zatvoru nije trebalo na Omanovu vršiti naročiti pritisak. Ona je progovorila brzo i navela je imena preko stotinak funkcionera i pripadnika OF. Ubrzo je bila puštena. Strohmeier, iako bi joj po godinama mogao biti otac, uzeo

Milena Pavlovski, rođena Oman, bila je, kao i njena sestra Sonja Oman, pripadnik Strohmeier-cve agenture. Ona je sa uspehom obavljala zadatke u Sloveniji i na teritoriji Reich-a, pa čak i u Beču (levo). Franz Wiegele, službenik Gestapo-a, bio je jedan od najbližih saradnika Strohmeier-a i naročito mu je pomagao pri delatnosti u vezi sa agentom Karlom Kladnikom-Urošem (desno)

ju je sebi i saživeo se sa njom. Njen uticaj na njega bio je toliki da je često, ustvari, ona odlučivala o životu ili smrti hapšenika. Strohmeier ju je obasipao poklonima, vodio je u Zagreb i u Graz na provod i činio je sve što je god tražila.

A Sonja je, doista, bila vrlo vredna. Za uzdarje je svome starom ljubavniku donosila sve nove i nove podatke. Sačekivala je na železničkim stanicama i autobuskim postajama kurire OF, poznavajući ih iz svog ranijeg rada. Na nesreću, i ovi su nju poznavali kao partizansku kurirku. I tako je ona mogla da saznaje za javke i ilegalne kanale.

U Mariboru, Celju, Rogaču, Trbovlju, Slovenjgradecu, Ptuju, Šoštanju i drugim mestima bile su, na osnovu podataka Šonje Oman, otkrivene javke, hapšeni kuriri i aktivisti, a u isto vreme je ova agentkinja stupala u sve nove i nove veze sa raznim grupama OF u tim mestima. Strohmeier je od nje dobivao obaveštenja o iseljenim Slovencima koji su se nalazili u Austriji ili u NDH. Tako su njeni konci prelazili okvire Štajerske i Slovenije. Prema njenim podacima su nemačke vlasti u Austriji, a kvislinške u NDH preduzimale mnoge postupke protiv lica koja bi ona označavala kao protivnika okupatora.

Sonja Oman je imala i sestru, Milenu, dve godine stariju od sebe. Privela je i nju Strohmeier-u. Otada su obe sestre, ranije poznate u redovima OF kao aktivne pripadnice NOP-a, zajednički radile na istome zadatku. I Milena je, kao i Sonja, vršila izviđanja i provokacije. Prema Strohmeier-ovim uputstvima je Sonja upotrebljavala Milenu kao pratioca i održača veza. Ako bi ona ušla u trag negde nekoj grupi pripadnika ili simpatizera OF, zadržala bi se sa njima, dok bi Milena neopaženo izvestila Strohmeier-a.

U to doba je mariborski Gestapo, koji je bio već stavio ruku na veliki broj vodećih aktivista, tragao naročito za Milošem Zidanšekom, članom Pokrajinskog komiteta za Štajersku, koji je u ime partije imao da sprovede vojnu organizaciju, da formira partizanske grupe i, naročito, da organizuje prikupljanje oružja i materijala. Šonju i Milenu Oman upotrebio je Strohmeier da Zidanšeka namami na sastanak sa pripadnicima OF u Celju, gde bi mu se pripremila klopka. Sonja i Milena su stupile u vezu sa nekim celjskim aktivistima i saznale za sastanak koji je Zidanšek bio ugovorio u nekoj kafani. Pripremljeno hapšenje, međutim, nije dalo

željeni rezultat. Zidenšek je pobjegao, a Gestapo-u je pao u ruke samo njegov pratilac Ivo Poljančič, zvani »Ubo«. Naravno da je i ova prilika iskorišćena za hapšenja.

Milena Oman se pokazala isto tako upotrebljivom kao i njena sestra. I ona je, praćena Šonjom i Strohmeier-om putovala u Zagreb i tamo potražila razne svoje poznanike koji su bili iseljeni ili pobjegli iz Štajerske. Reč je o licima za koje je Milena iz svojih veza sa Osvobodilnom frontom znala da rade aktivno protiv okupatora. Preko javke, koja joj je bila poznata, utvrdila je tačni boravak tih lica, pokazala ga Strohmeier-u i ovaj je, zatim, predao sve podatke sa tačnim adresama Einsatzkomandi Sipo i SD-a, koja se u to vreme nalazila u Zagrebu. Sa zadovoljstvom je kasnije Strohmeier primio obaveštenje da je Einsatzkommando, uz pomoć kvislinške policije, razbio veću grupu pripadnika NOP-a.

Milena je revnosno pomagala svojoj sestri i u sačekivanju saradnika i kurira OF u Mariboru i okolini, na železničkim i autobuskim stanicama. Ali naročito se istakla svojim radom u Graz-u. Onamo se bio iselio priličan broj Slovenaca, za koje je Milena dala već Strohmeier-u neke podatke. Zato ju je ovaj predao na vezu tamošnjoj ustanovi G'estapo-a, koja joj je pribavila nameštenje u poštanskoj službi na železničkoj stanici. Zahvaljujući poznanstvu sa nekim od Slovenaca koji su živeli u Graz-u, Milena Oman je prodrila u njihovu organizaciju i u grupu Osvobodilne fronte koja je bila formirana među službenicima nemačkih državnih železnica. Rezultat: hapšenja i razbijanja organizacije Osvobodilne fronte u Graz-u.

Vrlo upotrebljiva, Milena je radila i u raznim logorima inostranih radnika u Štajerskoj, tražeći veze sa grupama naprednih aktivista. Tu je imala toliko uspeha da je kasnije prebačena u Baden kod Beča sa naročitim zadatkom. Bila je ukopčana u provokaciju koju je organizovao Gestapo, uz znanje i saradnju bečkog Abwehr-a, a kojom je Stefan Pavlovski, Bečlija češkog porekla, imao da organizuje tobožnju ilegalnu grupu od opoziciono nastrojenih pripadnika jedne nemačke vazduhoplovne jedinice. Pavlovski, za koga se Milena kasnije i udala, izvršio je svoj zadatak, uz Mileninu pomoć, što je dovelo do hapšenja u toj jedinici i do njenog rasturanja.

Provokativna delatnost Šonje Oman nije mogla dugo vreme ostati prikrivenom. Jednog dana, u leto 1942 godine, izvršena je nad njom odluka koju je izreklo rukovodstvo Osvobodilne fronte. Kada je likvidirana, bila je napunila jedva devetnaestu godinu života.

... i jedna prevrbovana kurirka

Još značajnija je bila, za Gestapo u Štajerskoj i za Strohmeier-a, jedna druga kurirka OF, koja je pala u ruke nemačkim organima oktobra 1941 godine. To je bila Greta Rancinger, uhapšena zajedno sa studentom medicine Blažom Roček-om (Rekom) zvanim »Biba«, koji je radio u pokrajinskim forumima KP Slovenije i SKOJ-a.

Iz Celja, gde je uhapšena, Rancingerova je prebačena u Maribor i tamo je u zatvoru, po stalno primenjivanom Strohmeier-ovom sistemu, zavrbovana za agenturu Gestapo-a. Ona se pridružila, svojim iskazima, grupi Gestapo-ovih hapšenika koji su u zatvoru bili naterani na rad za okupatora. Pošto je ona, međutim, služila kao kurir između CK KP Slovenije i Pokrajinskog komiteta za Štajersku, to je bila jedan od malobrojnih hapšenika u Mariboru koji je lično poznao važne funkcionere rukovodstva NOP-a u Ljubljani.

I tako je Rancingerova, u pratnji službenika Gestapo-a, bila upućena u Ljubljanu. Akcija je izvršena po prethodnom sporazumu sa italijanskim okupacionim vlastima koje su tada vladale »Ljubljanskom pokrajinom«. Zadatak Grete Rancinger je bio da preko javki koje je poznavala prodre do viših rukovodilaca i da omogući njihovo hapšenje.

Rancingerova je, međutim, nailazila na izvesno nepoverenje, jer je slučaj njenog hapšenja već bio poznat u Ljubljani. Zato je ona upotrebljavala i drugi metod. Neupadljivo praćena, kretala se u Ljubljani ulicama pazeći na prolaznike, u nadi da će sresti koga od partiskih funkcionera koje je poznavala iz svog ranijeg rada.

Dejstvom Grete Rancinger došlo je do velike provale, u čijem toku su uhapšeni mnogi najviši rukovodioci KP Slovenije i OF-a. Pošto se hapšenje odigralo u području pod italijanskim suverenitetom, to je italijanska policija uzela istragu na sebe. Konkretnih dokaza u pogledu rada, a u nekim

slučajevima čak i o identitetu pohapšenih, nije bilo. Tako je policija došla sa svojom istragom u čor-sokak i posledice teške provale su bile mnogo blaže nego što se to u prvi mah očekivalo.

Rancingerova je od početka 1942 godine radila i dalje u Mariboru, gde joj je Strohmeier pribavio i službu u kancelariji neke fabrike.

Provokacije

Za Strohmeier-ove metode zanimljiv je slučaj Jožefe Ačko, domaćice iz Rajhenburga. Ona je bila pripadnica OF-a. Juna 1942 godine uhapsila ju je ispostava Gestapo-a u Brežicama. Strohmeier, koji je kontrolisao do u pojedinosti rad ispostave na terenu ukoliko se on ticao borbe protiv partizana i OF, video je u njenoj spremnosti da oda sve što joj je bilo poznato zgodnu priliku za provokaciju.

Pošto je bila proverena manjim zadacima kao agent i saradnik ispostave u Brežicama, Strohmeier je pozvao Ačkovu i sporazumeo se sa njom da svoj stan stavi na raspolaganje, kako bi se tamo ustrojila provokativna javka za kurire OF. U igru je uključen i jedan od važnijih Strohmeier-ovih agenata, Ivan Jelen, koji je dobio zadatak da na tobožnju javku u stanu Jožefe Ačko upućuje lica i materijal.

Plan je, doista, i sproveden u delo. Agent Jelen predstavio se ilegalnom funkcioneru OF, Ivanu Budi, koji je bio ostao bez veze sa višim forumima, kao kurir koji mu je doneo instrukcije. Buda je, po Jelenovom uputstvu, počeo da šalje Ačkovoj lekove i tehnički materijal koji je prikupljao za partizane. Sem toga je počeo da upućuje onamo i mladiće koji su preko OF bili mobilisani za partizanske jedinice. Jelen je Budu doveo i u ličnu vezu sa Ačkovom, koja je uspela da ga uveri u dobro funkcionisanje svoje javke.

Buda je, između ostaloga, uputio Ačkovoj dve grupe Slovenaca koje su bile došle iz Beča preko Maribora i želele da se pridruže partizanima. Ovi su ljudi prenoćili u Rajhenburgu kod agentkinje. Sutradan po njihovom dolasku preuzeli su ih agenti ispostave Gestapo-a u Brežicama, kao tobožnji partizanski kuriri, i povelili ih na teren. Tu su ih već čekali organi Gestapo-a. Put prevarenih ljudi nije vodio u slobodne šume,

u partizanske odrede, već u koncentracioni logor. Isto tako je i obilje materijala koje je pritalo Ačkovojo bilo upotrebljavano za nove provokacije.

Sličnu provokacijsku javku ustrojio je Strohmeier i u Betnavskoj šumi. To je bilo u drugoj polovini 1944 godine, kada je priliv u partizanske odrede postao sve veći i kada su se jugoslovenskim partizanima počeli da pridružuju razni strani radnici, dovučeni iz okupirane Evrope na rad u Nemačkoj.

Metod je bio uvek isti. Strohmeier-ov agent bi se, pod vidom partizanskog kurira, uvukao kod nekog od pripadnika NOP-a, na čiju su se adresu javljala lica koja su htela da se pridruže partizanima. Odatle bi agent ta lica vodio na određeno mesto, tobožnju partizansku javku, i tamo ih predavao organima Gestapo-a. U razmaku od svega nekoliko dana je u Betnavskoj šumi, na takav način, pohapšen veći broj Francuza, nekoliko Mađara i još neka druga lica koja su tražila vezu sa partizanima.

Jedno sredstvo kojim se Strohmeier takođe služio bio je prašak za uspavlivanje. Neki njegovi agenti, koji su kao provokatori imali veze sa partizanskim formacijama i pojedinim rukovodiocima OF, dobijali bi od Strohmeier-a ovakav prašak, izrađivan u nekoj celjskoj apoteci po specijalnom receptu. Zadatak im je bio da taj prašak upotrebe pomešavši ga krišom u jelo ili piće onih lica sa kojima bi dolazili u dodir. Tako je Strohmeier-ov agent Franc Avsec uspeo upotrebom praška za uspavlivanje da zarobi dvojicu partizana, sa kojima se sastao na terenu, i da ih sprovede u Celje.

I drugi Strohmeier-ovi agenti operisali su na sličan način. Jednom prilikom je nekim agentima, koji su stajali u vezi sa sekretarom okružnog komiteta KPS za Slovenske Gorice, dao bocu likera koji je bio prepariran sa jakim narkotikom. Dvojica agenata koji su otišli na sastanak sa ovim partiskim funkcionerom uzeli su pre toga protivotrov koji bi neutralisao dejstvo droge. Međutim do izvršenja namere nije došlo pošto je okružni sekretar bio doveo veću pratnju, koju sa tom jednom bocom, naravno, nije bilo moguće onesposobiti, pogotovu što nije bilo sigurno hoće li iz nje piti svi učesnici sastanka.

Dobar ulov

Strohmeier je imao mnoge agente. Međutim od svih njih je u obaveštajnom pogledu najkrupnije uspehe doneo inž. Karl Kladnik, zvani »Uroš«, sekretar okružnog odbora OF i član okružnog komiteta Partije u Mariboru.

Afera sa agenturom Karla Kladnika otpočinje juna 1944 godine hapšenjem Franje Pernarčiča, koji je na dostavu jedne agentkinje dospeo u zatvor Gestapo-a pod optužbom da pomaže ilegalne terenske aktiviste NOP-a. Za njega je tada interevenisao pozorišni inspicijent Jožef Lovec iz Maribora, njegov saradnik, koji je stajao u vezi sa partizanskim centrom na Pohorju, a poznavao neke Gestapo-ove saradnike. Pernarčič je pušten, ali pod uslovom da ubuduće javlja sva svoja opažanja o OF i partizanima Gestapo-u. Isti zadatak je dobio i Lovec.

Već ubrzo posle toga prijavio je Lovec sastanak ilegallaca u nekoj kući u Mariboru. Došlo je do akcije, u kojoj su se opkoljeni partizani odlučno branili duže vreme i, najзад, bili savladani tek upotrebom tromblonskih granata.

Kratko vreme posle toga stigla je sa Pohorja u Maribor poruka Lovecu da pokuša da utvrdi ko je aktiviste izdao Gestapo-u. Poruku mu je donela jedna partizanska kurirka sa kojom je stajao od ranije u vezi, a u isto vreme mu je predala i tri bicikla koje su upotrebljavali neki aktivisti, s tim da ih vrati trgovcu Tibaoth-u, od koga su bili uzeti. Strohmeier, kome je Lovec to javio, naložio mu je da stupi u vezu sa Tibaoth-om i da se uključi u njegove kanale, koji dotle Gestapo-u još nisu bili poznati.

Zaista se, prema zadatku, Lovec ukopčao u Tibaoth-ov rad i u veze koje su tekle između njega i partizana. Tim putem je Gestapo dobijao u ruke i kurirsku poštu koju je Tibaoth poveravao Lovecu. Ta pošta je kontrolisana, a većim delom opet predavana Lovecu, da bi je uputio kome treba, kako bi sačuvao povernje veza u koje se bio uvukao.

Posle izvesnog vremena saznao je Lovec od Tibaoth-a da sekretar okružnog odbora OF u Mariboru, Karl Kladnik, poznat pod partizanskim imenom »Uroš«, odlazi u partizanske odrede i da će doći prethodno da se od njega oprosti. Strohmeier, izvešten o tome, naredio je da se Tibaoth-ova radnja stavi pod strogu prismotru i izvrši hapšenje okružnoga se-

kretara, po mogućnosti konspirativno. I tako je »Uroš«, pošto je napustio Tibacth-a i biciklom pošao kroz grad, uhapšen u sporednoj uličici, gde je već čekao pripremljen automobil. Lovac je postigao doista dobar ulov.

U kancelariji Gestapo-a je »Uroša« već čekao Strohmeier i uzeo ga odmah na saslušanje. Podneo mu je razne podatke o izgradnji OF u Mariboru, iz kojih se videlo da je Gestapo dobro obavešten o njegovoj ulozi. Rezultat je bio priznanje. Karl Kladnik je ostao te noći u kancelariji Gestapo-a. Već sutradan je pušten, primivši od Strohmeier-a zadatak da i dalje deluje u Osvobodilnoj fronti kao funkcioner, da razgrana svoju delatnost i svoje veze, i da o svemu izveštava Gestapo.

Za Kladnika su spremljene prostorije u dvorcu Viltuš, u blizini Maribora, koji je pripadao jednome od službenika Gestapo-a. Strohmeier-ov pomoćnik Wiegele je tamo, iz dana u dan, pune dve nedelje saslušavao Kladnika, koji mu je dao najiscrpnije podatke o organizaciji i o licima koje je poznavao i sa kojima je stajao u vezi. Noću bi Kladnik odlazio na sastanke sa svojim poznanicima i vezama u Mariboru, postupajući po Strohmeier-ovim direktivama. Kao lična zaštita dodeljena su mu dva agenta, od kojih je jedan bio Drago Kos, stari i privrženi Strohmeier-ov agent. Sem stana u Viltušu, za Kladnika je uređeno još jedno konspirativno prenoćište, u Selnici kraj Maribora.

Opširni podaci koje je Kladnik dao na svom dvonedeljnom saslušanju sadržavali su imena svih funkcionera koji su mu bili poznati, saradnika i pripadnika NOP-a kurira i istaknutijih simpatizera, zatim sve javke, uporišta, prenoćišta, bunkere itd. Naročito je važno bilo Gestapo-u što je Kladnik poznavao, delom i pod njihovim pravim imenima, veći broj rukovodilaca NOP-a u široj okolini Maribora i u velikom delu južne Štajerske, pa čak i u ilegalnim organizacijama u Graz-u. Prema njegovim podacima su sastavljeni obimni spiskovi, koji su u budućem razvoju Kladnikove delatnosti bili dopunjavani.

Kladnik je dobio više zadataka. Trebalo je da doprinese svim snagama prikupljanju podataka o NOP-u i specijalno o KP. Drugo, trebalo je da dejstvuje kao provokator i da aktivno pomaže Gestapo-u svojom saradnjom u sprovođenju akcije. Najzad je imao dužnost da u organizaciji OF unosi

defetistički duh, nastojeći da u svim svojim dodirima i razgovorima širi propagandu za politiku sačekivanja i neaktivnosti.

Odmah nakon hapšenja od strane Gestapo-a Kladnik je pokušavao da uveri političko rukovodstvo NOP-a u Štajerskoj, da su drugi članovi okružnog komiteta KP Moribor agenti Gestapo-a i da ga zbog toga pokušavaju likvidirati. Kladnik nije došao u partizane nego je ostao u Mariboru, gde je po direktivama Gestapo-a, zajedno sa gestapovskim saradnikom Dragom Kosom-»Cvetkom« izvršio mnogobrojne provokacije.

Otada počinju velike i sistematske provokacije kojima je Kladnik, kao centralna ličnost većeg broja agenata, nanio NOP-u znatne štete.

Agentura se razvija

Kladnik je dobio u Mariboru agenturni stan koji je ranije pripadao nekom uhapšenom funkcioneru OF. Tu je imao na raspolaganju tehnički materijal za kancelariski rad. Onamo je prenesen u većim količinama i originalni propagandni materijal OF, kojim se Kladnik koristio pri svojim provokacijama. Između ostalog su mu dati na raspolaganje i čekovi za uplatu narodnog zajma koji je OF bila raspisala.

Krajem septembra 1944 godine Kladniku je, pored Kosa Draga sa kojim je zajedno i stanovao, dodeljena još i Jelka Hudarina, koja je uhvaćena prilikom jedne gestapovske akcije hapšenja. Ranije je Hudarina bila komesar čete u XIV diviziji NOVJ, pa je zbog bolesti poslata kao politički radnik na teren, te je postala sekretar komiteta KP za Fram kraj Maribora. U mariborskom zatvoru ju je Kladnik vrbovao za Gestapo i posle toga je u njegovom stanu vodila domaćinstvo, a u isto vreme pomagala Kladniku u sprovođenju mnogobrojnih provokacija. Ubrzo je između nje i Kladnika došlo i do intimnog ličnog odnosa.

Iako se kod rukovodstva i obaveštajne službe NOP-a u Štajerskoj, odmah pojavila osnovana sumnja u Kladnika kao provokatora povezanog sa Gestapo-om, naročito zbog njegovog nedolaska u partizane, on je u Mariboru ipak uspevao da se i dalje pretstavlja kao ilegalni partiski radnik i orga-

nizator OF. Zajedno sa Jelkom Hudarín i Dragom Kosom on je, po direktivama Gestapo-a, nastavljao sa održavanjem sastanaka, okupljanjem simpatizera OF, prikupljanjem materijala za partizane, uzimanjem novčanih priloga za narodni zajam Osvobodilne fronte itd. U Kladnikov stan su donošene namirnice, lekovi, zavoji, materijali za partizansku «tehniku» i druge stvari namenjene borcima na Pohorju. Desetine hiljada Reichs-maraka, datih od simpatizera NOP-a za partizane, završilo je, preko Kladnika, u kasama mariborskog Gestapo-a. Isto tako je samo mali deo prikupljenog materijala dospao onima kojima je bio namenjen — tek toliko da se ne izazovu sumnje kod partizana. Pojedina pisma do kojih su došli Kladnik i njegova agentska grupa kopirana su u Kladnikovom stanu i tek onda slata adresatima.

Jelka Hudarín je prihvatala mladiće koji su se javljali za partizanske odrede i vodila ih na provokacijske javke, gde su hapšeni. Ona je govorila na ilegalnim zborovima i sastancima OF i vršila dužnost kurira među raznim organizacijama narodnoga otpora. Učestvovala je i u propagandi za prikupljanje namirnica, sanitetskog materijala i novca za partizane, i u svemu je bila Kladniku najbolji pomagač.

Pošto se Kladnik nije odazivao na pozive da dođe u partizane, ova činjenica je za rukovodstvo NOP-a predstavljala dalju potvrdu da Kladnik radi za Gestapo i da zbog toga ne sme da prihvati poziv. U to doba su već bili pohapšeni mnogi simpatizeri i pripadnici OF za koje je Kladnik znao. Nov dokaz za Kladnikovu izdaju dobili su partizani hapšenjem Strohmeier-ovog agenta Loveca, uhvaćenog na Pohorju.

Lovec je ranije izdao Gestapo-u Kladnika i omogućio njegovu hapšenje, a provalio je i sednicu okružnog komiteta u Studencima u Mariboru. Za Strohmeier-a je izvršio niz provokacija i razvio se u jednog od najagilnijih njegovih agenata. Da bi takav svoj rad zabašurio pred NOP-om, nastavio je da prebacuje pojedince, koji su odlazili u partizane, svojim motorom na Pohorje. Po prethodno utvrđenom dogovoru sa Gestapo'-om Lovec je u odgovarajućim slučajevima ulaganjem listića hartije u svoje vozarske dokumente davao znak kontroli na drumu da treba lice, koje je sprovodio, uhapsiti kao važnijeg funkcionera OF.

Prilikom saslušanja na Pohorju Lovec je optužio Kladnika kao izdajnika a sebe je pokušao da opere. Međutim teško je bilo opravdati se pred dokaznim materijalom. Lovec je sproveden prema dolejskoj, sa nekom radnom jedinicom NOV. Na putu je, međutim, pobjegao. Javio se najbližem uporištu Gestapo-a i sproveden je ponovo u Maribor. Tu je Kladniku, koji se još nalazio u Viltušu, ispričao svoje doživljaje, prećutavši da ga je partizanskom voćstvu optužio za izdaju.

Posle izvesnog vremena su Kladnika, koji je u Mariboru razgranao svoju akciju za Strohmeier-a, partizani pozvali na Pohorje, da bi se raspravio njegov slučaj. Siguran da nije mogao biti provaljen, Kladnik je otišao. I tu je, na svoje iznenađenje, saznao da je Lovec sve o njemu ispričao. Međutim Kladnik je uspeo da sve to pretstavi kao gestapovsku provokaciju, ukazujući na činjenicu da je Gestapo i ranije činio takve podvale.

Kladnik se nesmetano vratio u Maribor »da joj svrši za OF neke poslove«. Odmah je o Lovecovim iskazima partizanima obavestio Gestapo, zbog čega je Lovec, mada je Gestapo-u učinio velike usluge, upućen u koncentracioni logor.

Ipak su se posle izvesnog vremena, na Pohorju opet pojavile sumnje u pogledu Kladnikove delatnosti. Učinjeno je više pokušaja da se Kladnik dozove na Pohorje, i to preko veza koje je on slao partizanima. Međutim, Kladnik se nije odazivao pozivima, znajući o čemu se radi. On je uporno ponavljao svoja ranija tvrđenja da su drugi članovi okružnog komiteta saradnici Gestapo-a i da on nema nikakvih garancija da neće izgubiti život zbog njihovih optužbi tj. provokacija. Time je objašnjavao svoj nedolazak na Pohorje, ističući da bi mogao postati žrtvom provokacija kojima bi drugovi na Pohorju tobože naseli. Da bi se, tobože, stvar ipak mogla raščistiti, predložio je da mu se omogući ličui kontakt sa njegovom ženom Marijom, čiji je partizanski nadimak bio »Desa«, obrazlažući to svojom predostrožnošću i potrebom ličnog obezbeđenja tj. dobijanja garancija da mu se na Pohorju neće ništa desiti. Ovaj zahtev je prihvaćen i njegova žena je pozvana sa oslobođene teritorije u Savinjskoj dolini s tim da ona utiče na Kladnika. Kao pratilac joj je pridodat Jernej Osolin, partizan, koji je već tada bio zavrbovan od Gestapo-a. Oboje su na putu pali u ruke nemačkoj vojnoj patroli i na traženje Osolina predati su Gestapo-u u Mariboru.

Kladnik je sada prevrbovao i svoju ženu. Zajedno sa Osolinom ona je dala Strohmeier-u obimne podatke o situaciji na oslobođenoj teritoriji u Savinjskoj dolini. Tako je Marija Kladnik izdala mnoge svoje veze u Mariboru, opisala situaciju u štabu IV operativne zone, koji se privremeno nalazio u Savinjskoj dolini, gde je radila kao novinarka, dala je podatke o sovjetskoj i britanskoj misiji i ispričala sve što joj je bilo poznato.

Kladnikovom »partizanskom štabu«, koji je osnovao mariborski Gestapo, dodeljeni su još Mariji Kladnik — »Desa« i Jernej Osolin — »Drago« i ukopčani su u agentski i provokatorski rad. Ona je upotrebljavana i kao »politički radnik«, »aktivista« i »kurirka«. Osolin je vršio ulogu »vodiča« tj. čoveka koji je trebalo da prebacuje u šumu ljude koji su hteli da idu u partizane. On ih je tako vodio da su, prema prethodno utvrđenom planu, uvek nailazili na policijske zasede i — umesto u partizane — dospevali u zatvor Gestapo-a.

Cela grupa oko Kladnika bila je registrovana kod Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Njeni pripadnici dobijali su redovnu mesečnu platu od po 300 maraka, sa dodacima koji su bili znatno viši, a snabdevani su i svim ličnim potrebama i odećom. Pošto je Kladnik morao da igra ulogu ilegalca, nije mu bilo moguće da u Mariboru posećuje zabavne lokale. Zato je njemu i drugim pripadnicima njegove grupe omogućavano da odlaze za Graz radi posete pozorišta i provoda.

Sve do Beča

Boravke u Graz-u iskoristili su Kladnik i njegovi saradnici i za obaveštajni rad prema ilegalnim organizacijama OF u tome mestu. Štavše, odatle su se ubacili i u veze koje su postojale između ovih organizacija i ilegalnih centara u Beču, među tamošnjim Jugoslovenima.

U Graz-u je živio Kladnikov brat Ivan, koji je pripadao jednoj tamošnjoj ilegalnoj grupi OF. Sa njim je Karl Kladnik opštio preko kurirke Vide Amalietti, kojoj nije bilo poznato njegovo provokatorsko delovanje, mada su smernice koje je ona prenosila Ivanu Kladniku bile na liniji opšte delatnosti za Strohmeier-a.

Kladnik je posle »učvršćivanja veze« sa jednim delom organizacije u Graz-u proširio svoju provokatorsku delatnost i na Graz. Posle izvesnog vremena izvršena su hapšenja pripadnika organizacije OF. Dok su ostali hapšenici zadržani u Graz-u, sekretar organizacije je sproveden u Maribor. Vida Amalietti, koja je takođe uhapšena, trebalo je da posluži kao svedok u istrazi protiv sekretara OF u Graz-u. Kladnik je tada dobio nalog da zavrbuje svog brata Ivana za rad za Gestapo.

Tako je, jednoga dana, Ivan Kladnik primio u posetu svoga brata Karla iz Maribora. Sa ovim je došao neki Austrijanac, koga je Karlo pretstavio kao pripadnika austriskog pokreta otpora. U toku razgovora izišlo je na videlo da Ivan, sem onih lica za koja je Strohmeier već imao podatke, nije u Graz-u imao nikakvih drugih veza. Karlov pratilac, tobožnji austriski ilegalac, izvukao je na to iz džepa iskaz Vide Amalietti i iznenađenom Ivanu pokazao da je ova u zatvoru bila odala organizaciju. Ivanu su sad stavili posetioci alternativu: ili da odbegne u šumu, partizanima, ili da se dobrovoljno prijavi Gestapo-u, pre nego što ga ovaj uhapsi. Kada se Ivan odlučio na ovo drugo, Karlov pratilac je odao svoj pravi identitet. Bio je to Franz Wiegele, glavni Strohmeier-ov saradnik, koji je za njega održavao stalnu vezu sa grupom Karla Kladnika.

Tako je došlo, najzad, do Ivanovog vrbovanja za Gestapo. Sva trojica su otišli u ustanovu Gestapo-a u Graz-u. Tu je Wiegele izručio nadležnom referentu materijal o grupi koju je Vida Amalietti provalila. Ivana Kladnika predao je, kao agenta, na vezu referentu koji je uzeo na sebe dalju obradu provaljene grupe.

Dok je u Mariboru i čitavom području mariborskog okruga Kladnikova agentura delovala punom parom, dotle je u isto vreme Karl Kladnik obavljao i posebne zadatke, od kojih ga je jedan odveo i u Beč .

Partizanski dezertjer Alojz Bohak, koji je još do kraja 1943 godine bio Strohmeier-ov agent, dobio je septembra 1944 godine vezu sa ilegalnom grupom OF u Beču. On je o tome podnosio Strohmeier-u izveštaje, ali je u vezi s tim izazvao izvesne sumnje. Zato je odlučeno da se u Beč pošalje pouzdani Gestapo-ov agent Karl Kladnik sa svojom ženom, u pratnji jednog službenika Gestapo-a, kako bi tamo proverili Bohakove veze.

Kladnik je doista uspeo vrlo brzo da dođe u dodir sa bečkom grupom. Tom prilikom je utvrdio da je tu posredi reakcionarna skupina, a da su Bohaku veze sa njom služile, uglavnom, za obavljanje raznih sumnjivih poslovnih transakcija. Rezultat Kladnikove akcije u Beču je bio da je otkrivena grupa predata tamošnjem Gestapo-u na postupak, a da je u Mariboru Bohak uhapšen zbog obaveštajne prevare i upućen u koncentracioni logor.

Sve je, ipak, bilo uzalud

Sva šta akoju je Kladnik svojim provokatorskim radom i izdajom naneo NOP-u, ne može se potpuno utvrditi.

Njegova agentura je svojim provokacijama pre svega dovela do mnogobrojnih hapšenja aktivista i simpatizera NOP-a u Mariboru i omogućila hapšenja pojedinaca i grupa koje su nameravale da idu u partizane. Sva ova lica završavala su u zatvorima Gestapo-a u Mariboru, odakle su mnogi upućivani u koncentracione logore ili izvođeni na streljanje. Sam Kladnik je provalio mnoge aktiviste, simpatizere OF, javke, kurirske punktove, kanale i veze.

Istupajući kao propagandisti OF, Jelka Hudarin i Marija Kladnik uvlačile su se u sve nove i nove grupe koje su se, uz njihovo sadejstvo, formirale u raznim mestima mariborskog okruga. To je dovodilo do novih otkrića, novih hapšenja i novih provala.

Pripadnici Kladnikove agenture uzimali su na sebe zadatak da sprovedu lica koja su želela da se priključe partizanima. Tom prilikom bi takva lica dospela, umesto na oslobođenu teritoriju, u zatvore Gestapo-a i u koncentracione logore.

Prikupljajući priloge za narodni zajam OF u novcu, za snabdevanje partizana u raznom materijalu, hrani, medicamentima i drugome, agentura Kladnika sprečila je da te stvari dođu u ruke onima za koje su bile priložene — izuzev u minimalnim količinama — i snabdevala je tako novcem, namirnicama i drugim predmetima sebe i mariborski Gestapo.

Čitavim ovim radom je rukovodio Kladnik, »Uroš«, predstavljajući se okružnim sekretarom, koji je »nevina žrtva a-

genata — provokatora koji sede u okružnom komitetu za Maribor«. Od simpatizera NOP-a je po direktivama Strohmeier-a sam ili preko svojih pomagača Jelke Hudarín i žene »Dese« stvarao organizacije OF, da bi kasnije spiskove pripadnika ovih organizacija predavao Gestapo-u radi hapšenja tih lica.

Međutim Strohmeier nije bio dorastao ulozi koja mu je pala u deo. On je umeo da dođe do agenata, da formira agenciju i da je upotrebi za provokaciju, ali nije umeo da je čuva i da realizuje sve velike mogućnosti koje mu je ona pružala. Njegovo nestrpljenje i njegova težnja za suviše brзом realizacijom i prenatrpljenim zahvatima učinili su da je već posle nekoliko meseci cela Kladnikova grupa postala obaveštajno manje-više neupotrebljivom.

Strohmeier-ov metod i njegovo naglenje kompromitovali su i Karla Kladnika i njegove saradnike. Hapšenja na osnovu njihovoga rada izvođena su tako da su dekonspirisala Kladnikovu delatnost. U isto vreme su ona zatvarala puteve za novo prodiranje. Veze prema partizanskim štabovima na Pohorju otkrivene delatnošću Kladnikove agenture, bile su radikalnim i prevremenim zahvatom nepotrebno prekinute. I tako je, već krajem 1944 godine, budući rad na dotadašnjoj osnovi postao bespredmetnim.

Zato je grupa oko Kladnika bila rasturena. Jernej Osolin i Jelka Hudarín dodeljeni su specijalnoj komandi Gestapo-a koja je bila upućena u Ljutomer. Drago Kos je poslan na specijalni kurs u Ljubljani, a kasnije je otišao u Berlin. Karl Kladnik i njegova žena produžili su, u manjim sprazmerama, obaveštajni rad u Mariboru, a izvesno vreme je i Kladnik bio na poslu u Ljutomeru, kao tumač i islednik.

Kladnik je, u januaru 1945 godine, ponovo pokušao da prevari rukovodstvo NOP-a u Štajerskoj. On je uputio svoju ženu Mariju Kladnik partizanima na Pohorju i to' na sektoru Slovenjgradeca. Prema instrukcijama svoga muža, Marija je pred partizanima istupila sa tvrđenjem da je Kladnik puno uradio za organizaciju OF u Mariboru, da su sve provale u Mariboru rezultat izdaje koja potiče od drugih članova okružnog komiteta za Maribor i tome slično. Marija je tom prilikom izjavila da Kladnik ove svoje navode može dokumentovati. Ustvari »Uroš« je poslao »Desu« sa zadatkom da dozna šta sve partizani znaju o njegovoj saradnji sa Gestapo-om.

Ova Kladnikova akcija nije uspela. Organi OZNE su se ovom prilikom koristili da preko »Dese« dezinformišu Kladnika. Vratili su je natrag u uverenju da ne postoje naročite sumnje protiv Kladnika. Ovaj je ipak, za svaki slučaj, opet preko Slovenjgradeca, uputio u partizane sa istim zadatkom i Jelku Hudarín. Tada se OZNA odlučila na akciju. Hudarínova je uhapšena, a daljom akcijom organa OZNE IV operative zone NOVJ došlo je i do hapšenja Kladnika i njegove žene. Prilikom hapšenja kod Kladnika je nađeno oružje, a pronađena je i legitimacija Gestapo-a na njegovo ime. Sve troje uhapšenih je priznalo svoju izdajničku delatnost i osuđeno na smrt. Kladnikov brat Ivan je ostao u Austriji.

Slovenija se, postepeno, cela pretvorila u bojište. Partizani se u svojim akcijama nisu ograničili samo na brdovita i šumska područja ili na manje oslobođene teritorije. Praktički su kontrolisali celu zemlju, sve komunikacije, nateravši okupatorove jedinice i ustanove na garniziranje u pojedinim mestima. Pa i ta bi mesta bila izložena napadima, i u njima su funkcionisali ilegalni odbori i organizacije.

Proglašena službeno »banditskim područjem« naredbom Heinrich-a Himmler-a, Slovenija je u pogledu borbe protiv NOV i POJ bila podređena Višem vodi SS i policije, Erwin-u Roesener-u, kao komandantu »Rukovodnoga štaba za suzbijanje bandi«. Njena teritorija je podeljena na takozvana zaštitna područja i na takozvane zone obezbeđenja. Veliki policiski aparat, razne Wehrmacht-ove jedinice, oružane formacije Volksdeutscher-a, šarolike grupe kvislinga, četničke bande, — sve se to na tom terenu nosilo sa snagama narodnog oslobođenja. Cela Slovenija je bila prekriljena sistemom uporišta. Za borbu protiv partizana, koja se pretvorila u sve bespomoćnije batrganje, bili su mobilisani praktički svi pripadnici nemačkih državnih i partiskih ustanova, sva domaća reakcija.

I sve je to bilo uzalud. Narod je u svojoj masi prišao ustanku. Okupator nigde nije bio siguran, nigde nije mogao oka da sklopi.

U ovome rvanju, koje je potislo okupatora sa celim njegovim aparatom u sve bezizgledniju defanzivu. Gestapo je imao ulogu obaveštajnog i egzekutivnog pomagača vojnog i policiskog aparata koji je vodio borbu. Njegovi funkcioneri, raspoređivani po terenu i dodeljivani borbenim formacijama, trudili su se da svojom obaveštajnom mrežom snabdeju »štab

za suzbijanju bandi« informacijama za preduzimanje oružanih akcija i da savladaju pokret otpora u gradovima, u kojima je još funkcionisala nemačka okupaciona uprava.

Strohmeier i njegovi ljudi učestvovali su u svemu ovome. Naročito je važna bila njihova uloga u saslušavanju zarobljenih partizana, o čijoj bi sudbini mahom odlučivao Strohmeier.

U poslednjim mesecima, kada je slom Trećeg Reich-a već bio pred vratima, učinjen je poslednji pokušaj da se stvori nekakva nemačka gerilska organizacija koja bi, u Nemačkoj pod savezničkom okupacijom, vodila podzemnu borbu i vršila akta sabotaze i terorizma. Bila je to organizacija »Werwolf« (vukodlak).

U Mariboru je za tu svrhu bio određen najstariji i najverniji pripadnik nacističke partije među policiskim funkcionerima, Josef Strohmeier. Trebalo je da pripadnici »Werwolf-a« ostanu na terenu gde se nalaze, da dopuste da talas oslobodilačkih armija pređe preko njih i da zatim dejstvuju u njihovoj pozadini. Pripreme su, istina, izvršene za ovaj beznadni pothvat, ali namere nisu bile sprovedene u delo.

Na sam dan kapitulacije nemačkih divizija, zbijenih u Štajerskoj, kada je trebalo da otpočne delatnost »Werwolf-a«, Strohmeier je sa svojim najbližim saradnicima umakao preko granice.

UČENIK HEINRICH-a MUELLER-a

Januara 1938 godine dobilo je poslanstvo Trećeg Reich-a u Beogradu novog pripadnika. Bio je to mlađi čovek, plav, srednjeg rasta, s naočarima na nosu iza kojih su žmirkale kratkovidne oči; uglavnom — miran i povučen. Diplomatsko osoblje ga je gledalo pomalo s visine. Poslanik von Heeren, pripadnik stare garde koja je zaostala u Ministarstvu spoljnih poslova Reich-a iz ranijih vremena, mada je njen šef von Neurath bio zamenjen Hitler-ovim eksponentom von Ribbentrop-om, osećao je prema pridošlici priličan zazor. On ga nije tražio, niti se mnogo obradovao njegovome dolasku. Poslali su mu ga iz Berlina, na osnovu sporazuma koji su sklopili, u vrhu, nemačko-bezbednosni aparat i rukovodstvo diplomatije Trećeg Reich-a. Po tome sporazumu je von Ribbentrop pristao da u nemačka poslanstva na strani ugradi i po jednog policiskog pretstavnika u svima onim zemljama sa čijom je policijom Himmler bio postigao sporazum o izmeni ovakvih funkcionera.

Gestapo sarađuje sa jugoslovenskom policijom

Skromni mladić koji je smestio svoju kancelariju u prostorijama poslanstva bio je Hans Helm, kriminalistički savetnik, pripadnik Gestapo-a. A u Beograd je došao u svojstvu policiskog oficira za vezu. Službeni zadatak mu je bio da održava dodir između Gestapo-a i jugoslovenske policije, specijalno na pitanju saradnje u zajedničkoj borbi protiv komunizma i levičarskih političkih grupa.

Za Treći Reich je najvažnijeg, a i najnepomirljivijeg protivnika predstavljala, u godinama posle dolaska nacističke partije na vlast, međunarodna organizacija komunističkih partija, Kcminterna. U samoj Nemačkoj je Komunistička partija bila vrlo brzo razbijena. Njena delatnost je bila ugušena, njen rukovodeći kadar uglavnom uništen, a njene mase onemogućene zatvorom, koncentracionim logorima, policiskim pritiskom i sličnim merama, dok je manji deo pridobijen za novu vlast. Ipak, neki nemački komunistički funkcioneri su produžili borbu protiv nacističkog režima iz inostranstva. Pored ove emigracije vodila je na istoj liniji borbu i sama Kominternu, preko svojih kanala i preko komunističkih partija drugih zemalja.

Mada unutra ugušen, radnički pokret je spolja, iz susednih zemalja, raznim kanalima dobijao stalno novih potsticaja. Zato je policija Trećeg Reich-a bila zainteresovana da stvori međunarodnu saradnju u suzbijanju Kominterne i komunizma u Evropi.

Dotle je već postojala, među evropskim policijama, saradnja u oblasti suzbijanja kriminala. Reinhard Heydrich, koji je kao šef nemačkog bezbednosno-policiskog aparata bio izabran za predsednika Međunarodne komisije kriminalističke policije, težio je da kooperaciju proširi i na borbu protiv Kominterne, komunističkih partija, njihovih međunarodnih Veza i njihovih »agentura«. Policije kapitalističkih zemalja bile su i sa svoje strane sklone ovoj zamisli. U Međunarodnoj komisiji proturio je predlog o tome poljski delegat. Predlog je bio prihvaćen, i otada se u Evropi razvila živa policiska saradnja u oblasti borbe protiv komunizma, u kojoj su sa nacističkom Nemačkom i fašistističkom Italijom učestvovala i kapitalističke zemlje.

Za Treći Reich je policiska kooperacija bila od naročite važnosti, jer je delatnost Kominterne bila uperena specijalno protiv nacizma, kao najvažnijeg protivnika radničkog pokreta. Baš zato što je u Nemačkoj bila delatnost KP ugušena i gotovo u potpunosti onemogućena, Treći Reich je bio zainteresovan da dobije što bolji pregled i nad komunističkim organizacijama u inostranstvu, odakle su dejstvovali emigrirani rukovodioci KP Nemačke i Kominternu. Međunarodna saradnja političkih policija omogućila je Trećem Reich-u da stekne takav pregled, pa je otpala potreba da nacisti u zemljama

sa kojima su sklopili odnosne sporazume formiraju sopstvenu razgranatu agenturu.

Jugoslovenska policija je, isto tako, bila jako zagrejana za ovakvu međunarodnu saradnju. I buržoaska Jugoslavija je osećala da joj je najjači protivnik radnički pokret pod vođstvom KPJ, koji je pretio da iznutra podrije pozicije vladajuće buržoazije i da revolucionarnim putem ostvari težnje radničke klase. Veze sa Gestapo-om, koji je imao velikog iskustva i prakse u suzbijanju komunizma, a pritom postigao u tome pogledu i znatnih uspeha, mogle su policiji stare Jugoslavije da budu jedino od koristi. Time je bar dobivena podrška u naporima da se održi kontrola nad pritiskom radničkih masa i akcijom Komunističke partije.

Između jugoslovenskih i nemačkih policiskih rukovodilaca bile su izmenjene posete. U Berlin su 1937 godine otišli upravnik grada Beograda, Milan Aćimović, i šef njemu podređenog odeljenja cpšte policije, Dragomir Jovanović. U centru policiskog aparata Trećeg Reich-a proučili su njegovo ustrojstvo i metode borbe protiv komunizma. U Beograd su iste godine došli šef Gestapo-a Heinrich Mueller i Heydrich-ov saradnik d-r Best. Bilo je još i drugih poseta. Bilo je i upućivanja jugoslovenskih policiskih službenika na tečajeve u Nemačku. I najzad je, pred kraj 1937 godine, bio postignut sporazum da se ova saradnja uobliči i sistematizuje postavljanjem jugoslovenskog policiskog delegata u Berlinu, a nemačkog u Beogradu.

Tako je, oktobra 1937 godine, otputovao u Berlin policijski komesar Franjo Ujčić, dodeljen jugoslovenskom poslanstvu. Dva meseca kasnije određen je Hans Helm da kao predstavnik nemačke policije krene u Beograd. Dobio je titulu policiskog oficira za vezu, van diplomatskog statusa, a svojstvo službenog pretstavnika Gestapo-a pri jugoslovenskoj policiji.

Dobre pripreme za novu funkciju

Helm, sin šofera, bio je jedan od mlađih službenika Gestapo-a. Vazio je, u svojoj službi, kao naročito spretn i sposoban. Rođen 1909 godine, bio je završio realku u Muenchen-u i studirao filozofiju. Da bi se na studijama izdržavao, u te-

škim godinama nezapošljenosti, prihvatio se svakoga posla koji bi mu se nudio. Tako je radio i kao nosač.

Naposletku je, 1934 godine, Helm morao da prekine studije. Dobio je nameštenje u minhenskoj policiji i time otpočeo karijeru marljivošću koja je brzo skrenula na njega pažnju starešina. Dve godine kasnije je pozvan u Berlin, na devetomesečni kurs u oficirskoj školi Sipo i SD-a. Obučen je specijalno za kriminalističkog službenika. Otada je stalno radio u centrali policiskog aparata, i to nekoliko meseci u kriminalističkoj policiji, a od aprila 1937 godine u Gestapo-u.

Heinrich Mueller, takođe Bavarac iz Muenchen-a, protežirao je svoga mladog zemljaka i dao mu mogućnosti da se svestrano upozna sa aparatom političke policije Trećeg Reich-a. Najpre je Helm radio u odeljenju za borbu protiv komunizma, zatim u odeljenjima za koncentracione logore i za partiska pitanja NSDAP, da bi najzad dobio — pošto je tako stekao šire poznavanje delatnosti Gestapo-a — konačno zapošljenje u oteku za rusku i ostalu emigraciju i za obezbeđenje istaknutih stranih ličnosti.

Helm se naročito bavio pitanjem inostrane emigracije u Trećem Reich-u. Iz raznih evropskih zemalja i iz raznih motiva živelo je tada u Nemačkoj mnogo stranaca, emigranata, koji su mahom imali i određenu političku pozadinu. Pre svega su tu bile posredi grupe koje su stajale politički u opoziciji prema režimima u svojim zemljama, a ideološki bile bliske nacizmu, koji je u Nemačkoj držao vlast.

Među ostalim emigrantskim grupama bila je u Nemačkoj tada i dosta velika skupina emigranata iz Jugoslavije, koji su pripadali hrvatskim separatističkim građanskim redovima. U toj emigraciji je davala ton ustaška grupa, kojoj je pripadalo nekoliko istaknutih članova te organizacije, čiji je centar bio u Italiji. Helm je bio specijalno određen da se bavi tom grupom.

Zadatak je bio politički osetljiv. U to doba, za vreme vladavine d-ra Milana Stojadinovića u Jugoslaviji, politika Trećeg Reich-a je bila usmerena na stvaranje dobrih odnosa sa beogradskim vladajućim centrom, kojem je ustaška emigracija bila trn u oku. S druge strane, Treći Reich je imao dovoljno razloga da u ruci zadrži i ustaški adut — zlu ne trebalo. Da se ne bi kvarila spoljnopolitička linija Trećeg Reich-a prema Jugoslaviji, ustaškoj emigraciji nije bilo dopušteno da se na-

ročito aktivira, mada su njeni pripadnici i dalje uživali zaštitu i pomoć. Kada je, sa produbljivanjem jugoslovensko-nemačkih veza, jugoslovenska vlada zatražila izručenje izvesnog broja ustaša, ovi se, tobože, nisu mogli naći. Omogućeno im je da se, premeštanjem iz mesta u mesto, sklone ispred očiju jugoslovenskih agenata ili i da napuste Nemačku. Svakako, ni jedan od emigranata čiju je ekstradiciju Beograd tražio nije bio izručen jugoslovenskim vlastima.

U to vreme je Helm stvorio bliske lične veze sa d-rom Mladenom Lorkovićem, koji je bio glavna ličnost ustaške emigracije u Nemačkoj, sa d-rom Vilkom Rieger-om, u čije je ruke prešlo rukovodstvo ustaškom emigracijom pošto je Lorković napustio Nemačku, zatim sa d-rom Andrijom Artukovićem i sa drugim emigrantima.

Održavanje veze sa ustaškim emigrantima dovelo je, prirodno, i do bližeg upoznavanja sa problemima Jugoslavije. Tako je Helm, kada su otpočeli dodiri između jugoslovenskih i nemačkih policiskih funkcionera, učestvovao u razgovorima koje su Aćimović i Jovanović vodili u Berlinu. Pored njegovih pretpostavljenih je i on sa njima uspostavio lične veze. Kada se iz jugoslovensko-nemačkih policiskih dodira razvila stalna saradnja preko delegiranih funkcionera, bilo je logično da Helm bude određen na dužnost u Beograd. Najzad, on je bio čovek koji je već upoznat sa raznim aspektima policiske delatnosti u Jugoslaviji, a i lični poznanik visokih jugoslovenskih policiskih funkcionera. Agreman jugoslovenske policije za Helm-a dat je vrlo rado, pošto su ga odgovorni policiski rukovodioci poznavali i pošto je na njih bio ostavio vrlo dobar utisak. Štaviše, Aćimović je pozdravio Helm-ovo postavljenje, pa nije isključeno da su on i Jovanović čak i sami, u svojim dodirima sa rukovodiocima nemačkog policiskog aparata, nabacili ideju da bi Helm bio najprikladniji čovek za položaj u Beogradu.

Tako se, u svojstvu policiskog oficira za vezu, pojavio u Beogradu čovek koji je već unapred imao osiguran dobar prijem kod onih pretstavnika stare Jugoslavije sa kojima je imao da održava službene veze. On je doneo na svoj novi položaj i prilično poznavanje pitanja sa kojima se u svojoj budućoj delatnosti imao da sretne.

Dva jugoslavenska policajca

Milan Aćimović, upravnik grada Beograda, bio je poslednji od mnogih funkcionera na tom položaju koji su svojoj ustanovi brižljivo očuvali u državnom sklopu zasebni i naročiti položaj. Mada sastavni deo policiskog aparata stare Jugoslavije, a samim tim i podređena Ministarstvu unutrašnjih poslova, Uprava grada Beograda je po tradiciji imala mnogo širi delokrug nego što bi to bilo samo upravljanje policiskim poslovima jugoslovenske prestonice. Naročito u pitanju borbe protiv Komunističke partije, radničkog pokreta i naprednih levičarskih težnji, toj ustanovi je u sistemu unutrašnje bezbednosti bilo opredeljeno izuzetno mesto. To se izražavalo i u pravu i dužnosti upravnika grada da neposredno podnosi izveštaje dvoru. Uprava grada Beograda je sebe godinama smatrala ustanovom koja stoji u neposrednoj vezi sa najvišim vrhom državne uprave — bez obzira na svoje hijerarhisko uklapanje u policiski aparat — i koja zbog toga treba da bude formalno izvan stranačkih preganjanja u građanskom političkom životu i iznad njih, ali uvek u službi dvora i njegove politike.

Sa ovom tradicijom, nasleđenom od prethodnika na položaju, Aćimović je delimično prekinuo. On je sačuvao izuzetni, snažni položaj Uprave grada, ali je, u isto vreme, pored vezivanja za dvor, vezao svoju ustanovu i za vladu — ne samo po dužnosti nego i politički. On sam je bio politički i lično vrlo blizak tadašnjem predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću, tako da ga je ovaj, nakraju, i uveo u svoju vladu, postavivši ga za ministra unutrašnjih poslova.

Veze sa ovako istaknutim funkcionerom Helm-u su, nesumnjivo, mnogo koristile u obavljanju njegovih dužnosti. On je te veze negovao što je više mogao, mada je Aćimović formalno prema njemu ipak održavao otstojanje koje je odgovaralo razlici položaja visokog vladinog funkcionera s jedne i mlađeg službenika inostrane policiske uprave s druge strane. Iz tog razloga je Aćimović za opštenje sa Helm-om odredio jednog od službenika Uprave grada Beograda, kako bi time formalno bio zadovoljen određeni nivo saradnje sa Helm-om, mada se u praksi saradnja nije spoticala o neka formalna ograničenja ili prepreke.

Službenik određen za održavanje dodira sa Helm-om bio je Marijan Ujčić, policiski komesar. Ujčić je inače bio jedan

od jugoslovenskih policiskih službenika koji su bili specijalno angažovani u kontraobaveštajnom radu. Očevidno je Aćimović time želeo da, po potrebi, prikaže odgovornim faktorima kako je tobože Helm-u prikačio funkcionera koji će ga držati na oku i kontrolisati eventualna njegova nastojanja da se udejestvuje obavezno i mimo službenih linija.

Postavivši tako službene odnose prema nemačkom policiskom izaslaniku na svoje mesto, Aćimović je sa njim održavao, sem ovih službenih, i dobre lične veze, koje se nisu prekinule ni kada je, zajedno sa Milanom Stojadinovićem, pao u nemilost i bio čak prolazno i interniran. Tada je, pošto su ga Stojadinovićeви naslednici odgurnuli i onemogućili mu da nastavi brzi uspon u svojoj karijeri, Aćimović postao jednim od onih informatora od kojih je Helm dobijao nesumnjivo vrlo negativne ocene i mišljenja o novoj vladajućoj građanskoj garnituri sa Dragišom Cvetkovićem na čelu.

Aćimovića Nemci nisu, u tehničkom smislu, tretirali kao običnog agenta. On je bio visoki funkcioner sa kojim je saradnja imala karakter društvene veze, prijateljskih odnosa, izvesnih ideoloških dodirnih tačaka i t. si. Njegove veze sa najvišim rukovodnim ličnostima nemačkog policiskog aparata bile su vrlo prisne. Znatnu količinu novca koji je od njih dobio, primio je kao pomoć za svoje fondove namenjene suzbijanju »subverzivne komunističke delatnosti«. Svakako su vremenom izgrađeni takvi odnosi sa Aćimovićem da su u njega imali puno poverenja i smatrali ga čovekom na koga se mogu potpuno osloniti. Ako je i bilo kakvih rezervi koje je Aćimović smatrao formalno potrebnim u odnosu prema Nemcima u doba dok je bio na položaju, one su otpale od trenutka kada ga je nova jugoslovenska vlada odbacila i kada je, kao »političar iz opozicije«, protiv nje vodio borbu. A to je moglo Helm-u jedino da koristi, jer mu je omogućilo da dobije od Aćimovića političke informacije krupnoga značaja.

Nešto drugačiji tip veze je bio onaj koji je Helm održavao sa Dragomir Jovanovićem, jednom od najmračnijih figura starog jugoslovenskog policiskog aparata. Beskrupulozni cinik, uz to spreman na korupciju i nezajažljivo ambiciozan, a vrlo sposoban u svome pozivu, Jovanović je zarana postao i formalno nemačkim agentom. Kod njega nije bilo nikakvih ograda ili »čuvanja obraza« kao kod Aćimovića.

I Jovanović je bio potisnut sa položaja na kojem se bio nalazio u Upravi grada Beograda. Ali su baš njegove veze sa nemačkim ustanovama, koje nije mnogo ni prikrivao, učinile da bude upotrebljavan za specijalne zadatke u kojima je bio zainteresovan Treći Reich. Tako je on, naprimer, bio određen u komisiju koja je imala, zajedno sa jednim nemačkim ekspertom, kriminalističkim savetnikom Kopkow-om, da ispita sabotaže koje su u Jugoslaviji bile organizovane protiv nemačkih transporata i na vozovima koji su iz Jugoslavije prelazili u nemački Reich. Helm je u ovome čoveku, nezasitnom u svojoj gramžljivosti i u svojim željama da se domogne položaja i uvažanja, a neopterećenim nikakvim moralnim obzirima, imao u Beogradu jednog od svojih najvažnijih obaveštača. Preko Helm-a je Jovanović, uostalom, dobijao i povremene novčane nagrade.

Rad u Beogradu

Zadatak Helm-a u Beogradu primarno nije bio da organizuje obaveštajnu delatnost prema Jugoslaviji. Štaviše, njegov službeni položaj i potreba da bude u dobrim odnosima sa jugoslovenskim policiskim aparatom predstavljali su prepreku za ovakvu delatnost. On je bio u Beogradu zato da sarađuje, u ime Gestapo-a, na zajedničkom poslu suzbijanja komunizma sa jugoslovenskom policijom, da joj prenosi informacije i iskustva i da od nje prima obaveštenja koja su se ticala te tematike i bila od interesa za Treći Reich i za zajedničku policisku borbu protiv zajedničkog neprijatelja. A da bi ta delatnost i potrebna saradnja bile efikasne, morao je sa policijom Jugoslavije da stoji u dobrim odnosima, koji bi sigurno bili poremećeni da se isuviše angažovao u obaveštajnom radu, ili da je bio toliko neoprezan da ga u tome uhvate.

Vrlo pažljivo i vodeći strogo računa da ne bude otkriven, Helm je ipak izveštavao svoje pretpostavljene i o mnogim stvarima van ovog relativno uskog domena. Njegovi odnosi sa jugoslovenskim policiskim ustanovama, Ministarstvom unutrašnjih poslova i Upravom grada Beograda, nisu ga samo snabdeli informacijama po zvaničnoj liniji njegove delatnosti. Našlo se u jugoslovenskom policiskom aparatu — mada je

ovaj dobrim delom bio nastrojen anglofilski — dosta ljudi koji su stavljali i na nemačku kartu, pa bilo da su to činili radi reosiguranja za svaki slučaj, bilo da su mislili tom linijom da se probiju u karijeri, bilo pak da su ideološki naginjali Trećem Reich-u. Tu je imao Helm mogućnosti da mimo službenih veza uspostavi i odnose druge vrste. Svakako je u jugoslovenskom policiskom aparatu stvorio svoju agenturu. Zbog suviše prisne veze sa njim bio je, naprimer, iz Uprave grada Beograda premešten policiski funkcioner Gubarev.

U poslanstvu Trećeg Reich-a u Beogradu bile su uskoro ugrađene razne obaveštajne ustanove. Tako je tu imao svoje eksponente Abwehr, a i Uprava VI RSHA je uputila u Beograd svog glavnog opunomoćenika za Jugoslaviju, Karl-a Kraus-a. Sa Helm-om su sve te ugrađene obaveštajne ustanove sarađivale, a u prvom redu je to činio Kraus. Između njih dvojice došlo je do neke vrste podele posla, uz potpunu koordinaciju i saradnju.

Helm u jugoslovenskim krugovima, izvan policiskih, nije imao mnogo veza, — naravno, osim svoje agenture, koja se polako ali sigurno razgranjavala. Međutim on je održavao vrlo žive odnose sa mnoštvom Nemaca koji su boravili u Beogradu, prvenstveno u raznim privrednim preduzećima.

Dolazak Helm-a u Beograd pada u doba kada je nemačka ekonomska penetracija prema Jugoslaviji bila uzela snažnog maha. Po toj liniji povećavao se iz dana u dan broj raznih privrednih predstavnika, zastupnika, eksponenata rudarskih, industrijskih i trgovačkih preduzeća i koncerna, poverenika nemačkog kapitala, koji je u Jugoslaviji u sve bržem tempu istiskivao do tada dominantne britanske i francuske angažmane. Sa svima tim ljudima, koji su imali bezbrojne dodire u jugoslovenskoj privredi, sa jugoslovenskim službenim ustanovama, ministarstvima, vojnim krugovima itd., Helm je bio u stalnom dodiru. Oni su mu uveliko olakšali obaveštajni rad, donoseći mu mnoštvo obaveštenja sa svih strana.

(Tu je od naročitog značaja bila i Helm-ova veza sa Franz-om Neuhausen-om, bahatim Goering-ovim štićenikom. Neuhausen, koji je dugo godina živeo u Beogradu i poznavao ljude i prilike, bio je i sam važan obaveštajni centar u oblasti privredne špijunaže. Njegove poslovne veze sa vladajućom buržoazijom dale su mu svestran pregled i nad političkim zbivanjima. Otuda je on predstavljao za Helm-a neiscr-

pan izvor obaveštenja. U svojstvu šefa ogranka nacističke partije u Jugoslaviji, u kojem su bili učlanjeni Nemci iz Reich-a koji su živeli u Jugoslaviji, Neuhausen je Helm-u mogao koristiti dosta i time što mu je olakšao dodir i stvaranje veza sa tim Nemcima.

Helm-ov dornen interesovanja je bio veoma razgranat. On je, pre svega, službeno saradivao sa jugoslovenskom policijom po onoj liniji zbog koje je i došao u Beograd. Zatim je pratio unutrašnja zbivanja u jugoslovenskom državnom aparatu i političkom životu. Posmatrao je diskretno, preko svoje agencije, delatnost protivničke — u prvom redu britanske i francuske — obaveštajne službe i njena nastojanja usmerena protiv nemačkih interesa. Tu je čak, uza svu opreznost, aktivno radio na poturanju agenata britanskim linijama, na praćerfju kretanja pojedinih eksponenata protivničkih obaveštajnih servisa, pa i na posmatranju držanja Italijana.

Helm svoju delatnost nije ograničio samo na Beograd i na vrh jugoslovenskog državnog aparata i političkog stroja. Njegov se rad širio i u druge krajeve Jugoslavije. On je odlazio u Zagreb, Ljubljanu i Maribor i tamo stvarao veze sa policiskim ustanovama, nemačkim konzulatima i Nemcima koji su živeli u tim mestima. Svakako se i tu službenim i privatnim dodirima koristio za razgranjavanje svoje obaveštajne mreže. U svemu tome se strogo držao jedne ograde: bilo mu je iz Berlina naročito zabranjeno da se približava opozicionim separatističkim krugovima u Hrvatskoj, kao i ličnostima građanske opozicije prema beogradskom režimu uopšte. Treći Reich je svoju politiku prema Jugoslaviji službeno orijentisao ka buržoaskom Beogradu. Njegovi zvanični organi — a takav je bio i Helm — morali su da slede tu liniju i nisu smeli da se kompromituju stvaranjem veza prema krugovima koji su protiv beogradskog centralizma vodili opozicionu borbu. Druga je stvar, naravno, bila što su nemačke obaveštajne ustanove imale prema tim krugovima svoje posebne veze, obrađujući ih, drugim putovima i preko drugih eksponenata, politički i obaveštajno za svoje ciljeve.

Helm je u svojoj delatnosti u Beogradu ispoljio sve one odlike koje su ga i preporučile za to mesto. Bio je oprezan i promišljen, nije se upuštao ni u kakve pothvate koji su nosili rizik dekonspiracije, bio je savestan u izvršavanju i vrlo marljiv na poslu. Njegovi su pretpostavljeni bili njime zadovoljni.

Kritične dane oko 27. marta 1941. godine Helm nije preživio u Beogradu. Bio je pozvan 15. marta na referisanje u Berlin. Ostaje otvoreno pitanje u koliko je meri to njegovo odsustvo bilo u vezi sa samim martovskim događajima, koje ni Neuhausen nije dočeka u Beogradu.

U izmenjenoj ulozi

Odmah posle 27. marta, a u vezi sa Hitler-ovom odlukom da izvrši bespoštedni napad na Jugoslaviju, formirala je Glavna uprava bezbednosti Reich-a posebnu ekipu svojih službenika koja je imala da uđe sa Wehrmacht-ovim divizijama na jugoslovensku teritoriju. To je bila Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Jugoslaviju, na čije je čelo stavljen SS-pukovnik d-r Fuchs. U njenom je sastavu Helm preuzeo vođstvo odeljenja IV, to jest Gestapo-a.

U sastavu Einsatzgruppe stigao je 15. aprila 1941. godine ponovo u Beograd. Ovaj put sa bitno izmenjenom funkcijom.

Okupacione vlasti koje su formirale svoj režim u pobedom Beogradu nisu imale nikakvih ranijih dodira sa Jugoslavijom. Njeni nosioci nisu nimalo poznavali problematiku teritorije kojom je trebalo da upravljaju. Svega su tri čoveka, od svih funkcionera koje je Treći Reich poslao u Beograd da vladaju okupiranom Srbijom, bila na položajima u Jugoslaviji pre rata. Prvi od njih je bio Neuhausen, koji se sada pojavio u ulozi apsolutnog gospodara srpske privrede i u okićenoj uniformi generala nacističkog vazduhoplovnog partiskog korpusa. No delom što je sam tako hteo, a delom što drugi faktori nisu bili voljni da mu dopuste mešanje u politička pitanja, Neuhausen se zadovoljio ulogom koju mu je Goering dodelio. Nije dopustio nikome da se meša u njegove stvari, u dornen privrednih pitanja. A isto tako nije ni on ulazio u sektore koji su bili izvan toga područja. Druga dva poznavao prilika bili su Karl Kraus, koji je dve godine stajao na čelu nemačke političke špijunaže u Jugoslaviji, i Hans Helm, doratni policiski oficir za vezu u Beogradu.

Formiranju kvislinškog režima pristupile su okupacione vlasti brzo, kako bi stvorile u okupiranoj zemlji aparat koji će za njih vršiti poslove administriranja i otpravljanja dnevnih zadataka. Helm i Kraus su tu vršili merodavni uti-

caj. To je bilo delimično zbog njihovog poznavanja prilika i ljudi. Ali je i bez toga izbor kvislinške ekipe prirodno bio stvar koja je umnogome potpadala pod nadležnost bezbednosno-policiskih okupacionih vlasti. U prvom redu su saradnici koje bi okupator sebi prizivao da mu olakšaju posao upravljanja podjarmljenom zemljom morali biti politički proverena lica. A o toj proverenosti imali su da dadu presudnu reč organi Glavne uprave bezbednosti Reich-a.

Tako je Helm, pored Kraus-a, postao prilikom obrazovanja kvislinške uprave važnom i merodavnom ličnošću, na čiji su se sud i mišljenja obazirali vojni okupacioni organi pri izboru kolaboratorske ekipe.

Bilo je razumljivo što su, s obzirom na ovakvo stanje stvari, u prvi plan izbile ličnosti koje su od pre rata bile povezane sa nemačkim policiskim aparatom. To su bili, pre svih ostalih, Milan Aćimović i Dragomir Jovanović. Prvome od njih je povereno obrazovanje kvislinške komesarske uprave, a drugome — formiranje policije.

Potpuno je odgovaralo Helm-ovom karakteru što je u svim dodirima sa licima koja su dolazila u obzir za kolaboraciju sa okupacionim režimom, ostavio aktivniju ulogu ekspanzivnom Karl-u Kraus-u, dok se sam držao više u pozadini. Dok je Kraus bio čovek koji je lično razgovarao sa raznim ljudima, udešavao političke kombinacije, raščišćavao u pregovorima razne međusobne ljubomore u redovima onih koji su okupatoru nudili svoju saradnju, Helm je sedeo u pozadini, ali je, svakako, na sve te poslove i na izbor pogodnih lica vršio ne manje važan uticaj.

Ako je Aćimović bio predodređen da zbog svojih veza sa Glavnom upravom bezbednosti Reich-a prvi uzme na sebe vodeću ulogu u obrazovanju kvislinške uprave, Kraus i Helm su, u istoj meri, stajali i pod njegovim uticajem u pogledu svoga opredeljenja za razne srpske buržoaske političare koji su im se stavljali na raspoloženje. Zato su oni i energično odbijali svako jače angažovanje lica i grupa koje je Aćimović smatrao svojim političkim protivnicima. Naročito se on bio okomio na Stojadinovićevog naslednika, Dragišu Cvetkovića, pod čijom su vladom i on i Stojadinović bili prokaženi i internirani. Helm, a sa njim i Kraus, zauzeli su u svojim izveštajima pretpostavljenim vlastima u Reich-u — ai lokalnim rukovodnim organima vojne okupacione uprave — odlučan

stav protiv svake saradnje sa Cvetkovićem, iznoseći kao svoje sve one zamerke koje su im o Cvetkoviću saopštavali Aćimović i ljudi njegove političke grupe.

Krajem 1941 godine bila je situacija u okupiranoj Srbiji sazrela za reorganizaciju dotadašnjeg nemačkog bezbednosno-policiskog aparata. Kada je, u prvim aprilskim danima 1941 godine, taj aparat za Jugoslaviju bio formiran, još nije bilo jasno da će zemlja u kojoj je trebalo da dejstvuje biti podeljena na razne oblasti, od kojih će najveći deo potpasti pod drugi, a ne pod nemački suverenitet. Zato je i stvorena Einsatzgruppe Sipo i SD za Jugoslaviju, koja je teoretski imala da organizuje bezbednosno-policisku službu na celoj jugoslovenskoj teritoriji. Stvaranje Pavelićeve NDH uspostavljanje bugarskog suvereniteta u Makedoniji i mađarskog u Bačkoj, kao i italijanska okupacija u Crnoj Gori, Dalmaciji i velikim delovima Hercegovine, Bosne i Hrvatske, — sveli su teritoriju na kojoj je Einsatzgruppe dejstvovala samo na okupiranu užu Srbiju. Tu je sem nje, kao njen podređeni ogranak, funkcionisao i Einsatzkommando Sipo i SD-a pod rukovodstvom Karl-a Kraus-a.

Trebalo je da predviđena reorganizacija povede računa o ovakvoj situaciji. Umesto Einsatzgruppe valjalo je stvoriti nov organizam pri vojnoj okupacionoj upravi u Srbiji. Na čelo toga organizma imao je da bude postavljen Hans Helm. Međutim splet raznih okolnosti naveo je Heinrich-a Himmler-a da za okupiranu Srbiju odredi svoga pretstavnika u svojstvu takozvanog Višeg vođe SS i policije. Glavna uprava bezbednosti Reich-a je prilagodila svoju organizaciju u Srbiji ovakvoj situaciji i, kako je odgovaralo teritorijama u kojima je postavljen takav funkcioner, postavila za Srbiju Zapovednika Sipo i SD-a. Po svome rang u policiskoj službi i SS-u, Helm nije mogao zauzeti taj položaj, koji je zahtevao starijeg službenika.¹⁾

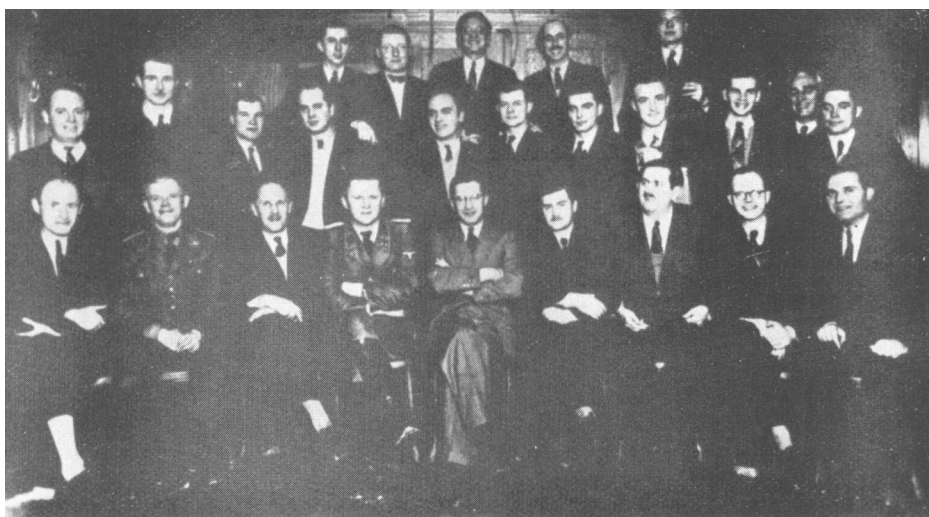
¹⁾ Takozvani Viši vođa SS i policije bio je funkcioner generalnog ranga, koji je na teritorijama vojnih oblasti u Reich-u i u okupiranim zemljama predstavljao Himmler-a i bio najviši funkcioner aparata SS i policije. Njemu je, za bezbednosno-policisku službu, dodeljen takozvani Zapovednik Sipo i SD-a, viši činovnik te službe sa velikim aparatom.

Na službi u ustaškoj državi

U isto vreme je i u Paveličevoj ND'H trebalo prilagoditi organizaciju Sipo i SD-a situaciji stvorenoj postojanjem teoriski suverene satelitske države. Tamo je, još cd prvih dana okupacije, funkcionisao Einsatzkommando, podređen Einsatzgruppi u Beogradu. I ustaške vlasti i nemački poslanik u Zagrebu, Siegfried Kasche, stali su na gledište da je postojanje ovakve ustanove Sipo i SD-a nespojivo sa suverennošću NDH-, I zato je odlučeno da se taj komando iz Zagreba povuče. Umesto njega je Glavna uprava bezbednosti Reich-a ustrojila u Zagrebu nadleštvo policiskog atašea pri tamošnjem nemačkom poslanstvu. Na taj položaj je postavljen Hans Helm, koji je preuzeo novu dužnost u prvim mesecima 1942 godine.

Po spoljnoj službenoj formi je novo Helm-ovo zvanje u Zagrebu odgovaralo njegovom predratnom zvanju u Beogradu. Ipak je po suštini, po sadržini i po nadležnosti između delokruga nekadašnjeg nemačkog policiskog izaslanika u Beogradu i policiskog atašea u Zagrebu razlika bila ogromna.

U Beogradu je Helm, do sloma stare Jugoslavije, dugo vreme radio bez pomoćnog osoblja, zatim samo sa jednom sekretaricom i, naposljetku, sa jednim pomoćnim činovnikom, kriminalističkim inspektorom Gerhard-om Huebner-om. U Zagrebu je on imao pod sobom mnogobrojno osoblje i razgratate nadleštvo. U Beogradu mu je uloga bila svedena na službeno cpštenje sa jugoslovenskom policijom na konkretnim ograničenim pitanjima. Njegova delatnost je van ovih zvaničnih okvira bila brižljivo prikrivena, pa i ograničena na relativno uske sektore. Tu je glavni deo političke obaveštajne službe obavljao Karl Kraus, kao glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA. U Zagrebu, naprotiv, Helm-ov rad je bio postavljen na najšire osnove. On je organizovao vrlo obimnu obaveštajnu delatnost, kojom je poklopio celu teritoriju NDH. Njegove veze su išle do u najviše vrhove ustaškog aparata. Najbudnije je pratio sva zbivanja u političkom životu Paveličeve države, sva lica koja su se pojavljivala u iole važnijim funkcijama, sve odnose koji bi mogli biti ma od kakvog obaveštajnog interesa. I u Zagrebu je imala Uprava VI RSHA svoga glavnog opunomoćenika za NDH. Međutim cn je tu pored Helm-a imao manje važnu ulogu, pa se, u nekim stva-

Kao policiski ataše u Zagrebu, Helm je održavao bliske veze sa ustaškom policijom, među čijim funkcionerima je zavrbovao priličan broj agenata. Na fotografiji: Helm (sedi u sredini, sa naočarima) sa svojim saradnicima i pripadnicima ustaške policije. Pored Helm-a nalaze se i njegovi saradnici: Rolf Bluhm (prvi red, drugi zdesna), Marbot Schumacher (drugi red, treći zdesna), Robert Nonnenmacher (drugi red, šesti zdesna), Heinz Stuewe (treći red, prvi zdesna) i Josef Baendereck (treći red, drugi sleva)

rima, čak sveo na neku vrstu saradnika Helm-ovog nadležstva.

Kasnije je, u vezi sa sve većim zaoštavanjem vojne situacije u NDH i sa sve snažnijim rasplamsavanjem borbe za narodno oslobođenje, koja je zahvatila najveći deo njene teritorije, bila ponovo formirana Einsatzgruppe Sipo i SD-a, ovoga puta samo za područje Pavelićeve države. Helm je i tada ostao najvažnijim eksponentom političke obaveštajne službe Trećeg Reich-a u NDH. Podređen neposredno RSHA-u, centrali bezbednosno-policiskog aparata Trećeg Reich-a, on je opštio i sa vrhom Gestapo-a i sa rukovodstvom nemačke političke obaveštajne službe, dakle: sa Upravom IV i Upravom VI Glavne uprave bezbednosti Reich-a.

Rad u Zagrebu mu je bio od samog početka olakšan time što je sa nekolicinom važnih ustaških rukovodilaca bio u prijateljskim odnosima, ili bar u prisnijem poznanstvu, još iz vremena dok su se ovi nalazili u emigraciji. Ovde treba ubrojati naročito Lorkovića i Artukovića. Preko njih je ubrzo došao u vezu sa mnoštvom ustaških rukovodilaca, a naročito sa takozvanim umerenim ustašama, kojima je pripadao i Lorković, glavni nemački politički favorit među Pavelićevim saradnicima. No mada je politički favorizirao pripadnike te grupe, među kojima je bio i d-r Vladimir Košak, Pavelićev ministar i kasniji poslanik u Berlinu, Helm nije zanemarivao ni veze sa drugim grupama u ustaškom pokretu, koje su se međusobno jagmile o vlast i uticaj u državnom sklopu NDH. Tako su se, među njegove lične veze, ubrajali ustaški rukovodioci Lisak, Moškov, Pečnikar i d-r Cvitanović.

Prema najradikalnijoj grupi ustaša, kojoj su pripadali teroristi Luburić, Herenčić, Tomić i drugi, Helm nije osećao nimalo simpatija, smatrajući njihove političke metode neoportunim i nespojivim sa interesima Trećeg Reich-a. On je bio mišljenja da je Nemačkoj potrebno da na pokorenoj i izdelfjenoj jugoslavenskoj teritoriji vlada mir, tako da sa njome Treći Reich i njegova oružana sila imaju što manje posla. Helm je u svojim izveštajima — i u svome držanju uopšte — zauzeo izrazito negativan stav prema ovim ustaškim ekstremistima, za čija je imena vezan najteži teror u Pavelićevoj državi. Bilo je to, pored ličnog neodobravanja njihovih metoda, i zbog toga što je smatrao da se sredstvima kao što su masovna ubijanja, sadistički teror i krvavo nasilje podignuto

na postolje političkog načela ne može postići ono smirivanje koje je bilo u interesu Trećeg Reich-a. Uveren da je ova ustaška grupa štetna po nemačku politiku — jer je njeno beščenje izazivalo sve veći narodni otpor i time sprečavalo »pacifikaciju« —, Helm je i tu grupu držao pod prisмотрom, ali ne lično, već preko svojih saradnika.

Objekti obaveštajnog rada

Pored intenzivnog obaveštajnog rada prema političkom rukovodstvu NDH i svima strujama koje su se pojavile u Pavelićevoj državi, kao posledici političkih preganjanja u samoj njenoj vladajućoj ustaškoj ekipi, Helm je obraćao isto takvu pažnju i na upravni aparat NDH. U prvom redu ga je, naravno, interesovao resor unutrašnjih poslova sa policijom. No isto tako je obaveštajno kontrolisao i sve ostale važnije grane ustaške administracije. U celom upravnom aparatu NDH imao je svoje poverenike i agente, delom vezane neposredno za njega, a u većoj meri povezane sa njegovim raznim saradnicima. Praktički je držao na taj način pod okom čitav aparat kojim su ustaše pokušavale da upravljaju državom koju su im osovinske sile i opšti razvoj vojnih i političkih prilika bili poklonili.

U obaveštajno posmatranje unutrašnjeg političkog i državnog života NDH idu i obaveštajne veze koje je Helm održavao prema najjačoj građanskoj opozicionoj grupi, Hrvatskoj seljačkoj stranci d-r Mačeka. Poslanik Kasche, безусловni pristalica ustaša i njihov vatreni zaštitnik pred svima i svakim, branio je Helm-u da stupa u dodir sa građanskom opozicijom Paveliću. Ovaj je ipak takve dodire održavao, pogodnim informatorima, pa se čak i sam sastajao — istina, vrlo oprezno — sa istaknutim političkim ličnostima HSS.

Drugi objekt obaveštajne delatnosti je bila katolička crkva, naročito visoki kler oko zagrebačkog nadbiskupa d-ra Stepinca. Tu su bili od značaja koliko unutrašnja politička uloga i uticaj ovih krugova na politička zbivanja u NDH, toliko i veze koje su vodile odatle u inostranstvo, pre svega prema Vatikanu.

Jedini sektor u kojem Helm nije imao svojih neposrednih izveštača i koji, prema tome, nije sistematski obaveštajno

obrađivao bilo je domobranstvo NDH. Za obaveštajni rad prema njemu bila je, uostalom, nadležna nemačka obaveštajna vojna služba koja je dejstvovala u Pavelićevoj državi. Sem toga je, u samom početku svoje delatnosti u Zagrebu, novi policiski ataše naišao na ledenu atmosferu u vrhu domobranstva. Slavko Kvaternik, Pavelićev »vojskovođa« i šef domobranstva, bio je Helm-u izrazito nenaklonjen. On ga je smatrao »srbofilom« i sve dokle god je bio na svom položaju klonio se svakog dodira sa njim.

Pored kompleksa raznih životnih područja, zbivanja i ličnosti, struja i pojava u službenoj NDH, Helm-ov obaveštajni rad se prostirao i na mnoga druga područja. Tako je u sferu njegovoga obaveštajnoga interesovanja ulazio¹, kao vrlo značajan, i problem bosanskih muslimana. Ovi su predstavljali znatan deo stanovništva Pavelićeve NDH, čiji je režim nastojao da ih privuče sebi baš i zbog svoje protivsrpske politike. Međutim veliki deo muslimanske reakcije je prema Pavelićevoj vladi zauzeo odbojno držanje. Iz tih krugova su proistekli razni politički pokušaji da se bosansko-hercegovački muslimani, u naslonu na Treći Reich, oslobode podređivanja Paveliću i formiraju neku sopstvenu autonomnu jedinicu. Ovaj politički važni sektor je Helm sistematski obrađivao preko ispostave koju je bio obrazovao pri nemačkom konzulatu u Sarajevu.

Mada je obaveštajni rad prema četnicima vodila takođe i vojna obaveštajna služba, a kasnije Einsatzgruppe Sipo i SD-a, koja je u NDH stigla 1943 godine, ipak je Helm nastojao da bude informisan i o tome kompleksu. Preko svojih saradnika je obaveštajno radio prema četničkim grupama naročito u Bosni, a isto tako je prodro i u veze organizacije DM u Zagrebu i raznim krugovima NDH.

Važan dornen rada kojem je Helm posvećivao mnogo vremena bila je protivnička obaveštajna služba, pre svega britanska. Tu je, delom u saradnji sa vojnobaveštajnim ustanovama, pratio razne linije na koje bi naišla njegova agentura ili na koje bi mu ukazivale informacije koje bi dobijao iz svojih ličnih dodira ili iz Berlina. Iako formalno zabranjena, i obaveštajna služba prema Italijanima ulazila je u njegov delokrug. Tu su se sa obaveštajnim mešali i politički momenti, pošto je u Zagrebu, ispod površine nemačko-italijanskih savezničkih odnosa, vršeno natezanje između Ri-

ma i Berlina oko uticaja na politički život i unutrašnji razvoj NDH. U isti sektor rada išlo je i nastojanje da se uđe u linije mađarske obaveštajne službe, koja je u NDH razvila snažnu delatnost.

Među Helm-ovim zadacima u Zagrebu treba pomenuti, isto tako, njegovo nastojanje da uđe u trag i eventualnoj delatnosti nemačkih emigranata koji su se zadržali posle sloma stare Jugoslavije na teritoriji NDH. Ovi su elementi, isto kao i Jevreji, izbegli pred nacistima iz Nemačke, Austrije i Čehoslovačke. I poljski i češki emigranti bili su potencijalni saveznici i pomagači protivničke obaveštajne službe i zapadnih političkih linija.

Važni Helm-cv zadatak predstavljala je aktivna borba protiv komunizma. To je bila jedna od onih oblasti rada kojom se njegova ustanova naročito intenzivno bavila. Tu nije bilo u pitanju policisko-egzekutivno suzbijanje partizanskog pokreta, što je bila dužnost drugih ustanova, nemačkih i ustaških. Helm, kao pripadnik i organ Gestapo-a, vodio je protiv KPJ borbu na političkom i obaveštajnom planu. U tom pogledu nije samo vrlo aktivno sarađivao sa aparatom policije NDH već je i sam, preko svoje sopstvene mreže, težio da uđe u organizacije i linije KP, glavnog protivnika Trećeg Reich-a.

Tipična za ovaj rad je, između ostalog, propagandističko-diverzantska akcija koju je Helm preduzeo organizujući štampanje falsifikovanih obveznica narodnog zajma ZAVNOH-a, kojima je dodat deo sa propagandnim tekstom protiv NOP-a i protiv ciljeva zajma. Nije, uostalom, slučajno što je Helm-ov najvažniji agent bio Kurt Koppel, isti čovek koga je ustanova Gestapo-a iz Beča poslala u Zagreb kao specijalnog stručnjaka za obaveštajnu borbu protiv komunizma, a sa zadatkom da pomaže naročito antikomunistički rad policije NDH.

Sam borbeni partizanski pokret, dakle terenski obaveštajni rad protiv jedinica NOV i POJ, nije ulazio u dornen Helm-ove delatnosti. Borbi protiv Komunističke partije, kao ideološkog protivnika i organizatora narodnog otpora protiv kvislinga i okupatora, Helm je od prvog do poslednjeg dana svoje delatnosti u Zagrebu posvećivao veliki deo svojih radnih napora.

Saradnici

Ovaj opširni registar raznih zadataka, kojima treba dodati i službenu saradnju sa policijom NDH, Helm je mogao obavljati jedino zahvaljujući saradničkom aparatu koji je radio za njegovu ustanovu.

Samu unutrašnju administraciju u njoj vodio je kriminalistički inspektor Huebner, koga je Helm doveo u Zagreb iz Beograda, a koji mu je bio saradnik još u periodu kada je bio policiski oficir za vezu u staroj Jugoslaviji. Kao najstariji od Helm-ovih pomagača, Huebner je bio i njegov zamenik. Njemu je Helm, između ostaloga, poverio naročito i održavanje veza sa drugim nemačkim ustanovama- u NDH, a takođe i obradu komunističkog kompleksa.

Robert Nonnenmacher, Volksdeutscher koji je dobio nemačko državljanstvo i bio primljen u SS, radio je za Helm-a obaveštajno prema upravnom aparatu NDH, pre svega prema podređenim organima ustaške policije. Za njega je bio vezan veliki broj agenata iz krugova koje je on obrađivao. Njegovo je bilo, između ostalog, da vrši konkretne provere preko ove svoje agentske mreže. Inače mu je Helm dodeljivao i pojedine konkretne zadatke.

Naročito obaveštajnim radom prema katoličkim crkvenim krugovima bio je zadužen Helm-ov saradnik Marbot Schumacher, Volksdeutscher iz Srema, koji je takođe dobio državljanstvo nemačkog Reich-a i postao pripadnikom SS-a. I za Schumacher-a je bilo vezano nekoliko agenata koji su specijalno obrađivali crkveni kompleks i preko kojih je Helm imao dobar pregled delatnosti nadbiskupa Stepinca i njegovih veza. Schumacher je, isto tako, obrađivao i pitanje pravoslavne crkve u NDH, a sem toga je dobijao i druge pojedine konkretne obaveštajne zadatke.

Godine 1943 dodeljen je Helm-u kriminalistički sekretar i SS-potporučnik Stuewe, koji je specijalno radio po sektoru komunizma. Stuewe je, između ostalog, preko agenta koji je bio vezan za njega, prodro i u organizaciju DM u NDH i time postigao značajan obaveštajni uspeh. Kasnije se naročito bavio diverzantskim zadacima, prešavši u odgovarajući sektor aparata Glavne uprave bezbednosti Reich-a.

Krajem 1943 godine je Huebner-a, kao prvog Helm-ovog saradnika, zamenio SS-poručnik Rolf Bluhm, koji je još pre

rata obaveštajno radio u Zagrebu, Bluhm nije pripadao Gestapo-u, nego političkoj obaveštajnoj službi Uprave VI RHSA. Bavio se, pre svega, internim obaveštajnim radom, odnosno vođenjem kancelariskih poslova. On je održavao lične veze sa najvažnijim agentima, a u njegovome stanu je održan i tečaj radiotelegrafije za pripadnike agenture.

Najvažniji od svih Helm-ovih saradnika bio je, međutim, Kurt Koppel, nekadašnji funkcioner KP Austrije, koga je uputila u Zagreb bečka ustanova Gestapo-a. Koppel je delovao kao instruktor i savetodavac u izgradnji policiskog aparata NDH, imao je ličnih veza do u najviše ustaške krugove, a radio je sa velikim brojem raznih agenata iz najrazličnijih područja i krugova. Mada daleko najznačajniji od svih ljudi sa kojima je Helm izgrađivao svoju obaveštajnu mrežu, Koppel je sa svojim šefom došao u sukob i bio povučen u Beč, da bi se posle izvesnoga vremena, tačnije — pred kraj rata, ponovo pojavio u NDH. Ali ovoga puta bez veze sa ustanovom policiskog atašea.

Od istaknutih saradnika Hans-a Helm-a treba pomenuti i SS-kapetana Abromeit-a, koji je obrađivao, po neposrednom nalogu iz Berlina, jevrejski referat i organizovao prikupljanje Jevreja u NDH i njihovo transportovanje u logore na teritoriji Reich-a i okupirane Poljske. Abromeit je kasnije duže vreme vodio Helm-ovu ispostavu u Sarajevu. Tu je, za policiskog atašea, naročito temeljito obrađivao problem bosanskog muslimanskog življa i muslimanske građanske reakcije.

Isto tako je jedan od krupnih Helm-ovih saradnika bio i profesor Rudolf Treu, koji je radio najpre u Slavoniji, a zatim u bosansko-hercegovačkom prostoru i, najzad, nasledio Abromeit-a kao Helm-ov predstavnik u Sarajevu.

Obimna Helm-ova agentura, vezana delom neposredno za njega, a većim delom za njegove razne saradnike, predstavljala je najveći deo njegovih informacionih izvora. Sa Helm-om je sarađivao, uostalom, i glavni poverenik Uprave VI RSHA u NDH, Adalbert Kungel. On je obavljao i izvesne zadatke za Helm-a. Davao mu je informacije, mada je, naravno, važnije stvari zadržavao za sebe i neposredno izveštavao svoje pretpostavljene u Berlinu.

Veze i odnosi

Agentumi rad policiskog atašea i pripadnika njegove ustanove nije niukoliko bio isključivi izvor Helm-ovih mnostranih i mnogostrukih informacija.

Pre svega, ugrađen u nemačko poslanstvo u Zagrebu, Helm je imao mogućnosti da tu dođe do obaveštenja svih vrsta, delom iz neposrednoga dodira sa poslanikom, delom iz saradnje i veza sa ostalim važnijim pripadnicima poslanstva, koji su takođe održavali dodire na sve strane i bili o svemu dobro informisani. U Zagrebu su odnosi između Helm-a i diplomatskog aparata bili sasvim drugačiji nego u doba dok je bio policiski oficir za vezu pri poslanstvu u Beogradu. Tamo ga nisu mnogo marili, niti mu je poslanik davao više mogućnosti da uđe u razne veze poslanstva i da tim putem obogaćuje svoje izveštaje. Mada je i u Zagrebu poslanik išao svojim političkim putevima i nije posvećivao Helm-a u svoje stvari, ipak je tu položaj policiskog atašea bio mnogo jači. Helm-ov ravnopravni dodir sa višim osobljem poslanstva davao mu je ne samo pregled nad njegovim radom nego i nad njegovim obaveštenjima.

Druga važna nemačka ustanova u Zagrebu, nadležstvo nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj, služila je Helm-u takođe kao korisno i značajno vrelo za najrazličnija obaveštenja. Nemački general Glaise von Horstenau, obaveštajno izvanredno zainteresovan i agilan, sa mnogobrojnim vezama u svima pravcima, rado je davao Helm-u informacije do kojih bi došao njegov razgranati obaveštajni aparat, — naravno, ne sve i ne bilo koje. Imao je interesa da sa pretstavnikorn Glavne uprave bezbednosti Reich-a i, naročito, Gestapo-a bude u dobrim odnosima, kako mu ovaj ne bi smetao u njegovim raznim obaveštajnim i političkim pothvatima.

Ovaj je izvor postao naročito važnim kada je Glaise otpočeo svoju obaveštajnu igru protiv NOP-a, u vezi sa razmeonom zarobljenika. Njegov poverenik za te poslove, inž. Hans Ott, stajao je češće Helm-u na usluzi i informisao ga je o toku i razvoju ove obaveštajne delatnosti, zadržavajući za Glaise-a i za sebe ono što nije bilo baš potrebno da se servira RSHA-u. Svakako su obaveštenja o NOP-u koja bi Helm dobijao preko Glaise-a i Ott-a, a kasnije i preko šefa Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Hrvatsku, SS-potpukovnika Hermann-a, — bila do-

voljna da mu pruže detaljnu sliku i da mu omoguće pregled nad situacijom i u tom sektoru, koji nije predstavljao njegov neposredni dornen rada.

Glaise von Horstenau, koji je bio obaveštajno ukotvljen i u najrazličnijim političkim krugovima NDH, poslužio je kao izvor informacija i sa toga sektora. Uopšte su politička obaveštenja koja je on povremeno davao Helm-u bila važna dopuna poznavanju položaja i prilika, koja je Helm-u omogućila da mu izveštaji budu stvarno sazdana na solidnim osnovama.

Isto tako je za Helm-a bila od koristi i saradnja sa Abwehr-om. Mada ustanove policiskog atašea i Abwehr-a u Zagrebu jedna drugoj nisu dopuštale pregled nad svojom delatnošću, ipak je bilo raznih obaveštajnih pothvata u kojima su one sarađivale. Ako Abwehr nije dopuštao da mu Helm gleda u karte — kao što ni Helm nije to dopuštao Abwehr-u —, ipak mu je on davao razne migove i informacije, koje je policiski ataše korisno upotrebio za svoj budući rad.

Naposletku treba pomenuti i Helm-ove veze sa pripadnicima nemačke kolonije u Zagrebu, naročito sa rukovodiocima nacističke organizacije u koju su oni bili uključeni. Sa tom organizacijom, koja je bila ogranak NSDAP za teritoriju Paveličeve države, Helm je održavao stalne veze. Njen rukovodilac Empting služio je, u raznim prilikama, i za nenametljivo uspostavljanje dodira sa raznim ličnostima javnog života NDH sa kojima je Helm želeo da se upozna.

Stav i svojstva

Politička linija koju je Helm zastupao u svome izveštavanju bila je prilično uzdržljiva. Trudio se da ne daje kategoričke sudove, nego da bude što objektivniji prenosilac informacija, do kojih bi dolazio lično ili preko svoje mreže. Ipak, mada je retko u svom izveštavanju zauzimao kategorički politički stav, on je osetno držao stranu ustaškoj grupi Lorković — Košak, izražavao skepsu prema Budaku, nepoverenje prema Paveliću i antipatije prema ekstremistima tipa Tomića i Luburića. U tom pogledu se njegovo izveštavanje slagalo sa shvatanjima Kasehe-a, sa izuzetkom stava prema Paveliću,

koga je Kasche bezuslovno podržavao, dok je Helm prenosio i svaku negativnu informaciju koju bi dobio o ustaškom šefu.

Međutim kako je rat odmicao i kako se sve jasnije ispoljavala potpuna nemoć Pavelićeve garniture da se ponese sa situacijom, iz dana u dan po nju kritičnijom, Helm-ovi politički izveštaji su sve više izražavali uverenje da treba da dođe do izvesnih promena u NDH, u nemačkom interesu. On se, istina, nije u tome pogledu izražavao otvoreno, podnošenjem nekakvih određenih predloga ili davanjem kategoričkih mišljenja. Ali je celi ton njegovog izveštavanja, ukoliko se ono ticalo unutrašnjih političkih prilika u NDH, bio usmeren na izazivanje takvog utiska. Pošto su njegovi izveštaji, ako bi ih slao preko poslanstva, podležali čitanju i izvesnoj cenzuri poslanika Kasche-a, to je on sve češće birao put preko Einsatzgruppe Sipo i SD-a u Zagrebu, koja je imala neposrednu vezu sa RSHA-om, ili se služio linijama preko ustanova Sipo i SD-a u Sloveniji.

Helm je bio vešt u ophođenju sa ljudima koji su mu mogli biti od koristi, bez obzira na to kojem su taboru pripadali. Tako se on ponekad, ako bi ocenio da je to korisno za njegove obaveštajne ciljeve, zauzimao za razna lica koja bi nemačke ili ustaške vlasti proganjale. To su mogli biti Jevreji, simpatizeri NOP-a, pa čak i lica sumnjiva za špijunažu. Tako je sticao veze i prema protivnicima, protiv kojih je, ustvari, bila usmerena njegova delatnost. A preko tih veza došao je i do dragocenog materijala.

Uporan u očuvanju svoje samostalnosti, koju je šef Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Hrvatsku, SS-potpukovnik Hermann, bezuspešno pokušavao da naruši, Helm je, u isto vreme, ispoljio i veliku dozu taktičnosti i umešnosti. Tako je, uprkos ličnom i političkom neslaganju sa poslanikom Kasche-om i njegovim stavom, uspeo da ostane sa njim u snošljivim odnosima za sve vreme svoga službovanja. Štaviše, on je često uspeo plitkoumnog ali vrlo tvrdoglavog Kasche-a da upotrebi i za izvesne ciljeve svoga nadležstva. Isto tako je i sa Hermann-om, uprkos njegove surevnjivosti, uspeo da stvori odnos dobre saradnje, a da pritom potpuno sačuva svoju nezavisnost.

Veze sa velikim brojem raznih činilaca političkog i državnog života NDH, koji su često međusobno bili u teškoj zavad, takođe je Helm tako negovao i održavao da ni sa jed-

nom od raznih političkih struja i grupa nije došao u sukob, već je sa svima bio u manje ili više dobrim odnosima. To je za Helm-a bilo važno ne samo zato što je time dobijao tačnu sliku o međusobnim trvenjima i zakulisnim borbama među raznim ustaškim i ostalim frakcijama u NDH. Njemu su se najrazličniji ljudi iz najoprečnijih grupa, računajući na njegovu diskreciju, obraćali svojim poverljivim stvarima, smatrajući ga pogodnim kanalom prema vrhu Trećeg Reich-a. Ovo je pogotovu bilo od važnosti zbog toga što je Kasche, svojim zadrtnim, jednostranim i apsolutnim pomaganjem Pavelića, onemogućio unapred da mu se sa poverenjem obraćaju lica i struje koji nisu stajali na istim pozicijama.

Ukratko, Helm je tipičan pripadnik rukovodnog kadra Gestapo-a, pretstavnik onog tipa funkcionera nemačke bezbednosno-policiske službe koji je bio odgajan po načelima Heinrich-a Mueller-a. U nemačkoj obaveštajnoj delatnosti u NDH, Helm zauzima značajno mesto i kao jedan od njenih organizatora, i kao čovek koji je lično sprovodio, uz svoj obaveštajni rad, i političku liniju aparata kojem je pripadao.

AGILNI GOSPODIN KLASER

Heinrich Mueller, čovek koji je iz Berlina, iz svoje kancelarije u džinovskoj, suroj zgradi u Prinz-Albrecht-Strasse, upravljao ogromnim aparatom Gestapo-a, našao je jedno jutro na svom stolu izveštaj svoga izaslanika u Beogradu, policiskog oficira za vezu pri tamošnjem nemačkom poslanstvu, Hans-a Helm-a. Mueller je i inače bio vrlo zadovoljan radom ovog mladog i revnosnog kriminalističkog savetnika i ubrajao ga je u onaj krug službenika koje je spremao za više položaje u svom aparatu. Doista je Helm uspeo da sa jugoslovenskom policijom stvori prisne službene veze. One su mu omogućavale da bude stalno upoznat sa svima njenim otkrićima i saznanjima koja su bila od značaja za aparat kojem je Treći Reich bio poverio da bdi nad njegovom bezbednošću. To se naročito ticalo informacija o delatnosti Kominterne i onih funkcionera nemačke Komunističke partije koji su iz inostranstva neumorno nastojali da ponovo povežu niti i organizacije u Reich-u koje je Mueller-ova pesnica bila razbila.

Konferencija na splitskoj plaži

I u ovom novom izveštaju bilo je reči o istoj temi. U njemu je Helm javio da su se u Splitu sastali, pod pretsedništvom sekretara KP Austrije, Koplenig-a, članovi njenog Centralnog komiteta. Nedavno su oni bili dobegli u Jugoslaviju iz Francuske, koja je toga leta kapitulirala pred naletom Wehrmacht-a. Na konferenciji, održanoj na plaži, u jednom od splitskih kupališta, bilo je rešeno da se žurno

pristupi obnavljanju organizacije austrijske Komunističke partije i da se ona pripremi za slučaj da dođe do rata između Sovjetskog Saveza i Trećeg Reich-a.

U ono doba je stanje u KP Austrije doista bilo vrlo teško. Još je policija Schuschnigg-ove klero-fašističke diktature postigla prilično uspeha u prodiranju u njene redove, miniranju iznutra i razbijanju. Posle priključenja Austrije Reich-u, početkom 1938 godine, Gestapo je nastavio svima svojim moćnim sredstvima dotadašnji posao austrijske savezne policije. Preko 120 lica se ubrzo našlo pred nemačkim »narodnim sudom«, nadležnim za politička dela, a mnoge hiljade — u koncentracionim logorima. Ono što je od organizacije preostalo bilo je mahom pocepkano na grupe i grupice sa labavim povremenim međusobnim vezama, razjedane raznim slabostima, međusobnim optuživanjima, natezanjem oko rukovodstva i si. a pored svega još i prožeta agentima Gestapo-a.

Gestapo je imao svoje ljude naročito među kuririma i delegatima, koji su obilazili pojedina mala žarišta razbijene partije. No on je bio pridobio kao agente i ličnosti iz samoga rukovodstva KP, bez obzira na njihovu prošlost. A jednom pridobijeni odgovarajućim načinom — mahom stavljani pred alternativu dugogodišnjeg zatvora ili aktivnog rada za policiju —, oni su, isto tako kao i ranije njihovi drugovi u Reich-u, bili Gestapo-u pouzdani agenti.

Jedan od njih je bio Leopold Pfaller, koga je još austrijska savezna policija bila pridobila za saradnju. To je bilo postignuto vrlo brzo, čim je dopao zatvora. Predočen mu je materijal koji je, očevidno, bio dovoljan da ga za duže vreme smesti u zatvor. U isto vreme je policija uzela na sebe brigu o njegovoj porodici, a pomogla mu i da se ispetlja iz novčanih neprilika. Bio je pušten, a sa njim i čitava grupa koja je jednovremeno bila uhapšena. On je zavrbovan. Kod ostalih je policija izazvala uverenje da nije naišla ni na kakav konkretan trag. A da bi poverenje Partije u njega još više pojačala, policija mu je omogućila da pomogne jednomo-
de od komunističkih rukovodilaca pri bekstvu iz zatvorske bolnice.

Gestapo je Pfaller-a preuzeo i po oceni gestapovaca koji su njime rukovodili on je, sve do svoje smrti, savesno slu-

žio svojim nalogodavcima, neotkriven od svojih partiskih drugova. A takvih kao Pfaller bilo je više.

Otada su i rukovodioci austrijske KP, želeći da organizuju u Austriji akciju, morali u prvome redu da pomišljaju na obnovu partiskoga kadra i na stvaranje nove partiske organizacije. Akcija koju su bili planirali na svome splitskom sastanku bila je zasnovana vrlo široko. U trenutku kada bi Wehrmacht krenuo na SSSR, trebalo je da budu bačeni u vazduh u Austriji svi važniji mostovi i železnički vijadukti, da budu razorena sva važna industrijska postrojenja, kao električne centrale, vodovi i plinare, i da budu onesposobljene fabrike hleba i drugih životnih namirnica. Sve je to u Austriji trebalo organizovati iz baza u Češkoj i Slovačkoj.

U okviru toga zadatka upućen je funkcioner KP Erwin Buschmann u Bratislavu. Tamo se nalazila javka u nekoj knjižari i trgovini kancelariskog materijala, čija je vlasnica bila neka Blueh-ova, pripadnica KP.

Koppel nastupa

Helm-ov izveštaj, koji je javljao za splitsku konferenciju i za Buschmann-ov zadatak, pokrenuo je Mueller-a odmah u protivakciju. Iz Beča je pozvan šef odeljenja tamošnje rukovodne ustanove Gestapo-a. Konferenciji u Splitu sledila je konferencija u sedištu centrale Gestapo-a u Berlinu. Na njoj su donete odluke o protivmerama, u kojima je, glavnu ulogu imao da igra jedan od najsposobnijih agenata bečkog Gestapo-a, specijalizovan za podzemnu borbu protiv Kominterne i komunističkih partija. Bio je to Kurt Koppel.

Rođen 1914 godine, Austrijanac Koppel se već zarana istakao aktivnošću u komunističkim omladinskim organizacijama. Pred svoje hapšenje bio je rukovodilac komunističke omladine u Gornjoj Austriji. Provaljen je i pao u zatvor otprilike u isto vreme kada i Pfaller. Njegovo vrbovanje bilo je olakšano time što je — s pravom ili ne — stekao uverenje da je žrtva izdaje u vlastitim redovima.

Ubrzo pušten, Koppel je, pod vidom ilegalnog komunističkog aktiviste, radio savesno — protiv svoje partije. Kada je Gestapo preuzeo agentsku mrežu austrijske savezne policije, registrovao je kao svoga agenta i Kurt-a Koppel-a,

bez obzira na to što je ovaj po majci bio Jevrejin. Štaviše, da bi održao ovoga agenta, čija je delatnost dotle već bila dala dobrih rezultata, Gestapo je štitio i njegove jevrejske srodnike.

Godine 1938 je Bruno Dubber, tadašnji ilegalni rukovodilac KP Austrije za koga je Koppel verovao da ga je svojevremeno izdao policiji, uputio ovoga u Španiju, sa zadatkom da se tamo javi XI internacionalnoj brigadi. Koppel je dobio novac i uputstva kako će putovati preko Francuske, s tim da u Parizu dobije dalje vezu. O tome putovanju se Koppel, koji se služio pseudonimom »Harry«, a navodio kao svoje pravo ime pseudonim »Konrad Klaser«, sporazumeo sa bečkim Gestapo-om, koji mu je omogućio da bez teškoća izvrši svoj zadatak.

Koppel-Klaser je ostao u Španiji nekoliko meseci, a posle sloma španskih republikanaca vratio se u Pariz. Tu se javio nemačkom konzulatu i zatražio odobrenje da se vrati u Beč. Dok je čekao da to odobrenje stigne, Klaser je u Parizu sastavio opširan izveštaj o svojim doživljajima i zapažanjima u španskoj republikanskoj vojsci. Izveštaj je skrenuo RSHA-u pažnju na svoga autora objektivnošću i oštrinom zapažanja. Iz Berlina je u Pariz stiglo odobrenje da se Klaser-u omogući putovanje u Beč, a u isto vreme i nalog da se on odmah po dolasku javi rukovodiocu obaveštajnog referata bečkog Gestapo-a, Lambert-u Leutgeb-u. Ovaj je imao da ubuduće vodi brigu o Koppel-u, no s tim da njegov štićenik ostane za posebne zadatke na raspologanje berlinske centrale.

Prvi takav krupniji zadatak odveo je Koppel-a u Švajcarsku. On je dobio sve potrebne papire koji su ga legitimisali kao zastupnika nekih nemačkih firmi. Dužnost mu je bila da se u Švajcarskoj stavi u vezu sa tamošnjom nemačkom emigracijom. Međutim švajcarska savezna policija je posumnjala u njega i pratila ga u njegovom kretanju i njegovoj delatnosti. To mu je uveliko otežalo izvršenje zadatka, tako da je postigao dosta skromne rezultate.

Jula 1940 godine Koppel je dobio nov zadatak, koji ga je ovog puta odveo u Bratislavu, u knjižaru Blueh-ove.

Koppel je Blueh-ovu poznao još od ranije, kao aktivnu članicu komunističke omladine. Kada se sada kod nje pojavio sa legitimacijom književničke komore nemačkog

Prvi Koppel-ov nalogodavac, sa kojim Koppel nije prekidao vezu ni za vreme svoje delatnosti u NDH, bio je Lambert Leutgeb, šef obaveštajnog referata ustanove Gestapo-a u Beču (levo). Na desnoj fotodrafiji: Greta Kahane, Koppel-ova saradnica i majka njegovog deteta

Reich-a i dokumentima koji su ga legitimisali kao trgovačkog putnika knjižarske struke, on je ubrzo učvrstio njeno poverenje. Skrenuo je, posle poslovnog uvoda, razgovor na neki omladinski komunistički sastanak u Bratislavi, na kojem su oboje nekoliko godina ranije bili učestvovali. O tome da želi da mu knjižarka uspostavi neke veze nije bilo ni reči. Desetak dana kasnije Blueh-ova je Koppel-a, koji je dotle strpljivo čekao, pozvala na ponovni sastanak u svoju radnju. Tamo je Koppel našao nekog čoveka koji je listao po knjigama. To je bio traženi Buschmann.

Blueh-ova je sa Koppel-om podelila razgovor o političkim pitanjima, ali se on držao vrlo rezervisano, ne želeći tobože da otvoreno razgovara pred strancem. Postigao je što je hteo. Knjižarka, primetivši njegovu uzdržljivost, pomenula je da može slobodno govoriti i pred nepoznatim, jer je ovaj vrlo zainteresovan za austrijske prilike.

Narednih dana je Koppel, stvorivši tako vezu sa izaslanikom CK KP Austrije, nastojao da se ovome što više približi i da stekne njegovo poverenje. U tome je i uspeo. Buschmann — koji je upotrebljavao pseudonime »Schmudler« i »Gerber« — raspitivao se kod Koppel-a može li ga ilegalno ubaciti u Austriju. Koppel je dao pozitivan odgovor i o tome je postignut dogovor.

Sa tim rezultatom se Koppel vratio u Beč i —uz pomoć Grete Kahane, nekadašnje funkcionerke u organizaciji KP Austrije, sa kojom je živio i koja je sa njim sarađivala i u obaveštajnom radu, — pripremio za Buschmann-a ilegalni stan. RSHA i bečki Gestapo udesili su sve što je bilo potrebno da Koppel, jedne noći, prebaci Buschmann-a preko granice i dovede u Beč.

Dalju delatnost čoveka koji je imao zadatak da reorganizuje KP Austrije i da je osposobi za akciju Gestapo je brižljivo pratio preko Koppel-a. Učinjeno je sve da se stvori kod Buschmann-a uverenje kako je on potpuno osiguran od svake provale. Štaviše, Koppel je i dalje za Buschmann-a prelazio u Bratislavu, gde je postojala tajna radio-stanica koja je primala za austrisku KP uputstva iz Moskve. Koppel se našao Buschmann-u pri ruci i prilikom uspostavljanja veza sa raznim komunističkim grupama, u kojima je Gestapo već od ranije imao ugrađene svoje agente.

Da bi podneo Moskvi detaljan izveštaj o rezultatima svoje delatnosti, Buschmann je, uz Koppel-ovu javnu i Gestapo-ovu tajnu pomoć, bio ponovo ilegalno prebačen u Bratislavu. Međutim izveštaj koji je odatle radiom uputio Moskvi nije, zbog tehničkih teškoća, bio primljen. Stoga je Buschmann, u svome svojstvu delegata CK KP Austrije, poslao Koppel-a u Beograd, da bi tamo predao izveštaj kod neke beogradske javke, a i da u Zagrebu potraži funkcionera KP Austrije Kornweitz-a. Sa ovim putovanjem se RSHA saglasio. Naredio je Koppel-u da pođe na put i izvestio policiskog atašea Helm-a u Beogradu da se Koppel-u tamo nađe. Tada je ovaj Gestapo-ov specijalista prvi put bio u Jugoslaviji.

Buschmann je, narednih meseci, uredio sebi sedište u Beču težeći da objedini rad pojedinih grupa KP — sve pod budnim okom Gestapo-a. Za sve to vreme je preko Bratislave opštio sa Moskvom, odnosno sa funkcionerima KP Austrije koji su tamo ilegalno boravili. Poštu je prenosio Koppel. Po potrebi je on izvestio Beč telefonom čim bi prešao slovačku granicu, tako da je mogao, najhitnije, automobilom Gestapo-a biti tamo prebačen. U Beču bi se izvršilo fotokopiranje prepiske, pa bi Koppel sa njom bio ponovo vraćen na granicu, odakle bi autobusom po drugi put doputovao u Beč sa poštom, kao svaki drugi putnik.

Januara 1941 godine pristupio je Gestapo hapšenju Buschmann-a i važnijih rukovodilaca KP Austrije koji su sa njim bili u vezi. Neki od njih su bili uhapšeni u Beču, jedan u Bratislavi, a jedan u Pragu. Koppel je odigrao svoju ulogu i kvalifikovao se za nove zadatke.

Kvaternikov savetodavac i Helm-ov agent

O razlozima zbog kojih je Kurt Koppel, pod vidom nemačkog novinara Konrad-a Klaser-a, bio poslat maja 1941 godine u Zagreb, ubrzo posle formiranja ustaške države, podaci su protivrečni. Posle uloge u aferi Buschmann, njegova dalja upotreba u Beču bila je za duže vreme onemogućena. Otuda mu je trebalo naći nov posao. U Zagrebu se nalazio centar KPJ, sa kojima je austriski komunista Kornweitz stajao u vezi. Tu se za Koppel-a otvorilo novo polje

rada. Izgleda da je, kada je dobio svoju misiju u Pavelićevoj NDH, zaista bila primarna želja da se iskoriste njegove veze i sposobnosti za otkrivanje nemačkih emigranata — komunista i levičara koje je nemačka okupacija iznenadila u Jugoslaviji.

U isto vreme je, međutim, i Eugen Kvaternik, kome je Pavelić poverio organizovanje ustaške policije, zatražio da mu se dodeli Koppel kao savetodavac, specijalno za pitanja suzbijanja komunizma. Kako je Kvaternik, pre napada Trećeg Reich-a na Jugoslaviju, stajao u vezi sa nemačkim bezbednosno-policiskim ustanovama u Reich-u, postoji mogućnost da je on Koppel-a bio upoznao ranije. RSHA je odredio da njegov istaknuti agent bude dodeljen Kvaterniku na njegovo traženje, kao ekspert za suzbijanje komunističke partije. Možda je taj zahtev Kvaternik postavio prilikom svoje posete Heydrich-u, ubrzo pošto ga je Pavelić postavio na čelo policiskog aparata NDH.

U svakom slučaju — Koppel se našao u Zagrebu, i to službeno pridružen rukovodiocu Einsatzkommande Sipo i SD-a koja je tamo dejstvovala. Izgleda da je prva Koppelova misija u Zagrebu bila samo privremena, jer se on odatle još jedared vratio u Beč, da bi u leto iste godine ponovo došao u NDH. Ovoga puta ga je u Zagreb doveo automobilom rukovodilac obaveštajnog referata bečkog Gestapo-a, Lambert Leutgeb, koji je, kao što je već rečeno, bio nadležan da se brine o ovome dragocenom agentu.

Koppel je počeo svoju delatnost u Zagrebu u dvostrukom svojstvu. S jedne strane je bio agent nemačkog bezbednosno-policiskog aparata, najpre povezan sa Einsatzkommandom Sipo i SD-a, a posle njenog ukidanja sa policijskim atašekom Helm-om. S druge strane je vršio poverljivu ulogu savetodavca prilikom stvaranja političke policije NDH, a specijalno u domenu obaveštajne aktivnosti protiv KPJ. Kao kamuflaža je Koppel-u služilo svojstvo novinara, saradnika nemačkog lista »Deutsche Zeitung in Kroatien«, koji je izlazio u Zagrebu, i dopisnika nekih bečkih listova. Povremeno je, radi opravdavanja te kamuflaže, Koppel i objavljivao članke u listovima, pod pseudonimom Konrad Klaser, kojim se jedino i služio.

Aktivnost koju je Koppel razvio u NDH bila je izvanredno rasprostranjena i mnogostrana. On je ubrzo postao

stubom obaveštajne delatnosti, tako da je policiski ataše govorio da bi bez svoga »Konrad-a Klaser-a« mogao da »preda ključeve svoje radnje«. Tri godine je Koppel radio u Zagrebu, u svima krugovima i na sve strane. Jedva da je postojalo ma kakvo područje javnog i političkog života na kojem ne bi, na ovaj ili onaj način, stekao pregled. Bilo neposredno, bilo preko mnoštva agenata koji su bili vezani za njega, Koppel je imao svoje prste u svakoj čorbi, u svakoj političkoj grupi, u svakom zanimljivijem političkom kompleksu, u svima krugovima, kod svih činilaca i u svim krupnijim zbivanjima.

Za ovakav, svestran razvoj svoga rada imao je Klaser pre svega da zahvali izvanredno pogodnoj okolnosti što je od samog početka lično uz Kvaternika sarađivao u izgradnji policiskog aparata NDH. Samim tim je on, od prvih dana svoje delatnosti u Zagrebu, imao mogućnosti ne samo da se stavi u središte gde su se sticali izveštaji nove ustaške obaveštajne službe nego i da se upozna sa funkcionerima kojima je vođenje te službe bilo povereno. Sa njima je stvorio bliske odnose, s obzirom i na činjenicu što je svojim iskustvom mogao vrlo korisno da im posluži raznim savetima i uputstvima. Sem toga je pregledom nad delatnošću ustaške policije i nad izveštajima kojima je ona raspolagala — a Kvaternik je svoj aparat doista izgradio na vrlo širokim osnovama i uz angažovanje mnogobrojnih saradnika — mogao da se upozna i sa celokupnim životom u NDH. Tim putem je stekao duboko poznavanje rada, karakternih svojstava, međusobnih veza, slabosti, prošlosti i mišljenja svih važnijih lica Pavelićeve države kojima bi se ustaška obaveštajna služba bavila.

Raspolažući na taj način, kao jedini od svih nemački' eksponenata u NDH, ovakvim svestranim poznavanjem ljudi i prilika, Koppel je mogao tačnije nego iko da oceni gde postoje mogućnosti da se obaveštajno ukopča, gde za to ima potrebe, koji su kompleksi interesantni, kojima treba pridavati manju važnost, šta se gde u NDH radi, a šta ko sprema. Zatim, to mu je poznavanje omogućilo i da iznalazi lica koja je mogao da pridobije za sopstvenu obaveštajnu mrežu, koju je odmah počeo da gradi.

Kao saradnik i savetodavac Kvaternika i, kasnije, njegovih naslednika u vrhu ustaškog policiskog aparata, zatim

kao novinar i kao desna ruka policiskog atašea, Klaser je imao mnoštvo mogućnosti da se u razne sektore i oblasti života NDH obaveštajno ukopča. Imao je bezbroj prilika da iznalazi lica koja su mu mogla biti korisna ili kao informatori, ili kao zavrbovani agenti. Pre svega je svojim poverenicima prožeo sam Pavelićev policiski aparat. Zatim je, isto tako, pružio svoje pipke i u razne političke grupe, prvenstveno među pojedine skupine u ustaškome pokretu koje su međusobno konkurisale u borbi oko vlasti. Njegove veze su išle i prema- raznim ustanovama Pavelićeve državne administracije. Svugde se on pojavljivao, svugde je nalazio prijatelje i lica koja su mu se poveravala, svugde je nalazio mogućnost za vrbovanje informatora i agenata.

Čovek na ključnom položaju

Koppel je malo skrivao svoje veze sa službenim predstavnicima RSHA u Zagrebu. Oni koji su se doista zainteresovali za njegovu ličnost mogli su za njih saznati bez teškoća. Međutim naročito je karakteristično za ocenu njegove lične spretnosti u ophođenju sa ljudima i njegove umešnosti što je, pri svemu tome, uspeo da održi poverenje čak i onih ustaških policiskih rukovodilaca koji su nastojali da se osamostale prema nemačkom tutorstvu, pa i da vode neku vrstu nezavisne politike, čak i onda kada to nije mnogo odgovaralo nemačkim interesima. To pokazuje da je uspeo da održi između policiskog atašea i ustaške policije nekakav ključni položaj, koji mu je osigurao pregled nad zbivanjima i na jednoj i na drugoj strani, a- nije mu kvario veze ni tu ni tamo. Ne bez razloga je Helm ponekad sumnjao da Koppel svoje izvanredne informacije iz krugova NDH delom dobija i time što ih »honorise« isto tako autentičnim i važnim obaveštenjima iz nemačkog tabora.

Položaj koji je Koppel stekao u Zagrebu karakterisao se i time što mu se, kao nezvaničnom funkcioneru za vezu između policiskog atašea i policije NDH i kao ličnosti koja ima svoje sopstvene krupne veze u Reich-u, poklanjala na svima stranama naročita pažnja. Razni ljudi, predstavnici pojedinih političkih i interesnih grupa i struja, davali su Koppel-u memorandume, izveštaje, mišljenja, kritike, pro-

teste,, raznorazni materijal, u sigurnom uverenju da će ovaj dospeti nadležnim najvišim ustanovama u Reich--u.. A kako je tih međusobno konkurentskih i zavađenih grupa u NDH bilo mnogo, to je i Koppel bio snabdeven takvim materijalom sa najrazličnijih strana. Jedni su o drugima iznosili sve negativne momente, težeći time da sami sebe preporuče. Pred Koppel-om se tako bez stida širilo celo prljavo rublje Pavelićeve NDH, — a njega je zaista bilo mnogo.

Svoje veze, proširene u svim pravcima, do svih značajnijih ličnosti državnog stroja i političkog i javnog života NDH, Koppel je održavao stalno aktivnim time što je i sa svoje strane uslužio važna lica ovom ili onom zanimljivom informacijom. Sitnije agente mogao je plaćati iz sredstava koja su mu obimno stajala na raspolaganju.

Koppel-ova delatnost je, bez obzira na to što je bio dodat i podređen policiskom atašeu, praktički bila nekontrolisana. On je sam birao svoje metode i svoj način rada, a pritom Helm nije imao mogućnosti da na njih utiče niti da kontroliše puteve kojima je Koppel dolazio do svojih obaveštenja. Svako ograničavanje ili nadziravanje bilo bi, nesumnjivo, ukočilo Koppel-ov rad. A kako je najmanje polovina — i to važnija — svih izveštaja koje je Helm upućivao svojim pretpostavljenim ustanovama poticala od Koppel-a, svako ograničavanje njegove delatnosti izrazilo bi se opadanjem efekta rada same ustanove policiskog atašea.

Prema toj ustanovi su, uostalom, Koppel-ove veze bile vrlo zanimljive. Zvanično je bio samo agent. Ustvari je bio u isto vreme i pripadnik Helm-ovog nadleštva. Pomagao je u kancelariskom poslovanju, diktirao pisma, davao meritorna i autoritativna mišljenja o ljudima i događajima, sastavljao izveštaje o manjim i krupnijim pitanjima, davao ocene o političkim i drugim zbivanjima u NDH. Samim tim je stekao pregled i nad delatnošću samoga Helm-a i njegovog nadleštva, mada je trebalo da tu bude samo podređeni donosilac informacija. Tako je bio tačno obavešten i o onome što se zbiva kod Helm-a, gde su se sticali izveštaji sa raznih strana.

Ova izvanredna obaveštenost Koppel-ova, koju on nije krio, učinila ga je interesantnim i za razne druge nemačke ustanove u- Zagrebu, počev od poslanstva pa do Einsatz-gruppe Sipo i SD-a za Hrvatsku. I u tim ustanovama su od

ovog obavještenog čoveka tražena mišljenja o raznim pitanjima, tražene su ocene od njega, pa i autentične informacije o pojedinim kompleksima, problemima i ličnostima. Koppel ih je rado davao, ne samo zato što je time sticao prijateljstvo svojih sabesednika već i zato što je tako mogao i njih da iskoristi kao svoje informatore, a da oni toga mahom ne budu svesni.

Dalji dornen gde je Koppel sticao obavještenja — a svakako ih zbog toga i davao — bili su razni strani predstavnici u NDH. U prvome redu su dolazili u obzir novinari, zatim atašei za štampu pri poslanstvima onih zemalja koje su sa Pavelićevom NDH održavale diplomatske odnose, pa i sami diplomatski predstavnici.

Mada je radio u nadležstvu policiskog atašea, Koppel je imao i svoju sopstvenu kancelariju sa jednim tumačem i jednom sekretaricom. Ova je kancelarija u isto vreme služila i Helm-u kao gradski biro za sastanke sa agentima i licima koja ne bi želeo da uvede u svoje kancelariske prostorije. Tako je Koppel upoznao i razne Helm-ove informatore koji, inače, nisu bili vezani za njega. Njegov pregled nad svim što Helm radi bio je gotovo potpun.

Široki domeni

Prirodno je da je odnos između Helm-a i Koppel-a bio sve drugo samo ne odnos kakav bi odgovarao pretpostavljenom šefu i njegovom podređenom agentu. Koppel je, kao obavestajac i kao okretan i upućen čovek, bio znatno nadmoćniji Helm-u. Helm je bio sputan službenim položajem i prirodnim svojstvima, bio je pomalo krut u ophođenju i zbog toga predstavljao je više tip kancelariskog policiskog radnika. Živom, hitrom i agilnom Koppel-u mogao je Helm, u najboljem slučaju, da bude smišljena i odmerena protivteža, ali ne i šef koji će stvarno dirigovati njegovom delatnošću i usmeravati njene pravce i njen tok. Da je to Helm uviđao, dokazuje i njegova rezignirana izjava o »predaji ključeva« ako bi izgubio svog najvažnijeg i neophodnog saradnika, Koppel-a.

Bilo je razumljivo što ovakav odnos nije mogao osigurati trajnu saradnju između Helm-a i njegovog najvažnijeg saradnika, koji mu je prerastao preko glave. Koppel je od

samog početka bio prema Helm-u zauzeo dosta nezavisan stav, a to se njegovo držanje produbljavalo tokom vremena, jer je i on tačno znao da pretstavlja u Helm-ovom poslovanju daleko najveću aktivu. Koppel je postajao sve nezavisnijim, a Helm je postepeno počeo da zazire od svoga saradnika i da priprema teren da ga se oslobodi. No to je bilo veoma teško, pošto je Koppel držao na vezi vrlo veliki broj agenata i informatora iz najrazličnijih sektora, jer je svojim radom obuhvatio praktički sve oblasti-javnog i političkog života koje su mogle biti obaveštajno zanimljive.

Prvobitno je Koppel bio poslat u NDH sa zadacima koji su se ticali, uglavnom, kompleksa borbe protiv komunizma. Na tome sektoru je radio i u svome svojstvu savetodavca ustaške policije. Mada je ubrzo proširio svoju delatnost na druga područja, ipak je taj dornen ostao i dalje za njega posebno važno polje rada. Tu je svoje obaveštajne akcije sprovodio naročito preko ustaške policije i njenom pomoću. Koppel je bio i inicijator raznih pothvata i mera koje je ta policija preduzimala u borbi protiv KPJ i partizana.

Tipičan je primer za to konferencija koja je održana u okviru policije NDH, a ticala se organizacije obaveštajnog rada protiv KPJ i partizanske delatnosti. Sem najviših rukovodilaca ustaškog policiskog aparata i njegove obaveštajne službe bio je tu i Koppel. On je, štaviše, davao i najvažnije predloge u vezi sa ustrojstvom obaveštajne službe na tome sektoru. Na konferenciji je bilo odlučeno da se zajednički sa Koppel-om — u ovome slučaju kao vezi prema policiskom atašeu Helm-u — obrađuje pitanje ubacivanja agenata u rukovodstvo KPJ i sabotera u partizanske redove, organizovanja atentata protiv partizanskih i partiskih rukovodilaca, opremanja lica koja će se upotrebljavati za ovakve akcije itd. Na čelo odeljenja za »protivkomunističku obaveštajnu službu« u sklopu policije NDH došao je, na Koppel-ovu inicijativu, njegov agent Kojadin, inače jedan od važnijih policiskih funkcionera NDH. Sem toga je Koppel u to odeljenje ubacio još jednog svog agenta radi bolje kontrole nad njegovim radom.

Razne obaveštajne veze Koppel-ove prema partizanskom pokretu tekle su i linijama kojima se koristila ustaška policija, a i nezavisno od nje, preko drugih kanala. One su išle tako daleko da je Koppel čak pokušavao da jednog od svojih age-

nata ubaci kao spikera u radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« — istina, bez uspeha. Svakako je on i u tom pravcu raspola-
gao obaveštajnim mogućnostima i vezama koje su išle prilično daleko.

Kada je počela akcija za razmenu zarobljenika između Vrhovnog štaba NOV i POJ i Nemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu, Koppel je tom mogućnošću za obaveštajno udejsstvovanje bio uveliko zainteresovan. Pošto se ta razmena uobličila u stvaranju neutralnog područja u Pisarovini i pošto je za pretstavnika Glavnog štaba za Hrvatsku bio određen Boris Bakrač, postojala je namera da se Koppel tu ubaci radi obrade Borisa Bakrača. Karakteristično za Helm-a je bilo da je od celog kompleksa razmene zarobljenika — mada se o njemu obaveštavao — zazirao i da nije želeo da se u njega umeša. Zato je i Koppel morao propustiti priliku koja mu je tu otvarala razne mogućnosti, jer mu je Helm zabranio da se upliće u pitanje razmene.

Vrlo je značajan bio obaveštajni rad Koppel-ov prema rukovodstvu NOP-a koji je sprovodio u zajednici sa poverenicima mađarske obaveštajne službe. Po tome je sektoru naročito radio kulturni ataše pri mađarskom poslanstvu u Zagrebu, d-r József Garzuly, kao i mađarski obaveštajni oficir d-r János Marty, koga je Koppel čak priveo Helm-u kao agenta.

Koppel je učestvovao u Garzuly-evom planu da obrazuje u Zagrebu provokativni ilegalni centar za prihvatanje mađarskih levičara i Jevreja koji su, naročito posle ulaska nemačkih trupa u Mađarsku i okupacije te zemlje, marta 1944 godine, tražili dodira sa jugoslovenskim partizanima. Zamisao je bila da se tim putem poturaju agenti do u najviše foruma rukovodstva NOP-a. Pošto je u isto vreme nemački bezbednosno-policiski aparat pokrenuo specijalnu akciju sa ciljem organizovanja atentata na život maršala Tita i na Vrhovni štab, Koppel je radio na tome da se i ova mađarska akcija ukopča u opšte planiranje ovoga udara protiv vrhova NOV i POJ.

Drugi veliki domen Koppel-ove obaveštajne delatnosti bile su političke prilike, ustanove i ličnosti NDH. Tu je, međutim, njegov obaveštajni rad ubrzo prešao u političko delovanje.

Koppel je imao svoje sopstvene ideje o političkom životu u NDH. Te se ideje, međutim, nisu poklapale sa Helm-ovim shvatanjima. Policiski ataše je u svome izveštavanju favorizovao naročito ustašku grupu Lorković—Košak, pri čemu se u oceni ličnosti njihovoga značaja slagao sa poslanikom Kasche-om. Koppel je, naprotiv, Lorkovićevu grupu »srednje linije« smatrao nepouzdanom i propagirao je naročito grupu ekstremnih ustaša, sa čijim se shvatanjima sve više identifikovao. Od ovih ekstremista — Luburića, Herenčića i drugih — Koppel je dobio mnoge informacije, koje su, istina, bile izvanredno značajne ukoliko su njima otkrivane unutrašnje pojave u ustaškoj organizaciji, ali koje su bile u isto vreme i jednostrano obojene prema shvatanjima njihove grupe. Tako je Koppel došao u sukob sa Helm-ovim gledištem o ličnostima i strujama u NDH. Njegovo izveštavanje o političkom sektoru — u kome se u sve većoj meri izražavalo gledište njegovih ekstremnih prijatelja— bilo je protkano sve oštrijim kritičkim sudovima o Lorkoviću i Vokiću, ali i o samome Paveliću.

Lom sa šefom

Dok je Helm verovao da kontroliše Koppel-a time što njegove izveštaje dobija jedino on, ova razlika u ocenama političkog položaja u NDH nije imala težih posledica. Helm je Koppel-ove izveštaje prenosio svojim pretpostavljenim ustanovama u Reich-u gotovo bez ikakvih izmena, a samo u vrlo retkim slučajevima je smatrao potrebnim da ih nešto retušira ili snabde kakvim kratkim komentarom. Međutim Helm nije bio jedini šef za koga je Koppel radio.

Godinama vezan za Lambert-a Leutgeb-a, rukovodioca obaveštajnog referata bečkog Gestapo-a, Koppel nije prekidao svoje veze s njim ni kada je prešao na rad u Zagrebu. Sem toga je sa neodobravanjem konstatovao da Helm, koji je svoje službene izveštaje morao slati preko poslanstva, stoji pod izvesnom cenzurom poslanika Siegfried-a Kasche-a. Kasche, opet, stojeći na liniji bezuslovnog podržavanja Pavelića, vršio je ponekad i izmene u Helm-ovim izveštajima ako bi se ovi bitno razlikovali od njegove političke koncepcije.

Sve je to učinilo da je Koppel redovno izveštavao, bez Helm-ovog znanja, neposredno Leutgeb-a o svima krupnijim stvarima. Bečki Gestapo je ovoj svojoj neposrednoj vezi sa Koppel-om, koja mu je omogućavala da bude obaveštavan izvornim informacijama, čutao i prema Berlinu i prema Helm-u. I sve bi to tako i dalje išlo da nije Leutgeb jednom otišao na odsustvo ne obavestivši svoga zamenika o specijalnoj vezi sa Koppel-om, vezi koju treba držati u diskreciji.

Baš tada je stigao u Beč neki Koppel-ov izveštaj, potpisan šifrom »7601«, koju je upotrebljavao u ovom svom opštenju. Izveštaj se ticao informacija koje je Koppel bio dobio o pokušajima ustaške vlade da preko neutralnih zemalja, pre svega preko Švajcarske i Španije, dođe u vezu sa zapadnim silama, kako bi blagovremeno stekla i na toj strani pozicije za slučaj sloma svoga dotadašnjeg pokrovitelja, Hitler-ovog Trećeg Reich-a. U izveštaju je Koppel označio Lorkovića i Košaka, a takođe i Pavelićevu ženu, kao pokretače ove akcije. Leutgeb-ov zamenik je, primivši izveštaj, smatrao potrebnim da ga pošalje centrali u Berlin. Odatle je od Helm-a zatraženo objašnjenje o toj informaciji, koja je svakako, bila za nemačku obaveštajnu službu od velikog značaja. Tako je Helm saznao za vezu koju je bez njegovog znanja Koppel održavao sa Bečom.

To je dovelo do prvog velikog sukoba između policiskog atašea i njegovog saradnika. Helm-u je stvar bila neprijatna naročito zbog toga što se ona kosila sa osnovnom notom njegovog izveštavanja, u kojem je grupu Lorković — Košak označavao najpogodnijom i najpouzdanijom za nemačke interese.

Prema svojim pretpostavljenima je, izjašnjavajući se o ovom Koppel-ovom izveštaju, Helm naglasio da se informacija zasniva ponajviše na pretpostavkama, a da pogotovu nije dokazano učešće Lorkovića i njegovih prijatelja u takvoj akciji. Ipak je morao priznati da kod ustaške vlade ima tendencija da se stvaraju veze sa neutralnim zemljama.

No i posle toga, pokriven autoritetom SS-general-a Huber-a, šefa bečkog Gestapo-a, Koppel je produžio da dostavlja Beču pojedine informacije koje je smatrao naročito važnim. I ponovo se desila nezgoda da je jedan takav izveštaj dospao u Berlin, a da je tim putem Helm saznao da njegov agent i dalje radi iza njegovih leđa. Došlo je oko toga čak do obja-

šnjavanja između Helm-a i bečkih gestapovaca Huber-a i Leutgeb-a. Helm im se žalio. Priznao im je da mu je Koppel toliko važan da bez njega praktički ne bi mogao ni da radi, ali da je potpuno nedisciplinovan i da ga ne sluša. I najzad je Beč, posle Helm-ovih žalbi, dobio ukor berlinske centrale zbog ovih veza sa Koppel-om, koje su kršile princip da druge ustanove ne upotrebljavaju agenta vezanog za jedno nadležstvo, pogotovu ne iza leđa toga njegovog nalogodavca.

Koppel-ovo politiziranje se sve više zaoštravalo. On je u unutrašnjim razmiricama između pojedinih ustaških krila sve više zauzimao aktivan stav. Naposljetku je dozlogrdio struji koja je bila objekt njegove antipatije i ona je izvršila pripreme da neprijatnog Koppel-a ukloni sa svoga puta atentatom. Međutim Koppel-ovi agenti u onom istom ustaškom policiskom aparatu čiji su neki pripadnici imali da sprovedu Koppel-ovu likvidaciju izvestili su ga o tim pripremama. On je pozvao upomoć organe Einsatzgruppe Sipo i SD-a, koji su izvršili i neka hapšenja.

Tako je bečki agent Koppel postao postepeno i važnim političkim faktorom u NDH. Lorković, objekt stalnih napada, naposljetku se lično žalio poslaniku Kasche-u protiv Koppel-a, koji je govorio da će oboriti njega i njegovu grupu. Kasche je o tome izvestio Helm-a, a tu je priliku policiski ataše iskoristio da najzad svog agenta, koji mu je potpuno bio izmakao iz ruku, ukloni iz Zagreba.

Bilo je tu i drugih momenata koji su uticali na Helm-a da se, uprkos ogromnih koristi koje je imao od Koppel-ovog rada, ipak odvoji od ovog svog najvažnijeg saradnika. Koppel je suviše znao i o samom policiskom atašeu i njegovim afe-rama, za koje Helm baš ne bi voleo da budu poznate u Berlinu. Između ostalih je tu bio i Helm-ov odnos sa Icom Fuhrmann, ženom ranijeg direktora i akcionera preduzeća »Tannin« d.d. Ova vrlo preduzimljiva dama, koja je, kako izgleda, sama dala Gestapo-u informacije protiv svoga muža, Jevrejina, da bi ga uklonila s puta, prošla je — pošto je Fuhrmann bio sproveden u koncentracioni logor i tamo ubrzo umro — kroz nekoliko ruku, i to mahom gestapovskih. Najzad je njen izbor pao na Helm-a, a Helm — pod njen uticaj. Koppel, neprijatni čovek koji je svugde turao svoj nos, pa i gde nije trebalo, znao je i za tu vezu, koja Helm-u, čoveku oženjenom

i ocu troje dece, pritom na osetljivom položaju u obaveštajnoj službi i oficiru SS-a, nikako nije mogla da podigne ugled u očima pretpostavljenih.

Odvajanje od Koppel-a pripremao je Helm poodavno. Neke od njegovih veza nastojao je — ako su bile posredi važnije ličnosti — sam da preuzme. Prema drugima je upotrebio neke druge agente. Uglavnom, kada se posle Lorkovićevog protesta pojavilo Koppel-ovo pitanje u akutnoj formi, Helm se kod Kasche-a nije zauzeo. Naprotiv, i on je sa svoje strane Koppel-u podupro kuću odozgo i podneo protiv njega izveštaj Berlinu. Rezultat je bio da je u leto 1944 godine Koppel opozvan i vraćen u Beč, a da je šef RSHA, d-r Kaltenbrunner, zabranio Koppel-ovu upotrebu u inostranstvu.

Verovatno Helm-u nije bilo baš prijatno kada je, ne dugo posle čitave ove afere, došla na videlo stvar sa takozvanim pučem Lo-rković—Vokić. Njihovi pokušaji povezivanja sa Zapadom korišćeni su da se pokaže da je Kasche-ov i Helm-ov favorit Lorković, uz pomoć svog ustaškog i ministarskog kolege Vokića, pripremao udar koji bi odvojio NDH od Trećeg Reich-a i vezao tu krhku državnu tvorevinu za zapadne saveznike. Pitanje je da li je Helm tada saznao ono što je kasnije postalo javnom tajnom: da je ta akcija imala potajni blagoslov samog ustaškog »poglavnika« Pavelića. Koppel je, dakle, bio u pravu.

Oko Hrvata u Beču

Vraćen u Beč, zajedno sa svojom sekretaricom, Koppel je ponovno dodeljen ustanovi Gestapo-a i svome starom prijatelju, Leutgeb-u. Međutim tu u prvi mah nije bilo posla koji bi odgovarao njegovom kalibru i njegovim sposobnostima. Zato je, posle izvesnog vremena, prešao na vezu SS-majoru d-ru Wilhelm-u Hoettl-u, šefu referata za NDH i Mađarsku Uprave VI RSHA.

U to vreme je u Beču živelo mnoštvo Hrvata i drugih Jugoslovena. Tu je, pre svega, postojao generalni konzulat NDH, tu su bili razni ustaški pretstavnici, a bilo je i dosta emigranata koji su se iz NDH uklonili u Reich. Najzad, postojale su i velike mase hrvatskih radnika. Beč je sve više

postajao centrom svih mogućnih elemenata sa Jugoistoka, raznih kvislinških izbeglica, koji su tu između sebe politizirali i mešetarili, obavljajući razne sumnjive političke i, često, još sumnjivije crnobezijanske poslove. Tu su dejstvovala razne stvarne ili provokativne, samozvane ili podmetnute obavestajne linije. Hrvatska grupa je, u ovom šarenom kolopletu, bila podeljena na razne frakcije koje su se međusobno uhodile, a često jedna protiv druge tražile zaštite i pomoći kod nemačkih ustanova.

Prema ovoj šarenoj grupi političkih bankrotera, ustaških emisara, emigranata raznih boja i interesa našla se nemačka obavestajna služba, koja je želela da sazna šta se stvarno u tome krugu dešava, a i da ga, po mogućnosti, iskoristi za svoje svrhe. Hoettl je za ovaj posao upotrebio Koppel-a.

Time je za Koppel-a počela nova delatnost, za koju je kao retko ko bio osposobljen pošto su mu tri godine rada u Pavelićevoj državi dale mogućnost da se najpodrobnije upozna sa svima frakcijama, grupama i strujama. Tako je u Beč doneo temeljno poznavanje baš onog elementa s kojim je tu imao obavestajno da radi.

Koppel je održavao veze sa konzulom NDH u Beču Matasićem, sa mnoštvom drugih Hrvata, pa je čak iz Beča radio i sa poslanikom NDH u Berlinu, Vladimirom Košakom. Isto tako je održavao dodire i sa nekadašnjim prvim Pavelićevim saradnikom i »vojskovođom« NDH, Slavkom Kvaternikom, koji se od 1943 godine nalazio u emigraciji. Agilan kao uvek, on je ispleo mrežu koja je pokrivala sve one često međusobno raznorodne elemente koje je imao da drži pod prismotrom.

Drugi pravac njegovog rada — a sasvim u delokrugu njegovog novog šefa, SS-majora Hoettl-a, — vodio je prema Mađarskoj. I sam Koppel je, još u doba svoje delatnosti u Zagrebu, uspeo da se korisno poveže sa eksponentima mađarske obavestajne službe. Tako je imao, vladajući uz to i perfektno mađarskim jezikom, sve uslove potrebne da bi se brzo snašao i u toj novoj oblasti rada.

Naposletku, bilo je sasvim prirodno što se njemu, kao ekspertu za obavestajnu obradu komunističkog kompleksa, poveravaju i zadaci koji su ležali u tome domenu. Ovi su se zadaci, kako izgleda, ticali obavestajnog suzbijanja pod-

zemnog pokreta otpora i partizanskog pokreta koji se, u poslednjem periodu rata, pojavio u nekim krajevima Austrije, naročito u Štajerskoj.

Još jedna poseta Zagrebu

Međutim, mada razgranata, Koppel-ova delatnost u Beču nije trajala dugo. Već posle nekoliko meseci zainteresovali su se za njega i oni organi Glavne uprave bezbednosti Reich-a koji su tada, u poslednjem očajničkom naporu, pokušali da stvaranjem diverzantskih grupa uspore proces raspada nemačke vlasti u onim jugoslovenskim oblastima koje je tada još držao Wehrmacht.

Tu je, u prvom redu, bio SS-kapetan Rupert Mandl, čovek kome je godinu dana ranije bilo povereno da organizuje veliku diverzantsku akciju uperenu protiv života maršala Tita, poznatu pod nazivom pothvat »Theodor«. U diverzantskom aparatu, koji je u tim poslednjim mesecima samrtničke agonije Hitler-ovog Reich-a bio formiran iz Beča, Mandl je imao značajnu ulogu. On je bio funkcioner koji je imao da koordinira napore obaveštajne službe sa organizacijom diverzije. Poznao je Koppel-a još iz vremena kada je pripremajući izvođenje pothvata »Theodor« boravio u Zagrebu. Koppel mu je u to vreme bio pomogao u nekim stvarima, a naročito mu je bio od koristi svojom vezom sa raznim ustaškim borbenim grupama. Isto tako je tada Koppel nameravao da Mandl-u za ovu diverzantsku akciju stavi na raspoloženje veze prema Vrhovnom štabu NOVJ koje je pleo u zajednici sa mađarskim obaveštajcima.

Naredba Kaltenbrunner-a kojom je bilo zabranjeno da se Koppel upotrebljava izvan granica Reich-a nije više, u okolnostima koje su vladale u doba samrtničkog grča nemačke sile, imala važnosti. Pogotovu što se pokazalo da je Koppel doista bio i bolje obavešten i bolji politički kombinator od svoga šefa Helm-a, Tako su ga, početkom aprila 1945 godine, ponovo poslali u NDH. Ovaj poslednji zadatak koji je nekadašnji funkcioner austrijske komunističke omladine imao da izvrši ticao se organizovanja diverzanata.

U Zagrebu se Koppel našao sa još nekim nemačkim organima i agentima sa kojima je trebalo da sprovede formiranje ustaških diverzantskih grupa koje bi ostale na terenu i posle povlačenja Wehrmacht-a iz Jugoslavije. Tim grupama su imali da budu dodati nemački radiotelegrafisti sa potrebnim aparatima, a u isto vreme i nemački rukovodioci koji bi upravljali diverzantskim radom na osnovu uputstava iz Reich-a.

Koppel je bio dodeljen svome starom poznaniku, ustaškom pukovniku Luburiću, koji je, sa svojim ljudima, imao u svima ovim planovima jednu od glavnih uloga. Luburićeva ustaška družina koja se pripremala specijalno za ove zadatke bila je snabdevena naročitim modernim oružjem i diverzantskim materijalom. Imala je, između ostalog, da radi naročito na organizovanju atentata na više rukovodioce NOV i POJ.

Međutim zadatak ove vrste nije bio mnogo po Koppelovoni ukusu. Sem toga je bio isuviše mudar da bi ovim očajničkim pokušajima mogao pridavati ma kakvu važnost. Nije bio zahvaćen ni panikom ni onim bezumnim nagonom za samožrtvovanjem — dve psihološke reakcije koje su se pojavile u kritičnom završnom momentu i kod nekih pripadnika nemačkog obaveštajno-diverzantskog aparata. Sačuvao je hladan razum i vratio se, najpre, u Austriju, da se tamo oprosti sa svojom prijateljicom Gretom Kahane i njihovim detetom. Ona se, pošto je prethodno zbog obaveštajne obmane bila prolazno zatvorena u Beču, a zatim provela neko vreme kod Koppel-a u NDH, — povukla sa detetom u neko malo mesto u Austriji. Tu je Koppel dolazio povremeno da je obilazi. A pri svome poslednjem viđenju sa njom, sredinom aprila 1945 godine, rekao joj je da konačno odlazi u inostranstvo. Brod Trećeg Reich-a je napustio, kao svaki predostrožni pacov, pre nego što je ovaj u vrtlogu svoje propasti mogao da ga povuče na dno. Sreća ga je poslužila: prošao je bolje od ostalih pacova, koji su otkriveni u briozima i rupama u koje su se tada bili zavukli.

Nova austriska policija, formirana posle nemačkog slo-
ma, počela je da traga i za Koppel-om, kao istaknutim sa-
radnikom Gestapo-a. Ona je naišla na Gretu Kahane, ali
Koppel-a nije našla. Njegovi tragovi, za kojima je išla po-

tera, vodili su u Francusku. Poslednji je bio utvđen u Bordeaux-u. Tu se, kako izgleda, Koppel ukrcao u neki brod' i napustio Evropu. Kuda je otišao, više nije moglo biti utvrđeno.

U Argentini mu je živeo neki stric. A tamo su se, takođe, sklonili i mnogi od njegovih nekadašnjih ustaških prijatelja. Možda se među njima nalazi i agilni gospodin KLASER. Naravno, ako nije za nove nalogodavce i po novim zadacima krenuo nekuda gde je mogao svoje sposobnosti da iskoristi i unovči.

VELIKE IGRE MALOG PANČEVCA

Smetalo mu je što je priroda prema njemu bila škrta i obdarila ga — izuzetno malim rastom. Celoga veka je izgledao pomalo kao nedorastao čovek, kao nedonošče. Takav kakav je bio, velike glave na malom telu, tamne puti i sjajne crne kose, — nije ličio na Nemca, mada je to bio. Štaviše, kao pančevački Volksdeutscher bio je vatreniji nemački šovinista od mnogih svojih saplemenika iz Reich-a. I to ga je dovelo zarana u vezu sa nemačkom obaveštajnom službom.

Pretstavnik »Antikominterne« u Beogradu

Zvao se Adalbert Kungel. U doba kada je počeo aktivno da radi za nemačku špijunažu u Jugoslaviji, negde oko 1938 i 1939 godine, bilo mu je nepunih 30 godina. Studirao je u Nemačkoj, pa je već pre rata tamo bio stekao i državljanstvo Trećeg Reich-a. Još kao student je došao u vezu sa nemačkom organizacijom koja je u Trećem Reich-u i u svetu vodila antikomunističku propagandu, sa »Antikominternom«.

Kada se pojavio ponovo u svome zavičaju, Kungel je doneo punomoće kojim ga je »Antikominterna« odredila za svoga pretstavnika u Jugoslaviji. Glavni posao ove organizacije, podređene Goebbels-ovom ministarstvu propagande, bio je da prikuplja materijal o komunizmu i o njegovoj praksi u Sovjetskom Savezu i u komunističkim partijama van njega. Taj materijal je, s druge strane, upotrebljavan za razgranata proučavanja i za sastavljanje raznih biltena propagandističkog karaktera koji su deljeni, uglavnom besplatno, redakcijama u svim evropskim i mnogim vanevropskim zemljama.

Kungel-ov zadatak je bio da u Jugoslaviji uspostavlja saradnju sa antikomunističkim elementima, da ih dovodi u vezu sa svojom matičnom organizacijom, da od njih prikuplja podatke koji bi mogli služiti njenim ciljevima i da ih snabdeva svojim biltenima i drugim materijalom.

Mali Pančevac se smestio u Beogradu. Bilo je prirodno što ga je tu put naneo najpre na ruske beloemigrante, koji su u Jugoslaviji, sa svojim mnogobrojnim organizacijama, svojim listovima i časopisima, svojom delatnošću u raznim društvima i ustanovama, bili najaktivniji od svih onih grupa i činilaca koji su se bavili propagandom protiv komunizma i SSSR. Tu je Kungel postao ubrzo vrlo poznatom ličnošću, jer su poznanstvo i veza sa njim davali ovim iskorenjenim elementima neku vrstu naslona na sve moćniji Hitler-ov Treći Reich. U to su doba nade mnogih beloemigranata za povratak u otadžbinu i za restituciju stanja koje je Oktobarska revolucija slistila udarcem proleTERSKE pesnice bile vezane za Hitler-a i njegovu Nemačku. Utoliko više je Kungel među njima i nalazio saradnika i pomagača na svome polju.

Nije važno da li je Kungel već u samom početku svoje delatnosti za »Antikominternu« u Jugoslaviji spojio sa antikomunističkom propagandom i obaveštajnu delatnost za Treći Reich, ili je s time počeo tek kada se upoznao sa Karl-om Kraus-om, glavnim opunomoćenikom nemačke političke špijunaže, koga je Uprava VI RSHA poslala u Beograd početkom 1939 godine. Činjenica je da je taj mali čovek, koji se tada ponašao kao skromni, pomalo nesigurni student, postao već 1939 godine Kraus-ovim agentom.

Kungel je za taj posao bio kvalifikovan, pre svega, perfektnim poznavanjem srpskohrvatskog jezika, kojim je govorio isto tako dobro kao i svojim maternjim, nemačkim. Zatim, kao rođenom Pančevcu, koji je svoje niže i srednje školovanje svršio u Jugoslaviji, bile su mu poznate ovdašnje prilike, ljudi i običaji. Naposletku, obilazeći Beograd sa svojom torbom, u kojoj su se stalno nalazili bilteni »Antikominterne«, on se upoznao sa mnoštvom ljudi. A to su baš, većinom, bili oni koji su, po svojim političkim uverenjima, mogli biti rezervoar informatora i agenata nemačke obaveštajne službe. Uostalom, bilo je poznato kako je oštar neprijateljski

stav imao vladajući režim stare Jugoslavije prema Komin-
terni i komunističkim partijama. Utoliko pre vlasti nisu či-
nile smetnje Kungel-ovoj delatnosti.

Kraus-u je Kungel bio dobar izvor obaveštenja. Naročito
su korisne bile njegove veze sa ruskom beloemigracijom. Ru-
skih je emigranata bilo svugde — u državnom aparatu, u nad-
ležtvima i ustanovama, u privredi i kulturnom životu stare
Jugoslavije. Malo ih je, istina, bilo na višim položajima. Me-
đutim kao arhivski činovnici, kao niži i srednji službenici,
beloemigranti su preplavili jugoslovensku administraciju. A
neki među njima, naučnici i stručnjaci, umetnici i književnici,
dospeli su i do u vrhove beogradskog buržoaskog društva. Pri-
tom su ostali međusobno povezani svojim emigrantskim orga-
nizacijama, političkim, stručnim i vojnim. Stvoriti dobre ve-
ze sa beloemigracijom, značilo je, za onoga koji je stekao
njeno poverenje, otvoriti sebi neiscrpan, širok izvor informa-
cija svih vrsta. A Kungel je umeo, svojom ljubaznošću i u-
služnošću, da stekne prijatelje i da izazove njihovo pove-
renje.

Bilo je, naravno, i drugih Kungel-ovih veza koje su uči-
nile da on bude koristan špijunaži za koju je radio. I te ve-
ze nisu bile ograničene samo na Beograd. Pretstavnik »Anti-
kominterne« odlazio je i u razna mesta u unutrašnjosti, po-
najviše u Zagreb i Osijek, i svugde je svojom propagandom
stvarao veze, spajajući sa tim radom i nastojanje da prikup-
lja podatke koji će moći Kraus-u da budu od koristi.

Kungel je ušao i u krug inostranih dopisnika u Beogradu.
Manje svojom »Antikominternom«, koja ga nije kvalifikovala
za ulazak u udruženje strane štampe, već kao pomoćni do-
pisnik glavnog nacističkog organa, »Voelkischer Beobachter«.
To mu je svojstvo otvorilo nova vrata i proširilo krug odakle
je mogao crpsti svoja obaveštenja. Njegove hitre, tamne oči,
čija je živost bila u neskladu sa tihim glasom i mirnim na-
stupom, primećivale su sve. Njegove informacije su postajale
sve zanimljivijim i obuhvatnijim. Njegov ugled u nemačkom
špijunском aparatu, koji je ispleo svoju mrežu nad Jugo-
slavijom, sve je više rastao.

Stari posao u novoj sredini

Došao je april 1941 godine. Stara Jugoslavija se slomila pod udarom Wehrmacht-a. Kungel se preselio u Zagreb, središte novoformirane Pavelićeve »Nezavisne Države Hrvatske«. Tu je počeo da izlazi list na nemačkom jeziku, »Deutsche Zeitung in Kroatien«, a kao jedan od malobrojnih volksdeutscher-skih novinara sa žurnalističkim kvalifikacijama, Kungel je tu našao novo polje rada. Međutim glavna njegova delatnost je i dalje ostala ona stara: obaveštajna služba.

Kao agent je Kungel bio pridružen Einsatzkommandi Sipo i SD-a u Zagrebu, a takođe i novom Opunomoćeniku Uprave VI RSHA za NDH, SS-kapetanu Kob-u. On je radio kao njihov sve važniji agent, donoseći mnogobrojna obaveštenja o licima i prilikama, a specijalno iz novinarskih krugova u Zagrebu.

Svoje veze sa beloemigracijom nije zanemarivao. Naprotiv, Grigorij Mitkevič, jedan od najagilnijih ljudi političkog i ekonomskog života ruske beloemigracije, koji se takođe preselio iz Beograda u Zagreb, ostao je sa Kungel-om u prisnom dodiru. Mitkevičeva uloga je postala utoliko značajnijom što je pripadao najužoj grupi oko ruskog mitropolita Germogena, koji je dobio zadatak da u NDH formira »Hrvatsku pravoslavnu crkvu«.

U prvoj godini delatnosti u Zagrebu, do leta 1942 godine, Kungel je radio obaveštajno za Kob-a, za koga je uspešno izvršio mnoge zadatke. Kada je ovaj, zbog svojih posebnih veza, bio premešten u Bugarsku, Kungel je određen da mu bude naslednik i da preuzme dužnost glavnog opunomoćenika Uprave VI RSHA u Zagrebu, za teritoriju NDH. Istina, tada još nisu u Berlinu bili uvereni da mu je obaveštajni domet toliki da tu ulogu može vršiti u punom obimu. Zbog toga je on, u početku, samo vodio poslove glavnog opunomoćenika, kao vršilac dužnosti. Formalno i konačno je na taj položaj postavljen tek godinu dana kasnije, kada su njegovi pretpostavljeni stekli uverenje da je pokazao za tu dužnost potrebna svojstva. Uostalom, u isto vreme se u Zagrebu nalazio i nemački policiski ataše, kao naslednik Einsatzkommande Sipo i SD-a, koji je uzeo na sebe veliki deo obaveštajnih dužnosti i radio isto toliko za Upravu IV (to jest Gestapo) koliko za Upravu VI RSHA.

Bilo je prirodno što je Helm, kao glavni eksponent i kao čovek iz više hijerarhije nemačke obaveštajne službe, bio pomalo ljubomoran na Kungel-ovu samostalnost. On je nastojao da Kungel-a uvede u svoj aparat i da ga time podredi sebi za obaveštajne zadatke iz sektora Uprave VI RSHA. Međutim centar u Berlinu je bio stao na gleđište da te dve stvari ne treba spojiti. Policiski ataše je imao da vrši svoje funkcije, a Kungel, kao glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA, imao je, istina, sa njim da sarađuje, ali i da bude prema njemu nezavisan. Ovo je bilo Upravi VI važno zbog toga što su joj na taj način obaveštenja dolazila kroz dva međusobno nezavisna kanala. A to je omogućavalo kontrolu tih izveštaja putem uzajamnog upoređivanja.

Tako je Kungel ostao u svome radu nezavisan. On je u Zagrebu, gde je nastupao i kao glavni dopisnik »Voelkscher Beobachter-a«, imao svoju kancelariju, u kojoj je, sem sekretarice, radio još i jedan činovnik na administrativnim poslovima. Svoje početne veze sa organizacijom Volksdeutscher-a u NDH, u kojoj je vodio referat za štampu, Kungel je raskinuo u trenutku kada je dobio dužnost glavnog opunomoćenika Uprave VI. Svoju pažnju je posvetio sticanju poznanstava i veza u svima politički interesantnijim krugovima NDH. Nije radio na vrbovanju agenata, niti je organizovao rasprostranjenu mrežu koja bi mu donosila izveštaje. Bio je sam svoj agent. Mnogobrojna poznanstva je upotrebljavao da mu stvore lične dodire, lične veze sa ljudima koji su bili od interesa. Osnova njegove delatnosti i njegovoga izveštavanja bila je društvena obaveštajna služba. To su bile informacije do kojih je dolazio lično, neposrednim dodirom sa ljudima iz kojih je mogao da izvuče podatke.

Kungel je, po običaju agenture Uprave VI, nosio svoj broj kojim je potpisivao izveštaje. Za Pavelićevu NDH bio je utvrđen broj 82, kao šifra u unutrašnjem saobraćaju aparata obaveštajne službe Uprave VI. Kao najvažniji predstavnik toga aparata za NDH, Kungel je nosio broj 1. Tako mu je šifra bila »8201«. Agenti vezani za njega, kojih nije bilo naročito mnogo, dobijali su svoje brojeve u vezi sa tom njegovom šifrom, naprimer: »8201/5«. Sem broja je Kungel upotrebljavao i nadimak »Pavian«, — ne mnogo laskav, ali možda karakterističan s obzirom na njegov fizički izgled.

Dok je u Beogradu bio ograničen, po svojim društvenim mogućnostima, samo na periferiju tadašnjih vladajućih građanskih krugova, dotle je u Zagrebu, pod promenjenim okolnostima, Kungel počeo da igra i društvenu ulogu po najvažnijim političkim salonima i kabinetima. Njegove lične veze su išle do u vrhove ustaške hijerarhije, a naročito je nastojao da ih stvara kod onih ljudi koji su i sami predstavljali središta i stecišta raznih političkih i društvenih grupa. Tako su, između ostalih, njegovi stalni intimni prijatelji u Zagrebu bili d-r Vranešić i industrijalac Grivičić, obojica ljudi sa mnogostranim vezama u svima pravcima i sa ne malim političkim interesima. Međutim Kungel je lično isto tako bio povezan i sa ustaškim ministrom Andrijom Artukovićem, sa komandantom Pavelićeve garde, »Poglavnikovog telesnog sdruga«, ustaškim pukovnikom Moškovom, sa organizacionim rukovodiocem ustaškog pokreta Aleksandrom Seitz-om, sa istaknutim funkcionerom Mačekove »Hrvatske seljačke stranke« inž. Augustom Košutićem, sa rukovodiocem crnogorskih autonomista, d-rom Sekulom Drljevićem, i sa mnogim drugim licima koja su davala fizionomiju tadašnjem političkom životu u Zagrebu.

Politički je Kungel gledao na ustaše i njihov režim kritički i sa puno rezervi. Kao čovek koji je rođen u Jugoslaviji i u njoj proveo, pretežno, svoj dotadašnji vek, on je realno ocenio da je politika Pavelićevih ustaša nepogodna za interese Trećeg Reich-a. To je našlo izraza i u njegovim izveštajima, koji su mahom bili obojeni kritički prema ustašama i njihovom režimu. Njegove veze sa krugovima oko Mačeka svakako su doprinele takvome stavu, koji je, razumljivo, izazvao i sve veće nezadovoljstvo poslanika Siegfried-a Kasche-a, bezuslovnog pristalicu Ante Pavelića i »ustaše br. 1«, kako su u nemačkim krugovima potsmešljivo nazivali diplomatskog predstavnika Trećeg Reich-a u Zagrebu.

Invaziona mreža

Dok je, do proleća 1943 godine, Kungel obavljao svoje obaveštajne poslove normalno i bez većih podviga, dajući iscrpne i upotrebljive informacije iz onih krugova sa kojima je održavao veze, dotle je otada počeo da se bavi i izvesnim specijalnim zadacima, koji su mu otvarali novo polje rada.

Bilo je to u vezi sa zaključkom do kojeg je došao vrh nemačke obaveštajne službe u pogledu budućeg razvoja ratne situacije. Dok je džinovska Goebbels-ova propagandna mašina punom turažom još plavila Nemačku i okupiranu Evropu samosvesnim parolama o nesavladljivosti Trećeg Reich-a, o njegovim uspesima i poredama, dotle se u poverljivom krugu rukovodilaca nemačke obaveštajne službe govorilo drugim jezikom. Izveštaji njihovoga aparata, koji nisu mnogo prikrivali stvarno stanje, bili su jasni. I tako je Uprava VI RSHA počela obaveštajno da se sprema na povlačenje nemačkih frontova.

Već u februaru 1943 godine izdao je šef Uprave VI RSHA, Walter Schellenberg, zadatak svojim podređenim organima da otpočnu formiranje agentskih centara u svima onim evropskim primorskim područjima koja bi mogli doći u obzir za savezničku invaziju. U Upravi VI se računalo na mogućnost da takva invazija ne bi mogla biti osujećena. Zato je i stvoren plan da se na tim područjima obrazuju obaveštajni centri koji bi imali da ostanu na svome mestu i posle povlačenja Wehrmacht-a. Iz neprijateljeve pozadine bi oni imali da izveštavaju radiotelegrafskim putem baze u Reich-u, a takođe i da, prema nalogima, sprovode sabotažne akcije. To je bila takozvana invaziona mreža RSHA, koju je Uprava VI počela da formira, između ostaloga, i na teritoriji Paveličeve države.

U Zagreb je, radi formiranja te mreže, stigao šef odeljenja E Uprave VI, nadležnog za jugoistočnu Evropu. To< je bio SS-potpukovnik Hammer, koji je još od pre rata obrađivao obaveštajno područje Jugoslavije, pored ostalih teritorija koje su ulazile u delokrug njegovog odeljenja. Hammer je stupio u vezu sa ministrom unutrašnjih poslova ustaške vlade, d-rom Artukovićem, sa komandantom Paveličeve garde, pukovnikom Moškovom, a vrlo verovatno i sa samim Pavelićem. Njega su u tim razgovorima pratili Kungel i SS-potporučnik Scheiber, koji je, pod imenom »Gvozdić« i sa činom ustaškog majora, bio instruktor Paveličeve lične garde. Rezultat Hammer-ovih pregovora je bio da je Kungel-u i Scheiber-u povereno stvaranje invazione mreže, s tim da ljudstvo stavi na raspoloženje Paveličeva garda.

Oko tridesetak ustaša, koje su odabrali Moškov i Scheiber, bilo je podvrgnuto specijalnoj tromesečnoj obuci. Od njih su obrazovane grupe od po šest lica, od kojih je jedno bilo šef, dvojica obaveštajci, dvojica saboteri, a jedno radio-

telegrafista. Obuka je bila u rukama Nemaca, a Kungel je nad njom vršio glavni nadzor. Kod njega je formirana i posebna centrala za buduće radio-veze, potrebne kada grupe invazione mreže budu raspoređene na terenu. U tu svrhu je Kungel-u dodeljen jedan radiotehnički inženjer sa potrebnim osobljem.

Bilo je zamišljeno da se pet grupa, školovanih u Zagrebu, razmesti u obalskom pojasu, i to u Šibeniku, Splitu, Kninu, Metkoviću i Kotoru. Ta bi mreža kasnije imala da bude proširena formiranjem novih centara: u Dubrovniku, Mostaru, Sarajevu i Crikvenici. Sve su ove grupe imale zadatak da izgrade sebi u svojim sedištim obaveštajnu mrežu, da izvrše sve pripreme za stupanje u dejstvo i da sačekaju invaziju, pa da otpočnu akciju prema uputstvima koja bi dobijali radiotelegrafskim putem. Grupe su bile obilno snabdevene raznim valutama, opremom i odgovarajućim oružjem, eksplozivom i diverzantskim materijalom. Na svoje položaje porazmeštane su u kasno leto 1943 godine i bile zakamufilirane raznim neupadljivim svojstvima i zanimanjima. Svi su njihovi pripadnici bili snabdeveni i lažnim dokumentima, koje su im izdali Artuković i Moškov.

U organizovanju celog ovog posla sarađivao je Kungel i s drugim nemačkim ustanovama sa sektora SS i policije. Od domaćih ljudi oslanjao se kao na svog najvažnijeg saradnika na d-r Ratka Vlatkovića, koji je lično radio na uspostavljanju obaveštajnih punktova, njihovom povezivanju, i na svima ostalim organizacionim poslovima u vezi s ostvarenjem invazione mreže.

Zatim je tu sarađivao i državni sekretar ustaške vlade, inž. Bulić, kao i njegov prijatelj Vinko Brekalo, koji je Vlatkovića i priveo Kungel-u. No mada je inače postojala poznata surevnjivost između Italijana i Nemaca u NDH, u pogledu stvaranja invazione mreže postignut je sporazum sa italijanskim divizijama koje su držale pod okupacijom teritorije gde su se imale uspostaviti ove baze.

Jedan fantastični plan

Je li Kungel imao još od ranije avanturističkog duha i žive uobrazilje, ili su se u njemu pojavile nove sklonosti od trenutka kada je upleten u ovaj diverzantski rad. Svakako

je mali Volksdeutscher iz Pančeva, našavši se na čelu mreže specijalno obučениh i izvanredno opremljenih diverzanata, počeo da sneva o pothvatima kakve je legenda o pukovniku Lawrance-u pripisala tome britanskom obaveštajcu.

Biće da je inicijativu za ambiciozni plan dao Dalmatinac Bulić, koji je iz dna duše mrzeo Italijane i smatrao da je došao pogodan trenutak za njihovo uklanjanje. Bulić je, ustvari, potajno računao da bi jedna anglo-američka invazija u Dalmaciji mogla ukloniti sa njenog tla i Italijane i Nemce. Međutim u prvoj fazi bi trebalo, upravo uz pomoć Nemaca, izbaciti Italijane. Za to bi imala da posluži pominjana invaziona mreža.

A, evo, u čemu su se sastojale pojedinosti fantastičnog plana, onako kako ga je shvatio Kungel i kako ga je on formulisao u svojim razgovorima sa Bulićem:

Na teritoriji NDH koju su držali Italijani pod svojom okupacijom trebalo je aranžirati ustanak. U tome ustanku bi sarađivali ustaše, domobrani i — partizani. Trebalo je, zatim, formirati »hrvatsku jadransku vojsku«, kojom bi komandovao domobranski generalštabni potpukovnik Babić. Ta bi vojska imala da obuhvati ustaške i domobranske jedinice u Bosni i Hercegovini. Ona bi služila kao kičma opšteg ustanka protiv Italijana, formalno uperenog i protiv Nemaca, da bi se ovima dalo povoda za intervenciju. Nemačke jedinice bi tada ušle u italijansku okupacionu zonu, formalno- je zauzele, ali je zatim ustupile Babićevim snagama.

Bulić je imao svoj plan, koji se naslanjao na ovakav početak akcije, ali je on bio znatno širi. Pre svega, Bulić se nadao da bi ovakva opšta pobuna, ako bi bila dobro organizovana, svakako dovela do iskrcavanja Saveznika. U tom slučaju bi se »jadranska vojska« priključila invaziji, pa bi o istome trošku bili izbačeni i Italijani i Nemci. Zatim, Bulić se zanosio mišlju da će u tu stvar uspeti da uvuče i NOP. Cilj mu je bio da koordinira zamišljeni ustanak sa ofanzivom NOV i POJ, pa da se tako na teritoriji sa koje je trebalo očistiti Italijane stvori što veća gužva. Tu je malo nejasno koliko je o tome kombinovanju akcije sa partizanima Bulić izvestio i Kungel-a, odnosno uolikoj je meri Kungel tu uzimao učešća. Svakako su Vlatković i Brekalo došli u vezu sa štabovima NOV i POJ.

Ova veza sa partizanima, međutim, nije ustaško-nemačkom društvu donela mnogo sreće, jer je Brekalo, koji je radio na povezivanju partizana sa domobranima u Mostaru bio otkriven kao nemački špijun i streljan od onih istih partizanskih snaga koje je trebalo upregnuti u Bulićev i Kungel-ov plan.

Sam plan je Kungel predložio na odobrenje i Berlinu i od Uprave VI RSHA dobio blagonaklon odgovor. Međutim rukovodstvo Wehrmacht-a je prema celoj toj ideji bilo veoma skeptično. Između ostaloga je nemački general u Zagrebu, Glaise von Horstenau, strahovao da bi prividni ustanak mogao pokrenuti stvarno opštu bunu u celoj NDH. Drugo, ustanak je formalno imao da bude uperen protiv oba okupatora: Italijana i Nemaca. Nemačka intervencija bi bila prividna, tek koliko da se Italijani izbace. No jedinicama Wehrmacht-a se nije to smelo reći, niti im objasniti pravu pozadinu akcije, da za to ne bi saznali i Italijani, tada još saveznici Trećeg Reich-a. Mada je Mussolini bio naučen da ga njegov severni partner tretira prilično s visine — ne, istina, lično, nego politički —, ovakvu stvar ipak ne bi progutao. A kada je italijanski diktator bio oboren i kada je na njegovo mesto došao maršal Badoglio, Wehrmacht je s pravom zaključio da bi sprovođenje fantastičnog plana Kungel—Bulić pružalo naslednicima oborenog »Duce-a« dobrodošli povod za raskid saveza i prelazak na stranu protivnika.

Kapitulacija Italije učinila je ova razna nagađanja i kombinacije bespredmetnim. Time je pao u vodu i celi taj »grandiozni« plan. Bulić, koji je sve više došao u opoziciju prema vladajućoj ustaškoj grupi, pobegao je, najzad, iz Zagreba i sklonio se u Beč, uz Kungel-ovu i Helm-ovu pomoć. On, istina, nije osvojio Dalmaciju, ali je zato korisno poslužio nemačkoj obaveštajnoj službi, koja ga je upotrebljavala u Beču protiv hrvatske emigracije.

Pa i invaziona mreža kako je bila postavljena pokazala se teškim promašajem. Pre svega, pri njenom formiranju i smeštaju bila su zanemarena bitna načela konspirativnosti, a kamuflaža je bila sasvim providna i jedva održavana. Svaki od pripadnika invazione mreže znao je tačno za celu akciju u kojoj je učestvovao, poznavao je njenu organizaciju i raspored pojedinih grupa, poznavao je i svakog od pripadnika ostalih grupa. Zarobljavanje jednoga od njih bi, prema tome,

bilo dovoljno da protivnička obaveštajna služba — ili ko zarobljenika već bude saslušavao — dobije jasnu sliku o celoj akciji i potpun pregled nad njenom strukturom.

To se, ustalom, i desilo. Čim su partizani zarobili prvog pripadnika invazione mreže provalili su celu konstrukciju u svima pojedinostima. Nema sumnje da Kungel-u nije bilo mnogo prijatno kada je saznao da je Wehrmacht negde, među zaplenjenim partizanskim hartijama, naišao na dokaz o ovoj totalnoj provali.

Pokušano je da se stvar spase time što su grupe bile međusobno zamenjene, što su im date nove legitimacije, nova konspirativna imena i što su dobile novu kamuflažu. Međutim ni to nije naročito pomoglo. Radio-veza nije funkcionisala kako treba, a pojavile su se i sve veće sumnje u pouzdanost mreže, jer su razni njeni pripadnici, izgleda, imali veze prema Anglo-Amerikancima ili su bar težili da ih stvore. Tako je, početkom 1944 godine, invaziona mreža, stvorena sa tolikim troškovima i trudom, otpisana kao. propala.

Druga invaziona mreža

Slom invazione mreže i kompromitovanje celoga poslovanja sa njom doveli su kod Kungel-ovih pretpostavljenih u odeljenju za Jugoistok Uprave VI RSHA do rasprave — treba li Glavnog opunomoćenika za NDH, koji je na delu podbacio, ostaviti na njegovom položaju ili ga treba smeniti. Rukovodstvo referata za NDH je naginjalo opozivanju. SS-major Hoettl, međutim, podržavao je Kungel-a smatrajući, očigledno, da ovaj za neuspeh sa invazionom mrežom nije odgovoran. Tako je Kungel ostao na svom položaju, ali kada se pristupilo stvaranju nove mreže na mesto provaljene, Hoettl je tim zadatkom zadužio još jednoga čoveka. To je bio SS-major Reinel, raniji referent VI kod Komandanta Sipo i SD-a u Mariboru, koji se još od pre rata bavio obaveštajnom delatnošću prema Jugoslaviji.

Reinel, koji je imao i svojih dosta razgranatih veza u NDH, počeo je u prvim mesecima 1944 godine da gradi novu invazionu mrežu. Kungel-u je bilo naloženo da mu u tom pomaže, a naročito je preko njega išlo i finansiranje novoga pothvata. Međutim već u martu je Reinel bio prebačen na

druge poslove, u vezi sa okupacijom Mađarske. Kungel je opet ostao sam kao nadležni organ za stvaranje invazione mreže.

U načelu je bilo odlučeno da se ovoga puta ne zatraži, prilikom formiranja mreže, saradnja ustaških komandi. Uместo toga je Kungel ukopčao u taj posao svoga saradnika d-ra Ratka Vlatkovića, koji je bio stekao potrebna iskustva u vezi sa radom oko prve mreže.

Vlatković je organizaciju sprovodio iz Sarajeva ne samo zato da bi se našao bliže teritoriji na kojoj bi invaziona mreža imala da bude ustrojena. Smisao prenošenja centra za organizovanje agentskih grupa iz Zagreba u Bosnu bio je i u tome što se nije želelo da se nova mreža oslanja na vlasti NDH, već prvenstveno na bosanski muslimanski element, na politički neutralne ličnosti i na pojedine germanofilske pripadnike HSS-a. Tako je u Sarajevu otpočelo regrutovanje agenata za novu mrežu.

Za ovaj posao je angažovan još i tamošnji pretstavnik policiskog atašea, Rudolf Treu, jedan od najistaknutijih saradnika nemačke obaveštajne službe u okupiranoj Jugoslaviji. On je imao veoma razgranate i čvrste veze baš među muslimanskim življem, na koji se apelovalo pri novim vrbovanjima. Vrlo je aktivno radio na prikupljanju ljudi, a isto tako je organizovao i njihovu obuku. U tu svrhu su mu bili dodeljeni i neki instruktori za zavrbovane agente. Radiotelegrafska obuka novog ljudstva vršena je, međutim, u Zagrebu, gde je Kungel-u dodeljen još od ranije radiotehnički inženjer Stoklaska.

Opet je bilo posredi stvaranje agentskih centara u Primorju. Predviđalo se njihovo osnivanje na Sušaku, u Crikvenici, Šibeniku, Splitu, Metkoviću i Kotoru, a pored toga još i u Kninu i Gcspiću. Još je avet savezničkog iskrćavanja na jadranskoj obali predstavljala krupnu brigu rukovodstva nemačke obaveštajne službe. Trebalo je da centralno uporište za sve ove baze ostane u Sarajevu.

Brojno stanje i obuka grupa za novu invazionu mrežu bili su isti kao i kod stare. Mnogi njeni pripadnici uzeti su iz muslimanske SS-divizije, a i obuka se izvodila u kasarni SS-a u Sarajevu.

Dok je pripremama na terenu dirigovano iz Sarajeva, Kungel je celim poslom upravljao iz Zagreba, kamo su upu-

ćivani i oni pripadnici agentskih grupa koji su imali da budu izvežbani u rukovanju radiotelegrafskim stanicama. Kao što je u Sarajevu saradnik policiskog atašea Treu bio uveliko uključen u pripremne radove, tako isto je u Zagrebu Kungel uživao podršku policiskog atašea.

Međutim ni ovoga puta nije formiranje invazione mreže, obavljeno onako kako je to zamišljalo rukovodstvo referata za NDH u Upravi VI RSHA. Dok je tamo nadležnom referentu bilo stalo da se agenti naročito usmere na špijunažu i osposobe za obaveštajni rad, dotle je Kungel sa Vlatkovićem polagao težište agentske obuke na sabotazu. On je, u tu svrhu, zahtevao da mu se pošalju velike količine eksploziva i diverzantskog materijala radi podele grupama.

Pothvat »Theodor«

Zbog ovog pitanja, a i zbog sporosti sa kojom su po njegovom mišljenju tekle pripreme oko stvaranja invazione mreže, dolazio je u Zagreb i rukovodilac referata za NDH, SS-kapetan Schrems. Ipak, rad na konačnom postavljanju invazione mreže nije napredovao očekivanim tempom i načinom. A tome je bio uzrok, između ostalog, i paralelni zadatak u koji je Kungel takođe bio ukopčan. To je bio veliki diverzantski pothvat koji je nosio kamuflažnu oznaku »Theodor«.

Krajem januara ili u prvim danima februara 1944 godine RSHA je, na osnovu Hitler-ove želje, počeo da se bavi pitanjem kako da se ukloni vrhovni rukovodilac narodnog ustanka u Jugoslaviji, maršal Tito. Posao je bio poveren odeljenju VI/S Glavne uprave bezbednosti Reich-a, kojem je stajao na čelu SS-pukovnik Skorzeny. Neposrednim sprovođenjem atentata na život maršala Tita i ostale članove Vrhovnog štaba, bio je zadužen SS-kapetan Rupert Mandl, Austrijanac, koji je u dotadašnjem periodu okupacije već bio, u vezi sa raznim dužnostima, na jugoslovenskoj teritoriji. Kungel, istina, u tome pothvatu nije imao neposrednog učešća. No kao poznavalac terena i prilika, a naročito i kao organizator agenture, on je bio pozvan da se Mandl-u nađe na usluzi i da mu pomogne u izvršavanju zadataka.

Mada je i sam naginjao pomalo fantastičnim i rizičnim potezima — što dokazuje njegova ideja sa tobožnjim ustankom u italijanskoj okupacionoj zoni —, Kungel je bio skeptičan prema zamisli koja je rodila plan »Theodor«. On je imao isuviše prilike da sazna za stvarnu situaciju na oslobođenim teritorijalna i za mere obezbeđenja kojima je bio okružen Vrhovni štab. Međutim kao pripadnik Glavne uprave bezbednosti Reich-a, on nije mogao odreći svoju saradnju na onome sektoru na kojem je ona tražena. Štaviše, u njegovom stanu u Zagrebu je i održano, po Mandl-ovom dolasku u NDH, savetovanje na kojem su učestvovali najvažniji predstavnici nemačkog bezbednosno-policiskog aparata u ustaškoj državi. Mandl se nastanio u kući Kungel-ovog agenta inž. Bulića, koji je, u međuvremenu, već bio emigrirao u Beč.

Vrhovni štab NOVJ se tada nalazio u Bosni. Zato je Mandl takođe radio na svojim pripremama u Sarajevu. A i tu je opet naišao na Kungel-ove saradnike u stvaranju invazione mreže, Rudolf-a Treu-a i d-ra Vlatkovića.

Ustvari su dva pothvata, zamišljena nezavisno jedan od drugoga, počela da se postepeno slivaju u jedan. Invaziona mreža je, sve više, gubila razlog svoga postojanja. Verovatnoća velikog savezničkog iskrcavanja na Balkanu otpala je, pogotovu posle otpočinjanja Eisenhower-ove invazije na zapadu Evrope. Sem toga je bilo sve jasnije da je teritorija Jugoslavije u opštem planiranju antihitlerovske koalicije bila oblast u kojoj je upravljanje operacijama bilo u rukama Vrhovnoga štaba NOV i POJ i bojište kojim je komandovao maršal Tito. Veliki delovi teritorije na kojima su imale da funkcionišu grupe pripremane invazione mreže bili su čvrsto u rukama jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Tako je smeštaj grupa bio onemogućen, a utoliko više su one mogle biti stavljene na raspoloženje Mandl-u za njegov pothvat »Theodor«.

Veliki završni diverzantski zadatak

Druga invaziona mreža, dakle, uopšte nije bila obrazovana dokraja. Kungel je agente zavrbovane i obučene za nju predao dobrim delom za zadatke na kojima je radio Mandl. Međutim time je bio i izmenjen celi karakter pred-

viđenih grupa. Mandl je, protivno dotadašnjoj Kungel-ovoj težnji, privukao na saradnju i ustaške komande.

I postepeno je iz onoga što je trebalo da pretstavlja formiranje invazione mreže i onoga što je pripremao Mandl za svoju veliku diverziju protiv Vrhovnog štaba i maršala Tita proisteklo formiranje borbenih grupa koje bi ostale na terenu i posle povlačenja Wehrmacht-a sa jugoslovenske teritorije. Te grupe, snabdevene radio-stanicama i specijalnim diverzantskim oružjima, imale bi da vode sabotažne akcije u pozadini NOV, da organizuju razne diverzije i da deluju obaveštajno.

U svemu tome je Kungel živo sarađivao. Svoga saradnika Vlatkovića, koji je sedeo sa grupom invazione mreže u Splitu, povukao je sredinom 1944 godine u Zagreb, s tim da tu bude na čelu ovakve pozadinske diverzantsko-obaveštajne grupe. Najpre je Kungel bio predviđao da će predati Vlatkoviću najbolje svoje ljude i obučene agente. Kasnije je ta ideja bila napuštena i Vlatković je dobio nalog da sam sebi organizuje saradnike za grupu kojoj je imao da stoji na čelu. Kungel ga je naročito upućivao da to ljudstvo odabere među pripadnicima HSS i anglofilskim elementima, računajući da će u Zagreb doći Crvena armija i da će ti elementi stoga rado sarađivati sa nemačkom obaveštajnom službom.

Dobar agent, Kungel je bio slab organizator. Tako je i sada, u jesen 1944 godine, kada je bila reč o formiranju pozadinskog obaveštajnog centra u Zagrebu, pravio razne planove, ali ih je menjao često i nijedan nije dokraja doista i sproveo u delo.

Neko vreme je predviđao da u Zagrebu stvori dve paralelne mreže, s tim da se pored Vlatkovićeve formira još jedna. Pripadnici ovih dveju mreža se međusobno ne bi poznavali, ali bi zato rukovodioci i jedne i druge poznavali sve članove obeju mreža. To bi bilo potrebno radi toga da bi, ako ustreba, mogli uzajamno da se ispomažu i dopunjuju. Trebalo je da svaka grupa ima sopstvenu radio-stanicu, a ove bi takođe dejstvovalе nezavisno jedna od druge. Na posletku ni ovaj plan nije bio ostvaren, verovatno i zbog toga što je u to vreme već počela da funkcioniše organizacija diverzantskih grupa, obrazovana sjedinjavanjem sabotažno-

•diverzantskog sektora Abwehr-a sa aparatom koji je već od ranije, u okviru Glavne uprave bezbednosti Reich-a, formirao SS-pukovnik Skorzeny.

Kungel, ukopčan u razne pothvate, od pozadinskih invazionih mreža do »Theodor-a«, mnoge je stvari započinjao, ali nijednu nije stvarno i sproveo dokraja. To se, uostalom, tiče i celog rada nemačke obaveštajne službe u završnoj fazi rata, kada je na jugoslovenskoj teritoriji sva njena aktivnost bila usrećena na jedan veliki, opšti, zajednički diverzantski zadatak i kada su, pred naletom oslobodilačkih jedinica, sve te razne grupe i organizacije pretrpele slom i raspad pre nego što su uopšte počele u pravome smislu da funkcionišu.

Kroz Kungel-ove su ruke prošle, u vezi sa invazionim mrežama, veliki iznosi raznih valuta. Na prvu invazionu mrežu utrošeno je oko 10 hiljada dolara, a na drugu 15 do 20 hiljada, — no to su, mahom, bile falsifikovane dolarske novčanice, proizišle iz radionice Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Upotrebljeni su milionski iznosi kuna, velike količine lira, nešto britanskih funti — mahom takođe falsifikovanih —, pa i zlata.

Smenjivanje i rad u Austriji

Početkom jeseni 1944 godine je opšta psihoza propadanja, karakteristična tada za mnoge nemačke funkcionere koji su imali pravu sliku o situaciji, zahvatila i Adalbert-a Kungel-a. Uvek nastrojen pomalo boemski, Kungel se sve više počeo odavati piću. Pred bezizglednošću položaja, pred besciljnošću svih napora da se zadrži neizbežni slom, pa i pred brigama za ličnu budućnost, Kungel je, kao i mnogi drugi, pokušao da nađe utehu u alkoholu. On nikada i nije bio sistematski radnik. Sada se već vrlo retko mogao naći u kancelariji. Pijančio je i pravio u pijanstvu razne ispade.

Oko njega su se okupile razne sumnjive egzistencije, lica koja su, kao i on, gledala da nekako u pijanstvu zaborave, makar prolazno, na zbilju koja je nemilosrdno oduzela Trećem Reich-u i njegovim kreaturama i poslednji tračak ma kakve perspektive. Kungel je bio tražen zbog toga što

je bio pun novaca, koje je dobijao radi sprovođenja svojih raznih obaveštajnih zadataka, i što je taj novac nemilice trošio, pa i na to svoje problematično društvo. Okružilo ga je nekoliko gotovana koji su živeli na njegov račun. Davao im je i- novaca na zajam, ne vodeći računa ni o kakvom obezbeđenju.

Najzad je smenjen. Neposredni povod za to je bio neki eksces u pijanstvu. Pravi uzrok, međutim, bio je njegov opšti negativni stav prema ustaškom režimu, koji je sve više dolazio do izražaja. Kasche, koji je do poslednjeg trenutka s upornom tvrdoglavošću stajao nepokolebljivo uz Pavelića, bio je na Kungel-a, odavno kivan. Iskoristio je prvu pogodnu priliku da u Berlinu postavi zahtev da se Kungel zbog izgreda povuče iz NDH. Tako je Kasche mogao zahtev za Kungel-ovo povlačenje motivisati drugim razlozima, 3 ne stvarnim, to jest političkim neslaganjem sa načinom na koji je ovaj izveštavao svoje pretpostavljene o Kasche-ovim štićenicima-ustašama.

Kungel je krajem 1944 godine stigao u Beč i ušao u sastav odeljenja Uprave VI RSHA za jugoistočnu Evropu. Tu je radio specijalno na obaveštajnim pitanjima u vezi sa Pavelićevom NDH. Kasnije je dobio i posebni zadatak da se brine o crnogorskim emigrantima, Sekuli Drljeviću i Markoviću-Štedimliji, sa kojima je održavao prisne veze još za vreme svoje delatnosti u Zagrebu.

Početkom 1945 godine Kungel je upućen u alpsko mesto Kitzbuehel u Tirolu. Tamo se zaustavila Nedićeva kvislinška vlada, koja je bila napustila Beograd sa nemačkim jedinicama bežeći pred snagama NOV. Kao poznavalac ljudi i jezika, trebalo je da obaveštajno posmatra rad Nedića i njegovih saradnika, oko kojih je Treći Reich čak i tada pokušao da politizira. Tu je proveo nekoliko meseci, uhodeći srpske emigrante i izveštavajući nadležno odeljenje Uprave VI RSHA.

Poslednji zadatak je Kungel dobio aprila 1945 godine. Tada, pred sam konačni nemački slom, uputio ga je SS-kapetan Mandl ponovo u Zagreb. Sa njim su otišli i Štedimlija i Drljević.

Mandl, nekadašnji sprovodilac neostvarenoga plana »Theodor«, postao je, u međuvremenu, jednim od glavnih

J

organizatora diverzantskih grupa koje je Treći Reich upućivao u razne krajeve Jugoslavije. To su bile takozvane »Jagdkommande«, grupe koje su u pozadini fronta Jugoslovenske armije imale da djeluju diverzantski i da, po mogućnosti, organizuju gerilu u saradnji sa reakcionarnim elementima, a u NDH sa ustaškim grupama.

Dvojica Crnogoraca, Štedimlja i Drljević, dobili su zadatak da rade u tom smislu u Crnoj Gori. Oni su godinama prikazivali nemačkoj obaveštajnoj službi kako imaju oslonca u izvesnim crnogorskim krugovima. Otuda, svakako, i ovaj zadatak. Kungel im je bio pridružen kao nemački obaveštajni organ, s tim da posluži za vezu između grupe koju bi oni formirali u Crnoj Gori, tada već oslobođenoj, i nemačkih centara. Međutim izgleda da celo društvo nije dospelo dalje od Zagreba. Svakako ima indikacija da je Kungel bio u Zagrebu još prvih dana maja 1945 godine, dakle, kratko vreme pre nemačke kapitulacije, koja je sva ostala nastojanja učinila bespredmetnim. U opštem slomu Trećeg Reich-a gubi se trag i malom Volksdeutscher-u iz Pančeva.

Lik jednoga obaveštajca

Mada značajan po svome položaju glavnog opunomoćenika Uprave VI RSHA u Pavelićevoj državi i po specijalnim zadacima koji su mu poveravani, Kungel nije bio od onih obaveštajnih organa čija bi delatnost opravdavala ono što je Uprava VI RSHA u njega investirala. Neosporo je svojom agilnošću i vezama koje je uspeo sebi da stvori u Zagrebu bio koristan informator. Naročito je od važnosti bilo što mu je njegov samostalni položaj omogućio da prema ustaškom režimu ne bude opterećen nikakvom potrebom za naročitim obzirima. Njegova su obaveštenja poticala dobrim delom i iz krugova koji su prema tome režimu stajali u opoziciji, i zato su ona bila važna dopuna drugih informacija koje bi priticala nemačkim obaveštajnim centrima, jer su omogućavala njihovu kontrolu i doprinela zaokrugljivanju slike o Paveliću i vladavini koju je on uspostavio. Ipak je imao dobrih veza i sa ustaškim rukovodiocima, a naročito mu je i

policiski ataše Helm — sa kojim je inače prisno sarađivao — poveravao sva pitanja koja su se ticala Andrije Artukovića, s kojim je Kungel bio u prijateljstvu.

Kungel-ove veze sa opozicionim građanskim krugovima u Zagrebu iskoristio je Walter Schellenberg, šef Uprave VI RSHA, za dodir koji je njegov aparat uspostavio sa glavnim saradnikom d-ra Mačeka, inž. Augustom Košutićem. Schellenberg je, krajem 1943 godine, bio uputio u Zagreb dva svoja saradnika. Jedan od njih je bio nekadašnji glavni opunomoćenik njegove obaveštajne službe u Jugoslaviji, Karl Kraus. Drugi se ranije nije pojavljivao u Jugoslaviji. Bio je to SS-major Naujox, organizator provokacije sa tobožnjim napadom Poljaka na radio-stanicu Gleiwitz, koju je Hitler iskoristio kao jedan od povoda za napad na Poljsku. U Kungel-ovom stanu su se ova dva Schellenberg-ova pretstavnika sastala sa Košutićem.

Šta su razgovarali, ostalo je tajnom. Međutim njihov je razgovor svakako bio u vezi sa Kungel-ovim političkim kombinacijama, jer je, naravno, i on imao svoj recept za pravac kojim bi se usmerila nemačka politika u NDH. Kungel-ova nastojanja su tada išla za tim da Treći Reich ukloni sa vlasti u NDH ustaše i da omogući Mačekovoj HSS učešće u vladi. U to doba je, uopšte, u krilu RSHA bio razmatran plan koji bi odgovarao ovim Kungel-ovim idejama. Zamisao je bila da ustaše zameni ekipa sastavljena od pripadnika HSS i rukovodilaca domobranstva NDH, s tim da Pavelić nominalno ostane šefom satelitske države. Razgovori Kraus-a i Naujox-a sa Košutićem, uz učešće Kungel-a, svakako su se vodili negde na toj liniji.

Ono što je kod Kungel-a bilo karakteristično jeste nedostajanje sposobnosti da stvori obaveštajnu mrežu. On je, ustvari, bio sam svoj informacioni aparat. Izveštaji su mu bili mahom objektivni i često su njegovim pretpostavljenim ustanovama donosili autentične i značajne podatke. Međutim sve što je javljao, Kungel je sam saznavao, bilo u novinarskim krugovima kojima je i sam pripadao, kao dopisnik »Voelkischer Beobachter-a«, bilo preko svojih društvenih veza koje je razgranao na sve strane. On nije imao nijednog agenta koji bi i sam sastavljao izveštaje, već jedino informatore od kojih bi dobijao podatke. Zato su se njegove in-

formacije zadržavale na onim pitanjima do kojih je dospavao svojim raznim društvenim dodirima, a nisu prelazile taj krug.

Kungel-ove sposobnosti ustvari nisu išle dalje od onih koje su ga kvalifikovale kao dobrog agenta i informatora. To se moglo videti ubrzo pošto mu je poverena dužnost organizatora obaveštajne službe na liniji Ureda VI. U trenutku kada mu je bilo povereno da bude organizator agenture i da rukovodi nekim pothvatima — kao u slučaju invazije mreže —, Kungel je podbacio.

OD LJOTICA DO HITLER-a

Na neku godinu pred rat došao je u osječku gimnaziju nov nastavnik. Ime mu je bilo Rudolf Troj. Sa njim je došla i njegova žena Bojka, takođe nastavnica gimnazije. Bili su to mladi ljudi, vrlo kulturni i obrazovani, koji su ubrzo stekli u Osijeku veliki krug poznanstava. Uostalom, Bojka Troj je bila iz jedne od starih srpskih porodica u Slavoniji, pa je takoi profesorski bračni par bio u građanskom društvu, naročito među mlađim intelektualcima, primljen kao dobrodošla prinova.

*Od jugoslovenskog nacionaliste do nemačkog
obaveštajca*

Troj je bio poreklom Austrijanac. Međutim njegov otac, lekar, živeo je još od pre balkanskih ratova u Makedoniji. U Skopju je postojala austriska bolnica još u doba dok je na Dušanovom gradu sultanov polumesec nadvišavao staru varoš kraj Vardara. Tu je d-r Troj radio, a tu mu se rodio i sin, 1909 godine. Mali skopski Austrijanac dobio je ime Rudolf, valjda po sentimentalnom sećanju na Beč, sa kojim lekar, koji se inače sasvim aklimatizirao u balkanskoj sredini, nikada nije bio izgubio unutrašnju duhovnu vezu.

Prošao je i Prvi svetski rat, a lekar Troj je ostao u Skopju, sada glavnom gradu »Južne Srbije«, kako je beogradski centralizam bio krstio Makedoniju. Tu je mali Rudolf i odrastao, postao velikim Rudolfom i, najzad, maturirao. Ako su mu se već roditelji bili srodili sa okolinom, on je pogotovu od najranije mladosti bio i po jeziku, i po izgle-

du, pa i po svome mentalitetu potpuno urastao u nju. Bio je visok, sportski razvijen, živahan. Među svojim drugovima je još iz gimnaziskih klupa prirodno imao vodeću ulogu. Uz to mu je kulturna atmosfera roditeljskog doma dala od malena široko obrazovanje i usadila mu interesovanje za nauku, muziku, književnost.

Kasnije su Rudolfovi roditelji prešli u Dalmaciju. Svršivši studije mladi Troj je dobio prvu svoju službu u Makedoniji, gde se i oženio svojom koleginicom Bojkom Mamuzić. Zarana je njegova duhovna agilnost tražila da se udejsvuje i u političkom životu. Veliki jugoslovenski nacionalista, Troj je bio aktivan u društvenim organizacijama stare Jugoslavije. Došao je u vezu i sa Ljotićevim »Zborom«. Bilo je to nekako pred rat, u vreme kada je nacizam u Nemačkoj bio izrastao u snažnu silu, koja je pretvorila nemoćnu Weimar-sku Republiku u snažni Reich, koji je sve više uticao na politiku Evrope. Je li to bilo zato što je u »Zboru« gledao jugoslovensko izdanje toga nacizma, ili zato što su na njega dejstvovalе konfuzne pseudofilozofske misli Dimitrija Ljotića, — tek, profesor Rudolf Troj je postao članom »Zbora« i stupio u lične prijateljske veze sa istaknutijim njegovim članovima.

Kada je došao u Osijek, Troja je pratio glas odlučnog i istaknutog jugoslovenskog nacionaliste, što je u ono doba značilo i pristalicu beogradskog centralizma, monarhije i ideje o negaciji i ugušivanju nacionalne svesti ostalih naroda koji su sačinjavali Jugoslaviju.

Došao je nemački napad. Troj, rezervni oficir jugoslovenske vojske, nosio je kratko vreme uniformu, ali se vrlo brzo našao ponovo u Osijeku. No više se nije preživao Troj, nego — Treu. I više nije bio jugoslovenski nacionalista i ljotićevac, nego je otkrio žarku ljubav za Treći Reich. Nacionalizam mu je postao nemačkim, a umesto Ljotićevih ideja prigrlio je Hitler-ove.

Je li u Treu-u progovorila svest o njegovom pravom narodnom pripadništvu, ili je u pitanju bilo samo skretanje zbog konjunktura, kako mu je ona 1941 godine izgledala, — teško se to može reći. Sigurno je da je profesor Rudolf Treu postao ne samo uverenim Nemcem nego u isto vreme i jednim od istaknutijih prosvetnih radnika nemačke narodnosne manjine u Pavelićevoj NDH.

Rudolf Treu

Sve do toga vremena Treu, istina, nije imao nikakvih dodira sa Volksdeutscher-ima, kojih je u Slavoniji naročito u Osijeku, bilo mnogo. Niti se on osećao njima srodnim, niti su ga oni svojatali. Međutim kada se u Osijeku radilo na formiranju nove nemačke učiteljske škole, Treu je konkurirao za položaj njenog direktora. Bio bi ga i dobio da iz Reich-a nije bio dodeljen nemačkoj narodnosnoj grupi u NDH za taj položaj neki istaknuti nemački pedagog. Tako je Treu ostao profesorom u nemačkoj realnoj gimnaziji.

U ono doba su mnogi za koje nikada nije bilo poznato da polažu važnost na svoje stvarno ili tobožnje nemačko poreklo naprasno otkrili da su, ustvari, odavno po svojim osećanjima Nemci, a i da u njihovim žilama teče toliki procent nemačke krvi da ono malo krvi tuđih, manjevrednih rasa takoreći i nije ni od kakvog značaja. Hitler-ov Reich se nalazio u zenitu svoje moći i to je bio uzrok što su organizacije nemačke narodnosne grupe u NDH, dobivši javnopravni status i velika autonomna ovlašćenja, bile preplavljene ovim novim Volksdeutscher-ima.

Branimir Altgayer, posednik koji je postao prekonoc »vođom nemačke narodnosne grupe u NDH«, šefom svih Volksdeutscher-a u Pavelićevoj državi i visokim državnim funkcionerom, nije bio baš oduševljen svima pojavama koje su pratile tu invaziju u redove njegove organizacije. Međutim s druge strane je — iako je znao da su mnogi od ovih novih Nemaca koji su iznenada pronašli svoju stvarnu ili tobožnju pravu nacionalnu pripadnost to učinili iz najgrubljeg računa — smatrao ne bez razloga da ovaj priliv u redove volksdeutscher-skih podanika ojačava i njegov uticaj u državi koja mu je priznala i dala važne položaje i funkcije.

Agent Einsatzkommande Sipo i SD-a

Treu je za Volksdeutscher-e bio, ustvari, dobra akvizicija. Bio je elegantan i obrazovan, reprezentativan i spretan, simpatičan u svome nastupu, a pritom i inteligentan i, ukratko, svestrano upotrebljiv. Zato je njegovo prebacivanje sa jugoslovenskog koloseka na nemački prošlo bez većih teškoća. Kada je zamolio Altgayer-a da interveniše u korist srpskih rođaka njegove žene, ovaj je rado pomogao. Nije

mogao to učiniti sam, jer ustaše u svojim pogromima protiv Srba nisu bile sklone da dopuste njegovo mešanje. Zato je Treu-a doveo u vezu sa rukovodiocem Einsatzkommande Sipo i SD-a, formirane u Osijeku ubrzo posle ulaska Wehrmacht-ovih jedinica u Jugoslaviju.

Na čelu Einsatzkommande stajao je SS-kapetan Hans Rexeisen, pripadnik SD-a i raniji rukovodilac obaveštajnog referata u SD-otseku Celovec. Rexeisen, stari austrijski nacista, radio je još pre rata obaveštajno prema Jugoslaviji. Kao »inž. Schwendt« dolazio je u Jadransko Primorje i tu pleo svoju mrežu. Njegov tadašnji delokrug obuhvatao je i Istru i italijanske oblasti koje su se graničile sa Austrijom.

Susret Rexeisen-a sa Treu-em odlučio je o budućnosti elegantog profesora. Već kratko vreme posle toga sastanka zatražio je Rexeisen od Altgayer-a da odobri Treu-u da za obavljanje nekog važnog posla u severnoj Bosni može obući uniformu volksdeutscher-ske militantne organizacije »Einsatzstaffel«. Isto tako je zahtevao da Treu može na automobil koji će mu u tu svrhu biti stavljen na raspolaganje, staviti registarsku oznaku te borbene formacije. Rexeisen je objasnio Altgayer-u da je ovaj aranžman potreban iz raznih važnih razloga, između ostaloga zbog hitnosti zadatka koji Treu treba za njega da svrši. Altgayer, koji sa Rexeisenom sarađivao u mnogim pitanjima, postupio je kako je bilo zatraženo. Otada se Treu, prema potrebi, pojavljivao u uniformi kapetana volksdeutscher-ske »Einsatzstaffel«, koja mu je dodelila i šofera.

Tako je započeo obaveštajni rad jednoga od najinteresantnijih saradnika nemačke obaveštajne službe u okupacionom periodu. Rexeisen je od Treu-a imao vrlo velikih koristi. Pre svega je mladi profesor poznavao lično sve iole važnije pripadnike osječkog građanskog društva. Imao je mnogobrojne prijateljske veze, naročito u intelektualnim redovima. To mu je omogućilo da vrši društvenu špijunažu u najširem obimu i da Rexeisen-a snabdeva pouzdanim obaveštenjima iz svih krugova sa kojima je bio u dodiru. Njegova inteligencija i obrazovanost, a pritom i njegovo izvanredno poznavanje ljudi i prilika — (ta bio je još do pre nekoliko meseci uvereni Jugosloveni!) — bili su uslovi za vrlo uspešan rad. No Treu je, sem toga, baš preko ovih svojih mnogobrojnih veza, imao mogućnosti i da vrbuje agente

i obaveštače, znajući tačno kome se i kako treba u tu svrhu obratiti.

Pored veza u Osijeku i drugim mestima Slavonije, Treu je imao mnoga poznanstva u severoistočnoj Bosni, u krajevima oko Tuzle, a isto tako i u Sarajevu i Dubrovniku. Tako je proširio svoju obaveštajnu delatnost i na Bosnu. Jedna od najvažnijih njegovih veza bio je tu tuzlanski apotekar Obrad Micić. Preko njega je Treu došao u dodir i sa nekim četničkim komandama u tome kraju. Spretan i politički, on je umeo da se koristi suprotnostima između ustaša, četnika i partizana, i iz svoga političkoga rada u tuzlanskom kraju stvarao je obaveštajne veze koje su Rexeisen-u pružale obaveštenja o tamošnjim prilikama i zbivanjima.

Situacija je tada u krajevima koje je Treu obaveštajno obrađivao bila pogodna za pridobijanje ljudi. Ustaške vlasti su bile odmah otpočele progone Srba. Među proganjanim licima, kojima su bili u pitanju ne samo sloboda i imovina već i sam život, bilo je takvih koja su bila spremna da zaštitu koju bi im ukazivao Rexeisen plate saradnjom sa njegovom obaveštajnom službom. Mnoga od njih, pri tome, ovakvu svoju delatnost nisu ni smatrala nekim obaveštajnim radom, već davanjem obaveštenja o teškim prilikama i nasiljima, s ciljem da izazovu nemačku intervenciju u korist progonjenih ili u svoju zaštitu.

Veze sa Ljotićem i Nedićem

Od velikog značaja je bila i stara Treu-ova veza prema Dimitriju Ljotiću i rukovodstvu »Zbora«. Pomažući pri spašavanju Ljotićevih pristalica iz NDH, u njihovom oslobađanju iz ustaških ruku i njihovom prebacivanju u Srbiju, Treu je još više učvrstio svoj ugled i poverenje koje je uživao u tim krugovima. Tako je bilo sasvim razumljivo što ga je Ljotić u svako doba primao raširenih ruku.

Dovoljno spretan da Ljotiću prikaže svoju obaveštajnu ulogu na način koji neće umanjiti njegovo poverenje, Treu je naveo vođu »Zbora« da mu se poveri u svima onim stvarima za koje je ovaj smatrao da ih treba staviti na znanje nemačkim rukovodiocima u Srbiji. Je li Treu svoj položaj kod okupacionih vlasti prikazao Ljotiću tako da je ovaj stekao

uverenje o nekcm velikom ličnom uticaju svog nekadašnjeg sledbenika, danas se ne može utvrditi. Sigurno je, međutim, da je Ljotić Treu-u bez ograde govorio mnoge stvari koje su za nemačku obaveštajnu službu mogle biti od velikog interesa. Verovatno je Ljotić ocenio da može preko Treu-a, kao čoveka koji je, nesumnjivo, imao razumevanja i simpatije za njega, da saopšti na pogodan način nemačkim rukovodnim ustanovama sve one stvari koje je smatrao da ove treba da znaju, a koje nije mogao da im saopšti u neposrednom razgovoru sa visokim faktorima okupacionih vlasti. S druge strane se svakako i on koristio obaveštenjima koja "mu je Treu davao u pogledu nemačke politike prema Srbiji. Pritom, naravno, ostaje otvoreno pitanje šta je Treu-u o tome bilo zaista poznato, a šta je on Ljotiću govorio napamet, iz želje da sebe prikaže značajnijim nego što je ustvari bio i da ga navede na otvoreno izlaganje svojih misli.

Izveštaji koje je Treu podneo Rexeisen-u — a ovaj svojim pretpostavljenima — o razgovorima sa Ljotićem bili su, verovatno, najpotpuniji i najsvestraniji koje je dotle, a i kasnije, nemačka obaveštajna služba primila od svoje agenture. Sem sa njim, Treu je vodio duge razgovore i sa drugim istaknutim ličnostima »Zbora«. I najzad ga je Ljotić doveo u vezu sa Nedićem.

Treu se pojavio u Beogradu baš u vreme kada je nemačka okupaciona vlast bila u najvećem škripcu. Narodni ustanak je bio zahvatio celu Srbiju. Slabi nemački garnizoni su bili svedeni na odbranu. Jedva su se održavali i u mestima u kojima su se nalazili. Kvislinški aparat, sa Milanom Aćimovićem na čelu, bio je potpuno nemoćan da ma u čemu pomogne okupatoru. Ljotić je bio preduzeo akciju da dovede do formiranja nove kvislinške vlade sa Milanom Nedićem na čelu, a u istom je pravcu radila i obaveštajna služba Sipo i SD-a, oslonjena i na svoga glavnoga poverenika među istaknutim kolaboraterima, Milana Aćimovića. Vojni zapovednik u Beogradu, najviša i jedina konačno merodavna ličnost, kolebao se i nije se mogao odlučiti da postupi po sugestijama koje su u istome pravcu dolazile i iz njegove okoline.

U tome trenutku su Treu-ovi izveštaji nesumnjivo bili od velikog značaja. Oni su sadržavali detaljne i otvorene Ljotićeve kritike dotadašnjih postupaka nemačkih okupacionih vlasti i mnoštvo argumenata koji su govorili u prilog solu-

cije sa Nedićem, dajući sugestije za budući razvoj nemačke politike i za rešenje akutne krize.

Isto tako je od važnosti bilo i ono što je Nedić, postavljen naposljetku na čelo kvislinške vlade, govorio Treu-u nešto kasnije. Mada je, razume se, pre njegovog postavljenja nemački okupacioni aparat preko raznih ličnosti pretresao sa Nedićem tadašnje političke probleme i stekao sliku o njegovim shvatanjima i njegovoj ličnosti, ipak su Treu-ovi izveštaji o razgovorima sa njim bili izvanredno važan doprinos poznavanju čoveka kome je okupator poverio ulogu pretседnika kvislinške vlade. Nedić, koji je sa Treu-om razgovarao u prisustvu Ljotića, izneo je o mnogim problemima svoja gledišta. Iako su ona bila nosila određenu boju s obzirom na činjenicu što je Nedić znao koga ima pred sobom, ipak su bila data u mnogo otvorenijoj i drastičnijoj formi nego što bi Nedić govorio u neposrednom dodiru sa kojim od glavnih okupacionih rukovodilaca.

Između Slavonije i Bosne

Krajem 1941 godine je Einsatzkommando Sipo i SD-a u Osijeku bio ukinut. Rexeisen je premešten ustanovi Sipo i SD-a u Beogradu, i tu je dobio položaj rukovodioca III odeljenja, to jest SD-a. Treu je ostao u Osijeku i radio je i dalje obaveštajno za Rexeisen-a, dolazeći povremeno u Beograd, a obrađujući naročito i severoistočnu Bosnu. No on je prešao na vezu i Einsatzkommandi Sipo i SD-a u Zagrebu, koja je po Rexeisen-ovom odlasku preuzela i osječko područje u neposrednu obradu. I tako je u proleće 1942 godine, kada je u Zagrebu zamenio Einsatzkommandu policiski ataše pri nemačkom poslanstvu, Treu postao njegovim agentom.

Četničke veze koje je Treu stvorio još od samog početka svoga rada u Osijeku bile su i dalje jedan od važnih oslonaca u njegovom obaveštajnom radu. On se tim vezama koristio ne samo u Bosni, gde ih je naročito negovao čestim posetama štabovima četničkih rukovodilaca, nego i u Slavoniji, pa i u Sremu. Tu je on među četnički nastrojenim elementima našao nekoliko saradnika i stvorio začetke četničke terorističke organizacije koja je kasnije, pod nazivom »Tajne anti-

komunističke organizacije» — skraćeno: TAKO —, postala pomagačem okupatora u borbi protiv partizana.

U sledećem periodu preneo je Treu težište svoje delatnosti u Bosnu. On je iz Osijeka, ostavši i dalje na svom položaju u tamošnjoj gimnaziji, redovno odlazio ne samo u Tuzlu nego i u Sarajevo. Tu su njegove veze išle na dve strane: prema muslimanskom građanskom elementu i prema četnicima. Od četnika su se među njegovim informatorima i saradnicima naročito isticale »vojvode« Kerović i Tešanović. Njegove muslimanske veze išle su specijalno prema reakcionarnim autonomističkim krugovima koji su težili osamostaljenju bosanskih muslimana od NDH, a u naslonu na Treći Reich.

Kada je policiski ataše u Zagrebu stvorio svoju ispostavu u Sarajevu, sa SS-kapetanom Abromeit-cm na čelu, Treu se povezao i sa ovim. Bilo je to početkom 1943 godine, u vreme kada je nemačka politika težila, sa sve manje obzira prema Pavelićevoj vladi, da iskoristi bosanske muslimane kao oslonac i kao ljudski rezervoar za formiranje jedinica SS-a. U Sarajevo je doveden, u vezi sa tom velikom političkom igrom, i Emin el Huseini, veliki muftija jerusalimski, jedan od najistaknutijih muslimanskih rukovodilaca sa Srednjeg Istoka. El Huseini je bio ogorčeni neprijatelj Britanaca i našao je, kao takav, utočište i sklonište u Nemačkoj. Berlin je aranžirao njegovu posetu Sarajevu i rukovodiocima bosanske muslimanske reakcije, kako bi ih on zagrejao za što prisniji naslon na Treći Reich i što širu saradnju sa njim.

Treu se našao tada u Sarajevu. Nije mu bilo teško da, preko svojih muslimanskih veza, organizuje razgovor sa velikim muftijom. Tu su raspravljani razni problemi nemačke saradnje sa muslimanima, a specijalno i u vezi sa formiranjem SS-ovske divizije »Handžar«, čemu je muftijina poseta imala da pruži potsticaja.

Stalno odsustvovala Treu-a iz Osijeka izazvalo je, prirodno, negodovanje onih ustanova koje nisu bile zainteresovane za njegov obaveštajni, već za nastavnički rad. To su, u prvom redu, bile školske vlasti, a zatim i samo rukovodstvo nemačke narodnosne grupe. Pitanje Treu-a je, najzad, morao policiski ataše Helm da raspravi sa nezadovoljnim volksdeutscher-skim »vođom« Altgayer-om, koji je opravdano smatrao da je mesto profesora osječke gimnazije za ka-

tedrom, a ne u četničkim štabovima u bosanskim planinama ili u salonima muslimanske buržoazije u Sarajevu. Došlo je, naposljetku, do aranžmana po kojem je Treu zadržao i dalje svoj profesorski položaj, ali je bio dva dana u nedelji oslobođen predavanja. I to je, uostalom, bila samo prolazna solucija. Početkom 1944 godine Treu je potpuno prešao u Sarajevo. Abromeit je bio premešten na drugu dužnost, a Treu je postao pretstavnikom policiskog atašea u Sarajevu.

Centralna obaveštajna figura u Sarajevu

U to vreme je već i Uprava VI RSHA, centrala nemačke obaveštajne službe, bila stavila ruku na osječkog profesora, toliko spretnog i mnogostranog u obaveštajnom radu. Mada je policiskr ataše želeo da ga zadrži za sebe, on je morao pristati da ga pošeli sa Upravom VI, koja je Treu-a povezala sa svojim glavnim opunomoćenikom za NDH, Adalbert-om Kungel-om.

I tako je, od kraja 1943 i početka 1944 godine, otpočeo novi period Treu-ovog rada, najsvestraniji i najobimniji. Školski katalog je bio najposle odbačen. Profesor je postao isključivo organizatorom obaveštajne službe.

Prelazak Treu-a u Sarajevo poklapa se vremenski sa snanim aktiviranjem sveukupne nemačke obaveštajne delatnosti u Bosni i Hercegovini. Tada se radi intenzivno na stvaranju druge invazione mreže, naporedno s tim organizuje se diverzantska akcija protiv života maršala Tita, takozvani pothvat »Theodor«, formiraju se diverzantske grupe, pojačava se saradnja sa četničkim jedinicama, izgrađuju se obimni sistemi špijunaže i diverzije. U svemu tome je Treu ubrzo postao jednom od centralnih ličnosti. On je u Sarajevu imao svoj mali biro sa nekoliko saradnika, a lično je bio stalno u pokretu, obilazeći teren, organizujući, pomažući drugim obaveštajnim pothvatima. Njegove su veze išle doista na sve strane.

Činjenica da je bio u isto vreme i organ policiskog atašea i neposredni poverenik Uprave VI RSHA, a sem toga zadužen i mnoštvom posebnih zadataka, učinila je da je Treu praktički bio u svome radu uveliko samostalan. Svojstvo pretstavnika policiskog atašea dalo mu je zvaničnu bazu i izve-

stan društveni položaj. Njegove mnogobrojne veze prema nemačkim vojnim i civilnim ustanovama, prema muslimanskim građanskim krugovima, prema četnicima, pa i prema vlastima NDH, učinile su od njega izvanredno obaveštenog i mnogo traženog čoveka.

Kada je počeo rad na formiranju druge invazione mreže, početkom 1944 godine, Treu je i u tome uzeo aktivnog učešća. Organizator pothvata »Theodor«, SS-kapetan Mandl, obraćao se i Treu-u u vezi sa izvršenjem svoga zadatka. Ruководilac trupne obaveštajne službe V SS-planinskog armijskog korpusa, koji je operisao u istočnoj Bosni i u Hercegovini, SS-major Keller, tražio je od Treu-a saradnju i oslanjao se na njega, naročito u pitanju stvaranja dodira i sporazumevanja sa četnicima, a i sa muslimanskom reakcijom.

Treu-ovi zadaci su se množili. Dodeljeni su mu i instruktori za diverzante. On sam je obilazio teren, stvarajući obaveštajna uporišta, vrbujući ljude za obaveštajni rad i za diverzantske kurseve koje je organizovao u Kasindolu, kod Sarajeva. Njegove su veze išle i prema Sandžaku, prema južnoj Dalmaciji.

Iako zapošljen na sve strane organizovanjem obaveštajnog i diverzantskog rada koji je bio usmeren protiv NOP-a, Treu je pratio i zbivanja u ustaškome taboru. Julia 1944 godine on je policiskom atašeu u Zagrebu uputio prvi izveštaj u kojem je signalizirano sumnjivo držanje tadašnjeg ustaškog ministra Vokića, koji je kasnije bio umešan u aferu sa pripremanjem političkog i vojnog udara u NDH. O ustaškom pukovniku Bobanu podneo je, isto tako, opširan izveštaj u kojem je, na osnovu prikupljenih informacija, ukazivao na njegovu antipatiju prema Nemcima i Trećem Reich-u.

Uopšte je celo Treu-ovo izveštavanje, od početka njegove delatnosti, u Osijeku, pa do njenoga završetka, u Bosni, bilo vrlo negativno po ustaški režim i njegovu politiku. U krugovima njegovih pretpostavljenih nabacivalo se da on »stoji pod srpskim uticajem«. Ipak, njegovi izveštaji nisu nikada prešli granice objektivnosti i ocenjeni su, obično, kao provereni i tačni.

Nastupila je poslednja faza rata. Srbija je bila oslobođena. Od kvislinške Nedićeve vlade postala je ekipa emigranata koja se još trudila da politiziranjem u praznom prostoru uveri i sebe i svoje nemačke zaštitnike u svoje posto-

janje. Hermann Neubacher, glavni politički poverenik Trećeg Reich-a za jugoistočnu Evropu, sedeo je u Beču i nastojao preko Milana Nedića, Dimitrija Ljotića, patrijarha Gavrila Dožića i Milana Aćimovića da stvori nekakav ujedinjeni srpski front protiv NOP-a. Nemačka obaveštajna služba ulagala je sve svoje napore u organizovanju diverzije.

U tome periodu je Treu sa svojim četničkim vezama i glasom čoveka koji je »prijatelj Srba« dobio još jednu ulogu. Aćimović je u Austriji pregovarao sa Neubacher-om u svojstvu opunomoćenog predstavnika Draže Mihailovića. Bilo je posredi stvaranje čvrstog i definisanog nemačko-četničkog saveza u okviru planiranog »srpskog fronta«. Treći Reich bi imao da pruži sredstva i oružje za veliku akciju Draže Mihailovića i njegove »jugoslovenske vojske u otadžbini« protiv snaga narodnog oslobođenja. Treu je na terenu tada stupio u vezu sa Mihailovićevim štabom, smeštenim u Bosni. On je održavao stalnu vezu sa četničkim pukovnikom Borotom, koji mu je dolazio u Sarajevo. Sa njim je odlazio u četničku »Vrhovnu komandu«. Ono što je Neubacher sa Aćimovićem radio pre svega na političkom planu, u Austriji, Treu je preko Borote radio poglavito na vojno-diverzantskom planu, u Bosni.

U Treu-ovu aktivnost je, između ostaloga, išlo i dirigovanje diverzanata i njihovo prebacivanje četnicima. SS-kapetan Mandl, raniji organizator pothvata »Theodor« i Treu-ov poznanik iz toga vremena, obrazovao je od ljotićevskih i drugih kvistlinških elemenata u Austriji diverzantske grupe. Treu je u Sarajevu služio ovim grupama kao relej, kuda su one upućivane. Njegovim vezama su te grupe preko pukovnika Borote prebacivane u četničke štabove.

Sa opštim povlačenjem Wehrmacht-a iz Bosne napustio je i Treu svoje poslednje mesto aktivnosti. I on se našao u slomu Trećeg Reich-a već van jugoslovenskih granica.

Svakako je Treu, među licima koje je nemačka obaveštajna služba angažovala i upotrebila u Jugoslaviji, bio jedan od talentovanijih za posao koji je obavljao. Ubrajao se, nesumnjivo, među najznačajnije saradnike policiskog atašea Helm-a i Uprave VI RSHA.

COVEK KOJI JE VIDEO PAPU

Komandir đачkog eskadrona u školi za rezervne oficire u Zemunu pozvao je redova-đaka Vilka Hegera u svoju kancelariju. Kada se mladić ukipio pred svojim starešinom, ovaj ga je najpre ispitivački pogledao, a zatim ga zapitao da li želi da ode u Beograd. Dak-redov Heger se začudio malo predusretljivom pitanju, koje nije bilo nimalo uobičajeno. Ipak, jedno slobodno popodne je svakako pretstavljalo priyatnu promenu u jednoličnom i napornom kasarnskom životu. A predajući mu potpisanu dozvolu za izlazak u varoš, komandir dodade da mu je to neka vrsta nagrade za pokazanu revnost u službi i učenju.

Mladić m kozmetičkim preparatima

Komandiru baš nije bilo mnogo prijatno što je morao da odigra pred svojim potčinjenim malu predstavu. Međutim dobio je od svojih pretpostavljenih nalog da omogući Hegeru toga dana izlazak u grad. Kao objašnjenje komandiru je rečeno da policija u Zagrebu, odakle je Heger došao da otsluži svoj rok u školi za rezervne konjičke oficire, prati već duže vreme mladićevo kretanje i da je udešeno sa beogradskom policijom da ga i ona prati, kako bi se utvrdile njegove beogradske veze. U pozadini svega toga je bila sumnja da se mladi Heger bavi nekim ilegalnim političkim i trgovačkim poslovima.

Između Beograda i Zemuna tada još nije bio podignut most. Prelazilo se brodom, pa je to bilo čitavo malo putovanje. Utoliko se više iznenadio komandir kada se Heger, po-

sie otprilike jednog sata, propisno javio da se vratio iz grada. A na začuđeno pitanje kako je tako brzo stigao, pogotovu što ima izlazak do večerj, Heger je smešeći se odgovorio da su beogradski policajci isuviše nespretni kada nekog prate, pa odmah padaju u oči.

To je bilo 1931 godine. Heger je, za svih devet meseci koje je proveo u školi za rezervne oficire, dobijao iz Zagreba opširnu poštu. Ona se sva ticala raznih trgovačkih poslova, mahom u vezi s kozmetičkim preparatima. Heger se u slobodnim večernjim časovima mahom bavio njome. Odgovarao je na pisma, davao razna uputstva i upravljao praktički i iz vojske svojim raznim trgovačkim interesima u Zagrebu i drugim mestima. Razume se da je pošta bila brižljivo kontrolisana. No u njoj nije bilo sadržano ništa što bi sumnje jugoslovenske policije moglo potkrepiti kakvom opipljivom činjenicom.

Pet ili šest godina kasnije pojavili su se u beogradskoj »Politici« veliki i upadljivi oglasi. Oni su preporučivali čudotvorne francuske kozmetičke preparate, proizvode laboratorije »Interkozma« u Parizu, čuvene u celome svetu. Dva su glavna proizvoda tu bila posredi: sredstvo za sprečavanje i lečenje ćelavosti i sredstvo za podizanje i oblikovanje ženskih grudi. Uz oglas su išla i mnogobrojna zahvalna pisma, priznanja i ekspertize iz raznih zemalja. Svi ti preparati su spravljani, pisalo je tu, u čuvenoj pariškoj laboratoriji, a prodaju se, samo po pismenoj porudžbini, u Beogradu, preko zastupništva »Interkozme«.

Zastupnik koji je svojim oglasima rečito obećavao da će ovim uvezenim francuskim sredstvima usrećiti ćelave ljude i žene spalih grudi bio je Vilko Heger. Njega, ustvari, nije bilo često u Beogradu. Uglavnom je boravio u Zagrebu, gde je takođe širio razne farmaceutske preparate. A u Beogradu ga je zastupala jedna farmaceutkinja, čija je apotekarska akademska titula potkrepljivala ozbiljnost »Interkozmini« preparata i obećanja iz oglasa.

Porudžbine su pristizale u sve većem broju. Reklama je učinila svoje. Bezbrojni paketi su svakog dana odnošeni iz sedišta zastupništva u Beogradu na poštu i razasiljani na sve strane. Dok, najzad, jednoga dana nije buknuła afera. Neki radoznali čovek, kome uprkos revnosne upotrebe inače vrlo skupog preparata nikako nije htela da poraste kosa, ili

Vilko Heger, koji se, još od svojih mladih dana, bavio unosnim sumnjivim poslovima, bio je jedan od važnijih pripadnika agenture policiskog atašea pri nemačkom poslanstvu u Zagrebu za vreme okupacije. Zbog njegovih obaveštajnih uspeha, RSHA ga je angažovao za rad u Reich-u

neka žena koja je onim drugim, još skupljim preparatom uzalud masirala grudi — pokrenuli su lavinu koja je pokopala procvetalo preduzeće. Hemiska analiza je utvrdila da je posredi najobičnija voda sa nekim sredstvima za bojenje, tek da ne bude potpuno providna i bez mirisa. Zastupništvo u Beogradu nije bilo do jedna soba sa policama i nekoliko povećih balona i gomila praznih i punih bočica. A »laboratorija svetskog glasa« u Parizu bila je, istina, protokolisana u zakonskoj formi, ali se sastojala svega iz jedne prazne prostorije na kojoj je spolja bila nameštena velika tabla sa firminim nazivom.

Stvar je došla pred sud. Beograđani, od kojih su mnogi bili i lično zainteresovani jer su im ovi preparati odneli velike sume, pratili su sa ogorčenjem svakodnevne izveštaje u štampi, iz kojih su saznali za sve te pojedinosti. Iz stubaca dnevnih listova su, na kraju, pročitali da je Vilko Heger oslobođen, a da je kaznu izvukla jedino beogradska farmaceutkinja. A oslobođen je bio zbog toga što ona nije mogla dokazati da je netačno njegovo tvrđenje po kojem joj on nije ni slao u Beograd nikakve preparate, već je sve to ona sama mešala iz onih raznih balona i punila bočice. Šta je bilo sa velikim iznosima koje je lakoverni svet plaćao ovom avanturisti i njegovoj saradnici, nije se moglo utvrditi. Obogatile su se obe strane — oštećena lica iskustvom, a Heger novcem.

Afera i pod okupacijom

Prošlo je još nekoliko godina. Heger, nećak zagrebačkog advokata d-ra Ive Andresa, koji je u vladi Cvetković—Maček 1939 godine postao ministrom trgovine i industrije, pojavljivao se češće u Beogradu. Afera sa »Interkozmom« bila je već zaboravljena. Za ovo nekoliko godina prošlo je novinskim stupcima toliko drugih senzacija i otkrića da je mogao slobodno da se pojavljuje svuda. A sem toga je i položaj njegovog ujaka pokrio mrlje u njegovoj prošlosti.

Promućurni Heger se potrudio i da stekne veze prema visokom katoličkom kleru u Jugoslaviji. One su, pored njegovih izvanrednih sposobnosti za mračne trgovačke poslove i pored njegovog ujaka u ministarskoj fotelji, bile najvažnija aktiva u njegovoj poslovnoj i političkoj egzistenciji. A da je tu aktivu uspeo da iskoristi, dokazuje činjenica što je, u tre-

nutku kada je stara Jugoslavija pala pod nemačkim naletom, već bio vrlo imućan čovek.

Inače je Heger, u poslednje vreme pred okupaciju, stanovao u Mariboru. A sem toga je tada već bio postao i agent nemačke obaveštajne službe, koja ga je naročito primila zbog tih njegovih crkvenih veza. Bio je povezan sa glavnim opunomoćenikom Uprave VI RSHA za Jugoslaviju, Karl-om Kraus-om. A do te veze je došao preko Kraus-ovog agenta Franz-a Riegler-a, koji je poticao iz Maribora.

Odmah po slomu stare Jugoslavije pojavio se Heger ponovo u Beogradu. Predratna veza sa Riegler-om, a naročito sa Kraus-om, koji je došao na čelo Einsatzkommande Sipo i SD-a u Beogradu, bila je most preko kojeg se ponovo ukopčao u novu situaciju.

Uvek spretan da iznađe mogućnosti za lako i brzo bogaćenje, Heger se priključio rukovodstvu jevrejskog referata Einsatzkommande. U delokrugu toga referata bilo je i pitanje »ariziranja« jevrejskih radnji i preduzeća. Istina, neposredno je to bio posao Generalnog opunomoćenika sa privredu u Srbiji, ali je uticaj bezbednosno-policiskog faktora bio toliki da je Heger mogao bez teškoća dobiti komesarijat nad jednom fabrikom tekstila. Njegov prijatelj Riegler, koruptivna i lopovska priroda, pokrivao je Heger-ove nepravilnosti i pljačke sve dotle, dok nisu, najzad, obojica prekardašili i završili u zatvoru. Prethodno su još zajedno proveli leto u turističkom mestu na Jadranskom Primorju, koje su napustili jedne noći ostavivši za sobom neplaćen račun. Ne zato što se obojica ne bi dotle već bili nakrali dovoljno novaca, već tek sporta radi, i zato što iz principa nisu želeli da ostave neiskorišćenom svaku mogućnost za prevaru koja bi im se pružila.

Riegler je posle toga nekoliko godina proveo u SS-ovskom koncentracionom logoru, odakle je izvađen tek 1944 godine, radi izvršenja nekih diverzantskih zadataka u Jugoslaviji. Heger, međutim, nije bio dugo iza zatvorskih rešetaka. Tek što je, takoreći, pao u zatvor, već se pojavio Einsatzkommando Sipo i SD-a u Zagrebu sa traženjem da se Heger pusti na slobodu. Zagrebački centar aparata RSHA je želeo da iskoristi veze koje je Heger bio dotle stvorio i negovao prema visokom katoličkom kleru. A sem toga je u Zagrebu bio potreban da rukovodi organizacijom za prodaju krstova.

Da bi se što više približio nadbiskupu Stepincu, koga je obavestajno obrađivao, Heger je pridobio domobranskog generala Stanzer-a da Stepincu stavi na raspoloženje jednu vojnu jedinicu za vršenje građevinskih radova na mestu hodočašća u Mariji Bistričkoj. Kao uzdarje Heger je, posle svoje audijencije kod pape, doneo Stanzer-u molitvene brojanice sa papinskim blagoslovom. Na fotografiji general Stanzer (bez ruke)

Pobožna akcija »Nadasve«

I tako se Heger već u jesen 1941 godine našao u Zagrebu. Preko svojih ranijih veza i preko pobožne organizacije za prodaju krstova uspeo je da dođe u dodir sa zagrebačkim nadbiskupom Stepincem. Pred njim on nije krio svoje veze sa Gestapo-om, ali ih je pretstavio u takvoj boji da je Stepinac stekao uverenje da mogu koristiti i njemu u stvarima katoličke crkve. Svakako su Hegera u zagrebačkom Kaptolu smatrali čovekom u koga mogu imati puno poverenje.

Da bi to poverenje pojačao i dobro podgradio, Heger se, svojem oprobanom poslovnom sposobnošću, zainteresovao i za takozvanu akciju »Nadasve«, kojoj je bio cilj da se steknu sredstva i njima izgradi poznato katoličko hodočašće u Mariji Bistričkoj. Stepincu je lično ta akcija bila prirasla za srce. Zato je Heger, svojim zauzimanjem za nju, stekao velike njegove simpatije.

Jednom prilikom je Heger, putujući vozom, stupio u razgovor sa domobranskim generalom Stanzerom, koji je i sam bio vrlo pobožan katolik. Razgovor je došao i na akciju »Nadasve«, i Heger je Stanzeru ispričao koliko je Stepinac za nju zagrejan. Ali, dodao je, nema dovoljno sredstava da bi se svi planovi oko uređenja hodočasničkog mesta mogli i sprovesti. Tako, naprimera, nema ni dovoljno radne snage za to. Stanzer je ponudio četu od 200 vojnika koji će obavljati sve radove u Mariji Bistričkoj, s tim da na Stepinca padne samo teret njihove ishrane prema vojničkoj tablici. Da bi se za te radove dobio i stručni arhitekta, Stanzer je jednoga od poznatijih mlađih arhitekata mobilisao u domobranstvo i dodelio ga na rad u hodočasničko mesto. Tako je Heger svojim vezama stvorio Stepincu za akciju »Nadasve« i gotovo besplatnu radnu snagu i stručnog rukovodioca. A sem toga je za nove građevine koje su se imale podići poklonio i neki stub od naročito mermera, koji je doveden specijalno iz Italije.

Da bi se još više podzidala Heger-ova pozicija kod Kaptola, policiski ataše — koji je po odlasku Einsatzkommande Sipo i SD-a iz Zagreba preuzeo Heger-a na vezu — angažovao se da interveniše kod RSHA kako bi se odobrilo da u Zagreb iz okupirane Poljske dođu dva kaluđera paulijanskog reda. Stepincu je lično bilo mnogo stalo, u vezi sa pojačanom katoličkom propagandom, da obnovi u Hrvatskoj taj kalu-

derski red, specijalizovan za organizovanje i vođenje katoličkog školstva. Zaista je Gestapo uredio sve što je bilo potrebno da ovi kaluđeri iz Poljske dođu u NDH.

Stepinčev odnos prema Heger-u je, otuda, postao sve prijateljskiji i srdačniji. A isto tako je vešti agent uspeo da dođe u vezu i sa drugim katoličkim visokim crkvenim ličnostima. Tako je došao u lični dodir sa bečkim kardinalom, nadbiskupom Innitzer-om, i minhenskim kardinalom, nadbiskupom Faulhaber-om.

Heger-ov značaj kao čoveka koji ima stalne i čvrste veze prema visokom kleru bio je već prerastao domen koji je kontrolisao policiski ataše. O njemu se uveliko vodilo računa u Upravi IV RSHA, to jest u centrali Gestapo-a u Berlinu. Pogotovu mu je ugled tamo porastao kada je preko svojih crkvenih veza uspeo da bude primljen u audijenciju kod pape.

S druge strane je Heger svoj posao oko akcije »Nadasve« iskoristio, po svome poznatome načinu, i radi ličnih profita. Tako su bili svi zainteresovani zadovoljni. Stepinac je imao čoveka koji mu je svršavao stvari kod nemačkih vlasti i koji mu je s izvanrednom poslovnom spretnošću vodio akciju »Nadasve«. Gestapo je imao svoga agenta u neposrednoj blizini Stepinca, mogao je tim putem da kontroliše stav visokog katoličkog klera i da dobije o tome autentične informacije iz prve ruke. Heger, međutim, postigao je zadovoljenje svojih ambicija za ličnim uvažanjem i, što je bilo još važnije za njega, on se svojim crkveno-obaveštajnim vezama temeljito koristio i za lično bogaćenje.

O jednome svešteniku-nacisti

Heger je, da bi sačuvao ovu svoju poziciju, ljubomorno bdeo nad delatnošću nemačke obaveštajne službe prema Kaptolu. Da bi što bolje držao u ruci i Marbot-a Schumacher-a, saradnika policiskog atašea, zaduženog crkvenim pitanjima, on ga je uplitao u neke svoje afere. Tim putem je želeo da ovome zapuši usta, i to unapred, preventivno, a u isto vreme da spreči njegovo uplitanje u kaptolske puteve, koje je želeo da zadrži isključivo za sebe. Tako je ljubomorno čuvao svoju poziciju, ne dopuštajući nikome da se ukopča u njegove veze. Ovo njegovo nastojanje ga je dovelo u sukob sa Helm-om, a

u vezi sa pokušajem da se u Kaptolu ugradi i katolički sveštenik Junger, koga je Helm-ov crkveni referent bio zavrbovao za obaveštajni rad.

Ličnost Junger-a i način na koji je on upleten u nemačku obaveštajnu službu doista zaslužuju pažnju. Schumacher je među katoličkim sveštenicima imao nekoliko agenata. Jedan od njih je bio d-r Stjepan Kukolja, čovek koji je imao dobre veze u Stepinčevoj okolini i koji je, uostalom, Heger-u doista i pomogao. Kukolja je upoznao Schumacher-a sa volksdeutscher-skim sveštenikom Georgom Junger-om, inače aktivnim u »Katoličkoj akciji«. U ovom novom poznaniku otkrio je Schumacher čoveka koji se mogao vrlo zgodno upotrebiti za vršenje obaveštajnih zadataka. Sprijateljio se sa njim i pribavio mu propusnicu za putovanje u Srbiju, gde je Schumacher do okupacije radio kao veroučitelj. Ova usluga ih je zbližila.

Junger je počeo Schumacher-u da se poverava. Tako je pred njim otkrio da je uvereni nacionalsocijalista. Pokazalo se da voli veselo društvo, žene i piće. Žalio se da je nezadovoljan svojim pozivom. Kritikovao je crkvu i njene rukovodioce i pred Schumacher-om govorio kako uprkos propisa o celibatu 90 posto katoličkih sveštenika živi polnim životom.

Schumacher je počeo postepeno Junger-a da korumpira, da ga navikava na kartanje i na neumerenost u piću, a svakako i na seksualne ekscese. Pošto ga je izvesno vreme tako pripremao, Schumacher je izvestio svoga pretpostavljenog, policiskog atašea Helm-a, da Junger-a drži u rukama. Pre svega, ovaj mu je izdao neke tajne koje je saznao na ispovesti; zatim se odao kao protivnik katoličke crkve i njenih dogmi, čitajući i knjige koje su na njenome indeksu; najzad, i celi način njegovog raspusnoga života bio bi dovoljan da Junger-a potpuno onemogući kao sveštenika. Schumacher je smatrao da je pripreme bilo dovoljno i on je Junger-a otvoreno zavrbovao. Kao prvi rezultat vrbovanja dobio je imena nekih lica koje je Junger označio kao komuniste.

Nastojanja Schumacher-a da Junger-a moralno potkopa imala su uspeha koji je prešao željene granice. Mladi volksdeutscher-ski sveštenik je odjednom zaželeo da se odrekne svoga zvanja i, štaviše, da u javnosti publikacijama istupi ne samo protiv katoličke crkvene hijerarhije nego i protiv same

hrišćanske nauke. Sada je morao Schumacher da okrene ploču i da nagovara svoga konvertita kako ne treba činiti ove krajnje korake, već da Trećem Reich-u može biti od koristi upravo time što će se potpuno uklopiti u crkvu i angažovati u akciji »Nadasve«, kako bi došao u dodir sa rukovodstvom katoličke crkve u Hrvatskoj.

Junger je poslušao. Međutim plan da se on ubaci u Stepinčevu okolinu izazvao je živo protivljenje Vilka Heger-a, koji je hteo da poziciju u Kaptolu apsolutno monopoliše za sebe. Tako se privremeno odustalo od plana sa ubacivanjem Junger-a kod Stepinca.

Umesto toga su se pojavile druge kombinacije kako da se on korisno upotrebi. Jedna od njih je bila da se Junger uputi u Mađarsku, jer je studirao u Budimpešti, bio ranije sveštenik mađarske manjine u Srbiji i imao u mađarskim crkvenim krugovima mnogo veza. Druga ideja je bila da se on iskoristi za obaveštajni rad u Švajcarskoj, gde je bilo mogućnosti da dođe u vezu sa tamošnjim socijaldemokratskim krugovima. Isto tako je Junger od ranije poznao kanonika Augustina Juretića, eksponenta jugoslovenske emigracije u Švajcarskoj, što je omogućavalo njegovo ubacivanje u protivničke obaveštajne linije. Najzad je on imao i ličnih veza do nekih švajcarskih vladinih krugova.

Dok se o ovim planovima rešavalo, Junger je bio upućen u Beograd sa zadatkom da tamo pronađe nekog agenta koji bi radio u vrhovima srpske pravoslavne crkve. Plan sa ubacivanjem u Mađarsku odložen je za izvesno vreme, s obzirom na tadašnje političke događaje i na pripremu za vojnu okupaciju te zemlje.

Smela intriga

I pored protivljenja Heger-a, koji je u međuvremenu prešao u Beč i tamo radio po katoličkim linijama za Gestapo, zadržavajući i svoje veze prema Stepincu, — Schumacher je najzad pokušao da Junger-a ubaci kod zagrebačkog nadbiskupa. Tako je došlo do Junger-ovog prijema kod Stepinca. Tom prilikom je mladi sveštenik nastojao da nadbiskupu skrušeno opravda svoju nemarnost u crkvenim stvarima. Uz obe-

Cak i kada je prešao u Beč, Heger je ostao u stalnoj vezi sa Stepincem, a radio je obaveštajno i prema drugim najvišim predstavnicima katoličkoga klera. Na fotografiji: Stepinac u audijenciji kod Pavelića, prilikom prijema visokog ustaškog odlikovanja

ćanje da će se ubuduće pridržavati svih crkvenih propisa i aktivno angažovati u religioznom životu. Junger je nastojao da stekne u Kaptolu čvrstu poziciju. Izgledalo je da je prodro u dornen koji Heger nije bio voljan da ustupi nikome. No u tome trenutku je došlo do protivudara.

Uz učešće Kukolje je Heger skrenuo Stepincu pažnju da je Junger agent Gestapo-a. To je ovoga navelo na taktičko polupriznanje. Prikazivao je nadbiskupu da mu je Gestapo prišao i tražio od njega da špijunira. U stvar se aktivno umešao i Kukolja, koji je direktnim pitanjem saznao od Junger-a da mu je Schumacher za tu svrhu dao 60.000 kuna.

Dobivši tako u ruke dva aduta — Junger-ovo priznanje o vezi sa Gestapo-om i njegov podatak o primljenom novcu i 0 udelu Schumacher-a — Heger je izveo drugi udar. Prijavio je Junger-a zbog dekonspiracije centrali Gestapo-a u Berlinu. Ova se energično umešala i zahtevala da Junger bude odmah uhapšen i da se stvar razjasni. Policiski ataše Helm 1 Schumacher su, sa svoje strane, okrivili u Berlinu Heger-a za indiskreciju, tvrdeći da je ovaj, kako bi očuvao svoj monopolistički položaj kod Stepinca, ovome denuncirao i Junger-a i Schumacher-a.

Koliko je čvrst bio Heger-ov položaj kod visokih rukovodilaca Gestapo-a, dokazuje činjenica da Uprava IV RSHA nije usvojila gledište svoga organa Helm-a. Ona je smatrala tačnim prikaz koji joj je o celoj stvari dao Heger. Intriga koju je ovaj spretni agent kuvao da bi onemogućio svaku konkurenciju očevidno je uspela u punoj meri. Berlin je naredio da se Junger suspenduje od svakog obaveštajnog rada, a da Helm i Schumacher sa njim dođu u Berlin, kako bi se tamo slučaj ispitao. Međutim posle izvesnog vremena je Uprava IV, razmotrivši sve aspekte, promenila svoju odluku. Došla je do zaključka da bi se konačno moglo uneti svetlosti u celu aferu oko dekonspiracije jedino ako bi se o tome saslušali ne samo Junger i Heger nego i Kukolja, koji je u to vreme boravio u Nemačkoj kao stalni »dušobrižnik« hrvatskih radnika u Reich-u. To bi opet, s druge strane, izazvalo teškoće, jer bi ugrozilo Heger-ovu buduću delatnost prema Stepincu. Tako je, naposljetku, Berlin odustao od toga da istera pitanje na čistinu. Ali je ipak na kraju ispao gurav Jun-

ger, jer je RSHA tražio da mu se više ne daju obaveštajni zadaci. Heger-ova smela intriga je uspela. Negde krajem 1944 godine Junger je prebačen u Reich i otada mu se gubi trag.

Sve do sveštenečkog zaveta

Heger je, sa svoje strane, ostao favoritom Gestapo-a u svima crkvenim stvarima. Težište svoje delatnosti je preneo najvećim delom u Reich. Tu je, da bi se što više približio crkvenoj hijerarhiji, u sporazumu sa Gestapo-om položio čak i sveštenečki zavet.

Iz Beča je Heger stajao u stalnoj vezi, pa i u pismenom saobraćaju sa Stepincem. Sem toga je održavao dodire i sa raznim hrvatskim emigrantskim krugovima i sa licima iz NDH koja su živela u Beču. Svakako je i u tome pravcu radio obaveštajno za Gestapo.

Naročito je zanimljivo da je Heger bio obaveštajno aktivan i prema krugovima koji su u Beču radili na organizovanju ilegalnih grupa NOP-a među tamošnjim jugoslovenskim radnicima. Te je grupe, preko svojih provokatora, Gestapo u Beču manje-više držao pod potpunom kontrolom.

Heger je naročito interesantan zbog svoje specijalizacije za sektor crkve i zbog svog talenta da obaveštajne pothvate i aktivnosti spoji sa izvlačenjem materijalnih koristi za sebe. Ustvari je motiv bogaćenja i lake zarade bio osnovni stimulans kojim se on rukovodio u svome radu. Njegov gest sa polaganjem sveštenečkog zaveta pokazuje, isto toliko koliko i njegov podvig sa vodicom »Interkozme«, dokle je ovaj avanturista bio spreman da ide ako su bili posredi materijalni interesi.

Heger-u svakako valja priznati izvanrednu sposobnost, jer se, nema sumnje, ni visoki krugovi katoličkog klera ne mogu smatrati skupom naivčina koji će lako nasesti. Zato se, kao logični zaključak, nameće saznanje da je Heger, ustvari, radio vrlo verovatno na dve strane. Kao što je on za Gestapo špijunirao katoličku crkvu, tako je isto i crkvi bio koristan kao informator o Gestapo-u. Visoki funkcioneri katoličke crkve u NDH i u Reich-u znali su da stoje pod prismotrom Gestapo-a. Za njih je bilo zgodnije da tu prismotru vrši neko za koga znaju da je zadužen tim zadatkom i koji

im, u najmanju ruku radi sticanja njihovog poverenja, odatje i izvesne poverljive stvari sa gestapovskog fronta.

Uostalom, i pored antagonizma između katoličke crkve i nacističkog režima, čiji je aktivni sastavni deo bio Gestapo, postojala je tačka na kojoj su se ova dva protivnika slagala: zajednički neprijatelj komunizam, a u Jugoslaviji NOP pod voćstvom KPJ. Posmatrano iz te perspektive, delovanje He-ger-a je bilo» karika u kooperaciji — rođenoj iz zajedničke mržnje — koja je postojala u pitanju komunizma i NOP-a između katoličke crkve i Trećeg Reich-a.

PUT JEDNOGA »NEMČURA«

Još pre rata radio je Anton Hribershek za nemačku obaveštajnu službu. Bio je tada trgovac u Ljubljani. Uprkos svoga slovenskog imena — koje je, istina, pisao u nemačkoj transkripciji — smatrao se Volksdeutscher-om. Pripadao je onoj ne tako maloj grupi renegata iz redova slovenačke buržoazije koja je u austriskim vremenima nastojala da se zbog svojih ekonomskih interesa priključi austro-nemačkoj nacionalnosti u habzburškoj monarhiji. Takve ljude su narodnosno svesni Slovenci zvali »nemčurima«. I kao poturice svih vrsta, tako su i ovi elementi, koji su se trudili da se odrode i da se time popnu na društvenim lestvicama za neki korak, bili vatreniji od pravih, autentičnih i originalnih Austrijanaca i Nemaca.

Gestapo-ov agent protiv NOP-a

Razume se da je Hribershek pripadao članstvu »Svapsko-nemačkog kulturnog saveza«, koji je pod svojim nemačkim imenom »Kulturbund« ušao u istoriju Jugoslavije između dva rata kao centar iz kojeg se rodila subverzija i špijunaža. Vezu sa nemačkim aparatom koji je obaveštajno obrađivao Jugoslaviju Hribershek je održavao preko konzulata Trećeg Reich-a u Ljubljani. Tamo je bio vrlo dobro zapisan. Tako je i posle 1939 godine, kada je Nemačka uvela obavezno viđiranje pasoša za prelazak preko granica Reich-a, dobijao u svako doba tu vizu bez propisane provere preko centralnih bezbednosnih ustanova u Berlinu.

Došla je 1941 godina, a sa njom razbijanje stare jugoslovenske države. U Ljubljani su ušle italijanske trupe. Za njima je stigao »visoki komesar« italijanske uprave. Preko Slo-

venije je povučena granica koja ju je raskidala u dva dela. Od južne polovine, sa centrom u Ljubljani, postala je »Ljubljanska pokrajina« u sastavu Mussolini-eve fašističke imperije

Ljubljanski Volksdeutseher-i, originalni i oni koji su to postali iz računa i svojom voljom, bili su teško razočarani. I zato su rado prihvatili akciju, koja je odmah pokrenuta, da se presele iz krajeva pod italijanskom upravom i pređu u onu polovinu Slovenije koju je Reich sebi priključio. Pogotovu što je ta akcija bila i ekonomski dobro fundirana — preseljenici su dobijali imanja raseljenih Slovenaca. Pritom je, teoriski, novo imanje trebalo da odgovara po vrednosti onoj imovini koju su u »Ljubljanskoj pokrajini« napustili. Razume se da se tu nije gledalo baš mnogo skrupulozno na stvarnu jednakost između vrednosti ostavljenog i dobivenog imanja.

Hriberscek je požurio da se ukopča u akciju za preseljenje. Nije, istina, dobio odmah u svojinu neki veliki ekonomski objekt u Štajerskoj, kuda je bio prešao, ali je zato postao komesarskim rukovodiocem jedne manje fabrike u Žalcu, oduzete njenom slovenačkom vlasniku. I, da bi se bolje obezbedio u novoj postojbini, on se stavio odmah u vezu sa sve-moćnim Gestapo-om.

Doista je Hriberscek imao Gestapo-u nešto i da ponudi. On je u Ljubljani imao mnoge veze, stečene u godinama dok se tamo bavio trgovinom. A u Ljubljani je bilo sedište rukovodstva koje je upravljalo NOP-om u Sloveniji.

Nemačke bezbednosno-policiske vlasti u Štajerskoj nikako nisu izlazile na kraj sa narodnim otporom, sa partizanskim grupama i Osvobodilnom frontom, koja je zahvatala sve šire krugove. Naravno, razbijene su pojedine grupe, hapšene pristalice, raseljavane porodice, upućivani ljudi u koncentracione logore, na prinudni rad u Reich, vršene su odmazde. Ali namesto jedne razbijene organizacije — nikla bi druga. Svi uspesi koje je okupatorov aparat postizao protiv NOP-a i KPJ dejstvovali su samo na periferiji velikog narodnog pokreta. Njegova glava, njegov centar se nalazio na teritoriji kojom su upravljali Italijani. Odande su dolazile instrukcije, pojačanja, novi ljudi namesto onih koji su pali. Egzekutivno Nemci nisu mogli mnogo učiniti na toj teritoriji zato što su Italijani ljubomorno čuvali svoju ingerenciju i svoju nezavisnost. Ali je zato Gestapo, kao aparat kojem je bila poverena borba protiv aktivnih neprijatelja nacizma i

Anton Hriberscek, agent Gestapo-a i SD-a, pokazivao je naročite obaveštajne uspehe u radu protiv NOP-a, ali i u obaveštajnoj službi izvan granica Reich-a (desno). Njegov agent u Ljubljani bio je Danilo Jamnik, trgovački zastupnik (levo)

Trećeg Reich-a, nastojao da svojom obaveštajnom službom' prodre na italijanskom okupacionom području u tamošnje centre NOP-a.

Naročito je bilo od interesa, za sistematsko organizovanje borbe protiv narodnoga ustanka, blagovremeno dobiti u ruke instrukcije koje su izdavali ti centri. Prema njima se upravljao NOP i na području kojim je vladao nemački okupator. Između ostaloga su te instrukcije objavljivane u listu Osvobodilne fronte, »Slovenskom poročevalcu«, koji je izlazio ilegalno u Ljubljani. Iz njega se, pored toga, mogla uočiti i osnovna politička linija NOP-a u svakoj konkretnoj situaciji, njegov stav o pojedinim pitanjima, njegov razvoj, delatnost i propagandni pravac. Međutim »Slovenski poročevalec« se davao u ruke samo aktivnim članovima Osvobodilne fronte, kao direktivna štampa. Pa dok bi pojedini brojevi, slučajno ili prilikom kakve akcije, i stizali Gestapo-u, mahom bi bili mesecima zastareli.

I tu je Hriberschek učinio aparatu Gestapo-a, sa čijom je celjskom ispostavom stajao u vezi, veliku uslugu. Preko nekih svojih poznanika i prijatelja u Ljubljani uspeo je da redovno pribavlja svaki broj »Slovenskog poročevalca«, čim bi izišao iz štampe. Tako je Gestapo u Štajerskoj bio u mogućnosti ne samo da sam stalno prati pisanje ove centralne publikacije Osvobodilne fronte, već i da snabdeva njenim prevodima sve one ustanove nemačkih vlasti koje su bile zainteresovane i angažovane u borbi protiv NOP-a. Ovu Hriberschek-ovu uslugu je Gestapo visoko cenio. A isto tako su bili korisni i izveštaji o položaju u Ljubljani i »Ljubljanskoj pokrajini« koje je Hriberschek redovno podnosio posle svakog od svojih vrlo čestih odlazaka preko italijansko-nemačke granice.

I za sektor VI RSHA

Nije samo Gestapo, od grana nemačkog bezbednosno-policiskog aparata, radio obaveštajno preko linije koja je bila pocepala Sloveniju na dva okupaciona područja. U istoj tolikoj meri je za taj obaveštajni rad bio zainteresovan aparat SD-a po sektoru VI, to jest političke obaveštajne službe u inostranstvu.

I SD je imao svoju ispostavu u Celju, koja je bila živo angažovana obaveštajnom delatnošću preko granica, u pravca Mađarske, Paveličeve NDH i Italije. Dobre veze koje je Hriberschek sačuvao, a i njegove nove poslovne veze koje su išle prema »Ljubljanskoj pokrajini« i Italiji, bile su od velikog značaja i za službu po sektoru VI. Tako je, preko Gestapo-a, Hriberschek došao u vezu i sa nemačkom političkom obaveštajnom službom.

Pošto je Hriberschek još u jesen 1941 godine izvršio za nju nekoliko zadataka, rukovodilac celjske SD-ispostave, SS-kapetan Fast, zavrbovao ga je za SD februara 1942 godine. No pored redovne obaveze, kakvu su potpisivali svi saradnici SD-a, a kojom bi se zakleli na vernost i čuvanje tajni, Hriberschek je potpisao još i posebni akt, koji se upotrebljavao normalno za same pripadnike SD-a. Tim se aktom obavezao na čuvanje konspirativnosti u svima poverljivim predmetima koji su normalno bili pristupačni jedino osoblju SD-a. Bio je odmah prešao iz kategorije zavrbovanog informatora u red intimnih poverljivih agenata. I tako je dobio i svoju šifru »11918«, pod kojom je ubuduće davao izveštaje.

Postavši saradnikom SD-a, Hriberschek je počeo da izgrađuje sopstvenu mrežu, pre svega u Ljubljani. Agente je vrbovao iz redova trgovaca, trgovačkih zastupnika i drugih lica iz krugova kojima je i sam pripadao. Neke je zavrbovao uz materijalnu nagradu, neke uz obećanje podrške u poslovnim interesima, pa i iz drugih motiva.

Jedan od njegovih agenata bio je trgovački zastupnik Danilo Jamnik. Njemu je Hriberschek dao pseudonim »Slavko«, kao što je uopšte upotrebljavao nadimke za označavanje svoje agenture. Izgleda, uostalom, da je Hriberschek brzo naučio izvesna načela službe u kojoj se nalazio. On je odmah skrenuo pažnju celjskom SD-u da Jamnik ima u Mariboru brata, takođe trgovačkog zastupnika, i da ta činjenica omogućuje da se na njega može vršiti pritisak ako bi omanuo.

Uopšte je Hriberschek voleo da se reosigura prema svojim agentima i da nađe načina koji bi omogućili da ih drži stalno na uzici. Volksdeutscher Krisper, vlasnik velike trgovačke kuće u Ljubljani, interesovao se za mogućnost da se preseli u Reich. U tome je tražio od Hriberschek-a pomoć. Hriberschek mu je i stavio u izgled da će ga pomagati, ali pod uslovom da Krisper prethodno stekne izvesnih zasluga

za nemačku stvar. D'rugim recima, Krisper je stavljen pod pritisak: ako hoće da se preseli, onda ima prethodno da dokaže obaveštajnim radom da je dostojan pomoći.

S obzirom na veliku imovinu o čijem se transferu radilo u vezi sa planiranom Krisper-ovom selidbom, ovaj je, svakako, imao isto toliko velikog interesa da zadovolji svoga poznanika Hriberschek-a i da mu bude od koristi obaveštajnim delovanjem. Pomoću Krisper-a je Hriberschek rešio i pitanje finansiranja svoje delatnosti u Ljubljani. Italijansko okupaciona područje u Sloveniji, uključeno u valutarnom i deviznom pogledu u Italiju, predstavljalo je za Nemačku devizno inostranstvo. Drugim rečima, sa nemačkim markama se nije mogla prelaziti granica iz nemačke u italijansku okupacionu oblast, u kojoj su važile italijanske lire. Teškoće oko plaćanja mreže u Ljubljani uklonjene su time što je Krisper stavio na raspolaganje iznos od 100.000 lira. Njegov sin je studirao u Graz-u i ovome se protivrednost mogla isplaćivati u markama.

Kao obaveštajni zadatak dao je Hriberschek Krisper-u dužnost da uhodi nekog italijanskog oficira koji je bio smešten u njegovoj kući. Primetio je bio da se Italijan udvara Krisper-ovoj ženi i kćeri, a i da je vrlo razgovoran ako malo popije. Tako je Krisper dobio nalog da te činjenice iskoristi i da snabdeva Hriberschek-a obaveštenjima o raspoloženju u italijanskim krugovima okupirane Ljubljane.

Na jevrejskim tragovima

Početkom 1942 godine Hriberschek-u se otvorila mogućnost da prodre u britanske obaveštajne linije koje su tekle preko jevrejskih organizacija.

Italija je, iako politički povezana sa Trećim Reich-om, vodila prema Jevrejima kudikamo tolerantniju politiku od svoga nacističkog saveznika. Tako su mnogi Jevreji sa teritorija koje su bile pod kontrolom Trećeg Reich-a nastojali da prebegnu u Italiju ili, bar, u italijanska okupaciona područja, spasavajući živote.

I Pavelićeva NDH je bila oblast na kojoj se prostirao uticaj nemačke antisemitske politike. Iako je tek cd leta 1942

godine tamo došlo do akcije u kojoj je najveći broj Jevreja bio prikupljen i transportovan u nemačke koncentracione logore i logore za uništavanje, ipak je već krajem 1941 godine među njima zavladao strah pred neizvesnom budućnošću. U isto vreme se, razumljivo, pojavila i težnja da se, čak i uz velike materijalne žrtve, prebace na područja pod italijanskim suverenitetom. Za pomaganje ovog prebacivanja, za prihvatanje i smeštaj ievrejskih izbeglica brinule su se, između ostalih, i međunarodne jevrejske organizacije, koje su raspolagale velikim sredstvima. Centar tih organizacija je bio u zemljama zapadnih saveznika, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama. Ne bez razloga je nemačka obaveštajna služba smatrala da su te organizacije, u većoj ili manjoj meri, pod uticajem savezničke obaveštajne službe, odnosno da se ova koristi njihovim kanalima i mogućnostima.

Kada je bivši jugoslovenski žandarm Boško Lazić, inače Abwehr-ov agent koji je privremeno bio stavljen na raspoloženje Gestapo-u, došao u vezu sa nekim Jevrejima u Ljubljani koji su pokušavali da prebace svoje sunarodnike iz Zagreba na italijansku teritoriju, SD u Celju se odmah za tu stvar uveliko zainteresovao. I tako se razvila obaveštajno-poslovna igra koja je zanimljiva za upoznavanje metoda nemačke obaveštajne službe uopšte.

Stvar je počela time što se Rudolf Sulzer, jevrejski emigrant iz Beča koji je živeo u Ljubljani, obratio nemačkom sitnom agentu Zvonu Pliveriću pitanjem da mu pribavlja obaveštenja preko svojih veza sa nekim Italijanima. Sulzer je znao da je Pliverić u vezi sa jednim italijanskim oficirom, pripadnikom italijanske vojne obaveštajne službe, pa je ponudio Pliveriću veću sumu novca za informacije iz toga izvora, koje su mu, kako reče, potrebne za neku veliku organizaciju. Pliverić je o tome izvestio agenta Lazića i pripadnika Gestapo-a Karl-a Haid-a, koji su ga uputili da primi novac i radi za Sulzer-a, no stim da o tome izveštava svoje nemačke veze.

Lazić je, ustvari, Sulzer-a poznavao od ranije, jer je ovaj, emigrirajući iz Austrije u Jugoslaviju, bio neko vreme interniran u Rajhenburgu, u doba dok je Lazić bio na službi u celjskoj žandarmerijskoj četi. Kasnije je Sulzer bio prešao u Zagreb, a 1941 godine u Ljubljanu. Tu se odlično snašao i postao čak članom fašističke stranke. Kao pevač i pozorišni

čovjek priređivao je koncerte na italijanskom radiju i bio naročito aktivan u organizaciji »Dopolavoro«, čiji je zadatak bio da se brine o kulturnom radu i razonodi radnika. Tako je Laziću bilo lako da dođe sa Sulzer-om ponovo u vezu.

Sulzer je, očevidno, znao da je bivši jugoslovenski žandarm sada u nemačkoj službi. Ponudio mu je, najpre, da ga snabdeva informacijama iz izvora italijanske obaveštajne službe ne znajući da je posrednik, preko kojeg je i on sam te informacije dobijao, već bio nemački agent. No pored toga je doveo Lazića u vezu sa nekim drugim Jevrejinom, koji je bivšem žandarmu ponudio 15.000 lira ako mu prebaci majku, sestru i brata iz Zagreba u Ljubljanu. Da bi ovo prebacivanje bilo lakše, Lazić je dobio i tri legitimacije »Dopolavora«, koje je, svakako, bio pribavio Sulzer preko svojih veza.

Lazić je primio polovinu sume unapred i predao je preko Hriberschek-a SS-kapetanu Reinel-u, koji je vodio odeljenje političke obaveštajne službe u nadležstvu Komandanta Sipo i SD-a u Mariboru. Isto tako je predao na fotokopiranje i one tri italijanske legitimacije, koje su, zatim, opet Laziću vraćene. Sulzer je uručio Laziću i razna pisma, upućena većim delom u Beč, a manjim u Zagreb, nekim njegovim prijateljima, s tim da Lazić uzme na sebe njihovo ekspedovanje. Razume se da su i ta pisma u Mariboru bila fotokopirana odnosno prevedena pre nego što su upućena adresatima.

U ovoj prvoj fazi je Lazić, uglavnom, poslužio kao veza između Sulzer-a i njegovih jevrejskih poznanika u Beču i Zagrebu. On je posredovao u njihovom poverljivom međusobnom poštanskom saobraćaju, koji je tako kontrolisan, a ticao se mahom emigriranja. Obećanu akciju prebacivanja Jevreja iz Zagreba za Ljubljanu Lazić nije preduzimao, jer za to njegove veze i njegov položaj u nemačkoj obaveštajnoj službi nisu bili dovoljni. Bila je tu posredi krupna stvar koju su mogle odobriti samo više instancije.

Tako je kod SS-kapetana Reinel-a u Mariboru održana konferencija na kojoj je uzeo učešća i Hriberschek, pored Lazića i još jednoga pripadnika SD-a. Rezultat dogovora je bio da Hriberschek i Lazić odu u Zagreb. Trebalo je da tamo dođu u vezu sa Jevrejinom Alexander-om Klein-om. Prebacivanje Klein-a iz NDH u Ljubljanu tražio je emigrant Eugen Kohn, koji je živio u Ljubljani, a koga je Sulzer bio u tu svrhu povezao sa Lazićem.

Alexander Klein je bio čovek do koga je ljubljanskoj jevrejskoj emigrantskoj grupi bilo vrlo mnogo stalo. A to je bio razlog da se za njega uveliko zainteresuje i nemački obaveštajni aparat, pretpostavljajući da tu ima posla, nesumnjivo, sa čovekom koji raspolaže znatnim vezama i koji će moći i nehotično pomoći Nemcima da uđu u linije jevrejskih međunarodnih organizacija.

Lazić i Hriberscek su krenuli u Zagreb. Tu su stupili sa Klein-om u vezu, predstavivši se kao poverenici ljubljanske jevrejske grupe. Klein upočetku nije bio mnogo otvoren. Štaviše, rekao je da ne želi imati posla sa Sulzer-om, već da bi za njega predstavljalo bolju garantiju ozbiljnosti celoga pothvata sa njegovim prebacivanjem iz NDH u Ljubljanu ako bi mu se donela potvrda od njegovog prijatelja Bollafi-a, koji je takođe živio u Ljubljani, a kome je on dao nalog da tamo prihvata jevrejske emigrante iz NDH. Sem toga je hteo tačno da zna na koji bi se način imalo izvršiti to prebacivanje. Pošto mu je objašnjeno da će dobiti urednu propusnicu i biti prevezen automobilom, ostalo je, tom prilikom, na tome da se njegovi dobronamerni spasioci snabdeju potvrdom Bollafi-a, pa da ponovo dođu po njega. Kao nagradu za prebacivanje zatražila su dva agenta od Klein-a 100.000 lira.

Treći Reich sposava Jevreje
pred *samim sobom*

Igra se nastavila u Ljubljani. Lazić je došao u vezu sa Bollafi-om, koji je bio predstavnik jedne velike međunarodne jevrejske potporne organizacije, čiji se centar nalazio u Zenevi. I on i Kohn izjavili su spremnost da garantuju za sumu koja je zatražena za Klein-ovo prebacivanje. A sem toga su zahtevali da Lazić udesi prebacivanje i nekih drugih zagrebačkih Jevreja.

U međuvremenu je Sulzer dospeo u Ljubljani u zatvor zbog nekih prevara. Između ostaloga bio je uzeo od svojih sunarodnika novac za Klein-ovo prebacivanje i zadržao ga za sebe. Zanimljivo je da su i Kohn i Bollafi-o naglasili Laziću kako bi oni voleli da Sulzer bude predat nemačkim vlastima, pošto je o poverljivim stvarima sa prebacivanjem Jevreja

izveštavao Italijane. A Sulzer je opet, sa svoje strane, pretio nekim drugim Jevrejima svojim vezama sa Gestapo-om.

Lazić je, u međuvremenu, ponovo uzeo na sebe funkciju obaveštajnog saradnika Abwehr-a. Tako je cela buduća obrada kompleksa sa prebacivanjem Jevreja ostala na Hriberschek-u.

Sledeći put s Hriberschek-om je putovao u Zagreb lično Reinel, pretstavivši se kao nemački kurir koji sarađuje u akciji prebacivanja emigranata iz NDH, a koji normalno putuje između Beograda i Reich-a. Stvar sa Klein-om je izgledala sve značajnijom.

Jevreji sa kojima je Hriberschek i u Ljubljani i u Zagrebu održavao veze, stižući sve više njihovo poverenje, znali su — ili su bar sa sigurnošću zaključili — da je Lazić pripadnik Gestapo-a. Otuda su, očevidno, pretpostavljali da je tu reč o nekolicini korumpiranih nemačkih službenika koji zbog novca rade na krijumčarenju ljudi preko granice.

Da bi to uverenje podržao — pošto se prethodno potrudio da ga stvori —, Hriberschek se uporno cenjkao oko iznosa koje je tražio za svoje usluge, mada je za njegove stvarne ciljeve novčano pitanje bilo od sasvim sporednog značaja. U Ljubljani je tražio od pripadnika tamošnjeg jevrejskog emigrantskog centra da mu plate polovinu ugovorenih suma unapred. U Zagrebu je od Jevreja koje je trebalo da prebacuje uporno zahtevao više nego što su oni bili spremni da mu plate. Pritom je govorio kako su mu te sume potrebne zbog toga što mora vršiti podmićivanje da bi dobio odgovarajuće propusnice i da bi pogranične organe naveo da dobronamerno zažmure pri graničnoj kontroli.

Tako je SD preko Hriberschek-a dolazio do znatnih deviznih iznosa odnosno inostranih valuta, pa i do zlata. Te sume, koje je Hriberschek uredno predavao, delom su ostale u blagajnama SD-a radi finansiranja obaveštajnih radnji, a delom su doznačivane deviznim ustanovama Reich-a kao uplata SD-a.

Najvažnije je u ovoj stvari bilo to što je ovakvim svojim isticanjem materijalnog momenta Hriberschek stekao toliko poverenje da su njegovi »klijenti« pred njim često otvoreno pominjali neke svoje veze u Italiji i drugim zemljama. Davali su mu adrese zagrebačkih Jevreja, među kojima su se neki skrivali i pod tuđim imenima. U isto vreme je, u razgovoru

oko prebacivanja, saznao od svojih ljubljanskih jevrejskih nadlogodavaca i za materijalno stanje zagrebačkih Jevreja, jer je pred njim raspravljano otvoreno o tome koliko> ko od njih ima mogućnosti da plati, koliko je ko uspeo da prikrije novaca i slično.

Na osnovu ovih informacija, koje je Hriberschek vesto izvlačio iz svojih ljubljanskih jevrejskih veza, uputio je SD u Zagreb svoju agenturu na trag onih Jevreja u NDH za koje bi tim putem saznavao. U Zagrebu je na toj stvari saradivao agent Bieber, koji je nemačkoj obaveštajnoj službi pribavljao i slike pojedinih lica za koja bi prikupljao podatke.

Samo prebacivanje vršeno je na taj način što je Hriberschek, kada bi poslovna strana bila uređena, dobio propusnicu za lice koje je imao da prevede preko granice. Propusnice bi zatražio SD službenim putem od nadležnih policiskih ustanova. Pritom su davana izmišljena imena. Tako je prešao i Klein, koga je Hriberschek lično doveo do Ljubljane. Tom prilikom je spretni agent uspeo da prepíše sadržaj neke Kleinove beležnice koja je bila ispunjena mnoštvom adresa iz raznih evropskih, američkih i srednjoistočnih zemalja. Bile su to posredi međunarodne veze i javke kojima je SD pridavao veliku važnost, uzimajući ih kao povod za obaveštajnu razradu.

Hriberschek je i dalje radio na započetom poslu, pa je bio aktivno angažovan i u izvlačenju Jevrejina Rothstein-a iz ustaškog koncentracionog logora u Jasenovcu. U tu svrhu je bila dobrodošla saradnja nekog ustaškog funkcionera sa kojim je SD stajao u vezi. Sve ove usluge, koje je Hriberschek bogato naplaćivao, donele su mu i zahvalnost onih ljudi kojima je spasavao glave i kojima je prebacivao pokretnu imovinu koja se mogla prenositi. S druge strane je on stekao i priznanje svojih pretpostavljenih. Na njihov predlog je dobio za svoj rad i ratno odlikovanje, kakvo se inače civilnim licima nije davalo. Obrazloženje je bilo da on u službi nemačkog obaveštajnog rada zalaže i život i rizikuje glavu.

Celo pitanje sa prebacivanjem Jevreja, koje je Hriberschek-a izdiglo u red važnijih agenata sa međunarodnim delokrugom, pretstavlja pravu grotesku. SD, sastavni deo bezbednosno-policiskog aparata Trećeg Reich-a, spasavao je Jevreje, ustvari, pred samim sobom. Jer taj isti aparat je bio

u celoj Evropi baš onaj organ Hitler-ove Nemačke kojem je bila dužnost da Jevreje goni i bespoštedno uništava. Obaveštajni interes je bio važniji od političkog i ideološkog. A sem toga su na taj način od Jevreja, najviše proganjanih žrtava Trećeg Reich-a, naplaćivani veliki iznosi u korist one iste organizacije koja ih je proganjala. Doista su, ponekad, bili čudni paradoksi koji su nicali iz puteva nemačke obaveštajne službe.

Značaj Hriberschek-a je prešao lokalne granice i kompetencije ispostave SD-a u Celju i odeljenja VI Komandanta Sipo i SD-a u Mariboru. Hriberschek je bio povezan neposredno sa centralom Uprave VI RSHA i vršio je zadatke po njenome nalogu. Njegova se mreža granala. Prelazila je u Hrvatsku i Srbiju, a naročito u Mađarsku, gde je imao veći broj agenata. Bio je angažovan obaveštajno i u Italiji, pa i u Švajcarskoj. Linije koje je otkrio u svojoj delatnosti sa jevrejskim emigrantima obaveštajno su u Švajcarskoj praćene upotrebom drugih organa nemačke obaveštajne službe, a uz njegovo sadejstvo.

Do kraja rata je Hriberschek ostao u službi SD-a. A kada se približio slom Trećeg Reich-a, za koji je tako predano radio, on je blagovremeno napustio jugoslovensko tle. Trag mu se izgubio. Ostali su, međutim, zabeleženi njegovi podvizi, koji ga stavljaju u red interesantnijih saradnika nemačkog obaveštajnog aparata u okupiranoj Jugoslaviji.

»BUNKER-CELIJA«

Kragujevac, 1941 godine. .. Tek su zamukli plotuni. Grad je bio zanemao u ledenoj grozi posle strahovitoga pokolja. Nije bilo kuće koja ne bi oplakivala koga od svojih. Opuštelim ulicama kretale su se patrole. A u zgradu predsedništva opštine uselio se čovek koga je bio onamo doveo okupator po preporuci Marisava Petrovića, šefa Ljotićevih četa koje su učestvovala u velikom kragujevačkom klanju. To je bio Strahinja Janjić, čovek koji je i sam, sa nekom grupom pod Petrovićevom komandom, bio uzeo učešća u teroru nad stanovništvom.

Strahinja Janjić, tvorac »Srpskog Gestapo-a«

Nekadašnji oficir stare jugoslovenske vojske, iz koje je još 1932 godine otpušten zbog raznih ekscesa, da bi posle mnogobrojnih raznih zapošljenja u opštinskoj i državnoj službi dospao pred rat u predsedništvo Cvetkovićeve vlade kao kancelariski službenik, Janjić se odmah po formiranju kvislinške policije, u leto 1941 godine, ponudio kao saradnik za borbu protiv komunista. Njegova je ponuda tada bila odbijena. Zato je sastavio grupu od stotinak razbijača i avanaturista i sa njom se, u sastavu jedinica Marisava Petrovića, borio u kragujevačkom kraju protiv partizana. Postavljanje Janjića na čelo opštinske uprave u danima kragujevačke tragedije označilo je početak nove karijere kojom je on krenuo u službi okupatora.

Neuravnotežen i neuračunljiv, patološki uveren u svoju veličinu, beskrupulozan i podmukao, nasilnik i sadista, Ja-

njić je ubrzo došao u sukob sa Nedićevim aparatom, smatrajući da je pozvan za nešto više negoli za svoj kragujevački položaj. Postavio je sebi cilj da zameni šefa srpskih kvislinga i da sam zauzme žalosnu fotelju predsednika kolaboraterske vlade. Nedić ga je zbog toga odbacio. Međutim prihvatio ga je nemački bezbednosno-policiski aparat, kojem razni kriminalni postupci Janjićevi, koji su išli od batinjanja do silovanja i od pronevere do nasilnoga otimanja, nisu bili nikakva smetnja.

Već jula 1942 godine, pošto je proveo izvesno vreme kao agent BdS-a¹⁾, Janjić je od svojih nemačkih naredbodavaca dobio nalog da organizuje agentsku grupu za specijalne zadatke. Tako je formirana družina doušnika i denuncijanata, provokatora i razbijača koja u istoriji nemačke okupacije u Srbiji predstavlja jednu od najodvratnijih epizoda. Upotrebljavana protiv svih protivnika okupacionog režima, naročito protiv NOP-a, ta je grupa izvežbala Gestapo-u na desetine beskrupuloznih saradnika koji su po karakteru i radu odgovarali svome šefu Janjiću. Grupa je sebi nadenula ime »Srpski Gestapo«.

Mada je BdS, ustvari, jedino želeo da preko Janjića stvori rezervoar pouzdanih agenata za svoje potrebe, ovaj je zamišljao da od te grupe napravi nekakvu svoju privatnu vojSKU. Nadao se da će njome jednog dana, naklonošću okupatora, zbaciti Nedića i sesti na njegovo mesto. Zajedno sa svojim ljudima istupao je svugde bučno i nametljivo, kompromitujući time pravi cilj, radi čijeg postignuća mu je okupator bio poverio zadatak da organizuje grupu. Zato' je, nepunu godinu dana posle formiranja »Srpskog Gestapo-a«, Janjić smenjen sa položaja njegovog šefa i sa jednim delom svojih saradnika upućen u Nemačku.

U Reich-u je Janjić sa svojim sledbenicima formirao razgranatu agenturu u nemačkoj službi, koja je imala zadatak da špijunira među inostranim radnicima i da svojim metodima poturanja i provokacija među njima iznalazi protivnike nacističke Nemačke. Smanjena grupa, koja je ostala u Beogradu pod voćstvom Janjićevog zamenika Svetozara Nećaka, upotrebljavana je još neko vreme, sa manje buke, za

¹⁾ BdS – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD (Zapo-
vednik policije bezbednosti i SD-a).

agenturne zadatke. Najzad je grupa kao Celina bila rasformirana februara 1944 godine.

To, međutim, nije značilo i kraj delatnosti članova ove grupe. Naprotiv, mnogi su od njih upotrebljavani i dalje za specijalne agentske zadatke, ubacivani su u redove okupatorovih protivnika, služili za razne provokacije i za specijalno poverljive agentske poslove. Iz njihovih redova nikla je i specijalna diverzantska grupa Gestapo-a u Beogradu koja je sebe nazvala »bunker-ćelijom«.

Velika provokacija

U razvoju nemačke obaveštajne službe, prva polovina 1944 godine bila je period značajne reorganizacije. Himmler i njegov aparat uspeali su da slome Canaris-a. Abwehr je bio rasturen i njegovi pojedini sastavni delovi ušli su u srodna odeljenja Glavne uprave bezbednosti Reich-a. Na terenu, u Beogradu naprimer, to se izrazilo spajanjem dotadašnje delatnosti Abwehr-ovog sektora III sa delatnošću Gestapo-a.

U isto vreme je, međutim, sama ratna situacija u Jugoslaviji bila potisla sve ostale zadatke u pozadinu. Snage nemačke obaveštajne službe koncentrisale su se na borbu protiv NOP-a, koja je vođena svim sredstvima i svima metodima. Napori raznih ustanova obaveštajnog aparata Trećeg Reich-a, ranije podeljenog na razne grane koje su dejstvovala nezavisno jedna od druge i bez naročite međusobne veze, usredsredili su se u zajedničku akciju. Gestapo, Uprava VI — to jest politička obaveštajna služba — i Abwehr koordinirali su napore i sve više su težište u sprovođenju svojih zadataka prenosili na područje diverzije.

U Beogradu se, od aprila 1944 godine, vrši koncentracija dotada odvojenih delatnosti Abwehr-a i BdS-a i njihovih mreža. Organi bezbednosno-policiske i pripadnici vojne obaveštajne službe prisno su sarađivali, sjedinjujući svoja nastojanja za postizanje zajedničkog cilja. A jedna od akcija koju je, u to vreme, otpočeo koncentrisani aparat vojne i političke obaveštajne službe Trećeg Reich-a u Beogradu bilo je i organizovanje provokacije sa »bunker-ćelijom«, za koju su upotrebljeni provereni dotadašnji pripadnici »Srpskog Gestapo-a«.

Zamisao ove provokacije je bila da se obrazuje grupa koja bi bila kamuflirana kao ilegalna jedinica NOP-a, kao partizanski odred. Njeni bi se pripadnici afirmirali u tome svojstvu i zatim ubacili u redove partizana, s tim da tu obavljaju diverzantske i obaveštajne zadatke.

To je bilo doba kada se u okupiranoj Jugoslaviji na sve strane radilo na formiranju raznih pozadinskih mreža i grupa, nemačkih uporišta koja bi posle povlačenja Wehrmacht-a ostala u pozadini NOV i služila ciljevima špijunaže, diverzije i sabotaže. Sem toga su ta uporišta imala da odigraju krupnu ulogu ako bi došlo do ponovne nemačke ofanzivne akcije prema Jugoistoku, bilo na osnovu novih, čudotvornih oružja o kojima je u poslednjem periodu rata bilo u Nemačkoj toliko reći, bilo u vezi sa promenom i radikalnim obrtom u političkoj situaciji. Sve je to snažno pothranjivala nada u sukob između zapadnih sila i SSSR-a, u kojem bi slučaju Nemačka našla mogućnost da se pojavi kao saveznik jednog od svojih protivnika u njegovoj borbi protiv drugog.

Milorad Ilić, pripadnik »Srpskog Gestapo-a« koji je imao zadatak da formira novu diverzantsku grupu, bio je u početku narodnog ustanka, 1941 godine, pripadnik partizanskog odreda »D-r Mišović«. No već iste godine on je dezertirao i krio se neko vreme kod svoje kuće u Takovskom srezu. Avgusta 1942 godine upućen je sa svojim drugovima Živoradom Pešovićem i Miletom Jeftovićem na rad u Bor, u okviru radne akcije koju je organizovao okupator preko kvislinških vlasti. Ilić je uspeo da napusti Bor i pojavio se u Beogradu kao agent kvislinške Specijalne policije i beogradske Feldkommandanture, da bi februara 1943 godine stupio u »Srpski Gestapo«.

Sprovođenje svoga zadatka Ilić je počeo februara 1944 godine, po direktivama pripadnika BdS-a, Volksdeutscher-a Franzoesy-a. Cilj je bio da se Ilić stavi u vezu sa simpatizerima i pristalicama NOP-a, da preko njih uspostavi neposredan dodir sa partizanskim jedinicama, da se ukopča u njihove veze i pripremi na pogodan način teren za ubacivanje agenata iz njegove grupe u razne partizanske formacije.

U proleće 1944 godine, kada je Ilić počeo da organizuje svoju grupu, u Beogradu se već ispoljila koncentracija nemačkih obaveštajnih ustanova. Pored Franzoesy-a, koji je ranije u BdS-u obrađivao četnički referat, pojavljuje se kao nemački

organ prema Iliću i njegovoj »bunker-ćeliji« i podoficir Abwehr-a Werner Zonsius. Kao Nemač koji je još kao dete došao u Jugoslaviju posle Prvog svetskog rata, Zonsius je svršio jugoslovenske škole, pa je bio i oženjen Srpkinjom. Već od početka okupacije je on radio u Abwehr-u, i to najpre na obradi arhiva bivšeg jugoslovenskog ministarstva vojske. Kasnije je bio na službi u koaitraobaveštajnom sektoru, da bi, prilikom formiranja Abwehr-ovih frontnih komandi, u jesen 1943 godine, ušao u sastav FAK-a 310, najviše ustanove sektora III pri štabu Vojne grupe F u Beogradu. Abwehr i Gestapo, spojeni reformom u vrhu, istupaju sada i na terenu zajednički.

Kuća u ulici Kraljevića Tomislava

Ilićeva grupa se sastajala u raznim konspirativnim stanicama, dok nije, naposljetku, dobila na raspolaganje vilu u ulici Kraljevića Tomislava (sada: Ulica Internacionalnih brigada) u Beogradu, u kojoj je ranije stanovao jedan Abwehr-ov oficir. Tu je ustrojen glavni centar agentske grupe, a tu su njeni važniji članovi i stanovali. Ilić je onamo doveo i svoju verenicu i njenu majku, koje su tu vodile domaćinstvo.

Kuća u ulici Kraljevića Tomislava bila je jedna od mnogih u nizu manjih zgrada i vila. Ničim nije odavala delatnost koja se u njoj razvijala. Danju mahom iza zatvorenih kapaka, Ilić je — po direktivama Franzoesy-a i Zonsius-a, a i nekih drugih nemačkih organa — poslovaao kao tajni ilegalni organizator, koji po odobrenju KPJ prikuplja mladiće za odlazak u partizanske redove. Oko njega su se našli, kao temelj tobožnjeg ilegalnog partizanskog centra, još neki raniji pripadnici »Srpskog Gestapo-a«. To su bili Miodrag Aksentijević, Radenko Gaćanović i Aleksandar Jurić.

Polako su se oko njih okupljali i novi saradnici. Ilić, kao nekadašnji pripadnik partizanskog odreda, nastojao je da aktivira svoje ranije veze. Sem toga je bilo poznato da je on protivnik četnika, što je takođe pomoglo da se stvori atmosfera poverenja prema njemu. Njegov raniji agentski rad za kvislinšku Specijalnu policiju, a zatim za Gestapo, osposobio ga je za konspirativnu delatnost. U isto vreme mu je

on stvorio širok krug poznanstava, odakle je sada odabirao lica koja bi uvodio u svoju organizaciju.

Tu se pojavio ponovo i Živorad Pešović, a zatim je Nada Duić, koja je sa Ilićem u svoje vreme bila u partizanskom odredu »D-r Mišović«, privela Iliću i svog verenika Milutina Lučića. Isto tako je verovatno ona dovela sa Ilićem u vezu i frizera Jovana Radovanovića, koji je 1941 godine bio u partizanima, kasnije otišao na rad u Nemačku i nekoliko se puta odande vraćao u Srbiju, da bi 1944 godine otvorio u Beogradu frizersku radnju.

Ilić je, pri formiranju svoje grupe, bio veoma oprezan. Za prave odnose prema nemačkoj obaveštajnoj službi znao je samo mali broj najpoverljivijih njegovih saradnika. Ostale je tek postepeno uvodio u važnije zadatke. Prema nekim članovima grupe, koja je bila narasla do broja od oko tridesetak pripadnika, održavao je i dalje fikciju da je celi rad poznat KPJ i da se veze sa nemačkim organima održavaju kako bi se moglo neugroženo prebacivati ljudstvo u partizane.

Desilo se i to da je, sa njegovom »čelijom« tražila veze jedna grupa skojevaca u Beogradu, želeći da se preko nje poveže sa partizanima. Mada bi za kamuflažu prave delatnosti »bunker-čelije« bilo, nesumnjivo, korisno da se ona udruži sa ovom skojevskom grupom, Ilić je ipak odbio prisnije veze sa njom. Nastojao je da ne izgubi potpunu kontrolu nad svojom organizacijom, koja bi mu, povezana sa omladinskom grupom, mogla da isklizne iz ruku. Rezultat je, naposletku, bio da je ta grupa, pošto je najpre prijavljena Gestapo-u, bila pohapšena.

Preko raznih lica koja su u njemu i njegovom društvu videli aktivni ilegalni centar, Ilić je uspeo da uspostavi izvesne veze sa nekim partizanskim odredima. Tako je imao dodira sa Crepajskim, Srednjebanatskim, Takovskim i Kosmajskim partizanskim odredima, sa grupama partizana u Sremu i na Fruškoj Gori, sa aktivistima NOP-a u Beogradu, Pančevu, Vršcu, Melencima i Vatinu, sa grupama u Gornjem Milanovcu, Boru i drugim mestima. Vezu je održavao uglavnom kuririma, upućivao je sanitetski materijal, ponekad čak i oružje i municiju itd., i činio sve da se njegova delatnost rašćuje u partizanskim redovima.

Prilikom prebacivanja pojedinih partizana preko Beograda, Ilić ih je primao uz najstrožiju konspiraciju. Snabdevao

ih je potrebama i dobijao je u tu svrhu od Gestapo-a i legitimacije koje su im obezbeđivale slobodno kretanje. Ako su bila u pitanju bezopasnija lica, te su legitimacije doista korisno poslužile i omogućile njihovim nosiocima da stignu kuda su se uputili. U drugim slučajevima, međutim, one su odvele svoje imaoce pravo u zatvore i koncentracione logore.

U održavanju kontakta Ilić je nastojao da se koristi i pravim kuririma pojedinih partizanskih grupa pred kojima se predstavljao kao borac-aktivista, veliki ilegalac koji se uz najveći rizik ukotvio u Beogradu, pred nosem nemačkih i kvislinških organa, i koji čini NOP-u neocenjive usluge.

Ilić se pKtrudio- da svome centru u ulici Kraljevića Tomislava dà pravo obeležje partiske ćelije. Tako je odredio i jednog od svojih saradnika da igra ulogu političkog komesara — politkoma. Ovaj je imao da se brine o »političkom vaspitanju«, nabavljajući marksističku literaturu i istupajući kao politički radnik prema svim licima koja je trebalo iskoristiti, ali ne i posvetiti u prave ciljeve Ilićeve organizacije. Ulogu političkog komesara primio je na sebe Slobodan Radivojević, sin nekadašnjeg jugoslovenskog ministra saobraćaja, inače student. Ovaj mladi »politički borac« nekada je pripadao takozvanom Avalskom četničkom odredu, odakle je dezertirao ponevši sa sobom — za svaki slučaj — četničku kasu.

Kada je već reč o kasi, treba primetiti da je grupa imala znatna novčana sredstva, koja je Iliću stavio na raspolaganje Zonsius. Taj novac je služio, između ostalog, i za ilegalno nabavljanje oružja i municije. Od ovakvih nabavki je bilo dvostruke koristi. Prvo, Ilić se legitimisao kao čovek koji kupuje oružje za partizane — kojima bi ponešto- od svojih nabavki i upućivao — i dao je u isto vreme Gestapo-u mogućnost da tim putem otkrije gde se nalaze ilegalne zalihe oružja sakrivene u Beogradu i drugim mestima. Razume se da su pripadnici »bunker-ćelije« bili dobro nagrađeni i snabdeveni. Na raspolaganju im je stajalo i dosta oružja za njihove potrebe.

Rezultat Ilićevog rada je bio da je on sa svojom organizacijom uspeo u izvesnoj meri da se uvuče u neke partizanske veze. Njegov je centar privukao, kao »ilegalni partiski punkt«, pored agenata koji su inače bili određeni za ovaj rad, još i izvestan broj lica koja su zaista tražila veze sa partizanima i verovala da je tu reč o pothvatu NOP-a. Od

•ovih lica, koja su olakšala infiltriranje u partizanske redove, Ilić i njegovi neposredni saradnici odabrali su one koji su im mogli biti korisni a koje su mogli »prelomiti« i uveli ih u svoj interni krug, posvetivši ih u stvarni zadatak organizacije u ulici Kraljevića Tomislava.

Pod rukovodstvom Franzoesy-a, Zonsius-a i još nekih obaveštajnih nemačkih oficira (jedan od njih se služio pseudonimom »Kostić«), Ilić je imao zadatak da prvo prikupi određeni broj lica, da ih na radu proveriti, da ih osposobljava i promatra. Tako je trebalo dobiti izvestan broj sigurnih i spremnih agenata za konačne krupne obaveštajne i diverzantske zadatke.

Iako je to bio osnovni zadatak obaveštajni rad Ilićeve grupe se nije ograničavao jedino na sektor KP odnosno partizanski sektor. Ljudi koje je okupio oko sebe radili su obaveštajno i u samom Beogradu, pa i protiv četnika i njihovih veza. Izveštaji agenata su nagrađivani, da bi im se davao potsticaj za budući rad.

I tako je, smišljenom višemesečnom delatnošću, formirana grupa kojoj je, najzad, postavljen unapred pripremljeni zadatak: da se prebaci partizanima i da tamo razvije svoju delatnost. Svi ostali rezultati koji su postignuti za vreme ovog pripremnog rada prihvaćeni su, naravno, kao korisna dopuna i kao pozitivan prilog opštem obaveštajnom radu nemačkih ustanova protiv NOP-a.

Specijalna policija je na oprezu

Nemačke vlasti su rad i namenu ove svoje specijalne obaveštajne grupe krili i pred svojim kvislinškim saradnicima, u prvom redu pred Specijalnom policijom.

Između nemačke bezbednosno-policiske službe i Specijalne policije, koju je ustrojio kvislinški upravnik grada Beograda, Dragomir Jovanović, postojao je dosta složen odnos. S jedne strane je Specijalna policija za nemački aparat predstavljala izvanredno dragocenog saradnika, bez čije aktivne pomoći ona nikako ne bi mogla ispuniti sve svoje zadatke. U pogledu borbe protiv NOP-a je Nemcima stručno znanje kvislinškog policiskog aparata bilo neophodno, a isto tako i njegovo prilično poznavanje ličnosti i metoda KPJ. Oku-

patoru su se stavili na raspoloženje jugoslovenski policiski organi koji su se dugo godina, do okupacije, bili specijalizovali u borbi protiv ovog nepomirljivog protivnika buržoaske Jugoslavije.

Praktički je, otuda, Specijalna policija uzela na sebe najveći deo tereta policiske borbe protiv Komunističke partije i NOP-a u Srbiji. Mada ju je nemački bezbednosno-policiski aparat kontrolisao, ona je u toj svojoj delatnosti bila uveliko autonomna.

Sasvim je drugačije stajalo u pogledu policiskog rada prema drugom velikom objektu nemačke policiske i obaveštajne službe u okupiranoj Srbiji: prema organizaciji DM. Mada u formalno odvojenim taborima, jedni javno uz Nemce, a drugi — pretežno tajno sarađujući sa njima — deklarirali se uz zapadne saveznike, pripadnici srpske buržoazije i srpskog građanskog društva bili su jedinstveni u svome stavu prema NOP-u, koji im je podjednako pretio razvlašćenjem i skidanjem sa vrha društvene piramide. Iako podeljena, formalno, na svoj kolaboraterski i na svoj anglofilski deo, srpska buržoazija se suštinski osećala celinom. Između Nedića i Dragog Jovanovića, s jedne, i Draže Mihailovića i njegovih komandanata, s druge strane, postojale su za sve vreme okupacije veze. U borbi protiv NOP-a je vremenom potpuno izišla na videlo njihova saradnja i međusobno pomaganje.

Tu je ustvari bila reč o okupljanju snaga srpskog građanskog društva oko dva pola, Nedića i Draže Mihailovića. Tek bi ishod rata imao da odluči koja će od ove dve struje prevagnuti, svršivši uspešno posao očuvanja buržoaskih interesa i pozicija. Ovom igrom u dva pravca je srpska buržoazija htela da nađe puta i načina da prebrodi ratnu kataklizmu i da se obezbedi od protivnika koji joj je izrastao iz širokih masa sopstvenoga naroda.

Kao organ i zaštitnik, kao čuvar interesa i pozicija srpskog građanskog društva, Specijalna policija je, istina, bila za okupatora potpuno pouzdana ukoliko se to ticalo njegove borbe protiv KPJ, naprednih snaga i NOP-a. Međutim unutrašnja solidarnost njena i onog drugog građanskog tabora, koji se bio, organizovano ili po simpatijama, priključio Draži Mihailoviću, učinila je da okupator u istu tu policiju nije imao poverenja kada je bila u pitanju obrada i kontrola organizacije DM.

No afinitet između kvislinške policije i četnika nije bio samo opšti i načelni, već i praktički i personalni. Između organa Specijalne policije i četničkih štabova postojale su mnoge veze. Uopšte je — kao i celi ostali Nedićev kvislinški aparat — Specijalna policija bila prožeta simpatizerima i pripadnicima organizacije DM. Pogotovu od trenutka kada su i pripadnici kvislinškog aparata ocenili da je Nemačka praktički izgubila rat, da je njeno povlačenje iz Srbije samo pitanje vremena i da konačna odluka o budućnosti Jugoslavije i Srbije ima da padne ne u borbi između Trećeg Reich-a i antihitlerovske koalicije, već u odmeravanju snaga između četnika i reakcije, s jedne, i NOP-a, s druge strane, — aparat kvislinške policije se politički gotovo u potpunosti identifikovao sa četnicima.

Okupator, otuda, nije mogao računati na potrebnu konspiraciju prilikom pružanja pomoći Specijalne policije u radu prema organizaciji DM. Štaviše, ako je imao stvari i planova koje je želeo da prikrije od četnika, za njih nije smela saznati ni Specijalna policija.

Stvar sa »bunker-ćelijom« bila je jedan od tih pothvata za koji se nije smelo saznati. Nastranu svi ostali razlozi koji su tu nalogali najveću konspirativnost, društvo oko Milorada Ilića moralo je pred četnicima ostati tajnom i zato što je upotrebljavano i prema njima. Pogotovu je to bilo potrebno i stoga što je Gestapo s pravom pretpostavljao da je obaveštajna služba NOP-a toliko prodrla u četničke linije da bi tim putem, nesumnjivo, saznala i za »bunker-ćeliju« ako bi ova bila četnicima poznata.

Čuvanje tajne prema Specijalnoj policiji imalo je, međutim, svojih teških nezgoda. I Ilić i njegovi saradnici bili su lica na koja je Specijalna policija gledala sa dosta podozrenja. Pre svega Ilić sam — kao i još neki od njegovih saradnika — bio je nekada partizan, a među članovima »bunker-ćelije« bilo je lica koje je policija Dragog Jovanovića poznavala kao pripadnike ili simpatizere KPJ. Drugo, ni ranije pripadništvo »Srpskom Gestapo-u«, koji je Nedićevom kvislinškom aparatu bio trn u oku, nije ih baš moglo preporučiti. Najzad, cela delatnost koju je razvijala grupa oko Milorada Ilića bila je takva da je u najvećoj meri izazvala sumnje stalno oprezne Specijalne policije.

Ali i sam Ilić, kao nekadašnji agent Specijalne policije, mogao je ovoj biti opasan. Isuviše je dobro poznavao njenu praksu i njene veze prema organizaciji DM, za koje baš nije bilo potrebno da za njih okupator u pojedinostima sazna. Četnici su, opet, imali specijalnog razloga da istupe protiv pripadnika »bunker-čelije«, jer je među njima bilo i raznih dezertera iz njihovih redova, kao naprimer Radivojević. Protiv drugih pripadnika te grupe bilo je dovoljno osnova sumnji da i dalje pripadaju NOP-u.

Po svoj prilici su, tako, i Specijalna policija i četnici ocenili da je tu u pitanju grupa politički apsolutno nepouzdanih lica kojima je nemačka obaveštajna služba nasela. Da je tu posredi nemačka tvorevina, Specijalna policija je svakako saznala. Bar je to mogla, u najmanju ruku, da zaključi na osnovu uloge koju je tu igrao njen dobri poznanik Milorad Ilić otkako je napustio kvislinšku policisku službu. I četnici i Specijalna policija odlučili su da na svoj način istupe protiv »bunker-čelije« i njenih članova.

Ubistva među kvislinzima

Radenko Gaćanović, pripadnik Ilićeve grupe, bio je jedan od onih njenih članova na koje je Specijalna policija naročito pazila. Iz Sreza takovskog, odakle je bio rodom, on je 1942 godine pobjegao pred četnicima i sklonio se u Beogradu kod tramvajskog službenika Dušana Grkovića. Ovaj je, sa svoje strane, bio u vezi sa NOP-om. Gaćanović se kasnije povezao sa Ilićem i dospeo, krajem 1943 godine, u »Srpski Gestapo«.

Po rasformiranju nekadašnjeg društva Strahinje Janjića, Gaćanović je prešao neposredno na vezu Gestapo-u, i to referatu koji se bavio pitanjem organizacije DM. Kada je organizovana »bunker-čelija«, on je stupio u nju. Bio je i prvi prema kome je Specijalna policija primenila metode koje je namenila svima istaknutim pripadnicima »bunker-čelije«.

Gaćanović je stanovao u Ilićevom stanu, u jednoj ulici blizu beogradskog Novog groblja. I tu je, jednoga dana u leto 1944 godine, bio uhapšen. Organi Specijalne policije »digli« su ga na ulici i strpali u neki automobil. Leš mu je kasnije nađen na drumu. Izgleda da je bio likvidiran u samom automobilu.

Među pripadnicima »bunker-čelije« bilo je raznih mišljenja o tome ko je izvršio ubistvo. Dok je jedan od njih čuo da je Gaćanovića likvidirao sam Boško Bećarević, šef komunističkog otseka Specijalne policije, dotle je drugi tvrdio da je ubica bio šef banjičkog logora Vujković. Na svaki način je bilo jasno da je Specijalna policija počela svoju akciju protiv pripadnika »bunker-čelije«.

Uprkos toga, nemački zaštitnici Ilićeve grupe zvanično nisu odali tajnu o svojim vezama sa njom, ali se na Gaćanovićevoj sahrani pojavio Zonsius. To je za agente Specijalne policije, koji su, nesumnjivo, posmatrali ko će učestvovati na sahrani, bio jasan znak da iza grupe kojoj je Gaćanović pripadao stoje nemački obaveštajni organi.

Ne dugo posle toga pojavila su se, jednoga dana, pred zgradom u ulici Kraljevića Tomislava tri organa Uprave grada Beograda, tražeći pretres stana. Oni su razgovarali sa Hicem i rekli mu da su došli da vrše kontrolu. Međutim ovaj ih je uskoro otpremio pokazavši im legitimacije — svakako one kojima ga je snabdeo Gestapo.

Istoga dana počele su pripreme za konačno prebacivanje cele grupe u Banat. Grupa je već od ranije stajala u vezi sa partizanskim rukovodiocem Pribićem u Crepaji. Bio je ugovoren i dan kada će mu se ona priključiti. No taj teimin nije održan, zato što grupa tada još nije bila potpuno spremna. Posle nekog vremena, kada su pripreme bile završene, Ilić je uputio nekoliko svojih saradnika da ugovore nov termin. Pribić, međutim, ovoga puta nije hteo o ovoj priliki ni da čuje. Očevidno je i tu postalo jasno kakvi su to »partizani« koji su mu imali doći iz Beograda.

Ilićevi izaslanici su, posle ovcga, pokušali preko Vršca da stvore veze prema banatskim partizanima. I naposljetku je odlučeno da 15 jula 1944 godine krene cela grupa, njih trideset. Trebalo je da tada dobiju i svoje naoružanje — 30 automata, isto toliko pištolja i dva sanduka municije.

Pošto je tako sve bilo utvrđeno za pokret, predviđen za sutradan, Ilić i oko dvadesetak pripadnika grupe ostali su da noć u kući u ulici Kraljevića Tomislava. Po utvrđenom redu bilo je određeno i noćno dežurstvo. Jedan od članova grupe koji su imali da dežuraju bio je Slavoljub Lukić.

Toga je Lukića u vezu sa Ilićem doveo Grković, i to svega desetak dana pre te julske noći. U »bunker-čeliji« je našao

i svog brata, o čijem boravku dotle mesecima nije znao. Kako se, ustvari, Slavoljub Lukić obreo u »bunker-ćeliji«, nije potpuno jasno. Najverovatnije su ga u nju ubacili četnici. Zna se da je bio u prisnoj vezi sa četničkim vojvodom Šarićem, beogradskim vinarskim trgovcem, kome su se Ilić i Grković bili predstavili kao četnici iz Crne Gore i izmamili mu veći iznos novca i nešto oružja.

Za vreme od deset dana svoga pripadništva Ilićevom društvu, Lukić je stalno izveštavao Šarića o svemu što se događalo u tome krugu. Primivši, tako, informaciju da će grupa preći u Banat, Šarić je odlučio da noću, uoči njenog odlaska, četnici izvrše napad na kuću u kojoj je bio štab »bunker-ćelije«. Lukić je dobio nalog da lično ubije Milorada Ilića u slučaju da napad pravovremeno ne bude izvršen.

U kući »bunker-ćelije« je te noći sve spavalo sem dežurnog Lukića. Kada je došao da ga smeni drugi dežurni, Lukić je to odbio izjavivši da će on ostati budan cele noći. Ali kako očekivani četnici nisu došli, on se, u svitanje, popeo na terasu, kraj tavana kuće, na kojoj su zbog vrućine te noći spavali Ilić i njegov saradnik Radivojević. Odjeknulo je nekoliko pucnjeva.

Pre nego što su se ostali stanovnici zgrade razbudili, Lukić se već bio sjurio niz stepenice i pobegao iz zgrade, ponevši automat i nekoliko pištolja. Sakrio se najpre kod Šarića, a odatle je upućen na Karaburmu, drvarskom trgovcu Mirjaniću, koji je stajao u vezi sa četničkim »korpusima« iz beogradske okoline.

Sutradan su po Lukića došli neki pripadnici organizacije DM. Prebacili su ga automobilom, koji je, verovatno-, pripadao Upravi grada Beograda, u kasarnu Nedićeve »Srpske državne straže« u Višnjici. Punih mesec dana je tu Lukić ostao sakriven. A zatim je prešao u jedan od četničkih odreda.

Ubacivanje u Jugoslovensku armiju

Zanimljiva je bila reakcija nemačkih organa na ovaj događaj. Ubijeni je bio ništa manje od šefa obaveštajne grupe sa kojom je nemačka služba imala krupnih namera. Pa ipak je cela stvar bila zataškana.

Istina, čim je o tome bio izvešten, Gestapo je preko svojih organa blokirao zgradu u kojoj se desilo dvostruko ubistvo. Vođena je i neka istraga o Lukiću. Ona je dovela do hapšenja trgovca Mirjanića. Ali je ovaj posle kraćeg saslušavanja u Beogradu o svojim tobožnjim vezama sa komunistima bio odmah prebačen u Beč, da bi najzad stigao u jedan koncentracioni logor. Lukića, međutim, nemački organi nisu našli.

U istragu oko ubistva privučena je i beogradska policija, koja je postavila službeno verziju da je tu posredi komunistička provokacija kojoj su naseli nemački organi.

Gestapo je prividno usvojio tu ne baš laskavu tezu, kako bi mogao iskoristiti bar preostale pripadnike grupe i ubaciti ih u partizanske redove. A kada je majka ubijenog Radivojevića došla u Specijalnu policiju, da se raspita za istragu o ubistvu svoga sina, islednik joj je preporučio da čuti o svemu pošto je njen sin pripadao grupi čiji je šef godinama vukao Gestapo za nos.

Ubistvo Ilića i Radivojevića, bilo je, očividno, pripremljeno vrlo temeljito. U njemu se ispoljila u punoj meri saradnja između četnika i kvislinških organa. Oni prvi su bili uvereni da je ovde reč o nasedanju Gestapo-a i o vezi Ilića i njegovog društva sa NOP-om. A ovi drugi su bar zvanično zastupali tu tezu.

Zonsius i »Kostić« stigli su u zgradu u ulici Kraljevića Tomislava ubrzo posle ubistva. Ugovorili su, posle kratke istrage, da se pripadnici grupe skupe u konspirativnom stanu u Birčaninovoj ulici, gde su neki od njih i stanovali, već preksutradan, kako bi se izvršile poslednje pripreme za neodložno prebacivanje u Banat. Međutim grupa se ipak još zadržala izvesno vreme u Beogradu. Pošto je Pribić bio odbio da je primi, on je tražila druge veze. Naposletku su one i nađene, preko Vršca i Vatina.

Trojica pripadnika grupe koji su ipak stigli Pribiću tamo su bili pretreseni. Tom prilikom su im nađene nemačke legitimacije. To je bio dokaz i potvrda za partizane, koji su u međuvremenu prozreli pravu ulogu tobožnjih novih partizana. Oni su prošli onako kako su i zaslužili.

Veza u Vršcu je išla preko Zivka Miletića, Pešovićevog prijatelja, koji je u to vreme bio u službi na salašu beogradskog advokata d-ra Jože Ravnika. Tako je jedan deo grupe

pod rukovodstvom Zonsius-a prešao najpre u Zrenjanin, a zatim na Ravnikov salaš. Odatle su se prebacili u Rumuniju, gde ih je prihvatio neki rumunski partizan i povezao ih sa jednim rumunskim pukom koji je bio u sastavu Crvene armije.

Bivši članovi »bunker-čelije«, kojima je uoči odlaska u Vršac Zonsius još dao poslednje instrukcije i snabdeo ih većim novčanim iznosima, primljeni su odmah u Banatski partizanski odred, koji je takođe bio u sastavu iste sovjetske jedinice. Njihova priča je bila da su se iz Beograda prebacili preko Banata i uz pomoć d-ra Ravnika stigli Crvenoj armiji. Razume se da njihova priča nije mogla biti kontrolisana i da su dočekani raširenih ruku. Nije im bilo teško da se ubace u redove Jugoslovenske armije.

Neki pripadnici »bunker-čelije« odvojili su se i otišli su — ili bili upućeni — u drugom pravcu. Tako je, naprimer, Radenko Grković odmah posle konferencije sa Zonsius-om, nekoliko dana nakon Ilićevog ubistva, otišao sa svojim sinom Miloradom u Takovski odred. Tamo je postao rukovodiocem, a kasnije je bio i komandant Gornjeg Milanovca. Pripadnik grupe Ivan Gazivoda otišao je preko Pančeva u drugom pravcu i pridružio se jednoj partizanskoj četi koja je otišla u Srem.

Tako su se članovi »bunker-čelije« razišli. Jedan deo njihovog zadatka — infiltriranje u partizanske redove — bio je dobrim delom uspeo. Međutim drugi deo — stupanje u akciju u vezi sa eventualnom ponovnom nemačkom ofanzivom na Balkanu — uopšte više nije dolazio u obzir. Nemačke ofanzive nikada više nije bilo.

Tako je ostalo otvoreno pitanje: šta bi članovi »bunker-čelije« učinili da su se našli u situaciji u kojoj bi se mogli aktivirati onako kako je to nemačka obaveštajna služba planirala. A sem toga postoji i mogućnost da je doista ovaj ili onaj od Ilićevih saradnika ostao u uverenju da se grupa u kojoj se našao samo koristi vezama sa nemačkim aparatom da bi se naoružala i da bi lakše i bezbednije mogla uspostaviti veze sa partizanima.

Činjenica je da su pripadnici »bunker-čelije« dospeli u JA i da su neki od njih i kasnije izvesno vreme ostali neotkriveni. Ali i oni su posle nekoliko godina privedeni sudu, kada je celi kompleks »Srpskog Gestapo-a« bio u svojoj širini i punome svome značaju otkriven.

HAUPTSTURMFUEHRER GARA DE BARA

U štabu 4 sandžačke udarne brigade saslušavan je te noći zarobljeni četnički kapetan. Bio je to omanji čovek, dosta mršav, dugačkog nosa i duboko upalih crnih očiju, koje su nemirno žmirkale. Uhvaćen je bio istoga dana kada se približio selu Zeline, na Drini, u kojem su se nalazile potere za razbijenim četničkim grupama.

Mučna istraga

Već danima su te potere gonile razbijene četničke ostatke kroz sela i šume brdovitog kraja oko Drinjače. Mnogi su četnici bili tada zarobljeni, a mnogi su i poginuli, bilo pri pokušajima da se prebace preko Drine u Srbiju, bilo prilikom akcija u kojima je stanovništvo vodilo jedinice JA do četničkih skrovišta.

Pomenuti kapetan, kod koga je nađeno dosta pismenog materijala i novca, bio je svakako dobar ulov. Međutim iz njegovog saslušanja se nije mnogo otkrilo. Menjao je iskaze, predstavljao se kao britanski agent koji je sa specijalnim zadacima imao da stigne do Beograda, i tako je, radi daljeg ispitivanja, upućen višem komandantu. Njega je pratio izveštaj u kojem je brigada javljala da goni pripadnike njegove grupe koji su se raspršili.

A brigada je produžila svoje operacije.

Zarobljenik je bio Branko Gašparević, nekadašnji učitelj iz Slavonije. Kada je, već nekoliko dana kasnije, pred islednicima u Beogradu davao podatke o sebi, naveo je da je rođen u Zagrebu 1907 godine, da mu je otac bio pre Prvog svetskog rata dugo godina nastavnik mačevanja u austriskoj

vojsci, da su mu roditelje i jednog brata ubile ustaše 1941 godine i da je on, zatim, prešao u Srbiju, kao izbeglica.

Istraga protiv Gašparevića bila je mučni posao. Zamagljivao je svoj rad. Mešao je dosta spretno izmišljeno sa istinitim. Izdavao se uporno za starog agenta britanske obavешtajne službe, koji je sa Nemcima sarađivao po njenom zadatku. Čak se i nudio islednicima da stvori veze sa drugim britanskim agentima i da ove otkriva organima narodne vlasti. Ipak je, posle izvesnog vremena jake nervne napetosti, počeo da popušta. Zgrada njegovih izmišljotina, koju je ukrasio bezbrojem pojedinosti, postala je isuviše komplikovanom za njegovo pamćenje. Uplitao se sve jače u protivrečnosti. I naposljetku je, ipak, celi njegov rad ležao raskriven u isledničkim aktima. Otvoren i seciran do poslednjeg detalja.

Diverzant iz škole Ljotićevog »Zbora«

Detinjstvo i mladost proveo je Branko Gašparević kao i bezbroj druge dece sitnih službenika. Jedino je prošlost njegovoga oca, nekadašnjeg nastavnika mačevanja austriskih oficira, tu unosila dah velikoga, sjajnoga sveta. Ali i to su bile tek izbledele slike, osenčene jednolikom zbiljom sitnočinovničkog života.

Mladi Gašparević je završio učiteljsku školu i službovao po selima Slavonije. Kao plućni bolesnik nije bio primljen u vojsku kada je tome došlo vreme. Mobilisan je tek 1941 godine. A posle sloma stare Jugoslavije, kada je saznao da su mu roditelji postali žrtvom ustaškog terora, prešao je u Beograd.

Još u vreme svoga službovanja u Slavoniji upoznao se sa Stanojem Milankovićem, koji je u Dalju bio rukovodilac ljotićevske organizacije, sa zvučnom titulom »starešine organizacionog područja«. Milanković je pred ustašama bio izbegao u Beograd, a isto tako i Gašparević. Po svome dolasku u Srbiju, Gašparević se našao u krugu mladih fanatika*od kojih su dozvolom Nemaca formirane fašističke oružane grupe, kao pomoć okupatoru u borbi protiv narodnog ustanka. Postao je pripadnik »Ljotićevih dobrovoljačkih odreda«.

Kao intelektualac, Gašparević je odmah postao vodnik, sa zadatkom da bude politički rukovodilac-prosvetar, kakvi su bili dodavani svima Ljotićevskim dobrovoljačkim grupama. Ubrzo se istakao. Bio je neko vreme islednik u štabu jednog odreda, a zatim je postao pomoćnikom komandanta Ljotićevog odreda u Šapcu.

Godine 1942 Gašparević je napustio oružane formacije i radio je kao politički funkcioner u organizaciji »Zbora«, sve do kasnog leta 1944 godine. I tada je otpočela njegova nova karijera, njegova velika diverzantska avantura koja ga je na kraju bila dovela do obala Drine, a odatle na optuženičku klupu u Beogradu.

U doba kada je Gašparević po drugi put obukao uniformu »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« vladala je u Beogradu, među nemačkim komandama i kvislinškim ustanovama, grozničava užurbanost. Pred naletom Crvene armije jedna za drugom bile su kapitulirale Rumunija i Bugarska. Iz Grčke se povlačio Wehrmacht, nastojeći da stigne na jugoslovensku teritoriju pre nego što bude otsečen od svih veza sa Reich-om. U Beogradu je kvislinška uprava likvidirala svoje poslovanje i njeni istaknuti pripadnici su se pripremali da izbegnu u neslavnu emigraciju, u zemlju okupatora. Iz Bosne i Sandžaka prešle su jedinice Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju. Priliv novih boraca bio je masovan, narod se svuda dizao i prihvatao oružje. Partizanski odredi držali su pod kontrolom već gotovo celu teritoriju Srbije, van glavnih komunikacija, a regularne jedinice NOV vršile su pritisak prema Beogradu.

U toj situaciji su užurbano dovršavane pripreme koje je okupatorov policiski i obaveštajni aparat već duže vreme činio radi stvaranja diverzantskih odreda uz pomoć domaćih reakcionarnih i profašističkih grupa. Pod nemačkom komandom su ti odredi imali da se bore u pozadini NOV, u sklopu velikog aparata sabotaže i diverzije, čije je formiranje predstavljalo završni veliki zadatak nemačke obaveštajne službe u Jugoslaviji. Tome je ona posvećivala sve svoje poslednje snage.

Prirodno je što su za ovaj pothvat mogli okupatoru pružiti ljudstvo jedino one kvislinške snage koje su mu bile najbliže i najodanije. To su bile organizacije i formacije koje su bile proverene u višegodišnjem svom radu za vreme okupacije. Jedna od njih je bila »Srpski dobrovoljački korpus«, druga —

Specijalna policija. A i »Srpski Gestapo« je dao nekoliko svojih probranih ljudi.

Gašparević, mnogostruko proveren i kao pripadnik borbених лјотићевских формација још у време Boehme-ове »kaznene ekspedicije« 1941 godine, i kao aktivni i verni politički radnik u sledećim dvema godinama, bio je jedan od funkcionera kojima su u stvaranju diverzantskih grupa bili povereni naročiti zadaci.

Između ostalih grupa koje su tada bile obrazovane u Beogradu, pod rukovodstvom nemačkih bezbednosno-policiskih organa i u saradnji sa kvislinškim komandama, formirana je i takozvana slavonska grupa. Ona je bila predviđena da, po završetku svoje teoriske i praktičke obuke, bude prebačena na teritoriju Slavonije i da tamo organizuje borbu protiv NOP-a, upotrebljavajući za to sve diverzantske metode.

Kao i ostale, tako je i ova grupa bila sastavljena od lica za koja se smatralo da su dotadašnjim radom i držanjem dokazala ne samo svoju borbenu sposobnost i odlučnost nego i ideološku privrženost. Ovo je bilo tim važnije što je jedan od zadataka grupe — i to možda najznačajniji — bio da propagandom podbunjuje narod protiv onih koji su mu donosili slobodu, da mobilise četnike i ostale reakcionarne elemente i da, po mogućnosti, potpali u narodu Slavonije plamen mržnje protiv partizana i svega onoga što su oni predstavljali.

A baš u toj delatnosti je Gašparević imao da odigra glavnu ulogu. Grupi kojoj je stavljen na čelo bivši aktivni oficir Jovan Kraguljac, Gašparević je bio dodeljen kao »prosvetar«, kao politički rukovodilac.

Štab »lovačkih jedinica«

U međuvremenu, dok su se obrazovale grupe u Beogradu, u Austriji je formiran poseban štab za organizovanje diverzantske delatnosti u jugoistočnoj Evropi. Major Benesch, oficir Abwehr-a koji je izišao naročito na glas svojim radom oko obaveštajnih priprema za Drvarsku operaciju, stavljen mu je na čelo. Njegov štab je ušao u sastav široke organizacije koju je obrazovao SS-pukovnik Skorzeny, kao rukovodilac diverzantskog odeljenja — takozvanog odeljenja VI/S — Glavne uprave bezbednosti Reich-a.

Skorzeny-evi saradnici poticali su kako iz redova bezbednosno-policiskog, tako i iz ranijih ustanova vojnoobaveštajnog aparata. Abwehr, kao samostalna organizacija vojne obaveštajne službe, bio je u to doba već rasformiran. Za diverzantske formacije odabrao je Skorzeny naziv »lovačke jedinice«, Jagdverbände.

Na čelu cele strukture nalazio se glavni štab ovih Jagdverbände sa sedištem u Oranienburg-u, kraj Berlina, i sa diverzantskim školama u njegovoj bližoj i daljoj okolini. Za svako bojište postojao je zaseban štab, podređen glavnom štabu. Tako je za Jugoistok bio nadležan Benesch-ov štab sa sedištem u Krems-u, u Austriji, i sa školama u logorima za obuku u raznim austriskim mestima. U Zagrebu je bio stvoren centar, kao ogranak Benesch-ovog štaba, pod nazivom Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku. A na terenu su, dirigovane iz ovih štabova, "bile formirane operativne diverzantske grupe pod nazivom »lovačkih komandi«, Jagdkommando.

Cela ova izgradnja bila je u toku kada je, poslednjih dana septembra i prvih dana oktobra 1944 godine, u Beogradu rađeno na formiranju onih grupa, od kojih je jedna bila slavonska, u koju je raspoređen Gašparević. Međutim ovaj organizacioni posao, koji je obavljalo nadleštvo Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu, nije mogao biti završen. Svega je jedna grupa bila poslata na teren, u Crnu Goru, sa Ljotićevim saradnikom, novinarom Ratkom Parežaninom na čelu. Ostale grupe, za Srem, Slavoniju, Liku i Baniju, još su bile u formiranju kada je nezadržljivo nadiranje jedinica Narodnooslobodilačke vojske primoralo okupatora da svoje ustanove evakuiše iz Beograda.

Tako je i slavonska grupa Jovana Kraguljca bila prebačena najpre u Šabac, a odatle u Rumu i Vukovar. Iz Vukovara je ona vozom pošla u Beč. Tada je brojala oko 45 pripadnika. Kao nemački oficir za vezu bio joj je pridodat raniji vlasnik male fabrike tutkala u Zaječaru, Volksdeutscher Anton Schwarz, koji je za vreme okupacije stupio u SS i vršio dužnost tumača pri ustanovama Sipo i SD-a u Srbiji.

U Beču je slavonska grupa predvedena SS-kapetanu Mandl-u, koji je zvanično vršio funkciju oficira za vezu između odeljenja RSHA nadležnog za špijunažu u jugoistočnoj Evropi (koje je nosilo službenu oznaku VI E) i Skorzeny-evog diverzantskog aparata. Ustvari je, međutim, Mandl bio uz

Benesch-a, komandanta Jagdverbanda za Jugoistok, u ulozi SS-ovskog kontrolora. Benesch je svojim ranijim radom u Bosni, u vezi sa pripremama desanta na Drvar, bio pokazao sposobnost kao organizator i rukovodilac obaveštajno-diverzantskog rada. Ipak, kao raniji pripadnik Abwehr-ovog aparata, nije Glavnoj upravi bezbednosti Reich-a izgledao politički dovoljno siguran. Zato nije ni primljen u SS, kao neki drugi Abwehr-ovi oficiri koji su, u to vreme, ušli u Skorzeny-ev diverzantski aparat. Štaviše, Mandl je pokušavao — i to sa dosta uspeha — da dobije u ruke konce diverzantske delatnosti u prostoru Jugoslavije mimo formalnog šefa Jagdverbanda za Jugoistok. Naročito je bio angažovan u radu sa diverzantskim grupama koje su imale da operišu u Srbiji i drugim jugoslovenskim oblastima, a koje su bile sastavljene od pripadnika Ljotičevskog »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«.

Po dolasku Kraguljčeve grupe u Beč raspravljeno je pitanje buduće njene upotrebe. Mada sastavljena velikim delom od Slavonaca, ona je ipak bila iznikla iz srpskih kvislinških organizacija. Njeno ljudstvo je ideološki bilo izgrađeno u monarhističkom, velikosrpskom i svakako antiustaškom smislu. Zbog toga su iskrsele političke teškoće. U NDH su, prilikom formiranja diverzantskih grupa, Nemci računali ipak ponajviše na saradnju ustaša, naročito u onim krajevima u kojima nisu postojale, kao u Bosni, velike četničke grupe. Zbog toga bi aktiviranje jedne Ljotičevske »Jagdkommande« u Slavoniji moglo izazvati sukobe sa saveznikom na čiju je saradnju nemački diverzantski aparat uveliko računao. Tako je promenjena prvobitna dispozicija. Umesto u Slavoniji, trebalo je grupu sa kojom je Gašparević bio došao u Beč upotrebiti u Srbiji. No prethodno su se svi njeni pripadnici morali temeljito obučiti za zadatke koji su ih tamo čekali. A evo kako je te zadatke Mandl objasnio Gašpareviću.

Sta je trebalo da bude »Jagdkommando«

»Jagdkommando« je imao da radi po načelima pozadinske saboterske akcije; To je obuhvatalo vršenje raznih dela sabotaže na pojedine važne objekte i iznenadne napade na slabije protivničke jedinice. Uz to je trebalo sprovesti i podzemnu propagandu, sa ciljem da se prikupe reakcionarni ele-

menti i da se njihovom pomoću stvori ilegalna organizacija otpora protiv narodne vlasti u oslobođenim krajevima Jugoslavije.

Takav rad pretpostavljao je ideološku izgradnju ovih pripadnika grupe. Svaki pojedini diverzant morao je biti osposobljen za samostalno delovanje na terenu. Trebalo je da stvara ćelije od po tri člana, koje bi on vaspitavao i politički i vojnički. Cilj je bio da svaki pripadnik te nove trojke može, zatim, sam stvoriti tročlanu ćeliju. Zamišljena je tako neka vrsta lančane reakcije koja je imala dovesti do masovne organizacije, izgrađene na sistemu trojki.

Da bi se sve to postiglo, trebalo je da se grupa, po dolasku na teren koji joj je dodeljen, i sama podeli u trojke i rasporedi širom svoga operativnoga područja. Komandant grupe je imao da zadrži kod sebe dve trojke i centralnu radio-stanicu. Ostale radio-stanice koje bi grupa ponela na teren trebalo je rasporediti tako da bi se svakom od njih moglo služiti po nekoliko trojki koje bi sa radio-stanicom bile povezane relejom. Izveštaji bi išli od terenskih radio-stanica glavnoj, tako da bi komandant imao stalan pregled nad radom svih svojih trojki i da bi mogao na osnovu njihovih izveštaja obavestavati centar u Reich-u.

Ideološku osnovu, na kojoj je trebalo razvijati propagandni rad, činio je, uglavnom, Ljotićev program. Osnovna misao je tu bila borba do istrebljenja protiv Komunističke partije i naprednih snaga, stvaranje monarhofašističke državne organizacije uz apsolutnu dominaciju velikosrpskih elemenata. Gašpareviću, nadležnom naročito za taj ideološko-propagandni rad, objašnjeno je da su se s tim programom saglasili i Draža Mihailović, i Nedić i Ljotić, kao tri najvažnija predstavnika srpske reakcije. Isto tako je Mandl G'ašpareviću objasnio da Srbija, onakva kakvu je zamišlja jedinstveni front Nedić-Ljotić-Mihailović, nikako ne može izgubiti rat. Ako bi Nemačka u ratu i bila poražena, tu će kombinaciju morati da podrže zapadni saveznici, hteli ili ne hteli, jer bi u protivnom imali da prepuste Srbiju potpuno komunizmu. A to oni nikako neće.

Organizacija, predviđena za oslobođenu Srbiju, imala se oslanjati na glavni diverzantski centar na Kopaoniku, kojim bi upravljao Ljotićev saradnik Radoslav Pavlović. S njim bi stajao u vezi, sa zasebnom grupom, Ljotićevac Vlado Lenac, a

grupa sa Gašparevićem imala bi da dejstvuje na Rudniku. Sem toga je u Srbiju trebalo ubaciti i grupu sa bivšim rukovodiocem protivkomunističkog otseka kvislinške Specijalne policije, Boškom Bećarevićem, koji je imao, sa grupom sastavljenom od ranijih pripadnika svoga nadleštva, da dejstvuje na terenu oko Užica. Krajnji zadatak koji se imao postići delatnošću svih grupa pod Pavlovićevom komandom bio je da se stvori podzemna organizacija koja bi u datom trenutku mogla s oružjem u ruci srušiti »komunistički režim«.

Ovom krajnjem cilju trebalo je da bude podređena i sabotažna delatnost. Dela sabotaže imala su se vršiti što češće, čak ako i ne bi bila od naročitog značaja, niti bi nanosila protivniku veću štetu. Bilo je važno da se sabotaže pojavljuju u isto vreme na raznim mestima, kako bi se propagandistički uticalo na narod i prikazivalo postojanje nezadovoljstva i grupa otpora u svima krajevima. Prema tome je osnovni moment za sabotažu imao da bude propagandistički. Sabotažama je trebalo stvoriti stanje stalne uznemirenosti i iščekivanja događaja koji pretstoje.

Naročito je obraćena pažnja na to da celi materijal upotrebljen za sabotaže bude britanskog porekla. A takvog je materijala nemačka obaveštajna služba, zahvaljujući svojim obaveštajnim provokacijama, imala u velikim količinama. Trebalo je ostavljati, pri vršenju sabotaža, i vidnih tragova o tome materijalu. Time se želelo da se u narodu stvori uverenje kako iza akcije diverzanata stoji Velika Britanija. A u isto vreme bi tim putem trebalo postići sve dublje nepoverenje i diplomatske konflikte između vlasti nove Jugoslavije i Zapada. U krajnjoj liniji se time težilo podjarivanju sukoba između SSSR i Velike Britanije. A taj sukob je politika Trećeg Reich-a u poslednjoj rundi, pre nego što je Hitler sa svojim režimom bio konačno oboren na daske, očajnički priželjkivala kao ošamućeni bokser znak gonga.

Da bi se postigao ovakav efekat sabotaža, trebalo je da njima diriguje komandant grupe. On bi utvrđivao njihov sistematski i proračunati raspored, a svoje odluke bi donosio na osnovu izveštaja svojih trojki.

Iznenadni prepadi na manje jedinice izvodili bi se sadejstvom tri do četiri diverzantske trojke. Ove su imale da se u određeno vreme sastanu na određenom mestu i da izvrše brz napad na neku milicisku stanicu, komunikacioni objekt,

narodni odbor, fabriku ili slično. Tom prilikom je trebalo stvoriti što veću gungulu, pa se zatim odmah rasturiti ne prihvatajući borbu. I tu je trebalo nastojati da se takvi prepadi u isto vreme vrše u raznim krajevima, jer je takođe i njihov cilj bio da se izazove onaj isti propagandni efekat koji su imale da postignu sabotaze.

Naoružanje i snabdevanje priticali bi grupama redovno iz Nemačke. Bilo je predviđeno da se oružje i oprema doturaju avionima i spuštaju padobranima na ugovorena mesta. Novo oružje je trebalo odmah podeliti trojkama koje bi se u međuvremenu formirale. Ostali materijal, eksploziv i drugu spremu, trebalo je smestiti u sigurna skladišta.

»Grupa belouška« pod Gašparevićevom komandom

Grupa sa Kraguljcem i Gašparevićem otpremljena je ubrzo iz Beča u Neustrelitz, u pokrajini Mecklenburg, gde se nalazio logor za obuku diverzanata, koji je bio jedna od glavnih škola Skorzeny-evog odeljenja VI/S. Bilo je tu sličnih grupa iz cele okupirane Evrope. Pored Jugoslovena bilo je i Bugara, Rumuna, Belgijanaca, Holandana, Norvežana, Ceha, Francuza i drugih. Nastavnici, specijalizovani za pojedine grane onih znanja kojima su diverzantske grupe imale da ovladaju preko jednomesečne nastave, bili su iz redova SS-a i nekadašnjeg Abwehr-a II.

Tako su ljudi koji su došli sa Gašparevićem u Neustrelitz bili podvrgnuti sistemu obuke kojim je od njih trebalo stvoriti vešte i spremne sabotere. Pored fizičkog osposobljavanja, u koje je išlo jahanje, plivanje, laka atletika, ali i gađanje iz pištolja raznih tipova, — predmeti nastave su bili podeljeni u dva dela. Jedan je obuhvatao rukovanje raznim eksplozivima i specijalnim oružjima, a drugi — razaranje objekata i instalacija hemiskim putem.

Materijal kojim je vršena nastava, a koji je, kasnije, imao da služi obučenoj grupi za vršenje diverzija, bio je velikim delom britanskog porekla. Naročito se to ticalo plastičkog eksploziva, čijoj je upotrebi pridavana velika važnost. On se mogao primeniti za sve vrste razaranja, od malih do najvećih objekata. Druga sredstva sa kojima su se diverzanti upoznawali bile su magnetske mine koje su se mogle uoptrebljavati

za izazivanje eksplozija i razaranje gvozdenih predmeta, pre svega tenkova, lokomotiva, vagona i slično. I te su mine bile britanskog porekla. Od nemačkih diverzantskih sredstava naročito je bio važan nepolit, eksploziv koji se mogao mesiti u svima oblicima, a od koga su se mogli praviti i razni predmeti, kao koferi, kutije, torbe za akta, pojasevi i slično. Vrlo jakoga dejstva, ovaj se eksploziv mogao zbog toga svog svojstva krijumčariti i prenositi neupadljivo. Bilo je tu i raznih vrsta upaljivača i raspaljivača na hemisko ili mehaničko dejstvo, eksplozivnih mešavina, raznih tipova mina i granata, zatim ručnog i protivtenkovskog oružja i mnoštva drugih pronalazaka i sredstava za uništavanje pogodnih za obavljanje diverzija. Isto tako je vršena i obuka u upotrebi raznih otrova, sa trenutnim ili sa sporim dejstvom, koji su se mogli umešati u jelo i piće.

Razume se da je uz diverzantsku nastavu, koju su izvodili nemački instruktori škole u Neustrelitz-u, išla i ideološka. A nju je izvodio Gašparević. Pripadnici grupe koju su bili pripremani za diverzantsku borbu protiv NOV i narodne vlasti u oslobođenoj zemlji morali su biti i u svojim političkim uverenjima fanatizovani i podjareni do zverske mržnje prema pokretu koji je njihovom narodu doneo slobodu.

Za vreme dok je grupa bila u Neustrelitz-u, Gašparević je odlazio i u Oranienburg, sedište glavnog štaba Jagdverbanda. Upoznao se tako sa organizacijom, čijim je sastavnim delom bio postao zajedno sa svojim ljudima.

Kao pripadnik diverzantskog aparata Jagdverbanda, Gašparević je nosio nadimak »Gara de Bara«, — romantičan, kao sa nekakvim španskim ili meksikanskim prizvukom. A sem toga je dobio i SS-ovski čin Hauptsturmfuehrer-a, kapetana, koji je odgovarao njegovom činu u ljotičevskom »Srpskom dobrovoljačkom korpusu«. Grupa kojoj je pripadao dobila je naziv »Ringelnatter« — zmija belouška. Čini se da onaj koji je grupu krstio tim imenom nije bio baš potkovan u zoologiji. Belouška je dobroćudna, neotrovna zmija, kojoj je najveći »greh« što guta — žabe; ona ne ubija protivnika smrtonosnim ujedom kao, naprimer, poskok — »Sandvipер«, kakav je naziv dobila grupa Boška Bećarevića.

Po završenoj obuci grupa je prebačena u Apleton, malo mesto kraj Neusiedel-skog jezera na austrisko-mađarskoj granici. Tu je bio jedan od nastavnih logora Jagdverbanda za

Jugoistok. A tu se nalazio i Bećarević sa svojom grupom. Ovi su ljudi bili takođe svršili kurs i čekali na raspored.

Dok je ljudstvo nekadašnje »slavonske grupe«, sada »grupe belouška«, šetalo u Apleton-u, Gašparević je otišao u Beč. Sa njim je stalno bio Anton Schwarz, koji je po grupu došao u Neustrelitz pred kraj njene obuke.

U Beču, kod Mandl-a, učinjene su poslednje dispozicije u pogledu stavljanja grupe u dejstvo. Sve dotle je o pravom operativnom cilju jedino Gašparević bio dobio obaveštenja. Kraguljac, formalni šef grupe, još je bio u uverenju da će ona otići u Slavoniju. Na tome pitanju je došlo' i do Kraguljeveg smenjivanja. On je, sa jednim delom ljudstva, krenuo u štab Ljotićevskog »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, koji se nalazio u Ilirskoj Bistrici, u Slovenačkom Primorju. Za šefa grupe je postavljen Gašparević, kome je ostalo oko tridesetak ljudi.

U to' vreme se u Beču našla grupa ličkih četnika, koja je želela da uđe u sastav »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Ljudstvom te grupe bila je Gašparevićeva jedinica popunjena mada ono nije prošlo kroz školovanje kojim su ljudi »grupe belouška« bili osposobljeni za svoje buduće zadatke. Tako' je opet brojno stanje grupe sa kojom je Gašparević imao da krene na izvršenje svoga opasnog zadatka iznosilo 60 lica.

Uzrok rascepu u ovoj diverzantskoj grupi bilo je razmišljanje između Ljotića i nemačkog rukovodstva diverzantskim akcijama. Ljotić je zamišljao da će grupe koje on iz svoga ljudstva stavi na raspoloženje za stvaranje diverzantskih formacija ostati pod njegovim uticajem. Ovo bi se izrazilo i time što bi se te grupe sa terena javljale njemu odnosno njegovome štabu, a on bi, zatim, prenosio te izveštaje nemačkim centrima. Mandl je, naprotiv, smatrao da je Ljotićeva uloga završena u trenutku kada je predao grupe nemačkim komandama. A što se tiče radiotelegrafske veze sa grupom na terenu, smatrao je da Ljotić i njegov štab s tim nemaju nikakva posla, već da jedina veza terenskih grupa treba da bude sa pretpostavljenom komandom u sklopu Jagdverbanda.

Kraguljac je ostao strogo na Ljotićevoj liniji. Gašparevića je Mandl bio privoleo sebi. O tome pitanju su u Beču bile održane razne konferencije. Gašparević je pozivan i Ljo-

tiću. Trebalo je da mu dà izjašnjenja. Ali sve se svršilo na tome što se grupa podelila.

Otada je, praktički, Gašparević prestao da bude u isto vreme i Ljotićev poverenik i postao je isključivo- organom Jagdverbanda za Jugoistok, kao Hauptsturmfuehrer Gara de Bara, komandant »grupe belouška«.

U sprezi sa Dražom Mihailovićem

Uoči polaska u Jugoslaviju, Gašparević je dobio od Mandl-a poslednje instrukcije. Prema njima je imao u Bosni da uspostavi dodir sa Dražom Mihailovićem, i to preko pukovnika Borate i Bačevića, koji su obojica stajali u vezi sa Mandl-om. No od ove dvojice je Mandl smatrao Borotu sigurnijim nego- Bačevića, za koga je verovao da je neiskren i više naginje Britancima. Kada dođe jednom sa Mihailovićem u vezu, Gašparević je imao da se tamo snabde svima potrebnim objavama i uputama za krajeve u kojima bi operisao. Trebalo je da njegova grupa nastupa kao četnička jedinica pod koma/adom Draže Mihailovića.

Tako je, dakle, Mandl svoje diverzante uputio Mihailoviću, poslednjicj nadi srpske reakcije. Između zvaničnih nemačkih ustanova i četničkoga šefa postojala je u to doba već potpuna koordinacija i službena saradnja preko nekadašnjeg šefa kvislinške komesarske uprave Milana Aćimovića, koji se nalazio u Beču kao opunomoćeni Mihailovićev predstavnik. Ipak je Mandl dao Gašpareviću i nalog da špijunira Mihailovića i njegovu politiku. Pre svega je trebalo da utvrdi do klike ide Mihailovićeva iskrenost u njegovim odnosima prema Nemcima. Imao je, zatim, da izvidi nalaze li se kod Mihailovića saveznički predstavnici. Ako je takvih bilo u četničkoj »vrhovnoj komandi«, trebalo je da sazna ko su oni. Ako ih nema, trebalo je da izvidi stoji li Mihailović u vezi sa britanskim ili američkim komandama i dobija li od njih pomoć, ili mu je ova obećana. Drugi zadatak ticao se utvrđivanja brojnog stanja, morala, naoružanja, ishrane, spremne, sastava komandnog kadra i svega ostalog što je moglo biti od obavешtajnog značaja kod Mihailovićevih četnika.

Vrlo važnim je smatrao Mandl da dokuči kakve namere ima Mihailović u operativnom i političkom pogledu. Isto tako

je Gašparević imao da izvidi postoji li mogućnost da pri četničkim komandama počnu rad diverzantski tečajevi. Naloženo mu je da saopšti Mihailoviću da za takve tečajeve može dobiti instruktore i materijal od Mandl-a. Mihailovića je trebalo izvestiti da može preko najbliže nemačke komande dobijati sve što mu je potrebno, s tim da u njegov štab može doći nemačka vojna delegacija koja bi utvrdila njegove potrebe i, zatim, sprovela sve potrebne isporuke. Razume se da je Mihailovića trebalo podrobno upoznati sa zadatkom »grupe belouška« na terenu i sa načinom na koji je zamišljena organizacija diverzantske borbe u Srbiji.

Poslednjih dana decembra 1944 godine Gašparevićevo društvo je krenulo avionom sa bečkog aerodroma u Sarajevo. Međutim zbog lošeg vremena grupa je stigla samo do Zagreba, a odatle je vozom produžila u svoje prvo mesto opredeljenja. Schwarz, njen pratilac, pošao je sa drugim delom grupe nekoliko dana kasnije za Gašparevićem. Da bi prošli bez incidenta kroz NDH, pripadnici grupe su nosili nemačke uniforme. Uostalom, nije samo Gašparević lično bio dobio čin u SS-u. Drugi pripadnici grupe dobili su SS-ovske podoficirske činove, a Schwarz je postao SS-potporučnikom.

U Sarajevu je Gašparevićevo grupu prihvatio profesor Rudolf Treu, pretstavnik policiskog atašea pri nemačkom konzulatu u Sarajevu. Treu je, u to vreme, već bio intimno povezan i sa diverzantskim sektorom Glavne uprave bezbednosti Reich-a. On je organizovao grupe i kurseve, a sa Mandlom je bio povezan još iz vremena kada je ovaj, sa bazom u Sarajevu, pokušao da sprovede u delo plan atentata na život maršala Tita. Preko Treu-a je tekla stalna veza sa »vrhovnom komandom« Draže Mihailovića, posredstvom pukovnika Borote i sarajevskog trgovca Vlade Mirkovića.

Pre nego što je Gašparevićeva grupa, koju je Treu odmah doveo u vezu sa Borotom, krenula na put prema Mihailovićevoj »vrhovnoj komandi«, pridruženo joj je još nekoliko ljudi koji su čekali od ranije u Sarajevu. Između ostalih tu je bio radiotelegrafista Nikola Nećak, nekadašnji član »Srpskog Gestapo-a« u Beogradu, koji je bio završio diverzantski tečaj u školi na Iriškom Vencu.

Kada je s Borotom bilo utvrđeno sve što je potrebno, prešla je »grupa belouška« u Srednje, malo mesto u blizini Sarajeva u kojem se nalazio Borotin štab. Gašparević je u

Srednjem došao u dodir i sa raznim funkcionerima četničkog rukovodstva. Tu je bila i centralna radio-stanica Mihailovićeve »vrhovne komande«. Preko Srednjeg su tekli i dodiri koje je Treu održavao sa Mihailovićem.

Posle dužeg čekanja je cela grupa prebačena u Koprivnu, gde se nalazio sam Mihailović. Gašparević, mali učitelj iz Slavonije, postao je tu ne samo vojnom već i političkom ličnošću. Preneo je Mihailoviću poruke koje mu je dao Mandl. Od četničke »vrhovne komande« dobio je spisak sa zahtevima, u obliku memoranduma. S obzirom na važnost toga dokumenta i stvari o kojoj je bila reč, Schwarz ga je lično odneo u Beč.

U memorandumu je traženo da Nemci isporuče Mihailovićevoj »vrhovnoj komandi« naoružanje, odeću i obuću za 45.000 do 50.000 ljudi. Traženo je, zatim, da se upute nemački eksperti, da uzmu na sebe dužnost instruktora u školi za komandose koja je bila ustrojena u sastavu četničkih jedinica. Traženo je, isto tako, sanitetskoga materijala. A kao naročito važno je zahtevana jedna jača radiofonska stanica koja bi se instalirala pri Mihailovićevoj »vrhovnoj komandi« i koja bi odatle emitovala vesti i širila propagandu.

Zbilja na terenu bila je drukčija . . .

Gašparević je izneo Mihailoviću istorijat svoje grupe i diverzantski zadatak koji je primio pri polasku iz Beča. Objasnio mu je u pojedinostima kako je zamišljen rad diverzantskih grupa na terenu u Srbiji, kako u političko-propagandnom tako i u operativnom pogledu.

Sa prvim se Mihailović složio. I on je bio za to da se subverzivno radi na podbunjivanju naroda i prikupljanju reakcionarnih elemenata, a pod krilaticom borbe protiv komunizma. Taj rad je imao da stvori, po njegovom mišljenju, dezorganizaciju u Srbiji, da potstakne nezadovoljstvo naroda i da pripremi sve za ustanak koji bi imao da bukne u trenutku kada bi Mihailović sa svojim formacijama prešao u Srbiju. Međutim što se tiče planiranog rušenja objekata, mostova, železnica i drugog, Mihailović je izneo svoje rezerve. On je bio protiv većih rušenja, smatrajući da će ti objekti biti potrebni i njemu, kada stigne u Srbiju.

Mada je Gašparevića odlično primio i snabdeo svojim objavama, ipak je želeo da grupu bolje drži pod svojom kontrolom. Zato je Gašpareviću pridao poručnika Milovana Nedeljkovića sa tridesetak četnika. Nedeljković, inače komandant četničke »Kačerske brigade«, imao je da nosi lično Mihailovićevo ovlašćenje, kao čovek poznat među četnicima u kraju u kojem je trebalo voditi operacije. A i zato da bi mogao Gašparevića da drži bolje pod nadzorom.

Od ljudi sa kojima je Gašparević stigao' iz Beča, gotovo polovina je bila otpala čim su došli u vezu sa četničkom komandom. To su, pre svega, bili oni lički četnici koji su Gašpareviću bili pridruženi pred sam njegov polazak u Bosnu. Od samog početka su, izgleda, oni bili pristupili akciji Gašparevića sa namerom da je iskoriste za prebacivanje u Bosnu, pa da se zatim pridruže četničkim formacijama.

Zbilja na terenu je bila drukčija nego što se to zamišljalo u Beču. »Grupa belouška« je slabo mogla da primeni ono znanje koje je bila stekla i da sprovodi instrukcije koje je bila dobila.

Ustvari je od grupe koja je u Neustrelitz-u bila obučena za zadatak u Srbiji ostalo vrlo malo. U trenutku kada je, najzad, grupa krenula prema Drini, sem Gašparevića i dvojice ili trojice drugih, sve ostalo ljudstvo je bilo izmenjeno. Mihailović je pridao grupi još jednog svog oficira, poručnika Terzića, koji je imao da u Srbiji negde na Rudniku, formira četnički radio-centar.

I sada je počelo prebacivanje, od jedne četničke komande drugoj, najpre prema Brčkom, a odande prema Bijeljini. Gašparević je dobio nalog da se stavi u vezu sa četničkim komandantom majorom Čosićem, koji se nalazio na Ceru sa svojom grupom četnika. Trebalo je da ga Čosić prihvati po prelasku preko Drine, a i da omogući njegovoj grupi da stigne kamo je bila namenjena.

Situacija u krajevima kojima se marta 1945 godine kretala grupa sa Gašparevićem i Nedeljkovićem na čelu nije odgovarala nimalo onoj kakvu su zamišljali četnički stratezi kada su u »vrhovnoj komandi« Draže Mihailovića pravili plan za prebacivanje ovih diverzanata u Srbiju. U čitavoj Semberiji, kao i južno, uz Drinu, operisali su partizanski odredi i jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Ponegde, kao u Bijeljini, bio je poneki nemački garnizon, mahom ograničen na

samo mesto u kojem se nalazio i na najbližu njegovu okolinu. Partizani su kontrolisali Drinu i prelaze za Srbiju. A ljudstvo, koje je, uglavnom, bilo formirana od raznih četnika, pokazivalo je sve manje oduševljenja za opasni pothvat u koji je vođeno. Bilo je tu dezertiranja, bilo je svađa oko kompetencije između Nedeljkovića i Gašparevića. Sve su manji bili izgledi da će se grupa doista domognuti srpskih planina.

Lutanje duž Drine

Radio-stanica koja je pratila Gašparevića, a kojom je rukovao Nikola Nećak, bila je jedino što je u celoj ekspediciji funkcionisalo. Svakodnevno su išli od nje radiogrami Mandl-u u Beč, centru Jagdverbanda u Zagreb, koji je služio kao relejna tačka između Beča i Gašparevićeve grupe, »vrhovnoj komandi« Draže Mihailovića i četničkom komandantu Čosiću. Preko nje je Gašparević održavao i vezu sa nemačkim komandama u Brčkom i Bijeljini.

»Na putu sam direktno na Drinu. Javite jni tačnoj vaš položaj i mogućnost direktne veze sa vama«, javljao je 17 marta Gašparević Čosiću. »Potrebno mi je znati liniju najmanjega otpora, ponavljam: najmanjeg otpora«.

A Čosić odgovara:

»Čim ste najavili vaš polazak u Srbiju, prebacili smo jednu našu grupu sa radio-stanicom na Cer za vaše prihvatanje. Prema obaveštenjima spomenute grupe, komunisti i ne drže jaka obezbeđenja na pravcu Prnjavor—Novo Selo. Naredili smo našoj grupi da vas sačeka na Vidojevici... Svakako izvršite prelaz noću između 20—21 o. m., jer imamo obaveštenja da je sada taj prostor prazan. Naša patrola čekaće vas na putu od Drine do Prnjavora«.

Gašparevićeva grupa je pokušala da se približi Drini na mestu koje je bilo dogovoreno. Ali je dočekan vatrom i morala se povući.

I opet je proradio Nećakov otpremnik i javio Čosiću:

»Vaši podaci o situaciji na sektoru Prnjavor—Novo Selo nisu tačni, pošto se u Prnjavoru nalazi štab 24 divizije, a u Novom Selu štab 11 brigade. Drina od Badovinaca do Slati-

ne potpuno blokirana ... Prema tome, na tom sektoru prelaz nemoguć. Polazim danas u pravcu Bratunca».

A od Čosića je stigao odgovor i uputstvo da Gašparević pređe Drinu kod mesta Skokić-Ade, kraj Loma.

»Sa nestrpljenjem i radošću očekujemo vaš prelaz večeras«, javljao je Čosić 21 marta. »Od hrane nemojte mnogo nositi jer je ovamo ima sasvim dovoljno«.

Međutim Gašparević je opet, približavajući se reci, naišao na partizanske straže.

»Na naznačenoj liniji prelaz nemoguć, pošto je taj prostor u rukama partizana s ove strane reke«, odgovorio je Čosiću. »Moram biti vrlo obazriv jer nosim veliki dragoceni materijal«.

Tražeći mogućnost da pride Drini, Gašparević se povlačio uz njen tok prema jugu. Za to vreme je nestrpljivo očekivao povratak Schwarz-a, koji je sa memorandumom i traženjima četničke »vrhovne komande« bio otišao u Beč, ali se još nikako nije vraćao.

»Potrebni su otrovi...«

Radiogrami koji su odlazili od Gašparevićeve stanice Mandl-u, bilo neposredno, bilo preko Zagreba, govorili su sasvim drugim jezikom. Još 4 marta, u vreme dok nije bio ni prišao Drini, Gašparević je javio preko Zagreba:

»Imam uspostavljenu vezu skroz do Zaječara. Jednog radiotelegrafistu sa trojkom sam poslao napred i svakodnevno smo u vezi ...«

A Mandl-u je neposredno javio:

»Imam obaveštajnu službu u rukama. Raspoloženje za saradnju osigurano«.

U isto vreme je Gašparević požurivao da Schwarz što pre dođe i tražio da donese gumene čamce, petnaestak britanskih uniformi u koje bi se obukli njegovi diverzanti, razni materijal i eksploziv, prigušivače zvuka i, što je naročito zanimljivo, otrove.

»Potrebni su otrovi trenutni i sa zadocnelim dejstvom, idealno bezbojni i jaki, za podmetanje u vino, kafu, rakiju, supu, mleko i slično«, javlja kroz etar Gašparević Mandl-u. A nekoliko dana kasnije dopunjuje: »Schwarz odmah da kre-

(

ne ... Sve stvari neka bezuslovno ponese, a naročito su važni otrovi. Četiri velika kom. funkcionera treba da se uklone tim otrovima«.

Ćosić je bivao sve nestrpljiviji. Treba ubrzati prelaz, javljao je, jer se situacija može pogoršati. A za to vreme je Gašparević imao muke sa svojim ljudima, kojima je dosadila bezizglednost lutanja po šumama kraj Drine i stalno nailaženje na partizansku blokadu kad god bi se približili reci i pokušali da se preko nje prebace.

»Od tvog ljudstva preostala su četvorica«, saopštio je radiotelegrafskim putem Gašparević četničkom štabu. »Ostali otpremljeni za bolnicu u Brčkom zbog pegavca. Ovi nedisciplinovani. Ne slušaju uopšte, tako da ću ih morati oterati ili pobiti. Javi šta od toga da uradim«.

A Ćosić je požurivao:

»Odlaganje prelaza može samo pogoršati situaciju. Ja razumem vaše teškoće, ali ipak treba brzo raditi. ...«

Dok se tako lomio oko Drine, uzalud pokušavajući da pređe u Srbiju, stalno na oprezu i gonjen, krijući se i od stanovništva i noseći se sa svojim neposlušnim ljudima kojima je sve to dojadilo, Gašparević je izveštavao Beč:

»Nalazim se na Ceru, u Srbiji, gde su me partizani osetili. Bojim se da na mene ne vežu jače snage... Od 21-og do 22-og na pruži Lešnica—Šabac kod Petlovače uništili smo voz sa 17 vagona i 8 automobila. Uništena je i telefonska linija . . . Narod u Srbiji je razočaran i mnogo pati. Očekuje spas od nas. Ja ga organizujem za otpor...«

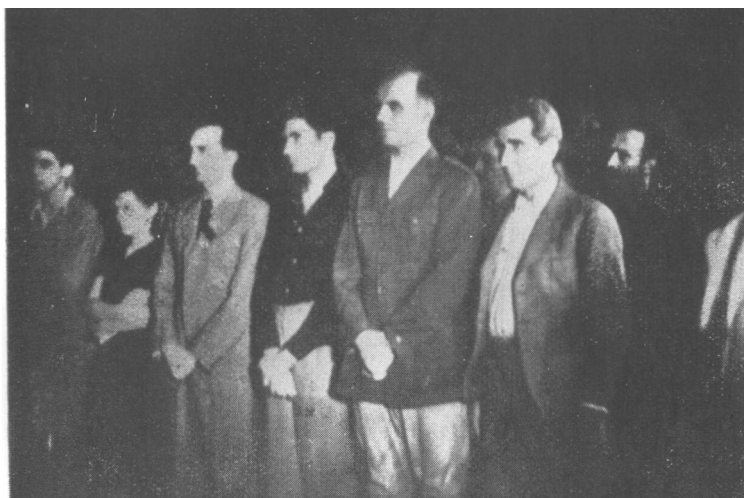
Kako je belouška progutala žabu

Najzad, 28 marta, Gašparević javlja Ćosiću, koji se nalazio u sličnoj situaciji kao i on, samo s druge strane Drine:

»Večeras prelazim. Čekajte nas na određenom mestu. Prelaz između 21 i 22 č. Znaci isti«.

I opet se ponovila ista scena. Opet su planuli rafali kada su se diverzanti približili obali brze reke. Opet je prelazak bio osujećen.

»Sinoć sam pokušao prelaz«, izvestio je sutradan Gašparević Ćosića. »Nisam uspeo, jer sam sa Gutić-Ade dobio jaku vatru. Danas pomoću ovd. četnika čistim taj prostor... Mo-

Pred sudijama: optuženi pripadnici Gašparevićeve diverzantske grupe. Gašparević je peti sleva u britanskoj uniformi

lim da vaši ljudi ostanu u Vidojevici dok se konačno ne prebacim sa ljudstvom ...»

A malo kasnije, istoga dana, Gašparević je uvideo da ni to veče neće moći da pređe reku.

»Prelaz je noćas nemoguć«, izvestio je Čosića, »pošto je naša obala blokirana od neprijatelja. Neka se vaši ljudi danas i sutra odmore, a ja ću im javiti ponovo dan, čas i mesto prelaza. Oprostite mi, ali moj položaj je težji. Moramo izdržati dokraja. Za kralja i otadžbinu. Vaš Gara«.

Naposletku se umešao i Draža Mihailović, koga je sa Drine Gašparević izveštavao na sličan način kao što je javljao o svojim tobožnjim podvizima i Mandl-u, samo s tom razlikom što nije smeo stvar prikazati tako kao da je već prešao reku i da se nalazi u Srbiji.

»Major Čosić stalno vas očekuje na Drini«, depeširao je Mihailović Gašpareviću. »Tri puta je dolazio na Drinu kod mesta prelaza«.

Sve je ostalo uzaludno. Prvih dana aprila se grupa nalazila u selu Donjim Dvorovima, kamo je stigao, najzad, i Schwarz sa jednom radio-stanicom, većim brojem pištolja, noževa i još nekih stvari. Za Gašparevića je imao naročito iznenađenje: doneo mu je »gvozdeni krst«, kojim ga je Treći Reich odlikovao za njegove zasluge.

Ni ova injekcija nije mogla povratiti moral grupi koja se sve bržim tempom raspadala. Od 60 ljudi, koje je Gašparević poveo kada je pošao iz Mihailovićeve »vrhovne komande« prema Drini, ostalo je sa njim samo još njih devet. Umesto onih koji su se razbegli prikupilo se nekoliko razbijenih ostataka drugih četničkih grupa. Veza sa Čosićem je bila izgubljena.

Grupa se povlačila na jug. Prešla je drum Zvornik—Tuzla, pošto je bezuspešno pokušala da se prebaci preko Drine prema Banji Koviljači. Za sobom je ostavljala bolesnike koje je bio napao tifus. Tu i tamo su Gašparevićeve ljudi nailazili na četničke grupe, koje su ih prihvatale i prebacivale dalje. Morali su se kriti pred stanovništvom. Hrane im je ponestalo.

Između Nedeljkovića i Gašparevića izbio je otvoren sukob. Nedeljković je optuživao Gašparevića da samo zbog njegove neodlučnosti i nesposobnosti još nije uspelo prebacivanje preko reke. Preostalo ljudstvo je podeljeno na dve dese-

tine, s tim da svaka od njih pokuša da se probije kako- zna i ume.

Gašparević je pošao, najzad, u obližnje selo Zeline, na Drini, da pokuša naći hranu kako bi bar donekle sačuvao poslednje ostatke svoga ljudstva od konačnog raspada. Bio je iznuren; klonuo je i fizički i moralno. Uvideo je da je celi njegov pothvat potpuno propao.

Negde je na putu našao nekog meštanina i pošao sa njim prema selu. Seljaka je poslao u selo, a sam se zadržao u nekom šumarku, čekajući njegov povratak. Umesto vodiča, došli su po njega partizani. Ime koje je grupi Hauptsturmfuehrer-a Gare de Bare bio nadenuo nepoznati kum — možda sam Mandl — ispunilo je svoju simboliku. »Belouška« je progutala žabu, ne ugrizavši nikoga.

I tako je pala zavesa pred poslednjom scenom tragikomedije jednog podviga koji je, kukavnim krajem, simboličan za opšti slom okupatora i dokrajčenje njegove agonije.

P O G O V O R

U knjigama o nemačkoj obaveštajnoj službi u okupiranoj Jugoslaviji (III, IV, V) kao i u knjizi o primerima rada te službe (VI), ova služba tj. njen istorijat, organizacija, delatnost, metodi rada itd. prikazani su pre svega na osnovu nemačkih izvornih materijala (zaplenjenih arhiva) i istražnih zapisnika nemačkih obaveštajaca i njihovih agenata. S obzirom na to, kao i na činjenicu da je predmet ove studije — nemačka obaveštajna služba, to se o pojedinim problemima (naprimer: četnici, crkva i si.) govorilo samo utoliko, ukoliko su ga i kako su ga obrađivale i tretirale nemačke obaveštajne ustanove.

Ovo se naročito odnosi na glavni problem i osnovnu sadržinu rada nemačke obaveštajne službe: na borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Nastojalo se da se što potpunije prikaže celokupna delatnost nemačke obaveštajne službe protiv njenog glavnog protivnika — NOP-a, da se iznesu njene ocene, da se opišu načini tretiranja i obrade ovog problema, metodi i specifičnosti borbe, mere i sredstva, rezultati itd. Šta je sve u ovoj borbi sa svoje strane preduzimao NOP, odnosno njegova obaveštajna služba, to je opsežno pitanje koje zahteva posebnu obradu i studiju. Ovde je to samo mestimično dodirivano radi najnužnijih objašnjenja. Iz tog razloga u knjigama III—VI dat je jednostrano samo prikaz delatnosti nemačke obaveštajne službe protiv NOP-a, a ne kompleksna obrada sukoba između nje i obaveštajne službe NOP-a.

Sledeće tri knjige (VII, Vili i IX) predstavljaju zbirku važnih i karakterističnih dokumenata o organizaciji, delatnosti, metodima i ostalom što karakteriše nemačku obaveštajnu službu u okupiranoj Jugoslaviji.

LIČNI REGISTAR

- Abromeit, SS-ovski kapetan, šef ispostave Sarajevo polici-
skog atašea pri nemačkom poslanstvu u Zagrebu, 518,
519, 464.
- Abshagen, 19.
- Ačko Jožefa, agent Gestapo-a, 432, 433.
- Aćimović Milan, šef komesarske uprave u Srbiji, 96, 97, 447,
449—451, 456, 457, 516, 521, 574.
- Adenauer, kancelar, 371.
- Aksentijević Miodrag, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 551
- Albrecht inž. Richard, kapetan broda »Britannia«, 215.
- Altenburg, mornarički potporučnik, 185.
- Altgayer Branimir, »Vođa nemačke narodnosne grupe u
NDH«, 513, 514, 518.
- Amalietti Vida, kurirka OF, 439, 440.
- Amery, britanski obaveštajni oficir, 215.
- Anastasijević Mišo, kapetan, 191.
- Anderwald Benko, organizacioni sekretar OK OF u Kranju,
410, 411, 415.
- Andrae, potpukovnik, 149—151.
- Andres d-r Ivo, advokat, 525.
- Andrović, oficir, 275, 276.
- Angel Petar, agent Abwehr-a, 238.
- Antico, kapetan, pripadnik SIM-a, 387.
- Antonescu, rumunski maršal, 136, 186.
- Apold Lorenz, Sonderfuehrer, pripadnik Ast-a Zagreb i FAT-a
129 R, 263, 266, 330.
- Artuković d-r Andrija, ministar NDH, 449, 459, 496—498,
509.
- Avsec Franc, agen Gtestapo-a, 433.

Babić, potpukovnik domobranstva NDH, 499.
 Baćević, pukovnik, četnički rukovodilac, 574.
 Bader, general, Vojni zapovednik Srbije, 162.
 Badoglio, italijanski maršal, 500.
 Baendereck Josef, Volksdeutscher, 458.
 Bailey Stanley, pukovnik, britanski obaveštajni oficir, 388.
 Bajić Vojislav, pripadnik »Samozaštite Sunja«, 336, 340.
 Bajramović Hasim, agent Abwehr-a, 249.
 Bakrač Boris, član Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, 481.
 Bamler, pukovnik, pripadnik Abwehr-a, 30.
 Bankovački, narednik, agent Abwehr-a, 255.
 Baubin Alfred, SS-ovski major, poverenik odbrane DDSG-a, 195, 197, 200—207, 209, 211, 212.
 Baubin Franz, službenik »Putnika« u Skoplju, 211.
 Baubin Nikola, službenik nemačkog konzulata u Skoplju, 211.
 Baur, kćer Georiga B., 358.
 Baur Georg »d-r Bergmann«, rezident Ast-a Beograd, 345—372, 376—380.
 Beck, general, načelnik generalštaba nemačke vojske, 39, 49, 52, 123, 130.
 »Becker«-direktor vidi Verbeek, kapetan.
 Bečarević Boško, šef oteka Specijalne policije, 558, 570, 572, 573.
 Beisner Wilhelm, SS-ovski major, šef EK Zagreb, 333, 334.
 Belard Leon, sveštenik, 368, 369.
 Benak Aleksandar, stariji, agent Abwehr-a, 246.
 Benesch, major, pripadnik divizije »Brandenburg« i Jagdverbanda, 566—568.
 Benesch Leopold »Bergmann d-r«, major, pripadnik Ast-a Beč, 277, 278, 287.
 Bentivegni, pukovnik, šef Odeljenja III Amt-a Ausland/Abwehr, 30.
 »Bergmann d-r« vidi Baur Georg, rezident Abwehr-a.
 »Bergmann d-r« vidi Benesch Leopold, major.
 Bernadette Folke, predsednik međunarodnog Crvenog krsta, 78, 140.
 Best Payne, pukovnik, britanski obaveštajni oficir, 131, 132.
 Best d-r Werner, SS-ovski general, pomoćnik šefa Sipo i SD, 87, 97, 98, 116, 117, 447.

»Biba« vidi Roeck (Rek) Blaž.
 Bieber, agent, 544.
 Bismarck, kancelar, 15, 60.
 Blomberg von, feldmaršal, 26, 29, 35, 36, 68, 69.
 Blueh, trgovac, pripadnica KP, 471—473.
 Bluhm Rolf, SS-ovski poručnik, 458, 463, 464.
 Boban, ustaški pukovnik, 520.
 Bocksberg von »d-r Paad«, »Karl I«, »Karl V«, pripadnik
 Ast-a Beč, 228, 232.
 Boeckel, poručnik, pripadnik divizije »Brandenburg«, 186.
 Boehme, general, Opunomoćeni komandujući general Srbije,
 566.
 Bogojević Josip, remenar, pripadnik »Samozaštite Sunja«,
 336, 340.
 Bohak Alojz, agent Gestapo-a, 440, 441.
 Bohinjc Olga, gostioničarka, agent Gestapo-a, 402, 403, 405,
 410, 412, 414.
 Bolić Branko »Horvat«, agent Ast-a Zagreb, 329, 330.
 Bollafi, trgovac, 542.
 Bcljetinac Bajazit, komandant žandarmerije na Kosovu, 384.
 Bombelles, grof, 278, 279.
 Bordasch, funkcioner Uprave IV RSHA, 409.
 Bormann Martin, šef partiske kancelarije NSDAP, 76, 77.
 Borota, pukovnik, četnički rukovodilac, 521, 574, 575.
 Boyessen-Schulze vidi Schulze-Boyessen.
 Boze, indiski nacionalsocijalistički političar, 50.
 Brandt d-r, kriminalistički savetnik, pripadnik KdS-a Bled,
 398, 399, 401, 408, 410.
 »Brandt« vidi Duemke inž. Franz.
 Brauchitsch von, kapetan, 233.
 »Braun« vidi Duemke inž. Franz.
 Braun Eva, 74.
 Bredow von, general, 66.
 Brekalo Vinko, agent, 498—500.
 Brenner Karl, general, BdO Alpiske oblasti, 417.
 Brilej d-r Jože, 412.
 Broz Josip Tito, 481, 487, 503—505, 519, 575.
 »Brušija« vidi Lončarić Matija.
 Budak d-r Mile, ministar NDH, 280, 283, 466.
 Buda Ivan, funkcioner OF, 432.

Buerkner Leopold, admiral, šef odeljenja Ausland Amt-a Ausland/Abwehr, 30.
 Bulić inž. Ivo, državni sekretar vlade NDH, 498—500, 504.
 Buschmann Erwin »Schmudler«, »Gerber«, pripadnik KP Austrije, 471, 473, 474.
 Buzjak Branko, policiski ataše pri poslanstvu NDH u Berlinu, 283.

 Canaris Karl, direktor fabrike, 14, 15.
 Canaris Wilhelm, admiral, šef Abwehr-a, 11—56, 74, 86, 90, 94, 95, 110, 136—138, 174—176, 178, 184, 202, 232, 260, 312, 324, 549.
 Cerar Franjoi, direktor fabrike šešira, 404.
 Cerer, trgovac i gostioničar, bivši poslanik, 405.
 Chamberlain Neville, britanski premijer, 42.
 Ciano, italijanski ministar inostranih poslova, 52.
 »Cicero«, agent, 369.
 Coštre Mila di, agentkinja FAT-a 215, 318, 321, 322.
 Crinis di d-r, profesor, 131, 140.
 »Cvetko« vidi Kos Drago.
 Cvetkoivić Dragiša, pretsednik vlade, 273, 451, 456, 457, 547
 Cvitanović d-r Šime, lekar, ustaški pukovnik, 459.

 Čanić, bivši oficir, 275.
 Červenka Rudolf, pripadnik divizije »Brandenburg« i Abwehr-a, 211.

 Ćosić, major, četnički rukovodilac, 577—581.

 Daluege Kurt, SS-ovski general, šef Policije poretka, 393, 394.
 Dampierre Robert de, francuski poslanik u Budimpešti, 368.
 »Darija« vidi Oman Sonja.
 Darre Walter, ministar ishrane Reich-a, 59.
 Dehmel, major, pripadnik Ast-a Beč, 309, 310.
 »Delius d-r« vidi Wagner, potpukovnik.
 »Desa« vidi Kladnik Marija.
 Deva Džafer, 389, 390.
 Diels Rudolf, vladin savetnik, 61, 62, 195.
 Dilg inž. Hermann, zamenik direktora DDSG-a, 205, 220.
 »Dimić« vidi Duemke inž. Franz.

Dimitrijevič, major, 240.
Doenitz Karl, admiral, 25, 33, 56, 79, 141.
Dohnany d-r, saradnik Abwehr-a, 52, 123.
»Doktor«, »d-r Haland«, »d-r Mueller«, pripadnik Abwehr-a,
rukovodilac centra za obuku u Neuberg-u, 301, 302.
Dolanski Marijan, agent Abwehr-a, '271—290.
Dollfuss d-r, ausitriski kancelar, 105, 274.
Doppfl, nemački konzul u Zagrebu, 277.
Dožić Gavriilo, patrijarh, 521.
»Drago«, instruktor za obuku, pripadnik Abwehr-a, 293,
294.
»Drago« vidi Osolin Jernej.
Drljević d-r Sekula, crnogorski autonomista, 496, 507, 508.
Dubber Bruno, pripadnik KP Austrije, 472.
Duemke inž. Franz »inž. Duerr«, »Braun«, »Brandt«, »Dimić«,
agent Abwehr-a, .331—336, 339.
»Duerr inž.« vidi Duemke inž. Franz.
Duić Nada, pripadnica partizanskog odreda »d-r Mišović«,
552.
Duković Husein, službenik, 387.
Durnovo Petrović Petar, beloemigrant, agent Abwehr-a, 364,
365, 368.
Duscha Paul, SS-ovski poručnik, 246, 247.
»Dušan«, agent, 304.

Burđević Steva, sveštenik, 374.
Durišić Pavle, četnički komandant, 320.

Džal, bivši jugoslovenski oficir, 275.

Ebbinghaus, rukovodilac borbene grupe, 175.
Eisenhower, 504.
Eitz, grof, Sonderfuehrer, pripadnik Abwehr-a, 321.
Emeršić Alojz, policiski službenik, agent Abwehr-a, 238.
Empting, starešina AO NSDAP u NDH, 466.
Erny, jugoslovenski mornarički oficir, 282.
Erti Josef, major, pripadnik Abwehr-a, 294, 295.
Eskenasy d-r Alexander, 206, 207.

Fast, SS-ovski kapetan, šef ispostave SD-a u Celju, 538.
Faulhaber, nadbiskup, minhenski kardinal, 528.

Fegelein, SS-ovski general, 74, 79.
 Fehervary Istvan, agent Ast-a Beograd, 377, 378.
 Fischerkeller, šofer KdS-a Maribor, 442.
 Franco, španski general, 40, 46, 47.
 Frank, guverner Poljske, 100, 101.
 Frank, SS-ovski general, 100, 101, 104.
 Franzoesy, pripadnik BdS-a Beograd, 550, 551, 554.
 Freise d-r, pripadnik Uprave VI RSHA, 285.
 Freund, trgovac, 238.
 Freytagh-Lorringhoven, pukovnik, šef Odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, 30.
 Frick d-r, ministar unutrašnjih poslova Reich-a, 92.
 Fritseh von, general, 29, 36, 68, 69, 92.
 Fritz, kapetan, šef referata III F Ast-a Beograd, 352, 354, 357, 360, 379, 380, 388.
 Fuchs d-r, SS-ovski pukovnik, šef EG Sipo i SD za Jugoslaviju, 455.
 Fuchslocher d-r Wilhelm, 307.
 »Fuerst« vidi Lazić Boško.
 Fuhrmann, direktor preduzeća »Tanin d. d.«, 484.
 Fuhrmann Ica, 484.
 Funk, ministar privrede Reich-a, 103.

 Gaćanović Radenko, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 551, 557, 558.
 »Gara de Bara« vidi Gašparević Branko.
 Garzuly d-r Jòszef, kulturni ataše mađarskog poslanstva u Zagrebu, 481.
 Gaš Ali, 384, 385.
 Gašparević Branko »Gara de Bara«, rukovodilac diverzantske grupe, 563—582.
 Gavrilović inž. Vojislav, agent Ast-a Beograd, 365, 366.
 Gazivoda Ivan, 561.
 Gaži Franjo, 282, 283, 285.
 »Gerber« vidi Buschmann Erwin.
 Germogen, mitropolit, 494.
 Gernjak Hans, tumač Gestapo-a, 424, 427.
 Geyraud Georges, francuski generalni konzul u Zagrebu, 368.
 Giovanetti, italijanski obaveštajni oficir, 387.
 Giraud, francuski general, 44.

Gisevius, vladin savetnik, 33, 50, 51, 56.
 Glaise von Horstenau, general, 465, 466, 500.
 Goebbels, ministar propagande Reich-a, 113, 132, 491, 497.
 G'oerdeler d-r Carl, komesar Reich-a za cene, 48, 123, 124.
 Goering, žena Hermann-a G., 288.
 Goering Hermann, 35, 40, 59—62, 68, 69, 76, 79, 87, 88, 103, 113, 124, 193—195, 208, 210, 279, 288, 360, 371, 453, 455.
 Göll Erich, SS-ovski poručnik, 158.
 Grass Oswald, direktor preduzeća »Cereal Import-Export a.d.« u Beogradu, 345—347.
 Grašovnik Romana, kelnerica, agent Abwehr-a, 242.
 Gregori, posednik, 274.
 Grientschnig d-r Hermann, advokat, 259.
 G'rieser, pripadnik OT u Beogradu, 351,352.
 Grivičić, industrijalac, 496.
 Grković Dušan, službenik, 557—559.
 Grković Milorad, 561.
 Grković Radenko, 561.
 Gross Georg »d-r Jerger«, rukovodilac Stadtbuero-a Ast-a Zagreb, 330, 331.
 Grosscourth, major, šef Odeljenja II Amt-a Ausland/¹ Abwehr, 30.
 Grusch Karlo, agent Abwehr-a, 329—332, 340, 341.
 G'ubarev, policiski službenik UgB-a, 453.
 »Gvozdić« vidi Scheiber, SS-ovski potporučnik.

 Hadži-Ilić Konstantin, poručnik, pripadnik DM, 164.
 Haehling von Lanzenauer vidi Lanzenauer von Haehling, potpukovnik.
 Haid Karl, pripadnik Gestapo-a, 540.
 Hajnrihar, veleindustrijalac, 404.
 »Haland d-r« vidi »Doktor«, »d-r Haland«, »d-r Mueller«.
 Halder, general, 42, 48, 130.
 Hammer d-r, SS-ovski potpukovnik, pripadnik Uprave VI RSHA, 285,497.
 Hammerschmidt, potporučnik, pripadnik FAT-a 215, 321, 323.
 Hansen, general, šef Odeljenja I Amt-a Ausland/Abwehr, 30, 110, 138, 284.
 Harazim Hilde, agent Abwehr-a, 253.
 Harazim inž. Karl, agent Abwehr-a, 233, 247, 252—254.

Hargreaves Edgar, kapetan, britanski obaveštajni oficir, 166.
 »Harry« vidi Koppel Kurt.
 Hase, general, 289.
 Heeren von, nemački poslanik u Beogradu, 217, 445.
 Heger Vilko, agent, 523—533.
 Heinz, potpukovnik, pripadnik Abwehr-a, 371.
 Helldorf, grof, 34.
 Heller, pripadnik Uprave IV RSHA, 410.
 Helm Hans, SS-ovski potpukovnik, policiski ataše, 97, 210, 217, 289, 333, 334, 445—469, 471, 474, 475, 477—485, 487, 495, 500, 509, 528, 529, 531.
 Hempric'n d-r, potpukovnik, pripadnik Ast-a Zagreb, 331.
 Herenčić, ustaški pukovnik, 459, 482.
 Hermann, SS-ovski potpukovnik, šef EG E, 465, 467.
 Hess Rudolf, 103, 113.
 Heydrich Reinhard, šef RSHA, 13, 22, 26, 31, 33—37, 39, 61, 71—73, 81—102, 106—109, 115—119, 131, 132, 134—137, 423, 424, 446, 447, 475.
 Himmler Heinrich »Hintzinger«-narednik, RFSS i šef nemačke policije, 26, 32, 33, 35, 36, 38, 42, 46, 51, 53, 57—88, 91, 92, 97, 98, 100—102, 105—111, 113, 115, 117, 124—126, 137—141, 195, 206, 324, 398, 423, 443, 457, 549.
 Hindenburg von, feldmaršal, 59.
 »Hintzinger«-narednik vidi Himmler Heinrich.
 Hippel von, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 174—176, 311, 312.
 Hirsch Fritz, pripadnik SS-a, 205, 206.
 Hitler Adolf, 11—14, 18, 23, 25, 26, 29, 31, 32, 34—50, 53—63, 67—79, 82—92, 94, 97, 98, 100—103, 106, 110—114, 119, 123—126, 130, 132, 136, 138, 139, 156, 157, 169—174, 207, 219, 349, 422, 423, 455, 483, 492, 503, 509, 511, 512.
 Hočevar, ustaški funkcioner, 341.
 Hodža Visoka, 387.
 Hoettl d-r Wilhelm, SS-ovski major, pripadnik Uprave VI RSHA, 109, 111, 112, 485, 486, 501.
 Hofmann Guido, komandant broda »Kriemhild«, 206.
 Hojan Milko, rezervni oficir, 404.
 Horthy, mađarski regent, 355, 358, 374.
 »Horvat« vidi Bolić Branko.

Hrga Branimir, radiotelegrafista, 164—166.
Hribar Rado, posednik, 417, 418.
Hribernik Maks, agent Abwehr-a, 264.
Hriberschek Anton »11918«, trgovac, agent, 535—545.
Huber, SS-ovski general, šef Gestapo-a Beč, 120, 483, 484.
Huber Karl, agent Abwehr-a, 258—260, 262—269.
Huber Vinzenz, 262.
Hudarin Jelka, pripadnica OF, 436, 437, 441—443.
Huebner Gerhard, kriminalistički inspektor, 458, 463.
Huppenkothen, SS-ovski pukovnik, pripadnik RSHA, 55.
Huseini Emin el, veliki jerusalimski muftija, 518.

Ilić-Hadžić Konstantin vidi Hadži-Ilić Konstantin.
Ilić Milorad, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 550—561.
Innitzer, nadbiskup, bečki kardinal, 528.
Inquart-Seyss d-r vidi Seyss-Inquart d-r.

Jakčin, admiral, vojni ataše NDH u Berlinu, 284.
Jakšić Tihomir, student, 163, 164.
Jamamoto, načelnik japanske kontraobaveštajne službe, 206.
Jambrošić Stjepan, agent Ast-a Zagreb, 330.
Jamnik, brat Danila J., trgovački zastupnik, 538.
Jamnik Danilo »Slavko«, trgovački zastupnik, agent, 536.
538.
Jan Elsa, agent Abwehr-a, 247.
Janežić Vera, 398.
Janjić Strahinja, šef »Srpskog Gestapo-a«, 547, 548, 557.
Janković, predstavnik DDSG-a u Braili, 202, 203, 206.
Jareš, britanski agent, 217, 218.
Jeftović Mileta, 550.
Jekler, hotelijerka, 399.
Jelen Ivan, agent Gestapo-a, 432.
»Jerger d-r« vidi Gross Georg.
Jodl, general, šef WFSt, 33, 103, 111.
John d-r Otto, zapadnonemački obaveštajac, 371.
Jordana, grof, španski ministar inostranih poslova, 46,47.
Josif, mitropolit, 353.
Jost, SS-ovski general, šef Uprave VI RSHA, 133.
Jovanović, major, komandant kvislinške žandarmerije u Podgorici, 317.

Jovanović Dragomir-Dragi, upravnik UgB-a, 96, 97, 158, 447, 449, 451, 452, 456, 554—556.

Junger Georg, sveštenik, 528—532.

Juretić Augustin, kanonik, 530.

Jurić Aleksandar, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 551.

»K« vidi Rozumek Helmuth.

Kahane Grete, funkcioner KP Austrije, 473, 488.

Kaltenbrunner Ernst, šef RSHA, 73, 74, 103—112, 124, 125, 137, 138, 485, 487.

Kanaris Konstantin, pretsednik grčke vlade, 17.

Karađorđević Aleksandar, kralj, 375.

Karađorđević Pavle, knez, 279.

»Karl I« vidi Bocksberg von.

»Karl V« vidi Bocksberg von.

Karoshi Riza, pripadnik albanske policije, 387.

Kasche Siegfried, nemački poslanik u Zagrebu, 458, 460, 467, 468, 482, 484, 485, 496, 507.

Kaster, funkcioner KP Nemačke, agent Gestapo-a, 120.

Keitel, feldmaršal, 13, 33, 44—46, 52, 53, 56, 75, 103, 110.

Keller, SS-ovski major, Ic-oficir V SS-planinskog korpusa, 520.

Kemfelja Duka, rukovodilac »zaštite« HSS-a, 273, 274.

Keppler Wilhelm, državni sekretar, funkcioner NSDAP, 195.

Keresztes-Fischer, šef kabineta mađarskog ministra unutrašnjih poslova, 360.

Kerović, četnički vojvoda, 518.

Kewisch, major, 176.

Khaelss von Khaelssberg, pripadnik DDSG-a, 202, 205, 207.

Kilger Leo, šofer, 231, 243.

Kladnik Ivan, agent Gestapo-a, 439—441, 443.

Kladnik inž. Karl »Uroš«, sekretar OK OF u Mariboru, 434—443.

Kladnik Marija »Desa«, agent Gestapo-a, 438—443.

Klauer, fotograf, 231.

Klein Alexander, 541—544.

Kleist von, feldmaršal, 186, 313.

Klinkmueller, potpukovnik, šef FAK-a 310, 369.

Klopp, poručnik, 131.

Kmet Janez, 412.

Kniesche d-r Herbert, kapetan, šef FAT-a 215, 181, 182, 186, 187, 307—327.

Knochen, SS-ovski pukovnik, funkcioner Uprave VI RSHA, 131.

Kob, SS-ovski kapetan, Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za Bugarsku i NDH, 494.

Koch Erich, komesar Reich-a u Ukrajini, 91.

Koenig Fritz, agent Abwehr-a, 266.

Kohn Eugen, 541, 542.

Kohoutek »Soukup«, pukovnik, šef Ast-a Beograd, 379, 380.

Kojadin, policijski funkcioner NDH, 480.

Kolb Albin, stolar, 404, 414.

»Konrad Klaser« vidi Koppel Kurt.

Kopkow, SS-ovski major, 155, 452.

Koplenig, funkcioner KP Austrije, 469.

Kopp d-r Herfried, službenik DDSG-a, 211, 218.

Koppel Kurt »Konrad Klaser«, »Harry«, »7601«, agent Gestapo-a, 462, 464, 469—489.

Kornweitz, funkcioner KP Austrije, 474.

Korovljević Anton »Krakollinig Alex«, agent Abwehr-a, 257, 265.

Kos Drago »Cvetko«, agent Gestapo-a, 435—437, 442.

Koschorka, SS-ovski major, pripadnik KdS-a Bled, 416.

»Kostić«, oficir Gestapo-a, 554, 560.

Košić Petar, general, 214.

Košak d-r Vladimir, ustaški ministar, 459, 466, 482, 483, 486.

Košutić inž. August, funkcioner HSS-a, 276, 277, 496, 509.

Krabitz Josef, agent Abwehr-a, 239.

Kraemer »Krause Georg«, poručnik, pripadnik Ast-a Beograd, 295, 296, 298, 303, 304.

Kraguljac Jovan, bivši oficir, rukovodilac diverzantske grupe, 566—568, 571, 573.

Kraigher, kapetan, šef referata III F Ast-a Beograd, 352, 359, 360, 369, 388, 391, 392.

Krakau inž. Walter, 204, 205.

»Krakollinig Alex« vidi Korovljević Anton.

Kramer, novinar, direktor časopisa »Volksblatt«, 355, 356.

Krassnig Josef, agent Abwehr-a, 239.

Krasznay, mađarski oficir za vezu sa nemačkim vlastima u Beogradu, 370.

Kraus Karl, SS-ovski major, Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju i šef EK Beograd, 210, 453, 455—458, 492, 493, 509, 526.
 »Krause G'eorg« vidi Kraemer, poručnik.
 Kraut, agent Gestapo-a, 424.
 Kren Vladimir, komandant vazduhoplovstva NDH, 275—279, 287, 290.
 Krisper, veletrgovac, agent, 538, 539.
 Krisper, kćer veletrgovca K, 539.
 Krisper, sin veletrgovca K., 539.
 Krisper, žena veletrgovca K., 539.
 Kristen Joseph »Seppl«, pripadnik Abwehr-a, 302.
 Krmelj Maks, sekretar PK KPS, 412.
 Krohn von, nemački pomorski ataše u Madridu, 18.
 Kropf Heinrich, šumar, agent Abwehr-a, 332, 334.
 Krupp, industrijalac, 15.
 Krupp Barbara, 15.
 Krupp Berta, 15.
 Kudrich, agent Abwehr-a, 269.
 Kukolja d-r Stjepan, katolički sveštenik, 529, 531.
 Kun d-r Bertalan, major, pripadnik mađarske obaveštajne službe, 352—361, 366.
 Kungel Adalbert »Pavian«, »8201«, Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za NDH, 464, 491—510, 519.
 Kunst Vojko, agent Ast-a Beograd, 347, 351, 353—356, 358, 360, 361, 368—371.
 Kunz Reinhold, trgovac, agent Abwehr-a, 268.
 Kurelac, bivši jugoslovenski oficir, 275.
 Kutschke, poručnik, pripadnik divizije »Brandenburg«, 182, 186.
 Kvartič Miran, direktor fabrike, 404—407, 410, 414.
 Kvaternik Eugen, šef ustaške policije 474, 476.
 Kvaternik Slavko »vojskovođa NDH«, 461, 486.
 Lahousen Erwin von, general, šef Odeljenja II Amt-a Ausland/ Abwehr, 30, 33, 56, 172, 259, 260, 319.
 Lamer d-r Mirko, državni sekretar NDH, 286.
 Langbehn, advokat, 70, 77.
 Lange, poručnik, pripadnik divizije »Brandenburg«, 188, 189.
 Lanzenauer von Haehling, potpukovnik, 177.
 Lapizzi inž., agent Abwehr-a, 332, 335.

Lawrence, pukovnik, britanski obaveštajni oficir, 499.
 Lazić, frizer, 239.
 Lazić Boško »Selić Nikola«, »Fuerst«, žandarmerijski podoficir, agent Abwehr-a, 234, 236, 239—243, 247, 249, 250, 252, 253, 255, 540—543.
 Lazić-Posedel Marija, agent Abwehr-a, 242, 250, 252.
 Lenac Vlado, rukovodilac diverzantske grupe, 569.
 Leutgeb Lambert, SS-ovski poručnik, pripadnik Gestapo-a Beč, 472, 475, 482—485.
 Leverkusen Paul, pripadnik Abwehr-a, 27.
 Ley Robert, 59.
 Lichtenegger, kapetan, agent Abwehr-a, 247.
 Liebknecht Karl, 21.
 Lisak Erik, ustaški pukovnik, 459.
 Lončarić Matija »Brušlija«, agent, 215—217.
 Lorković d-r Mladen, ustaški ministar, 449, 459, 466, 482—485. •
 Lorscheider, major, pripadnik Ast-a Beč, 202.
 Lovec Jožef, agent Gestapo-a, 434, 437, 438.
 Luburić Maks, ustaški pukovnik, 459, 466, 482, 488.
 Luckmann, fabrikant, 405.
 Lukić Milutin, 552.
 Lukić Slavoljub, 558—560.
 Lunding, potpukovnik, šef danske obaveštajne službe, 55.
 Luxemburg Rosa, 21.
 Ljotić Dimitrije, šef »Zbora«, 291—293, 364, 511, 512, 515—517, 521, 565—569, 572—574.
 Maček d-r Vlatko, rukovodilac HSS-a, 272—279, 281, 308, 460, 496, 509.
 Mamuzić Bojka vidi Treu Bojka.
 Mandić Ljubica »Mila«, agent Abwehr-a 291—305.
 Mandl Rupert, SS-ovski kapetan, pripadnik Uprave VI RSHA, 487, 503—505, 507, 520, 521, 567—569, 573—576, 578, 579, 581, 582.
 Manteuffel, major, pripadnik Abwehr-a, 361.
 Margreiter, pripadnik KdS-a Maribor, 422.
 »Marijana« vidi Miljkov Radmila.
 Markov Maca, carinska službenica, 374.
 Marković-Štedimlija Savić, 507, 508.

Marogna-Redwitz, grof, pukovnik, šef Ast-a Beč, 202.
 Martin d-r Benno, SS-ovski general, 98.
 Marty d-r János, mađarski obaveštajni oficir, 481.
 Masterson, pukovnik, britanski obaveštajni oficir, 214, 215.
 Matasić, konzul NDH u Beču, 486.
 Matelić, šofer, agent Abwehr-a, 242.
 Matijašič Milan, student, 405—407, 410.
 Mati d-r Josef, profesor, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 308, 315.
 May Otto »Modrinjak«, kapetan, pripadnik Ast-a Zagreb i šef FAK-a 201, 324, 331—343.
 Mayer Georg, Sonderfuehrer, pripadnik Abwehr-a, 230, 243, 250.
 Meisinger, SS-ovski potpukovnik, 91, 92.
 Meissner Joachim, poručnik, 185, 312.
 Mejač Alojz, veleposednik, 405, 417, 418.
 Mejač Vitko, veleposednik, 417, 418.
 Metzger Friedrich, 309.
 Micić Obrad, apotekar, 515, 516.
 Mihailović Draža, 388, 521, 555, 569, 574—578, 581.
 Miklavc Ivan, industrijalac, 404, 405, 410, 413—416.
 Miklič, hotelijer, 402.
 »Mila« vidi Mandić Ljubica.
 »Milan« vidi Mueller Andreas.
 Milanković Stanoje, funkcioner »Zbora«, 564.
 Miletić Zivko, 560.
 Miljkov Radmila »Marijana«, agent Abwehr-a, 300—305.
 Mirjanić, trgovac, 559, 560.
 Mirković Vlado, trgovac, 575.
 Mitkevič Grigorij, beloemigrant, 494.
 »Modrinjak« vidi May Otto.
 Morell d-r, lekar, 13.
 Moškov, ustaški pukovnik, 459, 496—498.
 »Mueller d-r« vidi »Doktor«, »d-r Haland«, »d-r Mueller«.
 Mueller Andreas »Milan«, pripadnik Abwehr-a, 294—296, 299, 300, 302.
 Mueller Heinrich, šef Uprave IV RSHA (Gestapo), 52, 65, 88, 92, 97, 107, 108, 110, 113—127, 135, 137, 138, 409, 445, 447, 448, 468, 469, 471.
 Mueller d-r Josef, advokat, bavarski političar, 50, 52, 123, 138.

Mussolini, 245, 279, 387, 500, 536.
 Muench, kćer Aleksandra M., 351.
 Muench, sin Aleksandra M., 351.
 Muench, žena Aleksandra M., 351.
 Muench, žena Adolfa M., industrijalca, 349—351.
 Muench Adolf, industrijalac, 349—351.
 Muench Aleksandar, 351.

Nalbani Rok, šef albanske kvesture u Prištini, 387.
 Nambiar, posleratni indiski poslanik u Bernu, 50.
 Naujox, SS-ovski major, 509.
 Naumann, major, šef Odeljenja Mil D RSHA, 324, 325.
 Nebe Arthur, SS-ovski general, šef Uprave V RSHA, 34, 107, 120, 124, 126.
 Nećak Nikola, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 575, 578.
 Nećak Svetozar, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 548.
 Nedeljković Milovan, poručnik, pripadnik DM, 577, 578, 581.
 Nedić Milan, predsednik srpske kvislinške vlade, 161, 162, 195, 378, 507, 515—517, 520, 521, 548, 555, 556, 559, 569.
 Nelte d-r, advokat, 56.
 Német János, vlasnik transportnog preduzeća, agent, 355, 359, 360, 370.
 Neubacher inž. Hermann, Vanredni opunomoćenik ministarstva spoljnih poslova Reich-a za Jugoistok, 111, 521.
 Neuhausen Franz, Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, 208—211, 359, 360, 362, 363, 370, 371, 453—455.
 Neurath von, ministar inostranih poslova Reich-a, 100, 103, 445.
 Nissen, industrijalac, agent Abwehr-a, 233.
 Nonnenmacher Robert, pripadnik Helm-ovog nadleštva u Zagrebu, 458, 463.
 Noske Gustav, ministar Reichswehr-a, 20, 22.

Njemčević Dušan, mlinar, agent, Abwehr-a, 335, 336, 340.

Oberg, SS-ovski general, Viši vođa SS i policije u Parizu, 90, 91.
 Odon, pater, starešina franjevačkog manastira u Zemunu, 368.
 Ohlendorf, SS-ovski general, šef Uprave III RSHA, 109, 116.
 Oman-Pavlovski Milena, agent Gestapo-a, 429, 430.

Oman Sonja »Darija«, agent Gestapo-a, 428—431.
 Osolin Jernej »Drago«, agent Gestapo-a, 438, 439, 442.
 Oster, general, šef centralnog odeljenja Amt-a Ausland/Abwehr, 30, 34, 35, 41, 42, 49—53, 55, 123, 138.
 Ott inž. Hans, 465.

Pacher, SS-ovski kapetan, pripadnik KdS-a Bled, 408.
 Paehner Walter, potporučnik, pripadnik FAT-a 216, 340, 341.
 Paeffgen, pripadnik Uprave VI RSHA, 131.
 Pannwitz von, general, komandant kozačke divizije Wehrmacht-a, 332.
 Parežanin Ratko, novinar, rukovodilac diverzantske grupe, 567.
 Paskalev, savetnik bugarskog poslanstva u Beogradu, agent Abwehr-a, 366.
 Patzig Conrad, kapetan bojnog broda, 26, 27.
 Pavelić d-r Ante, 242, 244, 246, 255, 275, 278, 279, 283—287, 331—334, 341, 457—461, 466—468, 475—479, 482, 485, 486, 494—497, 507—509, 530.
 Pavelić, žena Ante P., 483.
 »Pavian« vidi Kungel Adalbert.
 Pavlović Radoslav, rukovodilac diverzantske grupe, 569, 570.
 Pavlovski Milena vidi Oman-Pavlovski Milena.
 Pavlovski Stefan, 430.
 Pečnikar, komandant žandarmerije NDH, 459.
 Pernarčič Franjo, 434.
 »Pero«, agent Abwehr-a, 240.
 Persterer, SS-ovski potpukovnik, KdS Bled, 410, 415, 416.
 Pešović Zivorad, 550, 552, 560.
 Peters, trgovac, 286.
 Petković Petar, šef policije NDH u Sarajevu, 246.
 Petriček Robert, 242.
 Petrović d-r Aleksandar, 374.
 Petrović Durnovo Petar vidi Durnovo Petrović Petar, belo-emigrant.
 Petrović Marisav, pripadnik SDK, 547.
 Pfaller Leopold, funkcioner KP Austrije, 470, 471.
 Pfuhlstein, general, komandant divizije »Brandenburg«, 53, 178.
 Piekenbrock, general, šef Odeljenja I Amt-a Ausland/Abwehr, 30, 32.

Pihler Julijana, agent Abwehr-a, 250.
 Platzl, SS-ovski poručnik, šef ispostave Kranj KdS-a Bled, 408.
 Plavšić Konstantin, agent Abwehr-a, 363, 368, 373—392.
 Plhak, jugoslovenski potpukovnik, 240.
 Pliverić Zvone, agent, 540.
 Poljančič Ivo »Ubo«, 430.
 Popitz, pruski ministar finansija, 70, 77.
 Popivoda Pero, 412.
 Posedel Marija vidi Lazić-Posedel Marija.
 Pospischil Karl, mornarički oficir, 194, 206.
 Prenar d-r Ivan, 277, 281, 282.
 Pribić, partizanski rukovodilac u Banatu, 558, 560.
 Proebst d-r Hermann, novinar, agent Abwehr-a, 171.
 Pruetzmann, SS-ovski general, rukovodilac »Wehrwolf-a«, 326.
 Pühr d-r Albin, agent Abwehr-a, 208, 209, 211, 221.

 Radak Hranislav, železnički službenik, 374.
 Radić Stjepan, funkcioner HSS-a, 308.
 Radivojević Slobodan, student, 553, 557, 559, 560.
 Radovanović Jovan, frizer, 552.
 Radtke »d-r Riedl«, major, pripadnik Abwehr-a, 274—277, 279.
 Raeder, admiral, 26.
 Raiffeisen, 183—185.
 Rancinger Greta, kurirka OF, agent Gestapo-a, 431, 432.
 Ravnik d-r Jože, advokat, 560, 561.
 Rechbach, predsjednik opštine u Kamniku, 405, 417.
 Redwood, britanski radiotelegrafista, 164.
 Reinel, SS-ovski major, pripadnik KdS-a Maribor i Uprave VI RSHA, 501, 541, 543.
 Reiner, Gauleiter, 262.
 Reiner Rolf, SS-ovski general, 195.
 Rendulic Lothar, general, komandant 2 tenkovske armije, 151, 167.
 Rexeisen Hans »inž. Schwendt«, SS-ovski kapetan, šef EK Osijek, 514—517.
 Rezler Josip, 215, 216, 218.
 Ribbentrop von, ministar inostanih poslova, 52, 104, 111, 139, 278, 445.

Richter Erich, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 315.
 »Riedl d-r« vidi Radtke, major.
 Rieger d-r Vilko, ustaški funkcioner, 449.
 Riegler Franz, agent, 526.
 Roatta, general, 40.
 Robnik Guido »Schwarz Guido«, agent Abwehr-a, 234, 235, 247, 252.
 Roeck (Rek) Blaž »Biba«, student medicine, 431.
 Roeder, pukovnik, 52, 53.
 Roehm, šef SA, 32, 35, 38, 57, 59, 61, 62, 66, 67, 69, 87, 88, 423.
 Roesener Erwin, SS-ovski general, Viši vođa SS i policije, 398, 408—410, 443.
 Rokitta, major, pripadnik Ast-a Beč, 231.
 Ronge Maximilian, general, 259.
 Rootham, major, britanski obaveštajni oficir, 158.
 Rosenberg, ministar Reich-a, 59, 103, 104.
 Rosentreter, potpukovnik, pripadnik Ast-a Berlin, 369—371.
 Rosier Walter, šef agencije DDSG-a u Novom Sadu, 209, 222.
 Rosmann, potpukovnik, pripadnik Abwehr-a, 231.
 Rothstein, trgovac, 544.
 Rozumek Helmuth »Rožica« (Rožka), »K«, SS-ovski kapetan, šef Odeljenja IV KdS-a Bled, 393—419, 425.
 »Rožica« (Rožka) vidi Rozumek Helmuth.
 Rupnik, general, 413.
 Rupp Albert, trgovac, komesar »Jugoslovenskog kreditnog zavoda«, 363, 367, 376, 378, 379.
 Rus Zdravko, trgovac, 399.
 Rux, SS-ovski potpukovnik, pripadnik KdS-a Bled, 416.
 »R-606« vidi Westen Max Adolf.

 Salisch von, SS-c*ovski major, pripadnik Uprave VI RSHA, 131.
 Salmić, pomorski kapetan, agent Abwehr-a, 288.
 Sas, pukovnik, holandski vojni ataše u Berlinu, 50, 51.
 Savčić inž., 378.
 Schacht, ministar privrede Reich-a, 39, 48, 123.
 Schaefer d-r Emanuel, SS-ovski pukovnik, BdS Beograd, 165, 351.
 Schatz Erwin, agent Abwehr-a, 366.

Scheiber »Gvozdić«, SS-ovski potporučnik, 497.
 Schell Johann, agent Abwehr-a, 200, 201, 206.
 Schellenberg Walter, SS-ovski general, šef Uprave VI RSHA.
 78, 109—111, 123, 129—141, 497, 509.
 Schleicher, general, 66.
 Schleiff, pripadnik Ast-a Berlin, 369, 370.
 Schluifer, SS-ovski kapetan, šef ispostave Ljubljana KdS-a
 Bled, 413, 414.
 Schmitz, pripadnik Uprave VI RSHA, 134.
 »Schmudler« vidi Buschmann Erwin.
 Schoeberl Richard, agent, 260, 264, 267—269.
 Schoenburg-Waltenburg, princ, 258.
 Schoetz Franz, službenik DDSG-a, 220, 221.
 Scholz, pukovnik, pripadnik Abwehr-a, 280.
 Schori, agent Abwehr-a, 252.
 Schrems, SS-ovski kapetan, pripadnik Uprave VI RSHA, 503.
 Schulze-Boyessen, poručnik, 290.
 Schumacher Marbot, pripadnik Helm-ovog nadleštva u Zagrebu, 458, 463, 528—531.
 Schuschnigg d-r Kurt von, austriski kancelar, 105, 470.
 Schwarz Anton, tumač, 567, 573, 575, 576, 579, 581.
 »Schwarz Guido« vidi Robnik Guido.
 »Schwendt inž.« vidi Rexeisen Hans, SS-ovski kapetan.
 Seitz Aleksandar, ustaški pukovnik, 496.
 »Selić Nikola« vidi Lazić Boško.
 »Seppl« vidi Kristen Joseph.
 Seyss-Inquart d-r, austriski kancelar, 105.
 Siebenbeck Johann, agent Abwehr-a, 209, 210.
 Simonović Zivojin, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova
 bivše Jugoslavije, 216, 217.
 Skoberne, hotelijer, agent Abwehr-a, 233, 235.
 Skoberne Fritz, agent Abwehr-a, 233.
 Skoberne Karl, agent Abwehr-a, 233, 242, 243, 247, 250, 252.
 253.
 Skorzeny Otto, SS-ovski pukovnik, rukovodilac VI/S RSHA,
 139, 324—326, 503, 506, 566—568, 571.
 »Slavko« vidi Jämnik Danilo.
 Sluga Josip, 412.
 Soklič, funkcioner »Plave garde«, 413, 415.
 »Soukup« vidi Kohoutek, pukovnik.

Spanačević Svetozar, pomoćnik ministra privrede kvislinške vlade, agent, 367.

Stanisavljević Dragiša, 292, 293.

Stanisavljević Todor, funkcioner »Zbora«, 292.

Stanzer, domobranski general, 527.

Starhenberg, knez, 259.

Starzacher d-r, funkcioner NSDAP, 231.

Staufenberg, pukovnik, 48, 54, 124, 125.

Steen van der, 382, 383.

Stemmel Pavle, instruktor radiotelegrafije Ast-a Beč, 301.

Stepinac d-r Alojzije, zagrebački nadbiskup, 460, 463, 527—532.

Stevens, major, britanski obaveštajni oficir, 131, 132.

Stiger Werner, trgovac, agent Abwehr-a, 232—234, 237, 238, 240, 251, 252:

Stoinschegg Hans, trgovac, agent Abwehr-a, 238.

Stojadinović d-r Milan, predsjednik jugoslovenske vlade, 448, 450, 451, 456.

Stojaković, jugoslovenski konzul u Celovcu, 237, 238.

Stojanović, general, 378.

Stoklaska inž., pripadnik Uprave VI RSHA, 502.

Strasser Gregor, apotekar, funkcioner NSDAP, 58, 62, 86.

Streicher Julius, funkcioner NSDAP, 103.

Strohmeier Josef, SS-ovski kapetan, pripadnik KdS-a Mari-bor, 421—444.

Strojil, potpukovnik, šef FAK-a 201, 176, 318, 319, 323—325.

Stuewe Heinz, SS-ovski potporučnik, 458, 463.

Stumpf d-r Karl, katolički kaluder, agent, 368.

Sulzer Rudolf, 540—543.

Šarić, trgovac, četnički vojvoda, 559.

Šehić, vodnik, agent Abwehr-a, 342.

Špartalj Luka »Ullmann«, industrijalac, 161, 164, 165.

Štedimlja vidi Marković-Štedimlja Savić.

Šterić, policiski komesar UgB-a, 158.

Subašić d-r Ivan, 273.

Taurer, major, agent Abwehr-a, 259.

Terzetta inž., predstavnik DDSG-a u Varni, 200.

Terzić, poručnik, pripadnik DM, 577.

Tešanović, četnički vojvoda, 518.
 Thaelmann, funkcioner KP Nemačke, agent, 120.
 Thurn-Valsassin, grof, 258.
 Thyssen, industrijalac, 39.
 Tibaoth, trgovac, 434, 435.
 Tito vidi Broz Josip Tito.
 Todorović Žarko, major, pripadnik DM, 163.
 Tomašević, pukovnik, 242.
 Tomašević Dragomir, viši poštanski službenik, 163—165.
 Tomić Dušan, bravarski pomoćnik, agent Abwehr-a, 336.
 340.
 Tomić Viktor, ustaški funkcioner, 363, 459, 466.
 Toplak, poručnik, šef FAT-a 128 R, 295.
 Torbar d-r Branko, 277.
 Torgler, funkcioner KP Nemačke, 120.
 Treu Bojka, nastavnica, 511, 512.
 Treu Rudolf, profesor, 464, 502—504, 511—521, 575, 576.
 Trnava Serif, trgovac, 386.
 Troj d-r, lekar, 511, 512.
 Troj Rudolf vidi Treu Rudolf, profesor.
 Trueb inž., Friedrich, agent Abwehr-a, 201, 214.

 »Ubo« vidi Poljančič Ivo.
 Ujčić, beogradski nadbiskup, 350.
 Ujčić Franjo, policiski komesar, 447.
 Ujčić Marijan, policiski komesar, 450, 451.
 »Ullmann« vidi Spartalj Luka.
 Uray, trgovac, agent Abwehr-a, 276.
 Urban Josef, službenik DDSG-a, agent, 204, 205, 209.
 »Uroš« vidi Kladnik inž. Karl.

 Valdiga Ljudevit, domobranski kapetan, agent Abwehr-a,
 253, 255.
 Van der Steen vidi Steen van der.
 Vasary, pripadnik Abwehr-a, 253.
 Vasilije, moskovski patrijarh, 353.
 Vauhnik Vladimir, pukovnik, jugoslovenski vojni ataše u
 Berlinu, 50.
 Veessenmayer d-r Edmund, 195.
 Verbeek »Becker«-direktor, kapetan, pripadnik divizije »Brandenburg«, 181, 184, 202, 203, 221, 222, 311, 314, 325

Vermehren d-r Erich, pripadnik Abwehr-a, 53, 74, 138.
 Verovšek Josip, veletrgovac, agent Abwehr-a, 247.
 Vinarnik Franc, podoficir, agent Abwehr-a, 234, 235.
 Vinogradov, beloemigrant, sveštenik, 353.
 Vlatković d-r Ratko, agent, 498, 499, 502—505.
 Vogel, poručnik, 21.
 Vogt, SS-ovski major, KdS Bled, 408, 409, 418.
 Vokić, ustaški ministar, 287, 482, 485, 520.
 Vonko inž. Josip, agent Abwehr-a, 249.
 Voss d-r Wilhelm, generalni direktor koncerna »Hermann Goering«, 195.
 Vranešić d-r, lekar, 496.
 Vrhovac, otac Lazara V., predsednik Matice srpske u Novom Sadu, 363, 364.
 Vrhovac d-r Lazar, privredni delegat Nedićeve vlade u Budimpešti, 363, 364, 366.
 Vujković, upravnik Banjičkog logora, 558.
 Vukosavljević Dragan, pripadnik »Samozaštite Sunja«, 336, 340.
 Vuković Zoran, pripadnik »Zbora«, agent Abwehr-a, 292, 293, 295.

 Wachernig, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 392.
 Wagner »d-r Delius«, potpukovnik, šef KO Bugarska, 205, 313.
 Waltenburg-Schoenburg vidi Schoenburg-Waltenburg.
 Warlimont, pukovnik, pripadnik OKW-a, 40.
 »Weber d-r Hans« vidi Zitzelsberger Andreas.
 Wedam Emil, tumač Abwehr-a, 231, 238—242.
 Weiss Alfons von, kapetan korvete, pripadnik Abwehr-a, 210, 211, 217, 222.
 Westen August, industrijalac, 232, 236, 252.
 Westen inž. Max Adolf »R-606«, agent Abwehr-a, 232—234, 237, 239—242, 244, 247, 251, 252.
 Weygand, francuski general, 44.
 Weyrauch, kriminalistički savetnik, pripadnik Gestapo-a Celovec, 262.
 Widmar Kurt, agent Abwehr-a, 263.
 Wiegele Franz, pripadnik KdS-a Maribor, 428, 435, 440.
 Wildner d-r Richard, agent Abwehr-a, 195, 197, 203, 220.
 Wilhelm II, car, 14, 16, 19, 20, 23, 24, 58.

Wollny, poručnik, rukovodilac specijalnog voda za radio-prislušku službu, 149, 150, 159, 162, 165.

Wotke d-r Karl, SS-ovski lekar, 206.

Wuensch d-r, potporučnik, pripadnik divizije »Brandenburg« 320—322.

Wuescht Johann, rukovodilac Kulturbund-a, 355.

Zangl, pripadnik KdS-a Maribor, 424.

Zawadil, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 340.

Zeitler, pukovnik, 313.

Zidanšek Miloš, partiski rukovodilac u Štajerskoj, 429.

Zatzelsberger Andreas »d-r Weber«, »Weber d-r Hans« »Ziz«, Sonderfuehrer, pripadnik Ast-a Beč, 227—255 265.

»Ziz« vidi Zitzelsberger Andreas.

Zonsius Werner, podoficir, pripadnik Abwehr-a, 551, 553 554, 558, 560, 561.

Zorko Alojz, agent Gestapo-a, 421, 422, 428.

»7601« vidi Koppel Kurt.

»8201« vidi Kungel Adalbert.

»11918« vidi Hriberschek Anton.

RASPORED FOTOGRAFIJA

	Strana
I ČOVEK U SUMRACJU – <i>Wilhelm Canaris</i>	
Pomorski kadet carske nemačke mornarice	16
Komandant podmornice u Prvom svetskom ratu	16
Pomorski oficir ratne mornarice Weimar-ske Re- publike	16
Šef Amt-a Ausland/Abwehr	16
Strastveni jahač	26
Sa Pieckenbrock-om i Lahousen-om	32
U Spaniji	46
Canaris-ov saradnik Lahousen sa Jamamoto-om, Boze-om i Nambiar-om	50
Pred hapšenje, u leto 1944 godine	54
II GOSPODAR TERORA – <i>Heinrich Himmler</i>	
Uz Hitler-a na početku svoje karijere	58
Sa Goering-om	60
Sa Hitler-om 1936 godine	64
Na vrhuncu svoje moći	74
U inspekciji jedinica Wehrmacht-a	76
III VIRTUOZ ZLA – <i>Reinhard Heydrich</i>	
U danima uspona	82
Kao predavač	88
Na svečanosti u Pragu sa H. Frank-om i Tous- saint-om	94
Posmrtna manifestacija na Vaclavskom trgu u Pragu	96
Hitler-ov oproštajni govor pred odrom	98

	Rukovodioci Trećeg Reich-a sa Heydrich-ovom decom	98
	Posmrtna maska	100
IV	NEDORASLI NASLEDNIK – <i>Ernst Kaltenbrunner</i> Na suđenju u Nuernberg-u	110
V	PAS-ČUVAR TREĆEG REICH-a – <i>Heinrich Mueller</i> Na konferenciji u Gestapo-u sa Himmler-om, Heydrich-om, Huber-om i Nebe-om	120
VI	OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U ETRU Rootham, britanski obaveštajni oficir Redwood, britanski radiotelegrafista	158 164
VII	DIVERZANTSKE JEDINICE HITLER-ove RATNE MAŠINE Admiral Canaris, tvorac diverzantskih jedinica Jedinica divizije „Brandenburg“ pod komandom poručnika Boeckel-a prima ustaška odliko- vanja	176 186
VIII	NA LEPOM PLAVOM DUNAVU Grad Golubac Đerdap Obaveštajci na Dunavu: Schell; Hofmann; Po- spischil	192 198 206
IX	„D-R WEBER“ PLETE MREŽU ... Weber-ovi agenti: Stiger; Lazić	240
X	DVE DEVOJKE PADAJU S NEBA Ljubica Mandić	294
XI	RATOBORNI PROFESOR Kniesche d-r Herbert	310

XII	MNOGOSTRANI KAPETAN	
	Agent Duemke inž. Franz	334
	Poručnik Zawadil, prilikom desanta na Drvar	340
XIII	OTROVNI PEHAR III F	
	Agent Vojko Kunst	346
XIV	PRIČA O STAROM LISCU	
	Helmuth Rozumek	394
XV	GESTAPOVAC I NJEVOV AGENT	
	Strohmeier sa svojim saradnicima u Mariboru	424
	Agent Milena Oman-Pavlovski; Franz Wiegele, pripadnik KdS-a Maribor	428
XVI	UČENIK HEINRICH-a MUELLER-a	
	Helm, policiski ataše u Zagrebu, sa svojim sa- radnicima i' pripadnicima ustaške policije	458
XVII	AGILNI GOSPODIN KLASER	
	Lambert Leutgeb; Greta Kahane	472
XVIII	OD LJOTIĆA DO HITLER-a	
	Rudolf Treu	512
XIX	COVEK KOJI JE VIDEO PAPU	
	Vilko Heger	524
	Stanzer, domobranski general	526
	Stepinac u audijenciji kod Pavelića	530
XX	PUT JEDNOGA „NEMCURA"	
	Anton Hriberschek; Danilo Jamnik	536
XXI	HAUPTSTURMFUEHRER GARA DE BARA	
	Gašparević sa grupom na suđenju	580

S A D R Ž A J

	Strana
UVOD.	7

T V O R C I

COVEK U SUMRACJU —

<i>Wilhelm Canaris</i>	11
Tragični heroj ili mračni intrigant	11
Jedna mladost u Wilhelm-ovoj Nemačkoj	14
Uvod u obaveštajnu karijeru	17
Protiv revolucije, protiv republike.	20
Put ka Hitler-u	23
Na čelu Abwehr-a	26
Canaris i Heydrich	31
Uloga u Španskom građanskom ratu	37
Canaris i rat	41
Zaverenik ?	47
U rukama Gestapo-a	53

GOSPODAR TERORA —

<i>Heinrich Himmler</i>	57
Na putu ka vlasti	57
Izgradnja SS-a i policije	62
Himmler prema Wehrmacht-u i građanskoj re- akciji	66
Nad životom i smrću	71
Na vrhu, pred provalijom	74

VIRTUOZ ZLA –

<i>Reinhard Heydrich</i>	81
Iz mornarice u SS	81
Izgradnja SD-a	84
Put do vlasti	87
Stvaranje Glavne uprave bezbednosti Reich-a	92
Do istrebljenja	97

NEDORASLI NASLEDNK –

<i>Ernst Kaltenbrunner</i>	103
Put austriskog naciste	104
Nedorasli naslednik	106
Ka stvaranju jedinstvene obaveštajne službe Trećeg Reich-a	108
Pokušaj alibija	111

PAS-ČUVAR TREĆEG REICH-a –

<i>Heinrich Mueller</i>	113
Stručnjak za suzbijanje komunizma	113
Lik jednog policajca	116
Metodi u borbi	119
Likvidacija građanske opozicije	122

NADOBUDNI MLADIĆ –

<i>Walter Schellenberg</i>	129
Događaji na granici	129
Na čelu Uprave VI.	132
Osamostaljenje	135
Uspeh pred slomom	137

D E L A

OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U ETRU	145
Radiotehnika – oružje obaveštajne službe	146
Radio u nemačkoj obaveštajnoj službi	146
Jedinice za prisluškivanje	148
„RadW-igre”	153
Radio-obmana u Jugoslaviji	158

Slučaj „506“	159
Organizator i njegovi saradnici	163
Hapšenik za specijalnu upotrebu	165
DIVERZANTSKE JEDINICE HITLER-ove RATNE MAŠINE	169
Sprega propagande sa diverzijom	169
Jugoslavija – objekt propagandno-diverzantske akcije	171
Rađanje diverzantskih formacija	173
Od „nastavne čete“ do divizije „Brandenburg“	176
Upotreba „brandenburgovaca“	178
Škola za diverzante	181
„Raiffeisen“ i „Wiking“	183
„Brandenburgovci“ u Jugoslaviji	186
Podvig na Kavkazu	188
NA LEPOM PLAVOM DUNAVU	191
Glavna srednjoevropska saobraćajna arterija	191
Treći Reich na Dunavu	192
Špijunaža od Regensburg-a do Braile	196
Agenti, diverzanti, otmičari	199
Centar u Beogradu	208
Borba dve obaveštajne službe na Dunavu	212
DDSG guta jugoslovensko rečno brodarstvo	219

OBAVEŠTAJCI I AGENTI

„D-R WEBER“ PLETE MREŽU ... –	
<i>Andreas Zitzelsberger (Abwehr I)</i>	227
„Wehrmachtsarchiv“ u Čelavcu	228
Saradnici i pomagači	230
Dva značajna agenta	232
Metodi i akcije	234
Borba sa jugoslovenskom kontraobaveštajnom slu- žbom	238
Zitzelsberger se premešta	242
Pavelićeva NDH – obaveštajni objekt	244
Nova agentura	247
Radiotelegrafija u službi mreže	249
Westen i Stiger idu svojim putevima	251

Harazim, najvažniji saradnik	252
„Meldekopf Grenzland" – nova firma sa starom sadržinom	254
KARIJERA JEDNOG ŠUMARA –	
<i>Karl Huber (Abwehr I)</i>	257
Još iz austriskih vremena	257
Abwehr formira aparat u Austriji	260
Antinacista u službi nacističkog Reich-a	262
Linije prema Jugoslaviji	263
Krah Huber-ove agenture	265
Organizator pozadinske mreže	267
U SVAČIJOJ SLUŽBI –	
<i>Marijan Dolanski (Abwehr I, Uprava VI RSHA)</i>	271
Posednik, vatrogasac i političar	271
Od truba do mašinskih pištolja	273
Obaveštenja za oružje	274
Abwehr, d-r Maček i ustaška ćelija u jugosloven- skoj vojsci	276
Sposobni vazduhoplovni ataše	278
Između Abwehr-a i Intelligence Servicela	280
Jedno Pavelićevo poslanstvo	283
U misiji Uprave VI	284
Reosiguranje izaziva sumnje Gestapo-a	286
U zatvoru, pod istragom	289
DVE DEVOJKE PADAJU S NEBA –	
<i>Ljubica Mandić, Rad.mila Miljkov (Abwehr I, Ruecknetz)</i>	291
Ljotićevci na delu	291
Počinke obuka	293
Znanje se upotpunjava	295
Škola u Neuberg-u	296
Polazak u misiju	298
Za prvom – druga	299
Radio-stanica za „Milu"	301
Instrukcije i poruke	303
Skok i njegov rezultat	304

RATOBORNI PROFESOR –

<i>Herbert Kniesche (Abwehr II)</i>	307
Mladost posvećena nauci	307
Obaveštajna služba se koristi naučnim radom	309
... a naučnik prelazi na diverziju	311
Zadaci na Balkanu, u Rusiji, u Reich-u	313
FAT 215 dobija novog šefa	315
Kniesche uvodi red	318
Problemi i intrige	322
Poslednji zadatak	324

MNOGOSTRANI KAPETAN –

<i>Otto May (Abwehr II)</i>	329
Abwehr vrbuje jednog agenta	329
Jedan Abwehr'-ov specijalista	331
... i njegovi pomagači	333
Dogovor i sporazum	335
„Samozaštita Sunja“	336
U službi okupatora	339
Rad sa ustašama	341
... i sa muslimanskom reakcijom	342

OTROVNI PEHAR III F –

<i>Georg Baur (Abwehr III)</i>	345
Poslovni čovek sa specijalnim interesima	345
U službi linije III F	347
Između Abwehr-a i hohštaplerstva	349
Viteški mađarski kolega	353
Velika igra	354
Razočarani prijatelj	357
Rad u Mađarskoj	359
Veze na sve strane	361
Za tragovima britanskih servisa	366
Dolijao	369

ISKUSNI STRUČNJAK NA KOSOVU –

<i>Konstantin Plavšić (Abwehr III)</i>	373
Na obaveštajnom poslu protiv Mađarske	373
Istorija jednog vrbovanja	375
Objekti: Albanija i Italija	379

Na dužnosti u Trepči	380
Putovanja i pazarni dani	385
Između dva partnera „Osovine“	387
Ponovo u Beogradu	390

PRIČA O STAROM LISCU –

<i>Helmuth Rozumek (Gestapo)</i>	393
Zaprepašćeni okupator	393
Kriminalistički komesar sa mrljom na prošlosti	394
„Prijatelj proganjanih“	397
Protiv NOP-a novim metodima	399
Setva klija	402
Rozumek-ova linija	405
Sumnje u sopstvenom taboru	408
Partizansko ime: „Rožka“	410
Veliki udar	413
Na pragu britanskih linija	416

•GESTAPOVAC I NJEGOV AGENT –

<i>Josef Strohmeier, Karl Kladnik (Gestapo)</i>	421
Agentova nagrada	421
Razbijač iz stare Hitler-ove garde	422
Uprošćeni metod može biti efikasan	425
Dve sestre	428
... i jedna prevrbovana kurirka	431
Provokacije	432
Dobar ulov	434
Agentura se razvija	436
Sve do Beča	439
Sve je, ipak, bilo uzalud	441

UČENIK HEINRICH-a MUELLER-a –

<i>Hans Helm (Gestapo)</i>	445
Gestapo sarađuje sa jugoslovenskom policijom	445
Dobre pripreme za novu funkciju	447
« Dva jugoslovenska policajca	450
Rad u Beogradu	452
U izmenjenoj ulozi	455

Na službi u ustaškoj državi	458
Objekti obaveštajnog rada	460
Saradnici	463
Veze i odnosi	465
Stav i svojstva	466
AGILNI GOSPODIN KLASER –	
<i>Kurt Koppel (Gestapo)</i>	469
Konferencija na splitskoj plaži	469
Koppel nastupa	471
Kvaternikov savetodavac i Helm-ov agent	474
Čovek na ključnom položaju	477
Široki domeni	479
Lom sa šefom	482
Oko Hrvata u Beču	485
Još jedna poseta Zagrebu	487
VELIKE IGRE MALOG PANČEVCA –	
<i>Adalbert Kungel (Uprava VI RSHA)</i>	491
Pretstavnik „Antikominterne“ u Beogradu	491
Stari posao u novoj sredini	494
Invaziona mreža	496
Jedan fantastični plan	498
Druga invaziona mreža	501
Pothvat „Theodor“.	503
Veliki završni diverzantski zadatak	504
Smenjivanje i rad u Austriji	506
Lik jednoga obaveštajca	508
OD LJOTIĆA DO HITLER-a –	
<i>Rudolf Treu (SD, Gestapo, Uprava VI RSHA)</i>	511
Od jugoslovenskog nacionaliste do nemačkog oba- veštajca	511
Agent Einsatzkommande Sipo i SD-a	513
Veze sa Ljotićem i Nedićem	515
Između Slavonije i Bosne	517
Centralna obaveštajna figura u Sarajevu	519

COVEK KOJI JE VIDEO PAPU –

<i>Vilko Heger (Gestapo, Uprava VI RSHA)</i>	523
Mladić sa kozmetičkim preparatima	523
Afera i pod okupacijom	525
Pobožna akcija „Nadasve“	527
0 jednome svešteniku-nacisti	528
Smela intriga	530
Sve do sveštenečkog zaveta	532

PUT JEDOG „NEMCURA“ –

<i>Anton Hribershek (SD, Uprava VI RSHA)</i>	535
Gestapo-ov agent protiv NOP-a	535
1 za sektor VI SRHA	537
Na jevrejskim tragovima	530
Treći Reich spasava Jevreje pred samim sobom	542

„BUNKER ČELIJA“ –

<i>„Srpski Gestapo“ (Gestapo, Uprava VI RSHA)</i>	547
Strahinja Janjić, tvorac „Srpskog Gestapo-a“	547
Velika provokacija	549
Kuća u ulici Kraljevića Tomislava	551
Specijalna policija je na oprezu	554
Ubistva među kvislinzima	557
Ubacivanje u Jugoslovensku armiju	559

HAUPTSTURMFUEHRER GARA DE BARA –

<i>Branko Gašparević (Odeljenje VI/S RSHA)</i>	563
Mučna istraga	563
Diverzant iz škole Ljotićevog „Zbora“	564
Štab „Ilovačkih jedinica“	566
Šta je trebalo da bude „Jagdkommando“	568
„Grupa belouška“ pod Gašparevićevom komandom	571
U sprezi sa Dražom Mihailovićem	574
Zbilja na terenu bila je drukčija	576

Lutanje duž Drine	573
„Potrebni su otrovi ...“	579
Kako je belouška progutala žabu	580
POGOVOR	583
LICNI REGISTAR	585
RASPORED FOTOGRAFIJA	609

I S P R A V K E

važnijih štamparskih grešaka

<i>Str.</i>	<i>Red</i>	<i>Stoji</i>	<i>Treba</i>
31	1 ozdo	pridružiti	pridružili
36	20 ozgo	je dolazio	je dolazilo
61	7 ozdo	pozicije nacističkoj	pozicije u nacističkoj
67	11 ozgo	teoriski osuđivao	teoriski osuđivano
67	8 ozdo	Hemmler	Himmler
76	18 ozgo	Bio je Martin	Bio je to Martin
98	20 ozdo	u isto preme	u isto vreme
131	21 ozdo	SS-majorom	SS-major
137	16 ozgo	nije mogao	nije moglo
153	1 ozgo	i izveštaja	iz izveštaja
153	3 ozgo	Postupak prema	Postupkom prema
228	14 ozdo	Bocksber,	Bocksberg,
262	15 czdo	razranatu	razgranatu
265	17 ozgo	sitnog rata	sitnog rada
272	8 ozdo	Treći Reich, čija	Treći Reich, „čija
273	11 ozgo	odigrali SA,	odigrala SA,
287	7 ozdo	koji je u	koje je u
307	11 ozgo	Prehodne	Prethodne
346	14 ozdo	neće na	neće ni
422	11 ozgo	da ze	da sa
438	4 ozgo	dolenjskoj	Dolenjskoj
438	17 ozgo	„da joj svrši	„da još svrši
439	10 ozgo	Mariji	Marija
441	10 ozgo	Sva šte akoju	Sva šteta koju
464	16 ozdo	Abameit	Abameit
487	1 ozdo	izvršio	izvrši
504	19 ozgo	pothvata, zamišljena	pothvata, zamišljena
512	19 ozgo	mislu	misli
514	19 ozdo	koji sa	koji je sa
518	8 ozdo	otsustvovala	otsustvovanje
572	18 ozgo	koju su bili	koji su bili